

JOSIP KERESTURI - JAVNO DJELOVANJE I POLITIČKA MISAO

Stipe, Ledić

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:478854>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Stipe Ledić

**JOSIP KERESTURI – JAVNO
DJELOVANJE I POLITIČKA MISAO**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Stipe Ledić

JOSIP KERESTURI – JAVNO DJELOVANJE I POLITIČKA MISAO

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Mijo Korade

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

University Department of Croatian Studies

Stipe Ledić

JOSIP KERESTURI – PUBLIC ACTIONS AND POLITICAL THOUGHT

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor: prof. dr. sc. Mijo Korade

Zagreb, 2018.

SAŽETAK

Tema ovoga rada je Josip Keresturi (1739 - 1794) – njegovo javno djelovanje i politička misao u kontekstu društvenih, političkih, idejnih i gospodarskih kretanja tijekom druge polovice 18. st. u Habsburškoj Monarhiji. Keresturi je na latinskom jeziku napisao, uredio i objavio brojna djela, koja dosadašnja historiografija nije proučavala. Stoga je cilj ovoga rada pokazati da je njegov tiskani opus izuzeto vrijedan povijesni izvor za proučavanje povijesti društva, mentaliteta, uprave, trgovine i drugih područja o kojima je pisao. Keresturijevu političku misao ne bi bilo moguće razumjeti bez uvida u njegovo obrazovanje koje je ishodište njegovih spisateljskih i stručnih vještina. Prije analize djela bilo je, također, nužno istražiti narav službi koje je vršio i njegovu društvenu umreženost koju je izgrađivao svojim javnim angažmanom. To je postignuto istraživanjem izvorne arhivske građe u prvom redu osobne korespondencije i drugih dokumenata koje je u okviru svojih javnih službi pisao. Kao službenik pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beču našao se u središtu političkih zbivanja te je bio svjedokom antagonizama plemstva zemalja krune sv. Stjepana, odnosno njihova staleškog mentaliteta i modernih prosvjetiteljskih ideja etabliranih u reformskoj politici vladara Marije Terezije i Josipa II. Njegov pristanak uz reformsku politiku bečkog Dvora bio je poticaj pokretanja i uređivanja latinskih novina *Ephemerides Vindobonenses*, koje su bile namijenjene plemstvu zemalja krune sv. Stjepana, a u kojima je promovirao moderne političke, gospodarske i druge ideje. Nakon deset godina prihvatio se objavljivanja i tumačenja zakonskih odredbi cara Josipa II., također za isto područje, što je rezultiralo nastankom dvaju obimnih zbirki. Kruna Keresturijevog stvaralaštva, kojim je podupirao reformsku ugarsku politiku Josipa II., bila je povijesno-pravna rasprava o insurekciji u kojoj je pokazao iznimno poznavanje ugarskog staleškog sustava kroz povijest i svijest da je taj sustav uprave autarkičan i anakron u kontekstu općeg društvenog razvoja. Smrt Josipa II. označila je prekretnicu u Keresturijevu pisanju jer ga je ugarsko staleško društvo percipiralo kao jozefinistu i svoga protivnika. No, nastupilo je literarno najplodnije razdoblje tijekom kojega je napisao tri novolatinska romana u kojima se pokazao izvrsnim književnikom i analitičarem aktualnih zbivanja 1790/91. g. te se ta djela otkrivaju kao vrijedan izvor za povijest mentaliteta društvenih skupina o kojima je pisao. U njima se Keresturi, također, predstavio kao prosvjetiteljski mislilac koji je državnu zajednicu vidio kao okvir za postizanje općeg dobra ukupnog stanovništva.

KLJUČNE RIJEČI

Josip Keresturi; dvorski agent, *Ephemerides Vindobonenses*, insurekcija, staleški ustav, plemstvo, bečki Dvor, Eleuterije, zemlje krune sv. Stjepana.

SUMMARY

The subject matter of this thesis is Joseph Keresturi (1739 - 1794) – his public actions and political thought in the context of social, political, intellectual, economic and other hallmarks of the time and space in which he acted. Considering that Keresturi is, as a historical figure, almost unheard of in Croatian historiography, the introduction explains the reasons why it was historiographically necessary to undertake this research. While doing so, it emphasizes the fact that Keresturi was a prolific author, who authored, edited and published numerous works in Latin, until now unstudied by contemporary historiography. The diversity of genres and subject matters of his writings, whose titles alone make obvious their usefulness as a testament to the era in which they were written, is presented in a brief overview and insight into his opus, which will be the central object of this study. It is also emphasized that a thorough reading of this opus was a prerequisite for further research. After this, the remaining available archival documents are listed, first and foremost Keresturi's correspondence and other official documents produced by him.

After gaining an insight into Keresturi's writings, it became obvious that his thought and production cannot be understood without gaining an insight into the wider social context. The first part of the second chapter presents an outline of social and political tendencies within the Habsburg Monarchy. The second half of the 18th century was marked by intensive and structured reforms at all levels of public life within the Monarchy. The Austrian part of the country embraced these attempts at modernization, which manifested themselves through integration and stronger institutional influence on administrative, legislative, political, social, economic, tax and other policies. The incentive was coming from the Vienna Court itself, because Maria Theresa and Joseph II had, under the influence of their advisers, embraced the contemporary European ideas of the Enlightenment and saw the country as a unified political space within which economic growth and improvement of the quality of life on all levels and of all social groups should be realized. The precondition and the only way in which that could be achieved was to abandon antiquated and inefficient administrative models. The eastern part of the Monarchy, i. e. the lands of the Crown of St. Stephen, adamantly resisted those reforms due to the exclusiveness of its estates, manifested in the counties and the parliament, which aimed to preserve their privileges.

The second part of the chapter deals with Keresturi's early life: from his childhood in Štrigova and Međimurje to the end of his education in Jesuit institutions. The latter was the basic intellectual foundation of his intellectual work, as it was based on studying the Latin language and classical Roman literature, together with his studies in law after exiting the Jesuit order.

The third chapter deals with Keresturi's service as the chief notary in Varaždin, which is an especially important period of his life, as he encountered the intensive reformatory role of the central state institutions at the beginning of his public activities. As Varaždin was then the center of political and administrative life of the Banat Croatia, Keresturi gathered a number of influential acquaintances during this period and became an *agens aulicus* in the Hungarian Court Chancery in Vienna in 1771 thanks to the support of the Croatian Ban Nadasdy.

The fourth chapter deals with the Vienna period of his life, marked with the abovementioned service in the most important imperial office for the lands of the Crown of St. Stephen. Keresturi's intensive political and social actions are presented on the basis of his correspondence and other primary sources. He was connected to the political elite of Croatia and Slavonia, but also to the Viennese intellectual elite, which resulted in his joining the prestigious masonic lodge *Zur wahren Eintracht*. This period was also marked with his intensive writing, editing and publishing. He launched and edited a Viennese newspaper in Latin, called *Ephemerides Vindobonenses*. It was published in Vienna, but its target audience was the nobility of the lands of the Crown of St. Stephen. After their discontinuation, Keresturi devoted his efforts to presenting and interpreting the legislative decrees of the Emperor Joseph II concerning the lands of the Crown of St. Stephen, which resulted in two two-volume collections of writings, in which he presented himself as an advocate of imperial reforms.

Another important Keresturi's work from this period is a historical and legal treatise *De insurrectione*. In it he deals with the question of taxation of the Hungarian nobility in a special chapter. He again presented himself as an advocate of the Hungarian policy of the Emperor Joseph II, which also prompted the Hungarian estates to condemn him, as they refused to submit to any kind of taxation, insisting on the feudal constitution which was based on the very concept of insurrection.

The death of Joseph II caused a sudden shift in circumstances, among others for Keresturi himself, as the looming rebellion of the Hungarian nobility threatened to cause an open conflict with the Austrian part of the Monarchy. Surrounded by these events, Keresturi found refuge in a

genre completely new to him and tested his literary abilities in writing belles-lettres. This effort resulted in three novels (*Josephus II in campis Elysiis*, *Leopoldus II. in campo Rákos* i *Mirabilia fata*), which he wrote under the pseudonym *Eleutherius* (Eleutherius Pannonius). The subject matter of each of them are contemporary political and social tensions and antagonisms, caused by the josephinistic Hungarian policy of the imperial court. Each of the novels represents a first-class testament to the mentality and social strivings of the Hungarian nobility in the 1780s and early 1790s. Keresturi's novels are also among the pinnacles of Early Modern Latin literature. They also reveal their author as a keen observer, able to identify and understand differing mentalities, and through his musings and vision he reveals himself as an agent of the Enlightenment, who valued the common good of the whole population above noble privileges.

Key words:

Joseph Keresturi; court agent, *Ephemerides Vindobonenses*, insurrection, feudal constitution, nobility, Vienna court, Eleutherius, lands of the Crown of St. Stephen

INFORMACIJE O MENTORU

Prof. dr. sc. Mijo Korade je rođen 1947. godine u mjestu Delkovcu u Hrvatskom zagorju. Školovao se u Zagrebu gdje je studirao i završio filozofiju i teologiju na Filozofsko-teološkom institutu D. I. Studij je nastavio u Rimu gdje je studirao crkvenu povijest na sveučilištu Universita Pontificia Gregoriana gdje je i doktorirao 1988. godine. Na istom se sveučilištu stručno usavršavao na područjima povijesnih znanosti kao i na Universitaet Wien u Beču, nakon čega se zaposlio na Institutum historicum S. I. u Rimu gdje je radio kao povjesničar. Na Filozofsko-teološkom Institutu u Zagrebu je predavao kao profesor. Suosnivač je i prvi pročelnik Hrvatskoga povijesnog instituta u Beču. Na Hrvatskome institutu za povijest u Zagrebu radi od 1996. godine kao voditelj projekta *Hrvatska latinistička historiografija*, od 2002. radi na projektu *Historiografija hrvatskog redovništva u 17. i 18. stoljeću* te od 2006. godine na projektu *Civilna Hrvatska ranog novovjekovlja. Društveni, politički i kulturni odnosi u svjetlu novih izvora*. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predaje od 1997. godine te je nositelj sljedećih kolegija: Hrvatska historiografija 19. i 20. st., Hrvatska latinistička historiografija, Kulturno-povijesna baština pavlina u Hrvatskoj, Opća povijest medija i komunikacije, Poruka mira Marka Antuna de Dominisa, Povijest medijske komunikacije u Hrvatskoj, Velikani duha i pera, Dijaspore - uvod i hrvatska dijaspora u Australiji, Gospodarstvo i stanovništvo Hrvatske u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, Hrvatski pedagozi – prosvjetiteljstvo, Kulturna povijest, Odnos Crkve i države, Političko organiziranje i djelovanje hrvatskih iseljenika, Povijest graditeljstva, Povijest hrvatskog iseljeničtva, Povijest kršćanstva u Hrvata, Povijest školstva, Sociologija hrvatske dijaspore i Vjerske sastavnice hrvatske kulture. Objavio je više znanstvenih i stručnih članaka u hrvatskim i međunarodnim časopisima te je sudjelovao na brojnim znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i u inozemstvu.

ŽIVOTOPIS

Stipe Ledić rođen je 1. listopada 1970. godine u Zadvarju. Od 1990. do 1994. godine pohađao je dvopredmetni studij povijesti i latinskog jezika na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te je diplomirao 1997. godine s temom „Ciceron i Cezar kao izvori za rimsko vojevanje protiv Delmata“. Od 2000. godine zaposlen je u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu kao profesor povijesti, a povremeno drži nastavu latinskog jezika u drugim školama. Poslijediplomski doktorski studij povijesti upisao je 2009. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od listopada 2012. zaposlen je na Hrvatskom katoličkom sveučilištu gdje kao asistent na Odjelu za povijest sudjeluje u izvođenju nastave nekoliko kolegija iz latinskog jezika i povijesti. Njegov znanstveni interes jest društvena, kulturna, intelektualna povijest i povijest obrazovanja ranog novog vijeka. Autor je nerecenzirane monografije *Pape kroz povijest*. Kao suautor objavio je jedan izvorni znanstveni rad i poglavlje u knjizi te sudjelovao na međunarodnom znanstvenom skupu.

Objavljeni radovi:

1)

Benyovsky Latin, Irena, Ledić, Stipe „Posjed obitelji Volcassio u srednjovjekovnom Dubrovniku“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 51 (2013), 1; 17-60.

Benyovsky Latin, Irena, Ledić, Stipe „The estate of the Volcassio family in medieval Dubrovnik“, *Dubrovnik Annals* 18 (2014), 7-45.

2) Habek, Dubravko, Krešić, Mirela, Horbec, Ivana, Ledić, Stipe „Jurisprudencija u primaljstvu, porodništvu i ginekologiji kroz povijest“. U : Habek, Dubravko i suradnici, *Forenzička ginekologija i perinatologija*, 45-74. Zagreb: Medicinska naklada, 2018.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Tema rada i istraživačko pitanje	1
1.2. Keresturijeva djela i drugi izvori	2
1.3. Metodologija i struktura rada	8
2. POLITIČKI I DRUŠTVENI KONTEKST KERESTURIJEVA DJELOVANJA	13
2.1. Idejni okvir prosvijećenog apsolutizma	13
2.2. Habsburška Monarhija u drugoj polovici 18. stoljeća – doba upravnih reformi	15
2.2.1. Haugwitzov i Kaunitzov sustav uprave	15
2.2.2. Upravni položaj zemalja krune sv. Stjepana pod Marijom Terezijom	17
2.2.3. Josip II. na djelu – dokidanje staleškog ustava ugarskog plemstva	20
2.3. Promjena obrazovne paradigme: školovanje za potrebe državne uprave.....	26
2.4. Josip Keresturi u literaturi	28
2.4.1. U očima suvremenika.....	28
2.4.2. Josip Keresturi u literaturi 19. stoljeća.....	30
2.4.3. Otkrivanje Josipa Keresturija u hrvatskoj humanističkoj znanosti.....	32
2.5. Porijeklo i školovanje.....	38
2.5.1. Croata Stridonensis – natale solum	39
2.5.2. Obrazovanje u okviru isusovačkog Ratio studiorum	42
2.5.3. Pravne nauke	46
3. VARAŽDINSKO RAZDOBLJE	49
3.1. Libera regia civitas Varasdinensis u drugoj polovici 18. st. – stanje uprave	49
3.1.1. Ordinarius notrius liberae regiae civitatis Varasdinensis – služba gradskog bilježnika.....	54
3.2. Uspostava Hrvatskog kraljevskog vijeća u Varaždinu – Keresturijeva uloga.....	56
3.3. Josephus Keresztury – ordinarius notarius liberae regiae civitatis Varasdinensis	57
3.3.1. Napuštanje službe gradskog bilježnika	61
3.3.2. Uređivanje gradskog arhiva	63
3.3.3. Uređivanje gradskog poreza.....	72
3.3.4. Reguliranje odvjetničke službe	76
3.4. Keresturi u potrazi za društvenim probitkom	81
3.4.1. Prvo izražavanje političkih stavova – Elegia de Consilio regio.....	83
3.4.2. Zapisničar Komisije za razgraničenje između Banske Hrvatske i Vojne krajine ...	85
3.4.3. Trgovinsko-gospodarska komisija	88

4. JOSIP KERESTURI U BEČU	91
4.1. Agens aulicus – službenik pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji	91
4.1.1. U službi i pod zaštitom bana Franje Nádasdyja.....	94
4.1.2. Društvena umreženost i osobni probitak.....	99
4.1.3. Slobodni zidar – član prestižne bečke lože Zur wahren Eintracht.....	103
4.1.4. Briga za Međimurje	108
4.2. Ephemerides Vindobonenses – Josip Keresturi kao pokretač i urednik novina.....	110
4.2.1. Konceptcija i urednička politika novina	116
4.2.2. Sadržaj u službi informiranja i formiranja čitatelja	118
4.2.3. Ekonomija i trgovina – Oeconomica i Res commercii	121
4.2.4. Res literariae / Libri editi	124
4.3. Josip Keresturi kao tumač carevih reformi u zemljama krune sv. Stjepana.....	127
4.3.1. Zbirka Introductio in opus collectionis normalium constitutorum	129
4.3.2. Keresturijeva metodologija objavljivanja odredbi.....	133
4.3.3. Zbirka Constituta Regia	138
5. KERESTURIJEVA RASPRAVA O INSUREKCIJI	145
5.1. Vojni institut kao tema djela.....	145
5.2. Insurekcija u povijesnoj perspektivi	148
5.2.1. Pojam insurekcije.....	148
5.2.2. Porijeklo insurekcije – Keresturijeve spoznaje.....	151
5.2.3. Oblici insurekcije: načini podizanja insurekcijske vojske u Ugarskom Kraljevstvu	153
5.2.4. Banderiji i banderijalni sustav	156
5.2.5. Insurekcija kao neučinkoviti institut.....	159
5.3. Vojni porez kao temelj održavanja stajaće vojske.....	161
5.4. Ugarsko-hrvatski staleži u obrani svojih prerogativa pred modernizacijskim procesima	165
5.5. Rasprava o insurekciji na Ugarskom saboru 1764/65. godine	169
5.5.1. Franjo Adam Kollar: povijesno-pravno tumačenje ideja bečkog Dvora.....	172
5.5.2. Ugarski staleži odbacuju Kollarove teze.....	176
5.5.3. Osvrt Nikole Škrleca Lomničkog na Kollarove teze	178
5.5.4. Keresturijeva recepcija rasprave o insurekciji na Ugarskom saboru 1764/65.	181
5.6. Okolnosti nastanka Keresturijeve rasprave o insurekciji	182
5.6.1. Car Josip II. reorganizira sustav novačenja i vojne nadležnosti	182
5.6.2. Apocryses – propagandno-polemički spis bečkog Dvora o ugarskim banderijima	184

5.6.3. Osmanski rat 1787. – 1791. godine	187
5.7. Keresturijeva De insurrectione	190
5.7.1. Upute za čitanje rasprave	190
5.7.2. Struktura djela	198
5.7.3. Metodologija, izvori i historiografija	198
5.8. Keresturijev pregled ugarske povijesti	202
5.8.1. Hungaria felix – prvo razdoblje ugarske povijesti	202
5.8.2. Hungaria in ruinam acta – drugo razdoblje ugarske povijesti	212
5.8.3. Hungaria resurgens – treće razdoblje ugarske povijesti.....	215
5.8.2. Hungaria rursum collabens – četvrto razdoblje ugarske povijesti	226
5.8.3. Hungaria denuo resurgens – peto razdoblje ugarske povijesti.....	232
5.9. Keresturijevi prijedlozi i sudbina njegove rasprave o insurekciji	236
5.9.1. Prijepori o položaju insurekcije na temelju prikazanog u prvom dijelu rasprave .	236
5.9.2. Prvi prijedlog – Propositio I – otkup insurekcijskih obveza plaćanjem poreza....	242
5.9.3. Drugi prijedlog – Propositio II – traženje kompromisa	245
5.9.4. Neprihvatanje i odbijanje – u žrvnju 1790-te.....	247
6. IZMEĐU POLITIKE I KNJIŽEVNOSTI.....	250
6.1. U vrtlogu 1790-te: agens aulicus postaje Eleutherius Pannonius.....	250
6.2. Josephus II in Campis Elysiis. Somnium Eleutherii Panonii – koncepcija, sadržaj i struktura djela.....	254
6.2.1. Predgovori kao ključ za razumijevanje djela	255
6.2.2. 'Marija Terezija' preispituje ugarsku politiku Josipa II.....	258
6.3. Leopoldus II. in campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii. – koncepcija i struktura djela	267
6.3.1. Sadržaj i analiza teksta.....	269
6.4. Eleutherii Pannonii mirabilia fata dum in matropoli Austriae famosi duo libelli Babel et Ninive in lucem venissent. – Cum notis Ioannis Pantophelii aa. II. et ss. theol. baccalaurei ad calcem libri adnexis.	292
6.4.1. Kontekst nastanka i cilj Keresturijeva djela.....	293
6.4.2. Babel i Ninive – sadržaj i nakane autora	297
6.4.3. Sadržaj i analiza teksta djela Mirabilia fata	303
7. ZAKLJUČAK.....	333
8. POPIS IZVORA I LITERATURE.....	

1. UVOD

1.1. Tema rada i istraživačko pitanje

Habent sua fata libelli („Knjige imaju svoju sudbinu“) je nebrojeno puta citirana izreka antičkog rimskog gramatičara koja jednako vrijedi za sva vremena, ne samo za knjige nego za sve napisano kroz povijest. Neraskidivu sudbinu sa svojim djelima dijele autori, koje povijest pamti upravo po onome što su napisali. Što se tiče Josipa Keresturija, koji je tijekom tri desetljeća, od sredine 1760-ih do pred samu smrt 1794. godine napisao, uredio i objavio nekoliko tisuća stranica, a bio čitan, nameće se pitanje zašto je tako plodan autor doživio sudbinu zaborava i povijesne anonimnosti. Sljedeće nezaobilazno pitanje je koja je vrijednost njegovih djela i koliko su ona relevantna kao svjedočanstvo vremena u kojem su nastala. Bilo kako bilo, svatko tko se danas iz bilo kojih razloga susretne s likom Josipa Keresturija prvo na što će naići samo površnim pretraživanjem mrežnih bespuća su upravo naslovi njegovih djela i podatci o knjižnicama koje ih posjeduju. Posljednjih godina većina je objavljena u digitalnom obliku te su lako dostupna za čitanje i proučavanje pod uvjetom da čitatelj razumije latinski jer je Josip Keresturi svoje literarno stvaralaštvo ostvario isključivo na latinskom jeziku. Sljedeći imalo pomniji uvid u Keresturijev opus otkriva žanrovsku raznovrsnost. Pisao je poeziju i prozu, tj. ono što nazivamo lijepom književnošću, odnosno literarnim tekstom, zatim povijesne rasprave, novinske tekstove te stručne pravne osvrtne uz tumačenje zakonskih propisa.

Moj prvi susret s Keresturijem bilo je upoznavanje izvrsnog pisca koji je književni izričaj koristio kao medij kroz koji je progovarao o aktualnim društvenim i političkim temama. Keresturijev opus nastajao je u doba sveobuhvatnih društvenih, političkih i gospodarskih promjena koje su se u Habsburškoj Monarhiji odvijale u procesu intenzivne reformske djelatnosti za vladavine Marije Terezije (1740. – 1780.), Josipa II. (1780. – 1790.) i Leopolda II. (1790. – 1792.). Budući da je Monarhija bila konglomerat heterogenih civilizacijskih, političkih, pravnih i inih tradicija više zemalja, ti su procesi neminovno uzrokovali društvene i političke napetosti koje su se očitovale na svim razinama društveno-političkog života zajednice. Politička tradicija krune sv. Stjepana, u koju su ulazile Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija te Kraljevina Ugarska i Transilvanija sa svojim zasebnim i zajedničkim staleškim institucijama, pokazala se ustrajnom u iskazivanju otpora prema modernizacijskim reformama bečkog Dvora s ciljem očuvanja svojih staleških prerogativa. Upravo su modernizacijski procesi, odnosno implementiranje reformi u upravni sustav zemalja krune sv. Stjepana s jedne

strane, te odnosi staleža prema tim reformama bečkog Dvora s druge strane bili okvir i tema Keresturijevih djela. On je naime najveći i najplodonosniji dio radnog vijeka proveo kao službenik pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beču preko koje se provodila dvorska politika reformi staleških institucija i instituta zemalja krune sv. Stjepana.

Što se tiče navedenog razdoblja, u fokusu proučavanja nacionalnih historiografija zemalja Habsburške Monarhije od kraja 19. st. bila je reformska politika bečkog Dvora, tj. utjecaj reformi na institute i institucije pojedinih političkih entiteta. S obzirom na procese razvoja nacija i pripadajućih historiografija to je bilo i razumljivo. Susljedno tome predmet proučavanja bile su i političke elite kao protagonisti događanja, ali i društveni sukobi koji su nastajali kao posljedica reformskih procesa.

Predmetom interesa historiografskih istraživanja rijetko su bili državni službenici nižeg ranga (*subalterna*) i njihova uloga u navedenim procesima. To je bio jedan od razloga zbog kojega je historiografija zaobišla i Josipa Keresturija bez obzira što je svojim djelima sudjelovao u procesu implementacije reformi i u raspravama o nekim važnim političkim i društvenim prijeporima. S obzirom na raznovrstan, slojevit, kontroverzan i intrigantan tekst, iz kojega je progovarao iznimno obrazovan i upućen pisac, rodila se potreba za istraživanjem njegova ishodišta, odnosno povijesne osobe pisca. Upravo je to tema ovoga rada kojim sam krenuo u potragu za Keresturijevim podrijetlom, obrazovanjem, javnim djelovanjem, a zatim povijesnim kontekstom i idejama unutar kojih se oblikovao njegov svjetonazor i iz kojih je proizišao njegov pisani opus. U tom smislu cilj rada je pružiti uvid, tj. analizirati i protumačiti Keresturijeva djela, njegove tekstove, pokušati proniknuti kojom se idejom vodio, s kojim je ciljem i u kakvom je konkretnom društvenom i političkom okruženju pristupao pisanju i razradi određene teme. Da bi se približili značaju, idejama i političkim porukama, koje je Keresturi svojim tekstovima poslao u javnost, potrebno je svako pojedino djelo staviti u društveno-politički kontekst. U isto vrijeme nužno je sagledati poziciju samoga autora. To podrazumijeva odgovoriti na pitanja u kolikoj je mjeri pisac prilikom pisanja pojedinih tekstova i rasprava bio neovisan u izricanju svojih stavova, odnosno koliko je bio uvjetovan s obzirom na službu koju je obavljao te društveno okruženje unutar kojega je ostvarivao svoju egzistenciju.

1.2. Keresturijeva djela i drugi izvori

Sve navedeno upućuje da je upoznavanje s povijesnom ostavštinom Josipa Keresturija potrebno započeti popisom i kratkim opisom njegovih djela jer bi bez njih on bio samo ime jednog službenika, koje bi se eventualno našlo u nekom radu ili na kojem popisu. Na njih su

obratili pozornost njegovi suvremenici, ali i prve bibliografske i biografske bilješke o njemu u 19. stoljeću. Također, početkom tridesetih godina 20. st. Josip Keresturi u hrvatsku humanističku znanost skromno ulazi upravo kroz raspravu povjesničara književnosti.¹ Keresturijev tiskani opus u ovom radu kao povijesni izvor je predmet našeg istraživanja.

Najstarije sačuvano Keresturijevo djelo je elegija od stotinu i dvanaest stihova koju je napisao prigodom ustoličenja Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767. godine u Varaždinu. Na prvoj stranici istaknut je naslov s imenom autora, nazivom tiskare i mjestom tiskanja:

*Elegia de Consilio Regio pro Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Regnis
Varasdini erecto, Auctore Josepho Kerezuri, advocato. Zagrabiae, Typis Francisci Xav.
Zerauscheg Bibliopolae per Antonium Jadera p.t. Factor. 1767.*²

Drugu sačuvanu elegiju od stotinu pedeset i šest stihova Keresturi je napisao i objavio u Beču 1772. godine povodom smrti zagrebačkog biskupa Ivana Baptiste Paxyja:

*In obitum Ioannis Baptistae Paxy, episcopi Zagrabienensis, sac. caes. reg. maiest. a consiliis
status intimis. Auctore Iosepho Köröszury, ag. aul. Viennae, typis Iosephi Kurzbock, caes.
aulae Illyrico – Orientalis, nec non incl. inf. austr. ord. typog. MDCCLXXII.*³

Treće Keresturijevo pjesničko djelo je spjev, odnosno „pohvala“ (*elogium*) na dvanaest stranica povodom smrti Marije Terezije:

*Elogium Magnae Mariae Theresiae die 29. nov. anni MDCCLXXX cum sumo populorum
suorum luctu e vivis sublatae. Per Josephum Köröszury, agentem aulicum conncinatum.*⁴

Nema podataka o mjestu, izdavaču i godini tiskanja. No, spjev je najvjerojatnije tiskan tijekom prosinca 1780. g. neposredno nakon kraljičine smrti.

U Beču su tijekom deset godina od polovice 1776. do kraja 1785. godine izlazile *Ephemerides Vindobonenses* – novine na latinskom jeziku čiji je pokretač, urednik i pisac tekstova bio Josip Keresturi. Tijekom prve dvije godine novine su izlazile jednom tjedno, petkom (*die Veneris*), a od 1778. dva puta tjedno, tj. utorkom (*die Martis*) i petkom. Predizdanje novina tiskano je 21. svibnja 1776. godine:

*Ephemerides Vindobonenses – Die XXI. Mensis Mai A. R. S. MDCCLXXVI. Lectori salutem.*⁵

¹ Praktični razlog zbog kojega je ovaj rad potrebno započeti prikazom tiskanog opusa Josipa Keresturija je izbjegavanje ponavljanja i gomilanje tumačenja jer se sve bilješke o njemu počevši od suvremenika u 18. st. do kraja 20. st. referiraju prvenstveno na njegova djela i literarno stvaralaštvo.

² Dalje *Elegia de Consilio regio*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga (dalje: NSK, Zbirka rukopisa), signatura: R II. – F – 8⁰– 1783.

³ Dalje: *In obitum I. B. Paxy*. Nalazi se u zbirci elegija: *ELEGIAE*, NSK, Zbirka rukopisa, signatura: L VIII. E 26.

⁴ Österreichische Nationalbibliothek, signatura: 163.499-B (dalje: *Elogium magnae Mariae Theresia*).

⁵ Svih deset godišta *Ephemerides Vindobonenses* posjeduje Österreichische Nationalbibliothek u Beču i Mađarska nacionalna knjižnica (Országos Széchényi könyvtár) u Budimpešti. U radu su novine citirane navođenjem broja, datuma s godištem i brojem stranice prema obrascu: *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. I. 5. VII. 1776. g., 1-8.

Autor teksta u predizdanju na dvije stranice obraćanja javnosti pod naslovom „Pozdrav čitatelju“ (*Lectori salutem*) iznosi razloge pokretanja i daje osnovne informacije o novinama. Najavljen je izlazak prvog broja za 5. srpnja i objavljena je cijena koja se plaća kod tiskare: *in taberna Caesarei Regii typographi Kurzbeck*, gdje su se tiskala sva izdanja. Dakle, prvi broj novina izišao je 5. srpnja 1776. godine. Svako izdanje tijekom pojedinog godišta naznačeno je rednim brojem, danom, mjesecom i godinom izdavanja. Stranice pojedinog godišta numerirane su *in continuo*. U gornjem dijelu polovice prve stranice svakog izdanja od prvog do posljednjeg broja nalaze se sljedeći podatci koji se nisu mijenjali do posljednjeg broja: *Nro. I. Ephemerides Vindobonenses – Editae die Veneris d. V. mensis Iulii A. R. S. MDCCLXXI*. Akronim *A. R. S.* je jedan od načina označavanja kršćanske ere: *anno renovatae Salutis* („godine obnovljenog Spasenja“). Prvo godište imalo je dvadeset i šest brojeva i opsegom je najmanje.⁶ Prvo izdanje u 1777. godini ima i dodatnu naslovnicu kojom je najavljeno da je to izdanje upravo za tu godinu: *Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXVII*, nakon čega je slijedila stranica s podacima prvog broja.⁷ Godište završava pedeset i drugim brojem.⁸ Pojedino izdanje novina u prva dva godišta ima četiri lista, dakle osam stranica teksta. Od prvog broja 1778. godine do posljednjeg broja *Ephemerides Vindobonenses* izlazile su dva puta tjedno, utorkom i petkom. Od tada novine više nisu izlazile na četiri lista nego na tri. S time se poduplao broj godišnjih izdanja, a broj stranica pojedinog godišta premašivao je šest stotina.⁹

Jedino mjesto na kojem se nalazi Keresturijev potpis je u obraćanju čitateljima (*Lectoribus salutem*), koje je datirano 27. prosinca 1785. g., a tiskano kao dodatak pretposljednji broju. U tekstu je najavljeno da će sa sljedećim brojem novine prestati izlaziti. Posljednji broj izišao je 30. prosinca 1785. godine: *Nro. CIV. Ephemerides Vindobonenses – Editae die Veneris d. XXX. Mensis Decembris A. R. S. MDCCLXXXV*.

Tijekom 1788. i početkom 1789. g. Josip Keresturi objavio je dvije zbirke kraljevih odredbi koje je popratio svojim tumačenjima. Svi tekstovi objavljeni su dvojezično na način da je prvi stupac na pojedinoj stranici na latinskom, a drugi prijevod na njemačkom jeziku. Obje zbirke imaju prvi i drugi dio koji su objavljeni kao zasebna izdanja. Prva zbirka objavljena je pod naslovom:

⁶ *Ephemerides Vindobonenses, Nro. XXVI. 27. XII. 1776. g., 215-222.*

⁷ *Ephemerides Vindobonenses, Nro. I. 10. I. 1777. g., 3.*

⁸ *Ephemerides Vindobonenses, Nro. LII. 26. XII. 1777. g., 485-492.*

⁹ Usp. npr. *Ephemerides Vindobonenses, Nro. CIV. 29. XII. 1778. g., 635-640.*

*Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, quae regnante Augustissimo Imperatore et Rege Apostolico Josepho II. pro Regno Hungariae et ei adnexis provinciis, Magno item Principatu Transilvaniae condita sunt. Pars I.*¹⁰

Drugi dio iste zbirke uz naznaku da se radi o *Pars II.* ima potpuno identičan naslov i ostale podatke na naslovnoj stranici.¹¹ Naslovom i tematski prvaj bliska je i druga zbirka koja je također objavljena u dva zasebna dijela. Naslov prvog dijela je:

*Constituta regia, quae regnante Augustissimo Imperatore et Rege Apostolico Josepho II. pro Regno Hungariae et ei adnexis provinciis, nec non Magno Principatu Transilvaniae condita sunt. Politicorum. Pars I. De publicorum negotiorum administratione. Tomus I.*¹²

Drugi dio ima identičan glavni naslov s drugim podnaslovom: *Constituta regia, quae regnante Augustissimo Imperatore et Rege Apostolico Josepho II. pro Regno Hungariae et ei adnexis provinciis, nec non Magno Principatu Transilvaniae condita sunt. Politicorum. Pars II. De politia. Tomus I.*¹³

Sljedeće Keresturijevo djelo tiskano je početkom 1790. godine. Radi se o povijesno-pravnoj raspravi naslova *De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac speciatim de insurrectione nobilium.*¹⁴ Djelo je podijeljeno na dva dijela: *Pars I.* (1-398. str.); *Pars II.* (399-530. str.). Knjiga je opremljena abecednim indeksom pojmova – *Index materiaram* – koji nije numeriran.

Nakon smrti cara Josipa II. 20. veljače 1790. Josip Keresturi piše i objavljuje prvo u nizu od tri prozna književna djela koje potpisuje pseudonimom Eleutherius Pannonius. Dva su djela objavljena 1790. godine u razdoblju nakon careve smrti do krunidbe Leopolda II. za ugarskog kralja u Požunu krajem studenog iste godine. Naslov prve knjige je *Josephus II in Campis Elysiis. Somnium Eleutherii Pannonii.* Nije objavljeno ni mjesto ni godina tiskanja niti ime izdavača. Da se radi o 1790. godini vidi se u dataciji predgovora tom godinom.¹⁵

¹⁰ Nakon naslova slijede podatci o autoru, mjestu, izdavaču i godini tiskanja: *Auctore Josepho Keresztury de Szinerszek, agente aulico. Viennae, typis Josephi nobilis de Kurzbek, caesareo regio aulico typographi et bibliopolae. MDCCLXXXVIII.* Dalje: *Introductio in opus collectionis, Pars I.*

¹¹ Dalje: *Introductio in opus collectionis, Pars II.* Oba djela posjeduje više knjižnica.

¹² U nastavku naslovnice slijede podatci o autoru, mjestu, izdavaču i godini tiskanja: *Studio et impendiis Josephi Keresztury de Szinerszek agentis aulici. Viennae, typis Josephi nobilis de Kurzbek, caesareo regio aulico typographi et bibliopolae. MDCCLXXXVIII.* Dalje: *Constituta regia, Pars I.*

¹³ Slijede isti podatci kao u prvom dijelu uz dodatak da je djelo tiskano „sa carsko-kraljevskim odobrenjem“ i 1789. godinom tiskanja: *Studio et impendiis Josephi Keresztury de Szinerszek agentis aulici cum privilegio caesareo regio. Viennae, typis Josephi nobilis de Kurzbek, caesareo regio aulico typographi et bibliopolae. MDCCLXXXIX.* Dalje: *Constituta regia, Pars II.* Oba dijela *Constituta regia* posjeduje više knjižnica.

¹⁴ Nakon naslova na istoj naslovnoj stranici slijede podatci o autoru, mjestu, godini i izdavaču djela: *Auctore Josepho Keresztury de Szinerszek, agente aulico. Vindobonae, typis Josephi nobilis de Kurzbek, aulae tipographi et bibliopolae. MDCCXC.* Naslov posjeduje više knjižnica. Dalje: *De insurrectione.*

¹⁵ Dalje: *Josephus II. in Campis Elysiis.* Naslov predgovora je *Causa et scopus scriptionis*, 1-8.

Drugo djelo koje je objavljeno iste godine je *Leopoldus II. in campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii*.¹⁶ Sastavni dio knjige vizija Eleuterija Panonija je komentar koji je označen zasebnim naslovom – *Ioannis Pantophelii aa. ll. ss. theologiae baccalaurei Commentarius in mirabiles visiones Eleutherii Pannonii*.¹⁷ Iste godine u Požunu je objavljen mađarski prijevod pod naslovom *Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy magyar profétának látása szerént. Fordította mulattságból pozsonyi üres órájiban Sz. Sz. A. Pozsonban, 1790. Wéber Simon Péter*. Preveden je i objavljen samo prvi dio, dakle bez komentara.

Posljednje djelo u nizu Keresturijeve bečke trilogije, koje je u naslovu potpisano istim pseudonimom, glasi *Eleutherii Pannonii mirabila fata dum metropoli Austriae famosi duo libelli Babel et Ninive in lucem venissent. Cum notis Ioannis Panthopelii aa. ll. et ss. theologiae baccalaurei ad calcem libri adnexis*.¹⁸ Komentar, koji pisac kao i u prethodnoj knjizi *Leopoldus II. in campo Rákos* potpisuje istim pseudonimom – *Joannes Pantophelius, dolazi nakon glavnog teksta, ali s njim čini jedinstveno djelo*.¹⁹

Posljednje Keresturijevo djelo objavljeno je u pretposljednjoj godini njegova života pod naslovom: *Vindiciae cleri Zagrabiensis contra reflexiones Hieronymi Szabadhegy et Ladislai Fogassi eiusdem cleri reformatorem*.²⁰

Što se tiče arhivske građe prije našeg istraživanja u literaturi je bilo poznato nekoliko Keresturijevih rukopisa: šest pisma, koja se nalaze u fondu Vertrauliche Akten u Haus-Hof-Staatsarchiv Wien, i rukopis *Cogitationes quomodo populus Insulam inhabitans ad summum felicitatis gradum perducere possit* iz fonda Vlastelinstvo Čakovec u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Sva ostala arhivska građa, koja se u radu obrađuje, nije korištena niti spominjana u historiografiji.

U Mađarskom državnom arhivu (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) u Budimpešti u fondu obitelj Nádasdy (MNL OL – P 507 Ostavština ob. Nádasdy, kut. 34, no. 424.) pronašao sam dvadeset i devet pisama koja je Keresturi pisao banu Franji Nádasdyju, a u fondu Balassa

¹⁶ Dalje: *Leopoldus II. in campo Rákos. Na naslovnoj stranici je uz naslov objavljena još i godina tiskanja, 1790.*

¹⁷ Pisac je u naslovljenom komentaru uzeo novi pseudonim Ioannes Panthopelius. Komentar je sastavni dio prvog dijela djela u kojem pisac čitatelju tumači tekst koji u prvom dijelu potpisuje Eleuterije Panonius. Komentar je numeriran in continuo (182.-266. str.). Dalje: *Leopoldus II. in campo Rákos. Commentarius*.

¹⁸ Dalje: *Mirabilia fata*. Na naslovnoj stranici stoji samo podatak godine tiskanja djela bez podataka o tiskari i mjestu: *MDCCXCI*. Tekst obuhvaća 1-224. stranice.

¹⁹ Naslov komentara pisac je stavio na naslovnu stranicu kao dio naslova djela. Isti je ponovno istaknut u zasebnom dijelu gdje počinje sam tekst komentara: *Commentarius Ioannis Panthopelii aa. ll. et ss. theologiae baccalaurei in Mirabilia fata Eleutherii Pannonii*, (225-290. str.). Dalje: *Mirabilia fata, Commentarius*.

²⁰ Keresturi je ovo djelo objavio anonimno. Na naslovnoj stranici stoji godina i fiktivno mjesto tiskanja: *Philadelphiae, anno 1793*. Pisac na naslovnoj stranici upozorava čitatelja da ne istražuje njegovo ime: *Quod mihi sit nomen, lector, perquirere noli, si Cribatorem dixeris, hoc satis est* („Čitatelju, nemoj istraživati kako se zovem, ako me nazoveš Cribator, to je dovoljno“). Dalje: *Vindiciae cleri Zagrabiensis*.

Ferenc (MNL OL – P 1765-22 t-br. 4535-4539) nalazi se pet Keresturijevih pisama koja je uputio Franji Balassi. Važna građa, koja također sadrži Keresturijeve rukopise, nalazi se u fondu Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Varaždina u Državnom arhivu u Varaždinu na osnovu koje smo stekli uvid u Keresturijevu aktivnost za razdoblje 1768. – 1770. g. dok je bio gradski bilježnik. Iznimno vrijedne isprave bez kojih ne bi bilo moguće rekonstruirati Keresturijev položaj za boravka u Beču nalaze se u fondu Ugarske dvorske kancelarije (Magyar királyi kancellária): Libri Regii (A 57), odnosno Acta generalia (A 39) u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti. Radi se o ispravama koje je u ime kralja izdala Ugarska dvorska kancelarija te se zato u potpisu nalazi kraljevo i kancelarevo ime.

Što se tiče osnovnih biografskih podataka o Keresturiju (porijeklo, školovanje, smrt), oni su dijelom bili poznati. Detaljnije podatke o obitelji i porijeklu stekao sam na osnovu uvida u Matične knjige rođenih/krštenih župe Sv. Marije Magdalene u Štrigovi.²¹ Što se tiče školovanja i pripadnosti Družbi Isusovoj poznate podatke nadopunio sam uvidom u shematizme Austrijske isusovačke provincije koji su zasebno objavljeni za pojedina godišta (*Catalogus personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu pro anno MDCCLI. – MDCCLXV.*) i rukopis *Historia ac annuae Collegii Zagradiensis ab anno 1727.* za razdoblje boravka u Isusovačkom kolegiju u Zagrebu.²²

Važan dio rada na izvornoj građi predstavljalo je čitanje i upoznavanje djela na koja se Keresturi u svojim radovima referirao, s kojima je raspravljao ili ona koja nije izravno spominjao, ali je iz teksta vidljivo da ih je imao u vidu. Posebno su važne Keresturiju suvremene rasprave jer bez uvida u njih ne bi bilo moguće kontekstualizirati Keresturijevu misao.²³ U raspravi *De insurrectione* to su tri poznata djela Franje Adama Kollara 1) *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae*; 2) *De jure patronatus apostolicorum Hungariae regum*; 3) *Historiae jurisque publici Regni Hungariae amoenitates – Volumen I. i II*; zatim dva anonimno objavljena spisa 1) *Vexatio dat intellectum* i 2) *Apocryses seu historico-juridico-diaetales recapitulationes de Banderiis Hungaricis*; i spis Nikole Škrleca Lomničkog *Discursus in secundum membrum propositionum regiarum seu Opinio de insurrectione in Ragno Hungariae*. U djelu *Mirabilia fata* to su dva spisa 1) *Babel*.

²¹Matična knjiga krštenih Sv. Marije Magdalene Štrigova 1685. – 1739. g. nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA) – fond 883 – Zbirka matičnih knjiga, inv. br. 1348), a Matična knjiga krštenih Sv. Marije Magdalene Štrigova 1740. – 1785. g. u Državnom arhivu za Međimurje u Štrigovi, fond: Matične knjige rimokatoličkih župa Međimurja. (Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv za Međimurje (dalje: DAM) – fond 258 – Matične knjige Rimokatoličkih župa Međimurja.

²²NSK, Zbirka rukopisa, R 7821.

²³Ovdje navodim samo manji dio i to one Keresturiju suvremene koje su najzastupljenije u njegovom tekstu. Bilješke o pojedinom rukopisu nalaze se u poglavlju u kojem je obrađen.

Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn i 2) *Ninive. Fortgesetzte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn* čiji je autor Leopold Alois Hoffmann; i spis *Irrthümer der meisten Ungarn* čiji je autor Joseph Izdenczy.²⁴

Što se tiče literature o Josipu Keresturiju, ona se svodi na dva do tri znanstvena rada i nekoliko kraćih tekstova u kojima su autori pokušavali identificirati Josipa Keresturija kao povijesnu osobu i pisca i/ili dokazati njegovo autorstvo određenog djela. Zbog toga je bibliografija o Josipu Keresturiju počevši od njemu suvremenih bilježaka obrađena zasebno jer se preko nje pratio slijed podataka preko kojih se dokazivalo ili potvrđivalo njegovo autorstvo pojedinih djela i utvrđivao njegov povijesni identitet.

1.3. Metodologija i struktura rada

Kada se u naslovu kao središnji pojam nalazi ime povijesne osobe, onda iz njega, kao što smo već pokazali, proizlaze tema i cilj rada, dok se istraživačko pitanje nametnulo samo po sebi. Slično je i s metodologijom. Ako je cilj rada predstaviti javno djelovanje i političku misao Josipa Keresturija, onda to podrazumijeva prikazati njegova djela, jer su ona jedini izvor iz kojeg možemo iščitavati njegove stavove. Taj opus je sadržajno nepoznat, ali i dostupan tek manjem broju čitatelja, jer niti jedan naslov nije preveden s latinskog na hrvatski. Zbog toga sam posebnu pažnju posvetio predstavljanju i interpretaciji Keresturijeva teksta. S obzirom da su njegova djela, bilo ona stručna i publicistička bilo književna, narativne naravi te da je autorova misao nekada jezgrovita, a drugi put izražena slojevito, često metaforički, s puno aluzija, ironije i drugih figura, postojala je stalna opasnost da interpretacija i analiza teksta, u namjeri da se dohvati i objasni izvorna piščeva misao, bude preopširna. Posebno je u tom kontekstu bilo izazovno upuštati se u interpretaciju i objašnjenja književnog teksta iz dva razloga: jedan je da se pri interpretaciji, ponekad i prijevodu, nikada ne može prenijeti finoća strukturiranja i izricanja misli, odnosno stil, književna figura i forma teksta, čemu je autor pridavao izniman značaj; drugi razlog leži u činjenici da je pisac ponekad kroz isti književni lik u različitim fabularnim kontekstima, kada se radilo o delikatnim društveno-političkim pitanjima, izražavao i suprotne stavove te je trebalo proniknuti je li njegova namjera bila samo suprotstaviti različita mišljenja ili u određenom momentu izreći svoj stav.

Kao što je već rečeno, Keresturijeva politička misao proizišla je i oblikovala se u okviru njegova obrazovanja, službi koje je obnašao te bližeg i šireg društveno-političkog okruženja u

²⁴ Sve objavljene rasprave na njemačkom jeziku tiskane su njemačkim pismom, tzv. goticom.

kojem se kretao, odnosno koje je na različite načine stvarao, a korespondencijom održavao u potrazi za društvenim probitkom i ostvarenjem svojih ambicija. Sve te segmente pokušao sam rekonstruirati analizom gore navedene arhivske građe. Jednako tako, sve što je Keresturi napisao bilo kao dio svoje službe bilo kao izricanje prijedloga bilo kao urednik i pisac navedenih djela vezano je uz konkretne političke, reformske ili pak idejne i druge poticaje koji su se manifestirali na području cijele Monarhije. Zapravo gotovo da nije bilo područja javnog života na koje se u svom opusu nije osvrnuo. Zbog toga sam pri analizi njegova javnog djelovanja i pisane ostavštine uvijek iznova inzistirao na kontekstu s navedenim poticajima.

To je ujedno utjecalo i na strukturu ovoga rada jer sam dio drugog poglavlja posvetio prikazu najvažnijih reformskih stremljenja za vladavine Marije Terezije i Josipa II. Naglasak sam stavio na položaj zemalja krune sv. Stjepana u drugoj polovici 18. st., odnosno na promjene unutar tradicionalnog upravno-političkog sustava, koje s provođenjem reformi nastaju, a posebno na pokušaj dokidanja ugarsko-hrvatskog staleškog sustava pod Josipom II. Dio reformi vezan je uz obrazovni sustav te sam dao kratki uvid u promjenu obrazovne paradigme jer se Josip Keresturi školovao u tradicionalnom isusovačkom sustavu obrazovanja, čije su vrijednosti vidljive u svakom njegovom djelu, ali je bio svjestan važnosti usvajanja novih znanja primjenjivih u suvremenim mu okolnostima. Nakon toga slijedi prikaz literature o Josipu Keresturiju. Budući da se tridesetih godina 20. st. raspravljalo o identifikaciji Josipa Keresturija kao autora, u prikaz literature uključeni su i podatci koje o njemu donose njegovi suvremenici i tri biografske bilješke iz 19. st. U njima su ga autori identificirali kao povijesnu osobu u prvom redu kao pisca pokušavajući navesti sva djela koja je napisao. Potom su prikazane kraće rasprave u hrvatskoj povijesti književnosti, kojima je Josip Keresturi otkriven kao autor, te dva ili tri znanstvena rada iz polovice i kraja 20. st. Na temelju tih spoznaja pristupio sam potrazi za podrijetlom i školovanjem Josipa Keresturija te sam vrijeme do 1765./66. g. kada napušta Družbu Isusovu i završava školovanje nazvao prvim razdobljem njegova života.

U trećem poglavlju obrađeno je drugo, kako sam ga nazvao „varaždinsko razdoblje“ od 1766. do 1771. g. Početak Keresturijeva javnog djelovanja podudara se s utemeljenjem i radom Hrvatskog kraljevskog vijeća s kojim se u cijeloj Banskoj Hrvatskoj, a posebno u slobodnom kraljevskom gradu Varaždinu intenzivira proces modernizacijskih reformi. To je razdoblje obilježeno njegovom službom javnog bilježnika u magistratu grada Varaždina. Pokušao sam prikazati Keresturijev položaj i odgovoriti na pitanja kakva je bila njegova uloga, je li i na koji je način sudjelovao u realizaciji reformi, odnosno u komunikaciji s tijelima državne uprave, i na kraju kako se pozicionirao u društveno-političkom okruženju.

Sljedeće razdoblje Keresturijeva života i javnog djelovanja obilježeno je službom dvorskog agenta pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beču koje je trajalo do ili neposredno nakon smrti cara Josipa II. u veljači 1790. g. U četvrtom poglavlju pokušao sam odgovoriti na niz pitanja koja su vezana upravo za tu službu, ali i za dva velika urednička i autorska izdanja. Što se tiče same službe bilo je važno predstaviti njen značaj jer se radilo o specifičnom obliku posredovanja između najvažnije dvorske institucije i osoba koje su obnašale najvažnije političke funkcije u zemljama krune sv. Stjepana. Keresturijev položaj i ulogu pratio sam preko dokumenata, koje je izdala sama Kancelarija i pisama koja je slao hrvatskom banu Nádasdyju i Balassi. Na temelju položaja, koji je bio uvjetovan okruženjem i djelovanjem pri tako važnoj instituciji u Beču, Keresturi je gradio svoj društveni ugled proširujući mrežu poznanstava ne samo službom, nego i pristupanjem slobodnim zidarima. U drugom dijelu poglavlja obradio sam novine *Ephemerides Vindobonenses* koje su gotovo punih deset godina objavljivane u Beču na latinskom jeziku pod Keresturijevim vodstvom. Pokušao sam odgovoriti na pitanja kojom se idejom vodio pri pokretanju novina i kakvu je uređivačku politiku provodio. S prestankom izlaženja novina Keresturi se posvetio tumačenju i objavljivanju zakonskih propisa koje je Josip II. proglašavao za zemlje krune sv. Stjepana. Tu sam također pokušao odgovoriti na ista pitanja koja su se nametala sam po sebi, a to je s kojim je ciljem i na koji način pristupio objavljivanju navedenih zbirki.

Peto poglavlje posvećeno je Keresturijevoj knjizi *De insurrectione*. Njome se autor uključio u raspravu, slobodno je ustvrditi, o najznačajnijem pitanju, koje je izazivalo duboke protivštine između bečkog Dvora s jedne strane te staleža i redova zemalja krune sv. Stjepana s druge, za vladavine Marije Terezije i Josipa II. Radilo se o pokušajima Dvora da plemstvu nametne plaćanje vojnog poreza, kojega su oni bili oslobođeni na temelju staleškog ustava, odnosno insurekcijskih obveza, koje su podrazumijevale osobno sudjelovanje u ratu u slučaju napada na domovinu. Keresturijevu raspravu prikazao sam u kontekstu drugih rasprava o toj temi koje su se vodile počevši od Ugarskog sabora 1764./65. g. Djelo nastaje u okolnostima Osmanskog rata, kada se rasprava o nametanju vojnog poreza ugarsko-hrvatskom plemstvu ponovno razbukovala, a uslijed čega se kriza između Dvora i staleža svakodnevno produbljivala zbog stalnih zahtjeva za opskrbom i ljudstvom. Budući da je Keresturi svoju raspravu temeljio na povijesno-pravnoj argumentaciji, na početku sam pokušao razjasniti sam pojam, a potom i povijesni razvoj instituta insurekcije i vojnog sustava Ugarskog Kraljevstva. Zatim je prikazano i analizirano Keresturijevo djelo: cilj je bio protumačiti način i argumentaciju kojom je on u svom pregledu ugarske povijesti obrazlagao da je plemićka insurekcija podrazumijevala niz obveza koje su se uvijek svodile na zajednički nazivnik sudjelovanje, odnosno financiranje

vojne obrane domovine. Na temelju uspostavljenog historiografskog narativa i analize kraljevskih dekreta Keresturi je u drugom dijelu knjige iznio zaključke što se sve podrazumijeva pod insurekcijom, odnosno koje je obveze u suvremenom trenutku plemić bio dužan izvršavati. Potom je predložio na koji bi način plemstvo trebalo otkupiti svoje insurekcijske obveze. Važan dio analize posvetio sam samom tekstu, odnosno Keresturijevom diskursu u kojem se prepoznaje polemičar, povjesničar i izvrstan poznavatelj ugarske pravne tradicije i staleškog mentaliteta. U tom smislu je istaknut prikriveni narativ kojim je Keresturi deklarativno izražavao podršku staleškom ustavu, dok je u isto vrijeme sustavno dokazivao njegovu neodrživost pred zahtjevima moderne države, a posebno neučinkovitost insurekcijske vojske naspram moderne tehnologije ratovanja.

Tema šestog poglavlja su tri Keresturijeva književna djela koja je napisao nakon smrti Josipa II. Sva tri djela objavio je pod pseudonimom Eleutherius Pannonius. Sama činjenica da u javnosti više nije nastupao niti se potpisivao kao autor *Josephus Keresztury agens aulicus*, već se predstavio znakovitim pseudonimom, koji u prijevodu znači „Slobodan Panonac“, govori o potpuno promijenjenoj poziciji u odnosu na razdoblje prije careve smrti. Svako pojedino djelo svjedoči na određeni način o Keresturijevom položaju u društvu tijekom 1790./91. g. No, ono što je važnije, u svakom se ogleda piščeva politička misao, koja se može razumjeti samo u kontekstu novonastalih okolnosti. Djelima sam pristupio i kao književnom tekstu pokušavajući ne zanemariti formu i poetičnost, jer je pisac već samim odabirom literarne forme za izricanje svojih stavova tome pridavao veliki značaj. No, prvenstveno sam analizirao diskurs pokušavajući proniknuti u Keresturijevu izvornu misao o pojedinoj temi. U prvoj knjizi, koja je napisana netom nakon careve smrti, *Josephus II. in Campis Elysiis* Keresturi tematizira značaj vladavine Josipa II., posebno s obzirom na njegovu politiku koju je vodio prema zemljama krune sv. Stjepana. Prikazom sadržaja te analizom predgovora i prvog poglavlja pokušao sam iščitati Keresturijev stav o politici Josipa II. u kontekstu vremena kada knjiga nastaje, ali i druge ciljeve koje je svojim tekstom pokušao postići. Druga knjiga je *Leopoldus II. in campo Rákos*, koja je napisana polovicom 1790. g., u doba kada se nakon dvadeset i pet godina okupio Ugarsko-hrvatski sabor. To je jedino Keresturijevo djelo, koje je uz izvorno latinsko izdanje iste godine objavljeno i na mađarskom jeziku. Kao što je sam pisac rekao, forma je proročka, tj. Eleuterije u prvom licu priča svoju viziju Ugarske u dvadesetoj godini vladavine ugarskog kralja Leopolda II. Nakon kratkog osvrt na „zla“ koja su snašla zemlju pod Josipom II. Keresturi kroz Eleuterijevo putovanje opisuje preobraženu Ugarsku u kojoj je zaslugom kralja Leopolda II. uspostavljena harmonija i napredak na svim razinama društveno-političkog i gospodarskog života države. No, osim opisa neostvarive utopije pisac je ponudio i

realne prijedloge, odnosno svoja promišljanja o politici, društvenim odnosima, školstvu, gospodarstvu i drugim područjima koja su bila preduvjet za ostvarenje društva sreće i blagostanja. Prikazom i analizom sadržaja pokušao sam dati odgovor na pitanje zašto je Keresturi koncipirao svoje djelo kao utopiju, što je želio time postići i jesu li njegova promišljanja bila autentična ili plod političkih okolnosti u kojima se nalazio. Treće djelo *Mirabila fata* je priča o čudnim događajima koje je prorok Eleuterije Panonije doživio u Beču. Keresturi pod tim naslovom tematizira izrazito napete društveno-političke odnose između njemačkog i mađarskog dijela Monarhij tijekom 1790./91. g., prikazujući kako ih je on doživio iz bečke perspektive. Djelo je nastalo kao reakcija na protuugarske spise koji su objavljeni u Beču 1790. g. U njima je upućena oštra kritika ugarskim staležima i redovima koji su za vladavine Josima II., a posebno nakon njegove smrti pod krinkom slobode ustali na obranu svojih staleških povlastica. To se prvenstveno očitovalo protjerivanjem njemačkih službenika, koji su u zemlje krune sv. Stjepana došli s jozefinskim reformama, ali i drugim vidovima iskazivanja netrpeljivosti prema njemačkom elementu i politici habsburškog bečkog Dvora. Analizom knjige pokušao sam iščitati Keresturijeve motive, koji su ga potakli na pisanja djela, i njegove političke stavove koje je o tada vrlo aktualnim pitanjima iznosio.

2. POLITIČKI I DRUŠTVENI KONTEKST KERESTURIJEVA DJELOVANJA

2.1. Idejni okvir prosvijećenog apsolutizma

Sagledavanje značaja određenog povijesnog fenomena ili osobe podrazumijeva uvid u širi civilizacijski kontekst vremena i prostora u kojem se odvijao ili u kojem je djelovao. To posebno vrijedi kada je predmet istraživanja pojedinac, službenik pri važnoj političkoj instituciji u državi, koji je svojim značajnim autorskim pisanim opusom aktivno participirao u javnoj raspravi o najaktualnijim društvenim pitanjima. Kada se ima u vidu da je vrijeme u kojem je djelovao obilježeno intenzivnim promjenama na svim razinama privatnog i javnog života zajednice, takav uvid se nameće kao *condicio sine qua non* početka svake rasprave.

Upravo je Habsburška Monarhija od sredine i u drugoj polovici 18. stoljeća bila politički prostor koji je obilježen sveobuhvatnim političkim i upravnim promjenama. Vremenski okvir spomenute preobrazbe, u kojem je djelovao Josip Keresturi, obuhvaća razdoblje vladavine Marije Terezije (1740. – 1780.), samostalne vladavine Josipa II. (1780. – 1790.) i dvogodišnju vladavinu Leopolda II. Glavno obilježje države u navedenom razdoblju jest da ona postaje jedinstveni prostor na svim razinama funkcioniranja društvene i političke zajednice.²⁵ Stoga je nemoguće izdvojiti i promatrati proces promjena i reformi u pojedinom segmentu jer su društvena, gospodarska, politička, upravna, vojna i sva druga javna područja koja se prepoznaju kao sustav funkcioniranja države bili neodvojivo međuvisni.

Nezaobilazno pitanje koje se nameće kada se govori o reformama je tko je njihov protagonist, s koje idejne osnove polazi i koji cilj želi postići njihovim provođenjem. Kada su u pitanju reforme na razini pojedinih političkih entiteta u 18. st. neosporno je da su vladari, tj. njihov dvor, savjetnici i ministri oni koji su začetnici i nositelji modernizacijskih promjena. Tijekom 17. i 18. stoljeća u Europi se na ulogu vladara, vlasti i države gledalo kroz prizmu novih teorijskih postavki čiji su tvorci samosvjesno sagledavali svoju suvremenost u odnosu na prethodna razdoblja. Početkom 18. stoljeća pod utjecajem idejnih kretanja prethodnih desetljeća na zapadnoeuropskim i njemačkim protestantskim sveučilištima etablirale su se teorijske postavke, koje su na društvo gledale iz perspektive postizanja sreće i općeg dobra

²⁵ Usp. Gustav Otruba, „Verwaltung, Finanzen, Manufakturen, Gewerbe, Handel und Verkehr, technisch-gewerbliche Bildung und Bevölkerungsentwicklung“, u: *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, ur. Erich Zöllner (Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1983), 103-150.

ukupne zajednice, što se moglo postići povećanjem imetka i slobode pojedinca.²⁶ Filozofi John Locke, Thomas Hobbes i Wilhelm Leibniz utjecali su na njemačkog matematičara i filozofa Christiana Wolffa, koji je razvijao nauku o „prirodnom pravu“ (*ius naturae, Naturrecht*) pod čijim se utjecajem rodila ideja slobode u modernom liberalnom smislu slobode pojedinca građanina.²⁷ Taj je nauk odlučujuće utjecao na razvoj rasprave o ulozi vladara i političkih sustava koji su trebali jamčiti slobodu pojedinca i od kojih se u praksi očekivala „briga za opće dobro i sigurnost“ zajednice. Wolff je na temelju postavki „prirodnog prava“ i „nauke o političkoj upravi“ (*Polizeiwissenschaft*) razvio ideju o potrebi stvaranja „pravne uređene države“ (*Rechts- und Polizeistaat*).²⁸ Pojam *Polizey* u kontekstu razvoja političke misli 18. stoljeća podrazumijeva formiranje države (*Staatsbildung*) na temelju modernog zakonodavstva i državne uprave što je značilo izgradnju učinkovitog institucijskog i činovničkog aparata.²⁹

Što se tiče Habsburške Monarhije ideje prosvjetiteljstva i prirodnog prava sublimirale su se u procese koje povijesna znanost naziva prosvijećeni apsolutizam jer je vladar preuzeo i postao nositeljem reformskih prosvjetiteljskih ideja.³⁰ Tijekom druge polovice 18. st. u gradu Beču na javnu scenu stupa nova obrazovana elita čija se svijest o društvu te poimanje uloge države i vlasti formiraju pod utjecajem političkih i gospodarskih teorija koje su dominirale na njemačkim protestantskim sveučilištima. Upravo je ta intelektualna elita bila protagonist nove vizije države i društva te je susljedno tome značajno utjecala na stvaranje svijesti da je za ostvarenje gospodarskog boljitka i općeg društvenog napretka potrebno reformirati tradicionalne upravne strukture. Njihov utjecaj na politiku bečkog Dvora od početka vladavine Marije Terezije postaje dominantan. Kao najistaknutije javne osobe, uz mnoge druge, koji su svojim teorijsko-znanstvenim, učiteljskim, političkim ili nekim drugim javnim angažmanom zagovarali implementiranje ideja prosvjetiteljstva i prirodnog prava u konkretno funkcioniranje države, mogu se izdvojiti Gerhard van Swieten, Johann Justi, Paul Joseph Riegger, Christian Beck, Karl Anton Martini i Joseph Sonnenfels.³¹ Kada je pokrenut proces reformi, oni su svoje ideje javnosti predstavili u autorskim djelima, koja su ubrzo postala referentni udžbenici na

²⁶ Usp. Karl Vocelka, *Österreichische Geschichte 1699 – 1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt: Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, (Wien: Ueberreuter, 2001), 235-239.

²⁷ Usp. Helmut Reinalter, „Naturrecht“ i Frank Grunert, „Wolff, Christian“, u: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, ur. Helmut Reinalter (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2005), 434-435.; 638-642.

²⁸ Vocelka, *Österreichische Geschichte 1699 – 1815*, 236.

²⁹ Usp. Karl Haerter, „Die Verwaltung der „guten Policey“: Verrechtlichung, soziale Kontrolle und Disziplinierung“ u: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, ur. Michael Hochedlinger und Thomas Winkelbauer (München: Oldenbourg, 2010), 243-270.

³⁰ Vocelka, *Österreichische Geschichte 1699 – 1815*, 353-354.

³¹ Usp. Werner Ogris, „Joseph von Sonnenfels als Rechtsreformer“ u: *Joseph von Sonnenfels*, ur. Helmut Reinalter (Wien: Verlag VÖAW, 1988), 13-14.

važnim obrazovnim institucijama gdje se poučavalo o ulozi i funkcioniranju moderne države. Najznačajniji i najutjecajniji politički, društveni i gospodarski teoretičar bio je Joseph von Sonnenfels čije je djelo *Grundsätze der Polizey-, Handlung- und Finanzwissenschaft* doživjelo više izdanja, a kao sveučilišni udžbenik bio je relevantan duboko u 19. stoljeću.³²

2.2. Habsburška Monarhija u drugoj polovici 18. stoljeća – doba upravnih reformi

2.2.1. Haugwitzov i Kaunitzov sustav uprave

Presudna uloga u pokretanju reformi ipak nije pripala društvenim i ekonomskim idejama prosvjetiteljskih mislilaca već realnom položaju Habsburške Monarhije s obzirom na praznu državnu blagajnu i prijeteće vanjskopolitičko okruženje u kojem se našla Marija Terezija dolaskom na vlast. Austrijska historiografija podcrtava da proces preobrazbe Habsburške Monarhije iz tradicionalnih prema modernim društvenim i političkim formama po uzoru na države zapadne Europe započinje od sredine stoljeća, tj. završetkom Rata za austrijsku baštinu.³³ Podređeni položaj u sukobu s Prusijom, koji je obilježen gubitkom velikog teritorija bogate Šleske, bio je pokretač reformi. Osnovni cilj reformi Marije Terezije bio je stvoriti jedinstvenu centraliziranu državnu upravu. To je podrazumijevalo pridobivanje staleških institucija za prihvaćanje upravnih reformi, odnosno prevladavanje tradicionalnog staleškog partikularizma pojedinih čeških i austrijskih zemalja. Povezano se tim, a imajući u vidu saski i pruski model (poglavito pruski primjer uprave u osvojenom dijelu Šleske),³⁴ cilj je bio postići očekivano financijsko poboljšanje koje je bilo preduvjet stvaranju jake stajaće vojske. Odlučujući utjecaj na kancelara Haugwitza, koji je bio protagonist tog prvog vala reformi, osim navedenih primjera i stanja Monarhije, imala je suvremena kameralistička znanost i teorija

³² Ovo i druga Sonnenfelsova djela imala su odlučujući utjecaj na formiranje javnog mišljenja i na Dvoru i među školovanom elitom, koja je tada politički djelovala u Beču jer su teoriju o upravi učili na temelju navedene knjige, o nužnosti reforme državnih struktura prema kameralističkoj nauci koju je u svojim djelima izložio. Usp. Helmut Reinalter, „Joseph von Sonnenfels als Gesellschaftstheoretiker“, u: *Joseph von Sonnenfels*, 139-156. i Hildegard Kremers, „Das kameralistische Werk von Joseph von Sonnenfels. Einige neue Aspekte der Quellenforschung“, u: *Joseph von Sonnenfels*, ur. Helmut Reinalter (Wien: Verlag der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988), 171-190.

³³ Ovdje je namjera uputiti na glavne smjernice upravne povijesti Monarhije u naznačenom razdoblju. Za početak reformnog procesa pod Marijom Terezijom usp. Vocelka, *Österreichische Geschichte 1699 – 1815*, 353-356.

³⁴ Haugwitz je kao upravitelj austrijskog dijela Šleske svjedočio koliko je više poreza uprivedovala pruska uprava u odnosu na austrijsku u onom dijelu koji je Prusija ratom pripojila. V. Peter Baumgart, „Friedrich Wilhelm Graf Haugwitz, Schlesien und die österreichische Staatsreform von 1749“, *Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte* 5 (1995): 59-74.

teokratskog apsolutizma.³⁵ Sukladno tom nauku vladarev suverenitet mogao je počivati isključivo na stabilnom financijskom i vojnom sustavu. Dakle, povećavanje državnih prihoda, kojima se trebala uzdržavati značajnija vojska, bio je pokretač i temeljni cilj Haugwitzove reforme. Ostvarenje cilja započinje poreznom reformom koja je podrazumijevala pridobivanje staleških institucija za odobravanje povećanja poreza prema planovima Dvora. Uvođenjem terezijanskog katastra iznosi su značajno povećani jer su oporezovani i prihodi dominikala. Iza porezne reforme slijedila je upravna reforma čiji je cilj bio ujedinjavanje političke i financijske uprave.

Prevladavanje dotadašnjeg neučinkovitog upravnog aparata Haugwitz je ostvario uspostavom jedinstvenog političkog tijela – *Directorium in publicis et cameralibus* – koje je preuzelo nadzor nad svim područjima uprave u češkim i austrijskim nasljednim zemljama.³⁶ Novoosnovani *Directorium (Direktorij)* preuzeo je poslove od postojećih dvorskih upravnih tijela – vijeća, konferencija i Dvorske komore. Cilj koncentracije političke i financijske uprave bio je poboljšati učinkovitost iskorištavanja, ali i potaknuti razvoj državnih resursa. Reforma se nije zaustavila na stvaranju jedinstvenog upravnog tijela. Lokalna uprava bila je ključna za provođenje odluka centralne uprave. Stoga je povezanost i subordinacija zemaljske vlade (*gubernij*) pojedinih austrijskih i čeških zemalja prema *Direktoriju* bila ključna za praktičko provođenje odredbi što je uzajamno podrazumijevalo stvaranje jedinstvenog činovničkog aparata i uređenog funkcioniranja nadležnosti. Što se toga tiče, Haugwitz se oslonio na mrežu činovnika koju je izgradio za upravljanja austrijskim dijelom Šleske.³⁷

Haugwitzov upravni sustav zamijenjen je početkom šezdesetih godina novim. Osmislio ga je kancelar Wenzel Anton Kaunitz, koji je tijekom studija u Leipzigu sustavno upoznao suvremene „nauke o državi“ (*Staatswissenschaften*) i teoriju „prirodnog prava“ (*Naturrecht*).³⁸ Iznova su veliki izdatci i vojni gubitci tijekom novog rata protiv Prusije (Sedmogodišnji rat 1756. –1763. g.) bili odlučujući poticaj prema potrebi za učinkovitijom državnom upravom.

³⁵ Usp. Jörg-Peter Findeisen, „Kameralismus“ i Harm Klueping, „Justi, Johann Heinrich Gottlob von“, u: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, ur. Helmut Reinalter (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2005), 337-343.; 333-336.

³⁶ Friedrich Walter., *Die Österreichische Zentralverwaltung. II. Abt.: Von der Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749-1848)*. Bd. 1/1.: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740-1780). Wien, 1938., 194-253.

³⁷ Usp. Thomas Winkelbauer, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte in der Neuzeit*, (Vom Vortragenden verfaßtes Skriptum der im Wintersemester 2011/12 an der Universität Wien gehaltenen Vorlesung), 69-72.; pristup ostvaren 16. 4. 2018., <http://docplayer.org/24522058-Oesterreichische-verfassungs-und-verwaltungsgeschichte-in-der-neuzeit.html>

³⁸ Usp. Franz A. J. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 13.; Barbara Gant, „Kaunitz-Rietberg, Wenzel Anton, Fürst von“ u: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, 371-373.

Ukinut je *Direktorij*, a njegove su ovlasti preraspodijeljene na pojedine odvojene institucije s namjerom razdvajanja nadležnosti i postizanja učinkovitosti. Financijsku upravu preuzima *Hofkammer*, *Hofrechenkammer* i *Generalkasse*; politička uprava dolazi u nadležnost Dvorske kancelarije za češke i austrijske zemlje (*Böhmisch-österreichische Hofkanzlei*); sudska nadležnost ostaje posebno tijelo kao i u Haugwitzovom sustavu. Kao centralni savjetodavni organ formirano je Državno vijeće (*Staatsrat*) koje je imalo odlučujuću ulogu u nadzoru svih drugih upravnih tijela i kreiranju unutarnje politike Monarhije.³⁹ Državno vijeće bilo je tijelo od šest članova, a s radom je započelo početkom 1761. godine, na čelu mu je bio sam Kaunitz.

2.2.2. Upravni položaj zemalja krune sv. Stjepana pod Marijom Terezijom

Sveobuhvatne reforme državne uprave pod Marijom Terezijom obuhvatile su unutarnje austrijske i češke zemlje – ne i zemlje krune sv. Stjepana. Stoga je politički upravni sustav u Ugarskoj ostao nepromijenjen – utemeljen na tradicionalnim staleškim institucijama i već postojećim kraljevskim i dvorskim centralnim upravnim tijelima. No, to nipošto ne znači da bečki Dvor kroz postojeće institucije nije provodio modernizacijske reforme i u tom dijelu Monarhije.

Političku zasebnost zemalja krune sv. Stjepana u okviru Habsburške Monarhije jamčio je Ugarski sabor. Unutarnja struktura uprave počivala je na županijama. One su kao teritorijalne zajednice lokalnog plemstva (*Universitas Nobilium*) svoj suverenitet temeljile na tzv. staleškom ustavu koji je bio kodificiran početkom 16. stoljeća nastankom Tripartita.⁴⁰ Vrhovni župan i županijske skupštine bili su nosioci upravne i sudske vlasti. Plemstvo je kroz županije ostvarivalo svoja „prava i povlastice“ (*iura et libertates*).⁴¹

Centralna dvorska institucija koja je bila nadležna za sve zemlje krune sv. Stjepana bila je Ugarska dvorska kancelarija (*Cancellaria Aulica Hungarica; Ungarische Hofkanzlei*). Njena uloga od osnutka za Ferdinanda I. i kroz sljedeća dvastoljeća se mijenjala od pisarnice do

³⁹ Za strukturu Kaunitzovih upravnih reformi v. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism*, 83-99; Walter., *Die Österreichische Zentralverwaltung. II*, 309-365. Kaunitzov sustav ostao je na snazi, uz poneku manju izmjenu, tijekom cijelog 18. stoljeća. Usp. Vocelka, *Österreichische Geschichte 1699 – 1815*, 359 (grafički prokaz „Die Regierungsbehörden im 18. Jahrhundert“).

⁴⁰ Normiranje običajnog prava ugarskog plemstva u pravnu zbirku usustavio je Stjepan Verböczy pod naslovom *Tripartitum opus iuris consuetudinarii Regni Hungariae*. Usp. Katlin .Gönczi, *Die europäische Fundamente der ungarischen Rechtskultur* (Frankfurt am Main: Max-Planck Institut, 2008), 14-16.

⁴¹ Za uspostavu staleškog ustava i način funkcioniranja županija usp. Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte* (Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr, 1910), 34-41.; 56-67. Za nazive županija, ustroj, površinu i udio pojedinih županija u ukupnom broju stanovništva usp. Horst Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns : Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*, (Wien, Köln, Graz: Böhlau, 1983), 27-35.

savjetodavnog tijela vladara. Kao dvorska institucija sa sjedištem u Beču ona je bila nadležna za upravne poslove zemalja krune sv. Stjepana. Druga dvorska institucija koja je vodila brigu za prihode i posjede habsburških vladara u Ugarskoj bila je Ugarska dvorska komora sa sjedištem u Požunu.

Početakom 18. st. međusobnim dogovorom Ugarskog sabora i bečkog Dvora stvoreno je Ugarsko namjesničko vijeće (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*) sa sjedištem u Požunu kao organ izvršne kraljevske vlasti.⁴² Pod nadležnost ovoga gubernija potpali su gotovo svi izvršni poslovi uprave, a Ugarski sabor je zadržao zakonodavnu domenu.⁴³ Namjesničko vijeće bilo je nadležno samo za uži dio Ugarske – Mađarsku, ne i za Bansku Hrvatsku i Erdelj. Njegovim osnutkom preuređena je i sama uprava mađarskih županija koje su od tada upravno bile podređene istom Namjesničkom vijeću.⁴⁴

Državnopravni položaj Banske Hrvatske bio je najuže povezana s Kraljevinom Ugarskom. Hrvatski staleži držali su Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju zasebnim političkim entitetom u okviru zemalja krune sv. Stjepana. To se početkom 18. st. očitovalo proglašavanjem „Pragmatičke sankcije“ 1712. godine. No, u zakonodavnom pogledu samo su odluke dva Hrvatska sabora bile su inkorporirane u zaključke Ugarskog sabora. Horbec u svojoj disertaciji detaljno prikazuje kako je tijekom 18. st. pravno i u praksi funkcionirao odnos hrvatskih staleža prema Kraljevini Ugarskoj i kako se odvijala komunikacija s ugarsko-hrvatskim kraljem u Beču. Njena glavna teza je da je Hrvatski sabor pokušavao ostvariti izravnu komunikaciju i utjecaj na vladara preko Ugarske dvorske kancelarije. Preuzimanja uprave nad slavonskim županijama nije bilo moguće jer se porez za njih održivao na Ugarskom saboru te su njihovi poslanici odlazili upravo na njega, a rijetko na Hrvatski sabor jer nisu imali interesa. Jednako tako naglašava da su upravne reforme za vladavine Marije Terezije „uže povezale zemlje krune sv. Stjepana u jedinstveni organizam“ pri kojem su procesu tri slavonske županije bile pod izravnom upravom mađarskih političkih tijela do 1779. godine.⁴⁵ Uprava tri hrvatske županije (Varaždinska, Križevačka i Zagrebačka) preuređena je po uzoru na mađarske županije

⁴² Proces pregovora između bečkog Dvora i ugarskih staleža započeo je nakon mira u Szatmáru 1711. g. da bi završio upravo 1723. potpisivanjem Pragmatičke sankcije i osnutkom Namjesničkog vijeća. Usp. László Kontler, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi* (Zagreb: Srednja Europa, 2007), 202-205.

⁴³ Za položaj Ugarske za habsburških vladara usp. Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, 67-73.

⁴⁴ Za funkcioniranje uprave nakon osnutka Namjesničkog vijeća usp. Ivana Horbec, „Razvoj uprave i javnih službi Banske Hrvatske za vrijeme vladavine Marije Terezije“ (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2009), 26-27.

⁴⁵ *Isto*, 129-137.

tek 1759. g. što je predstavljalo prvu značajniju upravnu intervenciju bečkog Dvora u tradicionalni staleški sustav Banske Hrvatske.⁴⁶

Bečki Dvor za Marije Terezije inzistirao je na provođenju modernizacijskih upravnih promjena i u zemljama krune sv. Stjepan. Činjenica da je Ugarski sabor nakon 1741. g. sazvan i održan još samo dva puta (1751. i 1764. – 1765. g.) govori o tome da je Dvor izbjegavao suradnju sa staleškim institucijama jer one nisu prihvaćale modernizacijske reforme. Odlučujuću ulogu u uspostavi aktivnije politike bečkog Dvora prema zemljama krune sv. Stjepana odigrao je kancelar Kaunitz koji je Mariji Tereziji predstavio da bi se moć Monarhije znatno povećala kada bi se sustavnije počeli iskorištavati resursi njenog istočnog dijela.⁴⁷ Protagonist i kreator konkretnih političkih poteza Dvora prema Ugarskoj bio je član Državnog vijeća Egyd Borié.⁴⁸

Što se tiče Banske Hrvatske pokazalo se da Hrvatski sabor sa svojom strukturom i načinom djelovanja nije mogao odgovoriti na potrebu sustavne administrativne komunikacije s bečkim Dvorom. Uvijek prisutna zapreka bilo je inzistiranje na staleškim pravima i tradicionalnoj upravi. Budući da su modernizacijski procesi iziskivali efikasniji protok odredbi prema lokalnim upravnim jedinicama (gradovima, županijama), njihovo ostvarenje odvijalo se preko Dvorske kancelarije, Dvorske komore i drugih dvorskih tijela koja su imala specifične nadležnosti za pojedine poslove i područje.⁴⁹

Vrhunac terezijanskih zadiranja u politički život u Banskoj Hrvatskoj bio je osnutak Hrvatskog kraljevskog vijeća.⁵⁰ Taj je dikasterij po uzoru na austrijske gubernije preuzeo ulogu upravljanja od Hrvatskog sabora postavši prvom modernom vladom u hrvatskoj povijesti. No, njegovim relativno brzim ukidanjem 1779. godine politička uprava Banske Hrvatske dolazi pod ingerenciju Ugarskog namjesničkog vijeća.

⁴⁶ O stanju uprave, službama i položaja županija Banske Hrvatske uoči i nakon reformi te kontekstu odnosa bečkog Dvora prema stanju uprave i političkim prilikama u Banskoj Hrvatskoj usp. *Isto*, 25-27.; 151-158.; 250-261.

⁴⁷ Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism*, 305-315.

⁴⁸ Usp. Győző Ember, „Die österreichische Staatsrat und die Ungar in den 1760er Jahren“, u: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.: Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder*, ur. Adam Wandruszka, Richard G. Plaschka, Anna Drabek (Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1982), 43-54.

⁴⁹ Za odnos bečkog Dvora prema staleškim institucijama za vladavine Marije Terezije u zemljama krune sv. Stjepana i problem neadekvatnosti saborske uprave u Banskoj Hrvatskoj usp. Horbec, „Razvoj uprave“, 146-155.; 205-217.

⁵⁰ Okolnosti uspostave, djelokrug i značaj Hrvatskog kraljevskog vijeća usp. Ivana Horbec, „Stvaranje jedne institucije prosvijećenog apsolutizma: Kraljevsko vijeće za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju“, u: *Nikola Škrlec Lomnički (1729 – 1799) i njegovo doba*, sv. IV., ur. Neven Jovanović i Stijenko Vranjican (Zagreb: HAZU, HDA, PF, FF, 2007), *passim*.

2.2.3. Josip II. na djelu – dokidanje staleškog ustava ugarskog plemstva

Proces preobrazbe Habsburške Monarhije koji je započeo terezijanskim reformama nastavljen je još intenzivnije za samostalne vladavine Josipa II. Mada su reformske mjere obuhvaćale sva područja društvenog, političkog i gospodarskog života države, proces modernizacije državne uprave s ciljem efikasnije provedbe svih ostalih reformi te s ciljem učvršćivanja centralne državne vlasti bio je odlučujući. S pozicije razboritosti i korisnosti car je pristupio intenzivnom jednoobraznom preuređenju javnog života svih krajeva Monarhije s ciljem stvaranja jedinstvene države na svim područjima djelovanja.

Zbog intenzivnih reformi, koje su provođene u doba cara Josipa II. na cijelom političkom prostoru Habsburške Monarhije, austrijski oblik prosvijećenog apsolutizma u historiografiji je nazvan upravo prema njemu – jozefinizam (*Josephinismus*).⁵¹

Da je efikasna uprava *condicio sine qua non* u stvaranju snažne centralne države, čiji će utjecaj biti jednako vidljiv kako u Beču tako i na periferiji, iznio je Josip II. u nekoliko spisa za vladavine Marije Terezije. Početkom šezdesetih godina mladi Josip u dva spisa pokazuje veliki interes za stvaranjem učinkovitog upravnog i činovničkog aparata. Već tada je najavio podvrgavanje staleških institucija pojedinih zemalja i plemstva općenito centralnoj vlasti vladara. Državu je usporedio s mehanizmom koji ima jednu glavu i u tom kontekstu nije ostavljao mjesta nikakvim staleški posebnostima. Oštru kritiku postojećeg sustava uprave, a posebno činovničkog aparata za kojeg je ustvrdio da je postao svrhom samom sebi, iznio je u trećem spisu iz 1765. godine nakon što je izabran za cara.⁵²

Četvrti spis (*Prager Denkschrift*), u kojem se bavi postojećim stanjem uprave, napisao je nakon putovanja Češkom, Moravskom i austrijskim dijelom Šleske 1771. godine.⁵³ Povod putovanju bila je velika glad u tim zemljama. Uzrok bijede Josip II. pronalazi u loše organiziranoj upravi. Osobno je stekao uvid u probleme uprave koji su proizlazili iz loše preraspodjele nadležnosti u pojedinom guberniju. Kao najvažnije istaknuo je neučinkovitost čiji je uzrok vidio u slabom nadzoru, intrigama i brizi činovnika za osobnu sigurnost, a ne za rješavanje problema. Kao drugi uzrok istaknuo je postojeći nepotizam pri namještanju

⁵¹ Usp. Helmut Reinalter, „Der Josephinismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe“, u: *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*, ur. Helmut Reinalter (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2008), 9-16.; Kako je nastao sam pojam „jozefinizam“, koji je njegov sadržaj, kako se razvijao u pojedinim nacionalnim historiografijama u 19. i 20. stoljeću vidi niz radova u: *Josephinismus zwischen den Regimen – Eduard Winter, Fritz Valjavec und zentraleuropäischen Historiographien in 20. Jahrhundert*, ur. Franz Leander Fillafer, Thomas Walling (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2016).

⁵² Usp. Irmgard Plattner, „Josephinismus und Bürokratie“ u: *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*, 54-58.

⁵³ Usp. Antal Szántay, *Regionalpolitik im alten Europa. Die Verwaltungsreformen Josephs II. in Ungarn, in der Lombardei und in den österreichischen Niederlanden 1785 – 1790* (Budapest: Akademiai Kiado, 2005), 47-49.

činovnika bez da se dadne prednost onima koji su školovani i prokušani u poslu. Sukladno svojim zapažanjima Josip II. je u spomenutom spisu zagovarao potrebu reforme lokalne uprave, uvođenje sustavnog nadzora preko glavnog pokrajinskog upravitelja i podupravitelja za određeno područje. Suvladar je istaknuo da bez učinkovite lokalne uprave ni centralna upravna tijela Monarhije ne mogu postići planirane rezultate te da država može opstati samo kao čvrsto organizirano jedinstveno upravno tijelo. Takva država onda može skrbiti za napredak i opće dobro svake pojedine pokrajine.

Sadržaj „pastirskog pisma“ (*Hirtenbrief*) cara Josipa II. iz prosinca 1783. godine pokazuje da su njegove opservacije o upravi i činovničkom aparatu, koje je iznio u spomenutim spisima, ostali konstanta.⁵⁴ Kao što stoji u naslovu latinskog prijevoda, ovaj carev intimat „propisuje opće odredbe prema kojima se moraju obavljati državni poslovi“. Dakle, Josip II. se obratio državnim službenicima predstavljajući svoju ideju države, viziju upravljanja s uputama kako javni službenici trebaju obavljati svoje javne dužnosti. U trećoj godini samostalne vladavine Josip II. je tim programskim „pismom“ predstavio svoj politički svjetonazor, ali je naglasak stavio na smjernice kojih se državni službenici moraju pridržavati kako bi se ciljevi koje je postavio mogli ostvariti. U prve tri godine je, tvrdi, cijeloj javnosti sustavno razlagao svoje ideje glede upravljanja državom napominjući da su „njegova vrata svakoga dana i sata bila otvorena“ za razmjenu ideja, te da ga u svemu vodi ideja općeg dobra. Budući da su se carski mandati iz dana u dan množili, naredio je svim službenicima pri dvorskim dikasterijima, onima u provincijama, županima, podžupanima i svima koji obnašaju javnu dužnost da sustavno prikupljaju i raspoređuju mandate s obzirom na područje na koje se odnose te da se „sustavno pronikne u njihov izvorni smisao i cilj kojem teže“.⁵⁵ Što se tiče samih namještenika u dikasterijima, car upozorava da povjerene im dužnosti uvijek rade imajući na umu opće dobro države i građana, nikako svoju korist. U posljednjoj 14. točki „pisma“ Josip II. objedinjuje kakvo ponašanje i koji ciljevi moraju voditi svakog pojedinog službenika „koji državi služi časno i pošteno“.⁵⁶ Car apostrofira da u opticaju s novim odredbama, koje dobivaju od centralnih državnih tijela, bilo da se radi o načinu izračuna i prikupljanja poreza, o ekonomiji ili nečem trećem, moraju gledati na brzinu i uređenost izvršavanja kako bi se postigao učinak

⁵⁴ *Isto*, 50. Ugarsko namjesničko vijeće objavilo je navedeno carevo „pismo“ na latinskom 8. ožujka 1784. (d-d. 8. Martii 1784. N. 5541.) pod naslovom: „*Intimatum generalia rerum gerendarum principia praescribens*.“ V. *Collectio ordinationum imperatoris Josephi II-di et repraesentationum diversorum Regni Hungariae comitatum. Pars prima* (Dioszegini: Typis Pauli Medgyesi, 1790), 4-25.

⁵⁵ Carev zahtjev i poticaj za sustavnim prikupljanjem i proučavanjem njegovih odredbi Keresturi navodi kao glavni razlog zbog kojeg je na vlastitu inicijativu pristupio opširnemu poduhvatu sistematizacije i izdavanja odredbi koje su se odnosile na „Ugarsku i Transilvaniju“. U tom smislu u predgovoru (*Proemium*) citira dijelove navedenog pisma. V. Keresturi, *Introductio in opus collectionis, Pars I.*, IV.

⁵⁶ *Collectio ordinationum*, 23-24.

općeg dobra. Pri tome svaki pojedini službenik „uvijek mora slijediti onaj veliki princip“ da je on izabrani pojedinac koji mora služiti narodu i vladaru ne gledajući na svoju korist.⁵⁷

U carevoj, dakle viziji sveobuhvatne jedinstvene državne moći supstrat državnog organizma čine upravna politička tijela. No, službenici su oni koji omogućuju i čine da upravna tijela dobro ili loše funkcioniraju i zbog toga je Josip II. inzistirao na njihovoj vrlini. Da bi se ostvarile (s odmakom se može ustvrditi) idealističke i utopističke careve projekcije glede funkcioniranja državne uprave, bilo je potrebno provesti niz mjera, koje su trebale omogućiti da država postane jedinstveni politički prostor. U okviru takvog poimanja države nije bilo mjesta opstanku staleškog sustava i zasebnom političko-pravnom položaju neke države u okviru Monarhije. To je posebno došlo do izražaja u carevoj politici prema Ugarskoj zbog zasebnog političkog položaja koji je do tada imala. Za razliku od Marije Terezije car se pri provođenju reformi ni najmanje nije obazirao na povijesno-pravne posebnosti koje su u okviru Monarhije zemlje krune sv. Stjepana baštinile tijekom dugog povijesnog razdoblja.

Početakom 1784. godine Josip II. odlučno kreće putem ostvarivanja ideje upravnog povezivanja svih zemalja i pokrajina u jedinstveni državni organizam. Prva u nizu carevih odredbi, koja se ticala Ugarske, bila je odredba iz polovice 1784. da se krunu sv. Stjepana iz Požuna premjesti na čuvanje u Beč.⁵⁸ Josip II. nije krunjen krunom sv. Stjepana niti je prilikom preuzimanja vlasti izdao krunidbenu diplomu kojom bi jamčio staleški ustav kao što su to činili njegovi prethodnici. No, premještanje krune u carsku riznicu na simboličkoj razini predstavljao je još veći udarac ugarskim staležima i redovima. Potom su uslijedili carevi intimati o uvođenju njemačkog kao službenog i jedinog jezika svih tijela državne uprave u Ugarskoj te onaj o obveznoj provedbi popisa stanovništva u Ugarskoj i Erdelju.⁵⁹ Nabrojene odredbe odražavale su s jedne strane političke stavove Josipa II., a s druge su predstavljale preduvjet za efikasniju razmjenu informacija i polazište za demografske i gospodarske projekcije. Ugarski staleži i redovi su svaku pojedinu odredbu držali neustavnom što su županijske skupštine iskazivale slanjem prosvjednih dopisa (*Repraesentatio comitatus*) u kojima su se pozivali na zasebni državno-pravni položaj Kraljevine Ugarske.⁶⁰ Iznimno jaki otpor ugarskog plemstva, posebno

⁵⁷ Derek Beales detaljno razlaže značaj Josipova „pastirskog pisma“ pod naslovom *Joseph's „pastoral letter“ of December 1783*. stavljajući naglasak da je pismo nastalo kao izraz Josipova stava o tome kako upravu učiniti efikasnijom s ciljem postizanja sreće građana i jačanja Monarhije. Derek Beales, *Joseph II. Volume II: Against the World, 1780 – 1790* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2009), 343-352.

⁵⁸ *Intimatum de translata Posonio Viennam S. Corona. V. Collectio ordinationum*, 46-47.

⁵⁹ *Intimatum de lingua Germanica i Intimatum de conscriptione populari. Isto*, 54-61.; 97-105.

⁶⁰ Za premještanje Sv. krune vidi prosvjedno očitovanje: *Repraesentatio Comitatus Soproniensis intuitu ablatae S. Coronae; Repraesentatio Comitatus Temsiensis. Isto*, 47-54. Protiv uvođenja njemačkog kao službenog jezika uprave u Ugarskoj v.: *Repraesentatio Comitatus Temsiensis i Repraesentatio Comitatus Zempliersis. Isto*, 62-90.

na odredbu o provođenju popisa stanovništva zatekao je Josipa II. O tome je pisao bratu Leopoldu te ga izvijestio da će nekoliko tjedana tijekom rujna i listopada boraviti u Ugarskoj da na terenu dobije uvid u stanje zemlje.⁶¹

Josip II. je smatrao da utjecaj ugarskih staleža može otkloniti jedino ako provede sustavnu reformu lokalne uprave, koja je bila pod nadzorom plemićkih županijskih skupština. One su imale nadležstvo nad političkim, trgovačkim, ekonomskim i vojnim pitanjima, ali su, što je bilo najvažnije, preko svojih poslanika sudjelovale u zakonodavnoj vlasti. U tom je smislu svaka pojedina županija bila zasebna neovisna pokrajina u okviru Ugarske. Plemićke skupštine su sve nove odredbe propitivale s pozicije očuvanja staleškog ustava, odnosno svojih plemićkih *iura et libertates*, što je u praksi značilo njihovu političku, upravnu i zakonodavnu neovisnost. Car je ovakvo stanje uprave u Ugarskoj prepoznavao kao „ugarsku bolest“ koja je u prvom redu kočila gospodarski razvoj zemlje.⁶² Ekonomski potencijal zemlje bio je, prema predodžbi Dvora, okovan upravo staleškim ustavom, koji je plemstvu jamčio porezno oslobođenje, dok je porezno opterećenje podnosio podložni seljak. Takvo stanje generiralo je stalne društvene napetosti između plemstva i podložnika, odnosno upornom borbom staleža za očuvanjem postojećeg stanja, a posljedica je bila gospodarska nepokretnost.

Bez obzira na činjenicu što je vladar imenovao vrhovne župane, utjecaj srednjeg plemstva u upravnoj strukturi županija tijekom 18. stoljeća još je više pojačan.⁶³ Naime, s profesionalizacijom upravnih službi njihovo mjesto zauzimaju redom školovani službenici koji su potjecali upravo iz redova srednjeg plemstva.

U polaznim razmišljanjima o Ugarskoj car je na taj dio Monarhije, kada je u pitanju stanje uprave, odnosno nemogućnost da preko postojećeg sustava makne zapreke, koje su stajale na putu ostvarenja jedinstvene države, gledao kao na novostečeni teritorij.⁶⁴ Dakle, Ugarska je za njega bila zemlja u kojoj je trebalo implementirati potpuno novi upravni sustav. Zbog svega navedenog Josip II. je preko ujedinjene Ugarsko-transilvanijske dvorske kancelarije i Ugarskog namjesničkog vijeća bio odlučan provesti sustavnu reformu s ciljem uklanjanja postojećeg autarkičnog županijskog staleškog sustava. Odlučujući korak u tom smjeru bila je odredba o podjeli zemalja krune sv. Stjepana na deset teritorijalnih okruga kojima je na čelu postavljen kraljev povjerenik, odnosno komesar (*Königliche Kommissar*). Svaki

⁶¹ Beales, *Joseph II. against the World, 1780 – 1790*, 478-479.

⁶² Szántay, *Regionalpolitik im alten Europa*, 62-63.

⁶³ *Isto*, 68.

⁶⁴ *Isto*, 66.

pojedini okrug činilo je nekoliko županija s jedinstvenim sjedištem.⁶⁵ Već je samo postavljanje kraljevih povjerenika upućivalo na namjeru Josipa II. da preko njih i njima izravno podređenih zamjenika župana, koje je također trebao imenovati izravno vladar,⁶⁶ preuzme neposredni nadzor nad upravom pojedinih županija. Komesari su vladarevom odredbom dobili izuzetno velike ovlasti.⁶⁷ Dakle, novouspostavljena uprava trebala je biti neposredna poveznica između gubernija i lokalnih županijskih uprava s ciljem bržeg protoka i provođenja vladarevih odredbi. Pod ingerenciju određenog okruga potpadali su i slobodni kraljevski gradovi koji su se nalazili na njegovom području.

Koliko je careva reforma ugarskog teritorijalnog i upravnog sustava predstavljala otklon i obrat od tradicionalnog sustava najbolje pokazuje rasprava koja se o njoj vodila. Dvorska kancelarija je već u doba najave reforme prepoznala da nova teritorijalna podjela na okruge s novom upravom predstavlja potpuno negiranje tradicionalne uprave. Zbog toga se dvorski kancelar Franjo Esterházy sa svojim suradnicima u dvije pismene predstavke vladaru očitovao o njegovoj kritici ugarskog ustava i upravnoj reformi.⁶⁸ Kancelarija nije dvojila o potrebi upravne reforme. Dapače, s pozicije prosvjetiteljskih ideja i prirodnog prava naglasili su potrebu reformi ugarskog staleškog ustava. No, ujedno su upozorili da potpuno novi upravni preustroj može biti ostvaren u novostečenim područjima, ali da nikako ne smije biti implementiran u ugarski tradicionalni županijski sustav koji opstoji već stoljećima. Pri tome su naglasili da vladar ne poznaje raspoloženje ugarskog plemstva koje će ovakvoj reformi pružati konstantni i veliki otpor. Kancelarija je upozoravala Josipa II. da je potrebno obratiti pozornost na činjenicu da je na ugarski ustav, općeniti razvoj i sadašnje stanje zemlje utjecao dvjestogodišnji rat protiv Osmanlija. Naglasili su da je razdoblje zadnjih desetljeća nakon prestanka osmanlijeske opasnosti obilježeno austrijskim utjecajem na ekonomski razvoj zemlje u smjeru da se u Ugarskoj nije razvila obrtnička i industrijska proizvodnja već je postala ovisna o uvozu iz njemačkih zemalja. Zbog toga se nije razvila trgovina niti značajnije povećao opticaj

⁶⁵ Za nazive, granice i sjedišta okruga te imena kraljevih komesara v. „*Repartitio Regni Hungariae in 10 districtus cum denominatione commissariorum et eorum habitationis loco*“, *Collectio ordinationum*, 227-229. Usp. i Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 38-41. i karta „Die neue Distrikteinteilung von 1785“, 225. Prikaz carevih odredbi i novouspostavljenog teritorijalno-upravnog sustava, koji je njima uspostavljen, u odnosu na onaj iz 1723. g. donosi i Josip Keresturi u prvom poglavlju djela *Intorductio in opus collectionis normalium constitutorum*. U preglednoj tablici donosi popis okruga s pripadajućim županijama, slobodnim kraljevskim gradovima, poznatijim trgovištima i privilegiranim distriktima. Usp. Keresturi, *Intorductio in opus collectionis, Pars I.*, 1-18.

⁶⁶ Josip II. izdao je odredbu kojom je županijskim skupštinama oduzeto pravo imenovanja zamjenika župana: *Intimatum Consilii Regii de sublato in electione vicecomitis voto statuum*. *Collectio ordinationum*, 247-249.

⁶⁷ Detaljna opširna instrukcija (*Instruktion*) upraviteljima okruga izdata je u ožujku 1785. Cjeloviti dokument instrukcije v. prema Szántay, *Regionalpolitik im alten Europa*, 325-341.

⁶⁸ Oba su spisa upućena Josipu II. početkom 1785. godine. Usp. Szántay, *Regionalpolitik im alten Europa*, 70-79.

novca što vladar mora imati na umu kada kani povećati porezne prihode iz Ugarske. Dakle, vodeći ljudi Dvorske kancelarije bili su svjesni da reforma ugarskog upravnog sustava, uz sve spomenute suvremene tendencije, u prvom redu ima za cilj povećati porezne prihode Dvora. U tom su smislu upućivali Josipa II. na ukupnost ugarskih prilika zagovarajući da planiranu reformu ne provodi tako radikalno kako je odredio već da je provede unutar postojećeg županijskog sustava. Predstavke Dvorske kancelarije, čiji su sastavljači prebivali u Beču i koji su neposredno bili upućeni u aktualne reformske tijekove, pružaju izravno svjedočanstvo da su svi oni, koji su poznavali raspoloženje ugarskih staleža, predmnijevali koliko će nezadovoljstvo kod istih novi teritorijalno-upravni sustav imati.

Nova administrativno-teritorijalna podjela Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva na okruge i stvaranje nove administracije nije bila svrhom sama sebi. Ona je trebala biti upravna podrška preko koje su brže i bez otpora trebale biti provedene i druge reforme, odnosno mjere za koje je Dvor držao da su, jednako kao i teritorijalno-administrativna reforma, preduvjeti za izlazak ugarsko-hrvatskog društva iz feudalne autarkije. To se prvenstveno odnosilo na popis cjelokupnog stanovništva (odredba iz 1784. g.) i katastarsku izmjeru zemljišta zemalja krune sv. Stjepana čije je provođenje car naložio početkom 1786.⁶⁹ Obje mjere izazvale su još žesće reakcije plemstva i javnosti koje su se manifestirali slanjem prosvjednih očitovanja županijskih skupština, opstrukcijom na terenu, ali i tiskanjem spisa u samom Beču kojima je kritiziran careva ugarska politika.⁷⁰

Završna faza vladavine Josipa II. i procesa provođenja zacrtanih reformi u Ugarskoj bila je u znaku Turskog rata za koji se Monarhija kao ruska saveznica počela pripremati od sredine 1787. g. Ubrzo se pokazalo da novi način novačenja i sve druge mjere koje je rat sa sobom nosio u Ugarskoj nisu mogle biti provedene zbog izrazitog otpora najprije plemstva, a potom, nakon ratnih stradanja, i podložnika. Stanje ekonomske krize te političkih i društvenih napetosti nakon ljeta 1789. g. toliko se nagomilalo u Ugarskoj da je Josip II. dopustio okupljanje županijskih skupština da bi početkom 1790. g. pred samu smrt povukao svoje reformske mjere za Ugarsku.⁷¹

⁶⁹ Beales, *Joseph II. against the World, 1780 – 1790*, 479; 488-492.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ *Isto*, 626-630.

2.3. Promjena obrazovne paradigme: školovanje za potrebe državne uprave

Školstvo kao institucionalno organizirano obrazovanje u 18. stoljeću nije moglo ostati izvan interesa rastuće moći i vlasti apsolutističke države. Ono se uvijek neminovno razvijalo unutar političkih, društvenih, idejnih, pravnih, gospodarskih i drugih kretanja i datosti određenog političkog i društvenog prostora. Tijekom 17. do polovice 18. stoljeća obrazovni sustav u Habsburškoj Monarhiji bio je pod dominantnim utjecajem i kontrolom Družbe Isusove odnosno Katoličke crkve.⁷² Prvenstveno se ostvarivao u brojnim gimnazijama, koje su bile vezane uz isusovačke kolegije, prema jedinstvenom obrazovnom kurikulumu koji je nastao tijekom druge polovice 16. stoljeća.⁷³ Duh vremena u kojem program nastaje u ideološkom smislu obilježen je katoličkom obnovom, a u literarnom bujajućom humanističkom tradicijom štovanja antičkog latinskog i grčkog jezika odnosno tekstova antičkih autora. U tom okviru temeljni cilj školovanja bio je ovladavanje gramatikom latinskog jezika kako bi učenik bio kadar čitati tekstove izabranih rimskih autora i prema njima razvijati svoje kognitivne i govorničke vještine. Dakle, u osnovi isusovačkog gimnazijskog obrazovanja nalazio se latinski jezik i književni tekst.

Začetci promjena humanističko-kršćanske obrazovne paradigme kakva je uspostavljena isusovačkim *Ratio studiorum* naziru se tijekom 17. stoljeća iz nekoliko perspektiva. Dvije su odlučujuće: prva je razvoj prirodnih znanosti, posebno matematike i fizike te sukladno tome tendencija da se njihova teorija i praktična primjena uvrsti u obrazovni program; druga se odnosi na proces formiranja apsolutističkih državnih uprava koje su željele imati nadzor nad obrazovanjem s ciljem školovanja učenika u praktičkim znanjima kako bi ih primijenili u konkretnim poslovima bilo na upravnom, pravnom, političkom, gospodarskom, infrastrukturnom ili nekom drugom području.⁷⁴ Tradicionalno gimnazijsko obrazovanje, utemeljeno na humanističkoj paradigmi štovanja antičkog latinskog teksta, u službi i pod nadzorom Družbe Isusove odlučujuću kritiku doživljava u prvoj polovici 18. stoljeća s pozicije ideologije prosvjetiteljstva.⁷⁵ Što se tiče Habsburške Monarhije, značajnu ulogu u toj kritici imao je i antijezuitizam – pokret protiv Družbe Isusove koji se razvijao u Europi, a u Beču je

⁷² Pojam koji se označava da se školski sustav nalazio pod nadzorom Katoličke crkve je *ecclesiasticum*. Gerald Grimm, *Die Schulreform Maria Theresias 1747 – 1775* (Frankfurt/M: Aspekte pädagogischer Innovation 10, 1987), 3.

⁷³ O isusovačkom gimnazijskom sustavu obrazovanja u austrijskom dijelu Monarhije usp. Grimm, *Die Schulreform Maria Theresias 1747 – 1775*, 245-257.

⁷⁴ Isto, 4.

⁷⁵ Barbara Gant, „Bildung, Bildungsreformen“ u: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, 163-165.

bio pod utjecajem talijanskog reformskog katolicizma.⁷⁶ Na čelu s poznatim povjesničarom i književnikom Ludovicom Muratorijem i nekolicinom biskupa, koji su se suprotstavljali isusovačkoj kontroli nad obrazovanjem, bečki Dvor je od polovice 18. stoljeća i unutar crkvenih krugova i hijerarhije dobio odlučujuću podršku da intervenira u školski sustav.⁷⁷

Sve navedene tendencije stvorile su preduvjete da centralna državna vlast u doba prosvijećenog apsolutizma započne proces preuzimanja nadzora nad obrazovnim sustavom te pokrene reforme i na tom području. Taj proces s kojim školstvo postaje *politicum*, tj. područje državnog interesa i uprave, a ne *ecclesiasticum*, odnosno pod ingerencijom Katoličke crkve kao što je bilo do tada, započinje 1752. godine kada je Marija Terezija izdala prvi dekret kojim je Dvor intervenirao u gimnazijski program.⁷⁸

Intenzivne reforme političkih tijela i uprave, koje su započele pod Marijom Terezijom, stvorile su potrebu za obrazovanjem činovnika, koji su svojim specifičnim znanjima mogli učinkovito vršiti službe, a to je u praksi značilo sprovoditi i primjenjivati na konkretnim područjima odredbe Dvora. Uspostavom novih upravnih funkcija, instituta i institucija javila se potreba da državni službenici steknu primjenjive pravne, ekonomsko-političke i tehničke vještine.⁷⁹ To se moglo postići samo odgovarajućim obrazovanjem zbog čega je bilo potrebno organizirati školovanje državnih službenika, koji su do tada redovito bili obrazovani prema isusovačkom gimnazijskom i/ili sveučilišnom sustavu.⁸⁰ Najveći broj državnih službenika do tada je završavao samo gimnaziju, rjeđe i filozofiju, a malobrojni su završavali studij prava koji se već i tada smatrao najboljom pripremom za državnu službu. No, studij prava temeljio se na učenju kanonskog i rimskog građanskog prava, a rijetko se učilo zemaljsko pravo. K tome se na studij prava pri sveučilištu bez intervencije države nije mogla implementirati nastava kojom bi se poučavalo studente političko-kameralnim znanostima. Naime, upravo su ta znanja, koja su se već razvila i poučavala na sveučilištima u njemačkim zemljama, bila presudna za modernizaciju i stvaranje učinkovite državne uprave što je bio preduvjet gospodarskom napretku i financijskoj snazi države. U Habsburškoj Monarhiji političko-kameralne znanosti doživljavaju procvat i postaju predmet poučavanja sredinom 18. stoljeća da bi nakon 1763. godine postale dio nastave studija prava na sveučilištu u Beču, a potom i u drugim dijelovima

⁷⁶ Adam Wandruszka, „Die Katolische Aufklärung Italiens und ihr Einfluss auf Österreich“, u: *Katolische Aufklärung und Josephinismus*, ur. Elisabeth Kovács (Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1979), 62-70.;

⁷⁷ Peter Hersche, „Der Österreichische Spätjansenismus“, u: *Katolische Aufklärung und Josephinismus*, 180-193.

⁷⁸ Grimm, *Die Schulreform Maria Theresias 1747 – 1775* 188-189.

⁷⁹ Ivana Horbec, „Učiti administraciju“: školovanje javnih službenika u 18. stoljeću“, *Hrvatska javna uprava – časopis za teoriju i praksu javne uprave* 4 (2009), 1014.

⁸⁰ *Isto*, 1016-1018.

države.⁸¹ Studij političko-kameralnih znanosti organiziran je i mimo sveučilišne nastave na način da je najznačajniji teoretičar i pisac udžbenika, prema kojem se održavala nastava, Joseph Sonnenfels obrazovao učenike, koji su potom postali predavači na novoosnovanim izvansveučilišnim studijima, a koje je također Sonnenfels osnovao. Tako je u Varaždinu 1769. godine započeo s nastavom *Studium politico-camerale*.⁸² Profesor je bio bivši Sonnenfelsov učenik Adalbert Barić, a nastava se pod pokroviteljstvom bana Nádasdyja i Hrvatskog kraljevskog vijeća izvodila prema Sonnenfelsovom udžbeniku.⁸³

Uspostavom političko-kameralnih katedri pri studijima prava na sveučilištima i izvan njih te reformama, koje su podrazumijevale implementaciju poučavanja zemaljskog prava, statistike, prirodnog prava i javnog prava, država je usustavila obrazovanje pravnih stručnjaka koji su bili sposobni odgovoriti rastućim zahtjevima državne uprave. Upravo su učinkoviti državni službenici, modernizirana administracija i uprava bili preduvjet za politički i gospodarski razvoj Monarhije.

2.4. Josip Keresturi u literaturi

2.4.1. U očima suvremenika

Prve informacije i svjedočanstva o književnom i uopće pisanom stvaralaštvu Josipa Keresturija potječu od njegovih suvremenika koji ga prepoznaju i ističu kao obrazovana pisca. Bečki književni kroničar Ignaz de Luca u svom djelu iz 1776. godine u kojem donosi podatke o učenim ljudima u Austriji donosi i podatke za Josipa Keresturija.⁸⁴ De Luca tvrdi da mu je „omiljeni studij“ uvijek bio bavljenje poezijom. No, u istoj rečenici nastavlja kako mu je sam Keresturi rekao da se od „stihotvorstva“ nije moglo živjeti te „... je napustio Parnas i bavi se pravnim naukama.“ Budući da je de Luca osobno poznao Josipa Keresturija, njegovu bilješku treba uzeti kao vjerodostojan podatak. On Keresturijevo pisano stvaralaštvo uklapa u neke osnovne podatke iz njegove biografije. Navodi mjesto i datum rođenja, 20. veljače 1739. g. u Štrigovi u Zaladskoj županiji; da je gimnaziju završio u Varaždinu, a filozofiju u Grazu. De Luca tvrdi da je njegov javni angažman od početka bio uspješan jer je nekoliko godina u

⁸¹ *Isto*, 1026-1029.

⁸² Usp. Vladimir Bayer, „Političko-kameralni studij u Hrvatskoj u 18. stoljeću (1769 - 1776)“, u: *Varaždin u XVIII stoljeću i Političko-kameralni studij*, ur. Mirko Androić et al. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1972).

⁸³ Eugen Pusić, „Političko-kameralne nauke u 18. stoljeću i Joseph von Sonnenfels“, u: *Isto*.

⁸⁴ Ignaz de Luca, *Das gelehrte Österreich ein Versuch. Des ersten Bandes ersten Stuck* (Wien, 1776), 266-267. On Keresturijevo ime na njemačkom piše: Joseph Körestury.

Hrvatskoj bio odvjetnikom, potom glavni bilježnik u gradu Varaždinu da bi postao „dvorski agent“ (lat. *agens aulicus*; njem. *Hofagent*) u Beču. Kao važno ističe Keresturijevo sudjelovanje u službi zapisničara u radu komisije kojoj je predsjedavao grof Koller, a koja je, kako tvrdi, rješavala pitanja granice između Banske Hrvatske i Vojne krajine. Za aktualni angažman de Luca navodi da je Keresturi pokretač latinskih novina koje su pod njegovim vodstvom u Beču počele izlaziti 1. lipnja tekuće 1776. godine. Uz to donosi podatak da slobodne sate, koji mu preostaju nakon posla, provodi radeći na djelu koje se bavi načinom vladanja u Ugarskoj. Što se tiče književnog stvaralaštva, na kraju bilješke se navodi da je poznat po svoje dvije tiskane pjesme. Prvu, *Elegia de Consilio regio*, donosi pod drugačijim naslovom u odnosu na naslov tiskanog izvornika: *Carmen gratulatorum, dum anno 1767. Consilium regium in Regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae erectum fuisset*. Drugu, *In obitum I. B. Paxy* navodi pod istim naslovom.

Kratku bilješku o Josipu Keresturiju 1783. godine donosi Johann Georg Meusel u svom leksikonu o živućim piscima u Njemačkoj.⁸⁵ Keresturijevo ime piše u istom obliku kao de Luca (Joseph Körestury), a isto tako i naslove obje elegije što upućuje da je od njega preuzeo podatke. Također, navodi da od 1776. godine izdaje latinske novine u Beču. Što se tiče biografskih podataka, donosi datum i mjesto rođenja i aktualnu službu dvorskog agenta.

De Luca u svom opisu stanja grada Beča pod Josipom II. za 1787. g. jednom rečenicom navodi da je Keresturi „*Königlich. Ungarisch-siebenburgischer Hofagent*“ i da radi na izdavanju „svih jozefinskih zakona za Ugarsku“.⁸⁶

Vrlo je zanimljiv kontekst u kojem Josip Voltić, također suvremenik, donosi vrlo kratku bilješku o Keresturiju u svom djelu *Bečka pisma* iz 1789. godine.⁸⁷ On u šestom pismu pod naslovom „O današnjoj bečkoj književnosti“ (*Sulla presente letteratura viennese*) analizira poplavu bezvrijednih izdanja knjiga u Beču – nedostatak znanja, zanemarenost i ruganje latinskom jeziku, ruganje opatima za koje piše da je postalo samorazumljivo, mogućnost da svi komentiraju sve i sva – traži da se uspostavi komisija koja bi nadzirala i zabranjivala tiskanje bezvrijedne literature. Nakon toga kaže da u Beču ipak ima puno pametnih i učenih pisaca. Među njih svrstava Josipa Keresturija: „Josip Keresturi, Ugrin, dvorski agent, pjesnik, učen pravnik i povjesničar.“

⁸⁵ Johann Georg Meusel, *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetztlebende teutschen Schriftsteller, zweyter Band*. (Lemgo in Verlage der Meyerschen Buchhandlung, 1783.), 327.

⁸⁶ Ignaz de Luca, *Wiens gegenwärtiger Zustand unter Josephs Regierung*. (Wien: in Verlag Georg Philip Wucherer, 1787), 308.

⁸⁷ Giuseppe Voltiggi, *Lettere Viennensi* (Wien: Societa tipografica, 1789), 100. Josip Voltić, *Bečka pisma. Ričoslovník* (Pula: Čakavski sabor, 1981), 80.

Što se Hrvatske tiče, jedini bibliografski podatak donosi Keresturijev suvremenik Adam Alojzije Baričević u svom rukopisnom popisu djela koja su od 1690. do 1800. g. tiskana u Zagrebu. On spominje samo jedno Keresturijevo djelo – elegiju *Elegia de Consilio regio* u bilješki: *Kerezuri Jos. Elegia de consilio Regio pro Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Regnis Varsdini erecto. Zagrabiae Franc Zerauscheg. 1767. – 4.*⁸⁸

2.4.2 Josip Keresturi u literaturi 19. stoljeća

Prve biografske i bibliografske podatke za Josipa Keresturija u 19. stoljeću donosi György Fejér 1835. godine u svojoj povijesti isusovačke akademije u Trnavi.⁸⁹ Fejér u popisu nastavnika, koji su predavali na akademiji, uz mjesto i godinu rođenja navodi da je Keresturi ušao u isusovački novicijat 1754. g. i da je u gimnaziji u Trnavi predavao gramatiku ne navodeći u kojem razdoblju. Donosi i podatke da je isusovce napustio 1764. godine te da je dugo godina u Beču obnašao službu dvorskog agenta. Fejérov popis Keresturijevih djela nije potpun, nedostaju *Elegia de Consilio regio*, *Introductio in opus collectionis, Pars I. i Constituta regia, Pars I. i Pars II.* No, na njegovom popisu našla su se tri djela, koja ne spominje de Luca. Radi se o sljedećim naslovima s mjestom i godinom tiskanja kako ih pisac navodi: *Elogia in nuptias Iosephi et Iosephae Imp. Vien. 1765.*; *In mortem Imp. Francisci. Vien. 1765.*; *Dialogus inter Charontem et Pankl poetam. Vien, 1765.* Dakle, sva tri navedena djela objavljena su prema Fejéru u Beču 1765. g. Iz prva dva naslova vidljivo je da se radi o prigodnicama. Prva je napisana prigodom ženidbe cara Josipa II., a druga povodom smrti njegova oca Stjepana Franje Lotariškog. Treći naslov sugerira da se radi o razgovoru mitskog lađara Harona koji je u zagrobni svijet prevezio pjesnika Pankla.⁹⁰ S obzirom na naslov može se pretpostaviti da i ono pripada poetskoj vrsti. No, budući da do sada ove naslove nismo pronašli, ne može se niti potvrditi niti odbaciti Keresturijevo autorstvo. Nije bilo razloga da Fejér u svojoj ozbiljnoj studiji upravo Keresturiju pripiše njihovo autorstvo osim da je to držao provjerenom informacijom. S druge strane de Luca donosi naslove samo dvije elegije, a za ostalo Keresturijevo pjesništvo kaže, pozivajući se njegove riječi, da je pripadalo mladim danima što podrazumijeva da je napisao više od dvije navedene elegije. K tome 1765. je godina tijekom

⁸⁸ Bilješka: Adam Alojz Baričević, *Catalogus librorum Zagrabiae impresorum ordine chronologico* (rukopis), NSK, Zbirka rijetkosti, sign. R 3660, fol. 32.

⁸⁹ Georgius Fejer (*György Fejér*), *Historia Academiae scientiarum Pasmaeniae archi-episcopalis ac M. Theresianae regiae literaria*, (Buda: Typis Regiae scientiarum universitatis Hungaricae, 1835.), 83-84.

⁹⁰ Pjesnik Franz (Ferencz) Pankl nagrađen je u Beču 1724. kao *poeta laureatus*. „Pankl Ferencz“, József Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái*. Pristup ostvaren 4. 4. 2018. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

koje, nakon napuštanja isusovaca, Keresturi negdje, moguće je i u Beču, pohađa neku vrstu nastave ili prakse pravnih nauka. S druge strane može se pretpostaviti da ih de Luca ne bi propustio spomenuti da je znao za njih. Tim više ako su objavljene u Beču, a dvije tematiziraju događaje iz života carske obitelji.

Poznati Wurzbachov biografski leksikon u bilješci o Keresturiju poziva se upravo na navedeno Fejérovu djelo i navedena djela Keresturijevih suvremenika.⁹¹ Donosi identične biografske podatke. Što se tiče pjesničkih djela iz ranije faze Keresturijeva stvaralaštva, popisana su ovim redom: *Elogia in nuptiis Josephi et Josephae Imp. Viennae. 1765.*; *In obitum Joann. Bapt. Paxy episcopi Zagrabienensis. Viennae. 1772.*; *Dialogus inter Charontem et Pankl poetam. Viennae. 1765.* Dakle, nije navedena *Elegia de Consilio regio* i *In mortem Imp. Francisci*. Sva ostala Keresturijeva prozna djela, koja smo naveli, Wurzbachov biografski leksikon redom navodi prema godini izdanja.

Mađarski Szinneyiev biografski leksikon Josipa Keresturija obrađuje pod dva imena. U bilješci „Kereszturi József (Szinerszeghi)“ kao izvor navodi se Fejérovu djelo i bilješka iz Wurzbachova leksikona.⁹² No, ne donosi isti popis kao oni, tj. dodaje neka djela koja se kod njih ne nalaze. Navodi ista četiri poetska djela kao Fejér i sva Keresturijeva prozna djela osim *Mirabilia fata*. Dakle, ne spominje se *Elegia de Consilio regio*. U bilješci se krivo Keresturiju pripisuje djelo *Joseph II. Ein Traum*, za koje navodi i mađarski naslov, mjesto i godinu izdanja: „U. ott, 1781. (Magyarul: Álom második Józsefről. Németből ford. Buda, 1781. és Kolozsvár, 1782.)“.⁹³ Drugo djelo, čiji naslov također donosi na mađarskom, je „pohvala“ (*elogium*) povodom smrti Marije Terezije 29. studenog 1780. godine. Latinski naslov istoga djela, koju donosi u bilješci o Keresturiju pod „Körösztury József“, je *Elogium magnae Mariae Theresiae die 29. nov. anni 1780. cum summo populorum suorum luctu e vivis sublatae*.⁹⁴

Budući da Keresturijeva pjesnička djela iz 1765. g., koje mu Fejér i autori nakon njega pripisuju, nisu dostupna, ne može se utvrditi je li on njihov autor. Prema Fejéru sve tri su tiskane

⁹¹ „Keresztury Joseph“, u: *Biographisches Lexikon der Keiserthums Oesterreich, Band 11*, Constant von Wurzbach, (Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1864.), 179-180.

⁹² „Kereszturi József (Szinerszeghi)“, u: *Magyar írók élete és munkái*, József Szinneyi. Pristup ostvaren 4. 4. 2018. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

⁹³ Djelo je objavljeno anonimno 1781. godine u Beču: *Joseph II. Ein Traum*. (Wien: gedruckt bei Johann Thomas Edlen von Trattnern, keiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1781). No, suvremena bečka javnost je znala da je autor djela Joseph Rautenstrauch. Naime, objavljeno je djelce od sedam stranica koje se referira na *Joseph II. Ein Traum*: Joseph Schmid, *Ein Traum über Rautenstrauchs Traum, der nur einige Minute gedauert hat* (Wien, 1783).

⁹⁴ Uz navedenu elegiju u ovoj bilješci navodi se još samo jedno djelo: *In obitum J. B. Paxy*. Za bilješku „Körösztury József“ kao izvor stoji „Petrik Bibliogr.“. József Szinneyi, *Magyar írók élete és munkái*. Pristup ostvaren 4. 4. 2018. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>. Usp. Géza Petrik, *Magyarország bibliographiája, Vol. II*. (Budapest, 1890.), 489.

u Beču 1765. g., a to je godina tijekom koje je Keresturi nakon napuštanja isusovačkog reda studirao pravo. Što se tiče elegije (*Elogium magnae Mariae Theresiae*) povodom smrti Marije Terezije, zanimljivo je da ju Keresturi nije objavio u *Ephemerides Vindobonenses*. U njima se tijekom prosinca izvještavalo o smrti i ukopu, a početkom 1781. g. objavljeno je nekoliko prigodnica u spomen preminule carice. U drugom broju 1781. godine objavljena je elegija povodom smrti Marije Terezije pod naslovom *Fama Mariae Theresiae, Caes. et Reg. Mai. Obitum universae Austriae promulgans*, koja je potpisana inicijalima A. St.⁹⁵

2.4.3. Otkrivanje Josipa Keresturija u hrvatskoj humanističkoj znanosti

Potruga za Josipom Keresturijem u hrvatskoj povijesti književnosti ne započinje identifikacijom autorstva niti jednog od njegovih navedenih djela. Ante Šimčik objavio je 1930. godine osvrt pod naslovom „Popijevka "Nikaj na svetu lepšega ni" od godine 1813. i njen navodni autor“ u kojem je postavio pitanje autorstva poznate kajkavske napitnice iz naslova.⁹⁶ Šimčik je u arhivu Matice Hrvatske, kako sam tvrdi, naišao na rukopisnu zbirku narodnih pjesama i napitnica iz 1814. godine u četiri bilježnice pod naslovom „Horvatzke popevke szvetske poleg moguchnoga nabira z nekojemi napitniczami vu jeden rukovez zpravlyene. Vu Zagrebu leto 1814“.⁹⁷ U navedenoj zbirci pod brojem XXV naslova „Muž v kleti napija“ nalazi se pjesma koja počinje stihom „Nikaj na svetu lepšega ni“. Šimčik donosi svih šesnaest strofa te „napitne popjevčice“ i bilješke kojima ju je popratio autor zbirke. Nakon zadnje strofe zapisana je bilješka na hrvatskom: „Konec. Dan 28. grudna iliti Dezembra leta 1813. zapisano je“. Pored naslova napitnice zapisane su još dvije bilješke. Prva na latinskom: *Non retuli ad cantiones digniores* („Nisam je stavio među preštimateše popevke“, prijevod Ante Šimčik). Šimčik objašnjava da pjesmarica ima dva dijela, jedan sadrži „preštimateše“ pjesme, a drugi „prosteše“ čime tumači zašto je autor rukopisa navedenu pjesmu uvrstio u „prosteše“. Druga bilješka pored naslova glasi „Povedasze: da ju je Kerezuri Agens napravil“. Iz te bilješke zaključuje da je izvjesni „Kereszturi Agens“ bio poznat zapisničaru pjesme i tadašnjoj zagrebačkoj javnosti te nije imao potrebe za iscrpnijim pojašnjenjem. Šimčik dalje navodi da je ovu napitnicu donio i Đuro Stjepan Deželić u svojoj zbirci „Zagorskoj napitnici“ iz 1860. gdje je dostigla dvadeset sedam strofa. Šimčik tvrdi da ne zna tko je bio taj Kereszturi. Ipak

⁹⁵ Elegija sadrži dvadeset i pet elegijskih distiha. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. II. 1781. g., 11-12.

⁹⁶ Ante Šimčik, „Popijevka "Nikaj na svetu lepšega ni" od godine 1813. i njen navodni autor“, *Hrvatska revija* 3, (1930): 456-459.

⁹⁷ Mahanovičeva zbirka sastoji se četiri uvezana svežnjica. Nalazi se u fondu: Mahanović, Andrijašević, Pihlerović, Sabljari, *Narodne pjesme*. Arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU. HR-Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, sign. M. H. 191 A.

spekulira podacima da 1845. godine u Varaždinu živi Eduard Keresztury de Szinerszegh te da bi on mogao biti autor „vinske napitnice“, a u Beču je 1868. umrla i u Varaždin prevezena udovica „jednog Kereszturija ... Catharine Keresztury von Szinerszegh, geb. von Pogledich, Gutsbesitzers“. Šimčik na kraju zaključuje da stih i strofa napitnice ne pripadaju hrvatskom jeziku te da je pjesma prevedena ili uvezena iz Štajerske s njemačkog govornog područja. Zaključuje da su pjesme dobivale autorstvo onoga tko ih je prvi donio ili zapjevao.

Na Šimčikov članak iste je godine odgovorio Franjo Fancev jednako kratkim člankom naslova „Ko je Keresturi agens, autor pjesme "Nikaj na svetu lepšega ni..."?“.⁹⁸ Fancev tvrdi da Keresturi nije nijedna od osoba iz sredine 19. st. koje spominje Šimčik, već je to „Josephus Kereszturi de Szinerszegh koji je bio agens aulicus bečkog carskog dvora za careva Josipa II i Leopolda II“. Jedino je taj Keresturi prema njemu bio krajem 18. st. jako dobro poznat zagrebačkom svećenstvu, posebno u Varaždinu i Međimurju. Fancev navodi osnovne podatke o Keresturiju prema Wurzbachu i Szinnyeiu. Ne navodeći izvor donosi podatak da je Keresturiju 23. 3. 1786. g. podijeljeno plemstvo i da je od početka osamdesetih godina preselio u Beč kao *agens aulicus*. Zaključuje da je Keresturi bio „naš čovjek“ (u smislu Hrvat – op. a.) makar se za života potpisivao pseudonimom „Eleutherius Pannonius“ ili samo „Hungarus“. Keresturijevo političko „hrvatstvo“ argumentira Fancev opaskom iz djela *Leopoldus II. in campo Rákos* na 261. i 262. stranici, gdje se Keresturi 1790. godine žestoko usprotivio ugarskim jezičnim pretenzijama u Kraljevini Hrvatskoj.

Kao ključan argument da se radi upravo o osobi koju je on identificirao kao Josipa Keresturija navodi cijeli tekst iz matice umrlih župe Sv. Nikole u Varaždinu gdje je Keresturi preminuo 27. siječnja 1794. godine:

Joseph Kereszutri vir spectabilis et Viennae emeritus aulicus agens, saecularium eruditissimus, Insulanorum gloria, praetiosus fructus supressae societatis, eximius cultor sacerdotii. Apologiae in Capitulum Zagradiense adversus Szabathegyium impium infamatorem author et aliorum multorum operum: Josephi in campis eliseis (sic!) Eleutherii etc. Hac in civitate olim notarius publicus, dein aulicus poeta ac tandem agens qui multa fecit, scripsit et praeclare dixit.

Fancev na osnovu citirane bilješke iz Matice umrlih naglašava važnost Keresturijeve rasprave *Vindiciae cleri Zagradiensis*, koju navodi punim naslovom, mjestom i godinom izdanja, u kojoj je branio kanonike Zagrebačkog kaptola i zbog koje je bio poznat među klerom Zagrebačke biskupije. Fancev također donosi puni naslov knjige autora *Szabathegyium impium* koji je pisao

⁹⁸ Franjo Fancev, „Ko je Keresturi agens, autor pjesme "Nikaj na svetu lepšega ni..."?“, *Nastavni vjesnik* knj. 39 (1930), sv. 1-4: 38-40.

objede protiv kanonika, a koji je apostrofiran u Matici umrlih: *Reflexiones de reformatione cleri zagrabienensis altissimo throno regio propositae. Per nobilem Hieronimum Szabathegyi et Ladislaum Fogassy notis illustratae. Verioduni, 1792.*

Fancev tvrdi da se u hrvatskoj povijesti književnosti nije znalo da je Keresturi autor knjige *Vindiciae cleri Zagrabienensis*. Navodi da ga Vodnik u radu „Književni rad Tita Brezovačkog“ ne spominje, iako je i Brezovački također napisao djelo u prilog zagrebačkom svećenstvu. Na kraju zaključuje da je upravo preko te knjige, u kojoj je branio kanonike zagrebačkog kaptola, sjećanje na Keresturija moglo biti vrlo živo 1813./14. godine kada je nastajala spomenuta zbirka pjesama, koje su zapisivali svećenici Zagrebačke biskupije na poziv biskupa Maksimilijana Vrhovca.

Kao argument da je Keresturi mogao biti stvarni autor napitnice naslova iz spomenute zbirke donosi podatak da je 1763. godine u isusovačkom kolegiju u Zagrebu uz glavnu službu učitelja petog razreda gimnazije tj. poetike i pomoćnika oca regenta (*soc.reg.*), Keresturi bio i „zborovođa“ (*praefectus chori*).⁹⁹

Prvi opširniji znanstveni rad o Josipu Keresturiju objavio je povjesničar književnosti Tomo Matić 1940. godine pod naslovom „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“.¹⁰⁰ Tema Matićeva rada su Keresturijeva djela *Josephus II. in Campis Elysiis* i *Leopoldus II. in campo Rákos* čijom je analizom i interpretacijom pokušao otkriti izvornu Keresturijevu misao o aktualnim političkim prilikama 1790. g. kada su obje knjige objavljene. Rad je podijeljen na četiri dijela. Drugi dio započinje usporedbom djela *Josephus II. in Campis Elysiis* s književnim uzorima koji su prema Matiću konceptijski mogli utjecati na Keresturija da vladavinu cara Josipa II propituje smještajući radnju u zagrobni život. U tom smislu autor Keresturijevu djelu pristupa isključivo s pozicije povijesti i teorije književnosti. Najveći dio posvećuje prepričavanju sadržaja knjige. U trećem dijelu Matić predstavlja Keresturijevo djelo *Leopoldus II. in campo Rákos* pokušavajući također u povijesti i kod suvremenika pronaći književne uzore koji su mogli utjecati na koncepciju Keresturijeve knjige. U četvrtom dijelu rada Matić se na temelju iznesenog upušta u interpretacije pokušavajući

⁹⁹ Fancev za ovaj podatak ne navodi izvor mada je očito da ga je pronašao u rukopisu kronike kolegija Družbe Isusove u Zagrebu, koji se sastoji od dva sveska 1) *Historia Collegii Societatis Jesu in Monte Graeco Zagrabiae siti* (od 1628.- 1726. godine); 2) *Historia ac annuae Collegii Zagrabienensis ab anno 1727*. NSK, Zbirka rukopisa, R 7821. Podatci za Keresturija za 1763. i 1764. godinu nalaze se u drugom svesku, fol. 118. i 121. Kasnije je Fancev ovaj rukopis transkribirao i objavio: Franjo Fancev, „Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606 - 1772)“, u: *Starine*, knjiga XXXVII, ur. Ferdo Šišić (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1934), 1-176.; Franjo Fancev, „Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606 - 1772)“, u: *Starine*, knjiga XXXVIII, ur. Ferdo Šišić (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1937), 181-304.

¹⁰⁰ Tomo Matić: „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“, *Rad JAZU*, br. 270, (1941): 149-188.

pronaći Keresturijevu izvornu političku misao o mnoštvu tema koje je u te dvije knjige problematizirao. Bez pokušaja uvida u širu društvenu i političku problematiku odnosa unutar Habsburške Monarhije prijelomne 1790. g. Matić zaključuje da je Josip Keresturi, suvremenim rječnikom kazano, bio unionist koji se unutar ugarske konstitucije zalagao za slavenski politički entitet i otpor bečkom centralizmu.¹⁰¹ Jednako tako osvrnuo se i na mnoge druge aspekte društvenog života Monarhije i političkih prilika u Europi, koje je Keresturi komentirao, iskazivao o njima svoje stajalište i predlagao moguća rješenja ili obrasce ponašanja.

Najznačajniji doprinos Matićeva rada je prvi dio u kojemu je hrvatskoj javnosti predstavio dostupnu mu literaturu i građu o Josipu Keresturiju te na osnovu toga osnovne biografske podatke uz popis svih njegovih djela.¹⁰² Navodeći podatke iz isusovačkih arhiva, koje je objavio ili mu ih je osobno ustupio, kako tvrdi, isusovac Miroslav Vanino, Matić je dokumentirao Keresturijevu pripadnost redu Družbe Isusove od pristupanja 1754. u Kisegu do napuštanja deset godina kasnije u Zagrebu.¹⁰³ Za Keresturijev boravak i službu učitelja u isusovačkoj gimnaziji u Zagrebu kao izvor naveo je i građu koju je objavio Franjo Fancev.¹⁰⁴ Za razdoblje nakon izlaska iz Družbe Matić donosi podatke za Keresturijev studij prava u Grazu i službu dvorskoga agenta u Beču prema bilješci iz Wurzbachova biografskog leksikona. Što se tiče Keresturijeva bečkog razdoblja i obnašanja službe dvorskoga agenta Matić je istaknuo njegovo poznanstvo s „Ličaninom Josipom Krmpotićem“ za kojega navodi da je bio pjesnik te dvorski i vojni kapelana u doba Josipa II.¹⁰⁵ Krmpotić je Keresturiju posvetio dvije pjesme na temelju kojih Matić donosi nove podatke o Keresturiju. Prva je iz 1786. g. povodom smrti Keresturijeve supruge, koju Matić donosi pod naslovom „Pismom žalosnom“. Iz te pjesme Matić donosi ime Keresturijeve preminule supruge Antice rođene Arbanas i podatak da pjesnik Josipa Keresturija u stihu oslovljava „od Belice vlastitelj“ što objašnjava navodom da je imao

¹⁰¹ Matić, „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“, 182.

¹⁰² *Isto*, 151-156.

¹⁰³ Jedna bilješka odnosi se na podatke koje je Vanino objavio 1934. godine u časopisu *Vrela i prinosi*. Usp. Miroslav Vanino, „Podaci o Hrvatima kandidatima Isusovačkog reda“, *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest Isusovačkog reda u hrvatskim krajevima* 4, (1934): 74. Za drugi izvor Matić navodi da mu ga je Vanino osobno priopćio: „Iz Catalogus triennalis primus (Centralni arhiv isusov. reda, sign. Austr. 110, str. 579) priopćio mi je prof. M. Vanino D. I. iz g. 1764. ove podatke o Keresturiju: »M(agister) Josephus Kereszturi, Croata Stridonensis. Natus 1739., 20. Febr. (Vires: bonae). Admissus Ginsii, ingressus Viennae 1754., 18. Oct. — Absolvit humaniora in saeculo, eadem repetiit in Societate, et Philosophiam ann(is) 2. — Callet Latin., Hungar., German., Croaticum (idioma) bene. — Docuit Tyrnaviae Parvam, Principia, Grammat. an. 3. Zagrabiae Poësim an. 1, et nunc Rhetoricam. Gradus in litteris: nullus.«“ Matić, „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“, bilj. 2.

¹⁰⁴ Franjo Fancev, „Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606 - 1772)“, *Starine knjiga XXXVIII*, ur. Ferdo Šišić (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1937), 181-304. U ovom izdanju Fancev donosi samo onaj dio kronike koji govori o školskoj, kulturnoj i književnoj djelatnosti.

¹⁰⁵ Matić se u bilješci poziva na dva rada o Krmpotiću. To su: L. Pintar, „Ein Nachtrag zur Krmpotić Literatur“, *Archiv für slavische Philologie*, XXVI (1904): 316-318.; Tomislav Matić, „Urkundliches über einige kroatische Schriftsteller: 1. Josip Krmpotić“, *Archiv für slavische Philologie*, XXXV (1914): 443-447.

posjed Belicu u Međimurju. To što je Keresturi posjednik „od Belice“ Matić povezuje sa činjenicom da je 1786. godine dobio plemićki naslov. Drugu je pjesmu Krmpotić spjevao povodom smrti samog Keresturija naslova „Cvil i suze nad umirajućim roditeljom“. Iz nje Matić ističe dva stiha kojima pjesnik opisuje Josipa Keresturija. U prvom ga naziva „nastojnikom kod pristola cesarova“ što Matić tumači da je služba dvorskog agenta (*agens aulicus*). U drugom ga Krmpotić titulira sa „serdarstva pristolnikom plemenita Zaladova“ što Matić interpretira kao „prisjednikom Zaladske županije“, a objašnjava činjenicom da je Josipu Keresturiju taj položaj pripadao po prirodi stvari kao plemiću i posjedniku u Međimurju koje je pripadalo Zaladskoj županiji.

Matić je ustvrdio da je Keresturi „u svoje doba u hrvatskim krajevima bio dobro poznat kao pjesnik i književnik“.¹⁰⁶ Tu je tezu potkrijepio s nekoliko izvora. Prvi je podataka iz Baričevićeva rukopisa *Catalogus librorum Zagrabiae impresorum* u kojem stoji da je M. Šilobod 1772. g. objavio pjesmu posvećenu Josipu Keresturiju pod naslovom *Josepho Körösturi laureato poetae*.¹⁰⁷ Drugi dokaz je još jedan Krmpotićev stih ovoga puta iz pjesme „Radost Slavonije“ koju je objavio u Beču 1787. godine, koji glasi: „Keresturi holo i sada pjeva“. Matić donosi i bilješku kojom je Krmpotić popratio navedeni stih: *Keresturi, aulicus agens Viennae, tum propter sua eximia in patriam merita, cum propter poetica atque alia opera, apud universam nationem summam gloriam obtinuit* („Keresturi, dvorski agent u Beču, kod cijele nacije uživa veliku slavu, kako zbog svojih iznimnih zasluga za domovinu, tako i zbog pjesničkih i drugih dijela“).¹⁰⁸ Treći argument pronalazi u činjenici da je 1814. g., kada je zapisana napitnica koja mu je pripisana, „Keresturi bio još dobro poznat kao pisac obrane zagrebačkih kanonika od napadaja dvojice pisaca, koji su se bili sakrili iza pseudonima“.¹⁰⁹

Što se Keresturijevih djela tiče, Matić navodi da su sve pjesme izgubljene, a da su „latinske knjige *Constituta regia* iz doba Josipa II. i *De vetere instituto rei militaris hungaricae* bile namijenjene ljudima, koji su se praktički bavili javnim administrativnim poslovima, te u njima nije Keresturi iznosio ličnih pogleda na političke prilike svojega doba“.¹¹⁰ Kao djela u kojima je Keresturi izražavao svoja politička stajališta u turbulentnom vremenu nakon smrti cara Josipa II., ne samo u Habsburškoj Monarhiji nego i u cijeloj Europi, Matić apostrofira *Josephus II in*

¹⁰⁶ Matić, „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“, 153.

¹⁰⁷ V. Baričević, *Catalogus librorum Zagrabiae impresorum ordine chronologico*, 92.

¹⁰⁸ Matić, „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“, 146.

¹⁰⁹ Matić nije izrijekom naveo da je Fancev već objavio istu tezu da je Keresturi upravo zbog knjige *Vindiciae cleri Zagrabiensis* bio poznat kanoniku Marku Mahanoviću, koji je zpisao napitnicu „Nikaj na svetu lepšega ni“. No, kasnije se u bilješci pozvao na njegov rad prema kojem je citirao tekst iz Matice umrlih za Keresturija. Matić, „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“, 156.

¹¹⁰ *Isto*, 154.

Campis Elysiis, Leopoldus II. in campo Rákos i Mirabilia fata. Pri tome Matić otklanja svaku sumnju da se pod pseudonimom Eleutherius Pannonius krije upravo Josip Keresturi navodeći kao argument podatak iz Matice umrlih župe Sv. Nikole u Varaždinu gdje piše da je Keresturi autor knjige *Josephus II in Campis Elysiis*. Drugu potvrdu pronalazi u prijevodu na mađarski *Leopoldus II. in campo Rákos*, za koji tvrdi da je objavljen iste godine, a u kojem se izriječkom Josip Keresturi navodi kao autor.¹¹¹

Matićev članak u hrvatskoj humanističkoj znanstvenoj javnosti nije pobudio interes za proučavanjem književnog ili političkog djelovanja i stvaralaštva Josipa Keresturija.

Sljedeći rad o Josipu Keresturiju je iz 1982. g. – Vladimir Kapun u radu „Tri stara opisa Međimurja“ prikazao je jedan do tada nepoznati segment Keresturijeva stvaralaštva.¹¹² Autor je u hrvatskom prijevodu pod naslovom „Razmišljanja kako se može narod u Međimurju najviše usrećiti“ objavio Keresturijev latinski tekst. Pri tome nije naveo izvorni naslov latinskog teksta niti je donio signaturu napominjući samo da se „spis nalazi u arhivi čakovečkog vlastelinstva“.¹¹³ U uvodu je donio nekoliko napomena o Keresturijevom podrijetlu, školovanju i službi, a novost je i hrvatski prijevod latinskog natpisa s nadgrobne ploče, koja se nalazi na zidu crkve u Dekanovcu, gdje je Josip Keresturi pokopan. U završnom dijelu autor detaljno interpretira Keresturijev tekst na temelju kojega izvodi zaključke da je Keresturi svoje razmišljanje uputio „vlasnicima Međimurja“ grofovima Althan.

Tek krajem dvadesetog stoljeća suvremeni povjesničar Mijo Korade objavljuje novi znanstveni rad o Josipu Keresturiju.¹¹⁴ Za rezdoblje boravka u Družbi Isusovoj uz izvore, koje su objavili Fancev i Vanino, Korade se poziva na novi objavljeni izvor („L. Lukas, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicum personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu* (1551-1773), P. II. Romae 1988.“)¹¹⁵ prema kojemu rekonstruira biografske podatke za Keresturijeva boravka u Družbi. Ostale biografske i bibliografske podatke, službu notara u Varaždinu, a zatim za obavljanja službe dvorskog agenta u Beču Korade donosi prema Voltiću, de Luci te podacima iz spomenutih biografskih leksikona. Korade kao novost donosi šest Keresturijevih pisama iz sredine osamdesetih na temelju kojih je zaključio da je Keresturi u

¹¹¹ Za podatak iz Matice umrlih poziva se na Fanceva („Nastavni vjesnik XXXIX“), dok za izdanje navedenog djela u mađarskom prijevodu ne navodi potvrdu u izvoru.

¹¹² Vladimir Kapun, „Tri stara opisa Međimurja“, *Međimurje, časopis za društvena pitanja i kulturu* 3 (1982): 121-137. Keresturiju je posvećen prvi dio rada (121-129.). Rad nema kritički aparat niti autor u svom tekstu donosi literaturu iz koje je preuzeo podatke.

¹¹³ Radi se o Keresturijevom autografu na tri i pol stranice naslova *Cogitationes quomodo populus Insulam inhabitans ad summum felicitatis gradum perducere possit*. HR-HDA – fond 861 Vlastelinstvo Čakovec, kutija 5, spis broj P 545.

¹¹⁴ Mijo Korade, „Obrana hrvatstva u djelima Josipa Keresturija“, *Dani Hvarskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 19 (1993) br. 1: 153-164.

¹¹⁵ *Isto*, 161.

Beču pripadao jednoj masonskoj loži te da se kao slobodni zidar potpisivao pseudonimom *Plutarchus*.¹¹⁶

Što se tiče pjesničkog opusa Korade je ustvrdio da su dostupne samo dvije, *Elegia de Consilio regio* i *In obitum I. B. Paxy*.¹¹⁷ Keresturijeva prozna djela podijelio je na ona koja su nastala za života cara Josipa II. i nakon careve smrti. Pri tome sva djela donosi u punom naslovu navodeći kratki prikaz i tematiku.

U fokusu Koradina rada su Keresturijeva djela *Josephus II. in Campis Elysiis* i *Leopoldus II. in campo Rákos*, koje zajedno s *Mirabilia fata* naziva „vizijama“, ističući da je Keresturi u njima oblikovao i izrazio svoja politička stajališta o aktualnim pitanjima položaja Kraljevine Ugarske unutar Monarhije te položaju Hrvatske kao dijela Ugarske.¹¹⁸ Analizom dijelova teksta, koji govore o jeziku, Korade apostrofira da se Keresturi usprotivio nametanju njemačkog jezika kao službenog pod Josipom II., ali i pokušaju nametanja mađarskog jezika slavenskim narodima unutar Kraljevine Ugarske 1790. godine. Sukladno tome istaknuo je Keresturijev stav da u aktualnim okolnostima u Kraljevini Ugarskoj latinski mora ostati službenim jezikom. Korade u zaključku ističe tezu da se Keresturi preko jezičnog pitanja odupirao i njemačkim i mađarskim političkim pretenzijama te da je takvim stavom podupirao nacionalni pokret.

2.5 Porijeklo i školovanje

Kao što smo vidjeli, poneki osnovni biografski podatci o Josipu Keresturiju zabilježeni su kod njegovih suvremenika kada se osvrću na njegov literarni doprinos. Kod Fejéra, Wurzbacha i Szinneyia, dakle u bilješkama iz 19. st., nailazimo na poneki podatak više, ali se i dalje radi o dvije li tri informacije o osnovnoj kronologiji glede porijekla, obrazovanja, razdoblju provedenom u redu Družbe Isusove te o službama koje je obavljao. Pripadnost Družbi Isusovoj bilo je ujedno razdoblje Keresturijeva obrazovanja i redovničkog formiranja prema pravilima reda. Budući da je tijekom dijela 1765. g., kada je napustio redovništvo i dijela 1766. g. kada je preuzeo prvu javnu službu, nastavio s obrazovanjem, to ćemo definirati kao prvo razdoblje njegova života, odnosno razdoblje formacije. Drugo razdoblje određeno je petogodišnjim boravkom u Varaždinu. Najplodonosniji dio Keresturijeva života pripada trećem

¹¹⁶ Radi se o pismima u: AT – OeStA/HHStA KA Vertrauliche Akten 48-1-1, Nr. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785, fol. 122 – 131. Mijo Korade, „Obrana hrvatstva u djelima Josipa Keresturija“, bilj. 15.

¹¹⁷ *Isto*, 155.

¹¹⁸ *Isto*, 158-160.

razdoblju koje je obilježeno obnašanjem službe dvorskog agenta u Beču i bogatim literarnim stvaralaštvom do pred samu smrt.

2.5.1 *Croata Stridonensis – natale solum*¹¹⁹

Josip Keresturi rođen je 20. veljače 1739. godine u Štrigovi od oca Stjepana i majke Marije Šimunić.¹²⁰ Prilikom pristupanja redu Družbe Isusove u Kisegu, 14. kolovoza 1754. godine, ispitivač (*examinator*) zabilježio je nekoliko informacija o njegovom porijeklu.¹²¹ Za mladog Josipa Keresturija piše da je „Ugrin, građanin Štrigove“ (*Jos. Kereszturi Ungarus, civis Stridonensis*). Kao datum rođenja navodi se „oko 16. III. 1739.“ što je pogreška koja se može pripisati petnaestogodišnjem dječaku, koji najvjerojatnije nije znao datum svog rođenja.¹²² Međimurje¹²³ je pripadalo Zaladskoj županiji te zbog toga kod Keresturijeva imena stoji *Ungarus* mada se u matrikulama i drugim izvorima za đake, studente i druge osobe iz Međimurja kao oznaka pripadnosti gotovo redovito pojavljuje sintagma *Croata Insulanus* koja nedvojbeno govori o etničkom hrvatskom podrijetlu pojedinca.¹²⁴ U bilješci isusovačkog ispitivača nadalje stoji da mu je materinji jezik hrvatski, da dobro zna latinski, a osrednje njemački i mađarski. Dakle, Josip Keresturi je neplemičkog podrijetla – zato „građanin“ (*civis*) – rođen u obrtničkoj obitelji u trgovištu Štrigovi.¹²⁵ Razlog zbog kojega je ispitivač upisao da

¹¹⁹ *Natale solum* („Rodna gruda“) je sintagma iz naslova knjige iz polovice 18. st. u kojoj autor Josip Bedeković dokazuje da je Štrigova u Međimurju antički Stridon, tj. rodno mjesto crkvenog naučitelja sv. Jeronima (Stridon, 347. – Betlehem, 420. godine). Knjiga je objavljena 1752. godine pod naslovom *Natale solum magni Ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historicorum et geographicorum opinionibus ac brevis Illyricanae chronologiae adiumento erutum, atque cum vita eiusdem Purpurati Dalmatae* (Neostadii Austriae: ex typographeo Mülleriano, 1752). Dalje: *Natale solum*.

¹²⁰ U maticu rođenih za veljaču 1739. godine upisano je: *Die 20. Oppido Stridonensi baptizatus est Josephus filius legitimus egregii Stephani Kereszturi et Mariae Simunich*. Drugim rukopisom, sitnijim slovima, „ugurano“ između bilješke o Keresturiju i sljedećeg podatka zapisano je da je umro 27. siječnja 1794.: *Hic Josephus mortuus est 1794. 27a Januarii*. HR-HDA-883-Zbirka matičnih knjiga, inv. broj 1348.

¹²¹ V. Miroslav Vanino, „Podaci o Hrvatima kandidatima Isusovačkog reda“, *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest Isusovačkog reda u hrvatskim krajevima* 4, (1934): 74. Vanino je podatke za navedeno razdoblje preuzeo iz, kako navodi, privatnog arhiva Družbe Isusove u Beču u kojem se nalaze dva sveska u koje su upisani podatci koje su zapisivali ispitivači prilikom ulaska pojedinog kandidata u Družbu.

¹²² Wurzbachov leksikon donosi točan datum rođenja, dok se u Szineyievu navodi 29. veljače. 1739.

¹²³ Bedeković opširnu povijesnu raspravu o Međimurju započinje tumačenjem samog imena koje donosi u tri oblika – na latinskom: *Insula Muro-Dravana*; slavonskom ili hrvatskom: *Medgyumorje*; i mađarskom: *Muraköz*. U nastavku nastoji dokazati ilirski kontinuitet Međimurja, čiji je dio slavonski odnosno hrvatski element, zatim političku pripadnost Hrvatskom Kraljevstvu i crkvenu pripadnost Zagrebačkoj biskupiji. Usp. Bedeković, *Natale solum*, 195-266.

¹²⁴ Usp. Vanino, „Podaci o Hrvatima kandidatima Isusovačkog reda“, 65-83.

¹²⁵ Bedeković u tri poglavlja opisuje „trgovište Štrigovu“ (*oppidum Stridonense*) navodeći da se na latinskom mjesto naziva *Stridon*, a na „slavonskom jeziku“ (*in idiomate slavonico*) navodi tri varijante: *Stridovo*, *Strigovo* i *Strigna*. Na zasebnoj listu bez paginacije je crtež karte Štrigove na kojem su slovima od A do I označene građevine, cesta prema Čakovcu i drugi toponimi. Na crtežu se ističe crkva Sv. Jeronima. Bedeković, *Natale solum*, 296-310.

je *Ungarus* može biti i njegovo prezime koje je očito mađarsko, no istodobno je istaknut hrvatski kao materinji jezik. Posljednja pak bilješka o Keresturiju za boravka u Družbi donosi točan datum rođenja, a pored aktualne službe učitelja ne stoji više pridjevnik *Ungarus* već atribucija hrvatskog podrijetla s navođenjem mjesta rođenja: *M(agister) Josephus Kereszturi, Croata Stridonensis*.¹²⁶

Što se obitelji tiče, u bilješci prilikom pristupanja Družbi stoji da ima tri brata i dvije sestre, žive roditelje te da mu je otac Stjepan po zanimanju „čizmar“ (*cothunarius*). Obitelj Stjepana Kereszturyja je jedina s tim prezimenom koja se pojavljuje u matičnim knjigama rođenih u Štrigovi u 18. stoljeću.¹²⁷ Otac Stjepan je najvjerojatnije kao doseljeni čizmar nakon ženidbe s Marijom Šimunić,¹²⁸ koja je rođena u Štrigovi, s obitelji nastavio živjeti u tom mjestu. Njegov ugled u Štrigovi na neki način pokazuje i to što ga svećenik prilikom upisa sina Josipa u knjigu krštenih titulira atributom *egregius* („izvršni, štovani“) dok se pored imena očeva u istoj knjizi ne nalazi slična titulacija koja bi pokazivala nečiji društveni status.

Obitelj Šimunić iz koje potječe Keresturijeva majka bila je plemićka. Brat Marije Šimunić bio je poznati isusovac Ivan Krstitelj Šimunić, koji je nakon ukinuća reda više od trideset godina bio župnikom u Štrigovi.¹²⁹ U bilješci isusovačkog egzaminatora u Zagrebu od 22. VIII. 1738. godine prilikom pristupanja u Družbu stoji da je Ivan Krstitelj Šimunić plemićkog porijekla: *nobilis Croata Insulanus*.¹³⁰ On je tijekom cijeloga života ostao privržen obitelji svog nećaka Josipa Keresturija. To potvrđuje njegova oporuka u kojoj djecu Josipa Keresturija naziva „svojim najbližim krvnim rođacima“ te ih poimenično spominje ostavljajući svakome po pedeset forinti.¹³¹

Iz matičnih knjiga krštenih župe Sv. Marije Magdalene u Štrigovi doznajemo da su podatci o obitelji Josipa Keresturija iz spomenute bilješke 1754. godine prilikom pristupanja Družbi točni. Naime, Josip je imao dvije sestre – stariju Barbaru (krštena 22. siječnja 1737.)¹³² i mlađu

¹²⁶ V. bilj. 103.

¹²⁷ V. Matična knjiga 1685. – 1739. g. HR-HDA-883-Zbirka matičnih knjiga, inv. broj 1348. i Matična knjiga krštenih Sv. Marije Magdalene Štrigova 1740. – 1785. g. HR-DAM-258-Matične knjige rimokatoličkih župa Međimurja.

¹²⁸ Keresturijeva majka Marija Šimunić rođena je 10. ožujka 1719. g.: *ex oppido Strido baptizata est Maria filia Georgii Simunich et Catharinae Erczog*. HR-HDA-883-Zbirka matičnih knjiga, inv. broj 1348.

¹²⁹ Ivan Baptista Šimunić rođen je 8. lipnja 1723. g. u Štrigovi: *ex oppido Strigo baptisatus est Joannes Baptista filius legitimus Georgii Simunich et Catharinae Helbank*. HR-HDA-883-Zbirka matičnih knjiga, inv. broj 1348.

¹³⁰ Usp. Vanino, *Podaci o Hrvatima kandidatima Isusovačkog reda*, 82.

¹³¹ Oporuka je datirana 13. lipnja 1796., a dodatak oporuci 1. XII. 1801. godine. U četvrtoj točki dodatka, koja započinje citiranom napomenom *proximis consanguineis meis* na prvom se mjestu spominje troje djece Josipa Keresturija: *ex D. Josepho Keresztury prognatis Christophoro, Teresia et Antonia*. HR – Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ) – fond Osobni spisi (dalje: OS), Op. 669. i Op. 670. br. 1108/1815 – Šimunić Ivan Krstitelj, 185/1815; 909/1815.

¹³² HR-HDA-883-Zbirka matičnih knjiga, inv. broj 1348.

sestru Helenu (krštena 29. IV. 1744.). Trojica braće bili su Mihael (Michael), kršten 27. kolovoza 1740., Ivan (Joannes), kršten 30. svibnja 1750. i Matija (Mathias), 8. veljače 1753. godine.¹³³ No, Josip Keresturi je imao još jednoga mlađeg brata – Stjepana (Stephanus Keresztury), kojega izrijeком spominje u svojim pismima pokazujući izuzetnu brigu za njegovo namještenje u javnoj službi.¹³⁴ U pismu datiranom 22. srpnja. 1785. godine Josip Keresturi utjecajnoj osobi, kojoj ne navodi ime, zahvaljuje što je njegovom „bratu Stjepanu“ (*fratri meo Stephano*) povjerena dužnost bilježnika u Srijemskoj županiji. Za brata Stjepana u nastavku pisma tvrdi da je sposoban „mladić“ (*iuvenis*) kojemu će ipak trebati vremena da se privikne na odgovornu službu. Ako ga tada naziva mladićem, za pretpostaviti je da je Stjepan rođen oko 1760. godine. Stjepan Keresturi obavljao je od 1790. g., također, službu dvorskog agenta pri Ugarskoj dvorskoj kancelarij.¹³⁵

U spomenutoj oporuci među „najbliže krvne rođake“, kojima ostavlja po pedeset forinti, Ivan Krstitelj Šimunić navodi djecu nećaka Stjepana Keresturija, dok za njega piše da je „dvorski agent“ (*agens aulicus*) u Beču. Stjepana Keresturija, koji je dobio očevo ime, ne nalazimo u matičnim knjigama krštenih u Štrigovi. Razlog može biti samo činjenica da je rođen u drugoj župi kamo se obitelj Stjepana i Marije (rođene Šimunić) Keresturi preselila.

„Malena Štrigova“,¹³⁶ kako ju Keresturi kasnije naziva, u doba njegova najranijeg djetinjstva bila je u znaku gradnje crkve Sv. Jeronima koja se smjestila podno brijega na kojem je bila stara ruševna utvrda.¹³⁷ Župska crkva bila je i ostala Sv. Marije Magdalene na suprotnom kraju mjesta koje se smjestilo u dolini okruženoj „vinorodnim bregovima“. Prema Bedekovićevu opisu Štrigova je polovicom 18. stoljeća imala oko trideset skromnih kuća prekrivenih slamom, koje su sagrađene nakon požara, koji je bio 1744. g., a župi su pripadala mnoga okolna sela, koja je redom poimenično nabrojio.¹³⁸ Osnove čitanja i pisanja polovicom 18. stoljeća u Štrigovi djeca su stjecala u školi koja je bila organizirana pod ingerencijom

¹³³ Matična knjiga krštenih Sv. Marije Magdalene Štrigova 1740. – 1785. g. DAM, Matične knjige rimokatoličkih župa Međimurja.

¹³⁴ AT – OeStA/ HHStA KA Vertrauliche Akten 48-1-1, Nr. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785, fol. 123 i 124.

¹³⁵ U dokumentu, koji je Ugarska dvorska kancelarija izdala 21. 11. 1800. g., stoji da Stjepan Keresturi već deset godina obnaša službu dvorskog agenta. MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 60. kötet - 289 - 291.; A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1800 - N°. 11521.

¹³⁶ ... *tu parva Strido ... in ultimo Panoniae angulo recondita ...*(, ... ti malena Štrigovo, koja si se skrasila u krajnjem kutu Panonije ...“). Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 27.

¹³⁷ Stara crkva Sv. Jeronima, koju su sagrađili grofovi Celjski, stradala je u potresu 1738. godine. Gradnja nove započela je već iste godine micanjem ruševina i pripremom terena na istom mjestu. Gradnju su inicirali i svetištem upravljali pavlini. Nova je crkva bila spremna za bogoslužje već 1744. U cijelosti je dovršena 1749. g. izgradnjom glavnog oltara s poznatom slikom sv. Jeronima koju je naslikao pavlin Ivan Ranger. Bedeković, *Natale solum*, 301-306.

¹³⁸ Bedeković, *Natale solum*, 298-299.

župnika, a vodio ju je župski zborovođa ili svirač koji je ujedno bio učitelj, a u izvorima ga susrećemo pod nazivom *ludimagister*.¹³⁹

2.5.2 Obrazovanje u okviru isusovačkog *Ratio studiorum*

Šturi podatci, koje je zapisao spomenuti isusovački ispitivač u Kisegu 1754. godine, govore da je petnaestogodišnji Josip Keresturi niže razrede gimnazije završio u Varaždinu, a poetiku i retoriku u Kisegu. To podrazumijeva da je pohađao isusovačku gimnaziju i da se njegovo školovanje od samoga početka odvijalo u to doba najraznovrsnijem i najučinkovitijem školskom programu – *Ratio studiorum*.¹⁴⁰

Što je sve *Ratio studiorum* kao sveobuhvatni obrazovni i odgojni program podrazumijevao nije isključivo pitanje obrazovnog kurikula i nastavnog sadržaja kojeg se poučavalo tijekom pojedinog tečaja (razreda). On je najimanentniji dio djelovanja Družbe Isusove tijekom 17. i 18. st. jer su se kroz njegovo ostvarenje intelektualno i svjetonazorski formirali mladići u mnogobrojnim isusovačkim kolegijima diljem Europe.¹⁴¹ *Ratio studiorum* je dokument koji je u punom smislu riječi bio obrazovni kurikulum jer je uz sadržaj učenja opisivao i ciljeve i vještine koje je učenik stjecao. Pored toga on je sadržavao detaljnu organizaciju cijelog školskog sustava opisujući nadležnosti i zaduženja od rektora do nastavnika pojedinih tečajeva (i predmeta). U tom smislu vrijedio je kao pravilnik kojeg su se morali pridržavati svi sudionici u procesu.

Školski program sastojao se od pet nižih razreda, koji su se zajedničkim imenom nazivali *inferiores classes* ili *schola inferiora*,¹⁴² i tri viša razreda, tj. *schola superiora*, koji su zapravo bili filozofski tečaj.¹⁴³ U praksi je postojao i predrazred, odnosno predtečaj koji je

¹³⁹ U kanonskim vizitacijama župe Sv. Marije Magdalene u Štrigovi 1747. i 1750. godine zabilježen je *ludimagister* Mathias Bukovecs. HR-NAZ-Kanonske vizitacije 75/VI, 21. i 132.

¹⁴⁰ Kurikul je završnu verziju nakon usavršavanja i dorada tijekom druge polovice 16. st. doživio izdanjem opširnog dokumenta 1599. godine u Napulju. On je kao takav bio dio konstitucija Družbe Isusove i vrijedio je kao pravilo i program prema kojem je bio organiziran isusovački školski sustav sve do ukinuća reda 1773.g. Ovdje sam koristio izdanje iz 1606. g. tiskano u Rimu: *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu. Romae in Collegio Romano eiusdem Societatis. Anno Domini MDCVI.* (dalje: *Ratio atque institutio studiorum*)

¹⁴¹ Isusovačke gimnazije su prema ustanovama reda osnovane za svjetovnu mladež, za razliku od starijih redova, kaptola i biskupa čije su škole postojale samo za svećenički pomladak.

¹⁴² U popisima zaduženja pojedinih profesora u kolegijima za šest nižih razreda redovito stoji naslov „*Professores inferiorum classium*“. Sam *Ratio studiorum* predviđa tri gramatička razreda, no u praksi su bila četiri jer je prvi služio kao priprava, a polaznici su se zvali *parvuli* („mališani“). *Ratio atque institutio studiorum*, 98.; 129.-143. Usp. npr. *Catalogus pro anno MDCCLX*, 33.-34. i dalje.

¹⁴³ Polaznici viših razreda zvali su se prema tečaju koji su pohađali: *logici*, *physici* i *metaphysici*. U *Ratio studiorum* ciljeve i program tri filozofska razreda opisuje poglavlje o pravilima za profesora filozofije, matematike i moralne filozofije. Nakon 1755. godine isusovački pripravnici, koji su završili šest nižih razreda i novicijat, započinju s dvogodišnjim studijem filozofije, tj. ne bilježe se više kao polaznici logičkog, fizičkog i metafizičkog tečaja nego

služio kao priprema i upoznavanje s osnovama latinskog pisma i jezika tako da je *schola inferiora*, odnosno gimnazija imala šest razreda.¹⁴⁴

Nastavni program počivao je na učenju latinskog jezika i rimske književnosti. U nižim razredima, koji su se nazivali gramatičkim, učenik je usvajao gramatiku latinskog jezika od osnova do sintakse. Peti razred zvao se poetskim (*poësis*), šesti retoričkim (*rethorica*), a zajednički *humaniora* jer se u njima obrađivala rimska književnost na temelju odabranih tekstova antičkih latinskih pisaca. Izvrsno ovladavanje latinskim jezikom i književnim stilom imalo je za cilj usavršiti kod učenika govorničku vještinu i moć uvjeravanja. No, bez obzira na jasno zacrtane govorničke vještine učenik je čitanjem antičkih rimskih autora, čiji su točno određeni tekstovi bili propisani programom, stjecao uvid u antičku misao, rimsku civilizaciju i povijest rimske književnosti. Retorički tečaj, tj. posljednji razred niže gimnazije, bio je orijentiran na stjecanje govorničke vještine na temelju Ciceronove i Aristotelove poetike i odabranih Ciceronovih govora. No, naglasak nije bio isključivo na govorništvo u užem smislu riječi nego na produbljivanju poznavanja antičke rimske i grčke civilizacije na temelju propisanih književnih tekstova. Latinski jezik je bio službeni jezik isusovačkog školovanja kako ga uređuje *Ratio studiorum*, ali od samih početaka đaci su učili i grčki jezik te su u *humaniora* čitali i grčke autore. Ponavljanje (*repetitio*) kao način učenja omogućavalo je tijekom nižih razreda svladavanja leksika te gramatičkih i jezičnih zakonitosti. Što se tiče repeticije kao načina upamćivanja izvornih književnih tekstova rimskih autora, ona nije bila usmjerena samo prema vježbanju pamćenja (*memoriae exercitatio*). Radilo se o usvajanju stilskih i misaonih struktura teksta pojedinog autora.¹⁴⁵ Budući da se radilo na različitim primjerima te da su se tekstovi analizirali s povijesne, geografske, političke, moralne i opće civilizacijske razine antičkog autora, učenik je dobivao uvid u problematiku funkcioniranja antičkog svijeta. U tom je smislu repeticija kao način učenja propisan isusovačkim *Ratio studiorum* pružala učeniku ne samo usvajanje književno-teorijskih značajki teksta nego mu je omogućavala analizu diskursa pojedinog autora.

Kada se u prvoj polovici 18. st. slijedom ekonomskog i društvenog razvoja pojavila potreba za posebnim znanjima i vještinama, koje su morali posjedovati državni službenici, isusovački sustav obrazovanja počet će dobivati sve više kritičara. Oni su iz svoje perspektive tvrdili da učenici u isusovačkim gimnazijama samo usavršavaju znanje latinskog jezika, ali da

kao *Philosophi 1. anni* i *Philosophi 2. anni*. V. *Catalogus pro anno MDCCLV* i *Catalogus pro anno MDCCLVI*, passim. V. *Ratio atque institutio studiorum*, 68-76.

¹⁴⁴ Za organizaciju i ustroj gornazijaskog života na primjeru Zagrebačkog kolegija usp. Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod I* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 1969), 109-141.

¹⁴⁵ *Ratio atque institutio studiorum*, 104-105.

ne stječu potrebne vještine za obavljanje drugih poslova. Takva kritika je bila legitiman jer je proizlazila iz realne potrebe za stjecanjem i primjenom specifičnih znanja, ali je bila promašena jer *Ratio studiorum* nije nastao kao školski program koji je trebao odgovoriti političkim i ekonomskim potrebama 18. stoljeća.

Obrazovanje je završavalo filozofskim tečajem u kojem su uz filozofske discipline učenici stjecali znanja iz matematike i drugih područja koja se danas nazivaju prirodnim znanostima. Apsolviranjem gimnazijskog ciklusa kako ga je propisivao isusovački *Ratio studiorum* učenik je stjecao znanja i vještine, ali je i razvijao kognitivne sposobnosti uvida, analitike, kritičkog mišljenja te je prema osobnom talentu bio pripremljen za prepoznavanje i rješavanje problema.¹⁴⁶ Završavanje filozofskih razreda, tj. *schola superiora* učenik je stjecao mogućnost upisa studija teologije, medicine i prava na sveučilištu. No, ono što je važnije jest činjenica da su u okviru isusovačkog *Ratio studiorum* obrazovane generacije učenika i studenata koji su svojim znanjem bile protagonisti društvenih, političkih i ekonomskih stremljenja u velikom dijelu Europe.

Kada je u pitanju početak školovanja što je ujedno značilo i odlazak u neki grad kao što je bio slučaj s Josipovim dolaskom u Varaždin, svaki đak je na neki način morao biti upućen, odnosno, postojala je osoba koja ga je preporučila i brinula se za njegovo školovanje. Što se tiče mladog Josipa Keresturija, koji u varaždinsku gimnaziju dolazi najvjerojatnije u osmoj ili devetoj godini života, za pretpostaviti je da je njegov smještaj plaćala obitelj dok je samo pohađanje nastave, dakle školovanje u užem smislu bilo besplatno. Uzor, primjer, a najvjerojatnije i osoba koja je utjecala da se Josipa pošalje u Varaždin moga je biti njegov ujak Ivan Krstitelj Šimunić, koji je u godini nećakova ulaska u Družbu završavao studij teologije da bi 1755. godine bio zaređen za svećenika te je poslan u Isusovački kolegij u Zagrebu gdje je kao profesor proveo najveći broj godina do ukinuća Družbe 1773. godine.¹⁴⁷ U isusovačkom Varaždinskom kolegiju, kao i u svim drugim kolegijima isusovačke Austrijske provincije, postojala su četiri gramatička razreda u kojima su predavali isusovački učitelji koji su se zvali *magistri*.¹⁴⁸ Ne zna se razlog zbog kojega Keresturi peti i šesti razred gimnazije (*humaniora*)

¹⁴⁶ Ovu tezu potvrđuju mnogobrojni znanstvenici bilo isusovci bilo drugi koji su se obrazovali prema *Ratio studiorum*, a bez čijih bi doprinosa bio nezamisliv razvoj mnogih područja znanosti u 17. i 18. stoljeću. Dovoljno je spomenuti izniman utjecaj npr. Rene Descartesa i Ruđera Boškovića. Jednaku potvrdu izvrsnosti isusovačkih gimnazija u 17. i 18. stoljeću pružaju postignuća isusovačkih misionara koji su diljem područja misionarenja ostvarili značajna znanstvena i praktička postignuća. Jonathan Wright, *Isusovci. Misije, mitovi i povijest*, prev. Marko Gregorić (Zagreb: Naklada Ljevak, 2006), 71-128; 197-204.

¹⁴⁷ Ivan Krstitelj Šimunić studij teologije započinje 1751., a završava 1755. Gracu. V. *Catalogus personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu pro anno MDCCLI*, 13. (dalje *Catalogus pro anno*); *Catalogus pro anno MDCCLIV*, 12.

¹⁴⁸ *Catalogus pro anno MDCCLI*, 30.

nije nastavio u Varaždinu nego u isusovačkom kolegiju u Kisegu (*Collegium Ginsiense*). Vjerojatno je to već bio dio puta prema pristupanju Družbi i namjera da u mađarskom gradu počne s učenjem mađarskog i njemačkog jezika. Ako je nastavak školovanja u Kisegu bio dio toga plana, što je slobodno za pretpostaviti s obzirom da je ondje i pristupio redu, onda je pohađanje poetičkog i retoričkog razreda i sam boravak ondje bio pod okriljem Družbe.

Josip Keresturi prema ustaljenom isusovačkom procesu formacije i pripremanja mladih kandidata dvije sljedeće godine (1755.-1757.) provodi u novicijatu u Beču (*Domus probationis Viennensis*) gdje se upoznaje s duhovnošću, povijesti i poslanjem Družbe Isusove.¹⁴⁹ Završivši prvu formaciju u novicijatu školsku godinu 1757./58. provodi u isusovačkom kolegiju u Györu (*Collegium Jaurinense*) gdje je ponovio dva završna razreda, tj. *humaniora*.¹⁵⁰ Dakle, radi se o činjenici da je Josip Keresturi u godini prije početka studija filozofije iznova učio rimsku i grčku književnost, poeziju i prozu. Razlog tome nije bila činjenica da je zaista trebao obnoviti svoja znanja, nego su poglavari Družbe nakon novicijata, a prije studija filozofije upućivali svoje kandidate da se usavršavaju u onim disciplinama i znanjima za koja su pokazivali interes i nadarenost. Ponovni susret s antičkim rimskim i grčkim autorima svakako je na učenika ostavio dublji trajniji trag, nego u razdoblju kada je iste tekstove čitao u trinaestoj ili četrnaestoj godini života.

Sljedeća faza njegova školovanja bio je dvogodišnji studij filozofije u Gracu. Keresturi je bio član isusovačkog kolegija u tom gradu (*Collegium Graecense*).¹⁵¹ Studij filozofije je tada, kao što smo ustvrdili, već bio izdvojen iz gimnazije te su polaznici upisivani u matrikule sveučilišta.¹⁵²

Sljedećih nekoliko godina, u razdoblju 1760. – 1764. godine, Josip Keresturi provodi kao gimnazijski učitelj – *magister*. Prve tri školske godine poučavao je početne razred gimnazije na isusovačkoj gimnaziji u Trnavi.¹⁵³ Svoj petogodišnji učiteljski rad započinje od prvoga razreda: *Magister Josephus Kereszturi, parv(uli)*. Sljedeće godine poučava drugi razred: *Magister Josephus Kereszturi, princ(ipistae)*. Posljednju godinu boravka u Trnavi predaje trećem razredu: *Magister Josephus Kereszturi, gram(atici)*.

¹⁴⁹ Prve godine je zabilježen u grupi novaka *Novitii scholastici 1. anni*, a druge *Novitii scholastici 2. anni*. Za obje godine zapisana je napomena da je četvrti razred gimnazije, tj. retoriku završio u Kisegu: *Gins. Rhet. Catalogus pro anno MDCCLV*, 36.; *Catalogus pro anno MDCCLVI*, 36.

¹⁵⁰ Keresturijevo ime zabilježeno je u grupi onih koji ponavljaju poetiku i retoriku – *Repetentes humaniorum. Catalogus pro anno MDCCLVII*, 14.

¹⁵¹ *Catalogus pro anno MDCCLVIII*, 13.; *Catalogus pro anno MDCCLIX*, 13.

¹⁵² „1758. Phil. I. Kereszturi Josephus, S.J. – 1759. Phil. II. Kereszturi Josephus, S.J.“ V. Johann Andritsch, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenburgen an der Universität Graz (1586-1782)*, (Graz: Verlag der Historischen Landeskommission, 1965), 175.

¹⁵³ *Catalogus pro anno MDCCLX*, 29.; *Catalogus pro anno MDCCLXI*, 29.; *Catalogus pro anno MDCCLXII*, 29.

Sljedeće dvije godine predaje u oba razreda *humaniora* u zagrebačkoj gimnaziji.¹⁵⁴ Prve godine je učitelj polaznika petog razreda (*pöetici*) i vođa zbora (*praefectus chori*). Posljednju godinu u Družbi provodi kao učitelj učenika šestog razreda (*rethorici*).

Deset godina, koje je Josip Keresturi proveo kao član Družbe Isusove, bilo je u znaku školovanja u okviru *Ratio studiorum* i isusovačke redovničke formacije. Uz novicijat i školovanje dio te formacije bio je učiteljski rad u nižim razredima gimnazije koji mu je pružio priliku upoznati isusovačko gimnazijsko školovanje i kroz taj vid. Jednako tako je tijekom učiteljskih godina imao mogućnost usavršavanja latinskog jezika i rimske književnosti što je bilo od presudnog utjecaja na njegov odabir latinskog kao jedinog jezika svoga pisanog stvaralaštva.

2.5.3 Pravne nauke

Keresturijeva izjava, koju je zabilježio Ignaz de Luca 1776. godine u Beču, da je napustio Parnas i posvetio se pravnim naukama metaforički govori o dva područja njegova interesa i djelovanja.¹⁵⁵ Upoznavanje antičke književnosti tijekom gimnazijskog školovanja, a potom tijekom učiteljskog rada ostavilo je neizbrisivi trag u vidu interesa za književnim tekstom i želje za poetskim izričajem na latinskom jeziku. No, u izjavi u kojoj se očituje privrženost poeziji stoji da je tijekom školovanja postao svjestan realnosti društvenih prilika i egzistencijalnih potreba u trenutku kada je odlučio napustiti red Družbe Isusove. To je rezultiralo odabirom i nastavkom obrazovanja u pravnim naukama što je u 18. st. bio najizvjesniji put prema ostvarenju karijere u nekoj javnoj službi.¹⁵⁶

Josipa Keresturija već 1766. godine susrećemo u ulozi odvjetnika seljaka u Međimurju, tj. kao člana komisije za provođenje urbara koji je zastupao seljake.¹⁵⁷ Dvije godine kasnije kao odvjetnik upisan je u knjigu građana u Varaždinu gdje je i potvrđen njegov odvjetnički status.¹⁵⁸ Njegova djela *Introductio in opus collectionis* i *Constitutata regia* su zbirke zakonskih odredbi s njegovim pravnim tumačenjima. Bavljenje pravnom i zakonodavnom problematikom obilježava veliki dio njegova pisanog stvaralaštva i javnog djelovanja. Koliko je bila izražena

¹⁵⁴ *Catalogus pro anno MDCCLXIII*, 40.; *Catalogus pro anno MDCCLXIV*, 39.; V. rukopis *Historia ac annuae Collegii Zagrabienensis ab anno 1727*. NSK, Zbirka rukopisa, R 7821, fol. 118. i 121.

¹⁵⁵ V. bilj. 84.

¹⁵⁶ Ivana Horbec, „The ‘Quiet Force’: The Role of Legal Education in the Disciplining of the Hungarian and Croatian Nobility in the 1760s“, *Povijesni prilozi* 53 (2017): 81-108., *passim*.

¹⁵⁷ MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri Regii - 52. kötet - 205 - 207. A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1782 - N°. 3882

¹⁵⁸ HR – Državni arhiv u Varaždinu (dalje: DAV) – „*Protocollum Civitatis – Zapisnik gradjana slob. i kr. grada Varaždina*“, bez folije. Josip Keresturi upisan je 23. IV. 1768. g.

repcija javnosti u Beču da je Josip Keresturi i pisac i pravnik najbolje svjedoči spomenuti osvrt suvremenika Josipa Voltića koji za njega kaže da je „pjesnik, učen pravnik i povjesničar“.¹⁵⁹ Neosporno je dakle, da je Josip Keresturi imao određenu vrstu pravničke naobrazbe i stekao diplomu ili neku drugu vrstu isprave kojom se pred javnim institucijama legitimirao kao pravnik, odnosno odvjetnik. Ipak, niti je on sam u svojim tekstovima i pismima komentirao kako i gdje je učio pravo niti je ta informacija zabilježena u kojem drugom izvoru. Najveći problem predstavlja činjenica da je nastavu prava pohađao tijekom jedne akademske godine 1765./66., dok je studij prava na sveučilištu trajao tri godine.

U bilješci u Wurzbachovu biografskom leksikonu stoji da je napustivši isusovce 1764. godine nastavio studij u Varaždinu i Grazu. Autor bilješke interpretira Keresturijevu izjavu, koju je zabilježio de Luca, navodeći da se nakon što je bio posvećen studiju „lijepih nauka“ i predan poeziji, ipak odlučio za studij prava. Što se tiče nastavka školovanja u Grazu, ime Josipa Keresturija nije zabilježeno u matrikulama sveučilišta u Grazu kao studenta prava već samo kao studenta filozofije dok je bio član Družbe. K tome studij prava u Grazu postoji od 1767. godine kada je on već dvije godine potvrđeni odvjetnik.¹⁶⁰ Godina u kojoj je studirao pravo je 1765. na 1766. jer je to akademska godina nakon odlaska iz Družbe Isusove, a tijekom 1766. g. već je, kao što je napomenuto, zabilježen kao odvjetnik prilikom uvođenja urbara u Zaladsku županiju.

Ako se uzme u obzir mogućnost da je Keresturi autor tri elegije, koje mu pripisuje Fejér i koje su prema njemu tiskane 1765. godine u Beču, moglo bi se pretpostaviti da je pravo studirao upravo u tom gradu. No, niti u Beču nije zabilježen kao student u matrikulama sveučilišta.¹⁶¹ Stoga je najvjerojatnije da je Keresturi pravo učio u nekom vidu privatne nastave što je to doba bilo uobičajno.¹⁶² Svakako se s nastavom i literaturom kanonskog, ali i civilnog i ugarskog prava mogao susresti na sveučilištu u Trnavi za trogodišnjeg učiteljskog rada u nižim gimnazijskim razredima (1760. – 1763.). Ujedno je to bilo jedino sveučilište u cijeloj Ugarskoj. Uz kanonsko i rimsko građansko pravo studij prava u Trnavi imao je katedru za „ugarsko zemaljsko pravo“ (*ius patrium theoreticum*) koje se poučavalo na temelju Tripartita.¹⁶³ Upravo

¹⁵⁹ V. bilj. 87.

¹⁶⁰ Usp. Johann Andritsch, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenburgen an der Universitaet Graz (1586-1782)* (Graz: Verlag der Historischen Landeskommission, 1965), 175.

¹⁶¹ Kurt Mühlberger, ur., *Die Matrikel der Universität Wien. VIII. Band 1746/47 – 1777/78.* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag im Auftrag der Universität Wien, 2011).

¹⁶² I takvo izvan institucijsko obrazovanje temeljilo se na proučavanju Tripartita. Usp. Gönczi, *Die europäische Fundamente der ungarischen Rechtskultur*, 20.

¹⁶³ Studij prava (*Facultas iuridica*) na sveučilištu u Trnavi ustanovljen je 1667. g. s ciljem „poučavanja domovinskog prava“ (*iuri patrio praelegendo*). Usp. Fejér, *Historia Academiae scientiarum Pasmaniae*, 15.; Horbec, „Učiti administraciju“: školovanje javnih službenika u 18. stoljeću“, 1017.

je poznavanje ugarskog zemaljskog prava, odnosno Tripartita došlo do izražaja u Keresturijevim djelima. No, važno je, također, napomenuti da se na pravnom fakultetu u Trnavi, i prije reforme školskog sustava 1770-tih koja je obuhvatila i studij prava (*Planum iuridicae facultatis*), u Trnavi od 1759. g. izvodila nastava „prirodnog prava“ (*Naturrecht*), koja se razvila pod utjecajem modernih pravnih teorija s njemačkih protestantskih sveučilišta.¹⁶⁴ Uloga pravnog obrazovanja na temelju Tripartita nije bila vezana samo uz obrazovanje pravnika, koji su preuzimali većinu službi u javnoj upravi, ono je bilo važno uporište za održavanje i staleške svijesti i čuvanje staleškog ustava. Nasuprot tome, teorija prirodnog prava negirala je staleški poredak. Poznavanje problematike i jednog i drugog pristupa obilježilo je rasprave Josipa Keresturija. Stoga se kao vrlo vjerojatna nameće mogućnost da je Keresturi tijekom višegodišnjeg učiteljevanja u Trnavi upoznao i jednu i drugu pravnu tradiciju.

Bez obzira gdje je i na koji način Josip Keresturi slušao pravne predmete nakon izlaska iz Družbe on je već 1766. godine dobio značajan odvjetnički angažman u Zaladskoj županiji kao odvjetnik podložnih seljaka u procesu uvođenja urbara. To podrazumijeva da su državna komisija i županijske institucije imale uvid u neku vrstu diplome ili potvrde kojom je mogao dokazati svoj status.

¹⁶⁴ Usp. Gönczi, *Die europäische Fundamente der ungarischen Rechtskultur*, 25-27.

3. VARAŽDINSKO RAZDOBLJE

3.1. *Libera regia civitas Varasdinensis* u drugoj polovici 18. st. – stanje uprave

U vrijeme kada se Josip Keresturi krajem 1766. ili početkom 1767. godine nastanjuje u Varaždinu, grad proživljava vrhunac urbanističkog, društvenog i ekonomskog razvitka koji je bio kontinuiran tijekom više od posljednjih stotinu godina. Taj „zlatni period varaždinske povijesti“ biti će naprasno narušen požarom 1776. godine.¹⁶⁵ Novovjekovna povijest slobodnog kraljevskog grada Varaždina tijekom 16. i 17. stoljeća, svo do 1730-tih obilježena je u prvom redu činjenicom da je grad bio sjedištem vojne uprave Slavonske krajine, odnosno kasnije Varaždinskog generalata. Tako se polovicom 16. stoljeća, zajedno s početkom ustrojavanja vojne uprave u gradu pojavljuju prvi cehovi čija je djelatnost uvelike bila vezana za potrebe vojske, a kasnije i samoga generala s obzirom na njegova velika novčana primanja.¹⁶⁶ Važan dio obrambenog sustava Slavonske krajine bila je i sama varaždinska utvrda („stari grad“) koja je tijekom 16. stoljeća bila fortifikacijski nadograđivana da bi 1584. godine bila pod zakupom, a 1607. godine došla i u trajni posjed obitelji Erdődy.¹⁶⁷

Tijekom 18. stoljeća gradska uprava slobodnog kraljevskog grada Varaždina (lat. *Magistratus liberae regiae civitatis Varasdinensis*) i sam grad kao urbanitet doživljavaju i suočavaju se s brojnim promjenama. Razdoblje najintenzivnijih graditeljskih zahvata započinje s ustoličenjem bana Franje Nádasdyja 1756. godine koji je Varaždin odabrao za svoje sjedište. Dodatni bitni čimbenik u razvoju grada polovicom 18. stoljeća bila je činjenica da je Varaždin postao političko i upravno središte civilne Hrvatske. To se posebno odnosi na razdoblje kada je u gradu instalirano Hrvatsko kraljevsko vijeće, prvo gubernijsko upravno-političko tijelo za

¹⁶⁵ O urbanističkom razvoju Varaždina u 18. stoljeću te o prilivu novodoseljenog plemićkog stanovništva koje na mnogostruke načine utječe na razvoj grada usp. Mirko Androić, „Prilozi poznavanja društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18. stoljeću“ u: *Varaždin u XVIII. stoljeću i Političko-kameradni studij 1769-1969*, ur. Mirko Androić, Vladimir Bayer, Eugen Pusić (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu i Historijski arhiv u Varaždinu, 1972); Mirko Androić, „Neke značajke razvoja Varaždina u 18. stoljeću“, u: *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, ur. Andre Mohorovičić (Varaždin: JAZU i Skupština općine Varaždin, 1983), 209-216.; Detaljnije o gradogradnji Varaždina usp. Ivy Lentić-Kugli, „Požar i njegove posljedice s naročitim osvrtom na graditeljstvo Varaždina u 18. stoljeću“ u: *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, 199-207.

¹⁶⁶ O Varaždinu kao vojnom sjedištu usp. Hrvoje Petrić, „Prilozi poznavanju Varaždina kao središta Varaždinskog generalata“ u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.* (Zagreb, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009), 245-262.

¹⁶⁷ Josip Adamček, „Sukobi grada Varaždina i varaždinske vlastele u XVI. i XVII. stoljeću“ u: *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, 239.; Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*, (Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i grad Varaždin, 1993), 119; Ivan Obadić, „Reforma gradske uprave prema komisionalnom Statutu grada Varaždina iz 1750. Godine“, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.*, 168.

Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju koje je u gradu djelovalo do spomenutog požara.¹⁶⁸ Vijeće je ujedno bilo provoditeljem modernizacijske upravne politike bečkog Dvora, koji je i prije formiranja ovoga gubernija, a posebno s terezijanskim reformama, nastojao intervenirati u upravni život slobodnih kraljevskih gradova.

Uz spomenute okolnosti, koje su bitno utjecale na razvoj grada i rad varaždinskog Magistrata, bio je i stalno prisutan napeti odnos s obitelji Erdődy koji su kao vlasnici i upravitelji varaždinske utvrde težili nametanju svojih interesa i rješenja u radu Magistrata. Također, unutar samog Magistrata dolazi do neprestanih sukoba oko izbora službenika između plemićkog i neplemićkog građanstva.¹⁶⁹ Na čelu Magistrata, koji se sastojao od prisegnutih vijećnika (*iurati senatores*), stajao je sudac (*iudex*). Jedna od najvažnijih službi u Magistratu bila je ona gradskog bilježnika (*ordinarius notarius*) koji je morao biti obrazovan (*literatus*) jer je sudjelovao u sastavljanju ili pisanju svih zapisnika, dokumenata, podnesaka raznim institucijama i drugim vrstama bilježničkog posla.¹⁷⁰ Stalni sukobi unutar Magistrata, razmirice gradske uprave s plemstvom, koje je povremeno boravilo u gradu, te konstantne pritužbe građana da članovi Magistrata svoju vlast i utjecaj zlorabe u vlastitom interesu a na njihovu štetu, rezultirali su uplitanjem vanjskih čimbenika koji su intervenirali u pravni ustroj i nadležnosti Magistrata. Prvi se put to događa već 1699. godine kada je Hrvatski sabor izradio upute za rad varaždinskog Magistrata i gradske skupštine.¹⁷¹ Posebna je pažnja Statuta iz 1699. bila usmjerena na izbor gradskog sudca (*iudex Civitatis*), kojem je postupku posvećena deseta točka. Pretposljednja trinaesta točka po prvi put u statutarne odredbe unosi propisanu plaću za neke službe jer je najviše prigovora dolazilo upravo zbog toga što su senatori i drugi članovi Magistrata proizvoljno među sobom dijelili neke gradske prihode. Tako je sudcu doznačena plaća od 40 rajnskih forinti, bilježniku 42 rajnske forinte i 40 denara, svakom senatoru po 25 forinti.¹⁷² Uz to su im pripadali i neki drugi prihodi. Uvođenjem relativno fiksnih plaća te odredbama o načinu

¹⁶⁸ Vijest o katastrofalnim posljedicama varaždinskog požara 25. i 26. travnja 1776. se tako brzo proširila da Josip Keresturi u svom pismu banu Nádasdyju iz Beča od 30. travnja piše kako „se Bečom proširila strašna vijest da je čitav grad Varaždin zahvaćen zastrašujućim požarom“ i da je grad „... koji je poslije dolaska vaše Ekselencije (bana F. Nádasdyja, op. a.) i poslije uspostave Kraljevskog vijeća počeo cvjetati sada uništen“. MNL OL – P 507-Ostavština ob. Nádasdy, kut. 34, no. 424, fol. 647 i 648 ex 30. 04. 1776.

¹⁶⁹ O uzrocima i intezitetu sukoba grada Varaždina i Tome Erdődy usp. Josip Barbarić, „Povijesno značenje Gradske knjige ili Protokola (1606 – 1621)“ u: *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, sv. IV, 1606 – 1621*, ur. Josip Barbarić, priredili: Josip Barbarić i Josip Kolanović (Varaždin: Povijesni arhiv u Varaždinu, 1993), 23-31. (dalje: ZPGV IV.); isto, „Sporazum o izmirenju Tome Erdődy i grada Varaždina“ od 25. srpnja 1609., 131-134.; Herkov, „Neke značajke razvoja Varaždina u XVIII. stoljeću“, 223.

¹⁷⁰ O povijesnom razvoju, strukturi i službama varaždinskog poglavarstva vidi Obadić, „Reforma gradske uprave“, 169-173.

¹⁷¹ Usp. Josip Kolanović, „Uprava grada Varaždina od 13. – 20. stoljeća“, u: *Statut grada Varaždina*, preveli i priredili: Josip Kolanović i Mate Križman (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2001), 19.; Horvat, *Povijest grada Varaždina*, 214-215.; 217.

¹⁷² Horvat, *Povijest grada Varaždina*, 66.

izbora ili nadopune pojedine službe u Magistratu pokušalo se suzbiti zloporabe. No, i dalje je rad Magistrata bio obilježen mnogim nepravilnostima i nasilnim zbacivanjem pojedinih sudaca s vlasti što je bilo karakteristično za cijelo 18. stoljeće.

Novi moment u razvoju i funkcioniranju gradske uprave bio je suočavanje gradskih vlasti sa sve intenzivnijim uplitanjem centralnih institucija bečkog Dvora. Tako je Ugarska dvorska komora imenovala Dvorsko kraljevsko-komorsko povjerenstvo koje je kao rezultat svog rada izradilo novi Statut 1750. godine.¹⁷³ Novi je Statut, za razliku od statutarnih odredbi iz 1699. godine koje su imale svega 14 točaka, sustavno regulirao sve razine funkcioniranja grada i gradske uprave, od samih upravnih tijela, službi i njihovih nadležnosti, uvođenja novih službi, plaće do izbora unutar Magistrata. Statut iz 1750. godine spada u grupu tzv. komisionalnih ili povjerenstvenih statuta jer je nastao kao rezultat djelovanja kraljevske komisije koja je dobila mandat za uređivanje statutarnih odredbi za slobodni kraljevski grad Varaždin.¹⁷⁴ U samom uvodu Statuta stoji da je stanje u gradu po pitanju uprave bilo jako nesređeno s puno zloporaba. Važno je napomenuti kako se djelovanje Komisije kraljevske dvorske kamere (*Regiae Aulicae Cameralis Commisionis*) u Varaždinu poklapa sa započetim širokim upravnim reformama koje će obilježiti vladavinu Marije Terezije i da je Statut plod tih sveobuhvatnih modernizacijskih promjena koje su tada već započele na svim upravno-političkim razinama u Habsburškoj Monarhiji. Konkretna način ostvarivanja nadzora nad funkcioniranjem svih upravnih razina u Monarhiji pa tako i u slobodnim kraljevskim gradovima bilo je slanje povjerenstava koja su intervenirala i na pravnoj regulaciji i pri izboru službenika.¹⁷⁵ U tom se smislu u Statutu podcrtava ovisnost gradske uprave o dvorskim upravnim političkim tijelima Monarhije: prema točki četiri Magistrat je svake godine nakon izbora bio dužan poslati popis svih službi i službenika Ugarskoj dvorskoj komori i Ugarskoj dvorskoj kancelariji. Izbor službenika bio je detaljno propisan. Najprije se bira „Vijeće četrdesetorice“ ili „Izabrana općina“ (*Quadragesimaviratus* ili *Electa Communitas*), koje zatim bira pučkog tribuna, iza toga se popunjavaju mjesta u gradskom vijeću (senatori) ako je koje ispražnjeno. Nakon toga biraju se gradski sudac (*iudex civitatis*), prvovijećnik (*consul*), kapetan (*capitaneus*) i drugi niži službenici.¹⁷⁶ Već se iz ovih odredbi uočavaju zakonske osobitosti kojima je cilj bio podrediti i strogo kontrolirati upravno funkcioniranje slobodnih kraljevskih gradova u skladu sa započetom modernizacijom i preoblikovanjem upravnog aparata cijele

¹⁷³ Kolanović, „Uprava grada Varaždina od 13. – 20. stoljeća“, 20-22.

¹⁷⁴ O „komisinalnim statutima“ usp. Zlatko Herkov, *Statut grada Zagreba od god. 1732. i Zbornik statuta grada Zagreba od godine 1773.*, (Zagreb: Arhiv grada Zagreba, 1952), 7-9.

¹⁷⁵ Ivana Horbec, „Razvoj uprave“, 89-90.

¹⁷⁶ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“ u: *Statut grada Varaždina*, Točka 2.

države. Za Varaždin je, uz spomenute odredbe, novost bila služba „gradskog prvovijećnika“ (*consul*) koji je imao ovlasti u gospodarskom životu grada te određivanje stalnog broja vijećnika koji su predstavljali cijeli grad, a koji su sukladno tome imali ulogu „Gradske skupštine“ - *Quadragesimatus* ili *Electa comunitas*. Kao dodatak i njegov dio priložene su Statutu iz 1750. godine i posebne upute, tj. naputci (*instructio*) za pojedine službenike. Najopširnije upute u 26 točaka odnose se na službu konzula (prvovijećnika). Njegova je zadaća bila nadzirati i upravljati gospodarstvom i prihodima grada.¹⁷⁷ Naputak za gradskog konzula sadrži detaljan opis vođenja gospodarskih poslova, ubiranja svih vrsta podavanja koja su u nadležnosti grada, mjesečni nadzor nad gradskom blagajnom, vođenje sjednica gradske gospodarske komisije, redovito izvještavanje gradskom vijeću, i drugih poslova koji su bili pod njegovim nadležstvom.¹⁷⁸ Posebno je određeno da gradski službenici koji pripadaju plemićkom staležu i ostali plemići i velikaši, koji imaju status građanstva u Varaždinu te borave i imaju posjed pod gradskom upravom, također podliježu svim vrstama redovnih i izvanrednih nameta u korist grada.¹⁷⁹ Iz naputaka gradskom sudcu vidljivo je da se on i dalje nalazi na čelu gradske uprave i da mu pripadaju najviše sudbene i upravne ovlasti. No, ovaj Statut uz spomenute ovlasti pred službu *iudex Civitatis* stavlja i najveću odgovornost kada je u pitanju provođenje odredbi Statuta koje je moralo biti u skladu s proklamiranom upravnom politikom bečkoga Dvora.¹⁸⁰ U tom smislu točka deset govori o tome kako je Poglavarstvo prije donošenja ovoga Statuta sebe nazivalo „zemaljskim gospodarem“ (*dominus terrestris*), što je protiv zakona, budući da vrhovna vlast u gradu pripada kralju.¹⁸¹ I ovom je točkom, dakle, jasno uspostavljen subordinacijski upravni odnos gradske vlasti u odnosu prema centralnoj državnoj upravi. Sudski dio vlasti Statut promatra s dva aspekta. Prvi je da se ne smije suditi proizvoljno na štetu građana nego po svim „Božjim i kraljevskim zakonima te u Kraljevini prihvaćenim običajima“; drugi se odnosi na ekspeditivnost u svim sudskim postupcima uz napomenu da stranka, ako nije zadovoljna sudskom presudom ima pravo priziva na viši sud.¹⁸²

Važan doprinos uspješnijem funkcioniranju gradske uprave trebao je biti dodatak Statutu – *Schema salariorum* – koji je sadržavao nazive svih službi s točno propisanom plaćom u gotovini i dodatkom u naturi, ako je postojao.¹⁸³ Zagarantirani iznos plaće trebao je suzbiti

¹⁷⁷ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, *Instructio pro consule Liberae Regiaeque Civitatis Varasdinensis, passim*

¹⁷⁸ *Isto.*

¹⁷⁹ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, Točka 9.

¹⁸⁰ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, *Instructio pro iudice Liberae Regiaeque Civitatis Varasdiensis.*

¹⁸¹ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, Točka 10.

¹⁸² „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, Točka 11 i 26.

¹⁸³ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, *Schema salariorum* (Nacrt plaća).

učestalu pojavu zloporabe položaja i nezakonito prisvajanja novca od domaćih poreza. *Schema salariorum* iz 1750. godine sadrži cjeloviti popis svih gradskih službenika: od gradskih magistrata na čelu sa sućem, preko nižih službenika do vratara i sluškinja. Gotovo identičan popis dužnosnika i svih drugih nižih i pomoćnih zanimanja koji su bili u službi grada s pripadajućim primanjima pod nazivom *Schema sumptuum*, dvadeset godina kasnije, datiran 1. III. 1770. godine, pokazuje da su primanja ostala nepromijenjena, uz poneku iznimku.¹⁸⁴ *Schema salariorum* iz 1750. godine dužnost gradskog bilježnika s pripadajućom plaćom navodi – *Notarius simul et senator* (bilježnik ujedno i senator) s primanjem od 140 forinti, dok je 1770. godine naveden samo kao *notarius* s plaćom 115 forinti. *Schema sumptuum* iz 1770. godine u popisu gradskih službenika donosi neke nove dužnosti koje ne sadrži *Schema salariorum* iz 1750. To su: *Registrar simul cancelista* (50 forinti), *alter cancelista* (40 forinti) i *accepista* s 24 forinte primanja godišnje.¹⁸⁵

Komisija je, dakle, osmislila i uspostavila Statut iz 1750. s ciljem da se u Varaždinu uspostavi zakonski okvir koji bi omogućio efikasnu upravu te anulirao dotadašnje društveno-političke napetosti u gradu, koje su proizlazile iz nesređenih pravnih odnosa, a sve s ciljem poticanja gospodarskog razvitka grada u duhu prevladavajuće kameralističke doktrine. No, razvoj događaja u gradu sljedećih će desetljeća i dalje biti obilježen sličnim problemima nepoštivanja Statuta. Zloporabe, posebno one sa strane plemstava, koje nije prihvaćalo statutarnu odredbu da moraju participirati u plaćanju poreza, za posljedicu su imali nove pobune, poneko nasilno zbacivanje gradskog suca, a kao posljedica nepoštivanja Statuta, i nove kraljevske komisije koje će provoditi istrage i postavljati nove Magistrate.¹⁸⁶ Temeljno opće raspoloženje varaždinskog građanstva prema statutarnim odredbama iz 1750. godine bilo je negativno. Radilo se o neprihvatanju jer su držali da „komisijski statut“ narušava njihovo autonomno pravo samostalnog donošenja zakonskih odredbi koje su regulirale život grada (*ius statuendi*). Na taj se način Varaždin suprotstavljao terezijanskim centralističkim upravnim reformama.¹⁸⁷ Otpor Statutu kao modernizacijskom i centralistički orijentiranom skupu zakona proizlazio je iz naravi drugačijih poimanja funkcioniranja društva i države što će biti obilježje ukupne percepcije terezijansko-jozefinističkih upravnih reformi među nositeljima

¹⁸⁴ HR-DAV – Poglavarstvo grada Varaždina (dalje:PGV), I-1, XI-51 Na prednjoj stranici ovoga arka je naslov (Keresturijev rukopis): *Schema sumptuum, cassam Civitatis*

¹⁸⁵ *Isto.*

¹⁸⁶ Herkov, „Organizacija uprave“, 225-227.

¹⁸⁷ Kolanović, „Uprava grada Varaždina od 13. – 20. stoljeća“, 22.; O tradicionalnom pravu gradova da autonomno određuju statute (*ius statuendi*) usp. Herkov, *Statut grada Zagreba*, 35-36.

tradicionalnih staleških poimanja funkcioniranja države u zemljama krune Sv. Stjepana.¹⁸⁸ Svjesna tih konotacija, a u cilju samozaštite i samoproklamiranja, posljednja točka Statuta odnosi se na obvezu da gradski bilježnik od riječi do riječi prevede Statut na pučki jezik. Uz to je bilježnik bio obavezan svake godine pri novoizboru pročitati cijeli Statut zajedno s naputcima za pojedine službe pred Vijećem četrdesetorice. Naputci su, također, trebali da u prijepisu budu dostavljeni svakom pojedinom službeniku.¹⁸⁹ Prema ovoj odredbi i prema nekim aktivnostima gradskog bilježnika Josipa Keresturija, koje će se promotriti za razdoblje 1768. – 1770. godine, vidljivo je da je činovničkoj službi gradskog bilježnika Beč namijenio važnu ulogu u provođenju statutarnih odredbi, koje su bile izraz uspostave reformirane upravne politike.

3.1.1. *Ordinarius notrius liberae regiae civitatis Varasdinensis* – služba gradskog bilježnika

Služba gradskog bilježnika (*ordinarius notarius* ili *notarius civitatis*) spada među najvažnije predstavnike i nositelje vlasti u upravi slobodnih kraljevskih gradova. Opisujući službu „gradskog notara“ Z. Herkov naglašava da je bila jedna od najvažnijih u gradu i da je notar bio „osobito ugledna osoba, budući da mora biti *litteratus* tj. vješt latinskom jeziku te dobar poznavatelj prava i zakona.“¹⁹⁰ Gradski notar je vodio zapisnike sjednica gradskog poglavarstva, sastavljao dokumente koje je Magistrat upućivao drugim institucijama, brinuo se za čuvanje i pohranu gradskih dokumenata te je sudjelovao u izradi ili potvrđivanju kupoprodajnih ugovora, oporuka, sudskih poziva i drugih pravnih dokumenata koji su spadali u djelokrug grada. Obavljajući i izdajući takve potrebne pravne akte zainteresiranim strankama bilježnik je ubirao i određenu pristojbu što je njegovu službu činilo unosnijom.¹⁹¹ Važnost notarske službe J. Kolanović potkrepljuje činjenicom da se gradski bilježnik često u izvorima susreće kao predstavnik sudca, a u nekoliko navrata je bilježnik i biran na dužnost suca.¹⁹² S obzirom da se među varaždinskim građanima često nije mogla pronaći osoba koja je zadovoljavala potrebe notarske službe svojom pismenošću i poznavanjem zakona, odnosno, jednom riječju da je bio *litteratus*, gradska je uprava za tu službu imenovala i strance koji bi naknadno bili upisani u Knjigu građana.¹⁹³ Briga za gradsku pismohranu (arhiv) bila je važan

¹⁸⁸ O neminovnom sukobu tradicionalnog staleškog poimanja vlasti, uprave i države s austrijskim reformnim prosvijećenim apsolutizmom usp. Haselsteiner, *Joseph und die Komitate Ungarns*, 60-68.

¹⁸⁹ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, Točka 47.

¹⁹⁰ Herkov, *Statut grada Zagreba*, 13.

¹⁹¹ *Isto*. Slična zapažanja o službi bilježnika donosi i Kolanović, „Uprava grada Varaždina“, 12.

¹⁹² *Isto*.

¹⁹³ Obadić, „Reforma gradske uprave“, 178.

dio notarske dužnosti jer je na taj način čuvao privilegije koje je grad dobivao od vladara i druge interne i vanjske isprave na temelju kojih je grad dokazivao svoja prava i na temelju kojih je izdavao različite vrste isprava. Najstariji dokument koji govori o varaždinskom arhivu koji se nalazio u kući gradskog bilježnika potječe iz 1435. godine, a izdao ga je ban Herman Celjski.¹⁹⁴ Isprava govori o požaru koji je zadesio kuću gradskog bilježnika Danijela u kojem su izgorjeli neki pravni akti, posebno odluke gradskog sudca i senatora koje su ondje bile pohranjene. Veoma važnu ulogu imao je gradski bilježnik i u zapisivanju Protokola ili Gradske knjige. Tako je Protokol grada Varaždina 1587. – 1589. godine uredio i zapisao bilježnik Blaž Antilović, koji je bio i član Magistrata, zamjenik sudca i voditelj sudskih istraga.¹⁹⁵ Poseban ugled gradskog bilježnika u Varaždinu potvrđuje i primjer Nikole Kolarića, koji je bio učitelj, a za bilježnika je biran 8. ožujka 1592. godine. U toj službi ostaje nekoliko godina te se u spisima pojavljuje u svojstvu „sudac zamjenik“. Pisao je i „Gradsku knjigu“.¹⁹⁶

Varaždinski statut iz 1750. godine na puno se mjesta bavi notarskom službom. Na početku ih stavlja u red onih službenika koji ne podliježu godišnjem reizboru, pogotovo ako su uredno, vjerno i marljivo radili za dobrobit grada. Dapače, preporuča se da treba uložiti truda kako bi se takve službenike zadržalo.¹⁹⁷ Na istom se mjestu u Statutu kao dužnost, koja ne treba podlijezati godišnjem reizboru u Varaždinu, spominje služba „prvovijećnika“ (*consul*). Statut se, dakle pobrinuo da ove dvije važne službe ne podliježu lokalnim interesnim skupinama ili interesima utjecajnih i moćnih pojedinaca u gradu: ako su dobro i uspješno obavljali svoju službu gradsko poglavarstvo ih nije smjelo smijeniti bez odobrenja Ugarske dvorske komore. Na taj je način dio gradske uprave koji se odnosio na njihov obim nadležnosti, kako je propisano Statutom, profesionaliziran i još jače vezan uz politiku Dvora čiji je interes i cilj bio na takva mjesta postaviti činovnike školovane i u duhu suvremenih tendencija politike bečkog Dvora.¹⁹⁸ Točka 16) Statuta referira se na stanje arhiva u Varaždinu: Utvrđeno je kako se spisi u arhivu nalaze u vrlo lošem i nesređenom stanju; također je ukazano na to da poglavarstvo nije redovito

¹⁹⁴ Zlatko Tanodi, prir., *Poviestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Varaždina*, (Varaždin, 1942), br. isprave 114, Križevci, 12. X. 1435.; 142-143. (dalje: *Poviestni spomenici*)

¹⁹⁵ O ulozi notara u stvaranju „Protokola“ i o naravi te „Gradske knjige“, procesu njena nastanka usp. Josip Barbarić, „Opis Protokola ili Gradske knjige“ u: *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, sv. I, 1587 – 1589.*, ur. Josip Barbarić, (prir. Josip Barbarić, Ivan Kolander, Adolf Wissert;), (Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1990), 11-14.

¹⁹⁶ „Povijesno značenje Gradske knjige ili Protokola (1592-1596)“, u: *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, sv. II, 1592 – 1596.*, ur. Josip Barbarić; (prir. Josip Barbarić, Josip Kolanović), (Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1991), 17; 19-20.

¹⁹⁷ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, Točka 3.

¹⁹⁸ O drugačijem pristupu u odnosu na tradicionalno isusovačko obrazovanje i o promjenama u obrazovanju javnih službenika u 18. stoljeću s obzirom na razvoj državne uprave usporedi Ivana Horbec, „Učiti administraciju“: školovanje javnih službenika u 18. stoljeću“, 1001-1055.

vodilo zapisnike sjednica; gradski bilježnik je obvezan voditi zapisnik. Dalje se u istoj točki nalaže bilježniku da sve zapisnike na kraju godine uveže. Isto tako je obvezan uredno i pod ključevima prema abecednom redu složiti i pohraniti sve druge gradske spise u gradski arhiv koje je potrebno smjestiti u „nadsvođene prostorije u susjedstvu podruma Vijećnice“.¹⁹⁹ Iste odredbe o vrsti posla i načinu obavljanja svega što spada pod notarsku dužnost, ponovno s posebnim osvrtom na pregledno pohranjivanje i pažljivo čuvanje spisa u arhivu, sadrži *Prisega bilježnika (Iuramentum notarii)*.²⁰⁰

3.2. Uspostava Hrvatskog kraljevskog vijeća u Varaždinu – Keresturijeva uloga

Razvoj političkih prilika u Hrvatskoj u razdoblju od uspostave do ukidanja Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767. – 1779. godine obilježen je upravo djelovanjem te institucije. Posebno se to može ustvrditi za grad Varaždin jer je Vijeće i svojim fizičkim prisustvom do požara 1776. godine višestruko utjecalo na prilike u gradu. Grad Varaždin i njegov Magistrat su od samih početaka bili uključeni u tijek priprema i sam čin instalacije Hrvatskog kraljevskog vijeća. Marija Terezija je posebnom odredbom izvijestila Magistrat da je Franju Kollera imenovala svojim posebnim povjerenikom pri instalaciji Vijeća.²⁰¹ U tom smislu naređeno je gradskom poglavarstvu da se pobrine i upriliči Kolleru 19. kolovoza svečani doček.²⁰² To je podrazumijevalo službeni doček cijelog Magistrata na gradskim vratima s vojnom pratnjom; dio građana trebao je Kollera dočekati na ulazu u grad, a dio napraviti špalir kroz koji će proći do mjesta odsjedanja; nakon održanog govora izdana je naredba da „zagrme topovi s gradskih zidina“ – stoji u nalogu. Na taj je način Kraljica željela poslati snažnu poruku o važnosti instalacije i budućeg djelovanja Hrvatskog kraljevskog vijeća. Početak djelovanja prvog takvog dikasterija u Hrvatskoj podudara se Keresturijevim dolaskom u grad. Koliko je Vijeće u narednim godinama utjecalo na politički, upravni i gospodarski život grada svjedoče mnogobrojni dokumenti koje je gradski Magistrat u obliku intimata često dobivao od Vijeća kao nadređene instance. Vijeće je provodilo zacrtanu politiku bečkog Dvora, koja je bila definirana u samim Instrukcijama Vijeću ili je Dvor dodatnim mandatima tražio od Vijeća da provede određeni nalog.

¹⁹⁹ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, Točka 16.

²⁰⁰ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, *Prisega bilježnika*.

²⁰¹ HR-DAV-PGV, I-1, I-55.

²⁰² Ferenc Xaver Koller – o njegovom utjecaju na Dvoru u pitanjima Banske Hrvatske te procesu predlaganja i formiranja novog dikasterija (Consilium Regium) u Hrvatskoj usp. Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, 122-168.

Da je grad Varaždin doživio instalaciju Vijeća kao posebno važan događaj i da su njegovi stanovnici postali svjesni njegove važnosti svjedoči sam čin instalacije. Cijeli je grad na čelu s Magistratom upriličio Franji Kolleru pompozan doček o kojem slikovito govore i prigodni stihovi Keresturijeve elegije o Hrvatskom kraljevskom vijeću.²⁰³ Na početku elegije pjesnik Keresturi obraća se svojoj Muzi, što je uobičajeno za tu vrstu, s pitanjem zar će uvijek o Iliriku šutjeti te joj naređuje da se uzdigne iz svoje letargije kada je već došao ovako svečani čas. Opis se, naravno uz pjesničku slobodu interpretacije, podudara sa zahtjevima koje je Kraljica poslala varaždinskom magistratu. Keresturijeva elegija Kollerov doček opisuje na sljedeći način: narod se okuplja u gradu sa svih strana, trгови se tresu od gromoglasnog veselja; ispred gradskih vrata u iščekivanju ponosno stoji gradska skupština na povišenom mjestu u odnosu na ostali puk; na čelu je gradski sudac spreman izreći pozdravni govor, uz njega je konzul; građani su poredani u dva reda, a počasnom gradskom stražom ravna kapetan; na licu im se zrcali ratnička vrlina, o boku im visi bodež još uvijek namočen turskom krvlju, dok predci pronose slavu Banja Luke;²⁰⁴ sve je to pratila jeka truba, udaranje bubnjeva i grmljavina topova s utvrda gradskih zidina. Prigodni stihovi, kojima je opisano svečano raspoloženje u gradu prilikom dolaska kraljičina poslanika i uoči instalacije novog dikasterija, pokazuju da je pjesnik bio upoznat s kraljičnim nalogom gradskom poglavarstvu, da je prilikom Kollerova dolaska poštivan protokol dočeka kako ga je naložila Kraljica i da je sam aktivno sudjelovao u cijelom događaju tako da se njegovi stihovi mogu uzeti kao opis cijelog događaja. Krčelić u svom izvještaju o uspostavi Vijeća potvrđuje opisani doček: „Komesara dočekaše varaždinski građani, pucali su topovi, pozdravio ga je kapetan Fricz i dijeljeni su nekakvi stihovi sastavljeni od gospodina Körösztura.“²⁰⁵

3.3. Josephus Keresztury – *ordinarius notarius liberae regiae civitatis Varasdinensis*

Gradska uprava je tijekom 1767. i 1768. godine proživljavala mnoge krize, a dolazak važne institucije u gradu dodatno je potaknuo političke napetosti unutar Magistrata te između Magistrata i građana. U trećem mjesecu 1768. godine Magistrat šalje molbu kraljici i Ugarskoj dvorskoj komori kojom traži odobrenje za nadopunu svoga članstva pozivajući se na činjenicu

²⁰³ Keresturi, *Elegia de Consilio regio.*

²⁰⁴ Reminiscencija na ratne događaje 1737.- 1739. godine i bitku kod Banja Luke.

²⁰⁵ Baltazar Adam Krčelić, *Annuae ili Historia 1748 – 1767*, prev. Veljko Gortan (Zagreb: JAZU, 1952), 534.

da su neki članovi umrli, a neki se odrekli službe.²⁰⁶ Sam čin traženja dopuštenja za obnovu članstva ukazuje na probleme u funkcioniranju gradske uprave. Magistrat se obratio kraljici uoči redovite predstojeće restauracije koja se po statutu obavljala za blagdan sv. Juraja. Kraljicu se obavještava da su od zadnje restauracije otišla četiri člana poglavarstava. Pored njih od službe se oprostio gradski bilježnik, a njegov zamjenik Adam Herthinger je umro. Isto je tako, stoji dalje u molbi, potrebna restauracija u Izabranoj općini (*Electa comunitas*) ili Vijeću četrdesetorice jer je otišao *Tribunus plebis*. Zbog svega navedenog Magistrat kraljici „upućuje najponizniju molbu“ (*de genu humillime supplicamus*) da za predstojeći blagdan sv. Juraja dopusti restauraciju, zapravo izbor i nadopunu poglavarstva novim članovima.

S obzirom na to da se u ovoj molbi navodi potreba za imenovanjem, odnosno izborom novoga gradskog bilježnika i da je Josip Keresturi upravo na blagdan sv. Juraja iste godine upisan u „Knjigu građana“, za pretpostaviti je da je tada i izabran u notarsku službu.²⁰⁷ Budući da nije sačuvana knjiga zapisnika sjednica Magistrata (*Protocollum Magistratuale*) za prvu polovicu 1768. godine, nije moguće s potpunom sigurnošću ustanoviti, kao što bi se moglo uvidom u zapisnik sjednice restauracije poglavarstva koja je održana na blagdan sv. Juraja 1768. godine (ili dan kasnije), je li Josip Keresturi izabran za bilježničku službu. S druge strane gotovo siguran dokaza da je upravo on na spomenutoj restauraciji izabran i potvrđen za notara je Keresturijev rukopis na dokumentu kojim Kraljica odobrava spomenute provedene izbore i restauraciju. Taj je dokument, koji je ujedno i odgovor na spomenutu molbu i kraljičin nalog, primljen 23. ožujka, a pročitan na sjednici 24. travnja.²⁰⁸ Prvi Keresturijev rukopisni zapisnik sjednice Magistrata potječe iz 9. XI. 1768., a njegov prvi potpis punim imenom i prezimenom uz uobičajeno navođenje naziva službe stoji na kraju zapisnika sjednice održane 14. XI. 1768. godine.²⁰⁹ Zapisnike sjednica, koji se nalaze u istoj knjizi, prije navedenih datuma potpisuje zamjenik notara (*vicenotarius*) Stjepan Franjo Hosny, koji je ujedno bio i gradski odvjetnik (*fiscalis Civitatis*).²¹⁰ Sam pojam *vicenotarius* označava službu zamjenika „glavnog notara“ ili „notara grada“ (*ordinarius notarius* ili *notarius Civitatis*). Za razliku od službe *vicenotarius* koji mijenja glavnog notara kada je ovaj odsutan, javlja se i titula *substitutus notarius* koji je također „zamjenik notara“, ali u smislu „vršitelj dužnosti notara“. Dakle, služba *substitutus*

²⁰⁶ HR-DAV_PGV, I-1, LXIX-66, „*Conceptus bini pro restauratione sua Matti. et Excels. Camerali Consilio Hungarico Aulico*“ – jedan je koncept naslovljen na kraljicu, a drugi na Komoru. Oba su napisana na istom arku.

²⁰⁷ Josip Keresturi je postao građaninom Varaždina, tj. upisan je u Knjigu građana upravo na blagdan sv. Jurja 23. travnja 1768. godine. HR-DAV, „*Protocollum Civitatis – Zapisnik gradjana slob. i kr. grada Varaždina*“, bez folije.

²⁰⁸ HR-DAV-PGV I-1, I-60: *Benignum mandatum restorationium*.

²⁰⁹ HR-DAV – *Protocollum Magistratuale liberae et regiae civitatis Varasdini a die 1. Augusti 1768. usque 19. augusti 1769.*, 141-146.

²¹⁰ *Isto*, 3 i dalje.

notarius, kako se susreće u zapisnicima sjednica varaždinskog magistrata, funkcionira samo onda kada grad zbog određenog razloga nema „glavnog notara“, ili je on u postupku davanja ostavke. Sva tri naziva službe (*ordinarius notarius*, *vicenotarius* i *substitutus notarius*) spominju se u zapisnicima sjednica početkom lipnja 1770. godine kada Keresturi daje ostavku na svoju službu.²¹¹ Stjepan Hosny kao *vicenotarius* potpisuje sjednice koje su održane 24. i 25. travnja 1769. godine na kojima je bila provedena redovita restauracija Magistrata, a već sljedeću sjednicu 29. travnja vlastoručno zapisuje, a onda i potpisuje Josip Keresturi u službi *ordinarius notarius*.²¹² Na spomenutoj sjednici 25. travnja, na kojoj je nastavljena restauracija Magistrata, odnosno izbor novih ili reizbor starih nositelja dužnosti, službe gradskog bilježnika Josipa Keresturija i gradskog odvjetnika Stjepana Hosnyja su potvrđene. Kao razlog navodi se da nije bilo nikakvih pritužbi na njihovo obavljanje dužnosti te ih se zbog toga treba ponovno potvrditi što je i učinjeno „zajedničkim glasovima“.²¹³ To dokazuje da je Keresturi, sukladno odredbama Varaždinskog statuta iz 1750. godine, obavljao svoju dužnost tako da varaždinski Magistrat nije imao prigovora te njegova služba gradskog bilježnika, s obzirom da se radilo o profesionalnoj dužnosti kako navodi spomenuti statut, nije ni podlijegala reizboru. Keresturi vodi i potpisuje zapisnike sjednica gradskog poglavarstva tijekom većeg dijela 1769. i gotovo sve sjednice u prvoj polovici 1770. godine.

Uvidom u zapisnike sjednica iz prve polovice 1770. godine vidljivo je da je Magistrat bio nepopunjen. Od početka ožujka sjednice su se održavale pod predsjedanjem Adama Seböka, koji je do tada bio redovni kapetan u ulozi zamjenika sudca, odnosno vršitelja dužnosti sudca (*substituto iudice Adamo Sebök*). Ostali prisutni članovi Magistrata bili su konzul, zamjenik kapetana i samo četiri ili pet senatora, uz prisustvo gradskog odvjetnika i tribuna.²¹⁴ Krnji Magistrat, sa smanjenim brojem senatora i neimenovanim sudcem (i kapetanom), bio je posljedica permanentnih sukoba unutar poglavarstva te između poglavarstva i Vijeća četrdesetorice (Izabrana općina) na čelu s tribunom. U takvim okolnostima na sjednicama Magistrata često nazoči i komorski povjerenik. Sjednicu na kojoj se raspravljalo o restauraciji 23. travnja 1770. godine prati i na njoj aktivno sudjeluje tadašnji komorski povjerenik Žigmund Komaromy.²¹⁵ Isti predsjedava sjednicom Magistrata nekoliko dana kasnije, 27. IV.²¹⁶ Iz

²¹¹ Usporedi: HR-DAV, *Prothocollum sessionum Magistratuali anni 1770. II.*, 40-46.

²¹² HR-DAV – *Protocollum Magistratuale liberae et regiae civitatis Varasdini a die 1. Augusti 1768. usque 19. augusti 1769.*, 275-283.

²¹³ Koriste se oblici *confirmandi sunt* (trebaju biti potvrđeni) i *confirmati sunt* (potvrđeni su). *Isto*, 278.

²¹⁴ Gradski sudac Franjo Lendvay, koji je izabran na restauraciji Magistrata 1769. godine smijenjen je, ali se pojavljuje u zapisniku 5. III. 1770. HR-DAV – *Prothocollum sessionum Magistratualium a die 3. Ianuarii 1770. usque 25. aprilis anni eiusdem celebratorum*, 99. Za ostale sjednice usp. *Isto*, 107, 109, 130. i dalje.

²¹⁵ Zapravo su 23. IV 1770. održane dvije sjednice te postoje dva zapisnika za isti dan. *Isto*, 159-163.

²¹⁶ HR-DAV – *Prothocollum sessionum Magistratuali anni 1770. II.*, 1.

zapisnika je vidljivo da nije provedena restauracija: nije imenovan ni sudac ni kapetan grada te nisu popunjena ispražnjena senatorska mjesta – sve su službe u Magistratu obnašali isti ljudi s istim naslovima kao i prije 23. travnja. Keresturijevi zapisnici sjednica Magistrata 23. travnja 1770. godine, dan uoči najavljene restauracije, svjedoče o napetostima na relaciji Magistrat – komorski povjerenik Žigmund Komaromy. Sjednicom je predsjedao *substitutus iudex* Adam Sebök uz prisustvo konzula, zamjenika kapetana, petorice senatora, odvjetnika S. Hosnyja, gradskog tribuna i predstavnika Izabrane općine. Povjerenik Komaromy je na početku postavio pitanje (dilemu) treba li Magistrat u slučaju predstojeće restauracije slijediti kraljičin mandat i dekret Ugarske dvorske komore kojima je bila odobrena restauracija, ili se moraju pokoriti njegovoj odluci koja je priječila restauraciju. Magistrat je jednoglasno podržao mišljenje da prednost ima kraljičin nalog i dekret Komore kojima je odobrena restauracija u odnosu na povjerenikovo suprotno mišljenje. Pri tome su izrekli „sve poštovanje“ prema povjereniku, te da na sutrašnji dan restauracije treba oba naloga pročitati i objasniti ih na materinskom jeziku.²¹⁷ Uz to su tražili da se na sutrašnji dan svakako mora provesti restauracija sa čime se mora složiti i Izabrana općina. Nakon toga je u ime Magistrata prisutnima notar Josip Keresturi izložio 1) da se ne može dogoditi da komorski povjerenik (Ž. Komaromy) osporava restauraciju koju je odobrila Komora i 2) da se suspendirani sudac Franjo Lendvay kandidira ponovno za sudca, a ako se to ne dopusti, nitko drugi neće biti izabran na to mjesto. Ili, ukoliko dokaže svoju nevinost, neka bude vraćen u službu. Keresturi je zaključio da će povjerenik izgubiti svaki autoritet u gradu ukoliko ne dopusti da se provede izbor kako je predložio. Iz navedenog proizlazi da je sudac Lendvay bio suspendiran zbog nekog sudskog procesa koji se protiv njega vodio. Predstavnicima Izabrane općine su, također, zauzeli stav da je 1) potrebno provesti restauraciju bez uplitanja povjerenika. Predstavnicima općine, koji su bili na sjednici, svoj stav potkrijepili su tvrdnjom da oni sami nisu tražili nikakvu novu komisiju protiv Magistrata, te da nema zapreka da se na sutrašnji dan provede uobičajena restauracija. Što se tiče 2) suspendiranog sudca Lendvaya, Izabrana općina je zauzela stav da treba sudjelovati u izboru za sudca kao da i nije bio suspendiran. Zapisnik druge sjednice istoga dana, tj. 23. travnja započinje Keresturi, ali ga nastavlja drugi zapisničar zbog toga što su „zamjenik sudca Adam Sebök, notar Josip Keresturi i pučki tribun Ivan Banovec“ jamčeći vjerodostojnost, pred prisutnima iznosili upute koje su dobili od povjerenika Žigmunda Komaromyja koji ih je u

²¹⁷ *Quoad priorem quaestionem licet Magistratus unanimiter censuerit Mandato Restauratorio potius quam Inhibitioni Magnifici Domini Commissarii Regii ... parendum esse, ... Benignum Mandatum Regium Decretumque Camerale perlectum et vernaculi idiomate explanatum. HR-DAV – Prothocollum sessionum Magistratualium a die 3. Ianuarii 1770. usque 25. aprilis anni eiusdem celebratorum, 161.*

međuvremenu, tj. između dvije sjednice, bio pozvao k sebi na dogovor.²¹⁸ Oni su izvijestili da je povjerenik, koji nije sudjelovao na ovoj drugoj sjednici, naredio da se u „ovakvim okolnostima“ (*in his circumstantiis*) ne može provesti restauracija Magistrata te da gradska vijećnica (*Domus praetorea*) nakon završetka sjednice i tijekom sutrašnjeg dana mora biti zaključana. Naredio je da Magistrat, gradski odvjetnik i pučki tribun nakon završetka sjednice moraju doći k njemu na konzultacije.

Povjerenik je, dakle onemogućio redovitu restauraciju gradskog poglavarstava. Isto je tako vidljiva, iz svih zapisnika koje su uzeti u razmatranje, značajna uloga Josipa Keresturija bilo da je iznosio stajališta i prijedloge Magistrata, bilo kao posrednika između Magistrata i povjerenika. Iz teksta zapisnika ne može se iščitati Keresturijevo osobno mišljenje o aktualnim problemima funkcioniranja gradske uprave. On je kao bilježnik bio upoznat sa svim razinama funkcioniranja varaždinskog gradskog poglavarstva u odnosu prema višim upravnim i političkim instancama i, kao što je u konkretnom slučaju onemogućene restauracije, s ulogom povjerenika koji je na osobiti način bio zadužen za provođenje upravne politike Dvora. Keresturi je na primjeru funkcioniranja varaždinske gradske uprave, naloga, mandata i drugih vrsta dokumenata koje je zaprimao od Hrvatskog kraljevskog vijeća, Ugarske dvorske komore i same Kraljice preko Ugarske dvorske kancelarije bio na neposredan način upoznat s reformskom politikom bečkog Dvora, ali i otporima koje je ta politika izazivala u tradicionalnom društvenom okruženju. Sve su te silnice kasnije došle do izražaja u njegovim djelima, bilo da je pisao u interesu Dvora, bilo da je nastupao kao njegov oštri kritičar.

3.3.1. Napuštanje službe gradskog bilježnika

O restauraciji se raspravljalo ponovno na sjednici Magistrata 1. lipnja 1770. godine.²¹⁹ Pročitana je i objavljen dekret Ugarske dvorske komore, stoji pod točkom 4), prema kojemu se nalaže da Magistrat i Izabrana općina prihvate odluke savjetnika i predstavnika Komore Žigmunda Komaromyja uz napomenu da se ponizno pokore ovom dekretu. U takvim okolnostima ograničenog funkcioniranja gradske uprave Keresturi se, „zbog razloga koji su mu od prije poznati“ (*ex rationibus sibi apriore cognitis*) 2. lipnja iste godine odriče notarske službe u Varaždinu.²²⁰ U četvrtoj točki zapisnika sjednice stoji da je Josip Keresturi (*ordinarius*

²¹⁸ *Isto*, 165-167.

²¹⁹ HR-DAV – *Prothocollum sessionum Magistratuali (!) anni 1770. II.*, 40-43.

²²⁰ *Isto*, 44-45. Sjednicom je predsjedao *substitutus iudex* uz prisustvo četiri senatora, zamjenika kapetana, i pučkog tribuna.

notarius) vratio sve spise koji su mu bili povjereni i koje je imao kod sebe, zajedno s ključevima arhiva. Zabilježena je njegova izjava da će sve ono što pronade među svojim spisima, a pripada gradu, isto tako vratiti. Iako stoji da Magistrat nije prihvatio Keresturijevu ostavku, ipak se nakon toga datuma njegovo ime ne pojavljuje u zapisnicima sjednica Magistrata. Budući da Magistrat nije prihvatio njegovo odricanje od službe, može se zaključiti da Keresturi nije bio suspendiran. Neosporno je da bi u zapisniku bilo zabilježeno da ga je na toj sjednici suspendirao povjerenik Ž. Komaromy. U istom zapisniku iz 2. lipnja Keresturi pod točkom 1) kao bilježnik zajedno sa zamjenikom sudca Adamom Sebökom podnosi izvještaj da je povjerenik Žigmund Komaromyju dopustio isplatu 150 forinti iz gradske blagajne Ignaciju Prinstillu koji je bio revizor gradskih računa. Ovaj podatak upućuje da je svoju bilježničku službu do zadnje sjednice na kojoj je sudjelovao obavljao profesionalno. Dvije kratke bilješke iz „indeksa“ iste knjige zapisnika ne daju naslutiti da je u Keresturijeva ostavka bila vezana uz neki sukob bilo sa samim Magistratom, bilo s višim upravnim instancama.²²¹ Kada Magistrat sljedeće 1771. godine u travnju upućuje Ugarskoj dvorskoj komori i Kraljici molbu za restauraciju navodi da su se od prošle godine dvojica senatora i bilježnik Josip Keresturi odrekli službe i da su dvojica senatora, od kojih je jedan Adam Sebök, dotadašnji vršitelj dužnosti sudca, umrli.²²² Svakako se Keresturijevo ime ne nalazi više u ovjeri zapisnika sjednica varaždinskog Magistrata nakon 2. lipnja 1770., a isto ga se tako nakon toga datuma ne susreće ni u drugim dokumentima u fondu „Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Varaždina“ u službi *ordinarius notarius* ili u kojoj drugoj službi.

Navedeni razlozi zbog kojih je napustio notarsku službu, za koje u zapisniku sjednice Magistrata iz 1. lipnja 1770. stoji da su mu od prije poznati, mogu se pronaći u Keresturijevom pismu banu Nádasdyju iz travnja 1771. godine.²²³ Pismo je poslano iz Varaždina. Keresturi izvještava odsutnog bana o novostima vezanim uz varaždinski Magistrat i svoj osobni položaj.

²²¹ Ova knjiga zapisnika sjednica pod „*Index Protocolli*“ ima samo nekoliko natuknica – zapravo je indeks nepopunjen. Pod *Josephus Keresztury* ipak stoje dvije bilješke: 1) *a civitate absens revocetur* („bio je odsutan i pozvan je natrag u grad“); 2) *Ad gravamina contra Magistratum data responsum dat 16* („na pritužbe protiv Magistrata daje odgovor“). No, kako ova knjiga započinje stranicom 40, ne zna se na kakve je to pritužbe Keresturi dao odgovor na 16. stranici.

²²² HR-DAV-PGV, I-1, LXIX-111; ovaj dokument sadrži dva identična koncepta: jedan je naslovljen na kraljicu, drugi na Ugarsku dvorsku komoru. U oba koncepta Keresturi se spominje na margini jer je pisac teksta zaboravio spomenuti da se odrekao službe u dijelu teksta gdje piše da su se i dvojica senatora odrekli službe. Drugim je rukopisom i znakovima za umetanje dodan tekst: *ac Josephus Keresztury ordinarius notarius* („i Josip Keresturi redovni bilježnik“ –dakle, na ovom mjestu! treba dodati i njegovo ime) – u smislu da na to mjesto treba u čistopisu dodati da se i notar odrekao službe. Ovaj umetak naveo je Z. Herkova na krivi zaključak da je Josip Keresturi autor ovih koncepta, zapravo molbi Magistrata. To bi značilo da je Keresturi bio *ordinarius notarius* i 1771. godine. Usp. Herkov, „Organizacija uprave“, 228.

²²³ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 606 i 663, ex 11. IV. 1771. Pismo je arak. Prvi list je numeriran brojem 606, a drugi 663 jer su između kao u korice uložena sva preostala sačuvana pisma koja je Keresturi slao banu Franji Nádasdyju.

Mada je ovo najstarije sačuvano Keresturijevo pismo banu Nádasdyju, način obraćanja otkriva da nikako nije i prvo jer je vidljiva određena rutina izvještavanja i obraćanja. Novost koju Keresturi ističe vezana je uz ponovnu napetost između povjerenika (*commissarius* – ne navodi mu ime jer se radi o istoj osobi, Žigmund Komaromy) i Magistrata. Predmet je jedna „kućica“ (*domuncula*) u posjedu grada Varaždina u kojoj su stanovali vojnici, a za koju je povjerenik odlučio da pripadne Dvorskoj komori. Magistrat je tek nakon prijetnje sankcijama potpisao pristanak. Sve navedeno, tvrdi u pismu, priopćio mu je „gradski fiškal“, što potvrđuje da nije prisustvovao sjednicama Magistrata, odnosno da se već ranije odrekao službe. Keresturi potom prelazi na svoj vlastiti položaj. Izvještava bana da je u procesu prodaje svoje kuće te da brine i za druge stvari kako bi čim prije mogao otići u Beč na službu dvorskog agenta. Bana obavještava da mu odlazak iz Varaždina prčinja veliku radost te da bi zbog nesloga i razdora, koji u gradu prevladavaju, prije izabrao službu agenta u Beču makar se dogodi da dobije službu u Kraljevskom vijeću.²²⁴

Iz svega navedenog može se zaključiti da se Josip Keresturi nije zadovoljavao službom gradskog bilježnika već je pod pokroviteljstvom bana Nádasdyja nastojao zadobiti unosniju službu. Kada mu se već pružila mogućnost odlaska u Beč na službu dvorskog agenta, nije dvojio bez obzira na moguće druge prilike. Također, sama činjenica da se službe bilježnika odrekao u lipnju 1770., a u travnju sljedeće godine još nije bio ostvario novi angažman upućuje na njegovo osobno nezadovoljstvo razmiricama u varaždinskom Magistratu i gradu.

3.3.2. Uređivanje gradskog arhiva

Kao što je rečeno, jedna od najvažnijih zadaća gradskog bilježnika prema odredbama Statuta iz 1750. godine bila je briga o sustavnom pohranjivanju spisa i čuvanju pohranjenog. Takva je odredba proizlazila iz naravi upravnih reformi koje su bile na djelu u Habsburškoj Monarhiji u 2. polovici 18. stoljeća. Nositelji upravne centralizacije bili su novi dikasteriji (uz već postojeće) s velikim brojem specijaliziranih komisija. Komunikacija među njima podrazumijevala je slanje uputa, naloga, nadležnosti od dvorskih institucija s jedne strane te izvješća, prijedloga, molbi s druge strane. Isto je tako sve intenzivnija i efikasnija komunikacija od Dvora prema nižim teritorijalnim upravnim jedinicama pa sve do pojedinog građanina (i u

²²⁴ Isto. „*Quae resolutio tanto magis mihi gaudio est, quo magis dissensiones, quibus Varasini omnia plena sunt, mihi semper displicuerunt. Certe si etiam ad Consilium Regium disponderer, agentis munus in modernis circumstantiis praeeligerem.*“

obrnutom smjeru) rezultirala gomilanjem pisanih administrativnih i svih drugih vrsta akata.²²⁵ Država je pohranjivanjem spisa željela imati i sačuvati uvid u sve razine funkcioniranja svojih institucija koje su dalje nadzirale prava i obveze građana.²²⁶

Josip Keresturi je kao notar u nekoliko navrata sudjelovao u raspravama o sređivanju varaždinskog arhiva. Najstariji dokument koji o tome govori ujedno je njegov prijedlog o sređivanju arhiva koji je pročitan na sjednici Magistrata 17. XI. 1768. godine.²²⁷ Na poledini dokumenta kao kratki sadržaj stoji da je mišljenje gradskog bilježnika javno pred Magistratom pročitano na sjednici 17. XI. 1768. godine, da ga Magistrat drži vrlo vrijednim te ga kao takvo treba poslati Ugarskoj dvorskoj komori na ratifikaciju. Ispod sadržaja je dodan i naslov, koji upućuje da se radi o prijedlogu sređivanja arhiva, koji je adresiran na varaždinsku gradsku upravu. Puni naslov glasi: *Ad amplissimum Magistratum liberae regiae civitatis Varasdinensis, Dominos Dominos colendissimos. Demissa opinio. In merito archivi regulandi.*²²⁸ U zapisniku sjednice Magistrata 17. studenog 1768. pod točkom 1 stoji da je Keresturijev prijedlog za sređivanje arhiva pročitan i odobren; uz to je odlučeno poslati ga na odobrenje Komori.²²⁹ Sam pisac na kraju uvodnog poglavlja kaže kako smatra da pripada naravi njegove notarske službe iznijeti svoje mišljenje i nacrt prema kojem bi se mogao urediti arhiv. Obraćajući se Magistratu Keresturi uvodno piše kako drži potrebnim i znakom javne sigurnosti da se uz županijske i kaptolske, treba pobrinuti i za druga *credibilia loca* među koja spadaju i gradski arhivi. To isto nalažu i mnogi zakoni i mnoge vladarske upute.²³⁰ Keresturi se u svom prijedlogu ne referira

²²⁵ O upravnoj reformi za vladavine Marije Terezije, stvaranju centralnih upravno-političkih tijela, nastanku hijerarhijske mreže dikasterija i sukladno tome razmjerno velikom povećanju broja spisa usp. Horbec, „Razvoj uprave“, 205-207. i 209-210.

²²⁶ O registraturama i arhivima, njihovom značenju u 2. pol. 18. st. u Habsburškoj Monarhiji postoji brojna literatura. V. Miljenko Pandžić, *Arhivi i pismohrane u doba Hrvatskog kraljevskog vijeća (1767 – 1779)* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), 239-252.

²²⁷ HR-DAV-PGV, I-1, III-115; O sadržaju ovog Keresturijeva prijedloga za uređenje varaždinskog gradskog arhiva raspravljala je Vida Pavliček, ali je u obzir uzela samo prijepis ovoga dokumenta koji je poslan Hrvatskom kraljevskom vijeću 1770. godine: Vida Pavliček, "Povijest arhiva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina", *Arhivski vjesnik*, 37 (1994); 8. Ne spominje ga ni M. Pandžić u navedenom djelu.

²²⁸ HR-DAV-PGV, I-1, III-115, (dalje: *Demissa opinio*).

²²⁹ HR-DAV-PGV, „Protocollum Magistratualae Liberae et Regiae Civitatis Varasdinensis a die 1ma Augusti 1768. usque 19ma Augusti 1769. Consecratum“, Sessio 85. Die 17a. 9bris 1768..., Imo: Lectum est Projectum quomodo archivum civitatis in ordinem redigi et conservari possit per Dominum ordinarium Notarium Josephum Keresztury elaboratum, Magistratui in forma demissae opinionis praesentatum. Quod Magistratus non modo approbandum, sed Excelsae etiam Camerae submittendum communibus votis censuit.“ Zanimljivo je uvidom u spomenutu knjigu zapisnika primijetiti da zapisnik ove sjednice nije pisao Keresturi, a zapisnike prethodnih i kasnijih sjednica jest što se vidi po njegovom rukopisu. To upućuje da je on osobno pred Magistratom predstavljao svoj prijedlog.

²³⁰ HR-DAV-PGV, I-1, III-115, „Ut non Conventus modo et Capitula, sed alia vero credibilia loca inter quae liberae regiaeque civitates haud immerito accenseri debent, Archiva sua rite ac debite instructa dispositaque habeant, quoque modum id publicae securitatis ratio in fideli accurataque litterarum repositione reposita exposcit, ita Augusti Principes, et ipsa etiam feliciter regnans sua Caesareo-Regia et Apostolica Majestas compluribus conditis legibus et frequentibus benignis suis mandatis praecipuas in eo curas semper ellocandas existimarunt.“

na određenu uputu ili nalog koji je Magistrat dobio od Ugarske dvorske komore glede sređivanja gradskog arhiva. Prijedlog je njegova inicijativa, koja se temeljila na odredbama Statuta iz 1750. godine, a kojim se tražilo sređivanje arhiva. S obzirom da je bio blizak događajima oko instalacije Hrvatskog kraljevskog vijeća godinu dana ranije, nema sumnje da je bio upoznat i s uputama koje je Vijeće dobilo od Marije Terezije.²³¹ Veliki dio kraljičinih uputa Vijeću odnosio se upravo na registraturu: pohranjivanje i dostupnost spisa – u smislu da se pojedini spisi mogu brzo pronaći i staviti u upotrebu.²³² Iako je bečki Dvor početkom 1768. godine tražio nadzor arhiva zagrebačkog Kaptola, šira inicijativa za uređenje arhiva u Hrvatskoj dogodila se početkom 1770. godine.²³³ Bilježnik Keresturi bio je upoznat i s radom registratora Ivana Mihalkovića koji je u Varaždinu vodio pismohranu Vijeća i čije su upute za uređenje arhiva bile u opticaju od svibnja 1770. godine.²³⁴ To pokazuje usporedba Keresturijeva i Mihalkovićeve prijedloga za uređenje arhiva. U drugom dijelu uvoda Keresturi opisuje loše stanje varaždinskog arhiva: velika količina (sic!) spisa koja je nastajala vjekovima leži na hrpi bez ikakvog reda, bez popisa, ne postoje nikakvi *elenchi*, dijelom u kutijama, dijelom u drugim spremištima; potrebno je sve to jednom napokon dovesti u red, zaključuje. Iza toga postavlja pitanje na koji način pristupiti zahtjevnom poslu popisivanja tisuća spisa i kakvu metodologiju primijeniti. Uz to kaže (u prvom licu) da će izložiti svoju nacrt (*idea*) kako pristupiti poslu.²³⁵ Zatim slijedi jedanaest točaka s konkretnim prijedlozima organizacije posla uređenja arhiva i metodologije registriranja spisa. U prvoj se točki traži da Magistrat za ovaj posao od svojih članova izabere dvojicu sposobnih i marljivih i da im se za pomoć dodijele dvojica pisara koji

²³¹ „*Instructio pro nostro in Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae instituto Consilio Regio*“, HR-HDA – 12 Hrvatsko kraljevsko vijeće, kut. 1, A1/1767. Prijepis izvornika objavili su: Zlatko Herkov, "Kraljevsko vijeće za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju", *Odvjetnik*, god. XVIII., 8 (1968), 216.-230.; Pandžić, *Arhivi i pismohrane*, 92-103. (dalje: *Instructio*). O uputama kao temeljnom dokumentu koji regulira organizaciju i djelovanje HKV usp. Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, 206-224.

²³² *Instructio*, točka 23-28.

²³³ Kraljica je u ožujku 1768. g. poslala mandat kojim je tražila da HKV obavi nadzor u arhivu Zagrebačkog kaptola jer je Ugarska dvorska komora izvijestila Dvor da je arhiv nesređen i da se ne mogu pronaći potrebni spisi. HKV je za nadzornika imenovalo Nikolu Škrleca Lomničkog. Usp. Pandžić, *Arhivi i pismohrane*, 55-57. O razlozima nadzora kaptolskog arhiva u Zagrebu vidi u Horbec, „Razvoj uprave“, 218-219. V. Pavliček drži da je Keresturijev prijedlog bio odgovor na „odredbe o uređenju i popisivanju arhiva“ zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora iz 1764/1765. Pavliček, "Povijest arhiva". 9.

²³⁴ O Mihalkoviću v. Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, 233-234. Pandžić je objavio prijepis Mihalkovićeve prijedloga o uređenju arhiva (dalje: *Proiectum*) iz svibnja 1770. u kojem detaljno obrađuje kako bi trebalo urediti županijske i gradske arhive u Hrvatskoj i Slavoniji. Pandžić, *Arhivi i pismohrane*, 151-153.

²³⁵ Keresturijev latinski tekst o stanju arhiva uz postavljanje retoričkog pitanja o njegovom sređivanju, da ne bi ponovno došao u staro (loše op. a.) stanje je jezgrovit i izuzetno jasan : ... *ut Archivum liberae regiaeque hujus civitatis in quo vastissima scriptorum a saeculis congestorum moles sine ullo ordine, sine registratione, sine Elenchis, partim in cistis, partim vero aliis in receptaculis uno fere in cumulo jacere conspicitur, tandem aliquando in ordinem redigatur. Quo in labore arduo, non minus diuturno, quam ratione progrediendum? Quis modus in registrandis tot mille scriptis registratis porro semel quae deinceps methodus ne in veterem denuo confusionem Archivum relabatur, observanda? Demissam meam opinionem ut depromerem brevemque exhiberem Ideam officii mei rationem exposcere censebam.* HR-DAV-PGV, I-1, III-115

bi položili zakletvu. Druga točka određuje obavljanje posla provjetravanja spisa koji su u kutijama ili ormarima u jutarnjim i popodnevnim satima u vrijeme kada ne zasjeda Magistrat. Treća točka govori o načinu razvrstavanja spisa: najprije je potrebno sve spise podijeliti u razrede, a zatim ih označiti slovima.²³⁶ U Državnom arhivu Varaždin nalazi se najstariji Elenh iz 1770. godine u kojem su spisi popisani prema metodologiji koju je predložio Keresturi – tj. kombinacijom slova i brojeva: „*sub A. Mandata Regia cum his rescriptis...; B. Decreta Cameralia cum responsis...; C. Intimata Excelsi Consilii Regii cum responsis...; D. Intimata Banalia cum responsoriis...*“ itd. sve do „*X. Processus Criminales.*“²³⁷ Istu metodologiju razvrstavanja spisa po razredima i označavanje pojedinog razreda slovima, koju je usvojio tijekom rada u Ugarskoj dvorskoj kancelariji, donosi i Ivan Mihalković u spomenutom *Proiectum*.²³⁸ Potrebno je, dakle razvrstati spise po područjima: redovne građanske administrativne poslove odvojiti od krivičnih i odvjjetničkih parnica; vođenje sirotišta; upravljanje gradskom ekonomijom; ubiranje vojne kontribucije; posebno područje su poslovi sa strancima (oni koji nisu građani Varaždina); kraljevski nalozi; banski dekreti, nalozi HKV-a; zatim oporuke, potvrde o kupopradajnim ugovorima, ugovore i sve drugo što pripada određenom području te se može nazvati svojim imenom. Pod točkom četiri stoji da svaki pojedini dokument na poledini mora imati kratki sadržaj (*brevis extractus*) s datacijom. Peto – kao što postoji obilježavanje slovima po razredima tako je potrebno smještati spise da se stariji polože dublje, a da mlađi budu na dohvat ruke. Šesto – svi pojedini pisani dokumenti, kako pristižu, trebaju biti odmah označeni brojevima kako bi uvidom u *Prothocollum* („urudžbeni zapisnik“) bilo jasno gdje što treba tražiti. Sedmo – pojedini razredi trebaju imati različite indekse, u kojima se pojedine materije nalaze prema abecedi i prema broju pod kojim se trebaju pronaći. U osmoj točki Keresturi predlaže izradu jednog „općeg indeksa“ (*generalis Index*) koji će sadržavati sve pojedinačne popise i sve razrede prema abecednom redu. Time bi notaru bio olakšan posao pronalaženja pojedinih dokumenata, na čemu je do sada, zaključuje, često uzaludno, gubio puno dana. Deveto – notarski spisi trebaju biti na sličan način registrirani. Ne smije se dopustiti da notari spise, koji svakodnevno pristižu na sjednice Magistrata, odlažu na hrpu te ih tako na kraju godine odlože u arhiv: treba ih se odmah registrirati kao što su registrirani i drugi dokumenti. Deseto – nalaže se da se zapisnici sjednica Magistrata

²³⁶ „...*omnia praeprimis suas in classes litteris Alphabeti designandas apte disponantur.*“

²³⁷ HR-DAV – „*Generalis Elenchus Archivi liberae ac regiae civitatis Varasdinensis*“; usp. Mirko Androić, „Opći inventar arhiva grada Varaždina“, *Arhivist*, 1 (1955), (Dodatak III): LIV-LV.

²³⁸ *Proiectum*, točka 1. Pandžić drži da je Mihalković registraturu HKV-a uređio prema modelu Ugarske dvorske kancelarije, dok Horbec upozorava da je registratura HKV-a uređena po uzoru na arhiv Ugarskog namjesničkog vijeća. Usp. Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, (bilj. 468) 184.

(*Prothocolle*) redovito registriraju. Tako će Magistrat moći lakše imati uvid u svoje prethodne odluke te se ne bi događalo, što je inače često, navodi Keresturi, da o istoj stvari donosi odredbe koje su suprotne prijašnjim. Uvidom u indeks, kada je već napravljena klasifikacija, sadržaj i broj, vrlo lako će se moći podsjetiti što je odlučeno. Ova točka je specifična po tome što se Keresturi njome konkretno referira na dio djelovanja varaždinskog Magistrata, želeći ukazati da se sami nisu snalazili u potrazi za vlastitim zaključcima i odredbama.²³⁹ Mihalkovićev *Proiectum* ne sadrži uputu koja bi se mogla usporediti s Keresturijevim prijedlogom iznesenim u točki deset. Jedanaesta točka govori o skladištenju spisa – nikako to ne smiju biti ladice u kojima lakše trunu ili ih nagrizaju moljci, već se spisi trebaju odlagati u otvorene police izložene zraku. Usporedbom Keresturijeva prijedloga *Demissa opinio* s Mihalkovićevim prijedlogom uređenja arhiva *Proiectum* vidljivo je da se potpuno podudaraju po metodologiji razvrstavanja i registriranja građe što potvrđuje, s obzirom na prije rečeno, da je varaždinski bilježnik Keresturi već u prvoj godini svoje notarske službe bio upoznat sa suvremenim odredbama i praksom sređivanja arhiva i vođenja registrature.²⁴⁰

U drugom dijelu *Demissa opinio* iznose se prijedlozi (u devet točaka) varaždinskom Magistratu kako održavati arhiv u stanju sređenosti da ne bi ponovno zapao u prijašnje loše stanje. Prvo – kao što je bila praksa i do sada, stoji u Keresturijevom prijedlogu, neka glavni bilježnik (*ordinarius notarius*) ili njegov zamjenik (*vicenotarius*) u slučaju da je ovaj opravdano odsutan, zabilježi odluke (*acta*) pojedinih sjednica za vrijeme trajanja sjednice Magistrata. Izrazom *acta* i sintagmom *sede durante* („za trajanja sjednice“) ne želi se reći da su cijeli spisi koji su čitani i o kojima se raspravljalo na sjednici bili upisani u zapisnik tijekom zasjedanja Magistrata. U zapisnik su ulazili samo kratki izvještaji (sadržaj) o predmetima (dokumentima) koji su na sjednicama čitani i raspravljani te zaključci Magistrata o pojedinom podnesku. Ono što Keresturi naglašava da se treba obilježiti (*connotent*) odnosi se na bilježenje i registriranje zaključaka Magistrata o dokumentima ili slučajevima o kojima se na sjednici raspravljalo. Na ovaj se prijedlog nadovezuje točka dva kojom se kaže da se napravljeni zapisnik spisa pročita i potpisivanjem odobri pod istom sjednicom ili na početku sljedeće, dakle prije nego se u razmatranje uzmu drugi poslovi, zaključuje Keresturi. Ako se bude tako radilo ne će se desiti

²³⁹ Jedina knjiga zapisnika sjednica iz vremena Keresturijeve notarske službe koja ima na kraju potpuni indeks (*Index Protocolli*) je HR-DAV-PGV „*Prothocollum sessionum Magistratualium a die 3. Ianuarii 1770. usque ad 25. aprilis eiusdem anni*“. Gotovo sve zapisnike u ovoj knjizi zapisuje vlastoručno Keresturi.

²⁴⁰ Mihalkovićev *Proiectum* slijedi upute za uređenje arhiva iz *Instructio* i *Supplementum instructionis* („Dodatak naputku“) koje je HKV-u poslano 19. II. 1770. godine, a time neposredno i suvremene upute Dvora – što se usporedbom može tvrditi i za Keresturijev prijedlog. Prijepis izvornog teksta „Nadopuna instrukcije“ (*Supplementum instructionis*) donosi također Pandžić, *Arhiva i pismohrane*, 134-137.

da *Prothocolla* nestaju i da su puni manjkavosti, što je čest slučaj.²⁴¹ Treće – spise koji se uzimaju na korištenje potrebno je vratiti prema određenom redu, kako je to vidljivo u praksi viših, dobro uređenih dikasterija, tako da se ne miješaju sudski, upravni, ekonomski i drugi predmeti. Ova točka prijedloga opetovano jasno potvrđuje da je Keresturi imao uvid u praksu registrature viših državnih upravnih razina. Kako je već spomenuto, s obzirom na njegovu involviranost u proces osnivanja Hrvatskog kraljevskog vijeća i djelovanju tog dikasterija u Varaždinu, nema sumnje da je Keresturi poznao metodologiju registrature spisa tog tijela. Četvrto – neka se sudci pobrinu da se pojedine materije unesu u indeks abecednim redom po završetku sjednice onako kako su zapisane u zapisnicima; uz to neka se označe i brojem.²⁴² Peto – neka kancelist zajedno sa sudcem na kraju godine čisto i točno „popiše“ *Prothocollum* i neka se popisano odloži u arhiv.²⁴³ Šesto – da bilježnici ne bi morali notarske spise i zapisnike nositi kući, što je uvijek velika opasnost, treba nastojati da se uredi prostor za njegovo stalno prebivanje u gradskoj vijećnici. No, budući će se to teško postići zbog oskudnosti prostora u vijećnici, bilo bi zgodno – sedmo – da se za registraturu prilagodi onaj veći stan koji se nalazi nasuprot kuće apotekara Ilingha, gdje bi notar zajedno s kancelistom i akceptistom mogao barem tijekom dana obavljati svoj posao.²⁴⁴ U osmoj točki Keresturi jasno prikazuje naglo povećanje posla u gradskoj registraturi i naglašava da posao evidencije spisa ne može voditi sam notar. Na temelju navedene konstatacije u nastavku pod istom točkom predložio je konkretne mjera za rješavanje opisanog neodrživog stanja: notarev je posao, tj. ono što on sam obavlja pri gradskoj upravi, ono što u višim diksterijima pojedinačno obavljaju tajnik, protokolista, registrator, ekspeditor i koncipist. Budući da se iz dana u dan povećava broj spisa koje treba obraditi tako da je zatrpan poslom koji ne može obaviti, moj je prijedlog (Keresturijev

²⁴¹ Ovdje pojam *Prothocolla* označava knjigu *Protocollum Magistratualium* koja sadrži zapisnike sjednica gradskog poglavarstva. Također, treba imati na umu da su ranije knjige pod istim nazivom *Prot(h)ocolla Magistratus liberae et regiae civitatis Varasini* sadržavali upravo cjelokupne prijepise pojedinih dokumenata. Na taj su način *Prothocolla* predstavljali zbirku isprava na temelju koje se imalo uvid u sve pravne spise koji su dolazili pred raspravu ili na potvrdu varaždinskog Magistratu. Usp. Josip Barbarić, „Opis protokola ili Gradske knjige“ u: *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, sv. I*, ur. Josip Barbarić; priredili Josip Barbarić, Ivo Kolander, Adolf Wissert (Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1990), 11-14.

²⁴² Iz razdoblja Keresturijeve notarske službe, što je već napomenuto, samo je knjiga zapisnika sjednica poglavarstva iz prve polovice 1770. godine opskrbljena indeksom (*Prothocollum sessionum Magistratualium a die 3. Ianuarii 1770. usque 25. aprilis anni eiusdem celebratorum*). V. bilj. 239.

²⁴³ „*Prothocollum per cancellistam civitatis una cum Iudice munde et corecte describatur, descriptum vero in archivo reponatur*“. *Describere* u značenju: zapisati, napraviti sadržaj, prikazati

²⁴⁴ Problem nedostatka prostora u kojemu bi notar zajedno sa svojim pomoćnicima mogao primjereno obavljati registriranje i pohranjivanje pristiglih spisa nastavio se sve do kraja Keresturijeve bilježničke službe. O tome svjedoči zapisnik sjednice magistrata iz 2. lipnja 1770. godine na kojoj je J. Keresturi podnio ostvaku. U četvrtoj točki zapisnika stoji: *Memoratus dominus ordinarus notarius Josephus Keresztury omnia acta civitatis fidei suae concredita et prae manibus suis habita una cum clavibus notarialibus ad archivum spectantibus ad Domum praetoream deportavit...* Iz čega je očito da je Keresturi neke spise koji su pripadali gradu imao kod sebe na mjestu gdje je boravio. DAV, *Prothocollum sessionum Magistratuali anni 1770. II.*, 44-45.

op. a.) da gradski kancelist preuzme dužnost registriranja spisa, onako kako dnevno pristiju. Susljedno tome da mu se poveća i plaća, tako da umjesto četrdeset forinti, koliko je imao do sada, dobije minimalno sedamdeset. Osmu točku završava napomenom da je za sve predloženo potrebno tražiti pristanak Ugarske dvorske komore. Deveto – neka se registratoru pridoda jedan kancelist s minimalnom plaćom od četrdeset forinti jer sam Magistrat uviđa da jedan čovjek nije dovoljan za obavljanje tolikih prijepisa. Akcepisti, također, trebaju dobiti odgovarajuću naknadu za svoj rad.²⁴⁵

Na kraju dokumenta Keresturi se obraća Magistratu naglašavajući da je ovo njegov prijedlog, koji Magistrat može prosuditi u smislu da se nešto doda ili oduzme, ili pak može donijeti odluku da se „ovo moje izneseno mišljenje“ (*haec demissa opinio mea*) bez izmjena pošalje Komori. Tekst ovoga dokumenta, kojeg je Keresturi predstavio pred Magistratom, nije njegov rukopis. Njegov je potpis s uobičajenim dodatkom oznake službe: *Josephus Keresztury, liberae regiaeque civitatis Varasdinensis, ordinarius notarius manu propria*.

Keresturijeva *Demissa opinio* bila je poslana na reviziju Ugarskoj dvorskoj komori. O tome svjedoči sam zapisnik sjednice Magistrata na kojoj je Keresturi pročitao svoj prijedlog.²⁴⁶ U zapisniku je zabilježeno da je pročitana predstavka (*representatio*) kojom Magistrat od Komore traži odobrenje 1) da se onima koji budu potvrđeni za posao sređivanja arhiva odobri 250 forinti zajedničkog novca, a 70 forinti svakome posebno na račun honorara; 2) da se na gradsku kuću nadograde dvije prostorije od kojih će jedna služiti za proširenje arhiva, a druga za zapovjednika noćne straže i za čuvanje ključeva grada. Radi se, dakle o dokumentu koji je Magistrat uz Keresturijevu *Demissa opinio* poslao Ugarskoj dvorskoj komori. Sačuvan je koncept (Keresturijev rukopis) ovoga dokumenta.²⁴⁷ Zanimljivo je da je Keresturi datirao ovaj koncept 16. XII., dakle dan prije sjednice Magistrata na kojoj je pročitana *Demissa opinio* i ovaj popratni dokument koji je Magistrat uputio Komori (zapisnik ga naziva *representatio*). Uvodno se, stoji u konceptu, Magistrat osvrće na to da je barun Josephus Pöföfershoven uspostavio mir i stabilnost u gradu, ali se opravdava pred Komorom kako ga od korisnih javnih poslova, kao što je uređenje arhiva, i dalje odvrćaju mnoge neosnovane tužbe građana na više dikasterije.²⁴⁸ Slijedi sažeti prikaz Keresturijeva opisa lošeg stanja arhiva i prijedlog njegova sređivanja.

²⁴⁵ Da su ovi Keresturijevi prijedlozi o uspostavi novih službi koje bi bile na pomoć notarima usvojeni pokazuje popis službenika i njihovih primanja u forintama iz ožujka 1770. godine: *registrator simul cancelista 50, alter cancelista 40, accessista 24*; HR-DAV-PGV, I-1, XI-51, *Schema sumptuum*. Naime, ove službe ne bilježi *Schema salariorum* u Statutu iz 1750. godine.

²⁴⁶ HR-DAV-PGV, *Protocollum Magistratuale Liberae et Regiae Civitatis Varasdinensis a die Ima Augusti 1768. usque 19ma Augusti 1769. consecratum, Sessio 85. Die 17a. 9bris 1768.*, točka 3.

²⁴⁷ HR-DAV-PGV, I-1, III-115, ex 16. XII. 1768.

²⁴⁸ Ovdje se Magistrat očituje na nemire koji su bili u gradu 1767.-1768. godine, na pritužbe građana na zloporabe Magistrata te na dolazak komorskog poslanika Josepha Pöföfershovena.

Budući da je posao sređivanja arhiva vrlo zahtijevan, Magistrat od Komore traži da se odobre iznosi koji su navedeni, kako bi službenici pod vodstvom notara mogli obaviti predloženi posao. Zatim piše da se Komori na reviziju šalje „prijedlog koji je za uređenje i očuvanje arhiva napravio naš bilježnik“ (...*ideam archivi in ordinem redigendi conservandique per ordinarium notarium nostrum elaboratam...*), uz molbu da se odobri nadogradnja spomenute dvije sobe na gradskoj kući. Nije, dakle uzet u razmatranje Keresturijev prijedlog za stavljanje u funkciju arhiva stana nasuprot apotekarove kuće što je tražio u točki sedam. Ugarska dvorska komora je na ove molbe i prijedloge varaždinskog Magistrata odgovorila potvrdno mjesec dana kasnije.²⁴⁹ U odgovoru stoji da Komora prihvaća i podupire sve prijedloge i molbe Magistrata, uz posebnu napomenu da se potpuno slaže s Keresturijevom *Demissa opinio*.

No, bez obzira na potvrdni odgovor Ugarske dvorske komore, tijekom 1769. i u prvoj polovici 1770. godine nije napravljen značajniji pomak u sređivanju arhiva grada Varaždina. Prema nalogu Marije Terezije²⁵⁰ Hrvatsko kraljevsko vijeće je početkom 1770. godine gradovima i županijama poslalo intimat kojim se tražilo očitovanje o stanju arhiva i prijedlog za njegovo sređivanje ako nije uređen.²⁵¹ Uvodno se Vijeće poziva na obavljenju vizitaciju arhiva zagrebačkog i čazmanskog kaptola te na kraljičinu odredbu da i gradovi i županije urede svoje arhive. Zatim je postavljeno nekoliko upita na koje je grad trebao dati odgovor: 1) jesu li svi spisi registrirani; 2) postoje li indeksi i elenhi; 3) ako postoje, kakva je metodologija u registriranju korištena. Nalaženo je da grad pošalje svoj izvještaj. Ako arhiv nije uređen, Vijeće upućuje Magistrat da predloži način na koji misli dovesti arhiv u red. Varaždinski je Magistrat na ovaj intimat Hrvatskog kraljevskog vijeća odgovorio 3. IV. 1770. godine.²⁵² Iz odgovora je vidljivo kako je vrlo malo toga napravljeno od kraja 1768. godine. Ponovljen je prikaz stanja arhiva kako ga je donio Keresturi u svom prijedlogu: da je arhiv u nesređenom stanju, bez indeksa, bez elenha; najstariji dokumenti su zbog nebrige propali; spisi se nalaze u škrinjama nabacani bez ikakvog reda i oštećeni; čak ni recentniji spisi nisu podijeljeni u serije tako da se uz veliki gubitak vremena i velike poteškoće mogu pronaći. Jedino što se apostrofira kao pozitivno je vrlo mali broj nesređenih notarskih spisa od posljednjih nekoliko godina te se navodi da su za njih napravljene protokoli. Nakon ovoga opisa stanja arhiva Magistrat piše

²⁴⁹ HR-DAV-PGV, I-1, III-115, ex 22. XII. 1768. U odgovoru stoji da se Komora očituje na dopis varaždinskog Magistrata od 16. XI. To je dan prije nego što je *Demissa opinio* pročitana na sjednici.

²⁵⁰ Nakon što je Beč prihvatio prijedlog za uređenje kaptolskih arhiva, koji je izradio Nikola Škrlec, kraljica je tražila da se ista akcija nastavi i prema gradskim i županijskim arhivima. Pandžić, *Arhivi i pismohrane*, 69-70.

²⁵¹ Intimat je poslan 10. II. 1770. HR-DAV-PGV, I-1, V-53: „*Intimatum E. Consilii Regii de Archivo cittis regulando dd. 10. Febr. 1770.*“

²⁵² HR-HDA 12, E-49-7., ex IV. 1770. (Apr. 1770.). Postoji i koncept ovog odgovora (Keresturijev rukopis): HR-DAV-PGV, I-1, V-53, bez datacije.

Hrvatskom kraljevskom vijeću o Keresturijevom prijedlogu koji je odobrila Ugarska dvorska komora te su kopije ta dva dokumenta kao prvi i drugi dodatak priloženi odgovoru.²⁵³ Nakon odobrenja Komore, nastavlja se u odgovoru, notar je zajedno s jednim vijećnikom (senatorom) počeo spise odvajati po razredima, izrađivati indekse i slagati spise. No, započeti je posao prekinut. Magistrat navodi sljedeće razloge: došlo je do razmirica između grada i obitelji Erdődy oko nasipa i opkopa; zatim dolazak službenika Komorske blagajne Ignacija Prinstila da pregleda račune koje je Magistrat poslao Komori u Požun; k tome je u grad došla i kraljevsko-komorska komisija sa zadatkom da uvede red, da pregleda tužbe građana i razne poslove u gradu; smanjen je i broj senatora te je Magistrat bio prisiljen odustati od sređivanja arhiva. I iz ovoga je izvještaja vidljiva Keresturijeva velika uloga u cijelom procesu uređenja arhiva. S obzirom da je on autor *Demissa opinio* i da je osobno pisao spomenute koncepte Ugarskoj dvorskoj komori i Hrvatskom kraljevskom vijeću nameće se zaključak da je bio *spiritus movens* cijelog projekta za grad Varaždin. U nijednom drugom izvještaju koje je Hrvatsko kraljevsko vijeće dobilo o stanju arhiva na temelju poslanih okružnica nije vidljiva značajna (ili značajnija) uloga notara bilo u izvještaju o stanju arhiva, bilo u prijedlogu za uređenje.²⁵⁴ Na temelju dobivenih izvještaja Nikola Škrlec je napisao izvještaj koje je Vijeće uputilo Mariji Tereziji. U njemu se kratko osvrće na grad Varaždin napominjući da je Ugarska dvorska komora već odobrila prijedlog za uređenje arhiva; spominje odobrenje plaće za registratora i kancelistu, ali ne spominje ulogu bilježnika u cijelom procesu.²⁵⁵ Iako Škrlec u svojoj opasci o Varaždinu ne ističe *Demissa opinio*, koju je kao i sve ostale izvještaje o stanju arhiva dobio na uvid, to ne umanjuje Keresturijevu ulogu. Započeto inzistiranje Hrvatskog kraljevskog vijeća, prema naputcima Ugarske dvorske kancelarije, u pravcu registriranja stare građe i potrebi ujednačenog načina popisivanja spisa koji su svakodnevno sve više pristizali nastavilo se tijekom cijelog razdoblja djelovanja te institucije. Nakon ukidanja Vijeća, nadzor nad djelovanjem arhiva preuzima Ugarsko namjesničko vijeće.²⁵⁶

²⁵³ „Itaque Ideam per ordinarium nostrum notarium, ut sub n. 1. elaboratam, excelso Camerali Consilio Regio pro ratificatione submissimus, quod non modo illam, ut sub n. 2-do per extensum approbavit ...“ *Isto*.

²⁵⁴ Usporedi izvještaje županija i gradova koje u prijepisu donosi Pandžić, *Arhivi i pismohrane*, 141-151.

²⁵⁵ „Referada consiliarii Nicolai Skerlec in merito regulandorum comitatum et civitatum archivorum“. Cijeli prijepis dokumenta donosi Pandžić. *Arhiva i pismohrane*, 157-161.

²⁵⁶ *Isto*, 82-84.

3.3.3. Uređivanje gradskog poreza

Za vrijeme Keresturijeve notarske službe nije bilo političke i upravne stabilnosti u gradu Varaždinu. Već je u prvoj godini njegova bilježničkog staža Komora u rujnu poslala povjerenika koji je proveo nove izvanredne izbore za Magistrat.²⁵⁷ Discipliniranje varaždinske gradske uprave od strane Komore u prvom je redu bilo povezano s pitanjem provođenja centralističkih upravnih reformi, a posebno nametanja porezne politike Dvora u okviru opće porezne centralističke politike vladara u zemljama krune sv. Stjepana. S intenzivnijim nadzorom i pokušajima kontroliranja poreznog sustava u Banskoj Hrvatskoj Dvor započinje pedesetih godina 18. stoljeća. Pitanje upravljanja gradskim financijama Varaždina detaljno je regulirano Statutom iz 1750. godine. Gradski komornik morao je voditi izvješća prihoda i rashoda za svaki pojedini mjesec kako bi se imao uvid u stanje gradske blagajne. Isto je tako početkom godine imao zadaću napraviti detaljan popis računa za prethodnu godinu. Taj je izvještaj prolazio nadzor Magistrata i Vijeća četrdesetorice. Na kraju procesa bilježnik izvještaj prevodi na latinski jezik te ga je uz predočavanje popratnih računa slao Ugarskoj dvorskoj komori.²⁵⁸ Najznačajnije promjene u poreznoj politici Banske Hrvatske, posebno u problematici određivanja visine i načina razrezivanja kontribucije (vojnog poreza), događale su se s procesom priprema, samom instalacijom i djelovanjem Hrvatskog kraljevskog vijeća.²⁵⁹ Posljedica cijelog procesa bila je ta da je Hrvatski sabor izgubio pravo vođenja porezne politike i nadzora nad prikupljenim sredstvima. Kraljevinska kontribucija kao najvažniji porez kraljičinom odredbom 1770. g. pretvara se u kraljevsku kontribuciju.²⁶⁰ Tijekom tih nekoliko godina provođenja poreznih reformi plemstvo je općenito u Hrvatskoj, pa tako i u Varaždinu, nastojalo zadržati svoju dotadašnju poziciju neplaćanja poreza. Teret kontribucije je prema njima trebao ostati na neplemićima, tj. na građanima i pripadnicima *misera plebs contribuens*, koji su naseljavali posjede u vlasništvu grada. Problemi s restauracijom varaždinskog Magistrata i bune građana, koje su u obliku molbi i žalbi na Magistrat bile upućivane Kraljici i Ugarskoj dvorskoj komori, bili su motivirani upravo time što je Magistrat zastupao interese plemića koji su bili varaždinski građani, braneći njihovu dotadašnju poziciju neparticipiranja u plaćanju kontribucije tako da je teret poreza sve više pritiskao građane. U jednoj od takvih

²⁵⁷ Herkov navodi da je komorski povjerenik na sjednici Magistrata 16. rujna 1768. postavio neke nove članove u gradsku upravu. Herkov, „Organizacija uprave“, 226.

²⁵⁸ „Statut grada Varaždina iz godine 1750.“, Točka 33 i 34.

²⁵⁹ Horbec, „Organizacija uprave“, 56-57.

²⁶⁰ O promjenama u poreznom sustavu prema zahtjevima politike bečkog Dvora usp. Zlatko Herkov, „Rukopis *De contributione Croatiae seu Superioris Slavoniae*, njegov povod, sadržaj i autor“, 21-35.

predstavki pučki tribun je u ime građana, preko poslanika kojega je poslao Kraljici, izrazio mnoge ozbiljne pritužbe na rad gradske uprave.²⁶¹ On kaže da su građani svoje konkretne pritužbe (*gravamina*) protiv Magistrata već iznijeli pred komisijom gdje je rečeno da Magistrat ne poštuje Statut, da prelazi svoje ovlasti i da uzurpira gradsku blagajnu te na taj način radi protiv općeg dobra grada. Zato tribun moli Kraljicu da prije završetka rada komisije u Varaždinu svojim autoritetom ojača i potvrdi opomene na račun Magistrata. Kraljica je na ovu predstavku pučkog tribuna poslala Magistratu odgovor 2. siječnja 1767. godine kojim ga opominje i upozorava da prestane s prijetnjama prema svojim građanima kako na privatnom tako i na javnom planu.²⁶² Od Magistrata se dalje tražilo da ubrza završetak rada komisije i da se na svaki način pobrine za uspostavu mira u gradu. Nema sumnje da se najvažnija pritužba na rad Magistrata odnosila na pitanje poreza i stanje gradske blagajne. Hrvatsko kraljevsko vijeće i Ugarska dvorska komora u nekoliko navrata, dok je Keresturi bio bilježnik, upućuju poglavarstvu opomene i požurnice jer im grad nije slao izvještaje o stanju računa i prikupljenom porezu. Početkom ožujka 1769. godine Hrvatsko kraljevsko vijeće šalje varaždinskom poglavarstvu ozbiljnu opomenu jer nije poslalo izvještaj o kontribuciji i račune za 1767. i 1768. godinu.²⁶³ Vijeće se u ovom dokumentu pozivalo na kraljičinu odredbu po kojoj je gradsko poglavarstvo bilo dužno istom Vijeću slati godišnje „izvještaje o kontribuciji“ (*super contribitionali quanto*). Iz teksta je vidljivo kako Vijeće oštrim opomenama i požurnicom prema poglavarstvu inzistira na pridržavanju zadanih rokova, ali je isto tako očito da je gradska uprava ignorirala naloge jer ni nakon godinu dana nije poslala izvještaj za 1767. godinu. Josip Keresturi je po naravi svoje službe bio upućen i u ovu problematiku. U njegovom rukopisnom konceptu odgovora Hrvatskom kraljevskom vijeću poglavarstvo je navelo razne razloge zbog kojih kasni s izvještajima o kontribuciji za dvije navedene godine i popratnim računima koji su tom prilikom i poslani.²⁶⁴ Kao razlozi kašnjenja za 1767. godinu navedena su mnoga osporavanja građana na visinu poreza, drugi nepredvidivi poslovi i bizarni podatak da je ubirač poreza bio bolestan (*denique gravior aegritudo quae praefatum Exactorem nostrum lecto affixum tenebat*). Za 1768. godinu Magistrat pak obećava da će prikupiti kontribuciju u što

²⁶¹ HR-DAV-PGV, I-1, I-56. U potpisu predstavke Kraljici je pučki tribun Michael Antaver u ime Izabrane općine, tj. Vijeća četrdesetorice koje je predstavljalo sve građane.

²⁶² *Isto*.

²⁶³ HR-DAV-PGV, I-1, IV-91

²⁶⁴ *Isto*. Pod istom su signaturom još dva dokumenta: 1) Potvrda od 25. I. 1769. koju je potpisalo povjerenstvo, a ovjerio notar, u kojoj stoji da je grad u ime kontribucije za 1767. godinu prikupio 400 forinti; 2) Drugi dokument nazvan je *Rationes pro anno 1767*. U njemu je pak zabilježeno da je prikupljeno 430 forinti na račun kontribucije unutar i izvan grada prema utvrđenoj izmjeri zemljišta koju je napravio komorski geometar. Od toga je 400 forinti uplaćeno u kraljevsku blagajnu, a 30 kao plaća skupljaču poreza Juraju Šungu (*Georgius Schungg militaris quanti exactor*). U notarskoj ovjeri dokument je datiran 13. III. 1769.

kraćem roku. Iz ove prepiske, opomena i odgovora na relaciji Magistrat – Hrvatsko kraljevsko vijeće iščitava se otpor i odugovlačenje poglavarstava po pitanju reguliranja poreznih obveza i njegovo ignoriranje viših upravnih dikasterija. Josip Keresturi je kao notar imao uvid u cijeli proces od načina ubiranja kontribucije, njene sume, otpora pri ubiranju do gradskog odugovlačenje podnošenja izvještaja višim dikasterijima. Na taj je način bio svjedokom svih problema koji su u procesu upravne i fiskalne centralizacije konkretno na terenu dolazili do izražaja. Uoči najavljenih poreznih reformi, koje su provedene krajem 1770. godine, Komora je početkom veljače poslala Varaždinu nalog kojim je tražila da Magistrat napiše cijelu povijest svojih poreznih obveza prema kralju i/ili nekoj plemićkoj utvrdi pod čijom se vojničkom zaštitom grad nekada nalazio.²⁶⁵ Grad je prema tom nalogu trebao u roku od šest tjedana poslati dokaze (*universa Privilegia et Jura sua*) ukoliko je smatrao da je bio izuzet od plaćanja poreza kralju ili da je imao pravo na umanjeno plaćanje. Isto je tako bio obvezan predočiti Komori je li bio dužan i pod kakvim uvjetima plaćati neki oblik poreza privatnom gospodaru ili utvrdi. Komora je svakako bila upoznata s činjenicom da je Varaždin plaćao 300 forinti godišnje obitelji Erdódy u čijem se posjedu nalazila varaždinska utvrda.²⁶⁶ Kraljevski povjerenik Žigmund Komaromy je početkom ožujka poslao Magistratu požurnicu kojom upozorava na rok od šest tjedana u kojem je, od primitka zahtjeva, morao poslati odgovor.²⁶⁷ Varaždinski Magistrat je na zahtjev Komore odgovorio opširnom predstavkom na osam stranica.²⁶⁸ U uvodnom dijelu ovoga odgovora Magistrat tvrdi kako je pred njega ovaj nalog stavio težak zadatak. Posebno se osvrnuo na činjenicu da je u aktualnim okolnostima sa svih strana svakodnevno pritisnut novim obvezama bilo od strane HKV bilo od Komore bilo od kraljevskog povjerenstva koje „od listopada prošle godine nadgleda rad poglavarstva“. Trebalo je, dakle, pronaći najstarije dokumente na temelju kojih je napisana ova predavka i na temelju čega je grad iznio svoje molbe.²⁶⁹ Ovaj nalog Komore poklapa se vremenski sa zahtjevom za uređenje arhiva Hrvatskog kraljevskog vijeća. S obzirom na spomenuti Keresturijev angažman oko sređivanja arhiva i činjenicu da je arhiv bio u nadležstvu gradskog bilježnika, vrlo je vjerojatan njegov doprinos nastanku sadržaja ovoga odgovora. Naime, već u prvom izvještaju

²⁶⁵ HR-DAV-PGV, I-1, III-137 ex 9. II. 1770.

²⁶⁶ Osim spomenute kontribucije grad je morao prikupiti i tzv. *Cassa domestica* iz koje su se namirivale plaće gradskih službenika, plaćanje obitelji Erdódy i drugi troškovi. Usp. HR-DAV-PGV I-1, XI-51: *Shema sumptuum*

²⁶⁷ HR-DAV-PGV, I-1, III-137 ex 6. III. 1770.

²⁶⁸ HR-DAV-PGV, I-1, III-137 ex 29. III. 1770. Z. Herkov za autora ovoga odgovora drži Josipa Keresturija. No, osim samog dokumenta, iz kojega se navedena tvrdnja ne može pročitati, ne navodi drugi dokaz. Herkov, „Organizacija uprave“, 227. Možda je Herkova na takav zaključak naveo relativno sličan rukopis ovoga dokumenta s Keresturijevim rukopisom.

²⁶⁹ „... inde antiquissima Civitatis huius seu Jura seu Privilegia ex vetustissimis documentis prius eruderari debere videbamus, quam quam fundatum aliquod in re tanti monumenti reddamus responsum.“

o stanju arhiva Keresturi spominje „najstarije spise“ koji leže uokolo bez ikakvog reda, a mnogi su zbog nemara bili trajno uništeni.²⁷⁰ U tom se smislu uvodni dio ovoga dokumenta kojim se upozorava na složenost posla, koji je prethodio pisanju odgovora, može usporediti s Keresturijevim izvještajem o stanju gradskog arhiva. Na prve tri stranice dokumenta iznosi se historijat kraljevskih povlastica i privilegija kojima pisac dokazuje da grad Varaždin u kontinuitetu od privilegija Andrije II. 1209. godine ima status slobodnog kraljevskog grada.²⁷¹ S turskom opasnošću, prema odlukama kralja Leopolda i Rudolfa, grad je bio obvezana na ime obrane plaćati zapovjednicima varaždinske utvrde Ivanu i Krsti Ungnadu, a nakon njih Tomi Erdődyju i njegovim nasljednicima tri stotine zlatnih forinti. Dalje se prikazuje negativna uloga obitelji Erdődy jer su odmah počeli s nasiljima prema građanima, dokidanjima gradskih privilegija, stalnim zadiranjima u gradsku samoupravu i drugim oblicima pritisaka čiji je cilj bio poticati sukobe među građanima, a grad podvrgnuti pod svoju feudalnu vlast. Sukobi između gradske uprave i obitelji Erdődy bili su konstantni, a eskalirali su, stoji u dokumentu, 1768. godine kada je u grad stiglo kraljevsko povjerenstvo koje je trebalo smiriti situaciju. Sukus cijelog prikaza je taj da je Varaždin tražio od Komore ukidanje plaćanja 300 forinti obitelji Erdődy, jer je grad u isto vrijeme već plaćao vojni porez (kontribuciju). Na taj je način Varaždin plaćao dvostruki vojni porez, stoji u zaključku, budući su davanja vlasnicima tvrđave uspostavljena na račun zaštite od Turaka koju je varaždinska utvrda, odnosno obitelj Erdődy jamčila građanima. Na nekoliko se mjesta u dokumentu pisac dotiče upravo kontribucije. Pokušava se, također, navođenjem raznih kraljevskih dekreta i zakonskih članaka iz 16. stoljeća upozoriti na to da su slobodni kraljevski gradovi bili oslobođeni plaćanja poreza. No, kontribucija se u ovom dokumentu ipak ne dovodi u pitanje. Apostrofira se da je porez slobodnim kraljevskim gradovima, koji je u povijesti imao drugačije nazive, a sada se naziva kontribucija, uvijek određivala Komora, nikada županije.²⁷² Čak se kaže da je ona prema novoj sistematizaciji uvećana i da je mora plaćati i plemstvo sa svojih dobara. Kontribucija se kao državni porez koji je određen gradu u završnom dijelu odgovora suprotstavlja godišnjem davanju vlasnicima varaždinske utvrde. Magistrat iznosi argument: ako je grad obveznik

²⁷⁰ V. bilj. 252.

²⁷¹ O kompleksnim odnosima grada Varaždina s visokim plemstvom i gospodarima varaždinske utvrde koji su obilježeni pokušajem feudalnog podjarmljivanja s jedne strane, odnosno borbom grada za dokazivanje i očuvanjem povlastica postoji brojna literatura. Usp. Kermen Levanić, „Položaj grada Varaždina u feudalnom svijetu“, u *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.*, 27-38.; Neven Budak, „Varaždin – od postanka do zlatnog doba“, u *Isto*, 9-18.; O ispravi Andrije II. i drugim ispravama kojima je grad dokazivao povlastice usp. Mirjana Matijević Sokol „Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. Godine, povijesno-diplomatička analiza“, u *Isto*, 19-26.

²⁷² Za kontribuciju su se u gradovima koristili pojmovi: *taxa seu census*. HR-DAV-PGV, I-1, III-137 ex 29. III. 1770.

kontribucije, ne mora plaćati spornih 300 forinti. Ovo očitovanje Komori zajednički su potpisali gradski Magistrat, pučki tribun i cijela Izabrana općina (*tota denique Comunitas*) što dokazuje da su predstavnici Magistrata i Izabrane općine po pitanju potrebe dokidanja plaćanja godišnjeg danka upraviteljima utvrde, bez obzira na sve međusobne sukobe, bili suglasni.

Varaždinu je prema novoj poreznoj reformi u Banskoj Hrvatskoj krajem 1770. godine bio određen porez od dvije i pol porte, što je iznosilo 1722 forinte godišnje.²⁷³ Magistrat se zasebno molbom obratio komorskom povjereniku Komaromyju moleći ga da svojim autoritetom pri Komori podupre njegov prijedlog. Poznato je da Komora nije odobrila dokidanje plaćanja, a sukobi poglavarstava i obitelji Erdődy nastavili su se sve do 1848. godine. Ne može se s potpunom sigurnošću ustvrditi da je Josip Keresturi autor odgovora kao što to izričito zastupa Herkov. No, s obzirom na njegov cjelokupni angažman i znanje, koje je pokazao u drugim aktivnostima, nema sumnje da je bio jedan od protagonista pri nastanku njegova teksta. Poznavanje povijesno-pravnih okolnosti razvoja i uspostave kontribucije, kako se pokazuju u ovom dokumentu, izišlo je na vidjelo u Keresturijevoj velikoj, također povijesno-pravnoj, raspravi o insurekciji.²⁷⁴

3.3.4. Reguliranje odvjetničke službe

Josip Keresturi kao odvjetnik i notar sudjelovao je u još jednoj važnoj prepisci s centralnim dikasterijima. Naime, Kraljica je početkom 1769. godine odaslala slobodnim kraljevskim gradovima i županijama opširnu odredbu o reguliranju školovanja, polaganja državnog ispita i vršenja odvjetničke službe.²⁷⁵ U uvodu se kaže kako je namjera ove odredbe napredak pravde i pravednosti jer je dotadašnja praksa pokazala da najviše problema u pravnim procesima stvara neznanje odvjetnika i pohlepa za zaradom.²⁷⁶ Cilj se može postići, stoji u odredbi, tako da se naprave zakoni koji će onemogućiti da se odvjetnici u obavljanju posla vode isključivo za zaradom što su postizali odugovlačenjem i namjernim produženjem parnica. S jedne strane, stoji u dokumentu, potrebno je omogućiti napredovanje samo onim odvjetnicima

²⁷³ Zlatko Herkov, „Rukopis *De contributione Croatiae seu Superioris Slavoniae*, njegov povod, sadržaj i autor“, *Starine* 54 (1969.), 34.

²⁷⁴ Keresturi, *De insurrectione*.

²⁷⁵ HR-DAV-PGV, I-1, I-68, ex 10.II. 1768. U naslovu stoji: „*Benignum mandatum regium de procuratoribus opportuna disponens*“.

²⁷⁶ O povijesnom razvoju odvjetničke službe u Banskoj Hrvatskoj usp. Zlatko Herkov, „Odvjetnički red iz godine 1694“, *Odvjetnik*, 9 (1968): 35-37; Vladimir Bayer, „Opći historijski pregled razvoja advokature u krajevima koji danas tvore SRH“, *Odvjetnik*, 9 (1968): 50-51. Što se tiče zloraba odvjetničke službe koje su bile stalni predmet rasprave odličan primjer donosi Zlatko Herkov, *Tajna bratovština odvjetnika u starom Zagrebu i njezin osnivač Franjo Kušević* (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1968) (Posebni otisak iz zbornika „Iz starog i novog Zagreba IV“), 121-128.

čija je vrlina utemeljena na poštenju i poznavanju prava. S druge strane od odvjetničke službe je potrebno otkloniti sve one koji nisu za to osposobljeni jer mnoštvo odvjetnika samo pridonosi odugovlačenju postupaka i nepoštivanju zakona. Da bi se poboljšalo stanje i omogućilo učinkovitije poštivanje prava potrebno je brzo usvojiti mnoge odredbe. Zatim se u deset točaka razlaže pod kojim se uvjetima smije nekoga pripustiti polaganju odvjetničke prisege (*iuramentum procuratorum*).²⁷⁷ Iz ovog uvodnog obrazloženja proizlazi kako nisu bili sustavno propisani kriteriji prema kojima je određeni kandidat stjecao pravo vršenja odvjetničke službe, odnosno da je postojeća pravila trebalo dodatno nadopuniti novim zakonom.

Josip Keresturi stekao je pravnu naobrazbu tijekom druge polovice 1764. i 1765. godine. Već je sljedeće godine u svom prvom javnom angažmanu obavljao službu odvjetnika kada je zastupao interese seljaka u Međimurju (u Zaladskoj županiji) tijekom procesa popisivanja urbarijalnih obveza i uvođenja urbara 1766. godine.²⁷⁸ Izričito se navodi da je tu dužnost zastupanja seljaka obavljao „po višoj zapovijedi“ (*altiore jussu*), ali i da ju je obavljao „zdušno i vjerno“ (*zelose ac fideliter*). S obzirom na tada suvremenu praksu može se zaključiti da je Keresturi neposredno nakon stjecanja pravničke naobrazbe položio odvjetničku prisegu jer je to bio uvjet za obavljanje odvjetničke službe. Zanimljivo je da je dokument o Keresturijevom odvjetničkom angažmanu u Međimurju, budući da se radilo o Zaladskoj županiji, upisan i u Elenh varaždinskog arhiva 1770. godine („*Kereszturi Jos. Civitatis notarius Insulanis subditis pro advocato delegitur – B. 1096*“) što je podrazumijevalo da je taj dokument tu bio i pohranjen, a najvjerojatnije ga je pohranio sam Keresturi.²⁷⁹

Različitim razinama zastupanja klijenata Keresturi se pozabavio u kasnijim djelima ironično se osvrćući na neke „odvjetnike“, koji nisu bili školovani, koji su proizvoljno tumačili zakone, a cilj im je bio odugovlačenje parnica zbog zarade.²⁸⁰ Takve su „odvjetnike“ kao svoje zastupnike

²⁷⁷ U dokumentu se koriste dva tradicionalna pojma kojima se označava služba odvjetnika: u širem smislu odvjetnik je *advocatus*; kada se želi bliže definirati odvjetnička služba koju određeni pravnik u okviru nekog postupka obavlja pred nekom sudskom instancom onda se koristi pojam *procurator*. O odvjetničkoj prisezi (*Formula juramenti per procuratores deponendi*) usporedi latinski izvornik i hrvatski prijevod ("Odvjetnički statut iz 1694. godine") v. Herkov, „Odvjetnički red iz godine 1694“, 29-34.

²⁷⁸ Podatke o njegovoj advokatskoj službi tijekom 1766. u Međimurju u Zaladskoj županiji prilikom uvođenja urbara nalazimo u dva dokumenta iz 1782. i 1786. g. u kojim je isti tekst: „*Tam in altera quoque comissione Regia quae ad regulandas Subditorum Praestationes introducendumque Urbarium anno 1766. in Comitatum Szaladiense exmisa fuit in qua ipse contribuenti plebi qua altiore jussu zelose ac fideliter assistebat.*“ MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri Regii - 52. kötet - 205 - 207. A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1782 - N°. 3882; i MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 53. kötet - 379.- 380; A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1786 - N°. 3329. .

²⁷⁹ HR-DAV – *Generalis Elenchus*, bez folije. Po oznaci „B“ vidljivo je da je dokument izdala Ugarska dvorska komora. Dokument nije dostupan u arhivu. Za pretpostaviti je, s obzirom na samu natuknicu u Elenhu da je Keresturija Komora imenovala odvjetnikom *subditis Insulanis* („podložnim Međimurcima“) „po službenoj dužnosti“. To se može shvatiti iz pasivnog oblika *delegitur* – „određuje se“.

²⁸⁰ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 90. Isti, *Mirabilia fata, Commentarius*, 239.

uzimali oni koji nisu mogli platiti školovanog profesionalnog odvjetnika. Keresturi je, dakle bio upoznat na kojim je sve razinama u praksi funkcioniralo vršenje odvjetničke službe. Znao je da mnogi odvjetnici nisu imali ni potrebno školovanje niti znanje. To je bila posljedica nasljeđa prošlih vremena kada nije postojala potpuna zakonska regulativa o vršenju usluga zastupanja pred sudovima. Naime, u nedostatku školovanih pravnika, tj. onih koji su na nekom od sveučilišta završili pravo (*studium iuris*), odvjetničku službu obavljali su oni koji su imali dovoljno znanja latinskog koje su stjecali završetkom gimnazije. Sa sve većim pravnim normiranjima u državi u procesu reformi Marije Terezije pojavila se potreba za profesionalnim državnim službenicima pa tako i školovanim odvjetnicima koji su bili sposobni razumjeti i ispravno tumačiti nove zakonske odredbe.²⁸¹ Isto je tako iz Kraljičinog mandata o reguliranju odvjetničke službe vidljivo da je u tom trenutku postojao dovoljan broj školovanih pravnika te je država, bez straha od nedostatka odvjetnika mogla inzistirati na strožoj regulaciji. Prva točka odredbe određuje da se ubuduće u odvjetničku službu (doslovno stoji: „na polaganje odvjetničke prisege“ – *ad iuramentum procuratorum*) ne smije pripustiti nikoga tko nije položio strogi i propisani ispit na kojem je dokazao potrebno pravničko znanje.²⁸² Druga točka definira uvjete pod kojima netko uopće smije pristupiti ispitu. Pristupnik mora imati potvrdu svojih profesora da je položio ispite i svjedočanstvo da je obavio odvjetničku praksu kod ljudi koji su vični pravu, s tim da je ta praksa trebala biti obavljena vršenjem neke javne službe. Treća točka pravi razliku prema višim i nižim sudskim tijelima. Naime, oni koji žele obavljati odvjetničke poslove pri kraljevskom i banskom sudu (*...qui coram Tabula nostra Regia et Tabula Banali agere cupiunt procuratores*) ili sjediti u tim tijelima, moraju imati preporuku četvorice sudaca rečenih sudova da bi pristupili ispitu. Svi drugi koji žele obavljati praksu i vršiti odvjetničku službu pri sudovima županija, slobodnih kraljevskih gradova, distrikta i drugim sudištima Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije mogu biti pripušteni državnom ispitu dopuštenjem tih sudova. Četvrta točka određuje da oni koji su već položili odvjetničku prisegu i za koje je utvrđeno da već duže vrijeme obavljaju dobro svoj posao, također budu upisani u popis odvjetnika. Svi oni koji već obavljaju više godina odvjetničku službu, a za koje se utvrdi da to rade slabo, i svi oni koji obavljaju službu manje od tri godine moraju biti podvrgnuti državnom ispitu. Oni koji nisu željeli pristupiti ispitu sukladno prethodnoj odredbi bili su *ipso facto* brisani iz popisa. Ovakvom odredbom država je pokušala regulirati popise odvjetnika i podvrgnuti ih

²⁸¹ O relativno malom broju studenata prava u Habsburškoj Monarhiji tijekom 18. stoljeća i potrebama suvremene uprave za školovanim državnim službenicima pri čemu je pravo bilo najpoželjnije usp. Horbec, „Učiti administraciju“, 1017-1020.

²⁸² „... nisi prius rigorosum et strictum examen subeat, ac in hoc ad advocatiam requisitae scientiae sufficientia dederit specimina.“

aktualnim propisima. Oni koji ne polože ispit trebaju biti uklonjeni iz odvjetničke službe, stoji u točki pet i šest, a oni koji polože trebaju dobiti posebnu potvrdu koja će biti dokaz da su ga položili. Potvrda se pak izdaje samo na onim mjestima gdje se polaže ispit, a to su, kako piše, službena vjerodostojna državna mjesta. Nakon toga je potrebno položiti prisegu na osnovu koje se kandidat upisuje u red odvjetnika s tim da se sve potvrde moraju pohraniti na neko vjerodostojno mjesto. Sedmom se točkom određuje da kraljevski, banski i pokrajinski sudovi te županije upišu u poseban registar odvjetnike koji su prema prijašnjim točkama stekli pravo obavljanja službe i da taj popis javno objave. Osmo točka regulira pitanje kažnjavanja, tj. brisanja iz registra odvjetnika – ukoliko neki odvjetnik zbog namjerno loših odluka ili zbog pohlepe za zaradom ili zbog drugih razloga bude kažnjen (*poena silentii*, *poena infamiae*), potrebno ga je izbrisati iz registra. Isto je tako potrebno, stoji u nastavku, to brisanje i razlog kazne javno objaviti kako se ne bi moglo desiti da obavljaju odvjetnički posao u nekom drugom mjestu u državi. Deveta točka donosi upute za obavljanje odvjetničkog posla tijekom same parnice. Upozorava se na činjenicu da se najveći protivnik pravde nalazi u odugovlačenju procesa te se u tom smislu određuje da odvjetnik ne smije pred sudom citirati isprazne i nepotrebne zakone koji se ne tiču konkretnog predmeta. Zato se posebno upozorava sudce da se na svaki način pobrinu kako bi spriječili odvjetnike u odugovlačenju procesa. Deveta i deseta točka sadrže konkretne primjere kojih se odvjetnici moraju kloniti ili pak koje moraju slijediti s ciljem što bržeg i boljeg obavljanja posla. U zaključku se naglašava kako se svi oni, kojima je ova „kraljevska uredba“ (*mandatum Regium*) upućena, moraju pridržavati svih napisanih propisa jer je to u interesu države, ali i privatnih osoba u čije se ime vodi neki sudski postupak koji zahtijeva odvjetnički angažman.

Pod istom signaturom nalazi se Keresturijev rukopisni koncept koji je odgovor Magistrata na traženi izvještaj o broju i stanju odvjetnika u Varaždinu. Koncept je datiran 27. V. 1769. godine i sadrži odgovor poglavarstava na gore prikazani kraljičin mandat iz veljače iste godine. Kraljicu se izvještava da je grad javno objavio spomenuti nalog o odvjetnicima. Što se tiče odvjetnika, stoji da grad Varaždin ima samo dvojicu odvjetnika s odgovarajućim iskustvom i prisegom – to su gradski bilježnik (*ordinarius notarius*) i gradski odvjetnik (*fiscalis*). U konceptu nisu navedena imena, piše samo „*Notarium et Fiscalem*“. Te su službe u gradu tada vršili Josip Keresturi i Stjepan Franjo Hosny. No, nastavlja se u izvještaju, tj. odgovoru, u gradu postoji još nekoliko odvjetnika kojima je dopušteno obavljanje odvjetničkog posla pred gradskim sudom. To su županijski odvjetnici koji povremeno borave u Varaždinu. Ni njihova imena nisu navedena. Izdvojeno je ime Matija Protulepecz jer ga je Magistrat 3. lipnja 1768. godine zbog optužbi za loše zastupanje kaznio zabranom obavljanja službe (*poena*

silentii). Navodi se da je problem u tome što on u županiji, gdje obnaša dužnost zamjenika odvjetnika (*vicefiscalis*), i dalje neometano obavlja odvjetnički posao pred sudom, mada je na drugoj sudskoj instanci, tj. u gradu Varaždinu kažnjen. Dvor nije bio zadovoljan izvještajem varaždinskog poglavarstava zato u prosincu iste godine šalje Varaždinu novi mandat s dodatnim zahtjevima na koje se poglavarstvo moralo očitovati.²⁸³ Taj se kraljevski nalog pozvao na nalog o reguliranju broja odvjetnika i odvjetničke službe iz 10. veljače iste godine. Upozorava se Magistrat da nije poslao potpuni izvještaj jer je uz informaciju o broju odvjetnika u gradu trebalo napisati i mišljenje koliki bi broj odvjetnika u odnosu na broj parnica koje se vode pred gradskim sudom zadovoljavao gradske potrebe. Budući da nije poslano takvo mišljenje, stoji u dokumentu, a svakako je u javnom interesu bilo da se regulira eventualni prekomjerni broj odvjetnika, tj. da se uskladi s potrebama, nalaže se gradu da to napravi. Pod istom se signaturom nalazi i drugi Keresturijev rukopisni koncept odgovora poglavarstva datiran 3. III. 1770. godine i na ovaj mandat. Ponavlja se tvrdnja da su u samom gradu Varaždinu dvojica odvjetnika s potrebnim iskustvom i zakletvom: gradski bilježnik i gradski odvjetnik. No, grad isto tako, nastavlja se u izvješću, u svoj popis onih koji smiju obavljati odvjetnički posao pri gradskom sudu stavlja i one odvjetnike koji su upisani u županijski popis. U odnosu na broj parnica i procesa koji se vode pred gradski sudom izneseno je mišljenje da su dovoljna četiri odvjetnika. Kao problem je istaknuto što se isti ti odvjetnici, koji se nalaze na gradskom popisu, nalaze i na popisu odvjetnika za cijelu Križevačku i Varaždinsku županiju. Zbog čestog izbijanja grad Varaždin nije mogao stalno na njih računati, ali su ipak upisani u popis odvjetnika u gradu kako se ne bi dogodilo da neki građanin u slučaju potrebe ostane bez potrebne pravne zaštite. Iz navedenog je jasno da se Magistrat ni u ovom ponovljenom izvještaju nije mogao jasno odrediti prema popisu odvjetnika. S obzirom da je grad bio i središte županijske uprave i mjesto u kojem je djelovalo Hrvatsko kraljevsko vijeće i u kojem se sastajao Hrvatski sabora, razumljiva je protočnost odvjetnika jer je u gradu postojalo više sudskih instanci.²⁸⁴ Kao dodatak ovom odgovoru pridodan je i traženi popis odvjetnika pod naslovom „*Specificatio Procuratorum in comitatu et civitate Varasdinensi susceptorum*“. Prema dvojbama koje su iznesene u samom odgovoru odvjetnici su podijeljeni u dvije skupine: 1) *In civitate constanter habitantes*; 2) *In civitate non constanter residentes*. Uz bilježnika Keresturija i fiskala Stjepana Hosnyja u prvoj grupi našla su se još dva imena: Ivan Fritz i Kircholz. U popisu druge grupe nalazi se šest imena.

²⁸³ HR-DAV-PGV, I-1, I-68; *Mandatum Regium* ex 23. XII. 1769. Ovaj mandat potpisuje car Josip II.

²⁸⁴ O sudskoj nadležnosti gradskih magistrata na čelu sa sudcem usp. Zlatko Herkov, „Sudovi naših slobodnih gradova u XVIII. Stoljeću“, *Odvjetnik*, 6-7, god. XVIII (XXXIII) (1968): 145-150. O sudskim tijelima u Bansknoj Hrvatskoj u 18. stoljeću usp. Zlatko Herkov, „Jozefinski sudbeni red“, *Odvjetnik*, 4-5, god. XVIII (XXXIII) (1968): 96-101.

Dakle, Josip Keresturi je po naravi svoje službe sudjelovao u prepisci između grada i državnog dikasterija po pitanju normiranja odvjetničke službe. Nova regulativa je striktno određivala kriterije koje je morao zadovoljiti kandidat da bi mogao obavljati odvjetničku službu. Isto je tako očito da je on sam zadovoljavao nove zakonske kriterije zbog čega je bio potvrđen u popisu odvjetnika što mu je omogućavalo daljnje bavljenje odvjetničkim poslom u Varaždinu, ako ne pred gradskim sudom, onda pred nekom drugom sudskom instancom. Bez obzira što je Keresturi po naravi svoje službe pisao koncepte odgovora centralnim dikasterijima nema sumnje, uzimajući u obzir njegovu pravnu naobrazbu i činjenicu da je poznao problematiku odvjetništva, da je bio jedan od autora odgovora koji su poslani u Beč. Nitko u tadašnjem varaždinskom Magistratu nije bio upućeniji u suvremenu pravnu problematiku, proces reformi koji je obuhvaćao sve razine prava i zakonodavstva, što se vidi i na izloženom primjeru reguliranja odvjetničke službe.

3.4. Keresturi u potrazi za društvenim probitkom

Promatrajući Keresturijevo javno djelovanje neposredno nakon završetka studija prava, u prvi plan izbija njegova prisutnost u žiži političkih događanja u Banskoj Hrvatskoj. Prvi neposredniji susret sa zagrebačkom i hrvatskom političkom scenom, odnosno upoznavanje širih političkih prilika i ljudi u javnom životu ostvario je jamačno već za vrijeme dvogodišnje učiteljske službe u zagrebačkoj isusovačkoj gimnaziji. Odabir studija prava nakon napuštanja Družbe Isusove bila je dobro isplanirana odluka s obzirom da mu je pravnička diploma otvarala vrata pristupa javnim upravnim službama i političkom djelovanju. No, bez obzira što je odlučio „napustiti Parnas i posvetiti se pravnim naukama“,²⁸⁵ mladi Keresturi put izlaska na javnu scenu pronalazi preko svoga pjesničkog talenta i stvaralaštva. Na žalost, nije moguće ustvrditi je li Keresturi autor triju djela – od kojih su dvije „pohvalnice“: *Elogia in nuptias Iosephi et Iosephae Imp. i In mortem Imp. Francisci* – koje mu pripisuje Fejér i kasniji bibliografi.²⁸⁶ Ako se pak pretpostavi Keresturijevo autorstvo navedenih pohvalnica, koje su prema navedenom izvoru tiskane i objavljene u Beču 1765. godine što se podudara s vremenom njegova studija prava, nameće se zaključak da se tako zvučnim naslovima, kojima je popratio značajne događaje, želio predstaviti bečkoj javnosti.

Nedvojbeno, u najvećoj mjeri Keresturijevo javno djelatnost tijekom njegova boravka u Varaždinu obilježila je služba gradskog bilježnika. No, ne treba zanemariti niti druge javne

²⁸⁵ V. bilj. 84.

²⁸⁶ V. bilj. 89.

poslove koje je obavljao prije preuzimanja notarske službe i za vrijeme iste. Prvi odvjetnički posao, a time i prvi Keresturijev javni angažman nakon završetka studija prava bio je vezan uz Zaladsku županiju. U dokumentima se redovito ponavlja informacija da je 1766. godine u toj županiji prilikom uspostave urbara bio odvjetnik seljacima ili kako u izvorima stoji – *contribuenti plebi*.²⁸⁷ Budući da se Međimurje nalazilo u Zaladskoj županiji, nema sumnje da je u procesu zastupanja branio upravo interese „stanovnika Međimurja“ (*Insulantes*) kako i stoji u spomenutoj kratkoj bilješci u Elenhu gradskog arhiva iz 1770.²⁸⁸ Ovdje treba imati u vidu da je Josip Keresturi kao rođeni Štrigovljanin poznao prilike u Međimurju. Nije postojala jezična barijera između njega i seljaka te je i zbog toga bio prihvatljiv izbor županijskoj upravi čiji mađarski činovnici nisu poznavali kajkavski jezik.

S obzirom na događanja tijekom sljedeće godine, može se reći da je godina instalacije Hrvatskog kraljevskog vijeća u Varaždinu obilježila daljnji tijek Keresturijeva života. Dva su događaja blisko povezana. Naime, 20. kolovoza na dan same instalacije Vijeća tiskana je, dijeljena, a gotovo sigurno i javno čitana Keresturijeva prigodnica *Elegia de Consilio regio*.²⁸⁹ Drugi je događaj vezan uz Keresturijev pokušaj da u novoutemeljenom Vijeću dobije činovnički položaj. Što se tiče pokušaja dobivanja činovničkog položaja u Vijeću, Ugarska dvorska kancelarija je predstavkom Dvoru iz 10. lipnja 1767. godine, koja je sadržavala prijedlog osoba koje su trebale biti namještene u Vijeću, između ostalih predložila i Josipa Keresturja.²⁹⁰ On je prema podnesenom prijedlogu trebao postati zapisničar. U istom prijedlogu za računovođu je trebao biti postavljen tadašnji varaždinski gradski odvjetnik Fritz.²⁹¹ Horbec napominje da je prijedlog Ugarske kancelarije bio zapravo Kollerov prijedlog osoblja za novo gubernijsko tijelo. Međutim, na intervenciju bana Nádasdyja Keresturi i Fritz ipak nisu dobili predložene službe.²⁹² Keresturija je, dakle u potrazi za namještenjem u Vijeću podupirao Koller, a prema svemu sudeći spriječio ban Nádasdy. Već odobreni prijedlog prema kojemu je Keresturi trebao postati zapisničarom ban Nádasdy onemogućio je svojom predstavkom nakon sastanka u Beču na kojem se osim o uspostavi Vijeća raspravljalo i o slanju dvorske komisije u Hrvatsku radi razgraničenje između civilnog područja i područja Vojne krajine, odnosno radi

²⁸⁷ V. bilj. 278.

²⁸⁸ Uvođenje urbara u mađarskim županijama potaknut je seljačkim pobunama u županiji Vas i Zala. Keresturi je 1766. zapravo sudjelovao u pripremama za provođenje urbarijalnih regulacija koje su započele 1767. godine. Usp. Horbec, „Razvoj uprave“, 108.

²⁸⁹ V. bilj. 205.

²⁹⁰ Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, 164.

²⁹¹ Usp. *Isto*, 165. Jokob Fritz je bio varaždinski gradski odvjetnik; u Knjigu građana upisan je 1759. godine s napomenom „Insulanus“. Usp. Herkov, „Organizacija uprave“, 226.

²⁹² Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, 225.

eksproprijacije nekih područja u korist Vojne krajine.²⁹³ Sama činjenica da je Koller predložio upravo Keresturija za mjesto zapisničara govori dovoljno o njegovoj prisutnosti u javnom životu Banske Hrvatske i poznanstvima preko kojih je mogao utjecati na Kollerov prijedlog ili pak o osobnom poznanstvu s Kollerom. O budućim namještenicima Hrvatskog kraljevskog vijeća raspravljalo se, dakle pri najvišim političkim tijelima – Ugarskoj dvorskoj kancelariji i Državnom vijeću. Tako je i Keresturijevo ime preko Kollerova prijedloga bilo prisutno u spomenutim raspravama. No, bez obzira što je ban Nádasdy, prema iznesenom, onemogućio Keresturijevo namještenje u Hrvatskom kraljevskom vijeću, to nije imalo utjecaja na činjenicu da je upravo banovom inicijativom, tj. pod njegovim pokroviteljstvom poslan na službu dvorskog agenta u Beč.²⁹⁴

3.4.1. Prvo izražavanje političkih stavova – *Elegia de Consilio regio*

Keresturijeva povezanost s Kollerom posebno je došla do izražaja na dan ustoličenje Vijeća u Varaždinu i Kollerova dolaska u grad kada je prigodno čitana spomenuta Elegija o Hrvatskom kraljevskom vijeću. Uz već prikazani opis svečanog dočeka koji je upriličen u Varaždinu, elegija obrađuje još nekoliko važnih tema koje govore o samom piscu, njegovoj percepciji i očekivanjima od nove institucije te o njegovoj ambiciji da sudjeluje u radu Vijeća. Mada Elegija u naslovu nosi posvetu Vijeću, toj je tematici posvećeno svega deset od ukupno stotinu i dvanaest elegijskih distiha. Za njega je Vijeće „najviše sudište“ koje se formira za „trostruku naciju“ (*errigitur Summus triplici pro gente Tribunal*) koje će narodu dati prikladne zakone i pravo i iz kojega će „poteći mir, pobožnost i svako dobro“.²⁹⁵ Motiv „trostruke nacije“ i Vijeća, kojemu pjesnik namjenjuje integracijsku ulogu povezivanja Save s Dalmacijom i Slavonskom zemljom, ponavlja se i u sljedećim stihovima. Keresturi nedvosmisleno proklamira ujedinjenje hrvatskog naroda i zemalja očekujući da tu povijesnu zadaću ispuni Vijeće: *Nunc eadem ternas conectet Curia gentes / Fiet e triplici corpore corpus idem*.²⁹⁶ Završna misao o

²⁹³ O interesima koji su vodili Dvor pri uspostavi novih teritorijalnih rješenja prema kojima je Karlovački generalat trebao dobiti određena područja na štetu civilnog dijela i o odluci o slanju dvorske komisije koja je trebala na terenu uspostaviti nove granice između civilnog i vojnog područja te općenito o interesima Dvora u Banskoj Hrvatskoj uoči osnivanja Hrvatskog kraljevskog vijeća v. *Isto*, 114-124.

²⁹⁴ V. bilj. 223.

²⁹⁵ Pojam *pietas* (pobožnost) svakako treba shvatiti u antičkom rimskom značenju Horacijevog pjesništva koje priziva obnovu stare rimske vrline, poštivanja tradicije, religije i zakona. Na prvoj stranici Keresturi kao lajtmotiv stavlja upravo Horacijeve stihove o obnovi zanemarene rimske vrline: *Jam Fides et Pax et Honor Pudorque / Priscus et neglecta redire Virtus / Audet apparetque beata pleno / copia cornu*. Keresturi, *Elegia de Consilio regio*.

²⁹⁶ U prvom se stihu kaže da će Vijeće (*Curia*) povezati tri nacije, a u drugom se naglašava da će od „trostrukog tijela nastati isto tijelo“.

Vijeću usmjerena je na „carski tron“ iz kojega proizlazi „njegova snaga i djelovanje“ čime se naglašava presudan utjecaj vladara i dvorskih institucija u procesu formiranja prvog gubernija u Banskoj Hrvatskoj.

Prigodničarski karakter elegije, kojoj je u prvom redu cilj bio dati svečani ton danu ustoličenja, pisac je iskoristio da čitateljima jasno iznese i svoje političke stavove – bilo da se radilo o smjeloj viziji ujedinjenja hrvatskih zemalja, bilo da je naglasio presudni utjecaj Dvora na politički život Hrvatske. Ne može se ne primijetiti koliko je sadržaja pisac sublimirao u tih nekoliko stihova. Pokazao je da je svjestan odlučujućeg utjecaja bečkog Dvora nauštrb utjecaju hrvatskih staleža na politički život. Bili su mu, dakle potpuno jasni društveno-politički odnosi snaga u Monarhiji i činjenica da Beč aktualnim upravnim reformama nastoji preuzeti nadzor na svim područjima upravnog i političkog života države. Ono što je još znakovitije u Keresturijevim stihovima je izražavanje svijesti o povijesnosti, razjedinjenosti, narodu i teritoriju Trojedne Kraljevine. Ovi stihovi nam pružaju jasnu sliku intelektualne zrelosti pisca koji koristi priliku da okupljenoj političkoj eliti i ukupnoj varaždinskoj publici 20. kolovoza 1767. na dan najvećeg mađarskog blagdana pošalje svoju poruku.²⁹⁷ Sljedećih dvadeset stihova posvećeno je Franji Kolleru.²⁹⁸ Keresturi se samo superlativima izražava o Kolleru pridajući mu, u poetskom duhu elegije, gotovo mitsku ulogu bez čijeg djelovanja i nazočnosti Vijeće ne bi bilo ni osnovano. Koller je za pjesnika *Musarum cultor, vindex acerrimus aequi* („Štovatelj Muza i žestoki borac za pravdu“) koji duhom, znanjem, zaslugama nadvisuje sve i koji je tako dobar govornik da može govorom „pobijediti svako srce“. Opisan je Kollerov *cursus honorum* od višegodišnje pravničke službe u Pešti, službe i „obrane kraljeve časti u Požunu“ do onog časa kada je pozvan u Beč. Njegova uloga u Varaždinu je za pjesnika jednaka kraljevoj ulozi jer je njemu povjeren zadatak utemeljenja Vijeća. Pjesnik Kollera obasipa nizom epiteta. U elegiji spjevanoj u čast Vijeću središnje mjesto ne zauzima ni ban, koji će biti predsjednik, ni drugi imenovani članovi novoga tijela već kraljičin poslanik Koller što jasno pokazuje autorov naklonički stav prema njemu.²⁹⁹

Kao zadnju temu u elegiji pjesnik je obradio svoje neraspoloženje. Jada se svojoj Muzi da ne nalazi zadovoljstvo u stihovima: on, koji je svoje „nježne godine“ (*teneros annos*) posvetio nauci i poeziji, sada mora ustvrditi da mu je nanesena nepravda. Keresturi ne govori izravno o razlogu svoje tuge, ali zato metaforom „da njegovoj glavi nije pripao željeni sjaj“

²⁹⁷ 20. kolovoza je blagdan prvog mađarskog kralja sv. Stjepana.

²⁹⁸ U bilješci „(d)“ na dnu stranice stoji: *Excellentissimus D. Franc. Xavi. L. B. Koller. Commissarius Regius, Consilium Regium Varasdini installaturus. Keresturi, Elegia de Consilio regio.*

²⁹⁹ Banu je posvećeno 8, a članovima Vijeća, čija se imena ne navode, par stihova. *Isto.*

(*nec tamen optatus ... accessit capiti slendor*) poručuje da nije dobio ono što je očekivao. Uz tu tvrdnju svoje nezadovoljstvo stavlja u kontekst tolikih važnih ljudi koji dolaze na službu u Varaždin, da bi zaključno ohrabrujuće ustvrdio kako će se pojaviti novo svjetlo koje će razbiti tamu i kako drugi dan donese ono što je neki prije toga negirao. Keresturi, dakle nedvosmisleno opisuje svoju poziciju na dan ustoličenja Vijeća: on, koji je pozvan zato što je obrazovan i posjeduje pjesničko umijeće stihovima obilježiti taj događaj, u isto vrijeme nije dobio priliku sudjelovati u radu Vijeća; Kolleru, na čiji je prijedlog trebao postati zapisničarom, zahvalio se na osebujan način dajući mu centralnu poziciju u elegiji, dok se u isto vrijeme ničim nije zamjerio banu Nádasdyju koji je onemogućio njegov angažman. Kada se u obzir uzmu svi momenti, sve teme i način kako ih je Keresturi u elegiji obradio i kada se ima u vidu da je njegovo djelo bilo naručeno s ciljem da literarno obilježi opisani događaj, i uz činjenicu da je prigodno dijeljeno, onda se može ustvrditi da se pjesnik svojom elegijom potrudio predstaviti široj javnosti. Pokazao je vrhunsko poznavanje latinskog jezika, široku naobrazbu, društvenu i političku pronicavost kada su u pitanju aktualna zbivanja te viziju problematike šireg povijesnog i teritorijalnog položaja Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Elegija je na taj način bila njegova suvremena društveno-politička iskaznica koja mu je otvarala nove putove javnog djelovanja.

3.4.2. Zapisničar Komisije za razgraničenje između Banske Hrvatske i Vojne krajine

Keresturi nije postao zapisničarom u Hrvatskom kraljevskom vijeću, ali ga već nekoliko mjeseci kasnije u zapisniku sjednice sabora 4. I. 1768. godine susrećemo na mjestu zapisničara saborskog poslanstva koje je u ime staleža i redova sudjelovalo u radu komisije za razgraničenje.³⁰⁰ Poslanstvo je Hrvatskom saboru na sjednici podnijelo izvještaj, koji je prihvaćen i prema kojemu je Kraljici trebalo iznijeti primjedbe na odluke carske komisije, koja je pod Kollerovim predsjedanjem u Karlovcu odredila eksproprijaciju civilnog teritorija u korist Karlovačkog generalata. Dakle, Keresturi je tijekom druge polovice 1767. g. sudjelovao sa strane Sabora u radu Kollerove komisije za razgraničenje i bio je zapisničarom (*actuarius*) komisije. Ovaj se podatak iz njegova životopisa nalazi kasnije u kraljevskim poveljama kojima

³⁰⁰ Mate Križman, ur., *Zaključci Hrvatskog sabora, sv VIII, 1759 – 1773* (Zagreb: Arhiv Hrvatske u Zagrebu, 1971), 253. (dalje: *ZHS sv VIII.*)

je Keresturi dobio posjed i plemićku titulu.³⁰¹ Oba dokumenta donose identične podatke o Keresturijevim aktualnim i bivšim javnim službama:

*„... quae idem primo qua advocatus, ac subinde liberae regiae civitatis nostrae Varasdiensis notarius, dein vero tam in commissione Regia quae ad sopiendas complanandasque antiquas inter statum provincialem, et militarem vigentes metales differentias annis 1767. et 1768. in Regno Croatiae constituta fuit, cui ipse qua actuarius ex parte Statuum et Ordinum Regnorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae interfuit; tam in altera quoque commissione Regia, quae ad regulandas praestationes, introducendumque urbarium anno 1766. in comitatum Szaladiensem exmissa fuit, in qua ipse contribuenti plebi qua advocatus jusu altiori zelose ac fideliter assistebat ...“.*³⁰²

Podcrtani dio govori o službi zapisničara u Kraljevskoj komisiji, koja je 1767. i 1768. g. bila uspostavljena u „Hrvatskom Kraljevstvu“ i koja je trebala „smiriti i izgladiti postojeće stare granične sporove između civilne i vojne uprave, a sam je (Keresturi op. a.) sa strane staleža i redova Kraljevina Dalmacije Hrvatske i Slavonije bio zapisničarom:“ Kao važan moment Keresturijevu službu zapisničara u Kollerovoj komisiji za razgraničenje u Hrvatskoj spominje i njegov suvremenik De Luca u djelu *Das gelehrte Oesterreich* iz 1776. godine.³⁰³ Od komisije se u Beču očekivalo i njen je zadatak bio arbitrirati u zemljišnim sporovima između civilne i vojne granice i uz to, što je još važnije, pripojiti Karlovačkom generalatu, dakle vojnoj upravi, područja koja su bila u sastavu civilne Hrvatske kako bi Dvor mogao bez dogovora s hrvatskim staležima u budućnosti regulirati prikladnije trase za prijevoz roba iz Karlovca do izvozne luke Rijeke.³⁰⁴ Sudjelovanje u radu takve komisije Keresturiju je pribavilo određenu reputaciju u Beču što dokazuju i zapisane spomenute reminiscencije na taj događaj. Na kraju saborskog izvještaja stoji zaključak da se svim poslanicima „koji su dugo i zdušno promicali interese Kraljevine pred Carsko-kraljevskom komisijom“ isplati nagrada od 66 forinte i 22 krajcera – zapravo su u ovom prvom članku spomenutog zasjedanja zaključuje da je već poslan nalog kraljevinskom blagajniku za spomenutu isplatu. Posebno je napomenuto da se isti iznos isplati i zapisničaru i da mu se uz to za svaki dan službe doda jedna forinta na račun težine posla koji

³⁰¹ MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri Regii - 52. kötet - 205 - 207. A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1782 - N°. 3882; i MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 53. kötet - 379- 380. A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1786 - N°. 3329. ..

³⁰² *Isto.*

³⁰³ V. bilj. 84.

³⁰⁴ O okolnostima uspostave Carsko-kraljevske komisije na čelu s F. Kollerom usp. Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, 121-125. O prijedlozima za izgradnju nove trase ceste od Karlovca do Rijeke koja bi bila sjevernije od *Karoline* i prijedlozima za naseljavanje toga područja usp. Igor Karaman, *Privredni život banske Hrvatske od 1700. do 1850.* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989), 50-94.

je obavljao i množine spisa koje je priredio.³⁰⁵ Na sljedećem okupljanju Sabora u srpnju 1768. godine ponovno je prema Kraljičinu nalogu određena nova komisija koja je trebala nastaviti započeti posao u Karlovačkom generalatu (sada i u Varaždinskom generalatu) od prošle godine.³⁰⁶ Sabor je ponovno samo potvrdio Kollera za predsjednika komisije jer ga je Kraljica mandatom već bila postavila. Uz njega su sa strane Dvora članovi komisije bili barun Beek, barun Siskovich i barun Josip Pfeffershoven kao predstavnik Ugarske dvorske komore. Sa saborske strane glavni predstavnik bio je Franjo Patačić. Zpisničarom novopotvrđene komisije ponovno je imenovan Josip Keresturi.³⁰⁷ Sljedeće okupljanje Sabora bilo je u veljači 1770. godine. Na njemu se najviše raspravljalo o pitanjima poreza, odnosno u Kraljičinu zahtjevu prema kojemu je Banska Hrvatska trebala plaćati znatno veću kontribuciju nego do tada. Jedna od točaka je bila ipak posvećena i izvještaju koje je Saboru podnijela komisija za razgraničenje iz 1768. godine. Očito nezadovoljni eksproprijacijom dijelova teritorija civilne Hrvatske u korist Varaždinskog i Karlovačkog generalata, koje je provela komisija pod Kollerovim vodstvom, staleži i redovi imenovali su poslanike koji su trebali Kraljici iznijeti pritužbe na odluke komisije.³⁰⁸ Na čelu saborskog poslanstva postavljen je Franjo Patačić, a Josip Keresturi je imenovan na dužnost zapisničara, što je prirodni slijed jer je radom na terenu vodeći zapisnike i sastavljajući odredbe Komisije za razgraničenje poznao problematiku. Osnovni zadatak saborskog poslanstva bio je sustavno popisati sve pritužbe na odluke Komisije i predstaviti ih Kraljici. Da je Josip Keresturi izvrsno poznao prilike i pojedine toponime na terenu pokazuje i njegovo sjećanje kada se desetak godina kasnije u jednom od svojih pisama banu F. Nádasdyju iz Beča osvrnuo na sudjelovanje u radu Kollerove komisije.³⁰⁹ Keresturi obavještava bana o stavu Ugarske dvorske kancelarije glede položaja nekoliko manjih graničnih posjeda (*Tkalecz, Glogoncza, Ivanecz et Pottochecz*) u Križevačkoj županiji za koje su križevački biskup i Hrvatsko kraljevsko vijeće tražili mišljene Kancelarije. Keresturi je za te lokalitete napisao banu da su mu dobro poznati dok je bio isusovac u Zagrebu jer su neki bili u vlasništvu Družbe Isusove. Zatim je istaknuo da ih je obilazio kad je sudjelovao u radu Kollerove komisije koju u pismu naziva *Commissio excorporatoria*. Ova sintagma, kojom Keresturi s odmakom od dvanaest godina naziva Kollerovu komisiju, najbolje govori o percepciji te komisije u tadašnjoj hrvatskoj političkoj javnosti i njenoj stvarnoj ulozi: ona je bila komisija za izdvajanje teritorija

³⁰⁵ „...et nihilominus Domino actuario ...“ Dodatak od jedne forinte dnevno za „odlično napravljenu kartu“ dobio je i geometar Leber. *ZHS VIII.*, 256.

³⁰⁶ *Isto*, 271.

³⁰⁷ *Pro actuario vero dominus Josephus Keresztury, cum priori suo diurno, iisdem adiunctus est. Isto*

³⁰⁸ *Isto*, 292.

³⁰⁹ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 651-652. ex 9. IV. 1779.

(ekskorporacija) civilne Hrvatske u korist Vojne krajine. Predzadnjim, šesnaestim člankom istoga zasjedanja Sabora iz veljače 1770. odlučeno je da se Franji Patačiću na račun rada u Komisiji za razgraničenje iz kraljevske blagajne isplati 136,25 forinte, a Josipu Keresturiju, „zapisničaru iste komisije“, 23,20 forinte.³¹⁰ U nastavku se izriču pohvale Josipu Keresturiju za obavljene zapisničarski posao te mu je za svaki dan dodijeljeno dodatnih 30 krajcera, a njegovom pisaru, koji je zaključke Komisije prepisao za javnu upotrebu, dodijeljena je jedna forinta po danu prepisivanja. Još je protonotaru Kraljevstava koji je sudjelovao u radu iste komisije 1769. godine isplaćeno pedeset forinti. Staleži i redovi Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nisu, što je bilo za očekivati, podržavali odluke Carsko-kraljevske mjesne komisije (*Caesareo-regia localis comissio*) jer je radila u interesu Dvora, ne obazirući se na pritužbe zbog eksproprijacije civilnih područja.

Iz zaključaka Hrvatskog sabora, što je razumljivo, ne može se saznati Keresturijev stav o ovoj problematici koja je izazivala napetosti između hrvatskih staleža i bečkog Dvora. Ako se uzme u obzir da je F. Koller predlagao Keresturija za službu zapisničara za Hrvatsko kraljevsko vijeće – za što mu se Keresturi „odužio“ prigodnim stihovima prilikom uspostave Vijeća – može se pretpostaviti da je jednako tako svojim utjecajem urgirao da ga se postavi za zapisničara Komisije. S druge strane treba imati u vidu da je povjerenje u Keresturija izražavao i ban Nádasdy jer ga predlaže za zapisničara saborskog poslanstava koje je trebalo uputiti pritužbe kraljici. Blizak suradnički odnos s banom Nádasdyjem došao je do izražaja tijekom Keresturijeva boravka u Beču u službi dvorskog agenta. Sabor se pohvalno izrazio o radu zapisničara Keresturija što znači da je on stručno i dobro obavio svoj posao. Kao zapisničar vjerojatno nije ni ulazio u političke rasprave, koje su nastale nakon odluka Komisije, a s kojima se saborsko poslanstvo nije slagalo. Sama njegova prisutnost i često sudjelovanje u radu tako važnog tijela, o čemu se redovito raspravljalo na sjednicama Sabora, govori dovoljno o Keresturijevoj prisutnosti u javno-političkom životu Banske Hrvatske.³¹¹

3.4.3. Trgovinsko-gospodarska komisija

Problematika poboljšanja izvozne trgovine preko Karlovca i Rijeke, ali i drugog gospodarskog razvoja, bila je poticaj osnutku Trgovinsko-gospodarske komisije u okviru

³¹⁰ ZHS VIII., 326

³¹¹ U radu Komisije, uz spomenute, sudjelovali su general Krsto Oršić Slavetički, protonotar Petar Spišić, podžupan zagrebački Matija Bornemisza. V. bilj. 300.

Hrvatskog kraljevskog vijeća za čijeg je zapisničara ponovno predložen Josip Keresturi.³¹² Prema kraljičinom mandatu ova je Komisija trebala voditi brigu o napretku cjelokupnog gospodarskog i trgovačkog života u Banskoj Hrvatskoj. Na kraljičin mandat Vijeće je odgovorilo dopisom u kojem je od Kraljice tražilo potvrdu imenovanja članova Komisije i potvrdu (odobrenje) glavnih smjernica njenog rada prije izrade glavnih uputa.³¹³ Prije nego što je iznesen „Nacrt upute“ (*Projectum instructionis*) za rad Komisije Vijeće se u svom prijedlogu osvrnulo i objasnilo zašto je predložilo pojedine članove. Iz redova velikaša predloženi su Ivan i Franjo Patačić te Petar Sermage. Iz reda plemstva predloženi su Pavao Bakić, Petar Spišić i Benedikt Arbanas. Kao predstavnici građanskog staleža predloženi su Adam Sebök, Ivan Čeh i Ferdinand Wajdocher. Za zapisničara je predložen Josip Keresturi. Za svakog pojedinog navedena je služba koju je obnašao uz napomenu da su vješti u trgovačko-gospodarskim poslovima. Tako se za Pavla Bakića kaže da je iskusan i da se već duže vremena bavi trgovinom i prijevozom „prirodnih proizvoda“ (... *in coemptione et distractione naturalium per longiori tempore exercitam praxim satis expertum*). Za Benedikta Arbanasa, koji je perceptor Zagrebačke županije, stoji da je izradio jedan Nacrt (*Projectum*) za melioraciju polja.³¹⁴ Kraljica nije potvrdila predložena imenovanja, ali je na temelju Nacrta Vijeća u svibnju 1769. godine poslala detaljnu uputu (*Instructio*) za rad Komisije. U uputama se prepoznaju svi važni momenti kamerelističke doktrine na temelju koje je Dvor težio poboljšanju gospodarstva i trgovine što je trebalo dovesti do porasta općeg blagostanja u državi.³¹⁵ Josip Keresturi nije bio potvrđen za zapisničara Trgovačko-gospodarske komisije. No, iz samog prijedloga Vijeća za obnašanje službe zapisničara vidljivo je da je bio upoznat s pripremama, nacrtom instrukcija i kandidatima koji su trebali činiti njen sastav. Sudjelovanje u radu Kollerove komisije i pripreme za sudjelovanje u radu Trgovačke-gospodarske komisije omogućile su mu upoznavanje najvažnijih političkih i gospodarskih smjernica djelovanja bečkog Dvora prema Banskoj Hrvatskoj.

Iz svega navedenog proizlazi da je nakon završetka studija prava 1766. pa sve do lipnja 1770. godine, kada napušta notarsku službu u Varaždinu, Josip Keresturi bio prisutan u javno-političkom životu tadašnja Banske Hrvatske. Neosporna je njegova ambicija za dobivanjem

³¹² Komisija je osnovana Kraljičinim mandatom 3. III. 1769. O razlozima osnivanja i djelovanju komisije usp. Igor Karaman, „Djelatnost Trgovinsko – gospodarske komisije Hrv. kralj. vijeća (1769-79)“, *Historijski zbornik*, god. XVII, 1-4 (1964): 183-212.; Karaman, *Privredni život banske Hrvatske*, 101-126.

³¹³ *Isto*.

³¹⁴ Karaman za Arbanasa kaže „vrstan je agrarac“, što bi značilo poljoprivrednik. No, u latinskom tekstu stoji da je vješt u pitanjima poljoprivrede i da je izradio jedan projekt za melioraciju. Usp. Karaman, *Privredni život banske Hrvatske*, 107.

³¹⁵ O smjernicama Kraljičinih uputa usp. *isto*, 108

unosne državne službe koju su trebala pratiti zagwarantirana novčana primanja, ali i probitak među društvenopolitičku elitu čija su poznanstva mogla dovesti do otvaranja novih mogućnosti napredovanja u službi. Mada nije uspio ostvariti željenu službu zapisničara u Hrvatskom kraljevskom vijeću, što mu je trebalo priskrbiti 350 forinti godišnjih primanja, a to je znatno više od primanja bilježnika grada Varaždina,³¹⁶ nije se pokolebao te ga se još iste godine nalazi kao sudionika u službi zapisničara u Carsko-kraljevskoj komisiji što mu je također omogućilo spomenuta primanja. Dodatnu priliku za političkim i društvenim samopromicanjem iskoristio je prigodnom elegijom u čast instalacije Hrvatskog kraljevskog vijeća. Budući je to bio najvažniji društvenopolitički događaj u Hrvatskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i s obzirom na važnost Varaždina kao političkog centra tih događanja, neosporna je Keresturijeva etabliranost među najutjecajnijim osobama toga vremena u Hrvatskoj. S obzirom da nije bio plemić njegov je put prema unosnijem činovničkom angažmanu bio puno teži. Zbog toga je svoje snage usmjerio, a tako je i prepoznat, na prikazivanje svojih pravničkih i literarnih vještina na temelju kojih je inzistirao kod dobivanja određene službe. Služba varaždinskog notara očito nije zadovoljavala njegove ambicije i može se ustvrditi da ju je prihvatio kao „utješnu nagradu“ ne odustajući od potrage za unosnijim angažmanom. Kao argument za ovu tvrdnju može poslužiti njegova povremena i duža nenazočnost na sjednicama gradskog magistrata što se vidi u zapisnicima kada nedostaje njegova notarska ovjera i potpis.³¹⁷ S druge strane ga u notarskoj službi susrećemo kao protagonista određenih projekata koje je on predlagao gradskoj upravi da bi ih uprava prosljeđivala dalje nadležnim upravo-političkim tijelima. Na temelju prikazanog s pravom se može zaključiti da je Keresturi za boravka u Varaždinu ostavio trag vještog i organiziranog službenika koji se vrlo lako snalazio odgovarajući ili dajući prijedloge na mandate koje su gradu slali državni dikasteriji u procesu provođenja modernizacijskih reformi.

³¹⁶ O primanjima službenika Vijeća v. Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, 152. Plaća gradskog bilježnika u Varaždinu prema „Nacrtu rashoda“ iz ožujka 1770. iznosila je 115 forinti: DAV, PGV I-1, XI-51.

³¹⁷ Podatak o pismu kojim je Keresturi tražio od Magistrata dužu odsutnost upisan je u Elenh iz 1770. pod signaturom G. 1097. Pismo nisam uspio pronaći. HR-DAV – *Generalis Elenchus*, bez folije.

4. JOSIP KERESTURI U BEČU

4.1. *Agens aulicus* – službenik pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji

Služba „dvorskog agenta“ u Beču, koju je Josip Keresturi obnašao u razdoblju od 1771. do prijelomne 1790. godine smrti Josipa II. i okupljanja Ugarskog sabora, obilježila je njegovo javno-političko djelovanje. Dokumenti, koji najizravnije o tome govore, potječu upravo od institucije pri kojoj je obavljao službu dvorskog agenta. Prvi dokument je darovnica iz 1782. godine kojom Ugarska dvorska kancelarija kao stvaratelj isprave potvrđuje da je Josipu Keresturiju zajedno sa suprugom Antonijom i bratom Matijom darovan posjed Szinerszek u Temišvarskoj županiji – *Donatio super possessione Szinerszek Comitatus Temesiensi adjacente Josepho Keresztury Agenti Aulico Ungarico et eiusque consorti Antoniae Arbanasz de Also Lomnicza, ac germano fratri suo Mathiae Keresztury clementer facta.*³¹⁸ Uvodni dio dokumenta na dva mjesta apostrofira Josipa Keresturija kao “zaprisegnutog agenta” (*juratus agens*) pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji, koji svoju službu obnaša već dvanaest godina i kao aktualnog prisjednika (*assessor*) sudbenog stola Zaladske županije. Potom su nabrojane njegove prijašnje službe: odvjetnika i bilježnika u Varaždinu, zatim podatak o sudjelovanju u radu komisije koja je u “Hrvatskom Kraljevstvu trebala riješiti pitanja granice između civilnog i vojnog dijela i na kraju da je bio član “Kraljevske komisije” za uvođenje urbara u Zaladskoj županiji kao odvjetnik podložnicima. Prijašnje i aktualna služba, na način kako su navedene u ispravi, bile su Keresturijeva politička legitimacija:

“... *fidelis nostri Josephi Keresztury ad Cancellariam Nostram Regiam Hungarico Aulicam jurati Agentis et Comitatus Szaladiensis Tabulae Judicariae Assessoris, quae Idem primo qua advocatus, subindeque lib. reg. civitatis nostrae Vrasdinensis notarius dein vero tam in comissione Regia quae ad sopiendas complanandas antiquas inter Statum Provinciale et Militarem vigentes metales differentias anno 1767. et 1768. in Regno Croatiae constituta fuit cui ipse qua actuarius ex parte Statuum et Ordinum Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae interfuit, tam in altera quoque comissione Regia quae ad regulandas subditorum praestationes introducendum quae Urbarium anno 1766. in Comitatum Szaladiense exmisa fuit in qua ipse contribuenti plebi qua altiori jussu zelose ac fideliter assistebat postremo autem in*

³¹⁸ MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri Regii - 52. kötet - 205 - 207. A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1782 - N°. 3882. Budući da se radi o kraljevoj darovnici, ovakve dokumente uz predsjednika Kancelarije potpisuje i vladar. U potpisu ovog dokumenta su kancelar Károly Pálffy i car Josip II.

moderno quod ad Augustam nostram Aulam Regiam jam in duodecimum annum plena dicasteriorum nostrorum aulicorum cum satisfactione gerit, Agentis Aulici munere ...“

Drugi dokument izdala je Ugarsko – Transilvanijska dvorska kancelarija 1786. godine jer je u međuvremenu car Josip II. ujedinio te dvije kancelarije.³¹⁹ Naziv dokumenta govori da se radi o ispravi kojom je Josipu Keresturiju dodijeljena plemićka titula s potvrdom upotrebe plemićkog naslova „od Sinerzeka“ – *Collatio praedicati de Szinerszegh pro Josepho Keresztury, Agente Aulico Hungarico clementer*.³²⁰ Uvodni dio dokumenta donosi potpuno identične informacije o aktualnom statusu i prijašnjim službama osim novog naziva Kancelarije i godina službe kao dvorskog agenta kojih je u vrijeme izdavanja te isparave bilo šesnaest:

“... fidelis nostri egregii Josephi Keresztury, ad Cancellariam nostram Regiam Hungarico-Transylvanico Aulicam jurati agentis et ... postremo autem in moderno quod Augustam nostram Aulam Regiam jam in decimumsextum annum plena dicasteriorum nostrorum aulicorum cum satisfactione gerit, agentis Aulici munere ...”.

Keresturijevu službu dvorskog agenta redovito ističu njegovi suvremenici jer su ga kroz njenu važnost identificirali i predstavljali javnosti.³²¹ Na hrvatskom jeziku poetski se o službi dvorskog agenta izrazio njegov bečki poznanik i najvjerojatnije prijatelj Joso Krmpotić.³²² On u pjesmi, kojom oplakuje Keresturijevu smrt, ikavicom piše: „Keresztury nastojniku // Kod pristolja cesarova“.³²³ Koliko je Keresturi bio poznat kao agilni službenik pri Dvorskoj kancelariji, koji je temeljem svoje službe i ugleda mogao utjecati da Kancelarija zaprimi različite vrste zamolbi, najbolje svjedoči pismo franjevačkog poglavara slavonske provincije Sv. Ivana Kapistrana fra Josipa Paviševića poznatom jezikoslovcu fra Marijanu Lanosoviću.³²⁴ Pavišević je tražio od Lanosovića, koji je dobio carski poziv za sudjelovanjem u izradi ilirskog rječnika u Beču,³²⁵ da caru preko Keresturija, za kojega kaže da je obojici „poznat i drag“, preda „zamolbenicu“ (*libellus supplex*). Pri tome ga naziva „*Magnificus D. Joseph Keresztury de*

³¹⁹ Za spajanje Ugarske i Transilvanijske dvorske kancelarije usp. Antal Szántay, *Regionalpolitik im alten Europa*, 44.

³²⁰ MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 52. kötet – 379-380. A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1786 - N°. 3329.

³²¹ V. bilj. 84.

³²² Usp. Antun Dajmić, „Josip Krmpotić, pjesnik i član pravopisne komisije“, u: Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću, ur. Dragutin Tadijanović, Đuro Berber (Osijek: Zavod za znanstveni rad, 1985), 99-112.

³²³ Pintar, „Ein Nachtrag zur Krmpotić Literatur“, 316.

³²⁴ Pismo je datirano 27. X. 1788. g. v. Emanuel Hoško, „Pisma Josipa Paviševića Marijanu Lanosoviću“, *Croatica Christiana periodica* 7 (1983) br. 12: 59.

³²⁵ Komisiju za pravopisna pitanja „ilirskog jezika“ osnovao je Josip II., a činili su je Antun Mandić, Joakim Stulli, Marijan Lanosović i Joso Krmpotić. V. Dajmić, „Josip Krmpotić, pjesnik i član pravopisne komisije“, 99. Za članove i rad komisije v. i Mijo Brlek, *Leksikograf Joakim Stulli (1730 - 1817)* (Zagreb: JAZU, 1987), *passim*.

Szinerszuegh apud Aulam pro Hungaria agens“. Paviševć pritom ne dvoji da će Keresturi, ako se prihvati učiniti tu uslugu, bez problema predati njihove zamolbe caru Josipu II.

Naposljetku, kod navođenja Keresturijeva imena kao autora svih djela koja su tiskana za obavljanja službe dvorskog agenta od elegije *In obitum I. B. Paxy* do *De insurrectione* istaknuta je njegova služba – *auctore Josepho Keresztury de Szinerszek, agente aulico*.³²⁶

Kakve je sve izazove u praksi nudila služba saznajemo od samog Keresturija kada objašnjava sukobe za poziciju među samim agentima pri Dvorskoj kancelariji. On u pismu iz rujna 1785. g. opisuje jednu takvu situaciju kada je neki „*Dominus Junior Miller*“ služeći se svim mogućim sredstvima uspio postići da bude imenovan agentom pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji.³²⁷ Nema ništa spornoga u tome da netko, osvrće se Keresturi, na pošten način traži svoju sreću. No, nastavlja, dotični je to postigao pišući i nudeći se uporno gradovima i magnatima, koji su već imali svoje agente, što je držao nečasnim. Dakle, iz Keresturijeva pisma saznajemo da su dvorske agente držali neki gradovi i privatne osobe koje on na latinskom naziva *Principales* što znači da se radi o magnatima ili osobama koje obnašaju visoku političku ili crkvenu službu. U nastavku objašnjava da je Milleru u ostvarenju cilja pomagao otac. On se prema Keresturijevim riječima posvuda vrzmao i dočekivao sve one koji su dolazili u Beč radi obavljanja poslova pri sudovima ili upravi te ih pri izdašnim ručkovima privlačio na svoju stranu oduzimajući posao drugim agentima. Iz opisanog događaja proizlazi da se služba agenta, u doba dok ju je Keresturi vršio, nije vezala isključivo uz jednu osobu ili instituciju već su imali prostora obavljati različite posredničke poslove za klijente koji im se obrate. Najveći broj takvih slučajeva ostvarivao se preporukom i poznanstvima iz matične zemlje ili pokrajine iz koje je agent dolazio ili s kojom je bio povezan.³²⁸ No, za dio klijenata, koji su u Beč dolazili bez jasne vizije kome i kako se obratiti, agenti su se između sebe nadmetali privlačeći ih na razne načine kako je Keresturi izložio na primjeru zajedničkog djelovanja mlađeg Millera i njegovog oca koji mu je pomagao. Pri tome se nisu birala sredstva nego se potencijalne klijente uvjeravalo u nesposobnost drugih agenata, a promovirala vlastita učinkovitost uz obećanja klijentima da će uspješno riješiti njihov predmet. Takav obrazac ponašanja otvarao je mogućnost prevare

³²⁶ Usp. Keresturi, *De insurrectione*, naslovna stranica; također v. bilj. 3, 10, 12.

³²⁷ AT – OeStA/HHStA KA Vertrauliche Akten 48-1-1, Nr. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785, fol. 130, ex 24. IX. 1785. *Dominus Junior Miller variis artibus eo rem deduxit, ut Agens Cancellariae regiae Hungaricae denominaretur. Id bene; nec invideo, nec ulli indignor, qui honestis modis fortunas suas promovere conatur. Sed civitatibus, atque aliorum Agentum Principalibus scribere, seque quasi intradere, vere non satis honestum actum esse reputo. Idem suus quoque genitor faciebat, qui utique se offerendo, atque Viennae quosvis advenientes opidanis prandiis excipiendo maximam Causantium et Principalium partem in se attrahit, et alios multos Agentes prostravit.*

³²⁸ Tako je Keresturi poznat kao uspješan agent poznat provincijalu slavonskih franjevacu fra Josipu Paviševiću, koji je tražio da upravo on bude posrednik pri predavanju njihovih molbi vladaru.

klijenata što Keresturi u svom osvrtnu na agenta Millera nije izričito napisao, ali se iščitava iz konteksta i intonacije teksta. Koliko je bio opterećen neprestanom kompeticijom može se iščitati iz zaključne rezignacije kada kaže da će se, ako uvidi da ne može više uspješno obavljati agentsku službu, posvetiti obrađivanju zemlje što mu je puno draže i ugodnije.³²⁹ Da bi pregnantnije izrekao suprotnost između političkih poslova gradske vreve i blagodati mirnog života, koji pruža obrađivanje zemlje u provinciji, Keresturi se na kraju poslužio znamenitim Horacijevim stihom interpretirajući ga u svojoj verziji:

Beatus ille, qui procul negotiis, paterna, vel etiam sua colit rura!

U kontekstu opisanog događaja i Keresturjevih promišljanja agentsku se službu treba promatrati kao neprestanu borbu za zauzimanje bolje pozicije pri Kancelariji, ali i drugim institucijama i osobama bliskima Dvoru, koji su mogli ubrzati i pomoći u rješavanju određenog predmeta ili pružanju dodatnih informacija.

4.1.1. U službi i pod zaštitom bana Franje Nádasdyja

Već smo ustanovili da se Keresturjev odlazak iz Varaždina i priprema preuzimanja službe dvorskog agenta u Beču odvijao u komunikaciji s banom Franjom Nádasdyjem.³³⁰ U navedenim ispravama, koje je izdala Kancelarija, uz sintagmu *agens aulicus* stoji atribut *juratus* (prisegnuti). Dakle, Keresturi je za obavljanje službe morao imati, odnosno od Dvorske kancelarije dobiti određeni pristanak i položiti prisegu za obavljanje službe.³³¹ Naime, služba dvorskog agenta pri Kancelariji nije značila da je osoba koja ju vrši službenik te institucije niti ga je država kao službenika plaćala. Agent je imao pristup radu Kancelarije i raznim informacijama pod određenim uvjetima. Dakle, bio je pri Kancelariji, ali je posao obavljao za neku drugu osobu ili instituciju u čijoj je službi bio i koja ga je financirala.

Dvadeset i devet sačuvanih pisama, kojima je Josip Keresturi izvještavao bana Franju Nádasdyja, svjedoče i potvrđuju da je službu dvorskog agenta dobio i vršio upravo pod

³²⁹ *Si autem videro, hoc vitae genus, quod delegi, me cum utilitate continuare non posse: restat aliud longe amaenius, Agricultura, quam pacato, imo jucundo animo sequar.*

³³⁰ Za značaj banovanja hrvatskog bana Franje Nádasdyja usp. Ivana Horbec, „*Homo principis et homo statuum* – banska služba za vladavine Marije Terezije“, *Povijesni prilozi* 37 (2009): 283-315.

³³¹ Detaljno propisane upute, kojima je zakonski reguliran cijeli proces natječaja za službu dvorskog agenta pri Dvorskoj kancelariji u Beču, potrebnog obrazovanja, poznavanja jezika, dužnosti, mogućih kazni i drugog, izdane su prvi put 1774., a dopunjene 1798. godine. Usp. Alexander Kubany, *Enchiridion lexici juris incliti Regni Hungariae* (Posonii: sumtibus et typis S. Ludovici Weber, 1832), 26-29. Pojedine Kancelarije su imale posebne uvjete u prvom redu poznavanje jezika domicilnog stanovništva. Kao primjer uputa za agente pri Transilvanijskoj dvorskoj kancelariji usp. *Instructio pro agentibus regiis Transylvanico aulicis* (Viennae, 1799).

njegovim pokroviteljstvom.³³² U najstarijem pismu, koje je poslao iz Varaždina, Keresturi se potpisuje kao *Josephus Keresztury* dok u svim pismima iz Beča za prezime koristi drugačiju grafiju – *Körösztury*.

Svako pojedino pismo započinje identičnom titulacijom bana Nádasdyja kojom ga Keresturi uz uobičajene naslove časti i uzvišenosti položaja naziva i svojim patronom (lat. *patronus* – zaštitnik): *Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes Bane, Domine ac Patrone mihi Gratosissime!*. Jednako tako svako pismo završava rečenicom kojom se i dalje preporuča banovoj „milost i zaštiti“ (*gratiis ac patrociniis*). Na kraju pored datacije stoji potpis uz izraz pokornosti: *Excellentiae Vestrae servus humillimus*. Keresturi sustavno bana naziva patronom, a sebe njegovim klijentom (*cliens*) što je terminologija instituta patronata iz antičkog rimskog prava.³³³ Time je svakako isticao osobnu privrženost i profesionalnu ovisnost o banu koji ga je za vršenje službe plaćao. U pismu iz 1774. g. Keresturi zahvaljuje banu za poslani novac za koji kaže da ga je primio kao što je uobičajeno.³³⁴ Primanje novca, kako je posvjedočeno u pismu, neosporno potvrđuje da ga je ban plaćao kao službenika, tj. dvorskog agenta. Keresturi je u Beču bio banov zastupnik i u njegovim privatnim financijskim poslovima o čemu svjedoči jedan izvještaj u kojem objašnjava da je ban sa svojim partnerom moguće izgubio određeni kapital.³³⁵

Prvo sačuvano pismo kojim kao dvorski agent izvještava bana Nádasdyja o aktulanim odlukama Kancelarije napisano je u srpnju 1771. godine.³³⁶ Svega tri mjeseca nakon pisma koje je banu poslao iz Varaždina. U pismu Keresturi *in medias res* izvještava o odlukama koje je Kancelarija donijela vezano uz neke kazne prijestupnicima vezanim uz posjed Trakošćan. Budući da se nije osvrnuo na svoj dolazak u Beč i preuzimanje službe, može se pretpostaviti da ovo pismo nije i prvo koje je banu poslao iz Beča. Drugo pismo iz Beča datirano je 4. veljače sljedeće godine.³³⁷ Iste godine datirana su još samo dva pisma. Iz 1773. godine sačuvana su četiri pisma s tim da je prvo datirano 1. siječnja, a četvrto 23. ožujka.³³⁸ Sljedeće pismo je od 7. veljače 1774. godine, dakle nakon gotovo jedanaest mjeseci; iz te su godine još dva pisma. Iz 1775. g. sačuvana su četiri pisma. Iz 1776. godine je pet pisama od kojih je posljednje datirano 30. IV., dakle svih pet pisama unutar prva četiri mjeseca. Sljedeće sačuvano pismo je

³³² Najstarije pismo datirano je 11. travnja 1771. i poslano je iz Varaždina, dok su sva ostala poslana banu iz Beča od kojih je posljednje datirano 1. siječnja 1781. g. MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 606-663.

³³³ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 613, ex 03. X. 1772. Ovim pismom Keresturi čestita banu imendan i naglašava svoju privrženost u vršenju službe, a od bana traži zaštitu.

³³⁴ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 627 ex 29. XI. 1774.

³³⁵ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 639-640., ex 26. I. 1776.

³³⁶ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 607 ex 11. VII. 1771.

³³⁷ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 609., ex 4. II. 1772.

³³⁸ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 623-628.

iz travnja 1779. godine.³³⁹ Navedena učestalost odnosno koncentracija u određenom ili nedostatak i nepostojanje pisama za pojedino razdoblje i cijela godišta upućuju na zaključak da je sačuvan samo jedan dio pisama Josipa Keresturija banu Nádasdyju. Kada se radilo o vrlo aktualnim pitanjima pisma su bila učestalija. U prilog toj tezi su četiri pisma iz 1780. godine od kojih su dva datirana unutar četiri dana, a izvješćuju o posljednjim danima i smrti Marije Terezije: prvo je 28. studenog, drugo, kojim je javljena caričina smrt, od 1. prosinca. Drugi primjer, koji pokazuje da su izvješća bila češća, je slučaj kada u svega nekoliko redaka informira da se po Beču ponovno proširio glas da će ban Nádasdy biti imenovan ugarskim palatinom, a knez Hadik hrvatskim banom.³⁴⁰ Keresturi, piše da će vrijeme pokazati koliko su te glasine istinite, no da je njegova obveza o tome izvijestiti. Postojala su ipak određena razdoblja kada nije slao pisma jer, prema njegovim riječima, nije bilo događaja ili informacija za koje je držao da ih je potrebno javiti. Tako u srpnju 1775. g. piše da se već dugo nije ništa dešavalo i da je to jedini razlog zašto već duže vremena nije pisao.³⁴¹ Posljednje pismo u fondu datirano je 1. siječnja 1781. godine.³⁴²

Što se sadržaja tiče, pisma su izvještaji o svemu onome što je Keresturi smatrao da je banu važno i vrijedno prenijeti kao informaciju. Kao teme koje se ponavljaju su vijesti o stanju na Dvoru, zdravlju i aktivnostima vladara, mogućim ili planiranim putovanjima cara Josipa II. te o vanjskoj politici Dvora. Redovite su i vijesti koje su vezane uz rad Kancelarije. Posebnu pažnju posvećivao je prijedlozima, razrješenjima i imenovanjima za službe u raznim institucijama i županijama, a jednaku pozornost pridavao je izvješćima o imenovanju biskupa i vijestima o unijaćenim biskupijama.³⁴³ Pored navedenih tema pisma sadrže i osvrte na piščev osobni položaj i vijesti o ugarskim magnatima u Beču.³⁴⁴ Keresturi je redovito isticao je li podatak koji prenosi potvrđen ili se govori samo o nagađanjima uz napomenu da će banu čim prije javiti nove informacije o određenom predmetu.

Ono što se s obzirom na navedene teme, odnosno sadržaj pisama može ustvrditi jest činjenica da je Keresturi imao uvid u aktualna politička, društvena i gospodarska kretanja u Monarhiji. To posebno vrijedi za politiku Dvora prema zemljama krune sv. Stjepana jer se ista

³³⁹ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 649., ex 6. IV. 1779.

³⁴⁰ MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 641., ex 27. II. 1776.

³⁴¹ MNL OL – P 507- kut. 34, no. 424. fol. 629-630., ex 25. VII. 1775.

³⁴² MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 661-662., ex 1. I. 1781.

³⁴³ Cijelo prvo pismo iz 1776. posvećeno je informacijama o imenovanju biskupa, granicama biskupija i određivanju broja kanonika nekih biskupija. MNL OL – P 507-, kut. 34, no. 424. fol. 637-638., ex 2. I. 1776.

³⁴⁴ Polovicom travnja 1776. piše o okupljanju i dolasku velikog broja magnata iz Ugarske što je komentirao nagađanjima da bi Kraljica mogla ubrzo sazvati Ugarski sabor. U drugom pismu od 29. travnja izvještava da su magnati o kojima je pisao u prošlom pismu ipak došli u Beč kako bi Kraljici poželjeli sretan put na planiranom putovanju u Goricu, no da niti jednog zbog bolesti nije primila u audijenciju. MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424. fol. 643. i 645.

ostvarivala preko Ugarske dvorske kancelarije.³⁴⁵ Podrobniji uvid u način kako je Keresturi pristupao izvještavanju o određenoj problematici može se steći samo analizom strukture pojedinih pisama ili dijelova više pisama kroz koje se provlači ista tematika.

Kao najvažnije vijesti u pismu iz veljače 1772. ističu se prijedlozi, podrška ili protivljenje jednom od trojice predloženih kandidata za zagrebačkog biskupa od kojih je jedan bio kasnije izabrani biskup Josip Galjuf. Keresturi piše i o bolesti pruskoga kralja koji je molio poznatog liječnika Marije Terezije Van Swietenena da ga dođe liječiti, ali nije mogao sa sigurnošću potvrditi je li ovaj pristao na odlazak iz Beča u Berlin. Pismo iz travnja iste godine odiše žustrinom i napetošću kada pripovijeda da je car Josip II. iznenada odgodio planirani put u Transilvaniju otkuda je trebao krenuti prema Hrvatskoj. Uzbuđenje se osjeti u dijelu teksta u kojem piše da nije potpuno siguran u razloge odgode, ali da bi to moglo imati veze s pokretima vojske. Izvještava da je vojnim trupama u Češkoj i Moravskoj naložen pokret prema austrijskom dijelu Šleske. Keresturi piše da je prije nekoliko dana naloženo Namjesničkom vijeću da se preko ugarskih županija svim propisanim potrepštinama opskrbi vojska, koja se nalazi u Ugarskoj, kako bi po primljenoj zapovijedi mogla krenuti prema Poljskoj.³⁴⁶ Pri tome napominje da će, čim sazna nove pojedinosti glede pokreta i premještanja vojnih trupa, žurno poslati informacije. No, sljedeće sačuvano pismo je tek iz listopada mada nema sumnje da je Keresturi u tako važnim stvarima redovito slao banu nove informacije. Pismom iz ožujka 1773. g. Keresturi javlja kako je preko određenih ljudi ispitao i saznao da car u svibnju planira otputovati u Transilvaniju. Što se tiče mogućeg posjeta austrijskom dijelu Poljske, piše da je jedan poljski plemić u Beču uspio uvjeriti cara da odustane jer bi se prema njegovom mišljenju izložio životnoj opasnosti. Keresturi zaključuje da se o tom dijelu Poljske, koji je sada pod vlašću Austrije, odluke donose u Beču. Kao važnu informaciju izdvaja da su se u Beču okupili unijačeni biskupi kako bi raspravljali o uređenju slovopisa tiskanih izdanja na slavenskom jeziku (*de typographia Illyrica ordinanda*), uređenju kalendara i smanjenju broja blagdana.³⁴⁷ Keresturi na kraju ističe da je za bana uspio kupiti tri djela koja su u Beču cijenjena, a da će djelo za koje navodi da tematizira „javnu sreću“ (*de la Felicite publique* – podcrtao J.K.) čim bude dostupno, također, kupiti i poslati banu. U sljedećem pismu istoga mjeseca izvještava o

³⁴⁵ Za značenje i poslove koje je obavljala Ugarska dvorska kancelarija v. Keresturi, *Introductio in opus collectionis, Pars I.*, 11-23.

³⁴⁶ Prva podjela Poljske

³⁴⁷ Povijesni prikaz sinode biskupa unijačenih biskupija s područja zemalja krune Sv. Stjepana održane u Beču 1773. godine, uz objavu dokumenata koje je sinoda iznjedrila, napisao je isusovac Lacko na latinskom jeziku. Josip Keresturi je na toj sinodi imao važnu ulogu zapisničara (*actuarius*) te se njegovo ime nalazi u ovjeri svih dokumenata, a na jednom se mjestu spominje da je dokument ovjerio svojim pečatom. Usp. Michael Lacko, *Synodus episcoporum ritus Byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata* (Roma: Pontificium institutum orientalium studiorum, 1975), 13, 22, 35, 36, 38, 53.

izboru za đakovačkog biskupa, zatim o vesprimskom biskupu, kojem ne navodi ime, da je na umoru i da se nalazi kod svog brata u Beču. Pismo završava informacijom da mnogi iz Beča odlaze u austrijski dio Poljske kako bi obavljali različite političke dužnosti u „Poljskoj vladi“ (*Polonico Gubernio*).

U kolovozu 1774. godine prva vijest u pismu je mir koji su sklopili „Rusija i Turska“ nakon ruske pobjede „preko Dunava“ (*trans Danubium*) 17. srpnja, ali ističe da ne zna uvjete mada se o njima u Beču različito nagađa.³⁴⁸ Potom piše da je provjerena informacija i da će car Josip II. 10. kolovoza preko Štajerske stići u Varaždin otkuda će krenuti put Osijeka, potom preko Bačke županije prema Pešti. O još jednom carevom planiranom putovanju u Transilvaniju u kolovozu piše u pismu iz srpnja 1775. g.³⁴⁹

U nekoliko pisama Keresturi piše o svojim aktivnostima i položaju. U pismu iz studenog 1774. g. stoji da je nedavno bio u Varaždinu, ali da nije imao prilike pohoditi bana jer je od supruge dobio vijest da je ona na porodu zbog čega je morao požuriti natrag u Beč. U kolovozu sljedeće godine piše da je planirano putovanje u Zagreb odgodio do sredine rujna.³⁵⁰ U pismu iz studenog 1775. godine saznajemo da je Keresturi neko vrijeme u „Hrvatskoj“ bio savjetnikom Prve austrijske pukovnije i da ga je Kraljica nakon razgovora, na koji ga je pozvala „jedne nedjelje“, na njegov osobni poticaj razriješila te službe. Keresturi ističe da je iz pukovnije o njemu poslano negativno izvješće iz kojega je vidljivo da je zadobio mnoge neprijatelje. Sam zaključuje da ga je Kraljica razriješila te službe poradi brige za njega samoga i da je kanačno okončan taj slučaj koji on sam naziva komedijom.³⁵¹ Pismom iz 30. travnja 1776. Keresturi se u nevjerici referira na vijesti o požaru u Varaždinu.³⁵² Briga za grad u kojem je boravio i službovao i s kojim je bio povezan tijekom cijeloga života mogu se iščitati iz svake riječi. U trenutku kada piše još nije potpuno siguran je li požar bio tako katastrofalnih razmjera kao što potvrđuju vijesti koje je dobio iz više izvora. Koliko je suosjećao s nesrećom dragog mu grada najbolje svjedoče njegove riječi da mu je „to zlo bilo uzrokom najdublje tuge“.

U dva pisma iz 1776. g. Keresturi izvještava o prilikama oko „primorja“ (*partes maritimae*), tj. grada Rijeke i područja Vinodola. U prvom osvrtu donosi informaciju da Ratno vijeće ta područja želi podložiti pod svoju upravu čemu se usprotivila Češka kancelarija.³⁵³ Dok se ta pitanja ne riješe, Keresturi tvrdi da neće biti imenovan „župan Vinodolske županije“ (*supremus*

³⁴⁸ MNL OL – P 507- kut. 34, no. 424. fol. 625-626.

³⁴⁹ MNL OL – P 507- kut. 34, no. 424. fol. 629-630.

³⁵⁰ MNL OL – P 507- kut. 34, no. 424. fol. 631.

³⁵¹ MNL OL – P 507- kut. 34, no. 424. fol. 633-634.

³⁵² MNL OL – P 507- kut. 34, no. 424. fol. 647-648.

³⁵³ MNL OL – P 507- kut. 34, no. 424. fol. 639-640., ex 26. I. 1776.

comes comitatus Vinodolensis). Krajem travnja izvještava o Kraljičinoj odluci da Josip Majláth, za kojega navodi da je savjetnik pri Carsko-kraljevskoj komori, gubernator Rijeke i „primorske trgovine“ (*Commercii maritimi*), svoje dotadašnje službe ujedinio sa službom župana i upravitelja „nove Vinodolske županije“.³⁵⁴

Sadržaj navedenih pisama, teme o kojima je ban Nádasdy dobivao izvještaje i sam način na koji se Keresturi obraća svome pokrovitelju svjedoči da niti u jednom trenutku nije bilo narušeno njihovo međusobno povjerenje. Niti u jednom pismu nema naznake koja bi ukazivala da je ban bio nezadovoljan ili da se Keresturi trebao opravdavati glede načina na koji je obavljao svoje dužnosti.

4.1.2. Društvena umreženost i osobni probitak

Iznimno vrijedne bilješke Ignaza de Luce iz 1776. i 1787. godine i Josipa Voltića govore o percepciji suvremenika da se Keresrurijev angažman u Beču nipošto nije svodio samo na službu dvorskog agenta. Mada je za obavljanja službe zanemario poeziju, kako je de Luca zapisao, to nije označilo prekid s pisanjem već je spisateljski talenat tada usmjerio prema cilju ostvarivanja drugačije karijere. Pokretanje novina *Ephemerides Vindobonenses* bio je veliki korak na putu da svoje djelovanje u Beču ne svede samo na službu dvorskog agenta što je bio slučaj s njegovim kolegama.³⁵⁵ Takav oblik javnog angažmana nije bio neposredno povezan sa službom dvorskog agenta, ali je itekako doprinio stvaranju ugleda ne samo među ugarskom političkom elitom u Beču već i šire.

O Keresturijevom ugledu i društvenom probitku u Beču, koji je bio popraćen znatnim materijalnim i financijskim dobitcima, najbolje svjedoči činjenica da je donacijom Josipa II., koja je išla preko Ugarske dvorske kancelarije, 1782. g. dobio posjed *Szinerszek* u Temišvarskoj županiji.³⁵⁶ Keresturiju je iz državne riznice u svrhu kultiviranja posjeda darovano trideset tri tisuće šest stotina i pedeset forinti za potrebe melioracije te gradnje potrebnih i korisnih gospodarskih zgrada, kako izričito stoji u darovnici. Kao razlog vladareve donacije ističe se da

³⁵⁴ MNL OL – P 507- kut. 34, no. 424. fol. 645-646., ex 29. IV. 1776. Keresturi je buduću županiju nazivao Vinodolskom. Za proces osnutka Riječkog gubernija i Severinske županije te položaj Josipa Majlátha, koji je kao riječki gubernator imenovan županom novoosnovane Severinske županije, u kontekstu interesa politike bečkog Dvora da preuzme neposrednu kontrolu nad trgovačkim putem od Karlovca do Rijeke usp. Horbec, „Razvoj uprave“, 41-46.

³⁵⁵ Tijekom druge polovice 18. stoljeća niti jedan dvorski agent u Beču nije se bavio pisanjem i izdavanjem kao što je slučaj kod Keresturija.

³⁵⁶ MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri Regii - 52. kötet - 205 - 207. A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1782 - N°. 3882

je Josip Keresturi svim svojim službama, koje je obavljao, a posebno aktualnom službom dvorskog agenta, pokazao iznimnu ustrajnost i vjernost prema ugarskoj Kruni, vladaru i vladarskoj kući. Četiri godine kasnije slijedila je nova potvrda Keresturijeva društvenog probitka i ugleda, koji je gradio radom pri Dvorskoj kancelariji, ali i širenjem društvene povezanosti s mnogim utjecajnim ljudima. Novom ispravom, koju je također izdala Kancelarija u ime „ugarskog apostolskog kralja“ Josipa II., Keresturiju i njegovim nasljednicima dopušteno je korištenje plemićke titule darovanog posjeda – *praedicato de Szinerszegh*.³⁵⁷ Kao razlog darivanja plemićke titule, pored opetovanog isticanja ustrajnosti obavljanja službe i vjernosti prema vladaru, stoji da je ovaj čin znak kraljeve naklonosti i zahvalnosti prema Josipu Keresturiju.

Dobivanjem posjeda u dalekoj Temišvarskoj županiji Josip Keresturi težište svoga djelovanja uz agentsku službu usmjerava prema jugoistočnom dijelu Ugarskog Kraljevstva. Iste godine ban Nádasdy napušta bansku službu, a sljedeće umire pa je Keresturi zasigurno ostao bez pokroviteljstva važne političke osobe. No, do tada su njegov ugled u društvu i pozicija agenta pri Dvorskoj kancelariji, o čemu svjedoči dobivanje posjeda Szinerszek, bili već toliko prepoznatljivi da su mu otvarali puteve prema novim poznanstvima s ljudima koji su obnašali visoke političke i upravne službe.

O Keresturijevim društvenim i političkim vezama polovicom osamdesetih godina svjedoči njegovih jedanaest pisama koja se nalaze u dva fonda. Pet pisama je od rujna 1783. do kolovoza sljedeće godine uputio tada aktualnom županu Srijemske županije Franji Balassi.³⁵⁸ Preostalih šest pisama je iz druge polovice 1785. godine, a upućena su neutvrđenom adresatu.³⁵⁹ Pisma srijemskom županu Balassi, koji je u razdoblju 1785. – 1790. g. bio hrvatski ban i povjerenik (*commissarius*) Zagrebačkog okruga,³⁶⁰ nisu koncipirana isključivo kao izvještaji, što je bio slučaj s pismima banu Nádasdyju. Prvo pismo je zapravo molba kojom Keresturi traži

³⁵⁷ V. bilj. 301. Ispravu potpisuju kralj Josip II. i kancelar Ugarsko-Transilvanijske dvorske kancelarije Karoly Palfy. U ispravi iz 1782. naziv posjeda pisan je oblikom *Szinerszek*, dok je u onoj iz 1786. g. *Szinerszegh*. U tiskanoj verziji na naslovnica Keresturijevih djela, također, stoje oba oblika.

³⁵⁸ MNL OL - P 1765-22 t-br. 4535-4539.

³⁵⁹ AT – OeStA/HHStA-KA Vertrauliche akten 48-1-1, Nr. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785, fol. 122-131.

³⁶⁰ Balassa je bio zagovornik, pristaša i provoditelj jozefinske politike reformi. Kao srijemski župana, a u naznačenom razdoblju hrvatski ban, koji je ujedno obnašao službu župana Požeške županije i bio carski povjerenik Zagrebačkog distrikta, predano je radio na provođenju jozefinskih reformi. Usp. Horbec, „*Homo principis et homo statuum* – banska služba za vladavine Marije Terezije“, 313. Za politički kontekst banske službe u drugoj polovici 18. st., tj. do 1790. g. te ulogu bana Balasse kao predstavnika politike bečkog Dvora usp. Ivana Horbec, „Prosvijećeni apsolutizam i banska služba. Uvod u politiku hrvatsko-slavonskih staleža (1756. – 1790.)“, u: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura = A horvat-magyar együtteles fordulopontjai: intézmenyek, tarsadalom, gazdasag, kultura*, ur. Pal Fodor (Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti; Hrvatski institut za povijest, 2015.), 224-229.

od Balasse pomoć kako bi svome „rođenom bratu“ Matiji pronašao časniju i unosniju službu.³⁶¹ Način na koji se obratio aktualnom srijemskom županu i prikazao okolnosti, koje su dovele do potrebe da od njega zatraži pomoć, svjedoče o Keresturijevoj pozicioniranosti među hrvatsko-ugarskom političkom elitom koja je svoju karijeru ostvarivala u službi jozefinske politike Dvora. Sam početak pisma otkriva da je ono najvjerojatnije prvo Keresturijevo obraćanje Balassi. On ističe Balassine upravljačke vrline i dobrohotnost kojima je kod svojih podređenih stekao iznimno poštovanje i povjerenje. Na temelju njihovog povjerenja, koje su mu prenijeli, Keresturi izražava svoje povjerenje. Dakle, Keresturi je do Balasse došao posredničkim putem, tj. preko svojih poznanika koji su obavljali službu pod njegovom ingerencijom. Prikazujući položaj svoga brata Matije, Keresturi piše da je nakon ukidanja Družbe Isusove, kojoj je pripadao, pod njegovim pokroviteljstvom krenuo putem ostvarivanja „javne karijere“. Najprije ga je godinu i pol dana namjestio na praksu kod odvjetnika, a potom isto toliko na sudu (*ad Tabulam Regiam*) pri kojem je s izvrsnom ocjenom položio pravosudni ispit. Zatim ga je poslao na „čakovečki posjed“ (*dominium Csaktornya*) gdje je vršio službu fiškala (*fiscalis*). Budući da je sam Keresturi počeo poboljšivati, kako stoji u pismu, pozvao je brata Matiju k sebi u Beč da mu pomogne u vršenju „poslova različite vrste“ (*omni genere laborum*). Keresturi je podcrtao da je Matija obavljao puno poslova s drugim dvorskim agentima i da mu je to izvrsno „polazilo za rukom“ (*succolavit*). Zbog toga je kanio zaposliti ga „pri Bečkoj agenturi“ (*ad Agentiam Viennensem*) bilo kao samostalnog agenta, bilo da radi zajedno s njim kao „jedna osoba“. No, kako kaže, takvoj ideji da dva brata budi agenti pri istoj Dvorskoj kancelariji usprotivio se jedan savjetnik koji je Matiji ponudio službu akcepiste. Matija nije bio zadovoljan tako niskom službom, ali je znao da će, ako je odbije, sebi uskratiti mogućnost dobivanja neke druge javne službe. Drugi problem bio je u tome, piše Keresturi, jer je znao da će se iz tako niskog položaja i „bijedne službe“, koja nije odgovarala njegovom izvrsnom obrazovanju i sposobnostima, teško izvući.³⁶² Na kraju je ipak prihvatio ponuđenu mu službu akcepiste.³⁶³ Tek tada su nastali ozbiljni problemi jer je Matija postao „žalostan i melankoličan“ zbog službe kojom nije bio zadovoljan. Keresturi je bratov nezavidan položaj istaknuo suprotstavljajući mu njegovo izvrsno obrazovanje, urođeni talent za poslove ističući da zna latinski, hrvatski i mađarski jezik, a njemački puno bolje od njega samoga. Keresturi k tome ističe da ga osobno žalosti bratov

³⁶¹ MNL OL - P 1765-22 t-br. 4535-4539, ex 5. IX. 1783.

³⁶² Službu akcepiste za brata Matiju Keresturi smatra toliko niskom da cijelu situaciju prikazuje vrlo dramatično. Ako ju Matija prihvati, tvrdi da će „potonuti u bezdan“ (*demergere abyssum*) iz kojega će „teško pronaći priliku izroniti“ (*nec facile ultro emergendi occasio esset*).

³⁶³ Na službi akcepiste pri Ugarsko-transilvanijskoj dvorskoj kancelariji Matija Keresturi zabilježen je 1784. godine u jednom bečkom shematizmu. Usp. *Hof- und Staats- Schematismus der röm. Kaiserl. Auch kaserl-königl. Haupt- und Residenzstadt Wien – 1784*, (Wien: gedruckt bei Joseph Gerold 1784.), 174.

bijedan položaj jer je on sam svojim utjecajem mnogima pomogao dobiti dobru službu, koja im omogućuje „častan način života“, a bratu ne može pomoći. Tvrdi da mu nije smjeo niti spomenuti sva ta pisma koja je slao naokolo pomažući drugima u potrazi za službom. Na kraju pisma se utječe Balassi tražeći za brata „neku časniju službu“ (*honoratius aliquod officium*) bilo koncipiste, bilo sekretara pri nekom dikasteriju, ili pak prisjednika pri nekoj upravi. Keresturi zaključuje pismo rečenicom da će za takvu uslugu biti vječno zahvalan, dok će brat mu Matija pronaći utjehu, a dikasterij u kojem se zaposli dobiti u njemu časnog službenika.

U preostalim pismima srijemskom županu Balassi Keresturi ne spominje slučaj brata Matije. No, iz Keresturijeva pisma nepoznatom adresatu iz srpnja 1785. g. saznajemo da je posredovao i brinuo se za namještenje i svoga drugoga brata – Stjepana Keresturija.³⁶⁴ Već u prvoj rečenici piše da je iznimno radostan jer je iz pisma osobe kojoj odgovara saznao da je župan i kraljevski povjerenik, kojemu ne spominje ime, njegovom bratu Stjepanu ponudio službu javnog bilježnika Srijemske županije. Budući da je pismo iz druge polovice 1785. g., kada je već bila uspostavljena nova upravna podjela na deset okruga, a Srijemska županija je spadala pod Pečujski okrug, čiji je kraljevski povjerenik bio Franjo Széchényi, nema sumnje je upravo on Stjepanu Keresturiju ponudio uglednu službu.³⁶⁵ Keresturi piše da je istoga dana poslao pismo zahvale te da će brata Stjepana u roku od dva dana uputiti prema Pečuhu. O Széchényiju se Keresturi izrazito pohvalno izjasnio u pismu iz rujna 1785. godine.³⁶⁶ Ponovno u kontekstu zahvale za učinjenu uslugu, ovoga puta izvjesnom „zajedničkom prijatelju“, Keresturi zaziva da bi „naša domovina“ (*nostra Patria*) bila izuzetno sretna kada bi imala barem deset magnata koji razmišljaju kao Széchény. Tvrdi da to ne govori zbog ikakvog ulagivanja nego zato što je to njegovo mišljenje te podvlači da bi Ugarsko Kraljevstvo s takvim ljudima procvjetalo (*florens Regnum*).

Iz razmotrenih pisama proizlazi da je Josip Keresturi komunicirao s osobama koje su obnašale najveće upravne funkcije u Ugarskoj. Ta svoja poznanstva koristio je za razna posredovanja prilikom zapošljavanja bliskih osoba, ali i mnogih drugih poznanika, kako sam napominje. Na taj je način stvarao i širio mrežu utjecajnih poznanstava na koja se u određenim prilikama mogao osloniti. Iz primjera posredovanja za brata Matiju vidljivo je da nije uvijek

³⁶⁴ Iz naslova *Spectabilis ac Perillustris Domine mihi Colendissime!* je vidljivo da je pismo upućeno osobi koja obnaša visoku političku funkciju, ali nije župan ili povjerenik okruga (*commissarius districti*) jer bi Keresturi u naslovu istaknuo službu. AT – OeStA/HHStA KA Vertrauliche Akten 48-1-1, Nr. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785, fol. 123-124., ex 22. VII. 1785.

³⁶⁵ Usp. Szántay, *Regionalpolitik im alten Europa*, 377. Za banovanja Franje Esterházyja, koji je u isto vrijeme bio kancelar Ugarske dvorske kancelarije, Franjo Széchény obnašao je službu banskog namjesnika. V. Horbec, „Razvoj uprave“, 240.

³⁶⁶ AT – OeStA/HHStA KA Vertrauliche Akten 48-1-1, Nr. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785, fol. 125, ex 09. IX. 1785.

uspijevao u ostvarivanju zacrtanih planova bez obzira na političko pokroviteljstvo visokopozicioniranih osoba.

Već je u pismu, kojim je molio posredovanje pri zapošljavanju brata Matije, Keresturi najavio da će u tekućoj godini krenuti iz Beča u Banat. Mada nije naveo razlog, nema sumnje da je cilj putovanja bio obavljanje poslova oko njegova posjeda Szinerszek. Pismom od 12. ožujka 1784. Keresturi javlja Balassi da mu je Zagrebački kaptol dao punomoć da skrbi oko nekog njihovog posjeda u „Temišvarskom distriktu“ koji je Kaptol dobio, kako tvrdi Keresturi, u zamjenu za neke posjede koji su im oduzeti u Hrvatskoj.³⁶⁷ Keresturi od Balasse traži dopuštenje oko svog angažmana sa Zagrebačkim kaptolom, jer kaže da ne želi napraviti niti jedan korak bez Balassina suglasja. U sljedećem pismu iz svibnja, koje je poslao sa svoga posjeda Szinerszek, Keresturi obavještava Balassu da se radi o posjedu Modos i još jednom posjedu u Torontalskoj županiji za koje je od Zagrebačkog kaptola dobio punomoć.³⁶⁸ To znači da ni Balassa očito nije imao ništa protiv tog Keresturijeva angažmana, ali sama činjenica da je tražio njegov pristanak govori da je s Balassom uspostavio blizak suradnički odnos. Povezanost pak sa Zagrebačkim kaptolom, tj. s kanonicima ostat će trajna i za Keresturija uspješna do konca njegova života. Naime, za raspravu *Vindiciae cleri Zagrabiensis*, kojom je branio kanonike od anonimnog djela, Keresturiju je sam Kaptol isplatio nagradu od dvije tisuće forinti.³⁶⁹

4.1.3. Slobodni zidar – član prestižne bečke lože *Zur wahren Eintracht*³⁷⁰

Keresturi je u razdoblju od ožujka do kolovoza 1784. godine neko vrijeme boravio u Banatu, tj. u Temišvarskoj županiji što potvrđuje datacija i ubikacija pisama županu Balassi.³⁷¹ Pored obavljanja najavljenih poslova za Zagrebački kaptol i zasigurno angažmana na vlastitom

³⁶⁷ U pismu nije spomenuto ime posjeda. MNL OL - P 1765-22 t-br. 4535-4539, ex 12. III. 1784. O zamjeni odnosno nadoknadi posjeda koji su Zagrebačkoj biskupiji oduzeti i stavljeni pod upravu Karlovačkog generalata Keresturi je izvijestio u bečkim novinama, tj. piše o kraljevoj odluci od 1. travnja 1784. prema kojoj je biskupija dobila posjede u „Temišvarskom okrugu“. V. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXXI. 16. IX. 1784. g., 187.

³⁶⁸ MNL OL - P 1765-22 t-br. 4535-4539, ex 24. V. 1784.

³⁶⁹ U knjizi popisa akata Zagrebačkog kaptola na nekoliko se mjesta spominje da je Josip Keresturi imao punomoć upravljanja kaptolskim imanjima na području Banata i za obavljene posao dobivao naknadu. NAZ, *Repertorium actorum Capit. Zagr. 1775 – 1780. Acta annii 1784. 24. 8bris. 1784. Acta anni 1785. 1. martii 1785.* Zabilježeno je, također, da je Kaptol Keresturiju za knjigu *Vindiciae cleri Zagrabiensis* isplatio 2 000 forinti. NAZ, *Repertorium actorum Capit. Zagr. 1775 – 1780. Acta annii 1793. 11a Junii 1793.*

³⁷⁰ Loža je djelovala nepunih pet godina od ožujka 1781. do kraja prosinca 1785. g. Usp. Hans-Josef Irmen, ur. *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge "Zur wahren Eintracht" (1781 - 1785)* (Frankfurt am Main, Wien: Lang, 1994), 8-9.; 19-20.

³⁷¹ Posljednje pismo Balassi poslano je iz Beča 5. VIII. 1784. MNL OL - P 1765-22 t-br. 4535-4539

posjedu Szinerszek Keresturi je u Temišvaru pristupio slobodnozidarskoj loži *Zu den drei weissen Lilien*.³⁷² Njegovo ime nalazi se na popisu članova lože i za 1785. godinu.³⁷³

Da je Keresturi postao slobodnim zidarom u Temišvaru vidljivo je iz zapisnika 17. listopada prilikom njegova prvog posjeta, a potom i prilikom primanja u bečku ložu *Zur wahren Eintracht* 21. listopada 1785. godine.³⁷⁴ Na prvoj sjednici 17. listopada nazočio je kao „brat posjetitelj“ uz podatak iz koje lože i grada dolazi: *Besuchende BB.: ... Keresztury von 3 weissen Lilien zu Temesvar*. Na sjednici lože prilikom primanja 21. listopada Keresturi je na početku zapisnika sjednice u popisu nazočnih ponovno zabilježen kao posjetitelj: *Besuchende BB.: Keresztury 3 weissen Lilien*. Pod točkom dva zapisnika sjednice razlaže se da je Josip Keresturi postao slobodni zidar kao „naučnik“ u loži *3 weissen Lilien* i da sada postaje „član“ lože *Zur wahren Eintracht*. Ujedno su zabilježeni njegovi osnovni biografski podatci o podrijetlu, vjeri i službi dvorskog agenta:

Br. Joseph v Keresztury, Stephanus Sohn, geb. Den 20Febr. 5739 zu Striegeau, Szalader Comitat, katolischer Religion, adelicher Herkunft, seines Amtes Ungar. Siebenbürg. Hofagent und als F(rei)m(auer) Lehrling aufgenommen in der S. Ehrw. Loge bey den 3 weissen Lilien zu Temeswar, endlich die BB. LL. und Mitglieder unsere Loge.

Keresturijevo ime u zapisniku sjednice 28. listopada ponovno je zabilježeno na popisu posjetitelja, ali je pod točkom dva potvrđeno da je na spomenutoj sjednici postao član lože.³⁷⁵ Tijekom studenog nije nazočio niti jednoj sjednici, ali je u prosincu bio prisutan gotovo na svim. Kao slobodni zidar uzeo je ime *Plutarchus*, koje je izabrao već prilikom pristupanja loži u Temišvaru. To potvrđuju dva pisma iz rujna 1785. g. u kojima se, dok još nije postao članom *Zur wahren Eintracht*, potpisuje tim imenom.³⁷⁶

Ne može se ustanoviti identitet osobe kojoj je Keresturi slao pisma u rujnu 1785. godine. Pismo od 9. rujna naslovljeno je *Amice!*, a potpisano *amicus tuus Plutarchus*; iz 12. rujna naslov je *Dilecte frater!*, s potpisom *amicus et frater tuus Plutarchus*; 20. i 28. rujna naslov je *Amice!*; 24. ponovno *Dilecte frater!*, a sva tri su potpisana prezimenom – *Keresztury*. No, pozdano se može ustvrditi, bez obzira na različite naslove i potpise, da je adresat bio slobodni zidar s kojim

³⁷² Loža je osnovana u Temišvaru 1776. godine. Usp. Anton Peter Petri, *Die Freimaurerloge "Zu den drei weissen Lilien" in Temeschburg* (Mühldorf: Selbstverlag, 1991)

³⁷³ Usp. Lajos Kakucs, „Contribuții la istoria francmasoneriei din Banat“, *Analele Banatului, serie nouă, Arheologie – istorie*, XXIV, (2016): 473, pristup ostvaren 30. 5. 2018., (<http://muzeulnationalalbanatului.ro/analele-banatului/despre-analele-banatului/>)

³⁷⁴ Irmen, *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge "Zur wahren Eintracht" (1781 - 1785)*, 306-307.

³⁷⁵ Irmen, *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge "Zur wahren Eintracht" (1781 - 1785)*, 308.

³⁷⁶ Pisma su od 9. i 12. IX. 1785. g. AT – OeStA/HHStA KA Vertrauliche akten 48-1-1, Nr. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785, fol. 125-126. Svi članovi temišvarske lože uzeli su slobodnozidarska imena po poznatim osobama grčke i rimske antike. Usp. Kakucs, „Contribuții la istoria francmasoneriei din Banat“, 471-472.

je bio u prijateljskim odnosima. To što ga Keresturi naziva bratom znak je pripadnosti istom udruženju. I u spomenutom pismu iz srpnja 1785., koje samim naslovom (*Spectabilis ac Perillustris Domine mihi Colendissime!*) govori da je upućeno politički visokopozicioniranoj osobi, Keresturi poručuje da se njegov brat Stjepan u Beču nadao pristupanju masonskoj loži te moli adresata da mu u tome pomogne kada preuzme službu notara Srijemske županije.³⁷⁷ Pismo je potpisano punim imenom uz iskaze poštovanja (*servus humillimus*), ali i prijateljske bliskosti (*amicus*): *Humillimus servus et amicus Josephus Keresztury*. U pismima banu Nádasdyju konstantan je odnos klijenta prema patronu bez naznake izražavanja prijateljskih odnosa, samo iskazi poštovanja i spremnosti na usluge. Gotovo identično je i s pismima Balassi. Samo spominjanje masonske lože potvrđuje da je primatelj slobodni zidar. Vrlo je vjerojatno upućeno istom adresatu kao i pisma iz rujna s tim da se može pretpostaviti da je odnos između Keresturija i primatelja postao bliskiji. U pismu od 9. rujna izražava zahvalnost što ga je sudbina pridružila slobodnozidarskoj zajednici i nadu da će i u buduće biti dostojan član u njihovim očima. Keresturi se, kao što smo dijelom već promotrili, dotiče različitih tema, od molbi, preporuka, davanja informacija do jedne bizarne, a za njega neobične preljubničke avanture svoga kolege dvorskog agenta Pruskaya s izvjesnom gospođom koju naziva Popovisciana.³⁷⁸ Keresturi ironično tvrdi da je dotična gospođa toliko labilna da za svakoga s kim se poljupcem pozdravi smatra da je njen muškarac, a potom ju uspoređuje sa sirenom. Iz priče o Popovisciani, koja je u nekom trenutku završila u Osjeku pa Keresturi moli da se na njeno čudno ponašanje upozori „osječkog brata“ Wenera jer je čuo da je započeo s njom vezu, saznajemo da je adresat najvjerojatnije bio član osiječke lože.³⁷⁹

Osim Keresturijeva brata Stjepana iz pisama se doznaje da je izvjesni Delivuk također dobio uglednu službu u Srijemskoj županiji.³⁸⁰ U pismu od 28. rujna informira da još ne zna tko će biti nasljednik „našeg najboljeg župana Széchényija“. Posebno je zanimljivo pismo od 24. rujna u kojem pored osvrtu na Delivuka i Popoviscianu, Keresturi spominje da će pisati

³⁷⁷ Stjepan Keresturi bio je član slobodnozidarske lože „Budnost“ (*Vigilantia, Zur Wachamkeit*) u Osijeku. Njegovo ime nalazi se na popisu prisutnih na sjednici 10. ožujka 1785. g. V. Zoran Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980). Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji* (Beograd: Narodna knjiga, 1984), 519-520.

³⁷⁸ Ova tema proteže se kroz tri pisma: 12., 20. i 24. rujna. Antonius Pruskay bio je dvorski agent Hrvatskog sabora. V. *ZHS sv VIII*, 223. Za izvještaje Pruskaya u doba nastanka Hrvatskog kraljevskog vijeća usp. Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, 171-176.

³⁷⁹ Werner se nalazi na popisu članova osiječke lože. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*, 519-520.

³⁸⁰ Marko Delivuk je najprije bio plemićki sudac, potom bilježnik i podžupan Srijemske županije 1786. – 1790. Usp. Josip Kolanović, „Delivuk Marko“, *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristup ostvaren 4. 10. 2017., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4506>.

AT – OeStA/HHStA KA Vertrauliche akten 48-1-1, Nr. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785, ex 24. IX. 1785.; ex 28. IX. 1785. fol. 129-131.

županu Antunu Jankoviću³⁸¹ jer je čuo da je slobodno mjesto prisjednika u Temišvarskoj županiji i prefekta u Kikindi za koja preporučuje „našeg Parcseticsa“ po čemu se može zaključiti da je dotični obojici poznat i da je slobodni zidar. Tvrdi da bi sam Parcsetics trebao pisati i „županu Niczkom“ te da je s tom pričom upoznat i „gospodin Pasztory“. Juraj Niczky bio je veliki župan Virovitičke županije i član osiječke lože *Vigilantia*.³⁸² Ne zna se je li Keresturi mislio na Emerika ili Aleksandra Pasztoryia. Emerik je bio podžupan Varaždinske županije i savjetnik Hrvatskog kraljevskog vijeća, a Aleksandar tajnik istog Vijeća i član varaždinske lože *Libertas*, a nakon njena ukidanja novoosnovane *Zu den drei Drachen*.³⁸³

Sve navedene pojedinačne teme, molbe, preporuke i najave slanja pisama ukazuju da je Keresturi u drugoj polovici 1785. godine bio povezan s politički i društveno vodećim osobama slavonskih županija i političkog života Banske Hrvatske. Neke od njih, koji su radili kao savjetnici i službenici pri Hrvatskom kraljevskom vijeću upoznao je već u Varaždinu dok je bio notar.³⁸⁴ Prikazana društvena povezanost s nizim osoba, koje su obnašale istaknute službe, temeljila se prvenstveno na njegovoj službi dvorskog agenta u Beču jer mu je ona omogućavala dostupnost informacijama koje su političkoj eliti u Hrvatskoj i Slavoniji bile važne. Pripadnost slobodnozidarskoj organizaciji preko koje se još intenzivnije povezo s navedenim istaknutim osobama iz političkog života ondašnje Hrvatske, dodatno je pridonijela njegovom društvenom pozicioniranju. Sve utjecajne osobe, koje Keresturi spominje ili kojima se obraća u prikazanim pismima, gradili su svoje karijere na odanosti i provođenju politike bečkoga Dvora za vladavine Marije Terezije i Josipa II.³⁸⁵

Prosinac je bio dramatičan za slobodne zidare u Habsburškoj Monarhiji jer je Josip II. sredinom mjeseca objavio *Freimaurerpatent* prema kojem su sve slobodnozidarske lože trebale biti pod nadzorom centralne Velike lože u Beču i djelovati prema zakonskom obrascu koji je patentom definiran.³⁸⁶ To je podrazumijevalo državni nadzor nad dotadašnjim tajnim udruženjima. Jedan od najvažnijih razloga zbog kojih je vladar pod utjecajem savjetnika odlučio zakonom intervenirati u djelovanje slobodnih zidara bile su protujozefinski stavovi koje

³⁸¹ Antun Janković Daruvarski bio je veliki župan Požeške županije do 1785. V. Teodora Shek Brnardić, „Janković Daruvarski, Antun“, *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristup ostvaren 4. 10. 2017., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9140>.

³⁸² Za ulogu Juraja Niczskog, Stjepana Niczskog i oca Krste, kojega je naslijedio na mjestu velikog župana, u političkom životu Hrvatske od osnutka Hrvatskog kraljevskog v. Horbec, „Razvoj uprave“, 190., 254-258., 349. i dalje. Za pripadnosti slobodnim zidarima v. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*, 85-88.; 519.

³⁸³ Horbec, „Razvoj uprave“, 183 i 372.

³⁸⁴ Antun Janković, otac i braća Niczky, Emerik i Aleksandar Pasztory, Ivan Kapistran Adamović i drugi imali su razne uloge i službe u djelatnosti Hrvatskog kraljevskog vijeća. Usp. Horbec, „Stvaranje jedne institucije“, passim.

³⁸⁵ Horbec, „Razvoj uprave“, 352 i 361.

³⁸⁶ Helmut Reinalter, *Joseph II. und die Freimaurerei im Lichte zeitgenössischer Broschüren*, (Wien: Böhlau, 1987), 14-18.

su zbog reformske politike Dvora u Ugarskoj tijekom 1784. i 1785. g. iskazivale ugarske lože.³⁸⁷ Loža *Zur wahren Eintracht* je kao i većina loža zbog novonastale situacije prestala sa sastancima te je raspuštena. Posljednja sjednica, kojoj je nazočio i Keresturi, održana je 27. prosinca 1785. g.³⁸⁸

Slobodnozidarska loža *Zur wahren Eintracht* pod vodstvom najpoznatijeg austrijskog mineralologa i dvorskog savjetnika za rudarstvo Ignaza von Borna dosegla je izniman ugled.³⁸⁹ Profilirala se kao loža koja je okupljala bečku intelektualnu elitu, profesore sa sveučilišta, Terezijanuma i Jozefinuma, ali i mnoge visoko i niže pozicionirane državne službenik.³⁹⁰ Članom lože bio je jedan od najpoznatijih javnih osoba Habsburške Monarhije, teoretičar kameralizma, profesor i dvorski savjetnik Joseph Sonnenfels.³⁹¹ Među članovima koji su pripadali ugarskoj političkoj eliti najpoznatiji je bio grof Juraj Festetics.³⁹² Grof Leopold Kolowrat-Krakowsky,³⁹³ koji je bio predsjednik Dvorske komore 1776. – 1782. g., a potom i predsjednik ujedinjene Dvorske kancelarije za Češku i Austriju, bio je najistaknutiji političar iz austrijskog dijela Monarhije.³⁹⁴ Na sjednici Keresturijeva primanja u ložu nazočio je kao posjetitelj budući zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac.³⁹⁵ Važno je istaknuti da je loža *Zur wahren Eintracht* bila izrazito projozefinski orijentirana te da je i tijekom 1785. g., kada je Josip II. pokrenuo raspravu o položaju i ulozi masonskih loža u državi, podržavala njegovu politiku reformi.³⁹⁶

³⁸⁷ Usp. Ernst Wangermann, *Die Waffen der Publizität. Zum Funktionswandel der politischen Literatur unter Joseph II.* (Wien: Verlag für Geschichte und Politik; München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004), 125-126.

³⁸⁸ Irmen, *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge "Zur wahren Eintracht" (1781 - 1785)*, 317.

³⁸⁹ Heinz Schuler, „Die St. Johannis-Freimaurerloge Zur wahren Eintracht. Die Mitglieder der Wiener Elite-Loge 1781 bis 1785“, *Genealogisches Jahrbuch* 31 (1991): 13.

³⁹⁰ Hans Wagner, *Freimaurerei um Joseph II. Die Loge zur wahren Eintracht.* (Wien: Österreichisches Freimaurermuseum Schloß Rosenau bei Zwettl, 1980), 7-17. Od 225 članova lože najviše ih je po zanimanju bilo u obrazovanju ili kulturi (61 član, 27%), na drugom su mjestu bili državni službenici (52 člana, 24%), na trećem su mjestu po zastupljenosti bili vojni službenici (36 člana, 16%), dok je diplomata i dvorskih agenata zajedno bilo 17 članova (8%). Usp. Toshiro Uemura, „Die Öffentlichkeit anhand der Wiener Broschüren zur Zeit Joseph II. Die Informationsverbreitung unter dem aufgeklärten Absolutismus“ (doktorska disertacija, Universität Wien, 2011), 50.

³⁹¹ Schuler, „Die St. Johannis-Freimaurerloge Zur wahren Eintracht“, 34.

³⁹² „Festetics György (tolnai gróf)“, József Szinnyi, *Magyar írók élete és munkái*, pristup ostvaren 30. 5. 2018. (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>). Schuler, „Die St. Johannis-Freimaurerloge Zur wahren Eintracht“, 24. Za ulogu Juraja Festeticsa u političkom životu Banske Hrvatske usp. Horbec, „Razvoj uprave“, 209., 263-264., 347-348., 361.

³⁹³ Schuler, „Die St. Johannis-Freimaurerloge Zur wahren Eintracht“, 24.; Miriam J. Levy, *Governance and grievance: Habsburg policy and Italian Tyrol in the eighteenth century* (Indiana: Purdue University Press, 1988), 161.

³⁹⁴ *Freimaurerei um Joseph II. Die Loge zur wahren Eintracht*, 9-10.

³⁹⁵ *Verhovacs von der Loge der Klugheit zu Agram.* V. Irmen, *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge "Zur wahren Eintracht" (1781 - 1785)*, 307.

³⁹⁶ Usp. Wangermann, *Die Waffen der Publizität*, 127-128.

Već mogućnost pristupanja bečkoj loži, koja je okupljala kulturnu i intelektualnu projozefinski orijentiranu elitu, govori dovoljno samo po sebi o Keresturijevom društvenom ugledu i prepoznatljivosti njegova djelovanja u Beču. Bez obzira što je loža za nešto više od dva mjeseca nakon njegove inicijacije prestala s radom nema sumnje da je i u tako kratkom vremenu neposrednim kontaktima, koji su se zasigurno odvijali i mimo službenih okupljanja, stekao novi krug poznanstava. Pored navedenih istaknutih članova loža je okupljala mnoge druge poznate pisce koji su svojim djelovanjem utjecali na formiranje javnog mišljenja o mnogim važnim političkim i društvenim fenomenima ne samo u Beču. Jedan od njih bio je državni cenzor za knjige Alois Blumauer, koji se svojim autorskim i uredničkim izdanjima svrstava među najpoznatije predstavnike bečkog prosvjetiteljskog kruga.³⁹⁷ Born, Blumauer, Keresturi i mnogi drugi članovi lože *Zur wahren Eintracht* pripadali su tijekom mladosti i školovanja Družbi Isusovoj. Dakle, baštinili su isti odgojno-obrazovni put, koji je svakako utjecao na njihovo međusobno povezivanje i u drugačijim okolnostima.³⁹⁸

4.1.4. Briga za Međimurje

Koliko je Josip Keresturi tijekom boravka u Beču bio povezan s obitelji vidjelo se iz njegove brige za braću Stjepana i Matiju.³⁹⁹ Jedan njegov spis napisan 20. siječnja 1785. g. u Beču svjedoči da se jednako revno zalagao za svoju „rodnu grudu“ (*natale solum*) – svoj zavičaj, svoje Međimurje, kraj iz kojega je potekao. Radi se o rukopisu, Keresturijevom autografu pažljivo i čitljivo napisanom, naslova *Cogitationes quomodo populus Insulam inhabitans ad summum felicitatis gradum perducere possit* („Razmišljanja kako bi međimurski puk mogao dostići najveći stupanj sreće“).⁴⁰⁰ Spis nema adresata što upućuje da je autor svoje opservacije želio podijeliti sa svima koji su egzistencijalno bili vezani uz Međimurje. Ipak je najvjerojatnije rukopis prvenstveno bio namijenjen, kao što je zaključio V. Kapun, grofovskoj obitelji Althan koja je tada bila feudalni gospodar Međimurja.⁴⁰¹ To potvrđuje i činjenica što pisac na nekoliko mjesta u tekstu poziva obitelj Althan da se primjerom i podrškom uključi u ostvarenje ideja koje je razradio u svom tekstu.

³⁹⁷ Schuler, „Die St. Johannis-Freimaurerloge Zur wahren Eintracht“, 12.

³⁹⁸ *Isto, passim*.

³⁹⁹ V. bilj. 361 i 364.

⁴⁰⁰ V. bilj. 113. Uvid u stanje agrara i života puka u Međimurju Keresturi je stekao dok je 1766. za svoje prve službe bio angažiran kao odvjetnik u procesu provedbe urbara u Zaladskoj županiji. V. bilj. 278.

⁴⁰¹ V. Kapun to tumači činjenicom da se rukopis nalazi u arhivskom fondu Vlastelinstvo Čakovec među drugim spisima grofova Althan. Kapun, „Tri stara opisa Međimurja“, 128.

Keresturi u devet točaka donosi plan čijim bi se ostvarenjem, prema njegovom mišljenju, znatno poboljšalo materijalno i zdravstveno stanje stanovnika Međimurja, ali i unaprijedio duhovni i kulturni život. Keresturijevi prijedlozi su sustavno razrađeni tako da tekst u cjelini ostavlja dojam pomnog „promišljanja“ kako stoji u naslovu. Preduvjet za bilo kakvo poboljšanje Keresturi vidi u postavljanju obrazovanih župnika koji će svojim vrlinama i znanjem poticati stanovništvo na uljudnije ponašanje, gospodarski napredak i poboljšanje zdravstvenog stanja. Župnicima je namijenio ulogu neposrednih prosvjetitelja jer su upravo oni u stalnom i bliskom doticaju s pukom. Na kraju svake pojedine točke, odnosno prijedloga iznova je naglašavano da prvu inicijativu „riječju i primjerom neukom puku“ moraju pokazati župnici koji trebaju biti opskrbljeni korisnim knjigama kako bi mogli prenositi potrebna znanja. Nastavak prosvjećivanja vidi u osnivanju škola u većim selima izražavajući pri tome nezadovoljstvo što Međimurje po tom pitanju zaostaje za mađarskim susjedstvom jer upravitelj škola iz Đora ne vodi jednaku brigu za osnivanje škola u međimurskim mjestima. Zato predlaže da Međimurje zbog jezika i blizine, što se tiče školske uprave, bude pod nadležnošću zagrebačkog upravitelja za školstvo. Keresturi zapravo oštro kritizira činjenicu da se u mađarskim mjestima škole osnivaju „s puno brige“, a Mađimurje „gdje su najinteligentniji ljudi“ (*ubi capacissima sunt ingenia*) se zanemaruje.

Pod treće Keresturi pojašnjava da se uz postojećeg liječnika medicinska skrb treba dodatno poboljšati na način da obitelj Althan slijedi propisane državne odredbe o liječnicima. Tada bi Međimurje dobilo apoteku, nove ranarnike i primalje, a korist bi osjetili i sirumašni, jer je u interesu i kralja i vlastelina, naglašava Keresturi, da podložnici budu zdravi i sposobni za rad.

Pod „četvrto“ Keresturi raspravlja o potrebi uređenja pašnjaka, koje treba očistiti od trnja i ustajale vode kako bi se izbjegla stočna kuga. Predlaže da se pašnjaci podijele pojedinim kućanstvima te da svatko na svom dijelu posije djetalinu kako bi se blago ljeti i zimi moglo hraniti u stajama – korist od njegovanog i uhranjenog blaga bila bi višestruka, zaključuje. Iznova se naglašava prosvjetiteljska uloga župnika koji bi morali imati „knjige iz gospodarstva“ i puku posredovati znanja. U sljedećoj točki Keresturi upozorava da bi se predložena briga za pašnjake i stoku trebala posebno provesti u Gornjem Međimurju gdje zbog manjka zemlje kućanstva imaju jedno ili dva grla.

U šestoj točki Keresturi inzistira na sadnji dudova, kojih bi u Međimurju, prema njegovom mišljenju, trebalo biti milijun, a dobitak bi se ostvario već za deset do petnaest godina. I u ovom prijedlogu Keresturi preklinje župnike oko nastojanja za svilarstvom u Međimurju. Pod sedmo predlaže se unaprjeđenje proizvodnje duhana. Keresturi tvrdi da bi se poboljšanjem kvalitete

lako mogao prodavati zbog blizine morskih luka, ali da trenutno ne može konkurirati mađarskom zbog loše kvalitete.

U predzadnjoj točki predlaže se uvođenje socijalnih mjera kojima bi se stanovništvu, koje je zapalo u siromaštvo, omogućila potrebna pomoć. Pri tome se poziva na praksu koja je zaživjela u mnogim austrijskim pokrajinama. Keresturi zagovara protjerivanje stranih siromaha i organiziranje skrbi za vlastite. Ostvarenje prijedloga ponovno vidi u suradnji župnika i vlastelina.

U posljednjoj devetoj točki Keresturi raspravlja o problematici proizvodnje vina u Međimurju. Predlaže poboljšanje obrade vinograda po uzoru na strane vinogradare. No, najvažniji problem vidi u tome što vlastelini dopuštaju uvoz vina iz drugih krajeva bez obzira na činjenicu da domaće vino ostaje u podrumima bez kupaca. Zato predlaže da vlastelinstvo zabrani uvoz stranih vina dok se ne potroše domaće zalihe. Pri tome se inzistira na zaštiti podložnika.

Kada se Keresturijeva razmišljanja sagledaju u cjelini, u prvi plan izbija briga za podložnike u čijem prosperitetu vidi preduvjet za ekonomski napredak i socijalnu sigurnost šire zajednice, tj. države. Odgovornost za provedbu svojih prijedloga stavlja u ruke osviještenih župnika te ekonomski poticaj vlastelinske obitelji Althan koja bi svojim primjerom trebala biti protagonist predloženih unaprijeđenja u agrarnoj proizvodnji i uređenju socijalnih odnosa u Međimurju. Na kraju osme točke Keresturi upozorava i župnike i obitelj Althan da će, ako se ozbiljno prihvate rada na ostvarenju njegovih prijedloga, i sami osjetiti zadovoljstvo i sreću općeg napretka. Keresturijeva „razmišljanja“ nastala su kao plod njegove privrženosti rodnom Međimurju i njegove upućenosti u suvremene ekonomske, agrarne, socijalne i druge mjere koje su se ostvarivale u okviru katedralističke politike bečkog Dvora.

4.2. *Ephemerides Vindobonenses* – Josip Keresturi kao pokretač i urednik novina

U carskom austrijskom Beču tijekom deset godina (1776. – 1785. g.) izlaženja tjednih, a potom dvotjednih novina *Ephemerides Vindobonenses* na latinskom jeziku ime njihovog *spiritus movens*-a Josipa Keresturija nalazi se u potpisu jednog jedinog članka. Radi se o obraćanju javnosti u pretposljednem broju kojim je objavljeno da novine više neće izlaziti.⁴⁰² No, nema sumnje da je pored tog završnog obraćanja čitateljima pod naslovom *Lectoribus salutem* Keresturi autor i prvog obraćanja javnosti – *Lectori salutem* – kojim je najavljeno

⁴⁰² *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. CIII. 27. XII. 1785. g., 619.

pokretanje novina.⁴⁰³ Bez obzira što su napisana u razmaku od deset godina ta dva teksta su komplementarna, a ujedno su jedina izravna obraćanja urednika koja pružaju uvid u razloge pokretanja, ciljeve i koncepciju novina. U tekstu *Lectoribus salutem* potpisnik Josip Keresturi osvrnuo se na proteklih deset godina i same početke pripreme i izdavanja novina. Izrazio je zadovoljstvo što je nekoć „naumio pisati *Ephemerides Vindobonenses* zajedno s nekolicinom obrazovanih ljudi“ (*Ephemerides Vindobonenses unita cum viris quibusdam eruditis societate scribere institui*). Istaknuo je svoje zadovoljstvo jer su novine s odobravanjem prihvaćene „u našim zemljama“ (*in terris nostris*), ali i u stranim.⁴⁰⁴ Svoju tvrdnju o uspjehu novina potkrijepio je pozivajući se na svjedočanstva mnogih pisama za koja tvrdi da ih je s pohvalama na račun novina dobio u „svoje ruke“. Navedena Keresturijeva izjava jamči ne samo da je on pisac uvodnog teksta nego da je bio protagonist, idejni začetnik i urednik novina jer su se upravo njemu obraćali čitatelji sa svojim komentarima. Uostalom, on je kao urednik latinskih novina bio poznat ondašnjoj bečkoj javnosti što je zabilježio njegov suvremenik Ignaz de Luca.⁴⁰⁵ Ideju i koncepciju novina Keresturi je obrazložio u *Lectori salutem* – uvodnom obraćanju 21. svibnja 1776. g. kojim je najavio početak izlaženja. Prva misao, koju je podijelio sa čitateljima, govori o potrebi tiskanja novina jer su one svojevrsni čuvar memorije svega onoga što se aktualno događa, a našlo je svoje mjesto u novinskom tekstu. Dakle, Keresturijeva prvotna ideja nije bila samo informirati javnost nego ostaviti pisano svjedočanstvo za budućnost. U drugom koraku raspravlja o važnosti objavljivanja tiskovine na latinskom jeziku. To opravdava činjenicom što su u Beču izlazile novine na njemačkom i francuskom jeziku, koje većina naroda, koji prebivaju u Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Transilvaniji, kako je redom navedeno, ne razumije. Oni govore svojim narodnim jezicima dok veliki dio pismenih ljudi razumije i latinski, zaključuje Keresturi. Pitanjem izdavanja novina na latinskom jeziku Keresturi se, dakle ciljano odredio prema čitalačkoj publici kojoj su novine prvenstveno namijenjene, a koju je apostrofirao u obrazovanom sloju društva ugarskog dijela Monarhije.

⁴⁰³ *Lectori salutem* objavljen je u nultom broju, tj. predizdanju novina kao jedini tekst. To uvodno obraćanje javnosti nije potpisano. V. bilj. 5.

⁴⁰⁴ Sintagmom *terris nostris* Keresturi označava zemlje krune sv. Stjepana, a *terris exteris* sve druge zemlje pa time i unutrašnje austrijske pokrajine.

⁴⁰⁵ De Luca u svojoj bilješci o Keresturiju ne navodi naziv novina samo kaže da je on pokretač novina na latinskom jeziku koje u Beču izlaze od 1. lipnja 1776. g. Istu informaciju o Keresturiju kao „utemeljitelju“ latinskih novina od de Luce preuzimaju Wurzbachov i Szinneyiev leksikon. Da je Keresturi pokretač i urednik *Ephemerides Vindobonenses* ne dvoji ni austrijska niti mađarska historiografija. Usp. Karl Strasser, *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit* (Wien: Verlag Notring der wissenschaftlichen Verbände Österreichs, 1962), 37-38.; György Kókay, *Az Ephemerides Vindobonenses (1776 - 1785)* (Budapest: Országos Széchényi könyvtár, 1958), pristup ostvaren 1. 12. 2017., http://epa.oszk.hu/00000/00021/00230/pdf/MKSZ_EPA00021_1957_73_04_347-359.pdf

Na temelju navedenih premisa sazrela je ideja tiskanja novina na latinskom jeziku čiji je razlog nastanka i uređivačku politiku, tj. sadržaj koji se kani objavljivati, Keresturi sublimirao izvrsnim programatskim tekstom:

Commentarios itaque de rebus nostri temporis evulgaturi sumus, qui nomen Ephemeridum Vindobonensium prae se ferent. In his ea, quae ubique terrarum eveniunt, summa cum fide enarrabimus, ita tamen ut quae nobis memoratu non admodum digna nullaque cum utilitate coniuncta videbuntur, iis nullum unquam locum nostris in paginis daturi simus. Res enim etiam literarias, libros editos, nova in quocunque artium ac scientiarum genere inventa, oeconomica praecipue ex quibus maximi plerumque fructus percipi solent, tum ea quoque, quae ad acuenda ingenia animosque ad humanitatem informandos sive libera sive adstricta numeris oratione scribuntur, recensere nobis animus est.

Dakle, prema citiranom tekstu, namjera je objavljivati vjerna izvješća o recentnim događajima iz cijeloga svijeta i to tako da se na stranicama novina nikada neće naći mjesta za one stvari koje se uredništvu čine nedostojnima i nekorisnima za spominjanje; i pri tome nema straha da neće biti dovoljno materijala za pisanje jer će se pratiti izdavanje učenih knjiga i novi pronalasci iz svih područja umijeća i znanosti, a posebno iz ekonomije jer je to područje koje pruža konkretne plodove; također, pisat će se o onome što će pridonositi razvijanju oštroumnosti i humanosti.

Autor je u nastavku uvodne rasprave opetovano naglasio da su novine namijenjene u prvom redu narodima zemalja koje je spomenuo te je najavio da će se voditi posebna briga glede izvještavanja o događajima iz crkvenog i svjetovnog života, ali i o pojedinačnim karijerama osoba koje obnašaju javne dužnosti upravo s tih područja (*terris nostris*). Na samom kraju uvodnog teksta autor se preporučio svim pismenim ljudima onih zemalja kojima su novine prvenstveno namijenjene (Ugarske, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Transilvanije) da na adresu *Scriptoribus Ephemeridum Vindobonensium* šalju pisma, tj. izvještaje o događajima koji su vrijedni za objavljivanje. Pri tome je istaknuo da je osigurano besplatno slanje pisama carskom poštom što je značilo da je izdavač preuzimao na sebe troškove. Iz navedenog se zaključuje da je uredništvo novina od samog početka uz već postojeću skupinu onih koji su željno očekivali početak izlaženja, kako se navodi, radilo na stvaranju i širenju mreže dopisnika koji su slali informacije iz navedenih zemalja.

Jednako tako najavljeno je izvještavanje o svim važnim ediktima i statutima koje za zemlje krune sv. Stjepana izda „ugarski kralj“, tj. vladar. Sve napisano samo za sebe jasno govori da je Keresturi novinama pristupio kao sredstvu informiranja, ali i mediju putem kojega je kanio obrazovati čitatelje dajući im kroz teme, koje je najavio obrađivati, uvid u kontekst

sadržaja vremena i šireg političkog i društvenog prostora kojem su pripadali. Obrazovnu i informativnu ulogu novina u ugarskom društvu Keresturi je istaknuo u djelu *Leopoldus II. in campo Rákos* 1790. g. prilikom iznošenja svoje vizije idealnog obrazovnog sustava u Ugarskoj.⁴⁰⁶ Studentima su prema njegovom kurikulumu trebale u sveučilišnoj knjižnici biti dostupne novine iz svih europskih država. Čitanjem bi stjecali uvid u prilike diljem Europe i svijeta, a glavni cilj je bio da se ugarski studenti otvore drugim utjecajima, da ne budu autarkični, nego da preko novina upoznaju zbog čega su neke države postale prosperitetne.

Pored svih navedenih razloga glede pokretanje novina i predstavljene uređivačke politike jedna misao otkriva još jedan važan moment, kojim se Keresturi vodio, a koju je već izrekao na početku teksta: objavljivati i ostaviti „pisano svjedočanstvo o svome vremenu“ – *commentarios de rebus nostri temporis*.⁴⁰⁷ Njegova ideja *Ephemerides Vindobonenses* nije bila samo izvještavati nego u formi novina zabilježiti sve ono što je urednik smatrao vrijednim kako bi budućoj generaciji omogućio uvid u povijest svoga vremena. Zbog toga je svako pojedino godište počevši s prvim brojem zasebno numerirano *in continuo* od prve do posljednje stranice te se u knjižnicama nalazi kao jedinstveno u knjigu uvezano izdanje što je uredništvu bio cilj kada se odlučilo paginirati stranice.

Svaki prvi broj u godini imao je dodatni uvodni list na čijoj je prednjoj stranici stajalo ime novina s naznakom da počinje novo godište te podatci o tiskari i izdavaču.⁴⁰⁸ Na poledini je stajao citat nekog rimskog ili grčkog pisca kojim je urednik izražavao svoje stavove o tekstu, vijestima, zapravo o cijelom procesu pisanja novina. Kroz nekoliko tih citata može se pratiti i potvrditi sve ono što je programatski napisano u uvodnom obraćanju, tj. da je Keresturi svoje novine vidio kao djelo kroničara, odnosno povjesničara. Uvodnim citatom za 1783. g. Keresturi grčki pojam *efemerida* („dnevnic“), koji je u nazivu novina, dovodi u vezu sa sintagmom *annales libri* poručujući da su njegove novine skup sadržaja koji čini anale: *Annales libri tantummodo, quod factum quoque anno gestum sit, id demonstrabant. Id eorum est, quasi qui*

⁴⁰⁶ *Leopoldus II. in campo Rákos*, 148.

⁴⁰⁷ Pojam *commentarii* u kontekstu *studia humanitatis* renesansnog humanizma ne označava usko pisanje komentara. On uvijek dolazi u kontekstu vremena u kojem nastaje i odražava perspektivu pisca – *commentarii temporis sui* ili *commentarii temporis nostri*, a ostvaruje se pisanjem o suvremenim događajima. U tom smislu vrlo je blizak pojmu *historia*, ali s tom razlikom što pisac *commentariorum* svjesno piše „povijest“ svoga doba za buduću naraštaj kao kod Ludovika Crijevića Tuberona u djelu *Commentarii de temporibus suis*. Usp. Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, uvodna studija i prijevod Vladimir Rezar (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001); Vladimir Rezar, „Latinitet Ludovika Crijevića Tuberona“, (magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 1997). Keresturi je poznavao i koristio u svojoj raspravi *De insurrectione* Crijevićevo djelo i citirao ga pod naslovom *Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis, Commentariorum de Rebus quae temporibus eius in illa Europae parte quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, libri undecim*. Keresturi, *De insurrectione*, 213.

⁴⁰⁸ Usp. npr. za 1777. godinu: *Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXVII. Ephemerides Vindobonenses, Nro. I. 10. I. 1777. g.*, 1.

*diarium scribunt quam Graeci efemerida vocant.*⁴⁰⁹ Dakle, poručuje se da je pisanje novinskih izvještaja isto što i vođenje dnevnika, odnosno, ako je u pitanju godina, onda anala, koji „pokazuju što se pojedine godine dogodilo“. Uvodni citat za 1780. g. je iz Ciceronova djela *De oratore*: *Nam quis nescit, primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? Deinde ne quid veri non audeat? Ne quae suspicio gratiae sit in scribendo ne quae simultatis.*⁴¹⁰ Keresturi ovim citatom jasno poručuje da će se u pisanju svoje „historije“ držati Ciceronovih načela: ne pisati laži; usuditi se reći istinu; ne pokazivati naklonost niti rivalitet. Za posljednju godinu odabrane su misli Plinija Mlađeg, koji poručuje da jedan pristup pisanju zahtijeva pisanje pisma, a drugačiji pisanje povijesti; jedna stvar je pisati prijatelju, a drugo je kada se piše svima: *Aliud epistolam, aliud historiam; aliud amico, aliud omnibus scribere.*⁴¹¹ Svi navedeni citati potvrđuju da je Keresturi bio svjestan odgovornosti za tekst koji je kanio slati u javnost. Za njega je pisanje novina bio čin služenja državi i društvu, nešto što je od javnog interesa. Taj stav potvrđuje uvodni citat za 1782. g. kojim je, riječima rimskog povjesničara Salustija, želio poslati poruku da je ono što se treba hvaliti i što je vrhovni interes pojedinca raditi dobro za državu, bilo dobrim obavljanjem neke djelatnosti, bilo pišući o tome dobar tekst: *Pulchrum est bene facere Reipublicae: etiam bene dicere haud absurdum est. – Et qui facere et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur.*⁴¹²

Svi navedeni citati vrlo jasno govore o tome da je Keresturi pisanju novina pristupao kao povjesničar kojemu je dužnost držati se zadanih teorijskih normi antičkih pisaca i stvarati svoje tekstove *absque ira et studio.*⁴¹³

Keresturi je objasnio zbog čega je bilo potrebno pokrenuti novine na latinskom jeziku, ali je također dao do znanja da mu je važno pitanje kvalitete samog latinskog teksta. Zbog toga se u uvodniku osvrnuo i na sam jezik prepoznajući problematiku u tvrdnji da nove okolnosti zahtijevaju drugačiji leksik u odnosu na antički latinski jezik iz razdoblja, kako navodi, „zlatnog doba latiniteta“. S obzirom na sve izrečeno slobodno je zaključiti da su *Ephemerides Vindobonenses* kao projekt, pored svega što je pisac programatskog uvodnika najavio, nastale i kao iskaz Keresturijeva štovanja antičkih rimskih pisaca, poglavito povjesničara i njihovih humanističkih nasljednika. U tom je smislu on u samom latinskom izričaju želio biti stilski dotjeran, odnosno blizak rimskim uzorima. Taj Keresturijev stav proizlazio je iz njegova

⁴⁰⁹ *Sempronius Asellio apud Aulum Gellium. Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXVII, 2.*; Gell. *noctes Atticae*, XVIII, 8-9.

⁴¹⁰ *Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXX, 2.*; Cic. *de orat.* II, 62.

⁴¹¹ *Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXXV, 2.*; Plin. *epist.* VI, 16, 22.

⁴¹² *Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXXII, 2.* Sall. *Cat.* 3.

⁴¹³ Poznatu Tacitovu misao Keresturi donosi u napisanom obliku, dok je izvorno *sine ira et studio. Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXXIV, 2.*; Tac. *ann.* I, 1.

školovanja i učiteljskog rada tijekom kojeg je upoznao vrijednost rimske književnosti, a latinski jezik usvojio kao sredstvo svoga intelektualnog izričaja. U takvo humanističko ruho želio je Keresturi zaodijeliti svoje novine što je pregnantno izrazio Ovidijevim stihovima kao uvodnoj misli za 1777. godinu:

*Prospera lux oritur - - - // Nunc dicenda bono sunt bona verba die. // Vade liber verbisque meis loca grata saluta.*⁴¹⁴

Što se financiranja tiče, autor je podcrtao da će novine početi izlaziti 5. srpnja jednom tjedno s mogućim dodatkom ukoliko barem dvije stotine pretplatnika unaprijed u pošti ili kod izdavača u Beču uplati pretplatu.⁴¹⁵ S obzirom da je prvi broj objavljen prema planiranom datumu znači da je i broj pretplatnika bio zadovoljen. Novine su se, dakle financirale vlastitim prihodima, tj. prodajom. To potvrđuju obavijesti, koje su povremeno kao izdvojeni dodatak objavljivane redovito na kraju i polovicom godine, ponekad i tijekom godine, a kojima se upozoravalo i poticalo sve one koji ih žele primati da na vrijeme kod pošte ili izdavača uplate potrebni iznos.⁴¹⁶ Takav oblik financiranja bio je preduvjet i omogućavao je izdavaču neovisnu uređivačku politiku.

Upravo su financije, pored još nekih drugih čimbenika, bile najvažniji razlog zbog kojeg su *Ephemerides Vindobonenses* prestale izlaziti.⁴¹⁷ Dio teksta o kojem je iznio problem nedostatka novca Keresturi potpuno personalizira pišući u prvom licu iz čega se nedvojbeno zaključuje da je cijeli projekt bio njegova briga, jednako kao i odluka o prestanku. Financiranje je podrazumijevalo isplatu troškova za tisak, slanje poštom, ali i isplatu honorara piscima tekstova. Budući da to nije uspijevaio ispoštivati, Keresturi zaključuje da je bolje prekinuti nego objavljevati novine koje ne mogu udovoljiti zahtjevima i očekivanjima čitatelja. Svima onima koji su unaprijed u pošti uplatili za sljedeće razdoblje jamčio je povratak novca. Keresturi je zaključno ipak ostavio mogućnost nastavka izlaženja novina ukoliko mu čitatelji pruže pomoć na način da financiraju pisce tekstova za novine, koje bi on osobno među „učenim ljudima“ u pojedinim provincijama pomogao pronaći. Ovaj Keresturijev posljednji pokušaj spašavanja tiskovine nije urodio plodom jer je sljedeći broj bio i posljednji. No, sam poziv za novčanom pomoći u vidu plaćanja honorara autorima govori o načinu kako su s područja zemalja krune

⁴¹⁴ „Rodi se novo svjetlo --- / Sada je dobro vrijeme kada treba izricati lijepe riječi. / Kreni knjigo i mojim riječima pozdravi draga mjesta.“ *Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXVII*, 2. Ovidije *Ov. fast.* I, 71-72.; posljednji stih je *Ov. trist.* I, 1, 15.

⁴¹⁵ Za Beč je cijena bila 4 forinti, a izvan Beča 6 forinti za pola godine pretplate.

⁴¹⁶ Usp. npr. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXVI. 27. XII. 1776. g., 222.; *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LII. 26. XII. 1777. g., 492.

⁴¹⁷ U potpisu obraćanja Keresturi pored svog imena riječima „napisao sam u Beču 27. XII. 1785“ ističe da je upravo on osobno autor teksta. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. CIII. 27. XII. 1785. g., 619.

sv. Stjepana dolazile vijesti i nastajali članci u *Ephemerides Vindobonenses*. Iz toga se može zaključiti da je postojao određeni broj dopisnika iz raznih gradova ili područja koji su pisali izvještaje, kao što je bilo zatraženo u uvodnom obraćanju, i slali ih u Beč.

4.2.1. Konceptcija i urednička politika novina

Ephemerides Vindobonenses tijekom svih deset godišta izlaženja bile su uređivane upravo prema konceptu kako ga je autor razložio u prikazanoj najavi u predbroju. Tekst novina bio je podijeljen na poglavlja (rubrike), koja su naslovljena imenom zemlje iz koje je vijest dolazila, dok je rijeđe naslov rubrike bio tematski. Nije postojala jedinstvena shema, no prvi naslov gotovo redovito bio je *Germania* pod kojim se pojmom podrazumijeva austrijski dio Habsburške Monarhije i zemlje Svetog Rimskog Carstva s tim da su vijesti iz Kraljevine Prusije objavljivane i zasebno pod naslovom *Borussia*. Potom je slijedio naslov *Hungaria* koji je sadržavao vijesti iz zemalja krune sv. Stjepana i Transivanije. Iza toga su slijedili naslovi drugih europskih država ili područja na koje su se vijesti odnosile: *Italia, Gallia, Anglia, Polonia, Russia, Hollandia, Dania, Hispania* i druge; također iz Osmanskog carstva (*Turcia*), a rijetko iz Amerike (*America*) i Afrike (*Africa*). Pod tematskim naslovima pisane su vijesti iz raznih područja zanimanja i znanosti: ekonomija (*Oeconomica*) i trgovina (*Res commercii*); obrtnička i proizvodna umijeća i vještine (*Artes*); literatura, tj. prikaz objavljenih knjiga iz raznih područja znanosti koji je obrađivan pod različitim naslovima (*Res literariae / Libri editi / Literatura*); rijetko medicina (*Medica*), pronalasci (*Inventa*) i neka druga područja. Što se tiče vijesti iz pojedinih zemalja naslovi *Germania* i *Hungaria* bili su redoviti u svakom broju tek s ponekim izuzetkom. Od rubrika s naslovima drugih zemalja ili područja najredovitije su bile *Italia, Gallia, Anglia, Russia, Polonia*. Naslovi tematskih područja, kada ih je bilo, objavljivani su na kraju pojedinog broja. Najčešće je zastupljena *Oeconomica*, a potom *Res literaria* i druge.⁴¹⁸ No, nisu uvijek vijesti iz ekonomije ili nekog drugog tematskog područja obrađene zasebno nego su uvrštene među vijesti zemlje iz koje su dolazile.

Budući da je broj listova novina bio ograničen tijekom prva dva godišta dok su izlazile jednom tjedno na četiri, a od 1778. g. kada su izlazile dva puta tjedno na tri lista,⁴¹⁹ sadržaj koji fizički nije mogao biti objavljen u pojedinom broju, tiskan je kao dodatak na dotični broj.⁴²⁰ U

⁴¹⁸ *Oeconomica* je npr. u prvih deset brojeva zastupljena osam puta. Usp. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. I. 5. VII. 1776. g., 1-8. do *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. X. 6. IX. 1776. g., 81-88.

⁴¹⁹ V. bilj. 9.

⁴²⁰ „Dodatak“ (*Appendicula* ili *Appendix*) je slijedio paginaciju broja kojem je pridodan. Usp. npr. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXI. 22. XI. 1776. g., 169-176., *Appendicula ad N. XXI. die XXII. mensis Novembris*, 177-

dodatku broju često je objavljivani cjeloviti tekst nekog kraljevog edikta, neke ode, homilije ili javno održanog govora. Ako je tekst bio opširniji nastavak bi se tiskao u dodatku sljedećem broju.⁴²¹ Jednako tako dodatak je ponekad sadržavao nastavak ili nadopunu vijesti iz neke zemlje.

Što se sadržaja tiče, već samo raščlanjivanje prema navedenim naslovima i tematskim poglavljima dovoljno govori da su u *Ephemerides Vindobonenses* objavljivane najrazličitije vijesti iz političkog, crkvenog, gospodarskog i društvenog života pojedinih zemalja ili pokrajina. Vijesti, koje se nisu ticale ugarskog dijala Monarhije, uredništvo je preuzimalo iz drugih bečkih novina što je Keresturi već u uvodnom obraćanju najavio kada je istaknuo da u Beču izlaze novine na njemačkom i francuskom.⁴²² U vrijeme pokretanja i objavljivanja *Ephemerides Vindobonenses* u Beču su dva ili tri puta tjedno izlazile novine na njemačkom jeziku *Wienerisches Diarium*, koje su od 1. siječnja 1780. promijenile ime u *Wiener Zeitung*.⁴²³ To su bile najčitanije i najopširnije bečke novine.⁴²⁴ *Ephemerides Vindobonenses* i *Wienerisches Diarium* imale su gotovo identičan logo u gornjem dijelu naslovne, odnosno prve stranice, s dvoglavi carskim orlom u prvom planu, dok je s promjenom imena u *Wiener Zeitung* uslijedila i promjena loga.⁴²⁵ Druge novine iz kojih su *Ephemerides Vindobonenses* preuzimale neke vijesti bile su *Gazette de Vienne*. Izlazile su u Beču srijedom i nedjeljom na francuskom jeziku zbog čega su ih zvali „französische Wienerzeitung“. Strasser naglašava da su *Gazette de Vienne* imale vlastitu uređivačku politiku te da nisu prepisivale tekstove iz *Wienerisches Diarium*, odnosno *Wiener Zeitung*. Isto tvrdi i za *Ephemerides Vindobonenses*.⁴²⁶ Prve vijesti u rubrici naslova *Germania* bile su rezervirane za carski Dvor i za druga zbivanja u Beču. No, uredništvo je i vijesti iz naslova *Germania* koncipiralo tako da je u prvi plan, ako je bilo takvog sadržaja, isticalo ono što je imalo veze s Ugarskom. Tako npr. u prvom broju iz

180.; *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. X. 7. III. 1776. g., 79-86., *Appendix ad N. X. die VII. mensis Martii*, 87-91.

⁴²¹ Usp. npr. govore riječkog gubernatora Josipa Majlátha prilikom uspostave Severinske županije (*Oratio dicta a gubernatore Fluminensi Josepho Mailath dum Comitatus Severinensis instruaretur*) i kraljevog povjerenika Nikole Škrleca Majláthu (*Oratio delegati regii Nicola Skerlecz ad gubernatorem Flumensem*) istom prigodom koji su objavljeni u nastavku u: *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. V. 16. I. 1778. g., *Appendix*, 31-32.; *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. VI. 20. I. 1778. g., *Appendix*, 37-38.

⁴²² Kurt Strasser, *Die Wiener Presse in der Josephinischen Zeit*, 37-38.

⁴²³ Usp. *Wienerisches Diarium*, Nro. 104. 29. XII. 1779. (<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17791229&seite=1&zoom=33>) i *Wiener Zeitung*, Nro. 1. 1. I. 1780. (<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17800101&seite=1&zoom=33>), pristup ostvaren 1. 7. 2018.

⁴²⁴ Imale su dvanaest listova, tj. dvadeset četiri stranice. Usp. *Isto.*; Strasser, *Die Wiener Presse in der Josephinischen Zeit*, 30-35.

⁴²⁵ Usp. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. I. 5. VII. 1776. g. i *Wienerisches Diarium*, Nro. 54. 6. VII. 1776., pristup ostvaren 1. 7. 2018. (<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17760706&seite=1&zoom=33>).

⁴²⁶ Strasser, *Die Wiener Presse in der Josephinischen Zeit*, 37-38.

1777. g. prvi izvještaj govori da je u carskoj auli na Novu godinu carska obitelj imala svečana primanja, a prva se pojavila plemićka počasna straža (*nobilis pretoriana cohors*) ugarske vojske u novim svečani odorama.⁴²⁷ U istoj rubrici najavljivala su se i pratila putovanja cara Josipa II. diljem Europe.⁴²⁸ Nakon toga su slijedile vijesti iz drugih zemalja Svetog Rimskog Carstva. Što se tiče vijesti koje su objavljivane u poglavlju *Hungaria*, prepoznaju se dva izvora na temelju kojih je uredništvo pisalo tekstove. Dio vijesti dolazio je sa samog bečkog Dvora i dvorskih institucija. To su većinom bile vladarske odredbe koje su se odnosile na zemlje krune sv. Stjepana i kojima su se uređivala razna imenovanja, potom upravna, politička, gospodarska, crkvena i druga pitanja. Drugi dio vijesti uredništvo je objavljivalo na temelju pisanih izvještaja koja su dobivali od dopisnika s terena. Ta su izvješća najvećim dijelom dolazila s područja Hrvatske i Slavonije i Temišvarske županije što dokazuje učestalost vijesti objavljenih u novinama. Uredništvo je potom na temelju tih izvještaja pisalo tekstove o onome što je smatralo vrijednim objaviti u novinama. Keresturi je u spomenutom obraćanju u pretposljednem broju spomenuo mnoštvo pisama koja je dobivao s pohvalama na račun novina. Na taj način saznajemo da je on osobno vodio korespondenciju s puno ljudi i nema sumnje da su oni ujedno bili i dopisnici s terena. Toj vrsti komunikacije svakako je jako pridonosila činjenica što je on kao *agens aulicus* među društveno-političkom elitom u Hrvatskoj i Slavoniji bio iznimno poznata osoba. Iz Keresturijeva posljednjeg sačuvanog pisma koje je uputio banu Franji Nádasdyju doznajemo da je i sam ban slao izvještaje koji su objavljeni u *Ephemerides Vindobonenses*.⁴²⁹ On bana obaviještava da će „željeni članak“ (*desideratum paragraphum*), koji je dobio banovim pismom 29. prosinca 1780. g., biti objavljen u novinama.⁴³⁰ Uz to ga potiče, ističući koliko je „Hrvatsko Kraljevstvo“ za njegova banovanja napredovalo, da šalje izvješća o svemu što smatra vrijednim da se zabilježi kako bi se o tome proširio glas „po cijeloj Europi“.

4.2.2. Sadržaj u službi informiranja i formiranja čitatelja

Budući da su novine, kao što je najavljeno u uvodniku, u prvom redu bile namjenjene čitateljima istočnog dijela Monarhije, urednik je količinom teksta i iscrpnošću pojedinačnih

⁴²⁷ *Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXVII. Ephemerides Vindobonenses, Nro. I. 10. I. 1777. g., 3.*

⁴²⁸ Tijekom svibnja i lipnja Josip II. obilazio je Francusku, a novine detaljno donose itinerarij. V. *Ephemerides Vindobonenses pro anno MDCCLXXVII. Ephemerides Vindobonenses, Nro. XXIV. 13. VII. 1777. g., 220-221.*

⁴²⁹ MNL OL – P 507 Ostavština ob. Nádasdy, kut. 34, no. 424, fol. 661-662., ex 1. I. 1781.

⁴³⁰ Radilo se izvještaju sa svečane mise zadušnice u zagrebačkoj katedrali za kraljicu Mariju Tereziju. Na misi je sudjelovao, kako stoji u tekstu novina, veliki broj pripadnika staleža i redova. *Ephemerides Vindobonenses, Nro. I. 2. I. 1781. g., 4.*

izvješća njemu posvećivao najviše prostora. Pratili su se političke, crkvene i druge karijere pojedinih javnih osoba što nije bio slučaj u vijestima iz drugih zemalja. Jednako tako redovito pisalo se o prirodnim nepogodama (tuče, poplave, potresi, suša) i požarima, a ponekad su objavljivane vijesti koje bi spadale pod rubriku zanimljivosti.⁴³¹ Redovito se izvještavalo o stanju uroda poljoprivrednih kultura, a posebno o rodnosti neke nove kulture. Ovdje ćemo izdvojiti nekoliko primjera kako bi se stekao uvid o čemu i na koji način je pisano u rubrici *Hungaria*.

Car je tijekom 1783. g. obilazio mnoge krajeve zemalja krune sv. Stjepana što je u novinama bilo pozorno i detaljno praćeno iz dana u dan, ali ne u rubrici *Germania*, što je bio slučaj kada je boravio u drugim državama nego pod vijestima iz Ugarske.⁴³² Početkom svibnja posjetio je Osijek i Viroviticu da bi 6. svibnja stigao u Karlovac, a dan kasnije u Rijeku.⁴³³ Izvještaj ne nabroja samo gradove koje je car posjetio već se opisuje put kojim je prolazio navodeći da je pregledavao stanje cesta i mostova, a potom škole i druge javne zgrade u pojedinim mjestima. Od Karlovca do Rijeke putovao je, što je bilo očekivano, Karolinom (*per viam Carolina*). Sljedeće godine je u spomen na carev prolazak kroz Novigrad na Dobri postavljen natpis na njemačkom jeziku, što je, također, popraćeno u novinama.⁴³⁴ Carev boravak u Rijeci je podrobno opisan, nabrojani su susreti s „gubernatorom luke Rijeka i Ugarskog primorja Josipom Majláthom“ i drugim građanima, potom je opisana careva vizitacija grada. Potaknut neimaštinom dijela stanovnika Rijeke i okolnih mjesta car je Majláthu za njihove potrebe dodijelio deset tisuća forinti pomoći. U sljedećem izdanju podrobno je opisan carev obilazak tvornice šećera i solionice mesa u Rijeci te odlazak u Senj i povratak u Karlovac 10. svibnja Jozefinskom cestom.⁴³⁵ Tako iscrpno napisane vijesti o carevom putovanju Hrvatskom i Slavonijom podrazumijevaju da je uredništvo s terena unutar deset do petnaest dana dobivalo detaljne pisane izvještaje od osoba koje su sudjelovale u carevim obilascima.

Prva vijest u prvom broju bila je o premještanju dviju institucija, Hrvatskog kraljevskog vijeća i Banskog stola iz Varaždina u Zagreb.⁴³⁶ Izvještaj zapravo u prvi plan stavlja katastrofalni požar koji je zahvatio Varaždin 25. travnja 1776. g. i sve negativne posljedice s kojima se grad nakon toga suočavao, a jedna od njih je odlazak političke elite iz grada što je

⁴³¹ Jedna takva je o rođenju četvorki u selu Bukovina u današnjoj Slovačkoj. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. II. 9. I. 1784. g., 15.

⁴³² Car je 26. travnja stigao u Budim gdje se zadržao nekoliko dana. *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXXV. 2. V. 1783. g., 209.

⁴³³ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXXIX. 16. V. 1783. g., 231-232. i 235.

⁴³⁴ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LIV. 6. VI. 1784. g., 323.

⁴³⁵ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XL. 20. V. 1783. g., 237-239.

⁴³⁶ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. I. 5. VII. 1776. g., 2.

predstavljalo, kako se autor teksta izrazio, dugotrajni gubitak za do tada cvatući grad. Intonacija teksta, osjetan žal nad sudbinom Varaždina i pripisivanje zasluga za napredak grada banu Franji Nádasdyju nedvojbeno upućuju da je autor tog prvog teksta iz „Ugarske“ bio čovjek koji je bio povezan s gradom i njegovim napretkom pod spomenutim banom. Sve navedene kriterije ispunja Josip Keresturi.

Kraljičinu odluku o osnutku Severinske županije novine su popratile tekstom o važnosti toga događaja za cijelu Ugarsku.⁴³⁷ Osnutak županije prikazan je kao integracija Rijeke i riječkog područja Hrvatskoj, a onda i Ugarskoj.⁴³⁸ Autor je istaknuo da se ništa boljega nije moglo dogoditi za trgovinu Hrvatske, Slavonije i Mađarske od toga da su dobili luku preko koje će moći izvoziti svoje proizvode. Zatim je iznijeta kratka povijest teritorija nove županije, koji je kao dio Hrvatske nekoć bio pod vlašću Zrinskih i Frankopana, da bi nakon konfiskacije bio pod upravom Dvorske komore i drugih državnih tijela. Autor je podsjetio da je na tom području nekoć postojala „slavna Modruška županija“. Iz svake rečenice ovoga izvještaja vidljivo je da je autor teksta izvršno poznao aktualne upravne prilike i povijest tog kraja ističući njegovu pripadnost Kraljevini Hrvatskoj, ali je očito i afirmativno pisanje i podupiranje odredbe vladara. Novosti glede Severinske županije i Riječkog gubernija, kao njenog dijela, praćene su i dalje kada je Bakar u svibnju 1778. g. dobio privilegij slobodne luke i kao takav došao pod upravu Josipa Majlátha, kojega novine tada označuju kao „upravitelja čitavog Ugarskog primorja“ (*totius litoris Hungarici gubernatore*).⁴³⁹

Izvještaj o Kraljičinoj odredbi o ukidanju Hrvatskog kraljevskog vijeća je suzdržan.⁴⁴⁰ Iznesena je kratka povijest Vijeća s naglaskom da svojim radom članovi nisu samo izvršavali obveze nego su zaslužili i dobivali višestruke kraljičine pohvale. Kao razlog ukidanja šturo je navedena mogućnost da između Hrvatskog kraljevskog vijeća i Namjesničkog vijeća u Požunu može doći do nepotrebnih nesuglasica. Sljedeći izvještaj govori o posljednjem okupljanju Vijeća u Zagrebu 23. kolovoza kada je ban Franjo Nádasdy pročitao kraljičinu odredbu o ukidanju.⁴⁴¹ Pisac se potrudio prenijeti sliku da je u Zagrebu već neko vrijeme vladala konsternacija zbog glasina da će Vijeće biti ukinuto, što je na rečeni datum i službeno objavljeno.

⁴³⁷ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. VIII. 23. VIII. 1776. g., 62-64.

⁴³⁸ O procesu osnutka Riječkog gubernija i Severinske županije te područja koja su pripala županiji usp. Horbec, „Razvoj uprave“, 42-45.

⁴³⁹ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XLVII. 12. VI. 1778. g., 282.

⁴⁴⁰ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXVII. 20. VIII. 1779. g., 402.

⁴⁴¹ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXIX. 27. VIII. 1779. g., 414.

U prvom broju započet je prikaz o crkvenim prilikama u Kraljevini Ugarskoj koji je pod istom rubrikom – *Hungaria* – objavljivan u nastavcima završno sa sedmim brojem.⁴⁴² Izvještaj o crkvenim prilikama sadržavao je podatke o novim biskupijama, novoimenovanim biskupima, kanonicima i opatima poznatijih samostana.

4.2.3. Ekonomija i trgovina – *Oeconomica* i *Res commercii*

Vijesti iz područja ekonomije (*Oeconomica*), tj. gospodarstva novine obrađuju u širokom kontekstu stanja trgovačkih putova, protoka roba kroz luke, štete uzrokovane prirodnim nepogodama, cijene roba i drugo. Ovdje ćemo na nekim primjerima iz 1784. godine promotriti o čemu i na koji način se izvještavalo o području gospodarstva i trgovine iz Hrvatske i Slavonije.

Najsustavnije je izvještavano o gradnji brodova, pretrpljenim štetama i brodskom prometu triju „ugarskih luka“ Rijeke, Bakra, Kraljevice, te iz Senja. Pismo iz Senja, stoji na početku izvještaja, od 10. siječnja javlja da u gradu bjesni oluja izazvana burom već deset dana. Propalo je pet većih trgovačkih brodova, tri za prijevoz tereta (*scaphae*) i druga manja plovila. S drugih šest trgovačkih brodova veliki dio tereta bačen je u more pri čemu su poginula tri čovjeka.⁴⁴³ Krajem veljače objavljene su vijesti o novom carskom brodu: „Razni glasnici javljaju da je u Kraljevici izgrađen novi carski trgovački brod *Caesarea Aquila*.“⁴⁴⁴ Doneseni su podatci o dužini i nosivosti te da je brodograditelj bio tršćanin Odorico Bansilo, koji je bio član Antverpenske trgovačke družbe za Aziju, koja je financirala gradnju broda. Natovaren željezom i olovom brod je iz Rijeke isplovio na svoju prvu plovidbu prema Marseilleu otkud je trebao otploviti prema Cantonu u Kini. Početkom travnja novine nastavljaju pratiti kretanje broda te donose vijest da je 26. ožujka isplovio nakon što je deset dana bio usidren u Rijeci.⁴⁴⁵ Sljedeća vijest o istom brodu je šteta koju je zbog nevremena pretrpio u Budvi 29. ožujka te da je popravljen u luci Gruž.⁴⁴⁶

Početkom ožujka objavljene su trgovačke bilance luka Rijeke, Bakra i Kraljevice za 1783. godinu i vrste roba kojima se najviše trgovalo.⁴⁴⁷ Izvještaj navodi da je izvezeno robe u vrijednosti 978 244 forinte. Od toga je samo na duhan otpadalo 333 522 forinte. Ostalo je bilo

⁴⁴² *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. VII. 16. VIII. 1776. g., 55.

⁴⁴³ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. IX. 30. I. 1784. g., 51.

⁴⁴⁴ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XIV. 17. II. 1784. g., 84.

⁴⁴⁵ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXVIII. 6. IV. 1784. g., 125.

⁴⁴⁶ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXXVIII. 11. V. 1784. g., 254.

⁴⁴⁷ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XIX. 5. III. 1784. g., 114.

drvo, ugljen, lan, usoljeno meso, med i drugo. Uvezeno je roba u vrijednosti 875 434 forinte, a prednjačili su začini, vinski ocat (*vinum crematum*), pamuk, konoplja, riža, maslinovo ulje, arapska tkanina, kože, morska sol i drugo. Sljedeći izvještaj je o broju uplovljavanja i isplavljanja iz Rijeke za mjesec siječanj i trgovinu robama.⁴⁴⁸ U luku je uplovilo pedeset i šest brodova, većinom iz Francuske, a tek poneki iz Venecije, Papinske Države, Španjolske i drugih zemalja, uvozeći maslinovo ulje, rižu, šećer, kukuruz, vino, kožu i drugo. Isplovio je sedamdeset i jedan brod, od toga trideset većih. Najviše se izvezio duhan iz okolice Segedina i Pečuha, kojem je cijena porasla zbog velikih snjegova na Karolini, zatim različite vrste drveta te usoljena govedina i svinjetina. Krajem mjeseca objavljeni su podatci za broj uplovljavanja i isplavljanja u veljači koji su bili nešto manji u odnosu na siječanj.⁴⁴⁹ Pored praćenja lučkog prometa novine su izvještavale o trgovini i načinu na koji je neka roba dospijevala u Rijeku. Za usoljeno meso objavljen je u lipnju detaljan izvještaj o planiranoj kupnji i planu transporta u Rijeku tisuću goveda iz Mađarske i četiri stotine iz Hrvatske.⁴⁵⁰ Radilo se o natječaju Riječkog i Tršćanskog privilegiranog trgovačkog društva. U natječaju je naznačeno da će u razdoblju od početka listopada do kraja godine u određenim dnevnim intervalima iz Karlovca u Rijeku pristizati po stotinu goveda. Od trgovaca se tražilo da do 30. srpnja ponude cijenu kako bi društvo moglo raspravljati i „o drugim uvjetima ove trgovine“, čime završava članak.

Novine su izvještavale i o riječnom prometu kroz luku Zemun otkuda je roba dalje Savom, Kupom i Karolinškom cestom dopremana u Rijeku ili je drugim smjerom izvoz išao prema Turskoj. U jednom takvom izvještaju iz Zemuna početkom lipnja stoji da je u luku Dunavom iz Budima dopremljeno tri stotine urni vina koje će se transportirati za izvoz preko Rijeke, a cilj je vidjeti je li ta vrsta trgovine isplativa.⁴⁵¹ U nastavku piše da su u luku u srpnju pristigla tri broda natovarena obrtničkim proizvodima. Brodovi su u vlasništvu turskih trgovaca koji će robu otpremiti u Carigrad. Izvještaj završava informacijom da u Zemunu redovito boravi veliki broj turskih trgovaca koji su u Beč otpremili „svu silu pamuka“, a u Austriji pokupovali razne trgovačke potrepštine te čekaju robu da bi je prevezli do Carigrada. Mada u tekstu ne stoji, podrazumijeva se da se roba prevozila nizvodno Dunavom. I u drugim vijestima o trgovini preko Zemuna redovito stoji da su se u Tursku izvezile razne vrste obrtničkih proizvoda, a uvezio pamuk i drvo te da je izvoz iz dana u dan rastao.⁴⁵²

⁴⁴⁸ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXI. 12. III. 1784. g., 125.

⁴⁴⁹ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXVI. 30. III. 1784. g., 157.

⁴⁵⁰ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LIII. 3. VII. 1784. g., 320.

⁴⁵¹ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXIII. 6. VIII. 1784. g., 379.

⁴⁵² *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXXII. 7. IX. 1784. g., 434.; *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXXXIII. 715. X. 1784. g., 501.; *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. CII. 21. XII. 1784. g., 614.

Brodski promet Dunavom, Savom i Kupom novine su pratile i na način da su izvještavale o odredbama i slanju zatvorenika iz raznih krajeva Monarhije da kaznu izdržavaju obavljajući teške poslove tegljenja brodova uzvodno kod Zemuna, Mitrovice, Broda, Gradiške, Siska i na drugim mjestima gdje je bilo potrebno.⁴⁵³ Izvještavano je i o cijeni koju su trgovci plaćali vlastima Vojne krajine koji su organizirali vuču brodova Savom i Kupom pomoću teglećih konja.⁴⁵⁴ Poboljšanje prijevoza roba iz Slavonije do Karlovca trebalo je biti riješeno izgradnjom nove ceste o čemu su *Ephemerides* detaljno izvijestile.⁴⁵⁵ Car je odredio, kao stoji na početku članka, da se zbog lakše komunikacije između „Slavonske i Banske vojne krajine“ (*Confinium Sclavonicum et Banale*), a ujedno i trgovine koja ide od Slavonije prema Karlovcu, sagradi nova cesta do Petrinje. Potrebno je pri tome sagraditi jedan most na Savi, jedan na Kupi i oko pedeset manjih. Gradnja ceste povjerena je vojsci Vojne krajine. Polovicu troškova izgradnje financirala bi Dvorska komora, a drugu polovicu Zagrebačka i Križevačka županija. Vrhovni nadzor posla povjeren je namjesniku banske časti „knezu Szecsenyju“. Cesta je nazvana „Petrinjska“. Most preko Save, koji je financirala Zagrebačka županija, izgrađen je već krajem kolovoza, a otvorio ga je župan Nikola Škrlec Lomnički.⁴⁵⁶

Novine su izvještavale i o raznim drugim temama i iz drugih područja Hrvatske, Slavonije i Vojne krajine, koje su se odnosile na trgovinu stokom, stanje uroda, uvođenje novih poljoprivrednih kultura i drugo. Prvi takav tekst iz 1784. g. je osvrtno na povećanje cijene svinja i druge stoke u Slavoniji i Hrvatskoj u prošloj godini što je protumačeno zabranom uvoza iz Turske, koja je ranije opskrbljivala cijelu Monarhiju.⁴⁵⁷ Česti su izvještaji o poplavama prouzrokovanim nabujalim rijekama i mogućim štetama na usjevima i mostovima. Jedan izvještaj govori o poplavama oko ušća Une i Gline zbog jakih kiša u Bosni.⁴⁵⁸ Rijeke su toliko nabujale da su na području „Hrvatske krajine“ (*Confiniis Croatiae*) prouzročile puno štete. Vode su potopile kukuruz i proso koje još nije bilo spremljeno. U pomoć su priskočili vojnici. Neki su ljudi i stoka nastradali u bujici. Izlila se i Sava koja je odnijela dva života te prouzročila veliku štetu. Izvještavano je i o suši koja je prijetila propasti uroda i posljedično gladi. Vijesti iz travnja 1779. g. iz Zagreba govore da u „cijelom Kraljevstvu“ već četiri mjeseca nije padala kiša: osim straha da će uzmanjkati plodovi posljedica suše bili su požari koji su bjesnili podno Medvednice u selu Mikulići i podno utvrde Medvedgrad.⁴⁵⁹

⁴⁵³ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXII. 3. VIII. 1784. g., 373.

⁴⁵⁴ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXXIX. 1. X. 1784. g., 476-477.

⁴⁵⁵ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XVII. 27. II. 1784. g., 102.

⁴⁵⁶ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXXVII. 24. IX. 1784. g., 464.

⁴⁵⁷ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. VI. 20. I. 1784. g., 34.

⁴⁵⁸ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. CIXIII. 19. XI. 1784. g., 561-562.

⁴⁵⁹ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXXIV. 27. IV. 1779. g., 205.

Vrlo detaljan izvještaj posvećen je odnosu pravoslavnog stanovništva u Vojnoj krajini, Slavoniji i susjednim županijama prema radu. Članak se poziva na pismo koje je Antun Janković Daruvarski, za kojega stoji da je tada obavljao službu kraljevog poslanika u Temišvaru, poslao caru Josipu II.⁴⁶⁰ On je caru predstavio „vrlo stari perverzni običaj“ tog stanovništva da četvrtkom, a u nekim krajevima petkom, ne rade. Taj su običaj, navodi se, prakticirali iz vjerskih razloga. Autor članka tvrdi da je to velika šteta za državu što je izračunao na sljedeći način: ako se uzme da pet stotina tisuća ljudi ne radi jedan dan tjedno, izgubi se dvadeset i šest milijuna radnih dana godišnje; dnevnicu je deset krajcera te se dolazi do sume od deset milijuna forinti. Članak završava carevom odlukom kojom se naređuje da u županijama gdje žive „Vlasi“ (*Valachi*), i posebno u Vojnoj krajini, taj običaj bude strogo zabranjen, a državnim i crkvenim službenicima je naređeno da sudjeluju u njegovom iskorjenjivanju.

4.2.4. Res literariae / Libri editi

Ephemerides Vindobonenses redovito su izvještavale, odnosno pisale prikaze o novobjavljenim knjigama. Poglavitito su se pratila djela koja su tiskana u zemljama krune sv. Stjepana i obrađivale neku temu s tih područja. Ali to nije bilo pravilo već se izvještavalo o izdanjima i iz drugih zemalja i iz raznih područja djelatnosti ili znanosti za koja je urednik smatrao da ih je potrebno predstaviti svojim čitateljima. Izvještaj o djelu sadržavao je navođenje naslova, podatke o autoru te mjestu i izdavaču koji je objavio djelo. Nakon tih podataka slijedio je prikaz djela s podacima gdje se i za koju cijenu knjiga može kupiti. Pozorno su praćena djela iz područja ugarske historiografije pa ćemo ovdje prikazati neka izdanja o kojima je u novinama izvještavano.

Prvo izdanje o kojem novine donose prikaz bilo je djelo *Specimen historiae ecclesiasticae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae* tiskano u Požunu i Košicama (*Posonii et Cassoviae*) 1776. g. autora György Praya (Georgius Pray).⁴⁶¹ Prikaz započinje predavljanjem autora za kojeg se navodi da je napisao više poznatih djela o mađarskoj povijesti, a da mu je ovo prvo djelo iz mađarske crkvene povijesti. Nakon toga je prikazana struktura same knjige. Sljedeće povijesno djelo tiskano je u Temišvaru naslova *Specimen historiae civilis et naturalis Banatus Temesiensis*.⁴⁶² Djelo je objavljeno dvojezično, na „italskom jeziku“ (*sermone italico*) izvornika i u latinskom

⁴⁶⁰ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LXII. 3. VIII. 1784. g., 372.

⁴⁶¹ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. VII. 16. VIII. 1776. g., 59-60.

⁴⁶² *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. II. 17. I. 1777. g., 15-16.

prijevodu. Cjeloviti prikaz knjige preuzet je od izdavača što je u članku naznačeno. U Beču je početkom 1777. g. objavljeno drugo izdanje povijesti Transilvanije autora Wolffganga Bethlena pod naslovom *De historia Transilvaniae*.⁴⁶³ Opis izdanja preuzet je od bečkog izdavača. U srpnju 1778. g. objavljen je kratki izvještaj o djelu Stjepana Katone o prvim mađarskim vladarima pod naslovom *Historia critica primorum Hungariae ducum ex fide domesticorum et exterorum scriptorum conncinata* objavljena u Pešti.⁴⁶⁴ U izvještaju je apostrofirano kojim se sve srednjovjekovnim kronikama kao izvorima autor služio.

Novine su pridavale pozornost izdanjima koja su tematizirala opis pojedinih pokrajina, prikaz prirodnih i društvenih karakteristika pojedinog kraja. U više navrata izvještavalo se o djelu „Putovanje po Požeškoj županiji u Slavoniji 1782. god.“ autora Pillera i Mitterpachera: *Iter per Poseganam Sclavoniae provintiam mensibus iunio et iulio anno MDCCLXXXII susceptum a Mathias Piller historiae naturalis et Ludovico Mitterpacher oeconomiae rusticae in Regia universitate professoribus presbyteris. Budae typis Regiae universitatis anno MDCCLXXXIII*.⁴⁶⁵ Novine su o putovanju dvojice znanstvenika izvijestile još za njegova trajanja najavljujući da će oni u svome istraživanju otkriti i opisati mnoge stvari iz živog i neživog svijeta toga kraja.⁴⁶⁶ Cjeloviti osvrt objavljen je u svibnji 1784. g. nakon što je piscu teksta „knjiga dospjela u ruke“.⁴⁶⁷ Više od polovice prikaza autor je posvetio okolnostima zbog kojih su dvojica znanstvenika upućena u Požešku županiju. Radilo se o nizu iznenadnih požara od listopada 1779. do rujna 1781. g. na kućama u selu Eminovac pokraj Požege. Zbog straha koji je obuzeo seljane požeški župan Antun Janković obavijestio je o svemu vladara. Na temelju njegova pisma Piller i Mitterpacher dobili su nalog istražiti o kakvom se fenomenu radi. Nakon toga je prikazana knjiga u kojoj su dvojica „slavnih znanstvenika“ u prvom poglavlju opisala svoja zapažanja o flori i fauni tijekom putovanja od Budima preko Pečuha do Osijeka. Prikaz dalje precizira od koje stranice u knjizi započinje opis Požege, istraživanje fenomena požara, za koji je rečeno da ništa protivnog prirodi nisu otkrili, a potom i drugih predjela Požeške županije. Istaknuto je da opisi sadrže podatke o svim prirodnim pojavama i stanjima koje su znanstvenici prilikom obilaska požeškog kraja vidjeli i smatrali potrebnim zabilježiti. Zadnje dio knjige, ističe se u prikazu, sadrži opis stanovništva, njihov izgled, stanovanje, obitelj, prehranu, odgoj djece, zabavu, muziku, običaje i drugo. Zapažanja o naseljima i stanovništvu, bilju, drveću, životinjama, bogatstvu plodova požeškog kraja u ovoj knjizi dvojice „učenih

⁴⁶³ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. III. 24. I. 1777. g., 23-24.

⁴⁶⁴ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LIII. 3. VII. 1778. g., 320.

⁴⁶⁵ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXII. 16. III. 1784. g., 133.

⁴⁶⁶ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. LVIII. 19. VIII. 1782. g., 346.

⁴⁶⁷ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXXVI. 4. V. 1784. g., 216-218.

muževa“ autor članka ocjenjuje toliko dobrim te priželjkuje da obiđu i druge „ugarske krajeve“ i zapišu svoja istraživanja kao u knjizi o Požeškoj županiji.

Ephemerides Vindobonenses izvještavale su i o objavljivanju korisnih priručnika koji su sadržavali geografske preglede i podatke o poštanskim putevima u Monarhiji, Europi i cijelom svijetu. Jedan takav opširni priručnik (*enchiridion*) objavljen je u četiri dijela. Prva tri toma tiskana su u Beču početkom 1780. g. pod naslovom *Geographisches Hand und Postbuch seu Enchiridion geographicum cursusque publici*.⁴⁶⁸ Novine donose pregled sva tri toma od kojih je prvi posvećen samo zemljopisnom prikazu „kraljevstava i pokrajina cijeloga svijeta, njihovim granicama, veličini, rijekama, prirodi, običajima, plodovima kojima pojedine zemlje obiluju, trgovini, religiji, jeziku, nauci, načinu vladanja“ i drugim posebnostima. Prikaz ističe prvi dio kao izvrsno štivo za upoznavanje geografije cijeloga svijeta. Drugi i treći dio djelo su drugoga autora, a donose pregled poštanskih puteva u Europi i Monarhiji. Osim pregleda udaljenosti i drugih pojedinosti specifičnih za poštu u prikazu se ističe da oba dijela sadrže puno podataka o trgovini, trgovačkim putevima, kako pomorskim tako i plovnim rijekama u Ugarskoj. Četvrti tom objavljen je sljedeće godine pod naslovom *Enchiridion geographicum cursusque publici*.⁴⁶⁹ Prikaz ističe da je i četvrti dio izuzetno koristan jer daje mnoštvo informacija o sustavu pošte u Belgiji, Poljskoj, Rusiji te samom Beču i njegovoj okolini. K tome je obrađen cijeli plovni put Dunavom sve do ušća, ali i drugi plovni putevi u Ugarskoj zbog čega izvještaj ističe važnost knjige za ugarske trgovce te preporučuje kupnju.

Navedeni primjeri izbora tema i način na koji se izvještavalo potvrđuju da je uredništvo do kraja ostalo konzistentno koncepciji kako ju je u uvodnom obraćanju čitateljima u predbroju predstavio Josip Keresturi. Već je samim odabirom latinskog jezika pokretač usmjerio svoje novine prema ciljanoj skupini čitatelja u zemljama krune sv. Stjepana. Pored promocije samog latinskog jezika i informiranja novine su sustavno radile i na formiranju svojih čitatelja. U tom smislu one su bile odraz političkog svjetonazora dvorskog činovnika koji je prihvatio i zagovarao politiku bečkog Dvora. Naime, u niti jednom izvještaju ne može se naići na kritiku neke vladareve odluke. Nasuprot toga, uvijek se isticala vladareva briga i djelovanje za prometni, gospodarski, školski i ukupni društveni napredak zemalja krune sv. Stjepana. *Ephemerides Vindobonenses* su redovito pratile i izvještavale o događajima iz političkog i crkvenog života hrvatsko-ugarskih staleža i redova jer su oni bili ciljana publika, odnosno čitatelji. No, u isto vrijeme naglasak je stavljan na poljoprivredu, gospodarstvo, trgovinu, razvoj

⁴⁶⁸ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXI. 14. III. 1780. g., 125-126.

⁴⁶⁹ *Ephemerides Vindobonenses*, Nro. XXXVII. 8. V. 1781. g., 226.

prometnica, pronalaskes i sve drugo što je u kontekstu suvremene kameralističke nauke pridonosilo razvoju bogatstva države i društva. Predstavljanje knjiga, također, bilo je cilju obrazovanja čitatelja za nova znanja. Znakovito je da *Ephemerides Vindobonenses* ne donose niti jedan prikaz djela koje je napisano na mađarskom jeziku. Zbog te činjenice i zbog ukupne uređivačke politike mađarski povjesničar novine je ocijenio protumađarskim djelom „josefinskog službenik“ Josipa Keresturija.⁴⁷⁰

4.3. Josip Keresturi kao tumač carevih reformi u zemljama krune sv. Stjepana

Kao *agens aulicus* pri Ugarskoj-transilvanijskoj dvorskoj kancelariji Josip Keresturi bio je upoznat s tijekom rasprave Josipa II. i predstavnika Kancelarije glede carevih namjera za strukturnim reformama uprave u zemljama krune sv. Stjepana. Sama narav službe dvorskog agenta pri nekom dikasteriju ostvarivala se upravo uvidom u aktualna zbivanja i namjere Dvora kako bi o njima mogao izvješćivati instituciju ili pojedinca za kojega je vršio službu. Ne samo da je bio upućen u tijek priprema i provođenja reformi nego je i sam aktivno pridonosio provedbi reformskog procesa.

Intezitet reformi, koje je Josip II. pokrenuo, rezultirao je mnoštvom „kraljevih reskripta“ (*rescriptum Regium*) koje je u ime kralja za zemlje krune sv. Stjepana objavljivala Ugarsko-transilvanijska dvorska kancelarija. Ugarsko namjesničko vijeće, kao vrhovno tijelo izvršne i upravne vlasti, kraljeve reskripte javno je objavljivalo kao intimat (*intimatum*). Dakle, reskript i intimat su identični dokumenti različitog naziva s obzirom na to koji ga je dikasterij objavio. Pojedini reskript kao dokument sadržavao je različite ili više „kraljevih odredbi“ za pojedina područja. Reskript, koji je, kao što je rečeno, u formi intimata prosljeđivan na niže instance, imao je pravni učinak jer su odredbe koje su se u njemu nalazile postajale obvezujuće, tj. imale su snagu zakona kojeg je trebalo izvršiti ili ga se pridržavati. U tom smislu *constituta Regia* su ujedno *constituta normalia*, tj. odredbe koje vrijede kao zakonski propis kojih se treba pridržavati.

Kao pravnik, odvjetnik i bivši notar Keresturi je prepoznao velike promjene koje su u Ugarskoj nastupile u odnosu na tradicionalni upravni i pravni staleški sustav koji je gotovo tri stoljeća bio reguliran Tripartitom. Osnivanje novih institucija, uvođenje novih službi, odvajanje političkih od sudskih nadležnosti i mnoge druge novine, koje su nastupile, zahtijevale su i nove zakonske regulacije. Zbog toga su iz tjedna u tjedan objavljivani novi reskripti i intimati koji

⁴⁷⁰ Kókay, Az *Ephemerides Vindobonenses* (1776 - 1785), 357-358.

su sadržavali mnoštvo novih zakonski odredbi. Kako bi službenicima u Ugarskoj pomogao u sistematizaciji i snalaženju Keresturi se prihvatio tumačenja i objavljivanja istih.

Zbog planiranog posla Keresturi je polovicom 1786. g. dobio vladarev privilegij, kojim mu je dopušteno objaviti zbirku odredbi Josipa II. za Ugarsku i Transilvaniju.⁴⁷¹ Dokumentom je potvrđeno da Josip Keresturi, koji je apostrofirani kao *agens aulicus* pri Ugarsko-Transilvanijskoj dvorskoj kancelariji, ima vladarevo „odobrenje“ (*indultus*) objaviti djelo pod naslovom:

Regia constituta regnante Augustissimo Imperatore et Rege Apostolico Josepho II pro Regno Hungariae et ei adnexis Regnis et provinciis condita et promulgata, curis et impensis Josephi Keresztury de Szinerszegh collecta.

Dakle, Keresturi je dobio odobrenje za objavljivanje „zbirke“ (*collecta*) „kraljevih odredbi“ (*Regia constituta*)⁴⁷² koje je za Ugarsku i Transilvaniju proglasio Josip II.

U privilegiju je naznačeno da se djelo objavljuje „brigom i troškom“ (*curis et impensis*) samoga pisca. Istaknuti su i drugi uvjeti kojima se štitilo piščevo intelektualno vlasništvo: tijekom sljedećih šest godina nikome nije bilo dozvoljeno bez izričitog vladareva odobrenja objaviti isto djelo, tj. zbirku koja bi sadržavala *constituta Regia* za Ugarsku i Transilvaniju; zabranjeno je neovlašteno pretiskivanje i prodaja pod prijetnjom oduzimanja i novčane globe od „deset marki zlata“. Pisac je bio obvezan tri primjeraka dostaviti Ugarskom namjesničkom vijeću. Izričito se pak nalaže svim službenicima u Ugarskoj da na svaki mogući način pridonesu distribuciji Keresturijeva djela prema tijelima državne uprave.

Iz strukture teksta privilegija, koji je prema redovitom uzusu u ime „cara i apostolskog kralja“ (*Imperator et Rex Apostolicus*) izdala Ugarsko-Transilvanijska dvorska kancelarija, vidljivo je da je Keresturi u vrijeme izdavanja privilegija već imao jasnu viziju onoga što želi napraviti. Očito je, također, da je privilegij izdan kao odgovor na piščevu molbu, a da je zaštitom autorskih prava te distribucijom upravnim tijelima autoru bila omogućena novčana zarada.

⁴⁷¹ Dokument je datiran 17. 8. 1786. U *Libri Regii* izdan je pod naslovom *Privilegium impresorium super institutis seu normalibus resolutionibus regnante Augusto Imperatore et Rege Apostolico Josepho II do pro Regno Hungariae eidemque adnexis provinciis imprimendis pro Josepho Keresztury de Szinerszegh agente Hungarico-Transilvanico aulico expeditum*. MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 53. kötet - 420 - 422.; A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1786 - N°. 9244.

⁴⁷² Početak naslova *Regia constituta* istaknut je podebljanim rukopisom.

4.3.1. Zbirka *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum*

Dvije godine nakon dobivanja privilegija tiskana je prva, a godinu kasnije druga knjiga, tj. zbirka kraljevih odredbi pod naslovom koji je vladar odobrio – *Constitutata Regia*.⁴⁷³ No, nešto ranije iste godine u dva zaseban dijela (*Pars I.* i *Pars II.*) objavljeno je Keresturijevo djelo pod naslovom *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum* („Uvod u djelo zbirke propisanih odredbi“).⁴⁷⁴ Dakle, kao što stoji u samom naslovu, radi se o djelu koje je pisac zamislio kao „uvod“ (*introductio*) u zbirke *Constitutata Regia*.

U predgovoru (*Prooemium*) prvog dijela (*Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, Pars I.*) Keresturi je detaljno predstavio cilj i metodologiju objavljivanja kraljevih odredbi za Ugarsku i Transilvaniju.⁴⁷⁵ Od samog početka teksta predgovora pisac se posvetio sustavnom pojašnjavanju konteksta i razloga zbog kojih se prihvatio objavljivati kraljeve odredbe. Kao temeljno polazište istaknuo je činjenicu da je Josip II. od trenutka kada je počeo samostalno vladati poduzeo sve kako bi obavljanje državnih poslova učinio jednostavnijim, učinkovitijim i prema jedinstvenim propisima. Zbog toga je, podcrtava Keresturi, morao proglasiti svu silinu zakonskih propisa putem vladarevih iskaza i odredbi. No, da bi te odredbe bile ispravno shvaćene i primijenjene, potrebno je i važno, zaključuje, da svi oni koji rade kao vladarevi podanici u državnoj upravi sustavno upoznaju nove zakonske propise koje one sadrže i uoče promjene u odnosu na stari sustav.⁴⁷⁶ Upravo je to razlog, ističe pisac, zbog kojeg se prihvatio objavljivanja zbirke, odnosno zbirki pod naslovom *Constitutata Regia*. Iz navedenog proizlazi da je Josip Keresturi u potpunosti podržavao vladareve reforme, koje je provodio u Ugarskoj, predstavljajući ih ugarskoj javnosti nužnima za modernizaciju državne uprave.

Nadalje je pojasnio da postoji redoviti put kojim se sve nove odredbe javno objavljuju i stupaju na snagu, ali da ipak postoji potreba da ih se prema predmetu, tj. prema području javne uprave i poslova na koje se odnose, obradi i protumači na jednom mjestu. Time će, zaključuje Keresturi, službenicima, ali i privatnim osobama biti olakšano proniknuti njihov smisao,

⁴⁷³ Drugi dio objavljen je 1789. godine. V. bilj. 13.

⁴⁷⁴ V. bilj. 10.

⁴⁷⁵ *Prooemium* je numeriran rimskim brojevima I-XVI, a datiran je 1. svibnja 1788. *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, Pars I.* Drugi dio istoga naslova (*Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, Pars II.*), koji je objavljen kao zasebna knjiga, također ima predgovor (*Prooemium*) datiran 1. V. 1788. U njemu se pisac samo kratko referira na izloženo u predgovor prvog dijela.

⁴⁷⁶ Ovdje se Keresturi poziva i citira dio careva „pastirskog pisama“ iz prosinca 1783. *Introductio in opus collectionis, Pars I., IV.*

odnosno sagledati novonastalo stanje. Identične zbirke vladarevih odredbi (*collectio normalium constitutorum*) objavljene su već u Beču i u Pragu, ali one ne sadrže *constituta* koja se odnose na Ugarsku već samo na „njemačke provincije“, zaključuje Keresturi.

Kao važan razlog objavljivanja zbirke pisac navodi dvojezičnost. Budući da su odredbe objavljivane samo na njemačkom jeziku, kojeg u Ugarskoj poznaje samo dio službenika i manji dio stanovnika, postojala je potreba da ih se prevede na latinski.⁴⁷⁷ Keresturi se pri tome poziva na carev privilegij, kojim mu je dozvoljeno objavljivanje u latinskom prijevodu i izvornom njemačkom, te naglašava da je posao prikupljanja, prevođenja, sistematizacije i tumačenja vladarevih odredbi bio izuzetno zahtijevan i skup. Budući da je njemački jezik bio službeni jezik uprave u Ugarskoj i budući da u samom privilegiju stoji da će zbirke biti dvojezične, Keresturi nije imao prostora drugačije napraviti. No, ipak se osvrnuo na činjenicu da djela objavljuje dvojezično imajući u vidu otpor i nezadovoljstvo, koji su nastali proglašavanjem njemačkog službenim jezikom uprave u Ugarskoj. S druge strane, dvojezično izdanje opravdava i činjenicom da su mnogi javni službenici u Ugarskoj Nijemci koji ne znaju latinski. Njemačko izdanje opravdava i prizivom da će poslovi javne uprave biti dostupni onom dijelu ženskog roda koji zna njemački, budući da latinski nitko od njih ne zna. Keresturi pri tom postavlja retoričko pitanje zar nije došlo vrijeme da se i ženama otvori put upoznavanja javnih poslova.

Dalje je istaknuo da su sve dotadašnje slične zbirke odredbi cara Josipa II. objavljene mehaničkim prikupljanjem dokumenata prema vremenskom slijedu kojim su proglašavane. Nasuprot tome, njegova metodologija zasniva se na objedinjavanju prema materiji, tj. predmetu ili području na koje se pojedine odredbe odnose što ističe kao komparativnu prednost jer će se službenici u njegovim zbirkama lakše snalaziti. Što se tiče tih područja, osnovna je podjela na dva „opća dijela“ (*generales partes*). Prvi od ta dva najavljena dijela zbirke (*Constituta Regia Pars I.*) obuhvaća područje uprave u užem smislu riječi, što Keresturi naziva latinskom sintagmom *ordinationes politicae*, odnosno izričajem koji se nalazi u samom naslovu zbirke – *Administratio publicorum negotiorum*.⁴⁷⁸ Pod upravu u užem smislu, dakle u prvi dio, Keresturi stavlja i pravni sustav za koji najavljuje posebnu seriju zbog obima materijala i zbog onih koji namjeravaju kupiti samo taj dio kako bi im cijena bila dostupnija. Drugi dio obuhvaća odredbe koje Keresturi svrstava u područje *Politia*, a to su zdravstvo, sigurnost, religija, obrazovanje,

⁴⁷⁷ Tekst je usporedno u dva stupca tiskan na latinskom (prvi stupac) i na njemačkom jeziku (drugi stupac).

⁴⁷⁸ Navedeni latinski izričaj u njemačkom prijevodu gasi „Verwaltung der Staatsgeschäfte“. Usp. Keresturi, *Introductio in opus collectionis, Pars I., Prooemium*, IX.

ekonomija, trgovina, vojni poslovi, porezi i drugo.⁴⁷⁹ U tom smislu je najavio da će oba od najavljenih dijelova imati više tomova kako zbog mnoštva odredbi i područja tako i zbog toga što će se s godinama određene odredbe mijenjati, nadopunjavati, ukidati i stvarati novi sustav. Objavljivanje kraljevih odredbi po područjima pruža mogućnost da se odredbe koje se odnose na istu materiju ili područje pronađu u jednom svesku. Koliko je pisac bio svjestan vrijednosti takvog metodološkog postupka i svoga djela najbolje pokazuje sljedeći tekst:

*In elaboratione operis huius longe aliam, quam in ullis hucusque editis collectionibus factum est, rationem inivi. Non enim satis esse videbatur Constituta Regia mechanice tantum, secundum annorum, quibus edita sunt, seriem colligere et ita collecta promiscue ... lectoribus exhibere, sed eo vel maxime labor et studium impensum est ut Constituta omnia ad eandem materiam pertinentia, hac ipsa in suas partes rite divisa, colligerentur atque ita quidquid ad praesentem usque annum una eademque in re constitutum est, in serie continua ob oculos poneretur.*⁴⁸⁰

Uz opisane metodološke postupke pisac u nastavku napominje da je pored odredbi Josipa II. predstavljao i odredbe njegovih prethodnika onda kada su se Josipove na njih nadovezivale ili kada ih se bez njihova konteksta nije moglo razumjeti.

Keresturi, dakle u prvom dijelu predgovora, koji smo razmotrili, ne govori o samom djelu *Introductio in opus collectionis* u kojem se predgovor nalazi, već o zbirci kraljevih odredbi koja je objavljena pod naslovom *Constituta Regia*.⁴⁸¹

U nastavku predgovora pojasnio je zašto je napisao knjigu, koju je nazvao „Uvodom“, a koja je pred čitateljem. Istaknuo je da je u izdanju *Introductio in opus collectionis* (*Pars I.* i *Pars II.*) opisao i pružio objašnjenja u aktualno stanje teritorijalno-administrativne podjele i funkcioniranje upravnih tijela (dikasteriji, magistrature, tribunali). Cilj mu je, dakle bio objasniti čitateljima novo stanje uprave u Ugarskoj, u čemu se ono razlikuje od starog i zbog čega je upravo tako uređeno kako bi s tim spoznajama mogli lakše razumjeti kraljeve odredbe. Zbog obima odredbi, odnosno materije Keresturi ističe da je u drugom dijelu uvodnog izdanja izdvojio sve ono što se tiče sudstva i pravnih poslova (*res iudicaria*).⁴⁸²

Metodologija obrađivanja pojedinog područja počiva na uvodnom prikazu stanja prije vladarevih reformi, a potom slijedi tumačenje novog stanja koje je nastalo kao posljedica

⁴⁷⁹ Njemački prijevod za *Politia* je „Polizei“. *Isto*, IX-X.

⁴⁸⁰ *Isto*, VIII.

⁴⁸¹ Jednako tako na početku predgovora drugog dijela ponavlja iste razloge zbog kojih se prihvatio objaviti zbirku kraljevih odredbi za Ugarsku i Transilvaniju. Keresturi, *Introductio in opus collectionis*, *Pars II.*, Prooemium, bez. pag.

⁴⁸² Keresturi, *Introductio in opus collectionis*, *Pars I.*, Prooemium, str. X-XI.; *Introductio in opus collectionis*, *Pars II.*, Prooemium, bez. pag.

vladarevih reformskih odredbi. Dakle, Keresturijevo djelo *Introductio in opus collectionis* tumači učinak kraljevih odredbi, odnosno stanje u Ugarskoj i Transilvaniji koje je nastalo njihovom primjenom.⁴⁸³ Pojašnjenje glede svrhe i namjere djela zorno je iskazao i u kratkom „Zaključku“ (*Conclusio*).⁴⁸⁴ Obraćajući se čitatelju, koji je od njegova djela očekivao više, pojašnjava da mu nije bila namjera napisati cjelovitu povijest stare uprave niti pregled „ugarskog javnog prava“ (*ius publicum Hungariae*). Cilj je bio kratkim prikazom općeg „sustava Ugarskog Kraljevstva“ (*systema Regni Hungariae*) i njegovih pojedinih dijelova pružiti čitatelju uvid u funkcioniranje cijele države, pojedinih dikasterija i magistratura. Nakon svega navedenog pisac zaključuje da je knjigom, koja je pred čitateljem, napisao neku vrstu „uvoda u zbirku zakonskih političkih odredbi“ (*Introductionem in opus collectionis normalium constitutorum politicorum*).⁴⁸⁵

Dakle, Keresturi je pregled, prikaz i naposljetku tumačenje ugarskog političkog sustava pod Josipom II. u *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum* napisao kako bi olakšao razumijevanje vladarevih odredbi koje je objavio u zasebnoj zbirci. Kada se ima u vidu da je kraljevim privilegijem dobio odobrenje za izdavanje zbirke naslova *Constituta Regia*, djelo, koje pisac naziva uvodom u tu zbirku, predstavlja s njom jedinstveni opus. U tom kontekstu nameće se zaključak da je pisac naknadno, tj. nakon što je prema opisanoj metodologiji pristupio sistematizaciji kraljevih odredbi, odlučio objaviti zasebnu zbirku uvodnih tumačenja aktualnog stanja političkog sustava Ugarske i Transilvanije. Mada izrijekom ne tvrdi, iz onoga što je rečeno u predgovoru proizlazi da je potreba pisanja uvodnih rasprava nastala kao posljedica piščeve spoznaje da su kraljeve odredbe i sustav koji je uspostavljen u Ugarskoj nailazili na nerazumijevanje i otpor.

Nakon predgovora slijedi sadržaj (*Elenchus materiarum, Inhalt*).⁴⁸⁶ Djelo je podjeljeno na poglavlja (*caput*), a poglavlja na paragrafe, odnosno potpoglavlja s pripadajućim naslovom. Obuhvatnost Keresturijeva uvodnog prikaza aktualnog stanja uprave i promjena u odnosu na stari sustav prije reformi Josipa II. zorno prikazuju naslovi pojedinih poglavlja:

⁴⁸³ Uvijek se navodi datum objavljivanja odredbe o kojoj je riječ. Npr. za podjelu Ugarske na deset okruga: *Rescript. 18 Martii 1785. Introductio in opus collectionis, Pars I., 3.*

⁴⁸⁴ *Introductio in opus collectionis, Pars I., 198-199.*

⁴⁸⁵ Identičnu misao da se radi o uvodu u zbirku odredbi Josipa II. ponavlja u prvoj rečenici predgovora same zbirke. Keresturi, *Constituta Regia, Pars I., Proemium*, bez pag.

⁴⁸⁶ Sadržaj je kao i predgovor paginiran latinskim brojkama. *Introductio in opus collectionis, Pars I., str. XVII-XX.*

*Caput I. Praeliminares de Hungaria et Transilvania notitiae;*⁴⁸⁷ *Caput II. De Cancellaria Regia Aulica;*⁴⁸⁸ *Caput III. De Consilio Regio Locumtenentiali;*⁴⁸⁹ *Caput IV. De comitatibus;*⁴⁹⁰ *Caput V. De Liberis Regiis Civitatibus;*⁴⁹¹ *Caput VI. De Districtibus Militaribus;*⁴⁹² *Caput VII. De Districtibus ex ratione commercii separatis;*⁴⁹³ *Caput VIII. De Districtibus ex ratione fodinarum separatis;*⁴⁹⁴ *Caput IX. De Districtibus Privilegiatis;*⁴⁹⁵ *Caput X. De Cameralium Negotiorum Administratione.*⁴⁹⁶

Drugi dio (*Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, Pars II.*) podijeljen je na šest poglavlja u kojima je obrađen pravni sustav (*res iudicariae*) Ugarske.⁴⁹⁷ Za razliku od prvog dijela u kojem je u svakom pojedinom poglavlju pri tumačenju pojedinog područja prikazano stanje kakvo je bilo prije novih odredbi, u drugom dijelu povijest ugarskog pravnog sustava do reformi Josipa II. prikazana je zasebno u prvom poglavlju.⁴⁹⁸ Keresturi takav koncept u predgovoru objašnjava napomenom da je za razumijevanje suvremenog pravnog sustava potrebno najprije upoznati kako je on funkcionirao tijekom povijesti od samih početaka Ugarske.⁴⁹⁹

4.3.2. Keresturijeva metodologija objavljivanja odredbi

U svakom pojedinom poglavlju djela *Introductio in opus collectionis, Pars I.* Keresturi je predstavio i protumačio način funkcioniranja određenog dikasterija ili nekog drugog javnog političkog tijela ili instituta. Prvo i četvrto poglavlje tematizira novouspostavljeno stanje uprave u Ugarskoj i Transilvanij. Ovdje ćemo ih obraditi kao primjer kako bi dobili uvid u način na koji je Keresturi tumačio aktualno stanje uprave s namjerom da, kao što je rečeno, čitatelju omogući cjelovito razumijevanje *Constituta Regia Josipa II.*⁵⁰⁰

⁴⁸⁷ U prvom poglavlju („Prethodne napomene“) prikazan je političko-teritorijalni ustroj Ugarske i Transilvanije prije reformi i aktualno stanje nakon podjele na deset okruga. *Isto*, 1-18.

⁴⁸⁸ *Isto*, 19-46.

⁴⁸⁹ *Isto*, 46-77.

⁴⁹⁰ *Isto*, 77-116.

⁴⁹¹ *Isto*, 116-129.

⁴⁹² *Isto*, 129-141.

⁴⁹³ *Isto*, 142-154.

⁴⁹⁴ *Isto*, 155-169.

⁴⁹⁵ *Isto*, 169-185.

⁴⁹⁶ *Isto*, 186-198.

⁴⁹⁷ *Introductio in opus collestionis, Pars II.*, „*Elenchus materiarum*“, bez paginacije.

⁴⁹⁸ *Caput I. Brevis conspectus antiquae iudiciorum in Hungaria formae.* *Isto*, 1-33.

⁴⁹⁹ *Isto*, *Proemium*, bez paginacije.

⁵⁰⁰ Analizom ova dva komplementarna poglavlja steći će se uvid u metodologiju koju je pisac predstavio u predgovoru. Obraditi sva poglavlja, odnosno Keresturijeva uvodna tumačenja za pojedine dikasterije, magistrature i institute zahtijevalo bi pisanje zasebnog rada.

Na samom početku prvog poglavlja pisac daje odgovor na pitanje zašto je djelo započeo upravo prikazom teritorijalno-administrativne podjele Ugarske i Transilvanije. Čitatelja je uputio da je poznavanje te podjele preduvjet bez kojeg se ne može promatrati niti spoznati funkcioniranje dikasterija i magistratura.⁵⁰¹ Nakon kratkog prikaza stanja prije suvremenih reformi, Keresturi interpretira i navodi kraljeve reskripte kojima je uspostavljena nova upravna podjela, smanjen broj županija i uvedena podjela na okruge. Sustav novouspostavljene podjele prikazan je u dvije tablice: 1) *Tabella decem Districtus exhibens* („Tablica koja prikazuje deset okruga“) – za Ugarsku; 2) *Tabella Districtus Magni Principatus Transilvaniae exhibens* („Tablica okruga Velikog Vojvodstva Transilvanije“). Pored naziva pojedinog okruga tablice sadrže stupce s nazivima županija, slobodnih kraljevskih gradova, poznatijih trgovišta i „povlaštenih okruga“ (*districtus privilegiati*) koji su spadali pod njegov teritorij.

U četvrtom poglavlju Keresturi obrađuje funkcioniranje uprave u novouspostavljenim okruzima i novi sustav uprave u županijama. Poglavlje započinje prikazom stanja uprave u županijama prije reformi. Naslov prvog potpoglavlja je *Anterior comitatum status* („Prijašnje stanje županija“).⁵⁰² Istaknuta je činjenica da su županije prije reforme bile autonomne upravne jedinice u kojima je vlast proizlazila iz „Opće županijske skupštine“ (*Generalis comitatus congregatio*) njenih staleža i redova. Županijska skupština odlučivala je o svim pitanjima javne uprave i biranju županijskih magistratura osim imenovanja vrhovnog župana (*Supremus comes*) što je bila kraljeva prerogativa. Obrađena je svaka pojedina služba županijskog magistrata s pripadajućim ovlastima i područjem djelovanja. Za vrhovne župane istaknuto je da je dio njih imenovao kralj dok je druge na položaj župana samo potvrđivao prema nasljednom pravu njihove obitelji. U slučaju da je ista osoba bila nosilac službe vrhovnog župana u dvije županije u jednoj je imenovan upravitelj (*administrator*).

Upravo promjenama u službi vrhovnog župana u drugom potpoglavlju naslova „Današnje stanje županija. Vrhovni župani“ (*Hodiernus comitatum status. Supremi comites.*) započinje prikaz novog stanja uprave prema reformama Josipa II.⁵⁰³ Citiran je dio kraljeve odredbe (*Rescriptum Regium die 18 Martii 1785 editum*) kojom se određuje da zbog potrebe učinkovite uprave vrhovni župan mora boraviti i obavljati svoju službu u okrugu u kojem je imenovan. Istaknuta je činjenica da vrhovni župani zbog drugih službi, privatnih poslova ili

⁵⁰¹ *Introductio in opus collectionis, Pars I., 1-2.*

⁵⁰² Naslov poglavlja je *De comitatibus* („O županijama“) jer su županije i prije i s reformom Josipa II. bile osnovne teritorijalno-upravne cjeline što je obrađeno pod naslovom prvog potpoglavlja. *Isto, 77-81.*

⁵⁰³ *Isto, 81-83.*

nekih drugih razloga u prijašnjim vremenima često nisu obavljali svoju dužnost u županiji što je izazivalo različite neredne u upravi.

Pozivajući se na podjelu na distrikte, koja je obrađena u prvom poglavlju, Keresturi u uvodu trećeg potpoglavlja naslova „Imenuju se kraljevi povjerenici“ (*Commissarii Regii creantur*) ističe da su „novi vrhovni župani ujedno i kraljevi povjerenici“ (*novi Supremi Comites simulque Commissarii Regii*). Oni su, dakle kao upravitelji okruga vršili službu koju je prije reforme obavljao vrhovni župan u županiji, a koja je sada ukinuta, odnosno uklopljena u službu kraljevog povjerenika. Citirana je ista kraljeva odredba iz 18. III. 1785., kojom je uspostavljena služba kraljevog povjerenika.⁵⁰⁴ U sljedećem potpoglavlju naslova „Ovlasti i moć povjerenika“ (*Finis et potestas Commissariorum*) Keresturi interpretira kraljevu odredbu iz prethodnog potpoglavlja i donosi dijelove drugih kojima su, također, regulirane ovlasti i dužnosti kraljevih povjerenika. Budući da je ta služba u Ugarskoj bila novina, jednako kao i podjela na okruge s kojom je i nastala, Keresturi je ponovno narav te službe čitatelju nastojao približiti usporedbom sa službom i ovlastima prijašnjih župana:

*Potestas illa, quam singuli antehac Supremi Comites in Provincias curae suae conceditas habebant, non modo translata in Commissarios Regios, sed multis etiam amplissimis adiectis muniis ac praerogativis ampliata est.*⁵⁰⁵

Dakle, na kraljeve povjerenike, kako Keresturi tumači u citiranom tekstu, koje je Josip II. postavio na čelo okruga, prenesene su ovlasti koje su prije imali pojedini vrhovni župani, ali su i znatno uvećane. Naslovi tri potpoglavlja u kojima je prikazana služba kraljevog povjerenika i sam diskurs pokazuju s koliko je sistematičnosti Keresturi pristupio tumačenju ove nove službe. Ukidanje vjekovne magistrature vrhovnog župana i uspostava novog sustava značili su raskid s tradicionalnim sustavom samostalnih županijskih uprava. Zbog toga je pisac usporedbom tradicionalne službe i ovlasti vrhovnog župana sa službom kraljevog povjerenika nastojao pojasniti značaj nove službe. Ugarski staleži i redovi reforme Josipa II. držali su neustavnima jer nisu proglašene na Ugarskom saboru. Keresturi je kao dvorski agent i javni djelatnik bio jako dobro informiran o velikom otporu ugarskih staleža prema reformama Josipa II. Magistratura kraljevog povjerenika, zajedno s uspostavljenim okruzima, predstavljala je okosnicu novog sustava. Upravo zbog toga ju je Keresturi nastojao približiti ugarskoj javnosti. U nastavku se preciziraju ingerencije, ujedno i dužnosti kraljevog povjerenika unutar okruga: imenovanje svih službenika osim vicežupana; nadgledanje i briga da sve magistrature unutar pojedine županije i gradova funkcioniraju po zakonu, da službenici ne primaju mito; da posao

⁵⁰⁴ *Isto*, 83-88.

⁵⁰⁵ Za pojam *comitatus* Keresturi kao istoznačnicu koristi riječ *provincia*. *Isto*, 88.-89.

nadzora obavljaju pomoću vicežupana vodeći zapisnike; da sustavnom brigom i motrenjem izvještavaju vladara koja bi poboljšanja bilo potrebno uvesti; briga za osiguravanje prometne infrastrukture gradnjom cesta, isušivanjem močvara i uređenjem obala rijeka; briga za gradnju tvornica i promicanje trgovine. No, prvenstvena je zadaća povjerenika, stoji zaključno, predstavljati državne dikasterije i skrbiti da njihove odredbe budu na „ispravan način“ (*via recta*) izvršene u županijama.

Što se tiče funkcioniranja novouspostavljenog sustava u pojedinoj županiji, zadaća nadzora i briga za provođenje pripala je službi zamjenika župana (*vicecomes*). Ingerencije, dužnosti i način obavljanja njegove službe Keresturi je obradio u potpoglavljima *Munus Vicecomitis* („Služba zamjenika župana“), *Praerogativae et emolumenta Vicecomitum* („Povlastice i prihodi zamjenika župana“) i *Officiales Vicecomitis muneri adiuncti* („Službenici koji su pridruženi /podređeni/ dužnosti zamjenika župana“).⁵⁰⁶ Pod navedenim naslovima Keresturi na temelju kraljevih odredbi objašnjava ulogu njegove službe, odnosno nove značajne ovlasti koje su već postojećoj magistraturi zamjenika župana u županiji dodijeljene s obzirom na činjenicu da se služba vrhovnog župana stopila sa službom kraljevog povjerenika. Dakle, to je prema novom ustroju bila vrhovna magistratura u pojedinoj županiji. On je bio izravno podređen kraljevom povjereniku, ali ga je zbog važnosti službe imenovao vladar. Keresturi ističe da je kralj u službu *vicecomes*-a postavljao ljude koji su se isticali vrlinama znanja, iskustva i poštenja. Narav njegove službe sažeto je izrekao sljedećom tvrdnjom: *Vicecomitis muneris est universa comitatus negotia politica iuxta leges, normalia praescripta ac instructionem tractare* („Obavljanje službe zamjenika župana podrazumijeva voditi sve političke poslove županije prema zakonima, važećim propisima i uputi“).⁵⁰⁷ U nastavku se precizira da on mora omogućiti provođenje i izvršavanje bilo kraljevih mandata, bilo naloga koje dobiva od dikasterija ili samog kraljevog povjerenika. O svim svojim aktivnostima mora voditi dnevnik (*diarium*), koji svakih petnaest dana treba poslati kraljevom povjereniku ili Ugarskom namjesničkom vijeću, kako bi dokazao da je proveo dobivene naloge. Navodi se da je njegova dužnost nadzirati rad svih drugih magistrata, ali i promatrati i sagledavati opće prilike u županiji te o tome izvješćivati dikasterije.

Sukladno obimu i važnosti poslova vicežupan je bio primjereno nagrađen. Iz istog razloga bio je određen točan broj službenika u županiji koji su bili pod njegovim nadzorom, odnosno pomagali mu u obavljanju poslova.⁵⁰⁸ To su: pomoćnik (*adiutor* ili *alter vicecomes*); bilježnik

⁵⁰⁶ *Isto*, 98.-101; 101.-102; 103-104.

⁵⁰⁷ *Isto*, 99.

⁵⁰⁸ Pri prikazu pojedinih službi, njihovih zaduženja i dr. Keresturi, također, navodi koji kraljev reskript tumači.

(*notarius*) i njegov zamjenik (*vicenotarius*); registrator koji je ujedno i ekspeditor; dvojica zapisničara (*cancellistae*), ili tri ako je veća županija. Navedene sužbe primale su i praktikante koji su se obučavali i pomagali drugim službenicima. Zamjeniku župana je pripadala i određena vojna pratnja.

Uz prikazane magistrature Keresturi je u potpoglavlju *Reliqua in comitatibus munia* („Ostale dužnosti u županijama“) naveo zanimanja koja su također bila javna te su dobivali državnu plaću.⁵⁰⁹ Primanja svih službenika i drugih obnašatelja dužnosti koji su dobivali državnu plaću objavljena su u potpoglavlju *Salaria eorum qui in comitatibus publica gerunt munia* („Primanja onih koji u državi obavljaju javni posao“).⁵¹⁰

Keresturi je objasnio i druge vidove funkcioniranja moderne reformirane županijske uprave. Potpoglavlje naslova *Negotia iuridica a politicis separantur* („Sudski poslovi odvajaju se od upravnih“) započinje tvrdnjom da su prije u županiji sudske poslove obavljali isti magistrati koji su vršili poslove uprave u političkim, vojnim i poreznim pitanjima.⁵¹¹ Prikazao je koji su magistrati, koja tijela i na koji način vršili sudske poslove te zaključio da je takav sustav bio neučinkovit u smislu gomilanja predmeta i dugogodišnjeg nerješavanja sudskih postupaka, što je bio razlog da je vladar odredbom iz lipnja 1786. g. sudske poslove odvojio od upravnih.

Novi ustroj prikupljanja vojnog poreza (kontribucije) i razmještaja vojnih jedinica obrađeni su u potpoglavlju *Res militaris et contributionis aliam normam accipit* („Vojni i porezni sustav dobivaju drugo uređenje“).⁵¹² Keresturi je istaknuo da je sustav prikupljanja vojnog poreza, koji je uveden 1715. godine, pogotovo kada se radilo o opskrbi vojske živežnim namirnicama, izazivao stalne napetosti unutar županije: županijski službenici imali su problema sa samim prikupljanjem novca; seljak se tužio na teret dostave živeža; vojska nije bila zadovoljna kvalitetom istoga. Problem je postojao i glede razmještaja vojnih jedinica jer nije bio stalan niti ujednačen tako da su neke županije podnosile više tereta opskrbe vojske od drugih. Zbog toga je vladar odredio da se kontribucija prikuplja u jedinstvenu riznicu smještenu u sjedištu distrikta. Što se tiče prebivanja vojske uveden je novi kantonalni sustav prema kojem je određeno centralno sjedište pukovnije u pojedinom distriktu, a pojedine jedinice bile su raspoređene po županijama.

⁵⁰⁹ To su kirurg, geometar, primalja, i dr. *Isto*, 106-107.

⁵¹⁰ *Isto*, 107-108.

⁵¹¹ *Isto*, 93-94.

⁵¹² *Isto*, 94-97.

Zaključak je da je u prvom i četvrtom poglavlju pisac pregledno prikazao i objasnio značaj nove teritorijalno-administrativne podjele na okruge i djelovanje reformirane uprave. Objasnio je da se značaj ustroja okruga ostvaruje u službi kraljevog povjerenika, koji je bio odgovoran za funkcioniranje cjelokupne uprave i ujedno poveznica sa centralnim državnim dikasterijima preko kojih je vladar provodio svoju politiku. Sukladno tome, s obzirom na činjenicu da je povjerenik imenovao i uz pomoć vicežupana nadzirao rad magistratura, postignut je cilj – stvaranje moderne učinkovite uprave, a istovremeno je ograničen staleški utjecaj. Kralj je županijske skupštine isključio iz procesa uprave. Zabranjeno je da bilo koji dokument bude naslovljen na skupštinu ili da sama skupština s potpisom *Nos Universitas* donosi bilo kakve odredbe. Keresturi je te kraljeve odredbe o dokidanju ingerencija županijskih staleških skupština obradio u potpoglavlju *Congregationes comitatum ad certos casus restringitur* („Županijske skupštine ograničene su na određene slučajeve“).⁵¹³ Primjetan je eufemizam u naslovu navedenog potpoglavlja. Pisac je odabirom naslova očito nastojao na određeni način ublažiti ili čitatelju učiniti prihvatljivijim činjenice, koje je iznio u tekstu, pozivajući se i navodeći određene kraljeve odredbe, da su županijske staleške skupštine novim ustrojem izgubile svoje dotadašnje ingerencije.

4.3.3. Zbirka *Constituta Regia*

Oba dijela zbirke – *Constituta Regia, Pars I.* i *Constituta Regia, Pars II.* – na kraju naslova imaju naznaku da se radi o prvom tomu (*Tomus I.*).⁵¹⁴ To je podrazumijevalo da je trebao slijediti niz pod istim naslovom. Dakle, oba dijela koja su objavljena bili su prva knjiga zasebne serije. Podnaslovom pojedinog dijela Keresturi je naznačio o kakvim se serijama radi. Prvi dio ima podnaslov *De publicorum negotiorum administratione*, a drugi *De politia* što je pisac detaljno pojasnio u predgovoru djela *Introductio in opus collectionis, Pars I.*⁵¹⁵ U predgovoru pak zbirke *Constituta Regia, Pars I.* Keresturi se referirao na metodologiju sistematizacije, objavljivanja i tumačenja kraljevih odredbi kako ju je objasnio u spomenutom predgovoru djela *Introductio in opus collectionis, Pars I.* Ponovio je svoju namjeru da je mnoštvo odredbi koje se odnose na istu materiju, a nalaze se razbacane u mnogim reskriptima, potrebno „jasno i pregledno“ sabrati i pružiti na čitanje.⁵¹⁶ Za razliku od načina citiranja u *Introductio*,

⁵¹³ *Isto*, 97-98.

⁵¹⁴ V. bilj. 12 i 13.

⁵¹⁵ V. bilj. 475.

⁵¹⁶ Tekst predgovora je dvojezičan, prvi stupac je latinski, a usporedni na istoj stranici njemački; obuhvaća šest stranica. *Constituta Regia, Pars I., Prooemium*, bez pag.

gdje je za pojedini reskript navodio samo datum objavljivanja, u samoj zbirci uz datum navodi i broj pod kojim je kraljev proglas kao reskript (*rescriptum*) objavila Dvorska kancelarija i nakon toga kao intimat (*intimatum*) Ugarsko namjesničko vijeće.⁵¹⁷ Što se tiče vjerodostojnosti, Keresturi pojašnjava koje je sve korake poduzeo kako bi čitateljima „što više rasvijetlio“ smisao pojedine odredbe. U tom cilju je, uz sistematizaciju prema području i materiji na koju se odnose, što opetovano ističe, smisao pojedine odredbe tumačio i svojom osobnom interpretacijom, tj. „vlastitim riječima“. Preglednosti radi za svoje autorsko tumačenje koristio je kurziv kako bi se i fizički njegov tekst razlikovao od teksta odredbi za kojeg tvrdi da je u latinskom prijevodu vjeran njemačkom izvornom tekstu.

Što se tiče sadržaja zbirke *Constituta Regia, Pars I.*, Kerestri ističe da se nadopunjuje na djelo *Introductio in opus collectionis* gdje je predstavio novi način funkcioniranja dikasterija i magistratura. U prvoj knjizi zbirke odlučio je predstaviti one odredbe koje se odnose na djelovanje samih „državnih službenika“ (*administri reipublicae*) koji obavljaju javne poslove u dikasterijima kao nosioci pojedine magistrature ili službe. Zbirku je koncipirao tako da je u prva tri poglavlja sagledao koje su njihove opće dužnosti prema novim odredbama, kako se biraju i kolika su im primanja. U preostalim poglavljima prikazao je sve one odredbe, koje se odnose na „pravila“ (*norma*) i „propisani način“ (*praescripta ratio*), prema kojima se trebaju obavljati javne dužnosti u pojedinom dikasteriju, županijskoj ili gradskoj magistraturi.

Prema dataciji predgovora drugi dio zbirke – *Constituta Regia, Pars II.* – objavljen je početkom 1789. godine.⁵¹⁸ Što se tiče drugog dijela, pisac kaže da je njime prešao na one sadržaje koji spadaju u područje *Politia*, a unutar kojih se u društvenoj zajednici ostvaruje zajednička „sreća građana“. Ta se sreća prema njemu ostvaruje na nekoliko područja javnog društvenog djelovanja. Pored svega onoga što je vezano za reguliranje odnosa unutar društvene zajednice s ciljem postizanja „sreće građana“, Keresturi pod *Politia* ubraja i vjeru i obrazovanje (*religio, res literaria*). Područja djelovanja koja pridonose lagodnosti života su „ekonomija, obrtnička i industrijska umijeća i trgovina“ (*oeconomia, artes mechanicae, commercium*).⁵¹⁹ Svako od navedenih područja s aspekta pravne uređenosti prema kraljevskim odredbama Keresturi je kanio obraditi u sljedećim izdanjima.

Kada je u pitanju sreća građanina i društvene zajednice, Keresturi na prvo mjesto postavlja sigurnost pojedinca, tj. „sigurnost života“ (*securitas vitae*). On *securitas vitae* vidi

⁵¹⁷ Iznad vodoravne crtice „_____“ pisao je broj protokola intimata, a ispod broj protokola reskripta.

⁵¹⁸ Predgovor je numeriran rimskim brojkama, a datiran je 1. II. 1789. (*Datum Vindobonae d. 1 Februar 1789.*). *Constituta Regia, Pars II., Prooemium*, str. III-VIII.

⁵¹⁹ Područja javnog djelovanja koja označava zajedničkim nazivnikom *Politia* Keresturi je obradio u predgovoru djela *Introductio in opus collectionis, Pars I.* V. bilj. 475.

kao temeljni motiv zbog kojeg su se građani kao slobodni pojedinci, koje odlikuje „prirodna sloboda“ (*libertas naturalis*), društveno organizirali u političku zajednicu i predali vlast jednom čovjeku. Iz te činjenice prema Keresturiju proizlazi da je dužnost vladara kao zajedničkog oca, a potom svih magistratura i službenika, koji su u upravljanju državom njegovi podložnici, tj. vladareva produžena ruka, skrbiti za sigurnost života, tijela, časti, dobrog glasa i dobra svih svojih podanika. On razlikuje „vanjsku sigurnost“ (*securitas exterior*) i onu „unutarnju“ (*interior*). Pitanja vanjske sigurnosti svrstava u područje vojske (*res militaria*), čija je uloga obrana od drugih država, dok unutarnju sigurnost dijeli na javnu i privatnu. Obje ovise o unutarnjoj upravi države, dakle ulaze u područje *politia*. U tom smislu pod *politia*, tvrdi Keresturi, spada i sve ono što utječe na sigurnost čovjekova tijela, a to je u najužem smislu zdravstvo (*res sanitatis*). Budući da je to pitanje temeljne sigurnosti, ali i sreće građana, Keresturi zaključuje da je primjereno njime se baviti u prvom tomu drugog dijela. Dakle, ostala područja, koja je u predgovoru svrstao pod *politia*, pisac je namjeravao obraditi u sljedećim izdanjima iste serije *De politia*. Predgovor završava napomenom da su u ovom dijelu prikazane i one kraljevske odredbe koje su proglašene samo za austrijske nasljedne pokrajine s uputom da bi ih se korisno moglo primijeniti i u Ugarskoj.

Oba dijela zbirke *Constituta Regia* konceptijski su uređena kao i *Introductio in opus collectionis*. Sadržaj je podijeljen na poglavlja (*caput*), koja se dijele na potpoglavlja (paragrafe). Zbirka *Constituta Regia, Pars II.* podijeljena je na pet poglavlja:

*Caput I. Universae rei sanitatis directio;*⁵²⁰ *Caput II. De ministris sanitatis;*⁵²¹ *Caput III. De morbis;*⁵²² *Caput IV. De remediis morborum;*⁵²³ *Caput V. De sanitate quoad Confinia ad finitimas gentes conservanda.*⁵²⁴

Zbirka *Constituta Regia, Pars I.* obuhvaća deset poglavlja s pripadajućim naslovima:

*Caput I. De officiis eorum qui publica munia gerunt;*⁵²⁵ *Caput II. De norma in eligendis officialibus observanda;*⁵²⁶ *Caput III. De emolumentis et praerogativis officialium;*⁵²⁷ *Caput IV. Norma tractandorum negotiorum in genere;*⁵²⁸ *Caput V. Norma tractandorum negotiorum in dicasteriis;*⁵²⁹ *Caput VI. Norma tractandorum negotiorum in comitatibus;*⁵³⁰ *Caput VII.*

⁵²⁰ *Constituta Regia, Pars II.*, 1-11.

⁵²¹ *Isto*, 11-121.

⁵²² *Isto*, 121-184.

⁵²³ *Isto*, 185-199.

⁵²⁴ *Isto*, 199-288.

⁵²⁵ *Constituta Regia, Pars I.*, 1-44.

⁵²⁶ *Isto*, 44-70.

⁵²⁷ *Isto*, 70-109.

⁵²⁸ *Isto*, 110-176.

⁵²⁹ *Isto*, 177-200.

⁵³⁰ *Isto*, 200-220,

Instructio pro comitatibus;⁵³¹ *Caput VIII. De liberis regiisque civitatibus*;⁵³² *Caput IX. Norma tractandorum negotiorum in specialibus casibus*;⁵³³ *Caput X. De dominali potestate in subditos horumque regimine*.⁵³⁴

Kako je Keresturi realizirao objavljivanje kraljevih odredbi na temelju metodoloških postavki, koje je predstavio u predgovorima, promotrit ćemo na primjeru prvog poglavlja. Latinski naslov *De officiis eorum qui publica munia gerunt* na njemačkom glasi *Von den Pflichten derjenigen welche öffentliche Dienste bekleiden*. Dakle, tema poglavlja su „obveze“ javnih službenika. Gotovo polovicu poglavlja obuhvaća prvo potpoglavlje naslova *Generalia principia* („Opća načela“).⁵³⁵ Keresturi u kratkoj uvodnoj napomeni ističe da na početku nije mogao učiniti ništa korisnije nego predstaviti carevo pismo koje je upućeno svim javnim službenicima.⁵³⁶ Na kraju pak zaključuje da se prema općim načelima, koja su u tom pismu iznesena, ravnaju sve druge odredbe kojima se regulira djelovanje „kraljevih službenika“.

On carevo „pastirsko pismo“ naziva grčkim pojmom *Parenesis*, a latinski *Adhortatio* („ohrabrenje, poticaj“) te tvrdi da je car u tom svom obraćanju javnim službenicima iskazao svoja duboka politička uvjerenja koja svoje uporište imaju u „slavnoj nauci“ toga doba.⁵³⁷ Fasciniranost carevim pismom Keresturi je izrazio i na samom početku predgovora *Introductio in opus collectionis, Pars I.* gdje je pohvalio „vrlo elegantan stil“ samog teksta.⁵³⁸ Dakle, ono što je važno istaknuti je činjenica da „pastirsko pismo“ ne sadrži nikakvu konkretnu odredbu, ono je motivacijsko obraćanje svima koji obavljaju javnu službu. Keresturijevo inzistiranje da s njim započne svoju zbirku je njegov autorski izbor kojim javnosti – i samim citiranjem pisma i svojim uvodnim i završnim komentarom – poručuje da on osobno podržava načela obavljanja službe kako su iznesena u pismu.

Josip II. je u pismu izložio svoje opservacije glede upravljanja državom. Iz točke u točku razlaže da obavljanje javne službe mora biti usmjereno isključivo prema općem dobru, što podrazumijeva zatamljivanje privatnih interesa. U trećoj točki car ističe da javni službenici obavljanje svoga posla nikako ne smiju mjeriti „vremenom i stranicama“ posla koji obave, nego

⁵³¹ *Isto*, 220-267.

⁵³² *Isto*, 268-291.

⁵³³ *Isto*, 291-318.

⁵³⁴ *Isto*, 319-358.

⁵³⁵ Keresturi, *Constituta Regia, Pars I.*, 1-19.

⁵³⁶ Riječ je o carevom pismu koje je krajem 1783. g. Josip II. osobno napisao i uputio svima koji obavljaju bilo koju javnu službu. Keresturi ga je dijelom već citirao i pozvao se na njega u predgovoru *Introductio in opus collectionis, Pars I.*

⁵³⁷ Keresturi, *Constituta Regia, Pars I.*, 1-2.

⁵³⁸ Keresturijevu pohvalu na račun careva „pastirskog pisma“ istaknuo je Derek Beales komentirajući da je pismo Keresturiju poslužilo kao inspiracija za pravnu zbirku. Beales, *Joseph II. against the World, 1780 – 1790*, 349-350.

trebaju upregnuti sve svoje snage da posao koji im je povjeren izvrše cjelovito, na vrijeme i u duhu svoje službe. Na više mjesta je opetovana misao da svatko onaj koji svoju službu ne obavlja s ljubavlju na korist cijele domovine i svojih sugrađana nije dostojan „uživati u časti i plodovima“ svoje službe.⁵³⁹ Nitko od onih koji javnom interesu pretpostavljaju privatnu korist, prema Josipu II., ne zaslužuje nikakvu milost jer čine najveći zločin protiv države. S druge strane, obavljanje dužnosti isključuje bilo kakvu podjelu službenika prema naciji, vjeri ili pokrajini. Josip II. se u pismu referirao i na mnoge pojedinačne službe, poglavito one vodeće bilo s područja izvršne vlasti, vojske, sudstva, prikupljanja poreza, gospodarske uprave ili kojeg drugog područja. Nije propustio spomenuti ni učinkovitost koja se očekuje od nižih službenika, tj. subalterne. Na kraju pisma Josip II. ističe da se onaj službenik, koji se drži iznesenih načela, nalazi u istom položaju kao i on sam, dok onoga, koji se ne pridržava tih načela, upućuje na napuštanje službe.

Prva tema, koju Keresturi povezuje sa smjernicama iz carevog pisma, odnosi se na „ustrajnost u obavljanju poslova“. Kratkom napomenom prije citiranja dijelova odredbi upućuje da se neodgovorni poslovi moraju izvršiti bez obzira na dodatno vrijeme koje iziskuju.⁵⁴⁰

Sljedeća tema i ujedno naslov trećeg potpoglavlja je „Izostajanje s posla“ (*Absentatio*). Keresturi uvodno tvrdi da je zbog opsega poslova ukinuto pravo prema kojem su državni službenici mogli izostajati iz službe od četiri do šest tjedana godišnje s napomenom da u posebnim uvjetima to pravilo ipak ne vrijedi. Citirane su odredbe iz sedam različitih reskripta od početka 1781. do veljače 1787. godine, kojima se reguliraju izostanci u dikasterijima, sudovima, ali i slobodnim kraljevskim gradovima.

Četvrto i peto potpoglavlje donose odredbe kojima se javnim službenicima zabranjuje istovremeno obavljanje privatnih poslova i strogo se zabranjuje primanje darova od drugih privatnih osoba. Keresturi napominje da ovakve odredbe postoje već od doba Marije Terezije iako navodi samo one Josipa II. Kao iznimno važnu odredbu, kojom se strogo zabranjuje bilo davanje bilo primanje mita ili pak vršenje bilo kakvog pritiska na javne službenike, Keresturi citira reskript od 5. veljače 1787. godine. Sedmo potpoglavlje naslova „Službenici ne smiju počinuti prijestup“ nadovezuje se na odredbe o zabrani primanja i davanja mita.⁵⁴¹ Citirana odredba referira se na pojave kada su pojedini državni službenici izloženi velikim osobnim dugovima te su zbog toga podložniji primanju mita. Spriječavanje anomalija u

⁵³⁹ *Isto*, 6.

⁵⁴⁰ Citirana je odredba reskripta od 21. III. 1783. i šezdeset prvi paragraf upute ugarskim županijama, *Instructio pro comitatibus*. *Isto*, 20-21.

⁵⁴¹ Citirana je jedna odredba iz reskripta objavljenog 15. siječnja 1787. *Isto*, 32.

obavljanju dužnosti završno je obrađeno u desetom i posljednjem jedanaestom potpoglavlju.⁵⁴² U desetom su citirane dvije odredbe kojima se potiče službenike nagradom od dvije stotine zlatnika da prijave svaku vrstu malverzacija ili lošeg obavljanja posla i da otvoreno denunciraju službenika koji je krivac. S obzirom na stupanj prijestupa kazne su različite – od novčanih kazni, degradacije u službi do trajnog uklanjanja s posla. U uvodnoj interpretaciji o denunciranju i kaznama Keresturi je jasno naznačio da su to iznimno važne odredbe koje vrijede za sve službenike – od subalterne do voditelja i predsjednika prefektura, dikasterija, sudova ili koje druge institucije. Jednako vrijede i za crkveni stalež ako obavljaju poslove kao državni službenici.

U osmom i devetom potpoglavlju, koji su naslovljeni nazivom dvaju tipova tablica u koje su se upisivali opći i dnevni podatci o državnim službenicima, Keresturi ističe da je za vladavine Josipa II. uspostavljeno sustavno praćenje rada službenika.⁵⁴³ Keresturi smisao upisivanja podataka u tablice, odnosno praćenja rada pojedinog službenika, vidi u unaprijeđivanju obavljanja pojedine službe i konstantnom podoljšavanju izvršavanja povjerenih poslova. S duge strane napominje da tablice pružaju uvid u nedostatke, koje je potrebno ispraviti, tako da služe i kao putokaz onima koji su u vršenju službe skrenuli s „ispravnog puta“. U *Tabellae censoriae* upisivani su podatci o datumu pristupanja pojedinog službenika u službu, dobi, karakteru, sposobnostima, navikama, poznavanju pojedinih dijelova države i drugim posebnostima. Druga vrsta tablice – *Tabella comparationis* – bila je ona u koju su se dnevno upisivali podatci o dolasku na posao, odlasku, razlozima kašnjenja. Odredbe koje su citirane reguliraju način popunjavanja tablica sa strane voditelja, predsjednika ili direktora pojedine institucije. Propisano je čuvanje i ažuriranje podataka te njihovo redovito dostavljanje nadležnim tijelima.

Prikazano poglavlje pruža uvid u Keresturijevu sistematičnost i jasnoću pri donošenju i tumačenju kraljevskih odredbi na zadanu temu dužnosti i obveza državnih službenika. Autor je od početka poglavlja ugarsku javnost sustavno upoznao s općim namjerama reformske politike i očekivanjima vladara glede radne etike javnih službenika. Potom su u pojedinim potpoglavljima pregledno prikazane specifične odredbe kojima se definiraju granice, ovlasti, dužnosti i pravila obavljanja javnih službi. Poglavlje u cjelini čini zaokruženu sliku koja čitatelju omogućuje upoznavanje s aktualnim kraljevskim odredbama kojima se objašnjava narav javne službe i propisi kojima se definira njeno obavljanje. Sve je prožeto tezom da su

⁵⁴² Naslovi su *De denuntiatione* („O prijavljivanju“) i *Poenae* („Kazne“). *Isto*, 41-44.

⁵⁴³ *Isto*, 32-41.

radna etika pojedinog službenika i usmjerenost prema općem dobru temelj učinkovitog i za državu korisnog funkcioniranja svih upravnih tijela.

5. KERESTURIJEVA RASPRAVA O INSUREKCIJI

5.1. Vojni institut kao tema djela

Dvotjednik *Ephemerides Vindobonenses*, koji je od prvog do posljednjeg broja tijekom deset godišta bio pod uredničkim i izdavačkim vodstvom Josipa Keresturija, prestao je izlaziti na samom izmaku 1785. godine. Nakon tog značajnog izdavačkog rada u razdoblju 1787. – 1789. g. Keresturi se posvetio pisanju i objavljivanju zbirki zakona za „Ugarsku i Transilvaniju“. Kao što smo pokazali, taj angažman rezultirao je nastankom dvaju dvotomnih djela: *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum* i *Constituta regia*. Ono što je važno istaknuti i ponoviti jest činjenica da je to Keresturijevo djelo predstavljalo sveobuhvatan stručni pravnički posao. Naime, pisac je uz tumačenje pojedinih zakonskih odredbi, koje su proglasili Marija Terezija ili Josip II., donosio i zakonodavnu regulativu, koja je bila na snazi prije donošenja nove uredbe, kako bi čitatelju pružio mogućnost uvida u promjene koje su nastajale. Takav pristup podrazumijevao je istraživanje i poznavanje određenog pravnog instituta koji je bio na snazi u zemljama krune sv. Stjepana prije zakonodavnih promjena koje su se intenzivnije započele provoditi od početka 2. polovice 18. st. Urednički rad na tekstovima, koji su objavljivani u *Ephemerides Vindobonenses*, a koji su izvještavali o aktualnim događajima na političkom, gospodarskom i društvenom polju omogućio je Keresturiju detaljno upoznavanje sa širokim područjem problematike vlasti, reformi i ukupnog javnog života Habsburške Monarhije. Rad na spomenutim zbirkama, u kojima je najvećim dijelom prezentirao i tumačio zakonodavne odredbe, koje su se odnosile na Ugarsku, omogućio mu je produbljivanje poznavanja pravnog sustava i svega onoga što je na političkom i društvenom planu pratilo implementaciju, odnosno otpor prema istoj, aktualnih zakonodavnih reformi Josipa II. Navedeni pravnički opus i teme, koje su ulazile u okvir njegovog javnog spisateljskog i izdavačkog rada, dodatno su pridonijele produbljivanju poznavanja društvenopolitičke problematike vremena i prostora na koji se njegovo pisanje odnosilo. Kada se uz navedeni spisateljsko-izdavački opus ima u vidu priroda posala, koju je obavljao kao *agens aulicus* pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji, slobodno je zaključiti da je bio jako dobro upoznat s načinima funkcioniranja uprave, institucija i instituta u zemljama krune sv. Stjepana na svim razinama. Završivši s navedenim opširnim djelom Keresturi se, s pozicije koju smo pokazali, tijekom 1789. g. (u jeku Osmanskog rata) prihvatio pisati o jednom, kako će se pokazati, zahtjevnom, prijepornom i vrlo različito tumačenom povijesno-pravnom institutu. Riječ je zapravo bila o temeljnom političkom problemu na relaciji bečki Dvor – Budim u 2. polovici 18. st., koje je

postalo posebno vruća tema uslijed znatno povećanih zahtjeva za novačenjem i opskrbom monarhijske vojske u navedenom ratu: radilo se o pokušaju nametanja vojnog poreza (kontribucije) hrvatsko-ugarskom plemstvu i žestokom otporu istih. Problematika poreza, javnih financija Habsburške Monarhije i Ugarske kao njenog dijela nalazila se posebno za vladavine Marije Terezije i Josipa II. u srži svih sukoba između austrijskih habsburških vladara s jedne strane i ugarsko-hrvatskih staleža i redova s druge strane. Najvažnija prerogativa plemstva zemalja krune sv. Stjepana bila je u tome što su još uvijek, na samom izmaku 18. st. bili izuzeti od svih poreznih obveza.

Porezno oslobođenje plemstva temeljilo se na njihovom povijesnom pravu i obvezi nošenja oružja, tj. odlasku u rat kada je u pitanju bila obrana domovine. U izvorima je zabilježeno da je plemstvo od početaka Ugarskog Kraljevstva sudjelovalo u obrani krune i države kada je to bilo potrebno. Način sudjelovanja plemstva u ratu bio je tijekom stoljeća definiran mnogim zakonodavnim odredbama ugarskih i zajedničkih ugarsko-hrvatskih sabora i kraljeva. Taj se institut plemićkog podizanja na oružje i sudjelovanja u ratu u zemljama krune sv. Stjepana od početka 16. st. u dokumentima sustavnije nazivao insurekcija. Upravo je na temelju insurekcijskih obveza plemstvo uživalo svoje staleške prerogative. Njih se nije željelo odreći niti u potpuno promijenjenim političkim okolnostima formiranja suvremenih modernih državnih uprava i tehnološkom napretku tijekom 18. stoljeća koji su pred vojsku stavljali potpuno drugačije zahtjeve nego što je to bilo u doba kada se institut insurekcije oblikovao.

Kao rezultat Keresturijevih povijesno-pravnih istraživanja i ujedno njegov doprinos toj raspravi nastala je knjiga pod naslovom *De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac speciatim de insurrectione nobilium* („O starom sustavu ugarskog vojništva i posebno o plemićkoj insurekciji“).⁵⁴⁴ Već sam naslov jasno upućuje na temu rada i područje piščeva interesa. Dakle, u prvom planu bilo je istraživanje pravnog razvitaka i povijesti jednog instituta, zatim ustroja i načina podizanja vojske u Ugarskoj kroz povijest, s osobitim osvrtom (*speciatim*) na institut plemićke insurekcije.

Osnovna nakana bečkog Dvora u 2. polovici 18. st. bila je nametnuti ugarsko-hrvatskom plemstvu plaćanje poreza. Uvjeriti to plemstvo da je plemićka insurekcija u suvremenim vojnim i ratnim okolnostima bila potpuno neučinkovita i da je uz to sa svim svojim modalitetima kroz povijest njima samima bila veliki teret bio je način koji je trebao voditi cilju: pridobiti plemstvo za ideju plaćanja poreza. Iz perspektive politike bečkog Dvora raspravama je trebalo dokazati koliko je ugarsko plemstvo, pod uvjetom da ispunjava sve obveze, koje su proizlazile iz

⁵⁴⁴ V. bilj. 14.

insurekcije, bilo financijski preopterećeno. Zbog toga je, prema stavu i prijedlogu bečkog Dvora, bilo bolje i svrsishodnije i za Dvor i za plemstvo zemalja krune sv. Stjepana, što je ujedno bio krajnji cilj i kako su predlagali promicatelji te politike, da se novcem otkupi ili zamijeni taj zastarjeli vojnički institut.⁵⁴⁵ U tom je smislu svaka rasprava o insurekciji bila ujedno i povijesno-pravno istraživanje jer je bečki Dvor na temelju analize i interpretacije ugarskih zakona i drugih povijesnih izvora dokazivao da je institut insurekcije tijekom povijesti bio težak teret za plemstvo. Prema njihovom tumačenju on je podrazumijevao višestruke obveze osobnog pohoda u rat, ali i opremanja i uzdržavanja određenog broja vojnika proporcionalno broju posjeda kmetskih selišta kojima je pojedini plemić raspolagao. S druge strane hrvatsko-ugarsko plemstvo je zauimalo nepokolebljivi stav da je u doba vladavine Marije Terezije i Josipa II. preostala jedino obveza osobne insurekcije te po ugarskom staleškom ustavu nije smjelo biti opterećeno nekom drugom obvezom.⁵⁴⁶ Ono prema čemu je plemstvo zemalja krune sv. Stjepana izražavalo najveći otpor i neslaganje bilo je usmjereno protiv bilo kakve mogućnosti novčanog otkupa insurekcije što su smatrali nametanjem vojnog poreza, tj. kontribucije.

Zbog navedene prirode instituta insurekcije Keresturi je koncipirao svoje djelo o insurekciji na način da je u prvom dijelu knjige (*Pars I.*) donio pregled povijesnog razvoja ugarske države s posebnim osvrtom na vojnu povijest i insurekciju kao njen sastavni dio.⁵⁴⁷ Nakon iznijetih opširnih povijesno-pravnih razmatranja u *Pars I.* u drugom dijelu knjige (*Pars II.*) osvrnuo se na aktualno pitanje i predložio načine zamjene insurekcije nekim drugačijim oblikom participiranja hrvatsko-ugarskog plemstva u vojnom sustavu.

U tekstu pod naslovom *Scopus Partis II.* („Cilj drugog dijela“), osvrćući se na *Pars I.*, pisac kaže da je u njemu prikazao načine podizanja insurekcije i kako je, s obzirom na stanje vojnog sustava, čiji je insurekcija bila dio, dolazilo do povećanja ili smanjenja moći Ugarskog Kraljevstva tijekom povijesnog razvitaka od nastanka države do vremena cara Josipa II. Cilj drugog dijela, kako je ustvrdio autor, bio je primijeniti ono što je izneseno u prvom dijelu na suvremeno doba i vidjeti kakav i koliki teret insurekcije na osnovu analiziranih povijesnih

⁵⁴⁵ Do zaokreta u unutarnjoj politici Dvora dolazi osnivanjem *Staatsrat*-a 1761. g. Od tada je naime, pozornost Dvora sustavnije bila usmjerena prema Ugarskom Kraljevstvu u smislu da se namjeravalo intenzivnije iskoristiti financijski potencijal Ugarskog Kraljevstva putem ubiranja poreza. Usp. Győző Ember, „Die österreichische Staatsrat und die Ungar nin den 1760er Jahren“, u: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.: Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder*, ur. Adam Wandruszka, Richard G. Plaschka, Anna Drabek (Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1982), 43-54.

⁵⁴⁶ Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 45-50, 60-68.

⁵⁴⁷ Keresturijeva knjiga *De insurrectione* sastoji se od tri dijela: 1) *Praefatio*; 2) *Pars I.*; 3) *Pars II.*

procesa i zakonodavnih odredbi, koje se nalaze u ugarskim pravnim zbirka, plemstvo mora prihvatiti i na koji način prihvaćene obveze treba izvršiti.⁵⁴⁸

Da bi se razumjelo o kakvim se dijametralno suprotstavljenim stavovima na relaciji Beč – Budim radilo potrebno je, slijedeći precizno definirane Keresturijeve metodološke upute,⁵⁴⁹ sagledati okolnosti koje su dovele da aktualiziranja problematike instituta insurekcije i na što se sve ta rasprava, kojoj je ovim djelom pisac dao svoj značajan doprinos, u drugoj polovici 18. stoljeća odnosila. Potrebno je, dakle istražiti kakva je bila perspektiva bečkog Dvora kada raspravlja o tom pitanju i kakva su bila polazišta ugarsko-hrvatskih staleža.⁵⁵⁰ No, osnovni preduvjet je istražiti i utvrditi kakve su bile piščeve spoznaje o povijesti razvoja ovoga instituta jer se samo na taj način može pristupiti vrednovanju njegova djela. To je uvjet bez kojega se ne može pristupiti analizi i vrednovanju Keresturijevih stavova koje je o problematici insurekcije, ali i o mnogim drugim aktualnim društveno-političkim pitanjima u sklopu ove rasprave iznio.

5.2. Insurekcija u povijesnoj perspektivi

5.2.1 Pojam insurekcije

Pokušati doseći cjelovitiji odgovor na pitanje što je sve podrazumijevao institut insurekcije od vremena najstarijih spomena vojnih aktivnosti ugarskog plemstva u srednjem vijeku pa sve do početka 19. stoljeća zahtijeva sveobuhvatno povijesno-pravno istraživanje.⁵⁵¹ Ovu tezu najbolje potvrđuju mnoge rasprave koje su se o insurekciji vodile u Habsburškoj Monarhiji u 2. polovici 18. st. Tada je insurekcija još uvijek bila aktualni institut na osnovu kojega je plemstvo u Ugarskom Kraljevstvu participiralo u vojnom sustavu. No, različita

⁵⁴⁸ Keresturi, *De insurrectione*, 401-402.

⁵⁴⁹ Autor je iznio stav da je preduvjet bilo kakve rasprave o insurekciji sagledati sve povijesne okolnosti i promotriti duh zakona o insurekciji u vremenu u kojima su ti zakoni proglašavani. Keresturi, *De insurrectione, Praefatio*, list 4.

⁵⁵⁰ Ovakav pristup problemu insurekcije iznio je i Nikola Škrlec Lomnički u svojoj raspravi o tom pitanju pod naslovom *Discursus in secundum membrum propositionum regiarum seu opinio de insurrectione in Regno Hungariae*. Sedmo poglavlje navedene rasprave Škrlec je naslovio *Reflectuntur ex parte Aulae* („Razmatranja iz perspektive Dvora“), a osmo, u kojem je prikazao pitanje insurekcije iz perspektive ugarskih staleža, *Ultima Statuum fundamenta* („Posljednja uporišta staleža“). V. Nikola Škrlec Lomnički, „*Discursus in secundum membrum propositionum regiarum seu Opinio de insurrectione in Regno Hungariae* („Izlaganje o drugom članku kraljevskih prijedloga ili mišljenje o insurekciji u Ugarskom Kraljevstvu“),“ prev. Neven Jovanović, u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729 – 1799. Sv. IV.* (Zagreb: FF-HAZU-HDA-PF, 2007), 307-379. Dalje: *Opinio de insurrectione*

⁵⁵¹ Posljednja velika insurekcija u zemljama krune sv. Stjepana bila je početkom 19. st. za vrijeme rata protiv Napoleonove vojske. Usp. Ladislav Dobrica, „Opašite se i budite junaci! Priprema i organizacija hrvatsko-slavonske insurekcije 1809.“, u: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. – 1813.). Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti prigodom dvjestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina* (Zagreb – Zadar, 1. – 3. listopada 2009.), ur. Franjo Šanjek (Zagreb: HAZU, 2010). 139-156.

shvaćanja normativnih propisa, koji se tiču tog instituta, imali su za posljedicu dijametralno suprotna tumačenja bečkog Dvora u odnosu na tumačenja i shvaćanja insurekcijskih obveza iz perspektive ugarsko-hrvatskih staleža. Ipak, svako razmišljanje o plemićkoj insurekciji polazilo je od činjenice da se radilo o pravu i obvezi plemstva na vojničku službu – na nošenje oružja, na sudjelovanje u ratu.

Niti jedno od djela, bilo da se radilo o srednjovjekovnim kronikama ili nekoj drugoj vrsti pisanih povijesnih izvora iz toga doba bilo da je riječ o rukopisima, koji nastaju od 16. stoljeća pa dalje, a na koje se pozivao ili koje je citirao i navodio kao izvore Keresturi u svojoj raspravi, ne definira pojam insurekcije.⁵⁵² Isto tako Keresturiju suvremene Kollarove rasprave, koje su izazvale veliku polemiku u Ugarskoj ili Škrlčev rukopis o insurekciji (koji je zapravo odgovor na Kollarove teze iz perspektive ugarskih staleža), koji na različite načine dotiču ili obrađuju pojam i povijesno-pravnu problematiku insurekcije, ne daju jednoznačan odgovor niti se upuštaju u definiranje instituta insurekcije.⁵⁵³ Isto vrijedi i za samog Keresturija čije je djelo dva do tri desetljeća mlađe od spomenutih rasprava. Ono što je zajedničko svim ovim navedenim raspravama iz 2. polovice 18. stoljeća je to da insurekciju promatraju u jednom dugačkom povijesnom trajanju u potrazi za njenim izvornim pravnim utemeljenjima i mijenama kroz prošlost. Keresturi je tome pitanju pristupio najsvetavnije (*ex professo* – kako je sam ustvrdio) što između ostalog pokazuje sadržaj i opseg njegove rasprave u odnosu na rukopise koji su se bavili istom problematikom.

Da bi se sustavnije obuhvatio sadržaj instituta, potrebno je protumačiti sam pojam *insurrectio* („insurekcija“) i ostale pojmove koji su se tijekom povijesti koristili u pravnim odredbama, a odnosili su se na isti sadržaj. Imenica etimološki potječe od latinskog glagola *insurgere* što znači „ustati“ – u smislu „uzdići se na nešto, popeti se na nešto, dići se“. Njemački prijevod latinskog glagola *insurgere* je *aufsitzen* što znači „posjesti se na nešto“. Upravo značenje navedenog njemačkog glagola upućuje na izvorno značenje i određenje insurekcije, koja je od svoga nastanka podrazumijevala konjaničku vojničku službu („posjesti se na konja“) – krenuti u rat kao vitez.⁵⁵⁴ Isto značenje donosi i Keresturi kada opisuje proces nastanka predijalaca kao društvene skupine u srednjem vijeku s posebnim osvrtom na njihovo sudjelovanje u insurekciji. Pri definiranju njihovih vojnih obveza koristi izraz „*equis*

⁵⁵² Ovdje se pod izvorima i rukopisima podrazumijevaju zbirke dekreta i djela koje je Keresturi citirao ili navodio kao izvore u svojoj raspravi *De insurrectione*.

⁵⁵³ Djelima Franje Adama Kollara i Nikole Škrlca Lomničkog posvećena je u ovom poglavlju zasebna rasprava jer su nezaobilazni za razumjevanje problematike insurekcije u 2. pol. 18. st., a time i Keresturijeva narativa.

⁵⁵⁴ Jürg Zimmermann, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806*. (Frankfurt am M.: Bernhard & Graefe 1965), 99.

*insidere*⁵⁵⁵ („posjesti se na konje“), koji također upućuje na izvorno značenje imenice *insurrectio*, odnosno glagola *insurgere*. Oko dvadeset i pet godina prije Keresturijske rasprave o insurekciji Franjo Adam Kollar donosi sljedeću definiciju u kojoj za plemićki pohod u rat koristi glagol *excubare*: „Temeljni naš zakon nalaže da svaki plemić i posjednik opasani naoružanjem moraju osobno vršiti vojnu službu (*excubare*) za spas domovine.“⁵⁵⁶ Insurekcija je, dakle, s obzirom na utvrđeni sadržaj glagola *insurgere*, u svom osnovnom značenju bila vojnička obveza plemstva da kao konjanici za potrebe kraljevstva na račun svojeg zemljišnog posjeda (*lena*) ustaju na oružje, okupljaju vojsku i ratuju za kralja od kojeg su dobili posjed.⁵⁵⁷ Glagol *insurgere* i s njim značenjski povezana imenica *insurrectio* u ugarskim izvorima pojavljuje se od vremena husitskih i turskih ratova u 15. stoljeću.⁵⁵⁸ U *Corpus juris Hungarici* u kontekstu vojnih obveza ugarskog plemstva glagol *insurgere* prvi put se spominje 1492. godine u Prvom dekretu kralja Vladislava II.⁵⁵⁹ Zatim je zabilježen dva puta u dekretu sa Sabora uoči Mohačke bitke pod kraljem Ludovikom II. na polju Rakoš (*Campus Rakos*).⁵⁶⁰ Imenica *insurrectio* zabilježena je prvi put u dokumentu, koji je ušao u *Corpus juris Hungarici*, u dekretu Ugarskog sabora iz 1578. g., a zatim se ponovno spominje 1602. g.,⁵⁶¹ nakon čega postaje redoviti termin.

No, bez obzira što ti pojmovi ulaze u upotrebu tek u 15./16. ili pak redovito od 17. stoljeća, pod njima se kontinuirano razumijevaju sve vojničke obveze plemstva od prvih pisanih izvora o vojnoj službi u Ugarskoj. Tako se u glasovitom Sigismundovom petom dekretu iz 1435. godine, kojim se prvi put u Ugarskom Kraljevstvu sustavno uređuju vojne obveze ugarskog plemstva, koriste izrazi: *per modum generalis expeditionis exercitualis; ad exercitus generales; exercituare; tempore proclamationis exercitus generalis, expeditio generalis*.⁵⁶² Svi navedeni pojmovi i sintagme, čije se značenje odnosi na „vojsku, opći vojni pohod, ratovanje, vojništvo“, sadržajno su identične s kasnijim pojmom insurekcije. To potvrđuje i naslov prvog

⁵⁵⁵ Keresturi, *De insurrectione*, 407

⁵⁵⁶ Kollar, *De originibus potestatis legislativae*, 150. Latinski glagol *excubare* ima značenje: spavati izvan kuće, čuvati stražu, stražariti, bdjeti, skrbiti. Dakle, u vojničkom smislu označava pokretanje i vršenje određene službe.

⁵⁵⁷ Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 46.

⁵⁵⁸ Zimmermann, *Militärverwaltung*, 99.

⁵⁵⁹ Koristio sam izdanje koje je tiskano u Budimu 1779. godine i koje sadrži Tripartit: *Corpus juris Hungarici seu decretum generale incliti regni Hungariae partiumque eidem annexarum in duo tomos distinctum (Tomus I., Tomus II.) continens Opus Tripartitum juris consuetudinarii eiusdem Regni authore Stephano de Verbőcz* (Buda: typis Regiae universitatis, 1779), (dalje: CJH ili Tripartit), 1492:23, par. 4: „Si autem comes, per se ad hoc impotens et insufficiens erit, comitatus penes eundem insurgere teneatur“. Nakon toga se pojavljuje u 1498:17.

⁵⁶⁰ CJH 1526:9: „... praelati ac barones debeant una cum nobilitate viris insurgere et cum Regia Majestate pariter hosti tanto tempestive occurrere.“; i 1526:10.

⁵⁶¹ CJH, 1578:11 – „De insurrectione generali et particulari personarum ecclesiasticarum et capitularium, ratione decimarum“; 1602:2 i 9 – „per dominos autem terrestres loco insurrectionis personalis; quod personalis Statuum insurrectio non adeo sit utilis“. Značaj ovih članaka će biti obrađen u kasnijem tekstu.

⁵⁶² Za navedene sintagme usp. CJH 1435:5; 1545:5 i ostale članke koji su ovdje navedeni, a tiču se insurekcije.

članka, kojeg je ovom Sigismundovom dekretu dodao izdavač *CJH*-a iz 1779. godine, a koji nije dio izvornog teksta dekreta: *Sigismundi Decretum Quintum – Super modum exercituandi: editum AD 1435. Art 1*; naslov ovoga članka glasi: „*Regis penes gentes, etiam Proceres insurgere debent*“.⁵⁶³ Dakle, izdavač za izvorni izraz iz Sigismundova dekreta (*modum exercituandi*) koristi glagol *insurgere*. Keresturi je u glavi LXXV (*Insurrectio regulata – „Insurekcija je regulirana“*) detaljno prikazao ovaj Sigismundov dekret. U glavi CCVII (*Leges Sigismundi fundamentum insurrectionis – „Sigismundovi su zakoni temelj insurekcije“*) potvrdio je da su njegovi nasljednici do Ludovika II. nadograđivali svoje zakonske odredbe o insurekciji na temelju 1435:5, te je naglasio da je on obrazac insurekcijskih obveza koje je plemstvo moralo prihvatiti u suvremenom trenutku.⁵⁶⁴ I iz ovih Keresturijevih naslova je vidljivo da je pojam insurekcije, koji je sustavno ušao u upotrebu u zakonodavne odredbe u Ugarskoj od 16./17. stoljeća, podrazumijevao vojne obveze plemstva i tijekom ugarske srednjovjekovne povijesti.

Dalje, kada u istom poglavlju postavlja retoričko pitanje, čije kraljevske odredbe treba uzeti za normu insurekcije, Keresturi pojam *insurrectio* dovodi u blisku vezu sa sintagmom *res militaris*, ali ih potpuno ne poistovjećuje: „...*cuiusnam ex iis (regibus, op. a.) leges militares, quibus nempe insurrectio resque militaris continetur, tamquam firmatam fixamque regulam considerare atque opservare nos oportet.*“ Insurekcija je za njega, dakle bila jedan segment vojnog ustroja Ugarskog Kraljevstva, dok sintagma *res militaris* pokriva sve oblike vojnog ustroja te joj najbolje odgovara sadržaj u prijevodu „vojni sustav“. To je još očitije iskazao tvrdeći da je kralj Sigismund definirao okvire insurekcije uz pristanak staleža i redova.⁵⁶⁵

5.2.2. Porijeklo insurekcije – Kersturijeve spoznaje

Za Keresturija je također neosporno da je za ispravno i cjelovito poimanje insurekcije bilo nužno istražiti porijeklo insurekcije, odnosno njenu narav (*indolis*) i oblike jer jedino takvim pristupom, prema njegovom mišljenju, moglo se čitatelju pružiti uvid u problem i dati mogućnost formiranja vlastitog stava. Ovu je tezu iznio u glavi CXCI pod naslovom *Insurrectionis origo* („Porijeklo insurekcije“).⁵⁶⁶ Prema njegovom mišljenju porijeklo insurekcije „treba tražiti u najstarijim vremenima Franaka i Germana“ (*ad vetustissima*

⁵⁶³ *CJH*, 1435:5.

⁵⁶⁴ Keresturi, *De insurrectione*, 141-148.; 441-446.

⁵⁶⁵ „... *quia primus hic* (Sigismundus op. a.), *quantum nobis ex universa historia constare potest, ordinatum insurrectionis Systema Statibus et Ordinibus consentientibus condidit.*“ *Isto*, 442.

⁵⁶⁶ Keresturi, *De insurrectione*, 404-407.

Francorum et Germanorum tempora referenda est). Keresturi svoju tezu dokazuje obrazlažući da prva germanska kraljevstva nisu imala plaćeničku vojsku, već da su plemići kao vazali na račun posjeda, koje su dobivali od kralja, imali obvezu s njim ići u rat.⁵⁶⁷ Analogno tome, prema njegovom tumačenju, ugarski kneževi i kraljevi plemićima su darivali posjede uz obvezu vojne službe. To da su plemići u najranije doba ugarske države bili obvezni ići u rat na račun od vladara dobivenih posjeda Keresturi tumači pojmovima koji su se u najstarijim izvorima koristili kao sinonim za pojam *nobiles* (u pluralu): *bonorum possessores, comites, servientes, exercitantes, milites*.⁵⁶⁸

Obveza sudjelovanja u ratu na osnovu insurekcije bila je u Ugarskom Kraljevstvu vezana isključivo uz jedan segment društva – plemstvo. U ovome se slažu svi kraljevski dekreti i zaključci Ugarskog sabora koji se odnose na vojsku i koji su ušli u CJH. Narav odnosa između plemstva i kralja po pitanju vojničke službe, ali i uloge plemstva općenito, prema CJH i drugim normativnim i narativnim vrelima definiran je uputama kralja sv. Stjepana sinu Emeriku.⁵⁶⁹ Idejne odrednice plemstva kao vojnog sloja ogledaju se zapravo u tim uputama i samo plemstvo je ishodišta svoje vojne službe temeljilo na njihovoj poruci. Zato ih je važno pojmovno i sadržajno prikazati i analizirati. Plemić je prema njima nositelj vrlina i pomoćnik kraljeve vlasti kao vojnik i pratitelj: „*Quartus decor regiminis est fidelitas, fortitudo, agilitas, comitas, confidentia Principum, Baronum, Comitum, Militum, Nobilium*.“ Dakle, uz odnos plemstva prema kralju vežu se pojmovi: vjernost, hrabrost, povjerenje i druge vrline. U ovoj rečenici važno je uočiti pojmove *miles* (vojnik) i *comes* (drug, pratilac) koji sugeriraju da je pripadnik plemićkog staleža (ma kojoj od navedenih skupina pripadao) kao ratnik pratio kralja u vojnom pohodu. U nastavku uputa još se više naglašava vojnički karakter plemstva: „*Illi enim sunt Regni propugnatores, defensores imbecilium, expugnatores adversarium, augmentatores monarchiarum*“ („Oni su naime branitelji Kraljevstva, čuvari slabih, oni koji protjeruju neprijatelje i uvećavaju kraljevstva“). Dalje stoji da su plemići kralju „očevi i braća“ i da se nikoga od njih ne smije podvrgnuti u podređeni položaj. I ključno u uputama, čime se još jednom apostrofira temeljna vojnička odlika plemstva u odnosu prema kralju, stoji: *Illi Tibi*

⁵⁶⁷ Keresturi u navedenoj glavi detaljno tumači pojam *vasallus* za koji navodi da potječe iz germanskog prava, a ekvivalent je latinskom pojmu *beneficiarius* („nadarbenik“ – onaj koji je darovan posjedom). Na istom mjestu etimološki tumači pojam *comes* (župan), koji prema njemu nastaje iz glagola *comitari* (pratiti) – uz objašnjenje da su vazali pratili kralja na vojničkom pohodu u rat. Osvrće se i na pojam *gentes* koji poistovjećuje s pojmom *milites* (vojnici) – uz obrazloženje da su to vojnici koje u rat vodi dotični plemić sa svoga posjeda, tj. od svojih ljudi – zato: *gentes. Isto*, 405.

⁵⁶⁸ *Isto*, 407. V.

⁵⁶⁹ CJH, *Sancti Stephani primi regis Ungariae, Decretorum liber primus. Ad Sanctum Emericum Ducem, caput 4.*

militent, non serviant („Neka oni za tebe ratuju, a ne da ti budu pokorni“).⁵⁷⁰ Na ovaj je način zabilježeno da je prvi ugarski kralj savjetovao svoga sina i nasljednika pojašnjavajući mu kako se treba odnositi prema plemstvu i koja je uloga plemstva u Kraljevstvu. Ovo je bila ujedno i temeljna percepcija na kojoj je plemstvo u Ugarskoj tijekom srednjovjekovlja izgrađivalo svoj identitet. U središtu tog identiteta bila je vojnička služba kao najvažnija obveza prema kralju i Kraljevstvu koja je uspostavljena i s kojom je uspostavljena kraljevska vlast u kraljevstvu.

5.2.3. Oblici insurekcije: načini podizanja insurekcijske vojske u Ugarskom Kraljevstvu

Tijekom povijesti razvili su se i oblikovali različiti vidovi insurekcije. S obzirom na činjenicu je li se radilo o neprijateljskim provalama većeg ili manjeg intenziteta sazivana je *insurrectio generalis* (opća insurekcija) ili *insurrectio particularis* (parcijalna ili djelomična insurekcija). Prva je podrazumijevala ustanak na oružje i pohod u rat svih plemića u Kraljevstvu, dok je druga bila proglašavana samo za jedan dio Kraljevstva, jednu ili više županija koje su bile napadnute.⁵⁷¹ O općoj insurekciji govori spomenuti Sigismundov peti dekret već u 1. članku: u slučaju neprijateljskog napada na granice Kraljevstva, kojeg ne može suzbiti njegova carska vojska, mora biti okupljena cjelokupna vojska Kraljevstva i zajedničkim snagama odbiti neprijateljske napade.⁵⁷² Kao obveznike općeg pohoda u rat u ovom su članku navedeni: *Praelati cum suis Banderiis et militibus; Comites Comitatum; Barones, Proceres et Nobiles dictorum Comitatum cum suis gentibus*. Dakle, obveznici općeg pohoda u rat su svi prelati, župani i sve plemstvo – i svi su oni dužni povesti u rat svoje vojnike (*gentes, milites*). Izvorni oblik insurekcije podrazumijevao je osobnu vojničku službu svakog pojedinog plemića u Kraljevstvu – to je bila *insurrectio personalis* (osobna insurekcija). Obveza osobne insurekcije sadržana je u navedenom prvom članku Sigismundova Petog dekreta, a dodatno je definirana u trećem članku, koji se odnosi na plemiće, koji nemaju svoje podložnike, ali su obvezni na svoj trošak osobno poći u rat.⁵⁷³ Obvezu osobne insurekcije pozivajući se na Sigismundov dekret potvrđuje nakon njega kralj Ladislav Posthum. On također naglašava da

⁵⁷⁰ U dekretima kralja sv. Stjepana ne koristi se imenica *nobilis* (pl. *nobiles*) za plemstvo. No, pod svim drugim citiranim nazivima podrazumijeva se upravo plemstvo. O evaluaciji pojma *nobilis* i drugih sinonima za plemstvo usporedi: Ákos Timon: *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung in den westlichen Staaten* (Berlin: Puttkammer und Muhlbrecht, 1904), 139-140.

⁵⁷¹ CJH, 1553:4; 1566:18; 1575:11; 1609:65. Navedeni zakonski članci opširnije definiraju uvjete provođenja djelomične insurekcije što je potvrđeno i člankom 1622:21.

⁵⁷² CJH, 1435:1. Navedeni poziv na opću insurekciju izrečen je formulacijom kojom se naglašava „spajanje i udruživanje snaga“: „...per modum generalis expeditionis exercitivalis, viribus coniunctis et adunatis“.

⁵⁷³ CJH, 1435:3

su svi plemići bez obzira kojem plemićkom sloju pripadali – bilo magnati bilo plemići bez kmetova – morali pojedinačno (*per singula capita*) ići u rat.⁵⁷⁴ Ista je obveza u posebnom članku ponovljena i za sve prelate koji su posjedovali feudalna imanja.⁵⁷⁵ S intenziviranjem turskih provala i prisutnošću turske opasnosti prema zemljama krune sv. Stjepana sve više dekreta naglašava nezamjenjivu obvezu osobnog odlaska u rat u slučaju insurekcije.⁵⁷⁶

U praksi je plemić koristio mogućnost „zamjenske insurekcije“ (*insurrectio substituta*) – to znači da je umjesto njega u rat išao neki njegov podložnik ili unajmljeni vojnik kojeg je sam opremao. To je češće koristio duhovni stalež, koji je također morao ići osobno u rat, jer je na temelju lena podlijegao osobnoj insurekciji.⁵⁷⁷ Zamjenska insurekcija postala je aktualna i sve više se prakticirala nakon Mohačke bitke da bi u 18. stoljeću potpuno prevladala. Razvoj ratne tehnike i tehnologije u ratovima 16. stoljeća, nastanak pokretnih plaćeničkih vojski u službi apsolutnih monarhija u Europi, a poglavito uspješne turske vojske pokazale su koliko je neučinkovita bila vojska utemeljena na osobnoj insurekciji ugarskog plemstva. Plemstvo diljem Europe, a posebno plemstvo u Ugarskoj i Hrvatskoj, s obzirom na turska nezaustavljiva osvajanja sve više se otuđivalo od izravne vojničke službe koristeći se zamjenskom insurekcijom.⁵⁷⁸ Zbog toga je ovaj institut „zamjenske osobne insurekcije“ – činjenica da se plemstvo udaljilo od izvornog smisla osobnog preuzimanja vojne dužnosti – doveo u 18. stoljeću, barem iz perspektive bečkog Dvora, u pitanje i druge prerogative, koje su proizlazile iz osobne insurekcije hrvatsko-ugarskog plemstva, a to je u prvom redu bilo oslobađanje od plaćanja poreza.

No, osobna insurekcija predstavljala je samo prvotni dio plemićkih vojnih obveza budući da najstariji izvori redovito bilježe da je plemstvo s obzirom na službu i veličinu posjeda imalo i druge vojničke obveze osim osobne insurekcije. To je u prvom redu bila „portalna insurekcija“ (*insurrectio portalis*). Svi su plemići s obzirom na veličinu imanja, odnosno na broj podložnih seljačkih imanja na svom posjedu, koji su se u Ugarskom Kraljevstvu kao porezna osnova nazivali *porta*, imali obvezu naoružati i tijekom vojne ekspedicije opskrbljivati određeni broj konjanika i pješaka.⁵⁷⁹ Portalna insurekcija je prema Sigismundovom Petom dekretu bila sastavni dio vojničkih obveza plemstva te je s osobnom insurekcijom činila

⁵⁷⁴ CJH, 1454:4 i 5. Plemići bez kmetova navedeni su u ovom dekretu kao „*universi Nobiles Regni nostri, Jobagiones non habentes*“. Za posjedovno plemstvo koriste se različiti nazivi koji su uobičajeni za plemstvo i koji se navode redovito u odlukama kada se želi naglasiti da ista odredba vrijedi za sve: *magnates, barones, milites, nobiles, proceres Regni nostri majores scilicet et minores* – dakle, svi.

⁵⁷⁵ CJH, 1454:3

⁵⁷⁶ Vidi: CJH 1454:12; 1478:3; 1523:41, 42; 1526:9; 1545:5

⁵⁷⁷ Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 47.

⁵⁷⁸ *Isto*, 48.

⁵⁷⁹ *Isto*, 46-48.

jedinstvenu obvezu tog pravnog instituta. Dok je osobna insurekcija proizlazila iz same pripadnosti plemićkom staležu, portalna se temeljila na feudalnom posjedovnom pravu. Prema 1435:5 (drugi članak) svaki je plemić na trideset i tri porte, morao naoružati i opskrbljivati tijekom ratnog pohoda jednog konjanika. Članak definira i vrstu naoružanja koju je portalni konjanik morao imati. U slučaju proglašenja opće insurekcije plemić je bio obvezan na osobnu i portalnu insurekciju.

S intenziviranjem ratnih prilika, posebno s turskom opasnošću dekreti bilježe povećavanje broja konjanika koje je plemić morao slati i uzdržavati u ratu. Već navedeni dekret kralja Ladislava Posthuma propisuje da se pri popisu kmetskih porti, bilo svjetovnih bilo crkvenih posjeda, na temelju kojih se plaćao porez državnoj riznici, moraju popisati četiri konjanika i dva pješaka za rat.⁵⁸⁰ Dodatno je obveza portalne insurekcije proširena za kralja Vladislava II. zakonskim člankom 1492:20 (par. 3) koji određuje da „plemići i svi drugi posjednici nižega statusa od pojedinih dvadeset porti ili cjelokupnih kmetskih sesija“ opremaju jednog konjanika. Ista je obveza određena i svim crkvenim posjednicima koji su također na dvadeset kmetskih sesija morali naoružati i opskrbljivati jednog konjanika.⁵⁸¹ Uvećan teret portalne insurekcije zabilježen je uoči Mohačke bitke i kasnije polovicom 16. stoljeća kada je pojedini plemić na svakih deset svojih kmetova prema broju porti morao naoružati i uzdržavati jednog dobro opremljenog konjanika za rat.⁵⁸² Kralj Ferdinand I. Habsburški (1527. – 1564.) je mnoštvom dekreta zbog velikih potreba za vojskom u ratu protiv Turaka zakonski osnažio institut insurekcije. Početkom 17. stoljeća, nakon Dugog rata Ugarsko-hrvatski sabor donosi odredbu prema kojoj je i u doba mira na svake četiri porte trebao biti uzdržavan jedan konjanik – to je predstavljalo još teži oblik opterećenja.⁵⁸³

Svi oblici neizvršavanja proglašanih insurekcijskih obveza, bilo da se radilo o kašnjenju, odugovlačenju ili nedolasku na zakazano odredište sankcionirani su već u doba kralja Sigismunda.⁵⁸⁴ Kralj Ladislav Posthum donosi odredbe za slučaju samovoljnog napuštanja insurekcijske vojske: plemići su kažnjavani gubitkom posjeda, a neplemići gubitkom glave.⁵⁸⁵ No, bez obzira na veliku ugrozu od Turaka osmanlija plemstvo se nije pridržavalo propisanih insurekcijskih obveza. Zbog toga je dodatno u više navrata propisivano da će se u slučajevima neodazivanja na proglašenu insurekciju ili neispunjavanja zakonskih vojnih obveza kažnjavati

⁵⁸⁰ CJH, 1454:4.

⁵⁸¹ CJH, *Tolensis Conventus 1518*, art. 3; 1528:8; 1537:13; 1542:32 i dr.

⁵⁸² CJH, 1523:19; 1545:5.

⁵⁸³ CJH, 1609:65

⁵⁸⁴ CJH, 1435:7. Ovim je člankom propisano da će se zaposjesti posjedi onih plemića koji se ne odazovu kako je propisano, a o sudbini posjeda će se naknadno vijećati.

⁵⁸⁵ CJH, 1454:13

oduzimanjem svih dobara koje posjeduju.⁵⁸⁶ Posebno je u takvim okolnostima sankcionirano da se zabranjuje otkup vojne obveze novcem (*solutio pecuniarum*) i da će se neodazivanje, koje je podrazumijevalo osobni pohod uz kralja u ratu (*penes Regem personaliter in bellum vadant*), kažnjavati i smatrati činom izdaje (*sub nota infidelitatis*).⁵⁸⁷

S druge strane insurekcijske obveze plemstva vrijedile su samo unutar granica kraljevstva.⁵⁸⁸ To je bilo definirano mnogim zakonskim odredbama i prije i nakon Sigismundova petog dekreta. Zlatna bula Andrije II. određuje da plemstvo (*Servientes*) nije obvezno ići u rat izvan granica kraljevstva ako taj pohod ne financira sam kralj.⁵⁸⁹ Prvi dekret kralja Vladislava II., pozivajući se na stare plemićke povlastice, također određuje da plemstvo, ukoliko ne želi, uopće nije obvezno ići s kraljem u pohod izvan granica kraljevstva.⁵⁹⁰ Sve spomenute oblike insurekcije Keresturi kratko obrađuje i definira u glavi CC (*Variae insurrectionis species* – „Različiti vidovi insurekcije“).⁵⁹¹

5.2.4. Banderiji i banderijalni sustav

Vojske zemalja krune sv. Stjepana općenito pa tako i one, koje su se formirale na osnovu insurekcije, ustrojivale su se pod različitim banderijama, tj. zastavama. Slijedom takve prakse okupljanja pojam *banderium* (zastava) je postao naziv za određenu vojnu jedinicu. Izvorno je označavao vojsku koja je u rat išla pod kraljevom zastavom. Tu kraljevsku vojsku u najstarija vremena činili su bliži „kraljevi službenici“ i „dvorski podložnici“.⁵⁹² Keresturi ističe da se niti jedan banderij kroz povijest nije mogao uspoređivati po časti i izvrsnosti s tim prvotnim kraljevim banderijem kojeg su činili plemići osobno.⁵⁹³

U prvom članku Sigismundova Petog dekreta stoji da se insurekcijska vojska također okupljala „pod Kraljevskim banderijem“ (*sub banderio Regali*). Da bi napravio distinkciju između vojske koju je kralj permanentno držao, a u koju je uz plaćenike ulazio i kraljev, uvjetno rečeno, osobni banderij i insurekcijske vojske, koja se podizala kada kraljeva vojska ne bi bila dovoljna za obranu, Keresturi uvodi nazive *ordinaria militia* za kraljevu stalnu vojsku i

⁵⁸⁶ CJH 1522:54

⁵⁸⁷ CJH, 1545:5

⁵⁸⁸ Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, 273.

⁵⁸⁹ CJH 1222:7

⁵⁹⁰ 1492:18

⁵⁹¹ Keresturi, *De insurrectione*, 429-430.

⁵⁹² Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 47. Keresturi tumači da su prvi plemići kao bliži kraljevi službenici, kada se još nije koristio pojam *nobilis*, bili nazivani: *Servientes Regis* ili *Exercitantes*, jer su se borili pod kraljevom zastavom; zatim *Equites Aulici et Familiares Regis*. Keresturi, *De insurrectione*, 38.

⁵⁹³ Glavu CXCVIII naslovljava: „*Primum banderium corpus nobilitatis*“ – „Prvi (prvotni) banderij je plemićko tijelo“. Keresturi, *De insurrectione*, 427-428.

extraordinaria militia za vojsku koja se podizala na temelju kraljeva proglašenja opće vojne obveze, tj. insurekcije.⁵⁹⁴ Imajući u vidu postojanje stalne plaćeničke vojske i navedenog sadržaja iz prvog članka Sigismundovog Petog dekreta u kojem stoji da se insurekcijska vojska okupljala pod kraljevim banderijem, tu insurekcijsku vojsku Keresturi dodatno dijeli na onu koja je bila izravno pod kraljevskom zastavom (*Regale Banderium*) i drugu koja je bila pod zastavama županija (*Banderium Comitatum*).⁵⁹⁵ Keresturi piše da su prvotni kraljev banderij tvorili posebno privilegirani plemići koji su se nazivali *Banderiati*, a njihova su imena bila popisana u *Regesta Banderiatorum*, koji se čuvao u Kraljevskom Višegradu, za koji navodi da je izgubljen. No, na temelju dekreta kralja Vladislava II. Keresturi u glavi CXCIV (*Qui Banderiati?* – „Tko su banderiatii“) po točkama donosi poimenični popis crkvenih i svjetovnih službi koje su se nalazile na popisu banderijata.⁵⁹⁶ Podijelio ih je na dvije skupine: prvu koja je morala držati svoj banderij i u doba mira, dok je druga skupina podizala banderij samo kada je proglašena insurekcija.

Posebni dio banderijalne vojske činili su kraljevi službenici vojvoda Transilvanije, knez Sikula, knez Temišvara i hrvatski ban sa svojim zemaljskim vojskama.⁵⁹⁷

Magnati i prelati, koji su mogli na temelju svojih imanja obrazovati vojsku od pedeset ljudi, išli su u pohod pod svojim banderijem koji se priključivao kraljevskom banderiju. Ostali plemići, koji nisu imali toliko posjeda i kmetskih sesija da bi mogli organizirati svoj banderij, udruživali su se s vojskom drugih plemića i išli su u rat pod banderijem županije kojoj su pripadali.⁵⁹⁸

U glavi CXCIV (*Praerogativa Banderiatorum* – „Povlastice banderijata“) Keresturi na prvom mjestu ističe čast onih koji su se sa svojim banderijem mogli boriti pod kraljevskim banderijem.⁵⁹⁹ *Banderiati* su mogli držati stalni banderij i u doba mira tako što su dio svojih podložnika oslobađali svih drugih obveza osim stalne vojne službe. Takvi vojnici su se nazivali *libertini* ili *banderijalci*.⁶⁰⁰

⁵⁹⁴ Keresturi je kod ove podjele imao u vidu prvo razdoblje ugarske povijesti (do Bele IV.). Pod *militia ordinaria* ubraja plaćeničku vojsku, koju je kralj uzdržavao svojim kraljevskim prihodima, i *jobagyones castri*. Insurekcijska vojska je bila neredovita (*extraordinaria*). Keresturi, *De insurrectione*, 48-49.

⁵⁹⁵ *Isto*, 416-417.

⁵⁹⁶ *Isto*, 417-421. Uz neposredni kraljev banderij koji su činili plemići, kralj je raspolagao i uzdržavao kraljevu plaćeničku vojsku. Za njene sastavnice i funkciju usp. Ákos, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, 273-278.

⁵⁹⁷ Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 47.

⁵⁹⁸ Zimmermann, *Militärverwaltung*, 99-100.

⁵⁹⁹ Osim časti i slave Keresturi nabraja i druge prerogative koje su se u prvom redu odnosile na pravo držanja vojske u doba mira što je podrazumijevalo mogućnost vojne pratnje i zaštite posjeda te biranje vlastitog kapetana. Keresturi, *De insurrectione*, 421-424.

⁶⁰⁰ Keresturi obrađuje njihov nastanak. *Isto*, 424-427.

Broj vojnika koji je tvorio jedan cijeli banderij (*Banderium integrum*) kao vojnu jedinicu reguliran je Prvim dekretom kralja Vladislava II. iz 1492. godine (*Decretum I. sive Majus, anni 1492*).⁶⁰¹ Dvadeseti članak ovoga dekreta određuje da se čitavi banderij sastoji od 400 vojnika. Od toga su polovicu činili konjanici, a drugu polovicu lako naoružani konjanici, tzv. husari. Dakle, posjednici, koji su imali pedeset i više konjanika, imali su pravo na svoj banderij, ali su se dalje morali udružiti kako bi s drugima formirali *Banderium integrum* kao vojnu jedinicu od četiri stotine vojnika.

Detaljni opis ustroja banderija i popisi banderijalnih vojski sadržani su u Trećem dekretu kralja Vladislava II. iz 1498. g. (*Decretum III sive Minus, anni 1498*), članak 15 – 22.⁶⁰² Kraljevski banderij u užem smislu (*Banderium Regale*) imao je 1000 konjanika, dok su kraljevi službenici vojvoda Transilvanije, knez Sikula, ban Hrvatske i knez Temišvara bili obvezni izvesti jedan banderij od 400 vojnika.⁶⁰³

Osobiti položaj u banderijalnom vojnom sustavu imali su crkveni prelati jer su oni pri proglašenju insurekcije morali obrazovati posebne banderije na račun desetine.⁶⁰⁴ Uz to su prema 1498:15 bili obvezni, kao i ostali posjednici, obrazovati određeni broj vojnika i na račun broja sesija kojima su raspolagali kao feudalni gospodari.⁶⁰⁵ Navedenim dekretom pod Vladislavom II. utvrđen je detaljni popis nadbiskupa, biskupa, opatija, prepozitura i kaptola, dakle svih crkvenih pravnih osoba koje su imale dodatnu obvezu insurekcije na račun desetine.⁶⁰⁶ Dvostruka obveza crkvenih osoba da podižu zasebni banderij na račun desetine i da uz to podliježu i portalnoj insurekciji na temelju lena ponovljena je 1478:11. Ovaj članak se pozivao na prijašnje članke koji su regulirali ovo pitanje te neke nabraja, uz općenitu napomenu da treba promotriti i ostale članke koji se tiču insurekcijskih obveza crkvenih ljudi jer su se tijekom vremena mijenjali.⁶⁰⁷

⁶⁰¹ CJH, 1492:20

⁶⁰² CJH, 1498:15-22

⁶⁰³ CJH, 1498:21.

⁶⁰⁴ CJH, 1498:15

⁶⁰⁵ Ta je odredba regulirana već zakonskim člankom 1435:1.

⁶⁰⁶ CJH, 1498:20; Izdavač je ovaj članak naslovio: *Banderia archiepiscoporum, episcoporum, abbatum, praepositorum, capitulorum: numerus equitum*. Dakle, uz neke je naveden popis banderija (npr. *Episcopus Zagrabiensis, Banderium unum*), a uz neke točan broj konjanika koje su morali naoružati i uzdržavati tijekom insurekcije (npr. *Episcopus Sirmiensis, equites quinquaginta; Capitulum Strigoniense, equites ducentos*).

⁶⁰⁷ CJH, 1578:11

5.2.5. Insurekcija kao neučinkoviti institut

U gornjem dijelu smo prikazali kako se ustrojavala vojska na osnovu insurekcije. No, apostrofirano je da je osim insurekcijske vojske kralj raspolagao i dijelom stajaće vojske koju je osobno financirao i koja se prva trebala oduprijeti neprijatelju. Intenziviranjem osmanskih prodora zemlje krune sv. Stjepana od polovice 15. stoljeća ulaze u stanje permanentnih ratova. Takva situacija je zahtijevala raspolaganjem većeg broja stalno naoružanih i pripravnih postrojbi koje su se mogle brzo i učinkovito suprotstaviti napadima te ujedno uspostaviti i štititi određenu crtu obrane protiv Turaka.⁶⁰⁸ Slabosti insurekcijske vojske i po pitanju vremena koje je bilo potrebno da se ona od proglašenja insurekcije do izvođenja četa na bojno polje ustroji i po pitanju vojne kvalitete, koju je takav tip vojske koji se sastojao od plemića i njihovih podložnika mogao pružiti na bojnopolju, postajali su u srazu s osmanlijskom vojnom silom sve očitiji.

Značajnije promjene u vojnom ustroju događaju se za vladavine kralja Matijaša Korvina. On nije proglasio niti jedan zakonski članak o insurekciji u smislu da je povećao ili smanjio broj konjanika po portama, osim što je potvrdio da po pitanju podizanja banderija za rat vrijede zakoni kralja Sigismunda i da se insurekcijska vojska bilo u ratu protiv Osmanlija, bilo u drugim pohodima mora sama financirati.⁶⁰⁹ Matjaš Korvin nije se odrekao insurekcijske vojske, no ona više nije bila najvažniji segment njegove vojne moći.⁶¹⁰ Poznato je da je u okolnostima sukoba s visokim plemstvom, izraženih centralističkih težnji, prisutne osmanlijske opasnost i vrlo ambiciozne vanjske politike za svoje vladavine organizirao i financirao značajnu plaćeničku stajaću vojsku.⁶¹¹ Ta je plaćenička vojska bila njegov oslonac u unutarnjim sukobima i učinkovit faktor u ratovima protiv Osmanlija, ali i u mnogim drugim vojnim pohodima koje je tijekom vladavine poduzimao.⁶¹² Financiranje stajaće vojske osigurano je

⁶⁰⁸ Nakon pada Bosne 1463. kralj Matijaš Korvin sustavno uspostavlja sistem obrambenih utvrda prema Osmanskom Carstvu. No, taj sustav nije uspijevao zaustaviti, već je samo odgodio osmanska osvajanja hrvatskih i mađarskih krajeva. Usp. Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska* (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, 2002), 171-186.

⁶⁰⁹ CJH, 1471:7; 1474:15

⁶¹⁰ Za organizaciju i opskrbu vojske pod kraljem Matijašom Korvinom usp. Andras Kubinyi, *Matthias Korvinus. Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa 1458 –1490* (Frankfurt: Tibor Schäfer Verlag, 1999), 162-166., 172-183.

⁶¹¹ Prema procjenama kralj Matijaš Korvin raspolagao je stajaćom plaćeničkom vojskom od dvadeset tisuća konjanika, osam tisuća pješaka i devet tisuća bojnih kola; tome treba pribrojiti i posade u utverdama koje su činile sustav obrane protiv Osmanlija. Usp. Kontler, *Povijest Mađarske*, 129.

⁶¹² Za vladavinu kralja Matijaša Korvina, njegove ratove protiv Osmanlija i drugih susjednih zemalja usp. Kontler, *Povijest Mađarske*, 126-132.; Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata 4* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1973), 7-190.

nizom poreznih reformi koje je kralj proveo, a posebno izvanrednim ratnim porezom koji se u izvorima u 15. stoljeću najčešće javlja pod nazivom *subsidiium* (subsidij).⁶¹³

Nakon smrti Matijaša Korvina slabi sustav obrane protiv sve intenzivnije opasnosti. Njegovi nasljednici nisu pokazali dovoljno vještine u održavanju porezne stabilnosti temeljem koje bi mogli financirati obranu protiv nadirućih Osmanlija i uzdržavati stajaću vojsku. Upravo je raspad Korvinovog sustava obrane za vladavine dvojice Jagelovića završio mohačkom katastrofom 1526. godine koja je potpuno potvrdila neučinkovitost insurekcijske vojske. Zato će Hrvatskom saboru okupljenom u Cetinu pri izboru Ferdinanda Habsburškog za kralja jedna od najvažnijih stavki biti njegova obveza da za potrebe obrane od Osmanlija stalno uzdržava tisuću konjanika, dvije stotine pješaka te da financira obnovu utvrda.⁶¹⁴ Protuizborom Ivana Zapolje na Saboru u Dubravi i već postojećim unutaršnjim sukobima Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo ulazi u razdoblje dugotrajnih ratova velikaških tabora dvojice pretendenta.⁶¹⁵ U takvim okolnostima unutrašnjeg razdora kojemu su prethodili veliki porazi od Turaka i izuzetno slaba centralna vlast dvojice Jagelovića nakon smrti Matijaša Korvina institut insurekcije nije mogao osigurati učinkovitu obranu od osmanlijskih osvajanja. Zaraćene strane dvojice pretendenta imale su svoje stajaće plaćeničke trupe.⁶¹⁶

Već se od uspostave sustava obrane za kralja Matijaša Korvina koji se protezao od Senjske kapetanije do Mačvanske banovine pokazalo da se jedino na tako organiziran način moglo suprotstaviti daljim osmanlijskim prodorima. Po uzoru na taj sustav kralj Ferdinand I. i njegovi nasljednici formiraju novi sustav obrane prema Osmanskom Carstvu: Vojnu krajinu.⁶¹⁷ Uz plaćeničke, najčešće njemačke posade u utverdama, od polovice 16. stoljeća temelj vojnog potencijala na području Vojne krajine čini seljačko vojno sposobno muško stanovništvo koje je na račun vojne službe bilo izuzeto od uobičajenih feudalnih i drugih davanja. Održavanje Vojne

⁶¹³ Sabor u Budimu u odsustvu kralja Matijaša odredio je da za potrebe obrane od Turaka, koji neprestano nanose velike štete kraljevstvu, bude raspisan porez od jedne zlatne forinte (*subsidiium unius floreni aurei*) po porti. V. CJH, 1474:1. Ista je odredba ponovljena 1478:1-2. Za porezne reforme koje su mu omogućile prihode kojima je uzdržavao plaćeničku vojsku. V. Pál Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895 - 1526*, ur. Andrew Ayton, (London, New York: I. B. Tauris & Co, 2001), 309-311.

⁶¹⁴ Ferdinand se obvezao i držati dodatnu vojsku na granici Kranjske i Hrvatske i općenito za obranu Hrvatskog Kraljevstva od Turaka. Usp. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata 5* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1975), 82-85.

⁶¹⁵ Dvostruki izbor istih kandidata dogodio se i u Ugarskoj u studenom, odnosno u prosincu. Usp. Kontler, *Povijest Mađarske*, 147.

⁶¹⁶ Ferdinand je u ratu protiv Zapolje koristio španjolske i njemačke plaćenike uz izdašnu novčanu pomoć cara Karla V. Za sukob Ferdinandovih i Zapoljinih pristaša na području Hrvatske, Slavonije i Ugarske koji su širom otvorili vrata daljim turskim osvajanjima i za turska osvajanja u navedenom razdoblju usp. Klaić, *Povijest Hrvata 5*, 95-312. (pasim)

⁶¹⁷ Za genezu, unutarnju organizaciju i funkcioniranje Vojne krajine kao posebnog teritorijalno-upravnog područja pod upravom Habsburgovaca usp. Alexander Buczynsky, *Gradovi Vojne krajine, svezak 1. i 2.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997), 9-17.

krajine zahtijevalo je značajna sredstva za nabavu oružja, gradnju novih i obnovu postojećih utvrda i plaćanje vojske. Budući da hrvatski i ugarski staleži nisu mogli podnijeti taj teret zbog gubitka gospodarskog i financijskog potencijala za turskih osvajanja, financiranje Vojne krajine organiziraju i preuzimaju unutarnjoaustrijske zemlje Koruška, Kranjska i Štajerska.⁶¹⁸ Na taj je način u procesu turskih osvajanja i organizacije obrambenog sustava na području srednjovjekovne Hrvatske i Slavonije na početku novoga vijeka stvoren poseban vojni sustav koji nije imao uporište u dotadašnjem vojnom sustavu zemalja krune Sv. Stjepana te zbog toga nije bio niti je mogao biti pravno reguliran dotadašnjim kraljevskim dekretima ili zaključcima staleških sabora.

5.3. Vojni porez kao temelj održavanja stajaće vojske

U ranijem tekstu je naznačeno da je kralj Ferdinand I. zakonski regulirao insurekcijske obveze hrvatsko-ugarskog plemstva, bilo da je potvrđivao postojeće ili donosio nove, s obzirom na aktualne prilike. No, isto je tako određivao i uspostavljao obvezu plaćanja izvanrednog ratnog poreza koji se tijekom 16. stoljeća ustalio kao porez koji se u izvorima, uz spomenuti naziv subsidij (*subsidium*), najčešće nazivao kontribucija (*contributio*).⁶¹⁹ Kontribucija je u početku bila porez kojim je kralj plaćao stajaću vojsku u prvom redu za rat protiv Osmanlija. Tim porezom nisu bili opterećeni plemići, plaćao ga je podložni seljački puk – *misera plebs contribuens*. Dakle, kontribucija je bila neredoviti porez, koji je sabor gotovo na svakom okupljanju iznova definirao i izglasavao, ali je u biti postala i bila redoviti izvor prihoda za plaćanje stajaće vojske u zemljama krune sv. Stjepana. To je dodatno u navedenim okolnostima turskih osvajanja tijekom 15. i 16. stoljeća utjecalo na slabljenje važnosti insurekcijske vojske, a jačanju potrebe za držanjem profesionaliziranih trupa pod zapovijedanjem centralne vlasti u Beču.

⁶¹⁸ Usp. Milan Kruhek, „Bečko savjetovanje 1577. i sabor u Brucku na Muri 1578. godine“, u: *Povijest Hrvata, Druga knjig. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić, Lovorka Čoralić (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 37-39.

⁶¹⁹ Već na prvom saboru nakon krunidbe Ferdinand I. određuje da se bez odgode, tj. odmah isplati subsidij od jedne forinte po porti, a zatim isto tako o nadolazećem blagdanu sv. Grgura pape. CJH, 1527:8. Nakon toga slijede mnoge Ferdinandove odredbe o kontribuciji: 1528:7; u 1536:20 se propisuje „*subsidium unius floreni*“ u siječnju i u lipnju, a kao objašnjenje za taj porez izričito stoji da se mir u Kraljevstvu ne može uspostaviti bez znatnih troškova. Zakonski članak 1537:1-12 uređuje visinu kontribucije kralju i načine ubiranja; 1542:26; i sve do posljednjeg Ferdinandovog dekreta 1563:2-10. Praksu zakonskog definiranja kontribucije, što se može pratiti nizom zakonskih članaka u CJH, nastavili su i njegovi nasljednici na ugarsko-hrvatskom prijestolju. O uvođenju kontribucije kao izvanrednog ratnog poreza u Ugarskoj i Hrvatskoj koji je ubirao kralj usp. Zlatko Herkov, *Iz povijesti javnih financija, financijskog prava i razvitka financijske znanosti Hrvatske*, (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1985), 15-23.

Dolaskom Habsburgovaca na ugarsko-hrvatsko prijestolje jačaju centralističke tendencije u upravnom i financijskom uređenju Kraljevstva. Utjecaj zapadnoeuropskih političkih teoretičara, koji su zastupali teze da se mir u državi i otpor osvajaču može postići samo jakim centralnim financijskim sustavom iz kojeg bi se financirala vojska, dodatno je osnažio argument da je uvođenje kontribucije kao ratnog poreza jedini put koji je vodio prema očuvanju i oslobađanju teritorija od Osmanlija.⁶²⁰ Da bi uspostavio efikasnije ubiranje poreza Ferdinand I. proveo je upravnu reformu, koja se u pitanju porezne politike u prvom redu očitovala stvaranjem institucije Dvorske komore (*Hofkammer*), koja je trebala nadzirati sve kraljeve prihode.⁶²¹ Na taj su način Ferdinandovom reformom zemlje krune sv. Stjepana, zapravo područja, koja nisu osvojili Osmanlije, došle pod izravnu vlast novog upravnog sustava koji je isto tako vrijedio i za Češku, i za austrijske nasljedne zemlje. To je rezultiralo postupnim dokidanjem utjecaja ugarsko-hrvatskih staleža na upravu Kraljevstvom jer su se odluke donosile u dvorskim tijelima u Beču, a ne više na staleškom saboru u Kraljevini.⁶²² Dvorsko ratno vijeće bilo je centralno tijelo koje je izravno bilo nadležno u vojnim poslovima za Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo. Preko njega se ostvarivalo financiranje vojske i pokriveni su svi drugi troškovi koji su bili potrebni za obranu od Osmanlija.

U okolnostima premještanja političkog i upravnog centra moći u Beč i nemogućnošću da bez habsburške pomoći sami financiraju obranu protiv Turaka, hrvatsko-ugarski staleži bili su prisiljeni u pitanjima poreza i vojske slijediti politiku bečkog Dvora. Značajna promjena u stavu hrvatsko-ugarskih staleža prema insurekciji dogodila se 1602. godine (u jeku Dugog rata (1593. – 1606.) za kojega su zemlje krune sv. Stjepana znatno opustošene)⁶²³ kada je car i kralj Rudolf II. sankcionirao zaključak Ugarskog sabora kojim je osobna insurekcija plemstva proglašena nekorisnom.⁶²⁴ Naime, s početkom Dugog rata hrvatsko-ugarski staleži očekivali su značajne pobjede nad Turcima i povratak izgubljenih područja pod svoju vlast. Taj optimizam se očituje u zaključcima sabora iz 1596. godine, koje je kralj sankcionirao šestim dekretom.

⁶²⁰ Jean Bodin, Justus Lipsius i drugi politički mislioci zastupali su Tacitovu tezu da se mir ne može održati bez vojske, da vojska ne može postojati bez plaća (*stipendia*) te da se te plaće mogu namiriti samo iz poreza (*tributum*). Lipsius je termin „tributum“ preveo na njemački *Kriegssteuern* (ratni porez), a ubiranje tog poreza kao preduvjet za funkcioniranje i opstanak države s jakom centralnom vlašću vladara izrazio je rečenicom: *Sine tributis nulul Status* („Ohne Steuer kein Staat“ – bez poreza nema države). Usp. Peter Rauscher, „Verwaltungsgeschichte und Finanzgeschichte – Eine Skizze am Beispiel der kaiserlichen Herrschaft (1526 – 1740)“, u: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, ur. Michael Hochedlinger und Thomas Winkelbauer (Wien: Böhlau; München: Oldenbourg, 2010), 185-187.

⁶²¹ Za uspostavu Dvorske komore i drugih centralnih upravnih tijela u za vladavine Ferdinanda I. usp. Hansdieter Körbl, *Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident*, (Wien: Böhlau; München: Oldenbourg, 2009), 58-62.

⁶²² Usp. Kontler, *Povijest Mađarske*, 150.; Géza Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century* (New York: Columbia University Press, 2009), 53-65.

⁶²³ Kontler, *Povijest Mađarske*, 170-171.

⁶²⁴ CJH, 1602:9

Nizom zaključaka staleži se preporučuju kralju za pomoć u ratu protiv Turaka, ali isto tako određuju značajnu kontribuciju od devet forinti po porti i proklamiraju svaku drugu spremnost za sudjelovanje u ratu – posebno osobnu insurekciju!⁶²⁵

No, nekoliko godina kasnije došlo je do zaokreta u odnosu plemstva prema institutu osobne insurekcije. Uslijed velikih ratnih šteta (tom tvrdnjom započinje prvi članak zaključaka sabora 1602. godine), koje je Kraljevstvo trpjelo, staleži su odredili prikupljanje subsidija u iznosu dvije forinte uz posebno dodatno porezno opterećenje kmetovima za uzdržavanje dvije tisuće konjanika i tisuću pješaka.⁶²⁶ Donijeti su i zaključci za opskrbu vojske u naturi, obveze prijevoza za vojsku i radova na obnovi cesta, mostova i utvrda na granici s Turcima.⁶²⁷ S druge strane, uz svu iskazanu spremnost za pomoć kralju u ratu, Sabor donosi spomenuti zaključak (1602:9) kojim je potvrđeno da osobna insurekcija nije korisna!⁶²⁸ Iako u navedenom članku na početku stoji kako je na Saboru već češće prošlih godina spominjano da je osobna insurekcija nekorisna, ovo je bilo prvi put da staleži zakonskom formom izražavaju takav stav. Oni su naveli u tom članku nekoliko razloga kojima su objašnjavali svoju tvrdnju s kojom je povezan zaključak 1602:2. Najprije je ponovljena konstatacija iz drugog članka da se kontribuciji od sto pedeset denara, koja je određena svakoj podložničkoj kući, doda još pedeset denara na račun oslobođenja staleža od osobne insurekcije (*ut ipsi Statuus ab hac insurrectione liberentur*); pored naznačenih pedeset denara obvezali su se staleži na dodatno uzdržavanje jednog konjanika na svakih dvadeset kuća (sic: kuća, ne porti!) na mjesec dana; dalje, na svakih dvadeset plemićkih kurija koje imaju svoje sluge ponudili su također jednog konjanika. Iz navedenog članka je očito, s obzirom što je sve ponuđeno, da su se ugarsko-hrvatski staleži pokušali na svaki način osloboditi obveze osobne insurekcije nudeći vladaru dodatna zamjenska davanja.

Institut osobne insurekcije ipak nije dokinut, ali je navedenim zaključkom u bitnome narušena percepcija prema kojoj je upravo osobna insurekcija vrijedila kao pravo i obveza iz koje su proizlazile plemićke prerogative. Kada se tijekom 17. i 18. stoljeća na Saboru raspravljalo o insurekciji, ta je rasprava uvijek stavljena u kontekst tzv. iznenadne ili posebno velike opasnosti po Kraljevstvo. Zajednički Ugarsko-hrvatski sabor tijekom 17. stoljeća

⁶²⁵ CJH, 1596:1-11 (za kontribuciju posebno 1596:5 i 6; za osobnu insurekciju 1596:7).

⁶²⁶ CJH, 1602:1-5. Vojska je označena nazivom *campestris exercitus* čime se naglašava da se ne radi o insurekcijskoj vojsci, nego o „stajaćoj vojsci“. Člancima je reguliran i način ubiranja subsidija. Dodatno opterećenje svakoj kmetskoj kući zahtijeva plaćanje sto pedeset denara za vojsku plus pedeset denara za potrebe oslobađanja plemića od osobne insurekcije (1602:2).

⁶²⁷ CJH, 1602:10-15. Ovakvi tipovi davanja i radova postali su uobičajeni u doba turske opasnosti. Za Hrvatsku usp. Zlatko Herkov, „Hrvacki novac – hrvatska novčana jedinica XVIII. stoljeća“, *Starine* knjiga 44 (1952), 95-99.

⁶²⁸ CJH, 1602:9.

definirao je, naime, uvjete insurekcije još nekoliko puta, posebno za slučaj iznenadnog napada neprijatelja,⁶²⁹ kojim je potvrđivana obveza osobne insurekcije u takvim slučajevima. No, redovito su u isto vrijeme proglašavani zaključci o visini i ubiranju vojnog poreza kojim se uzdržavala plaćenička vojska.

Osobna insurekcija plemstva izgubila je tijekom 17. stoljeća svoje primarno vojničko značenje u obrani Krune i teritorija Kraljevstva.

Početak 18. stoljeća obilježen je usuglašavanjem hrvatsko-ugarskih staleža i habsburškog vladara što je rezultiralo zakonskom potvrdom za stvaranjem i definiranjem načina financiranja stajaće vojske. To je neminovno utjecalo na značaj instituta osobne insurekcije jer je njena povijesna uloga i pravna osnova bila vezana isključivo uz sudjelovanje u ratu. Naime, dugotrajni i iscrpljujući ratovi tijekom 17. st. u kojima su sudjelovale zemlje krune sv. Stjepana dodatno su poticali potrebu za preuređenjem vojnog sustava u cijeloj Habsburškoj Monarhiji.⁶³⁰ Zajednički stav hrvatsko-ugarskih staleža i cara Karla VI. o vojnoj reformi definiran je zakonskim člankom osam iz 1715. godine.⁶³¹ Njime je određeno da se za obranu Kraljevstva ustanovi stajaća vojska (*regulata militia*) koja se može popunjavati novacima iz Kraljevstva ili iz drugih država. Određeno je da se ta stajaća vojska financira redovitim porezom tako da je kontribucija, koja je bila izvanredni vojni porez, tim zakonom postala redoviti porez.⁶³² U članku ipak stoji da je plemstvu, budući da ne plaća kontribuciju, ostala obveza osobne insurekcije i da se u slučaju „izvanredno jakog napada neprijatelja“ svi staleži koliko je moguće brže i u većem broju unutar Kraljevstva stave na raspolaganje za rat. No, ta odredba nije bila primarni cilj ovoga zakona jer je osobna insurekcija, kako je gore utvrđeno, u praktičnom vojnom smislu izgubila svako značenje, a portalna insurekcija je nadomještena upravo ovim zakonskim člankom koji je definirao stvaranje stajaće vojske na osnovu novačenja i uvođenja stalne kontribucije koju su plaćali plemićki podložnici. Dakle, stajaća vojska se prema navedenom članku popunjavala novačenjem, a ne na osnovu portalne insurekcije. S druge strane obveza osobne insurekcije od tada je *de jure* vezana gotovo isključivo uz činjenicu da plemstvo ne plaća porez, ali je *de facto* završena njena povijesna uloga kao vojnog čimbenika.

⁶²⁹ CJH, 1622:21; 1659:7. Za priliku velike iznenadne opasnosti u navedenim člancima koriste se formulacije: *casu summae necessitatis* ili *in casu ingruentis hostilis impetus*.

⁶³⁰ Kontler, *Povijest Mađarske*, 166-195. Za načine novačenja u tom razdoblju usp. Zimmermann, *Militärverwaltung*, 96-98.

⁶³¹ CJH, 1715:8

⁶³² U prvoj polovici 19. stoljeća pisac rasprave „*De Contributione Croatiae seu Superioris Slavoniae*“, želeći naglasiti da navedenim zakonom Kraljevina Hrvatska i Slavonija pravno nisu podlijegale plaćanju kontribucije prema istom načinu kao mađarski dio Ugarskog Kraljevstva, tvrdi da je kontribucija 1715:8 postala moderni i redoviti porez za uzdržavanje stajaće vojske umjesto dotadašnjeg neredovitog subsidija. Usp. Zlatko Herkov, „Rukopis „*De Contributione Croatiae seu Superioris Slavoniae*“, njegov povod, sadržaj i autor“, *Starine* 54 (1969): 17-51.

5.4. Ugarsko-hrvatski staleži u obrani svojih prerogativa pred modernizacijskim procesima

Hrvatsko-ugarski staleži tijekom 18. stoljeća bili su suočeni s procesom formiranja modernih državnih struktura kao što su bili i staleži u većini ostalih srednjo i istočnoeuropskih država.⁶³³ Tradicionalne feudalne institucije s manjkavim brojem državnih službenika, ali i instituti kao što su insurekcija našli su se pod udarom tih promjena koje su bile inicirane kako prosvjetiteljskim idejama tako i općim političkim i tehnološkim razvojem. Pokazalo se da je temeljna problematika odnosa staleža prema modernim državnim strukturama na spomenutom području bila u prvom redu povezana s načinom njihova participiranja u navedenim procesima. Stav ugarsko-hrvatskih staleža bilo je inzistiranje na tradicionalnim prerogativima te institucijama i institutima iz kojih su one prozlazile. U političkoj praksi to je značilo neprihvatanje suvremenih modernističkih reformi na kojima je inzistirala centralna državna vlast. Uz kraće prekide, koji su bili nametnuti od strane prosvijećenih apsolutističkih vladara Marije Terezije i posebno od Josipa II., ugarsko-hrvatski staleži su sve do polovice 19. stoljeća uspjeli zadržati prerogativu oslobođenja od poreznih obveza.

Zbog navedenih procesa rasprava o insurekciji u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u 18. st. neminovno je obuhvaćala pitanja plemićkih prerogativa te uloge staleža u političkom, društvenom i gospodarskom (financijskom) funkcioniranju države. K tome je ista rasprava otvarala i pitanje njihova odnosa prema kraljevoj vlasti. Zakoni o insurekciji, koji su proglašavani na Ugarskom saboru, tijekom povijesti uvijek su bili vezani uz konkretne brojke vojnika koje je pojedini plemić morao poslati u rat na svoj trošak. Kralj je redovito pretendirao pribaviti brojniju, bolje opremljenu i redovito opskrbljivanu vojsku dok su staleži i redovi s druge strane nastojali smanjiti svoje ljudske i financijske izdatke koje je svako pokretanje insurekcijske vojske podrazumijevalo. Kada se u drugoj polovici 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji počinje raspravljati o ukidanju insurekcije i nametanju poreza i plemstvu, staleži i redovi zemalja krune sv. Stjepana pružili su takvoj politici bečkog Dvora intenzivan otpor pozivajući se na svoja staleška prava i povlastice.

⁶³³ Za najvažnije procese u odnosu staleža prema centralnoj državnoj vlasti na području srednje i istočne Europe usp. Wolfgang Neugebauer, *Standschaft als Verfassungsproblem. Die historischen Grundlagen ständischer Partizipation in ostmitteleuropäische Regionen* (Berlin: Keip Verlag, 1995), 21-47.

Odnos ugarsko-hrvatskih staleža prema habsburškim vladarima definiran je u prvom redu njihovom sviješću da na temelju tzv. staleškog ustava⁶³⁴ čine privilegiranu društvenu skupinu u Kraljevstvu i da zemlje krune sv. Stjepana u okviru Habsburške Monarhije imaju poseban pravni položaj. Staleži i redovi, odnosno ukupno plemstvo zemalja krune sv. Stjepana, u doba kada krunu sv. Stjepana preuzimaju Habsburgovci imaju potpuno izgrađenu pravno-političku svijest o svojoj ulozi dionika vlasti s nositeljem Svete krune (*Sacra Corona*) i participiranja u upravi Kraljevstvom (*Regnum*). Temelj tzv. staleškog ustava⁶³⁵ na koji su se pozivali staleži i redovi, odnosno cjelokupno plemstvo zemalja krune sv. Stjepana je Zlatna bula Andrije II. iz 1222. godine.⁶³⁶ Plemstvo početkom 16. stoljeća nastankom Verböczyjeva Tripartita dobiva čvrsto uporište jer su njime definirani tzv. *leges fundamentales* („temeljni zakoni“) staleškog ustava.⁶³⁷ Na temelju Tripartita plemstvo je duboko prema sredini 19. stoljeća njegovalo svijest o svojim pravima i povlasticama kako su bili definirani Zlatnom bulom.⁶³⁸ Dvije su najvažnije prerogative koje je plemstvo kroz vjekove čuvalo: prva je pravo sudjelovanja u donošenju zakona u smislu da na temelju staleškog ustava plemstvo s kraljem dijeli vlast u Kraljevstvu i da niti jedan zakon nije pravovaljano proglašen ako ga ne potvrdi Sabor; druga je pravo na oslobađanje od svih oblika poreznih opterećenja na temelju obveze sudjelovanja u obrani kraljevstva pod čime se u prvom redu podrazumijevala obveza osobne insurekcije.

Ugarske kraljeve iz habsburške kuće od samog početka njihova zadobivanja krune sv. Stjepana držalo se stranim vladarima, a u odnosu prema njima staleži su permanentno inzistirali na posebnosti položaja zemalja krune sv. Stjepana kojima se, kako je rečeno, nije smjelo upravljati bez sudjelovanja i odobrenja zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora. Zbog toga su

⁶³⁴ Ne radi se o napisanom uređenom ustavu već se pod staleškim ustavom zemalja krune sv. Stjepana podrazumijeva niz zakona i usmena pravna praksa na koju su se pozivali staleži i redovi. Usp. Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus, Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*, (Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981), 61.

⁶³⁵ Ovdje nam nije cilj definirati značenje i domete „staleškog ustava“ ugarsko-hrvatskog plemstva. Za njegove temeljne odrednice od geneze do kraja 16. stoljeća kada je redigirana i tiskana zbirka javno-pravnih normi koja se nadopunjavala pod nazivom *Corpus Juris Hungarici* usp. Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 60-62. Za kodifikaciju ugarskog prava, posebno nastanak Tripartita usp. Ákos, *Ungarische Verfassungen und Rechtsgeschichte* 639-648.

⁶³⁶ Za Zlatnu bulu i početke „staleškog ustava“ usp. Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, 17-31.

⁶³⁷ Tripartit se kao kodifikacija ugarskog srednjovjekovnog prava nalazio u temelju staleške svijesti ugarskog i hrvatskog plemstva. Pojam *natio* i sinonim mu *populus* u Tripartitu se odnosio isključivo na staleže: visoki kler, magnate, plemstvo i slobodne gradove. Usp. Moritz Csáky, „Die Hungarus-Konzeption. Eine "realpolitische" Alternative zur magyarischen Nationalstaatsidee?“, u: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.: Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder*, ur. Adam Wandruszka, Richard G. Plaschka, Anna Drabek (Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1982), 71-89. Za značaj Tripartita usp. László Péter, *Hungary's long nineteenth century : constitutional and democratic traditions in a European perspective*, ur. Miklós Lojkó. (Leiden, Boston: Brill, 2012), 134-148.

⁶³⁸ Privilegiji Zlatne bule sažeti su u tzv. *primae nonus*, tj. *Partis primae titulus nonus* - „Deveti naslov prvog dijela“ Tripartita. Usp. *Tripartitum*, I:9; Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, 62.

ugarski staleži nekoliko puta opetovano definirali u saborskim zaključcima, a koje su potvrdili habsburški vladari, neizostavnu ulogu Sabora u procesu donošenja zakona ili pak odbijanja istih ukoliko nisu bili u skladu s postojećim zakonima, odnosno staleškim ustavom kako ga je Sabor tumačio. Prvi takav zaključak je zakonski članak iz 1545. godine već za vladavine kralja Ferdinanda I.⁶³⁹ U njemu izrijekom stoji da vojni zapovjednici (*capitanei*), župani i zamjenici župana ne uzimaju u obzir kraljeve naloge (*litteras Regiae Majestatis*) s aktualnog Sabora i ubuduće ako su u suprotnosti s postojećim ustavom Kraljevstva. Na temelju ovoga zakonskog članka Ugarsko-hrvatski sabor i županijske skupštine pozivale su se na pravo otpora vladaru (*ius resistendi*), odnosno na pravo neprovođenja (*ius inertiae*) naznačenih zakona koji su suprotni staleškom ustavu.⁶⁴⁰

Na inauguracijskom saboru kralja Karla VI. u Požunu 1715. treći članak definira jednaku ulogu u zakonodavstvu i upravi zemljama krune sv. Stjepana između Sabora i habsburškog vladara.⁶⁴¹ U prvom paragrafu stoji da staleži i kralj ne smiju drugačije vladati i upravljati kraljevstvom osim prema već proglašenim vlastitim zakonima samog Ugarskog Kraljevstva ili po zakonima koji će na Saboru nakon njega biti doneseni (... *quam observatis propriis ipsius Regni Hungariae hactenus factis, vel in futurum Diaetaliter constituendis legibus*). Ova je odredba osnažena drugim paragrafom u kojem stoji kraljeva izjava da će se staleži i kralj prilikom tumačenja i primjene zakona usuglasiti na Ugarskom saboru.

Pravo staleža i redova da sudjeluju kod izbora, odnosno potvrđivanja vladara ukoliko bečka loza Habsburgovaca ostane bez muškog nasljednika sadržano je u zakonskim člancima iz 1687. godine.⁶⁴² Ista je prerogativa sadržana u poznatoj Pragmatičkoj sankciji kojom su staleži i redovi pristali da pravo nasljeđivanja pripada i ženskom potomku Karla VI. ukoliko ne bude imao muškog nasljednika.⁶⁴³ Ovaj pristanak staleža bio je uvjetovan već sljedećim zakonskim člankom kojim se kralj obvezao potvrditi i čuvati sve povlastice staleža i redova kako su bile definirane na inauguracijskom saboru Karla VI. 1715. godine i na aktualnom.⁶⁴⁴ Prilikom za

⁶³⁹ CJH, 1545:33

⁶⁴⁰ *Ius resistendi* proizlazi iz 31. članka Zlatne bule Andrije II. te je reinterpetiran u Tripartitu i kao takav je predstavljao instrument kojim je plemstvo čuvalo svoje privilegije. Usp. Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 73-80.; Péter, *Hungary's long nineteenth century*, 113-124.

⁶⁴¹ Radi se o inauguracijskoj Krunidbenoj diplomi Karla VI. CJH, 1715:3

⁶⁴² CJH, 1687:2 i 3

⁶⁴³ CJH, 1723:2

⁶⁴⁴ CJH, 1723:3. Ovaj članak je paradigma odnosa ugarskih staleža prema habsburškim vladarima po pitanju zaštite staleškog ustava te ga je vrijedno citirati u cjelini: *Sacratissima Caesarea et Regia Majestas, universorum Statuum et Ordinum Regni partiumque eidem annexarum, omnia tam Diplomatica; quam alia quaevis Jura, Libertates et Privilegia, Immunitates, Praerogativas Legesque conditas et approbatas Consuetudines (confirmatae articulum 1. et 2. modernae Diaetae, in sensu articulum 1., 2. et 3. Anni 1715. formulaeque juramenti ibidem contentae, intelligendorum) clementer confirmat et observabit*. Slijede još dva paragrafa u kojima se na isto obvezuju „legitimno okrunjeni nasljednici“.

potvrđivanje svojih povlastica staleži nisu propustili iskoristiti niti na inauguracijskom saboru 1741. godine prilikom izbora Marije Terezije za ugarsko-hrvatskog kralja.⁶⁴⁵ Osim redovitog nabiranja staleških „temeljnih prava, sloboda, imuniteta i povlastica“ (*fundamentalia iura, libertates, immunitates et praerogativas*), posebno je naglašeno, pozivajući se na *primae nonus* i 1723:6, da je plemstvo zauvijek izuzeto od plaćanja kontribucije i da se nikakav teret ne može nametnuti zemlji (*velut in perpetuum ab omni contributione ipsos eximentibus adeoque eatenus etiam ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat*).⁶⁴⁶ Jedanaesti članak govori o tome da će u upravi i vladanju zemljama krune sv. Stjepana Kraljica poštivati savjete ugarskih institucija, staleža i redova.⁶⁴⁷ Znakovit je sam tekst uvoda ovoga članka u kojem se posebnim izborom riječi i sintagmi dobiva dojam da se više radi o poetskom izričaju nego o zakonskom članku. Tako se za Kraljičin odnos prema „ugarskom narodu“ navodi kako će se ona prema njemu odnositi s posebnim osjećajem i naklonošću (... *se eo singulari affectu et propensione erga Gentem Hungaricam ferri*). Ovakav diskurs, koji je ušao i u sam tekst zakonskih odredbi, jako je utjecao na dodatno osnaživanje staleške svijesti o posebnom položaju i ulozi ugarskog plemstva kako u samoj Kraljevini Ugarskoj tako i u okviru Habsburške Monarhije polovicom 18. stoljeća.

Odnos ugarsko-hrvatskih staleža prema habsburškim vladarima u Beču tijekom 18. stoljeća bio je, dakle najvećim dijelom definiran s tri isprepletana neodvojiva polazišta, a to su: 1) staleška svijest o sebi kao dionicima krune sv. Stjepana koja se temeljila na svim aspektima staleškog ustava,⁶⁴⁸ zatim 2) svijest o posebnosti zemalja krune sv. Stjepana u okviru Habsburške Monarhije i 3) svijest o pravu na otpor (*ius resistendi*) vladaru ukoliko staleži procijene da su njihova staleška prava povrijeđena.

Dvije su temeljne institucije kroz koje je plemstvo ostvarivalo sudjelovanje u upravi Kraljevstvom i diobi vlasti s Kraljem. Prva je bila, kako je već rečeno, staleški Ugarsko-hrvatski sabor koji je imao zakonodavne ovlasti u Kraljevstvu i na kojem su staleži inzistirali na zaštiti i očuvanju staleškog ustava. Druga je bila županijska skupština koju je činila zajednica svih plemića (*Universitas nobilium*) pojedine županije i koja je upravljala svim nadležnostima dotične županije. Županije su kao teritorijalno-upravne lokalne jedinice imale nezaobilazno značenje u političkom, upravnom i ustavnom životu zemalja krune sv. Stjepana.⁶⁴⁹ Jedna od

⁶⁴⁵ „Krunidbena diploma Marije Terezije.“ CJH, 1741:8

⁶⁴⁶ Usp. Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, 104.

⁶⁴⁷ CJH, 1741:11

⁶⁴⁸ O značaju krune sv. Stjepana kao pojma i predmeta kroz ugarsku povijest usp. Péter, *Hungary's long nineteenth century*, 15-106.

⁶⁴⁹ Ovdje nam nije cilj ulaziti u povijesne procese nastanka i funkciniranja županijskog sustava, u pojedine dosege županijske pravosudne, vojne ili upravne vlasti što bi zahtijevalo posebnu raspravu već je važno apostrofirati

najvažnijih značenjskih odrednica funkcioniranja ugarskih županija bila je županijska samouprava koja se očitovala u tome da je županijska skupština imala pravo i obvezu kontrolirati i provoditi zakone centralne vlasti ili ih odbaciti ako su bili protivni ustavu.⁶⁵⁰ Nositelji političkog i upravnog funkcioniranja županije bili su službenici koje je birala županijska skupština.⁶⁵¹ Županijska uprava je bila ona posljednja, ali i najvažnija instanca koja je konkretizirala provođenje zakonskih odredbi. Budući da je srednje i niže plemstvo ostvarivalo svoja staleška prava upravo kroz pripadnost županiji i sudjelovanjem u županijskoj skupštini, onda je razumljiva činjenica da su županije bile najčvršći oslonac i branitelj staleškog ustava. Upravne reforme bečkog Dvora u drugoj polovici 18. st. nailazile su na županijskim skupštinama, koje su bile bastioni tradicionalnog upravnog sustava, na odlučujuće zapreke. Odredbe bečkog Dvora, koje su imale za cilj modernizaciju i centralizaciju lokalne uprave, morale su biti provedene upravo na županijskoj razini.⁶⁵²

5.5. Rasprava o insurekciji na Ugarskom saboru 1764/65. godine

Kada bečki Dvor u drugoj polovici 18. stoljeća potiče rasprave o insurekciji, onda mu nije primarni cilj bavljenje samim institutom plemićke vojne službe, njenim razvitkom, modalitetima i učincima u određenom povijesnom razdoblju. Ono što Dvor želi postići jest dokidanje prava koje je ugarsko plemstvo na temelju toga instituta prema ugarskom staleškom ustavu imalo. Tako su se iskristalizirale dvije temeljne problematike koje je bečki Dvor dokidanjem insurekcije želio riješiti. Jedan od ciljeva Dvora odnosio se na isključivanje ugarskih staleža iz procesa upravljanja vojnim sustavom – bilo da se radilo o novačenju i teritorijalnom ustroju monarhijske vojske bilo da je riječ bila o pripremama i planiranju ratnih sukoba. Drugi, zapravo primarni i usko povezan s prvim ciljem bila je namjera Dvora iskoristiti financijski potencijal ugarskog plemstva kako bi vojsci priskrbio dodatni izvor prihoda.⁶⁵³

županiju kao političko-upravno područje u kojemu je plemstvo dotične županije ostvarivalo svoja staleška prava. O drugim aspektima funkcioniranja županija i županijske vlasti u zemljama krune sv. Stjepana. Usp. Ákos, *Ungarische Verfassungen und Rechtsgeschichte*, 694-718.

⁶⁵⁰ *Isto*, 702.

⁶⁵¹ Kralj je imao ekskluzivno pravo imenovati vrhovnog župana (*supremus comes*). *Isto*, 708.

⁶⁵² Dominantna grupa u političkom životu pojedine županije bio je gornji bogatiji sloj srednjeg plemstva, tzv. *bene possessionati*. Razlog otpora i opstrukcije županijskih skupština reformama Josipa II, između ostalog, leži u činjenici da su sve reforme proglašavane bez sazivanja Ugarskog sabora. Usp. Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 31-38.

⁶⁵³ Ključni moment za isključivanje staleža i preoblikovanje Habsburške Monarhije u modernu centraliziranu državu s profesionalnim činovničkim aparatom desio se kada je Marija Terezija pod utjecajem ratnih neprilika za vrijeme Rata za austrijsku baštinu prihvatila Haugwitzove upravne reforme. Uz navedene razloge treba dodati da su staleži bili tredicionalno potencijalna opasnost slabljenja kraljeve moći. Usp. Szántay, *Regionalpolitik im alten Europa*, 29.

Povijesno-pravna rasprava o institutu insurekcije kao dio rasprave, odnosno pokušaja Dvora da ugarskom plemstvu nametne plaćanje poreza, koju je inicirala Marija Terezija, a nastavila se i pod Josipom II., dovela je oštrog suprotstavljanja između bečkog Dvora s jedne i ugarskih staleža i redova s druge strane.

Početak vladavine Marije Terezije obilježen je dramatičnim okolnostima Rata za austrijsku baštinu. Što se tiče ugarsko-hrvatskog plemstva ostala je zabilježena paradigmatična izjava na saboru 1741. g.: *vitam et sanguinem pro Rege nostro*⁶⁵⁴ – iza koje je stajalo podizanje insurekcijske vojske za obranu kraljice protiv pruskog i drugih pretendenta i pristanak na značajno povećanje kontribucije. Zakonski članak 1741:63 potvrdio je podizanje jedne od najslavnijih općih insurekcija kojom su se ugarsko-hrvatski staleži i redovi dragovoljno stavili na raspolaganje ugroženoj kraljici.⁶⁵⁵ Bez obzira što je Prusija zauzela najvitalnija područja Monarhije, pokazalo se da je ugarsko-hrvatska insurekcijska vojska znatno pomogla Mariji Tereziji tijekom rata 1740. – 1748. godine u održavanju pozicije habsburške vlasti. Zbog toga je *vitam et sanguinem* postala metafora za zasluge plemstva zemalja krune sv. Stjepana u očuvanju kraljice i Monarhije.

No, usprkos određenim vojnim zaslugama, koje je ugarsko-hrvatsko plemstvo imalo tijekom Rata za austrijsku baštinu, u Sedmogodišnjem ratu se pokazalo da je habsburški vojni potencijal i sustav novačenja inferioran istom glavnom neprijatelju, Prusiji. Nedostatak financija i općenito slabo stanje funkcioniranja države bili su pokretač značajnih reformi kojima je bio cilj stvoriti upravne i porezne preduvjete za gospodarski napredak Habsburške Monarhije koji bi se očitovao u povećanju financijske i vojne moći države.⁶⁵⁶ Reformski program, koji je bio na djelu od kraja četrdesetih i nastavio se tijekom cijele vladavine Marije Terezije, težio je

⁶⁵⁴ „Život i krv za našega Kralja“ – kraljica Marija Terezija je, prema uvriježenom mišljenju, na Sabor došla noseći u naručju dvogodišnjeg sina Josipa. Postoji verzija da su staleži klicali: *pro Regina nostra*. Izjava se povezuje s činjenicom da je Ugarsko-hrvatski sabor stao uz Kraljicu u odsudnom trenutku preuzimanja vlasti te nije najvažnije koja je verzija ispravna već poruka koja se iza izjave krije. Usp. Kontler, *Povijest Mađarske*, 208.

⁶⁵⁵ CJH, 1741:63. Ovo je najopsežniji zakonski članak o insurekciji – sastoji se od uvoda i 31 paragrafa. U uvodu se opisuju dramatične okolnosti koje su prijetile kraljici Mariji Tereziji, Monarhiji i samom Beču. Zatim se pozivaju na zakonski članak 1723:1 i 2 prema kojemu su staleži i redovi obećali *vitam et sanguinem*. Značajan je u trećem paragrafu poziv na osobnu insurekciju plemstva (*universi nobiles et omnes illi quos sub nomenclatione hac lex complectitur*) na temelju članka 1715:8. čime se željelo naglasiti da, bez obzira na stvaranje stajaće vojske, nije prestala obveza osobne insurekcije.

⁶⁵⁶ Usp. Irmgard Plattner, „Josephinismus und Bürokratie“, u: *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*, ur. Helmut Reinalter (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2008), 62-65. Plattner ishodišta reformi koje počinju Haugwitzovom inicijativom krajem četrdesetih godina pronalazi u prvom redu u potrebi saniranja izuzetno nepovoljnog stanja Monarhije na vojnom, financijskom i političkom polju, a manje u utjecaju prosvjetiteljskih ideja sa Zapada. No, reformski zamah svoja ishodišta pronalazi također i u kameralističkom učenju koje je blisko povezano s idejom prosvijećenih apsolutističkih monarhija. Usp. Hildegard Kremers, „Die kameralistische Werk von Joseph von Sonnenfels. Einige neue Aspekte der Quellenforschung“, 171-190.; Jorg-Peter Findeisen, „Kameralismus“ u: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, 337-343.

ostvarenju toga cilja.⁶⁵⁷ Te su reforme podrazumijevale uklanjanje svih tradicionalnih barijera koje su se nalazile na putu stvaranja moderne centralizirane državne uprave koja bi sa svojim činovničkim aparatom osiguravala gospodarski napredak Monarhije. Preduvjet provođenju reformi, ali isto tako i jedan od njenih ciljeva, bilo je isključivanje plemstva, koje je u postojećem upravnom i pravnom sustavu, kao što je pokazano, imalo uporište za očuvanje svojih povlastica.⁶⁵⁸

Bečkom Dvoru bilo je jasno da se modernizacija države s ciljem postavljanja preduvjeta za gospodarsku i vojnu moć Monarhije ne može provesti ako se u taj proces ne uključe i zemlje krune sv. Stjepana i ako se dodatno ne iskoristi njihov gospodarski i financijski potencijal. To je neminovno otvaralo poligon sukoba između politike bečkog Dvora i ugarsko-hrvatskih staleža, koji su čvrsto stajali na poziciji očuvanja svojih povlastica u upravi Kraljevstvom i prerogativi poreznog oslobođenja.

Nametanje kontribucije ugarsko-hrvatskom plemstvu u zamjenu za ukidanje neučinkovite insurekcije Dvor je pokušao provesti na Ugarskom saboru koji je sazvan 1764. godine.⁶⁵⁹ Budući da se Monarhija nalazila u još težoj financijskoj situaciji nego što je bila nakon Rata za austrijsku baštinu, kraljica je tražila novo povećanje kontribucije, no ipak manje nego što je bio slučaj na prethodnom Saboru.⁶⁶⁰

Značajna novost Sabora 1764./65. nije bio, s obzirom na nedostatak novca u državnoj blagajni, očekivani zahtjev za povećanje kontribucije zemljama krune sv. Stjepana, već se radilo o, može se reći, revolucionarnom pokušaju Dvora da porezom izravno optereti ugarsko-hrvatske staleže i pokuša provesti i druge reforme u Ugarskom Kraljevstvu. Staleži i redovi su očekivano, u duhu plemićkog tradicionalnog inzistiranja na njihovim povlasticama pod sloganom *una et eadem libertas* („jedna te ista sloboda“) odbijali bilo kakvu mogućnost prihvaćanja poreznih obveza.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Szántay, *Regionalpolitik im alten Europa*, 29-40.

⁶⁵⁸ Provođenje upravnih reformi u doba prosvijećenog apsolutizma u cijeloj Europi pa tako i u Habsburškoj Monarhiji podrazumijevalo je ograničenje i uklanjanje moći plemstva posebno u pitanjima njihovog prava odlučivanja o visini poreza i izuzeću od njegova plaćanja. Usp. Walter Demel, „'Revolution von oben'? Verfassungs- und Verwaltungs-reformen in der Zeit Aufgeklärten Absolutismus“, u: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, ur. Michael Hochedlinger, Thomas Winkelbauer (Wien: Böhlau; München: Oldenbourg, 2010), 213-228.

⁶⁵⁹ Ovo je bio treći i posljednji saziv ugarskog sabora za vladavine Marije Terezije. Glavni razlozi nesazivanja bili su ratne prilike i činjenica da su ugarsko-hrvatski staleži i redovi odbijali povećati iznos koji je na ime kontribucije tražila kraljica. Tako se dogodilo na saboru 1751., kada je Kraljica tražila povećanje za 1,2 milijuna forinti, dok je Sabor odobrio 700 tisuća. Usp. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780*, 306-307.

⁶⁶⁰ Dvor je tražio povećanje kontribucije za milijun forinti, a Sabor je odobrio 600 tisuća. Usp. *Isto*, 325.

⁶⁶¹ Usp. Éva Balázs, *Hungary and Habsburgs 1765-1800* (Budapest: Central European University Press, 1967), 110-111. Za cjelovitiji pregled okolnosti sazivanja Ugarskog sabora 1764. g. i politike Dvora prema zemljama krune sv. Stjepana usp. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism*, 305-345.

5.5.1. Franjo Adam Kollar: povijesno-pravno tumačenje ideja bečkog Dvora

Rasprava o insurekciji, njenom povijesnom značenju i aktualnoj problematici te o mnogim drugim aspektima odnosa između ugarskog kralja i staleža krune sv. Stjepana započela je prije samog Sabora. Uoči Sabora pojavila se knjiga pod naslovom *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae* čiji je autor Franjo Adam Kollar.⁶⁶² Ovo djelo potaknulo je niz rasprava na samom Saboru i drugih očitovanja ugarskih staleža, kojima je cilj bio osporiti autorove teze, jer su ga smatrali napadom na njihova staleška prava i pokušajem krivotvorenja ugarske pravne povijesti.⁶⁶³

Uvodno se Kollar predgovorom obratio „ugarskom čitatelju“ pozivajući se na svoju prethodnu knjigu *De jure patronatus apostolicorum Hungariae regum*⁶⁶⁴ u kojoj se bavio bliskom problematikom. Radilo se, dakle o dvije Kollarove rasprave koje su izišle iz okrilja bečkoga Dvora u kojima autor, što je vidljivo iz samih naslova, dokazuje zakonodavnu vlast ugarskih kraljeva i na području crkvene organizacije. Knjigu *De jure patronatus* autor je posvetio prijestolonasljedniku Josipu II. apostrofirajući glavnu tezu da mu *jus patronatus* kao budućem baštiniku krune sv. Stjepana pripada po pravu nasljedstva: ono se, prema Kollaru, proteže od vremena kada je papa Silvestar II. to pravo povjerio sv. Stjepanu. Istu misao Kollar ponavlja u prvoj rečenici predgovora svoje druge knjige navodeći da je gotovo zajedničko mišljenje pravnih savjetnika Ugarskog Kraljevstva prema kojemu se jurisdikcija i politička vlast ugarskih kraljeva u kraljevstvu proteže i na biskupe Katoličke crkve. To je ujedno bio i osnovni cilj Kollarove rasprave: iznijeti povijesno-pravnu argumentaciju kojom će dokazati da se vlast ugarskog kralja proteže i na crkvene institucije. Time je podupirao temeljnu ideju Marije Terezije, koju je iznijela već 1763. g. pripremajući saziv sabora za sljedeću godinu, da

⁶⁶² Knjiga je tiskana 1764. godine pod naslovom: *Adami Francisci Kollarii (Pannonii Neosoliensis) Mariae Theresiae Aug. A Consiliis et Vinobonensis bibliothecae palatinae custodis primarii, de originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae*, (Vindobonae: typis Joannis Thomae Trattner, MDCCLXIV) (dalje: *De originibus potestatis legislatoriae*). Kollar je knjigu, koju je, kako stoji na kraju predgovora, završio 1. studenog 1763. godine, objavio na osobnu inicijativu. Tiskana je prije početka Ugarskog sabora i bila je „bestseller“ u Habsburškoj Monarhiji te godine. Usp. Andor Csizmadia, *Adam Franz Kollár und die ungarische rechtshistorische Forschung* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982), 6.

⁶⁶³ Najpoznatiji odgovor ugarskih staleža na Kollarovu knjigu kojim se pobijalo njegove teze pojavio se početkom sljedeće godine pod nazivom *Vexatio dat intellectum*. Usp. Franz Krones, *Ungarn unter Maria Theresia und Joseph II 1740 – 1790* (Graz: Leuschner und Lubensky's k. k. Universitäts-Buchhandlung, 1871), 7-15.; Svakodnevnne rasprave o Kollarovim tezama vodile su se već na prvim sjednicama Sabora početkom srpnja 1764. Usp. Csizmadia, *Adam Franz Kollár*, 21.

⁶⁶⁴ Ova Kollarova knjiga tiskana je 1762. godine pod naslovom: *Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres auctore Adamo Francisco Kollario, (Panonio Neosoliensi, Mariae Theresiae augustae consiliis et augustae bibliothecae Vindobonae primo custode)* (Vindobonae: typis Joanes Thomae Trattner, 1762), (dalje: *De jure patronatus*).

svećenstvo i plemstvo zemalja krune sv. Stjepana moraju participirati u plaćanju poreza. Kollar je preuzeo navedenu zadaću te je njegova rasprava u tom smislu bila dio političkog projekta bečkog Dvora.⁶⁶⁵ Autor objašnjava u nastavku predgovora zašto se ponovno odlučio pisati o sličnoj temi te navodi da je manji broj čitatelja njegovu prvu knjigu primio s odobravanjem, dok je kod većine izazvala protivljenje i osudu.⁶⁶⁶ Upravo mu je to bio poticaj, kako kaže, da još sistematičnije pristupi proučavanju starih isprava i pravnih knjiga kako bi dokazao i potvrdio svoju tezu o protezanju vlasti ugarskih kraljeva i na području crkvene jurisdikcije.⁶⁶⁷

No, autorove opservacije nisu se ograničile samo na područje *sacra*, tj. crkvenog uređenja, već su se u fokusu našle teme koje se tiču odnosa kralja prema staležima. Autor je zastupao tezu o primatu kraljevske vlasti u odnosu na vlast ugarskih staleža i redova. Zbog toga su ove dvije knjige otvorile žustru ideološku raspravu na relaciji bečki Dvor – ugarsko-hrvatski staleži i redovi. I jedna i druga strana svoje argumente tražili su u povijesno-pravnim dokumentima jer je Kollar upravo na osnovu povijesno-pravne argumentacije osporavao temeljne odrednice staleškog ustava kako ga je u smislu očuvanja svojih povlastica u tom povijesnom trenutku shvaćalo plemstvo.

Kollar je dirnuo u samu srž staleškog identiteta odričući im pravo na insurekciju i oslobođanje od poreznih obveza. Raspravu o insurekciji započinje u trinaestoj glavi (*Caput XIII.*) postavljajući pitanje jesu li prelati u 16. stoljeću prestali ratovati u kraljevoj vojsci.⁶⁶⁸ Na postavljeno pitanje dat je negativan odgovor: nisu prestali ratovati. U argumentaciji se poziva na niz zakona iz 16. stoljeća počevši od 1578:2 u kojima stoji da su prelati bili obvezni na insurekciju. Ta je obveza bila na snazi sve do početka 17. stoljeća kada je 1602. za kralja Rudolfa Ugarski sabor donio odluku prema kojoj je prestala vrijediti obveza osobne insurekcije za prelate i plemstvo. Ovo je ključna Kollarova teza i njegov latinski tekst je potpuno jasan kad kaže da je do 1602. godine susljedno zakonima koje je nabrojio, a koji su sukladni s onim što je o insurekciji propisao kralj Sigismund, postojala obveza osobne insurekcije za prelate i

⁶⁶⁵ Kollar se tijekom pisanja i prije objavljivanja rukopisa sastajao sa članovima Dvorskog vijeća te je sama carica bila upoznata s nastankom knjige. Osim navedenih postavki Kollarovo djelo u cjelini podupire i brani ideju apsolutne vlasti vladara u smislu da centralna državna vlast ima ulogu zaštite i skrbi nad cjelokupnim stanovništvom, pogotvo neplemićkim pred nametima kojim su ih opterećivali staleži i redovi. Usp. Csizmadia, *Adam Franz Kollár*, 11-14. Njegov koncept obrane kraljevskih prerogativa s naglašenim osvrtom na potrebu oporezivanja ugarskog plemstava podupro je Kaunitz koji je iskazivao oduševljenje autorovom naobrazbom. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism*, 226 i 316.

⁶⁶⁶ Predgovor je naslovljen *Lectori Ungaro* („Ugarskom čitatelju“). Kollar se posebno osvrće na loš prijem njegove prethodne knjige kod prvog staleža. Kollar, *De originibus potestatis legislatoriae*, 3-10.

⁶⁶⁷ Svjestan zahtjevnosti i delikatnosti teme i posla kojeg se prihvatio autor apostrofira svoju naobrazbu, poznavanje europskih jezika i turskog kako bi ojačao svoju znanstvenu poziciju pred „ugarskim čitateljem“! *Isto*, 10-11.

⁶⁶⁸ *Isto*, 145-146.

plemiće, koja je navedenim zakonom ukinuta.⁶⁶⁹ Na sljedećih nekoliko stranica interpretira se smisao navedenog članka (1602:9) podvlačeći temeljnu misao: „osobna insurekcija staleža nije korisna“ (*personalis statuum insurrectio non adeo sit utilis*). Ovaj zaključak autor zatim reinterpreтира nekoliko puta iz različitih perspektiva: odaje priznanje za razboritost i obasipa komplimentima ugarske staleže koji su takav zakon donijeli; naglašava da su dali primjer budućim Saborima kako je važno kod donošenja zakona gledati samo na dobrobit domovine, a zanemarivati osobne povlastice; nije propustio spomenuti da se o takvom zakonu raspravljalo i na prethodnim Saborima kada je također potvrđena ista misao samo što nije bila sankcionirana zakonom.⁶⁷⁰ Dakle, Kollar je iznoseći pohvale na račun Sabora, koji je donio, prema njemu, takav „vrlo dobar zakon“ (*saluberrimam legem*), uvjeravao čitatelja da su navedeni zakoni kojim je osobna insurekcija proglašena nekorisnom (pri tome koristi glagol *abolere* u obliku *abolevit*, kojim sugerira da je „ukinuta“!) inicirali upravo staleži i redovi, a ne kralj. Postavio je retoričko pitanje zašto suvremenici ne žele vjerovati u ono što je nekoć na Saboru dobro zaključeno tvrdnjom: „da osobna insurekcija nije korisna“ (*personalem statuum insurrectionem non adeo esse utilem*).⁶⁷¹

Zar se netko pametan može nadati, upitao je Kollar dalje, da će jučer unovačeni, nevješst oružju i vojnoj taktici „zamjenski vojnik“ (*substitutus miles*), koji je otrgnut od pluga i motike biti dovoljan za obranu Kraljevstva. Kamo sreće da je tako, no svima je poznato, zaključuje autor, da se država ne može više braniti fizičkom snagom i brojem vojnika nego vojnom vještinom i znanjem (*non viribus, sed arte, non numero militum, sed tractandorum armorum scientia*). Za primjer je naveo koliko su bili slabi učinci posljednjih insurekcijskih vojski, dok su uvježbane pješачke postrojbe i ugarski konjanički odredi u Ratu za austrijsku baštinu i u Sedmogodišnjem ratu postigli velike uspjehe te se samo tako trajno uzdržavana i vježbana vojska mogla uspješno boriti za čast Krune.⁶⁷² Kollar je navedenom argumentacijom osporio suvremeno stajalište ugarskih staleža i redova, koji su držali da 1602:9 ne dovodi u pitanje njihovo pravo da u rat šalju zamjenskog vojnika koji je nadomještao njihovu osobnu insurekciju. Upravo je institut zamjenske insurekcije (*insurrectio substituta*) bio glavni

⁶⁶⁹ „... ex quibus simul et Sigismundi praesertim legibus, item ex Annalibus nostris, luce meridiana clarius est, praelatos nostros ad initium usque saeculi decimi septimi personalia in exercitu nostro praestare obsequia legibus Ungaricis fuisse obstrictos; donec tandem aliquando rege Rudolfo anno 1602. comitia agente, memorabilis plane lex condita fuit, quae cum Praelatos nostros, tum etiam alios (nobiles – op. a.) a personali insurrectione, sive militia, pro eo casu prorsus absolvit. Isto, 146.

⁶⁷⁰ Isto, 148.

⁶⁷¹ Isto, 149.

⁶⁷² Autor ne naznačava na koju insurekciju misli, no sigurno je da se osvrnuo na neuspjehe insurekcijske vojske u Ratu za austrijsku baštinu jer u sljedećoj rečenici spominje uspjehe stajaće vojske „per bella Gallica et Borussica“ kako su se tada nazivali navedeni ratovi. Isto, 149.

argument ugarskih staleža kojim su branili svoje povlastice, koje su proizlazile iz insurekcije, tvrdeći da je osobna insurekcija nakon 1602:9 sadržana u zamjenskoj. Zbog toga je autor britkim stilom, ukazujući na nekorisnost zamjenskog vojnika koji je „vješt oranju, ali ne ratu“, ukazao na bliske ratove u kojima je samo uvježbana vojska mogla parirati neprijatelju.

Kollar razvija svoju argumentaciju povijesno-pravnim diskursom nadograđujući sustavno svoj narativ novim činjenicama kojima je branio iznesene teze. Pošto je vrlo plastično predočio da u suvremenom ratu vrijedi samo vojna vještina i taktičko znanje uvježbane vojske, osvrnuo se na teški ekonomski položaj seljaka koji su podnosili sav teret kontribucije. Naveo je da stajaću vojsku treba opskrbljivati, hraniti, uvježbavati, jednom riječju financirati pa je kraljica bila prisiljena podložnim seljacima povećati poreze koji su u vrijeme nastanka rasprave bili na snazi. Sve to imalo je za posljedicu, tvrdi autor, neizdrživ položaj ionako „nesretnih seljaka“ koji su iz dana u dan pritisnuti sve većim nametima što je bio razlog zašto ne žele stvarati potomstvo i žele otići iz Kraljevine.⁶⁷³ Kollaru je bilo jasno da posjednici trebaju podložnike i da je ljudski faktor u procesu agrarne proizvodnje nezamjenjiv te da zemlje krune sv. Stjepana oskudijevaju radnom snagom, ali je isto tako svjestan uloge seljaka kao proizvođača u okviru suvremene kameralističke nauke. Zbog toga je apostrofirao nezadovoljstvo podložnika (*infelix colonus; misserima plebs*) koji podnose sav teret, dok „moćnici“ (*potentiores*) sebi prisvajaju sve blagodati – to je, zaključuje Kollar, „protivno pravu i pravednosti i najsvetijim zakonima našega kraljevstva“ (*contra ius et aequum, contra sanctissimas regni nostri leges*). Ovom tezom pozvao je autor na preispitivanje svih povlastica plemstva jer ih kraljevi nisu proglasili s ciljem da te povlastice izigravaju temeljni zakon države prema kojemu je glavna odrednica plemstva vojna služba u obrani domovine, njenih stanovnika i kralja.⁶⁷⁴ Upravo na temelju ove konstatacije autor argumentira i objašnjava zašto plemstvo u suvremenim okolnostima mora plaćati ratni porez: naime, suvremeni ratovi su pokazali ne samo da je novac *nervus belli*, već da je pokretač ukupnog funkcioniranja društva i države kako na javnom tako i na privatnom području.⁶⁷⁵ Kollar se zatim ponovno vratio na činjenicu kako su staleži i redovi već 1602. godine prepoznali da je osobno sudjelovanje u ratu nekorisno te su naoružavali i plaćali zamjenskog vojnika: u suvremeno doba se pokazalo da je taj zamjenski

⁶⁷³ Isto, 150. O Kollarovim nastojanjima oko pravne zaštite seljaka u procesu provođenja urbarijalnih regulacija u Zaladskoj županiji i njegovom interesu za otpor prema istima koje je pružalo plemstvo u nekom drugim županijama u drugoj polovici 60-tih godina usp. Csizmadia, *Adam Franz Kollár*, 41-45.

⁶⁷⁴ „Temeljni zakon“ – pod kojim autor podrazumijeva staleški ustav – kako ga interpretira Kollar, kaže da svaki plemić i moćnik našega kraljevstva mora opasan oružjem skrbiti za dobro domovine. Ovaj navod Kollar dodatno tumači pozivajući se na upute sv. Stjepana kako su zapisane u „Opomenama Emeriku“, a potvrdio ih je i Andrija II. u Zlatnoj buli: Plemići ti ne služe..., oni su ti jednaki, bore se, proširuju kraljevstvo... - „*Illi enim sunt Regni propugnatores; Illi tibi militent, non serviant.*“ Kollar, *De originibus potestatis legislatoriae*, 150-151.

⁶⁷⁵ Isto, 152.

vojnici nekoristan zbog velikih promjena u tehnologiji vođenja rata kojima se može odgovoriti jedino uvježbanim stajaćim postrojbama. Iz svega navedenog autor zaključuje da je prema „najstarijim i temeljnim zakonima Kraljevstva“, s obzirom na to da je tijekom povijesti plemstvo bilo dužno osobno oružjem štititi kralja i kraljevstvo, sada u suvremenom trenutku obvezno plaćati ratni porez i tim porezom uzdržavati stajaću vojsku koja će u njihovo ime obavljati službu obrane domovine.⁶⁷⁶ Tako je Kollar sustavnim iznošenjem teza i činjenica dokazivao da je plemstvo u suvremenom trenutku dužno plaćati porez na osnovu istih navoda staleškog ustava pomoću kojih je plemstvo dokazivalo suprotno, tj. da nikako ne smiju biti podvrgnuti nekom nametu.

Kollar je svoje teze o plemićkoj insurekciji, tj. o potrebi da ju plemstvo otkupljuje porezom, obradio u kontekstu svoje glavne teze o zakonodavnoj moći ugarskih kraljeva na području crkvenog uređenja. No, sukub i cilj obaju njegovih naslova, bez obzira što se u najvećem dijelu teksta bave protežanjem kraljevske vlasti na crkvena pitanja,⁶⁷⁷ bio je dokazati da suvremeni habsburški vladari kao ugarski kraljevi na temelju ugarskih zakona posjeduju pravo, odnosno moć donošenja zakona („*potestas legislationis*“) i vrhovnu vlast („*vis summi imperii*“)⁶⁷⁸ u zemljama krune sv. Stjepana.

5.5.2. Ugarski staleži odbacuju Kollarove teze

Budući da su Kollarovi stavovi bili potpuno suprotni duhu staleškog ustava kako ga je tumačilo plemstvo, uslijedila je spomenuta žestoka reakcija ugarsko-hrvatskih staleža. Za vrijeme trajanja Sabora pojavio se anonimni rukopis pod naslovom *Vexatio dat intellectum* čiji je cilj bio pobijanje Kollarovih teza i obrana staleškog ustava ugarskog plemstva.⁶⁷⁹ Rukopis

⁶⁷⁶ Kollar, što je sasvim razumljivo, ne koristi u tekstu sam pojam „*contributio*“ već ga opisuje drugim izrazima. Smatra da bi prvi, koji će plaćati kontribuciju, trebali biti prelati i crkvene osobe. To objašnjava njihovim boljim poznavanjem i poštivanjem državnih zakona u odnosu na ostale građane, zatim spremnošću da budu na službu Kralju, i na kraju spremnošću da se odazovu na neprestane jadikovke puka koji je pritisnut nepodnošljivim nametima i koji se „noću i danju s pravom jada Bogu da je napušten od moćnika Kraljevstava“. *Isto*, 153.

⁶⁷⁷ Pred kraj rasprave pisac zaključuje da je na temelju svega što je iznio pokazao koji su „izvori zakonodavne vlasti“ ugarskih kraljeva i da kraljevi posjeduju „neprekinuto pravo korištenja te vlasti“ (*eiusdem potestatis usus perpetuus*), što je glavna piščeva teza koju je istaknuo u samom naslovu. Svoj osvrt na protežanje kraljeve vlasti pisac zaključuje metaforom da je to „jasnije od podnevnog svjetla“ (*luce meridiana clarior est*). *Isto*, 154.

⁶⁷⁸ *Isto*, 13.

⁶⁷⁹ Rukopis je tiskan tek 1785. godine pod naslovom: *Vexatio dat intellectum, manuscriptum sub Diaeta Regni Hungariae anno MDCCLXIV vulgatum et mox XII. Kal. Mart. anno MDCCLXV. Posonii in foro publico per manus carnificis combustum* (dalje: *Vexatio dat intellectum*). Dakle, kao što stoji u naslovu, radi se o rukopisu pod naslovom „Mučenje prosvjetljuje“ koji se u javnosti pojavio za trajanja Sabora 1764./65. i koji je javno spaljen u Požunu (Bratislavi) 18. II. 1765. Sam naslov ovog odgovora ugarskih staleža jasno pokazuje da su oni Kollarove teze shvatili kao *vexatio* odnosno nešto što je imalo cilj „progoniti, mučiti, zlostavljati, ugnjetavati“ staleška „prava i povlastice“. Kao svojevrsni predgovor ili objašnjenje tom prvom izdanju objavljen je kraći uvod pod naslovom *Apologia super scripto, cui titulus: Vexatio dat intellectum* (dalje: *Apologia*). U njoj su poetskim izričajem

ne spominje izravno Kollarove knjige, ali ih apostrofira kao svima poznata djela čiji je cilj bio „zavesti Kraljicu na krivi put rušenja drevnih ugarskih zakona“. Nakon toga se preporučuje „jedini lijek“, koji bi trebao biti obrana od Kollarovih teza, a to je da staleži i redovi nikako, niti pod kakvim pritiscima ili obećanjima, ne dopuste uvođenje bilo kojeg zakona koji bi bio suprotan starom pravnom poretku Kraljevstva.⁶⁸⁰ Temeljna poruka koja je ovim spisom bila upućena Dvoru govori o Kraljevoj obavezi vjernosti prema „Veličanstvu“ (*Majestas*) Svete Krune Ugarskog Kraljevstva uz objašnjenje da to „Veličanstvo“ Krune pripada jednako Kralju i Kraljevstvu, odnosno staležima i redovima.⁶⁸¹ Nakon ove načelne opaske u spisu se, između ostalog, pobijaju Kollarove teze o insurekciji, njegove interpretacije zakonskih članaka 1715:8 i 1602:9 s ciljem da se dokaže, a ujedno i pošalje poruka bečkom Dvoru kako staleži i redovi ne žele ni pomisliti na mogućnost participiranja u uzdržavanju vojske nekim oblikom poreza.⁶⁸² Ovaj je rukopis jasno pokazao ono čega su se pribojavali dvorski krugovi uoči sazivanja Sabora: da u suvremenom trenutku ne postoji mogućnost rasprave na relaciji bečki Dvor – ugarski staleži i redovi po pitanju njihovog poreznog opterećenja.⁶⁸³

Osim *Vexatio dat intellectum* nastale su i druge pisane reakcije kojima je cilj bio pobijanje Kollarovih teza s posebnim osvrtom na pitanje insurekcije. Rukopis *Observationes in librum Adami Kollar De potestate legislativa regum Hungariae per deputationem in Comitibus a. 1764. ordinatam Statibus et Ordinibus Regni exhibitae* nastao je kao rezultat rada (što stoji u samom naslovu) skupine, koju je odredio sam Sabor, te je susljedno tome i službeni odgovor ugarskih staleža i redova na Kollarove teze.⁶⁸⁴ Jedan i drugi naslov ne zadržavaju se samo na

objašnjene okolnosti nastanka i spaljivanja rukopisa. Autor rukopisa *Vexatio dat intellectum* je kanonik Richwaldszky György, koji je vjerojatno autor i *Apologije. Usp. Csizmadia, Adam Franz Kollár, 33-35.*

⁶⁸⁰ Latinski tekst rukopisa obiluje standardnim sintagmama i izrazima kojima se opisuju staleške povlastice. *Vexatio dat intellectum*, 13-14.

⁶⁸¹ Ovom je porukom izrečen tvrdokorni stav staleža i redova da neće pristati na nikakvo jednostrano nametanje novih zakona od strane bečkog Dvora. Latinski tekst pregnantno dočarava stalešku svijest o jednakopravnosti njihove uloga u Kraljevstvu u odnosu na vladara: *Dux vero seu Princeps teneatur praestare iuramentum erga Maiestatem Sacrae Coronae Hungariae, quae Maiestas, ut iam dictum, penes Regem et Regnum residet. Usp. Vexatio dat intellectum, 20.*

⁶⁸² Napisano je kako je poznato da je krajnji cilj Beča nametnuti plemstvu plaćanje kontribucije (*apertum jugum contributionis*) čime je autor jasno dao do znanja kako su staleži bili svjesni krajnje namjere bečkog Dvora. *Isto, 38.*

⁶⁸³ Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism*, 321.

⁶⁸⁴ O raspravama na Saboru o Kollarovim tezama, okolnostima nastanka i sadržaju odgovora saborske komisije te reakcijama bečkog Dvora usp. Csizmadia, *Adam Franz Kollár, 20-32.* Postoje još dva rukopisa, koji također u cijelosti negiraju Kollarovo djelo, a objavljeni su anonimno. Oba se naslova nalaze napisana istim rukopisom (zasebno numerirani i uvezani u istom formatu) kao „Privez“ Kollarovom djelu *De originibus potestatis legislative* (pod istom signaturom: NSK, Zbirka rijetkosti, R VI-8⁰-23; v. bilj. 662). Prvi naslov *Observationes in librum Adami Kollar De potestate legislativa regum Hungariae per deputationem in Comitibus a. 1764. ordinatam Statibus et Ordinibus regni exhibitae* obuhvaća 1-20. stranice (dalje: *Observationes*), a drugi (*adjuncta Appendice Reflexionum Anonymi*) 20-110. (dalje: *Reflexiones Anonymi*). Na kraju drugog naslova stoji bilješka da je objavljen 4. kolovoza 1764. godine, dakle unutar dva mjesec od početka rada Sabora.

pobijanju Kollarovih teza već se pisca etiketiralo kao onoga koji svojim djelima pokušava unijeti razdor između Kralja i Kraljevine te između podanika i gospodara.⁶⁸⁵ Na taj se način argumentom *ad hominem* stvarala negativna slika o piscu pri čemu se Kollara i druge kraljičine savjetnike optuživalo da su upravo oni nametnuli raspravu o insurekciji na Saboru.⁶⁸⁶ Oba naslova pobijaju Kollarove teze o prevelikom poreznom opterećenju puka, neučinkovitoj insurekciji i opstruiranju ugarskog plemstava kod sudjelovanja u obrani domovine.⁶⁸⁷ Pri kraju rukopisa *Reflexiones Anonymi* kao prilog dodana je isprava *Anathema Romanum* kojom je Rimski kurija u kolovozu 1765. godine, u prvom redu zbog teze da se vlast Kralja u zemljama krune sv. Stjepana proteže i na crkveno zakonodavstvo, osudila Kollarove stavove stavljajući knjigu *De originibus potestatis legislatoriae* na *Index librorum prohibitorum*.⁶⁸⁸ Objavljivanje ovoga dokumenta bio je dodatni argument diskreditiranja Kollarova djela kod suvremenika. Prikazane reakcije na Kollarovu raspravu pokazuju s koliko je nepovjerenja ugarsko plemstvo doživljavalo prijedloge reformi iz Beča. To stanje otpora i konzervativnosti u smislu očuvanja *status quo*, kada su u pitanju bile plemićke prerogative, nije otvaralo mogućnost dijaloga zbog čega Ugarski sabor nije bio sazvan sve do lipnja 1790. g.

5.5.3. Osvrt Nikole Škrleca Lomničkog na Kollarove teze

Raspravi o insurekciji koja se vodila na Saboru 1764./65. s osvrtom na Kollarove teze pridružio se i Nikola Škrlec Lomnički spisom *Discursus in secundum membrum propositionum regiarum seu Opinio de Insurrectione in Regno Hungariae*.⁶⁸⁹ Škrlec je sudjelovao na Saboru te je bio upoznat, što je vidljivo iz sadržaja njegova djela, s tijekom rasprave i Kollarovom knjigom *De originibus potestatis legislatoriae*.⁶⁹⁰ Škrlec je svoju raspravu podijelio na osam dijelova uz dva zaključna razmatranja: *Opinio* („Mišljenje“) i *De insurrectione* („O insurekciji“). U prvom poglavlju u nekoliko redaka predstavljen je prijedlog bečkog Dvora, tj.

⁶⁸⁵ Kollar je nazvan „iskrivljivač i ismijavač zakona“ (*corruptor et irrisor legum*). *Reflexiones Anonymi*, 20.

⁶⁸⁶ Staleži i redovi su izražavali otvorenu odioznost prema liku i djelu Franje Adama Kollara. Ogladni primjer za to je bilješka iz izdanja *Vexatio da intellectum* 1785. g. u kojoj ga se navodi kao autora knjige na Saboru 1764. (*Author libri in Diaeta 1764.*) s opaskom: *Viri hujus nomen, dum Hungarus extiterit, exosum permanebit* („Ime ovoga čovjeka, dokle god Ugrin bude živ, ostat će omraženo“). *Apologia*, 6.

⁶⁸⁷ *Observationes*, 15-16.; *Reflexiones Anonymi*, 97-99.

⁶⁸⁸ Kollarove su knjige zbog osporavanja papinske vlasti došle na Indeks zabranjenih knjiga. Usp. *Reflexiones Anonymi*, 105-107.; Csizmadia, *Adam Franz Kollár*, 20.

⁶⁸⁹ V. bilj. 550.

⁶⁹⁰ Škrlećevo sudjelovanje u raspravi o insurekciji pobudilo je sumnju da je upravo on bio autor od bečkog Dvora proskribiranog spisa *Vexatio da intellectum*. Zbog toga je, zajedno s Krčelićem, i na njega, također, pala sumnja te se morao opravdavati da nije autor tog spisa. Vladimir Deželić, „Nikola Škrlec Lomnički (1729.-1799.)“, u: *Nikola Škrlec Lomnički (1729 – 1799) i njegovo doba*, sv. IV., ur. Neven Jovanović i Stijenko Vranjican (Zagreb: HAZU, HDA, PF, FF, 2007), 1077.

citiran je dio Kraljičinog reskripta u kojem se traži od staleža i redova da uredе pitanje insurekcije kako bi se osigurala djelotvorna vojna snaga za obranu Kraljevstva.⁶⁹¹ Kallarov zaključak da ugarsko-hrvatsko plemstvo mora svojim novcem uzdržavati stajaću vojsku ili na neki drugi način efikasno pridonositi obrani domovine, što je u biti samo jezična formulacija kako bi se izbjegao termin *contributio* u tekstu,⁶⁹² Škrlec je interpretirao kao da je Kollar dao dva prijedloga: 1) da plemstvo obvezu insurekcije otkupljuje gotovim novcem; 2) da plemstvo oslobođeno insurekcije osobno uzdržava stajaću vojsku. U nastavku ipak dodaje da se u biti radi o sličnoj stvari kojom se plemstvu želi nametnuti plaćanje kontribucije. No, Škrlec zaključuje, a time na početku rasprave iznosi svoj stav o problemu o kojem piše, da o Kollarovim prijedlozima, dakle o intencijama bečkog Dvora o uređenju pitanja insurekcije, ne može biti govora jer nisu u skladu s plemićkim povlasticama te se to ne može „izvesti bez razaranja čitava ugarskog sustava.“⁶⁹³

Škrlec iznosi prilično bizarne argumente kada objašnjava zbog čega moguće oporezivanje ugarskog plemstva ne bi za državne financije imalo nikakvog pozitivnog financijskog učinka. Njegovo je mišljenje da se i tako sav prihod plemstva kroz njihovu potrošnju ponovno vraća kontribuentima koji od tog novca onda plaćaju porez i ukoliko dio tog novca ode Vladaru, za toliko bi se morala smanjiti davanja puka. Kao dodatni argument iznosi mišljenje da Ugarskoj nedostaje „živog“ novca za plaćanje poreza jer Kraljevstvo ima neznatan broj manufaktura čije bi robe moglo izvoziti, a k tome, dodaje, ne izvozi prirodne proizvode.⁶⁹⁴ Što se tiče drugog Kollarova prijedloga prema kojem bi plemstvo izravno uzdržavalo stajaću vojsku, kako je taj prijedlog definirao Škrlec, za njega kaže da bi to za njih bio još veći i nepodnošljiviji teret.⁶⁹⁵

Struktura i način na koji obrađuje aktualnu problematiku pokazuju da je ovaj Škrlečev tekst bio namijenjen staleškim sumišljenicima i nije pretendirao ulaziti u ozbiljnu raspravu o zahtjevima Dvora na način kako su bili predstavljeni Kollarovim prijedlozima. To se zorno uočava na mjestima gdje pisac selektivno navodi i interpretira za potrebe svoga teksta Montesquieua navodeći njegovu misao da vladar ne smije mijenjati „duh naroda“, koju je Škrlec stavio u kontekst s „urođenom povezanošću“ ugarskog plemića i oružja. Ili, kada

⁶⁹¹ Škrlec, *Opinio de insurrectione*, 311.

⁶⁹² V. bilj. 676.

⁶⁹³ Pod „sustavom“ pisac podrazumijeva ugarski staleški ustav. Ovom tvrdnjom na samom početku svoje rasprave izražava svoj stav po pitanju kraljevskih prijedloga o insurekciji. Škrlec, *Opinio de insurrectione*, 311.

⁶⁹⁴ *Isto*.

⁶⁹⁵ Raščlanjajući troškove plaća i opskrbe stajaće vojske Škrlec zaključuje da ugarsko plemstvo nema dovoljno financijskog potencijala za to. Jednako tako je za njega neprihvatljiv prijedlog da plemić po jednoj porti odredi pet insurekcijskih vojnika koje bi opskrbljivao i koji bi preuzeli istu ulogu koju imaju vojnici u Vojnoj krajini. *Isto*, 315.

interpretira Tacita koji kaže da se država (tj. vlast) najbolje čuva na onaj način kako je i stečena, tj. oružjem, aludirajući na to da je ugarsko plemstvo insurekcijom očuvalo Kraljevstvo u kriznim vremenima turskih provala.⁶⁹⁶ Ovakva se rasprava uklopila u apologetski diskurs koji je dominirao Saborom 1764/65. godine. Ona je kao takva odličan tekst koji pruža sliku o načinu na koji je ugarsko plemstvo u suvremenom trenutku percipiralo problematiku plemićke insurekcije kroz povijest i općenito postavljalo kriterije o „nedodirljivosti“ plemićkih prerogativa. Vrhunac piščevih misaonih vratolomija očituje se u njegovoj interpretaciji kraljičina reskripta kojim je traženo da Sabor raspravi pitanje insurekcije, a koji je na početku teksta dijelom citirao. On, naime, lakonski zaključuje da Kraljica reskriptom nije od Sabora zahtijevala ništa od onoga što navodi Kollar i što bi moglo imati veze s oporezivanjem ugarskih staleža već da se traži tek da sabor odredi precizno način insurekcije s obzirom na vrstu opasnosti.⁶⁹⁷ Odmakom od merituma kraljičina prijedloga i načinom kako je taj odmak protumačio pisac je neizravno opisao opće raspoloženje svojih sugovornika, tj. ugarskog plemstva.⁶⁹⁸ Na ovaj je način pisac svoju raspravu usmjerio u jednom smjeru, a to je bilo navođenje i interpretacija niza zakonskih članak o vrstama opasnosti i veličini insurekcije koja se sukladno utvrđenoj opasnosti treba proglasiti.

Škrlec je podcrtao da je zakonski članak 1715:8 ono čega se drže staleži jer je njime uvedena stalna kontribucija kojom je ukinuta ili (preciznije rečeno) nadomještena portalna insurekcija te je odredbom istog članka ostala nepovrediva obveza osobne insurekcije. U sedmom poglavlju pod tematskim naslovom „Razmatranje iz perspektive dvora“ i osmom naslova „Posljednja uporišta staleža“ pisac se prividno upustio u raspravu o dvije potpuno različite interpretacije – jedne, dakle iz perspektive Dvora i druge iz perspektive staleža – navedenog članka sa zaključkom da se nakon 1715:8 ne može govoriti o obvezi portalne insurekcije ugarskog plemstva na temelju čega je bečki Dvor zahtijevao njegovo oporezivanje.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ *Isto*, 319-321.

⁶⁹⁷ U tom smislu Škrlec je donio samo završni dio Kraljičinog reskripta u kojem doslovno stoji to što je naveo (i citirao) na početku svoje rasprave. Ton cijelog Kraljičinog reskripta je diplomatski i pomirljiv što je razumljivo s obzirom na tematiku insurekcije o kojoj je tražena rasprava. No, vrlo je jasno izrečena misao da će zemlje krune sv. Stjepana u slučaju neprijateljskog napada, posebno ako stajaća vojska bude na nekom drugom ratištu, ostati nezaštićene i da će podnijeti sva ratna pustošenja. Isto je tako jasno, iako vrlo oprezno, apostrofirano da stari institut insurekcije zbog mnogih nedostataka ne može više biti sigurna zaštita za državu u suvremenim okolnostima. Škrlec je vrlo lako mogao, ako je namjeravao svome tekstu dati notu ozbiljnosti, a onda i morao u ovom kontekstu uvidjeti da Kraljičin poziv saboru za preuređenje instituta insurekcije nipošto ne znači ono što je on sam zaključio, već da smjera na širu regulaciju obrambenog vojnog sustava u Ugarskoj u kojoj nema mjesta za insurekciju. Usp. sadržaj Kraljičina reskripta prema *Apocrisis*, 59-62.

⁶⁹⁸ Škrlec, *Opinio de insurrectione*, 329-356.

⁶⁹⁹ *Isto*.

5.5.4. Keresturijeva recepcija rasprave o insurekciji na Ugarskom saboru 1764/65.

Keresturi se na početku drugog dijela svoje knjige – *De insurrectione (Pars II)* – osvrnuo na raspravu o insurekciji koja je vođena na Saboru 1764/65. godine. Zapravo je izrazio žaljenje budući da Sabor nije želio raspravljati o kraljičinom prijedlogu.⁷⁰⁰ I u ovom osvrtu Keresturi, kao i inače kada se suprotstavlja mišljenju staleža, pristupa vrlo oprezno imajući u vidu stavove staleža i redova, koji su na tom saboru izneseni, a koji su bili aktualni i u trenutku kada on piše svoje djelo. Najprije se osvrnuo na potrebu da je nužno razjasniti koji se model insurekcije od svih, koje je naveo u prvom dijelu svoje knjige (*Pars I*), treba primijeniti na suvremeno doba uz napomenu kako je „smiješno i bezumno“ pomisliti da bi se cijeli teret insurekcije mogao pripisati samo plemstvu. Na taj je način naznačio dvije stvari: jedna je da je o insurekciji potrebno raspravljati jer je u *Pars I* dokazao da je kroz povijest postojalo puno različitih vidova insurekcije koja je regulirana „stotinama zakona“ te je potrebno sve to pojednostavniti i primijeniti na suvremene prilike; i drugo, što je uputio plemstvu kako bi ga pridobio za sudjelovanje u raspravi, da odbacuje mogućnost prema kojoj bi cijeli financijski teret insurekcijskih obveza pao na njih.⁷⁰¹ Nakon ovakvo koncipiranog uvoda Keresturi iskazuje određeno čuđenje prema stavu staleža i redova da o insurekciji na saboru ne treba raspravljati jer je tobože, prema njihovom mišljenju, zakonima sve već definirano te nije bilo potrebno dodatno objašnjenje. On je izrazio suprotno mišljenje prema kojemu je Sabor 1764/65. g. morao raspraviti pitanje insurekcije jer je to bio povijesni trenutak, s obzirom na okolnosti kriza, koje su u Habsburškoj Monarhiji nastale kao posljedica Sedmogodišnjeg rata, da se pitanje insurekcije sagleda u širem kontekstu.⁷⁰²

⁷⁰⁰ Svoj kratki osvrt na samom početku drugog dijela knjige (*Pars II*) u glavi CLXXXIX je naslovio zapravo pitanjem: *Cur in Comitibus a. 1764. insurrectio non est regulata* („Zašto na Saboru 1764. godine insurekcija nije regulirana“). Kao i Škrlec, citirao je najvažniji dio kraljičina reskripta kojim se tražilo da sabor uredi pitanje insurekcije tako da ona bude „učinkovita pomoć u slučaju potrebe“ (*eficax auxilium pro publica necessitate*). Keresturi, *De insurrectione*, 402.

⁷⁰¹ Ono što je obilježje Keresturijeva diskursa je upravo primjetna vještina iznošenja stavova kojima je ciljao senzibilirati svoje čitatelje i tako relativizirati navedene zakone o insurekciji da je nakon toga imao dovoljno prostora napisati svoje teze koje su odudarale od prikazanog stava ugarskog plemstva. U ovom slučaju se dodatno ogradio napomenom kako je ono što piše samo njegovo mišljenje i da ne pretendira da ovo njegovo „djelce“ (*opella*) postane zakon. A sve potkrjepljuje navodom da pitanje insurekcije nije zakonski striktno definirano što ostavlja „slobodno polje“ (*liber campus*) za iznošenje različitih razmišljanja – pa tako i njegova, tj. Keresturijeva. *Isto*, 404.

⁷⁰² Keresturi je naveo da se takvom stavu staleža, kako je zabilježeno u zapisnicima, usprotivio jedino biskup Karlo Esterhazy koji je na tom saboru iznio mišljenje da se ne smije odgađati pitanje rješavanja insurekcije jer će neprijatelj doći do granica ili prodrijeti u srce Kraljevstva prije nego se staleži i redovi uspiju okupiti na sabor (ovdje se aludira na činjenicu da se insurekcija ne može sazvati bez prethodne odluke i potvrde sabora). *Isto*, 403.

5.6. Okolnosti nastanka Keresturijeve rasprav o insurekciji

5.6.1. Car Josip II. reorganizira sustav novačenja i vojne nadležnosti

Pitanje preustroja vojske u kontekstu ratnih iskustava habsburške vojske polovicom 18. stoljeća, bilo je u centru zanimanja Josipa II. od samih početaka njegova političkog i vladarskog djelovanja. Svoje prve prijedloge i nacрте, koji su smjerali prema reorganizaciji vojnog sustava u Habsburškoj Monarhiji, mladi je Josip iznosio već početkom 1760-tih.⁷⁰³ Nakon što je postao carem i suvladarom Josip II. je preuzeo nadležstvo nad vojnim poslovima kroz Dvorsko ratno vijeće koje je u okviru upravnih reformi polovicom 18. stoljeća dobilo ključnu ulogu u pitanju vojne nadležnosti za cijelu Monarhiju, dakle i za područje zemalja krune sv. Stjepana.⁷⁰⁴ Dok je Marija Terezija nakon dramatičnog otpora Ugarskog sabora 1764./65. odustala od svoje glavne namjere da plemićku insurekciju u Ugarskoj zamjeni plaćanjem poreza, njen sin i suvladar ustrajno se držao svoje namjere da cjelokupni vojni sustav u Monarhiji preuredi po uzoru na pruski kantonalni sustav.⁷⁰⁵ Careve ideje o vojnom ustroju nisu ostavljale prostora nepokolebljivom stavu ugarskih staleža da nadležnosti u vojnim pitanjima i dalje ostanu u Ugarskoj pri staleškim županijskim skupštinama, zatim Saboru, a potom i Ugarskom namjesničkom vijeću kao izvršnom upravnom tijelu. Budući da je car uvođenje pruskog kantonalnog modela novačenja i strogu centralizaciju vojne nadležnosti na čelu s Dvorskim ratnim vijećem držao preduvjetom stvaranja moderne učinkovite vojne sile, bilo je sasvim očekivano da su njegove reforme na području vojske izazvale poslovični otpor i opstrukciju ugarskih staleža.

Pruski kantonalni sustav vojne organizacije podrazumijevao je podjelu ukupnog teritorija države na određene distrikte iz kojih su se novačili vojnici za pojedinu vojnu jedinicu koja se formirala upravo na dotičnom području. Ključni kriterij formiranja distrikta bio je teritorijalni i prema broju stanovnika. Sukladno tome temeljna značajka sustava počivala je na tome da upravna tijela raspoložu točnim podacima broja stanovnika. Potom se na temelju broja

⁷⁰³ Ti su nacrti sadržani u njegovim najranijim spisima iz 1761. i 1765. g. u kojima budući car pitanje potrebe upravne i vojne reforme drži neodvojivim. Usp. Plattner, „Josephinismus und Bürokratie“, 54-58.

⁷⁰⁴ Usp. Paul von Mitrofanov, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, 1. Teil, prev. s ruskog V. von Delemič (Wien und Leipzig: C. W. Stern, 1910), 347-350.

⁷⁰⁵ Michael Hochedlinger, „Der König und die Habsburgermonarchie“ u: *Friedrich der Große - eine perspektivische Bestandsaufnahme - Beiträge des ersten Colloquiums in der Reihe „Friedrich300“*, 28./29. September 2007., ur. Michael Kaiser und Jürgen Luh (Generaldirektion der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg), pristup ostvaren 12. 4. 2016., http://www.perspectivia.net/publikationen/friedrich300-colloquien/friedrich-bestandsaufnahme/hochedlinger_habsburgermonarchie, 23-31.

stanovnika pristupalo podjeli teritorija, organizaciji distrikta iz kojih se na temelju istih podataka pristupalo popunjavanju vojnih jedinica. Ostvarivanje takvoga cilja uspješno je provedeno najprije na području unutarnjih austrijskih pokrajina, izuzev Tirola, početkom 1770-tih godina. Pri tome je ostvaren najznačajniji preduvjet, a to je bio popis cjelokupnog stanovništva – plemićkog i neplemićkog.

Konkretiziranje provođenja popisa na temelju kojeg bi bio proveden pruski kantonalni sustav novačenja u Ugarskoj započeo je carevim pismom predsjedniku Ugarske dvorske kancelarije grofu Franji Esterhaziju 1. svibnja 1784. g. U njemu je Josip II. izložio potrebu popisa cjelokupnog stanovništva u zemljama krune sv. Stjepana. Car je u pismu naglasio da najavljeni popis stanovništva ne će isključivo imati namjenu za potrebe novačenja, odnosno sustavnog popunjavanja vojnih jedinica na temelju popisa vojnih obveznika, već da je takav popis jednostavno potreban zbog mnogih drugih razloga koji omogućuju planiranje funkcioniranja države.⁷⁰⁶ No, bilo je više nego očito da je jedna od važnijih namjera bila evidentirati vojno sposobne muškarce. Naime, popis je sadržavao rubriku „Zu anderen Staats-Notdurften Anwendbare“ u koju su se upisivali oni koji su bili sposobni za vojnu službu s obzirom na starost, određenu visinu i zdravstveno stanje koje je procjenjivao popisivač.⁷⁰⁷

Službena odredba o provođenju konskripcije koju je Ugarsko namjesničko vijeće uputilo županijskim skupštinama izdata je 16. kolovoza iste godine te je u njoj također apostrofirano kako razlozi popisa nisu vezani uz „novačenje vojnika, već je to opće dobro za koje je nužno poznavati točan broj stanovnika“.⁷⁰⁸ Sve su ove odredbe naišle na očekivanu kritiku i otpor ugarske staleške javnosti koja je preko županijskih skupština upozoravala da pravo na popis stanovništva u određenoj županiji, tj. poznavanje broja podložnika na posjedima u Ugarskoj, pripada isključivo plemstvu misleći pri tome na urbarijalne popise podložnika.⁷⁰⁹

Koliko je Josip II. bio daleko od poznavanja raspoloženja ugarskog plemstva po pitanju popisa stanovništva najbolje svjedoči njegov prijedlog da za potrebe što efikasnijeg popisa civilnim službenicima pridruži vojnu pratnju koja je trebala osiguravati provođenje popisa na terenu ukoliko bi došlo do otpora. Na taj je način nazočnošću vojnika u cijelom procesu, bez obzira na proklamirano obećanje da se popis ne provodi zbog novačenja, indirektno pokazao

⁷⁰⁶ Terezijanski popisi nisu obuhvaćali plemićko stanovništvo. Usp. Anton Tantner, „Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie“ (doktorska disertacija, Universität Wien; Wien 2004), 33-62. i 74-96.

⁷⁰⁷ Usp. Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 53-57. i Zimmermann, *Militärverwaltung*, 106.

⁷⁰⁸ *Intimatum de conscriptione populari d.d. 16. augusti 1784. Collectio ordinationum*, 97-105.

⁷⁰⁹ Vidi odgovore Temišvarke i Njitranske županije u kojima su iznijeli svoje protivljenje popisu. U tim reskriptima se aludiralo na urbarijalne popise podložnog stanovništva na temelju kojih su plaćali podložnička davanja. Odgovori koji su upućeni kralju upozoravali su na temelje ugarskog staleškog ustava i pravo plemstva da se odupire ovakvim kraljevim zahtjevima koje su držali protivnim tom ustavu. *Isto*, 106-128.

da se popis radi najviše za potrebe vojnog sustava. Unatoč izraženom izrazitom protivljenju ugarskih županija Josip II. nije odustao od svoje namjere provođenja konskripcije što je posljednjih godina njegove vladavine u Ugarskoj izazvalo sustavan otpor na svim razinama društva.⁷¹⁰

S obzirom na spomenuto carevo obećanje da popis ne će služiti isključivo za novačenje, dok je u isto vrijeme inzistirao na potrebi preustroja dotadašnjeg sustava u Ugarskoj,⁷¹¹ razvila se po tom pitanju tijekom i nakon 1785. godine rasprava u javnosti. Car je, kao što je već rečeno, inzistirao na pruskom kantonalnom sustavu novačenja, čija je primjena podrazumijevala dokidanje dotadašnjeg načina slobodnog popunjavanja vojnih jedinica, a ujedno je, što se najviše suprotstavljalo interesima plemstva, značilo i potpuno ukidanje instituta insurekcije. Dakle, novi sustav novačenja *de facto* je značio da je insurekcija izgubila svako pravno uporište, a iz toga je proizlazilo da plemstvo treba početi plaćati kontribuciju. Tako su se u političkom diskursu odnosa centralne vlasti prema zemljama krune sv. Stjepana ispreplitala bliska pitanja koja se mogu svesti pod nazivnik dokidanja staleških prerogativa ugarsko-hrvatskog plemstva u procesu provođenja jozefinskih reformi.

Usporedo s popisom plemićkog stanovništva vršena je numeracija objekata i geometarsko mjerenje svih zemljišnih posjeda. To je dodatno kod plemića izazivalo otpor i sumnju da će ta izmjera služiti novom načinu oporezivanja koji je po carevim planovima trebao obuhvatiti i plemstvo.⁷¹²

5.6.2. *Apocrises* – propagandno-polemički spis bečkog Dvora o ugarskim banderijama

Dodatni povod razbuktavanju rasprave o insurekciji i vojnim pitanjima bio je rukopis, koji je u javnost plasirao bečki Dvor, pod naslovom *Apocrises seu historico-juridico-diaetales recapitulationes de Banderiis Hungaricis*.⁷¹³ Kao što stoji u samom naslovu, ovaj je rukopis pretendirao dati odgovore i objediniti povijesno-pravni diskurs o ugarskim banderijama, tj. o mijenama vojnog sustava kroz ugarsku povijest. Anonimni autor rasprave bio je vrlo dobro upućen u problematiku koju je obradio. Djelo je strukturirano tako da se sustavnom povijesno-pravnom argumentacijom dovodilo u pitanje, tj. pobijalo staleške stavove o insurekciji kako su

⁷¹⁰ Usp. Mitrofanov, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, 382-390.

⁷¹¹ Popunjavanje stajaćih regimenti odvijalo se tako da su pojedine vojne jedinice za svoje potrebe samostalno provodile proces namicanja novih vojnika. Usp. Zimmermann, *Militärverwaltung*, 98-102.

⁷¹² V. bilj. 69.

⁷¹³ *Apocrises seu historico-juridico-diaetales recapitulationes de Banderiis Hungaricis. Viennae, venditur apud Josephum Stahel, 1785.* (dalje: *Apocrises*).

bili definirani na Saboru 1764./65. godine.⁷¹⁴ Autor je posebno istaknuo pozitivnu ulogu baruna Franje Kollera na tom Saboru jer je upozorio staleže i redove da, budući da odbijaju regulirati pitanje insurekcije na način kako je to tražila Kraljica, moraju imati na umu da žive u vremenu kada „mogu izbiti ratovi, a ne jedan rat!“ i da nema koristi od naknadnog skupljanja vojske kada neprijatelj već prodre u srce države. Barun Koller je na taj način pokušavao staležima i redovima posvijestiti činjenicu o velikom napretku ratne tehnologije i tehnike u proteklim desetljećima, zaključuje autor.⁷¹⁵ Nije propustio ironično apostrofirati bizarnu argumentaciju staleža da zaštita Kraljevstva u slučaju iznenadne opasnosti više neprijatelja i tako ovisi o Božjoj volji te zbog toga prema njihovom stavu ne treba preispitivati institut insurekcije u odnosu na suvremene tehnologije ratovanja.⁷¹⁶

Glavna Anonimova teza je da suvremeno stanje vojnog sustava u Ugarskoj, bez obzira na činjenicu da prema zakonskom članku 1715:8 neplemići plaćaju redovitu kontribuciju i da je, prema njegovoj interpretaciji, plemstvu ostao cijeli teret insurekcije – ne samo osobna kako su oni držali – ne osigurava državi sigurnu zaštitu kakvu je imala npr. s crnim legijama kralja Matijaša Korvina.⁷¹⁷ Stanje ugarske vojske u doba Ivana Hunjadija i kralja Matijaša autor je prikazao kao veoma dobro jer su raspolagali popisom plemićkog i neplemićkog muškog stanovništva sposobnog, ali i onog nesposobnog za rat.⁷¹⁸ Raspravom o Hunjadijevcima autor je uputio na dva momenta: 1) na potrebu popisa stanovništva (*conscriptio*); 2) na potrebu držanja stalne vojske koja jedino može jamčiti brzi odgovor u slučaju izbijanja iznenadnih ratnih opasnosti. Kanskripciju je argumentirao rimskim cenzusom na temelju kojega je Rim stvorio svoju vojsku koja je pokorila tadašnji poznati svijet; i suvremenom potrebom da vladar mora znati s koliko ljudstva raspolaže za rat, poljoprivredu i druge poslove.

Dalje je redom iznio niz argumenata kojima je sugerirao zašto je kanskripcija potrebna: kada se napravi popis, vladar će znati koliko je plemića oslobođeno poreza i koliko je ostalih

⁷¹⁴ Autor je donio cijelu uputu kojom je Kraljica od Sabora tražila da raspravi pitanje insurekcije s obzirom na suvremene prilike kako bi se u slučaju iznenadnog napada osigurala sigurnost države. Također je donio i odgovor (*declaratio*) staleža (datiran 14. IX. 1764.) na Kraljičinu predstavku kojim su utvrdili da je pitanje vojnog sustava i insurekcije u Ugarskoj riješeno zakonskim člankom 1715:8. Prema tom službenom odgovoru staleža na temelju navedenog zakona stvorena je *regulata militia*, koja se uzdržava redovitom kontribucijom od koje je plemstvo izuzeto, ali zato ima obvezu osobne insurekcije. Na taj su način odbili mogućnost dalje rasprave o Kraljičinu prijedlogu. Zajedničkom stavu ugarskih staleža, kako navodi Anonim, pridružili su se i poslanici „Hrvatskog Kraljevstva“ tvrdnjom da će dokidanjem osobne insurekcije plemstva „Kraljevstvo Ugarske“ (*Regnum Hungariae*) i ostali dio kršćanskog svijeta ostati bez onog poznatog predziđa (*antemurale*) koje ga je iz Hrvatske vjekovima čuvalo. *Apocrises*, 59-63.; 66-67.

⁷¹⁵ Anonim je Kollera nazvao *excellentissimus illius temporis personalis*. *Isto*, 64

⁷¹⁶ Ovaj „teološki“ argument autor pobija upućujući čitatelja na odgovor koji je staležima uputio također barun Koller, koji se pozvao na Boethiusa i Klemanta Aleksandrijskog da stvorenja ne ovise samo o Božjoj volji, već da Bog upućuje stvorenja na pozitivno djelovanje! *Isto*, 65-66.

⁷¹⁷ *Isto*, 33-34.

⁷¹⁸ *Isto*, 9.

stanovnika neplemića koji su podložni kontribuciji; znat će koliko će tisuća vojnika imati u slučaju kada su plemići dužni odazvati se insurekciji (ovdje se cilja pripremiti konskripciju plemstva); iz popisa će se saznati broj kontribuenata i vidjeti će se je li „kralju korisnije, a narodu lakše“, plaćati kontribuciju po glavi ili po materijalnoj sposobnosti; iz popisa će vladar saznati i mnoge druge stvari o načinu funkcioniranja države, javnih službi, sposobnosti podložnika, vrsti zanimanja kojima se bave.⁷¹⁹ Dakle, autor je dokazivao neodgodivu potrebu provođenja popisa stanovništva u zemljama krune sv. Stjepana, ali je isto tako ugarskoj javnosti izložio jednu širu perspektivu bečkog Dvora kojom je objašnjavao da je konskripcija preduvjet za dalju organizaciju upravljanja državom.

Nabrajanjem crkvenih prelata s brojem banderija i vojnika, koje su na račun desetine opremali kada je bila proglašena insurekcija, Anonim je započeo oštru kritiku crkvenih institucija.⁷²⁰ On razlikuje vojsku koja je skupljena na račun desetine od one na račun crkvenih posjeda jer je iz kasnijih odredbi vidljivo, zaključuje, da su prelati morali davati određeni broj vojnika i na račun svojih imanja. Njegova je teza da desetina ne proizlazi iz nekog božanskog prava, kako se sugerira u dekretima sv. Stjepana, već je ona plod naklonosti vladara. Ako dakle *ex pia voluntate Principum*, ugarskoj Crkvi i dalje ostane desetina, onda je Crkva dužna na račun te desetine uzdržavati 12 750 vojnika *in continuo*, tj. kao stajaću vojsku.⁷²¹ Osim toga, nastavlja, još 26 000 na račun svojih dobara. Anonim je, dakle vrlo kritičan prema institutu insurekcije, a ako ona i mora postojati, onda po njemu mora biti određen točan broj vojske koju i crkveni prelati moraju uzdržavati. Isto tako dovodi u pitanje i desetinu: ako se uzmu u obzir posjedi opatija, prepozitura, kaptola, samostana lako se dođe do 100 000 vojnika koje bi mogli uzdržavati; kada se tome dodaju župnici (*plebanus*) i upravitelji oltara (*rectores altarium*) dođe se do još 10 000 vojnika koje bi mogli uzdržavati na račun svojih prihoda. Navođenjem ovih podataka autor je ciljao uputiti poruku biskupima i drugim crkvenim službenicima da njihov položaj ovisi o naklonosti vladara i da su njihove insurekcijske obveze toliko velike da je za njih prihvatljivije plaćanje kontribucije. U tom smislu je naveo nekoliko zakonskih članaka iz polovice 16. st. u slučaju kada neki biskup nije dao banderije na račun desetine, morao je za stotinu forinti opskrbljivati pet pješaka ili dva konjanika.⁷²²

⁷¹⁹ *Isto*, 11-13.

⁷²⁰ U pristupu prema Crkvi, njenom odnosu prema habsburškom vladaru autor je suglasan s Kollarovim idejama: Katolička crkva u Ugarskoj mora biti podložna ugarskom kralju. Na desetak stranica teksta Crkva se u odnosu prema vladaru stavlja u potpuno podređeni položaj. Usp. *Isto*, 16-25.

⁷²¹ Toliko je iznosio ukupni zbroj vojnika iz priloženog popisa po pojedinim crkvenim institucijama počevši od ostrogonskog nadbiskupa koji je morao opremiti 2 000 konjanika od nekih opatija i biskupija koje su bile dužne opremiti 50 konjanika za insurekciju na račun desetine. *Isto*, 16-18.

⁷²² *Apocryses*, 19.

5.6.3. Osmanski rat 1787. – 1791. godine

Keresturi svoju raspravu o insurekciji piše tijekom 1789. godine u jeku Turskog rata. Naime, na temelju ranijeg ugovora s ruskom caricom Katarinom II. Habsburška Monarhija je od ljeta 1787. godine, kada je Osmansko Carstvo navijestilo Rusiji rat, počela s vojnim pripremama kako bi spremna objavila rat Turcima.⁷²³ Pripreme za rat podrazumijevale su zahtijevan proces popunjavanja ugarskih pješачkih postrojbi koje je Josip II. koordinirao preko Ugarske dvorske kancelarije, Dvorskog ratnog vijeća i Ugarskog namjesničkog vijeća. U provođenje cijelog postupka bili su uključeni i kraljevi povjerenici u distriktima koji su predstavljali plan regrutiranja nižim vojnim i civilnim instancama. Određena su mjesta, uvjeti i načini kojima je bio definiran popis vojnika. Cijeli proces namicanja vojnika u zemljama krune sv. Stjepana sveden je na pojedine pukovnije po županijama koje su redom, bez obzira na intervencije kraljevih povjerenika, koji su stajali na čelu pojedinih okruga, odugovlačile s provođenjem odredbi. Posljedica je bila da tijekom 1787. godine nije unovačeno onoliko vojnika koliko je bilo određeno.⁷²⁴ Takav odnos ugarskih županija, koje su trebale organizirati i izvršavati proces novačenja na svome području prema carevim zahtjevima, bio je potpuno očekivan s obzirom na sve napetosti i antagonizme koji su se prethodnim jozefinskim reformama u Ugarskoj nagomilali. Temeljno nezadovoljstvo iz kojega je proizlazila opstrukcija staleža bilo je u tome da je car novačenje započeo bez pomisli sazivanja Ugarskog sabora i bez namjere, sukladno svojoj ugarskoj politici, sazivanja insurekcijske vojske.⁷²⁵

Problemi s prikupljanjem vojnika u ugarskim županijama nastavili su se i tijekom drugog ciklusa novačenja koje je car odredio u svibnju 1788. godine. Glavni nedostatak kojeg je bio svjestan bečki Dvor očitovao se u odugovlačenju cijelog procesa. Tako je traženi broj vojnika bio dosegnut tek početkom sljedeće godine s tim da su se u nekim županijama u prvih par mjeseci potpuno zanemarivale careve odredbe o novačenju pa nije unovačen niti jedan vojnik.⁷²⁶

Tijekom navedenog prvog i drugog procesa novačenja bečke centralne institucije suočile su se s otporom i opstrukcijom ugarskih staleža na nivou županijskih skupština. Naime, pokazalo se

⁷²³ Radi se o ugovoru iz 1781. g. Monarhija je Osmanskom Carstvu objavila rat 29. veljače 1788. Beales, *Joseph II. against the World, 1780 – 1790*, 555-556.

⁷²⁴ Monarhija je Osmanskom Carstvu objavila rat 29. veljače 1788. Za tjeck priprema usp. Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 126-135.

⁷²⁵ Prema staleškom ustavu sazivanje insurekcijske vojske nije se moglo dogoditi bez odluke sabora. S druge strane, sazivanje ugarskog sabora koji bi proglasio eventualnu insurekciju, značilo bi da car direktno, odobravajući insurekciju, pristaje i na očuvanje staleških povlastica. *Isto*, 115.

⁷²⁶ O procesu drugog novačenja u Ugarskoj u doba Turskog rata usp. Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 147-156.

da, bez obzira na provedene upravne reforme, car nije uspio otkloniti presudnu ulogu staleža na onoj upravnoj razini gdje su oni bili najkoherentniji, a ujedno i najudaljeniji od centralnih organa vlasti, tj. u županijama.⁷²⁷

Ratne operacije tijekom 1788. godine protiv Osmanskog Carstva nisu bile uspješne što je dodatno produbilo krizu u Ugarskoj.⁷²⁸ Nepovoljnom razvoju događaja za bečki Dvor pridružile su se i vanjskopolitičke okolnosti u kojima je Prusija predvodila kampanju protiv habsburške politike saveza s Rusijom i rata protiv Osmanskog Carstva. Dio te pruske agitacije bio je orijentiran na širenje protuhabsburškog raspoloženja u Ugarskoj.⁷²⁹ Promjene na čelu Osmanskog Carstva primorale su Josipa II. na nastavak ratnih operacija i tijekom 1789. godine što je naravno podrazumijevalo nova novačenja. Bez obzira na relativan uspjeh i dobru popunjenost drugog novačenja, koje je bilo tijekom 1788. godine, Josip II. je odredio da se novi proces popunjavanja ugarskih regimenti ne vodi na način dotadašnjeg tzv. slobodnog popunjavanja vojnih jedinica namicanjem novih vojnika (*Freiwilligenwerbung*). Prema carevoj odredbi ugarske županije, a sukladno tome i okruzi kojima su pojedine županije pripadale, dobile su obvezu da mjesečno novače 900 novih vojnika za potrebe popunjavanja postrojbi.⁷³⁰ Opće nezadovoljstvo u Ugarskoj bilo je ovakvom odredbom dodatno povećano. Ugarsko namjesničko vijeće uputilo je caru prosvjednu predstavku u kojoj je upozorilo na niz negativnih pojava koje će novo novačenje izazvati: od nedostatka radne snage među seljaštvom, depopulacije do nužnih izdataka koje će snositi same županije zbog provođenja regrutacije.⁷³¹ Zatim je u jesen 1789. godine, nakon što su se pod nadzorom kraljevih povjerenika okupile županijske skupštine da provedu novo novačenje, uslijedio niz prosvjednih predavki u kojima je došlo do izražaja opće nezadovoljstvo izazvano aktualnom politikom Josipa II. prema

⁷²⁷ Prva dva novačenja u Ugarskoj tijekom Turskog rata provedena su sukladno praksi koja je postojala nakon 1715. godine kada je Sabor usvojio zakon o držanju i financiranju stalne vojske. Naime, novačenje se za pojedine pukovnije po županijama provodili posebni povjerenici koje bi imenovale županijske skupštine te je prema tome i uspjeh novačenja ovisio o angažmanu županijskih staleških povjerenika i institucije koja ih je birala. Usp. Zimmermann, *Militärverwaltung*, 96-111.

⁷²⁸ Beales, *Joseph II. against the World, 1780 – 1790*, 583.

⁷²⁹ Jedan od razloga zašto je Josip II. na savjet Kaunitza težio i ostvario savez s Rusijom bilo je traženje ruskog oslonca protiv Prusije. Pruski utjecaj u Ugarskoj za vrijeme Turskog rata bio je toliko izražen da je zaživjela ideja kako se Ugarska može osloboditi Josipa II. jedino u savezu s Prusijom, a konačni cilj tog saveza bio bi da neka druga dinastija pod pruskom zaštitom dobije krunu sv. Stjepan. Usp. Mitrofanov, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, 224-227.; Beales, *Joseph II. against the World, 1780 – 1790*, 603.

⁷³⁰ Ova odluka bila je posljedica izvještaja koje su caru tijekom prve polovice godine dostavljale vojne vlasti, u kojima se konstantno upozoravalo na slabu popunjenost ugarskih regimenti u odnosu na vojne postrojbe iz austrijskih nasljednih zemalja koje su se popunjavale novačenjem na temelju provedene konskripcije. Konačnu odluku o novom načinu regrutiranja u Ugarskoj na temelju konskripcije proglasio je Josip II. dopisom upućenim Ugarskoj dvorskoj kancelariji. Vidi: „Reskript Joseph II. an die Königliche Ungarische Staathalterei; Wien, 14. August 1789.“ Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 255-256.

⁷³¹ Usp. „Vortrag der Königlich Ungarischen Staathalterei; Ofen, 18. August 1789.“ *Isto*, 256-259).

Ugarskoj.⁷³² Pravno, ali ujedno i ideološko polazište prosvjednih nota bio je dakako ugarski staleški ustav. Otpor dvorskoj politici, koja je ustrajala na daljnjim novačenjima za rat s Osmanskim Carstvom što je podrazumijevalo i velike troškove prijevoza i opskrbe vojske, nije ostao samo na staleškoj razini. Nezadovoljstvo uzrokovano stradanjima, ratnim troškovima, poskupljenjem žita i drugih potrepština, porastom siromaštva, pojavom zaraznih bolesti i drugim opterećenjima zahvatilo je sve razine ugarskog društva.⁷³³

Budući da Keresturi predgovor svojoj raspravi o insurekcij potpisuje u drugoj polovici studenog 1789. godine, jasne su okolnosti pod kojima je njegovo djelo ugledalo svjetlost dana. Koliko je namjera Josipa II. za ukidanjem insurekcije – tog njemu neprihvatljivog i anakronog srednjovjekovnog instituta vojne službe ugarskog plemstva – izazvala rasprava i otpora najbolje pokazuju uvodne misli Keresturijeva djela koje govore da se žustra rasprava o insurekciji vodila u „posljednje vrijeme“ na javno-političkim i privatnim razinama među plemstvom u svim dijelovima „Ugarske i pridruženim joj pokrajinama“.⁷³⁴ Može se zaključiti da Keresturi svoju raspravu piše u okolnostima velike gospodarske, društvene i vojne krize u Kraljevini Ugarskoj. Kriza se na političkoj razini očitovala kulminacijom otpora staleža i redova prema jozefinskim reformama. Problematizirati i dovoditi u pitanje u takvim okolnostima staleško poimanje instituta insurekcije podrazumijevalo je apriori izložiti se očekivanoj kritici te staleške javnosti. Na puno mjesta u svom tekstu autor eksplicitno, ali isto tako na mnogim mjestima i prikriveno daje do znanja kako je svjestan delikatnosti teme o kojoj piše i trenutka u kojem svoju raspravu iznosi pred javnost.

Čak ni uspjesi habsburške vojske, pogotovo osvajanje Beograda početkom listopada 1789. godine, nisu pridonijeli smirivanju nezadovoljstava u Ugarskoj. Suočen s rastućim otporom ugarskih staleža i svim drugim okolnostima, koje su nastale kao posljedica velikih izdataka prouzrokovanih „neželjenim ratom“, Josip II. krajem 1789. godine pokazuje tendenciju odustajanja od svoje politike prema Ugarskoj najavom krunidbe i sazivanja Ugarskog sabora.⁷³⁵

⁷³² *Isto*, 173-192. Haselsteiner je predstavio cijeli niz prosvjednih pisama koja su uputile pojedine ugarske županije nakon saziva županijskih skupština. Redom se protive proglašenom trećem novačenju, a svoje dokaze uobičajeno potkrepljuju zakonskim odredbama iz CJH temeljem kojih su dokazivali pravo na insurekciju i način novačenja koji je drugačiji od onoga koji je car proklamirao.

⁷³³ Usp. Mitrofanov, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, 211-222.

⁷³⁴ Predgovor je zasebno numeriran tako da je označen pojedini list, ne stranica te će se u bilješci naglasti da se radi o predgovoru. Keresturi, *De insurrectione (Praefatio)*, 2.

⁷³⁵ Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 195-198.

5.7. Keresturijeva *De insurrectione*

5.7.1. Upute za čitanje rasprave

Praefatio („Predgovor“), koji je koncipiran u formi piščevog obraćanja čitatelju na petnaest stranica, je ključ za razumijevanje Keresturijeve *De insurrectione*. U tom uvodnom obraćanju javnosti, koji je datiran 20. studenog 1789. godine, svoje opširne povijesno-pravne rasprave o insurekciji Keresturi je izložio čitatelju okolnosti nastanka, razloge prihvaćanja pisanja, teme, odnosno problematiku, koju kani obraditi i ciljeve koje želi postići svojim djelom. Kao najvažniji cilj rasprave postavljeno je proučiti na osnovu dostupnih povijesnih i pravnih izvora sve što je bilo vezano uz pitanje insurekcije tijekom ugarske povijesti od vremena doseljavanja Mađara u Panoniju do Josipa II. Tek na temelju tih spoznaja, mišljenja je pisac, moglo se raspravljati o položaju tog instituta u suvremenom trenutku. Budući da se radilo o institutu za koji je javnost percipirala da svoja ishodišta pronalazi u samim počecima mađarske države, i sam autor je ustvrdio da mu je namjera promotriti taj institut u tom dugom povijesnom razdoblju. Postavljanje istraživanja i sagledavanja povijesnih okolnosti u prvi plan svojrsni je autorov znanstveni *credo* kojeg je pregnantno izrazio citatom iz prve knjige Tacitove „Povijesti“:

*Antequam destinata componam repetendum videtur, qualis status urbis, quae mens exercituum, qui habitus Provinciarum, quid validum, quid aegrum fuerit, ut non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causaeque noscantur. Tacitus Hist. Lib. I.*⁷³⁶

Navedenim Tacitovim mislima Josip Keresturi se predstavio javnosti kao povjesničar koji nije namjeravao govoriti o problematici na zadanu temu svoga istraživanja, a da prije toga ne upozna ukupne okolnosti u okviru kojih se nešto odvijalo i koje su dovele do određenog stanja stvari. To je koncept kojeg će se Keresturi držati tijekom cijele rasprave: omogućiti čitatelju širu perspektivu kako bi i sam mogao na temelju rasprave, koja je pred njim, propitivati aktualnu problematiku instituta insurekcije. Ujedno se pred čitalačkom javnošću legitimirao kao poznavatelj rimske antičke historigrafske tradicije.

„Predgovor“ započinje već spomenutom napomenom čitatelju o aktualnosti pitanja insurekcije kojoj je dodatno pridonio jedan rukopis koji je na tu temu naručio bečki Dvor. Koliko je ta javna rasprava na koju se Keresturi poziva bila raznovrsna i intenzivna najbolje oslikava sljedeći osvrt:

⁷³⁶ Citat se nalazi na poledini naslovne stranice. Sljedeća stranica je početak predgovora. Keresturi, *De insurrectione*.

„Već se neko vrijeme u Ugarskoj i pridruženim joj pokrajinama počeo voditi razgovor o insurekciji. Nisu to bile samo rasprave u plemićkim obiteljima, već se različitim pristupima, kako je to uobičajeno, raspravljalo i na javnim skupovima. O čemu se radi? Mnogi su svoje mišljenje izražavali spontano, dijelom u pismima s prijateljima, a dijelom se nisu ustručavali raspravljati s vrhovnom upravom županija. Povod takvim i tolikim raspravama bio je *Rukopis* nekog Anonima koji je sabrao sve zakone iz *Pravnog kodeksa* o insurekciji i stvarima koje se na nju odnose od Andrije II.; njegov je cilj, kako se može vidjeti, bio na osnovu pojedinih zakonskih članaka postaviti takve zaključke i upozorenja da svatko može prozrjeti koliko je težak i k tome nepodnošljiv bio teret, koji je s insurekcijom bio povezan prema zakonima domovine, koji se na nju odnose. Ovaj je *Rukopis* Car naručio od Anonima i naložio je da ga se proslijedi dikasterijima, a zatim i samim županijama; sve s ciljem, kako je sam objasnio, da spoznaje ovoga djela dopru do svih plemenitih članova Kraljevine. I zaista su ovaj *Rukopis* prelistavali mnogi plemeniti muževi i jednog i drugog reda, i kada su ga pročitali, potaknuo je u njihovim duhovima, kako je uobičajeno, različite osjećaje i mišljenja.“⁷³⁷

Anonimov *Rukopis*, koji spominje Keresturi i koji je izazvao veliku polemiku u Ugarskoj, bilo je djelo *Apocrises seu historico-juridico-diaetales recapitulationes de Banderiis Hungaricis, Viennae 1785.*⁷³⁸ Velika polemika i suprotna mišljenja, koja pisac spominje u citiranom uvodu, bili su suprotstavljena gledišta većine pripadnika ugarskih staleža s jedne strane i njihove manjine koji su podržavali politiku bečkog Dvora. Uz Dvor je po ovom pitanju pristajao samo manji broj ugarskog plemstva koje je bilo vezano činovničkom službom uz upravni sustav Habsburške Monarhije.⁷³⁹ Keresturi dalje navodi u čemu su se sastojali ti različiti pogledi na pitanje insurekcije i mogućnosti njene zamjene u vrijeme nastanka njegova teksta: „Jedni su naime smatrali da taj teret (insurekcije – op. a.), po domovinskim zakonima, jedino može pripadati viteškom redu, tako da **svaki osobno** (istaknuo J. K.) mora braniti domovinu kada neprijatelj udari na granice ili prodre u samo središte Kraljevstva. Drugi su nasuprot tome držali da su osim osobne insurekcije uz to povezani mnogi drugi i vrlo teški tereti, koje na pojedinim stranicama spominje Anonim, a koje treba preuzeti na sebe u vrijeme rata i mira te ih podnositi.“⁷⁴⁰

⁷³⁷ Keresturi, *De insurrectione, (Praefatio)*, 3-4.

⁷³⁸ V. bilj. 713.

⁷³⁹ Opće neslaganje s politikom Dvora najplastičnije su iskazane predstavkama županijskih skupština iz druge polovice 1789. g. kada su se izjašnjavale protiv novog načina regrutiranja vojnika koje je propisao Josip II. početkom iste godine. U tim su se predstavkama žestoko zauzele za očuvanje staleškog ustava i insurekcije, a protiv nalga Dvora da brigu o popunjavanju jedinica preuzmu županije. Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 173-192.

⁷⁴⁰ Keresturi, *De insurrectione (Praefatio)*, 3.

U ovom zgusnutom odjeljku navedena su zapravo dva suprotna tumačenja zakonskog članka 1715:8. Najveći dio ugarskog plemstva je smatrao da insurekcija, nakon uspostave redovite stajaće vojske (*regulata militia*) sukladno navedenom članku, podrazumijeva samo osobnu insurekciju pojedinog plemića i da je to bila jedina obveza plemstva u obrani domovine – i to samo u doba rata. Budući da je već dugo u ugarskoj povijesti postojala praksa prema kojoj je plemić u svoje ime opremao zamjenskog konjanika te ga slao u rat, osobna insurekcija (*insurrectio personalis*) nije predstavljala fizičku opasnost niti veliki financijski teret za pojedinog plemića. Svi oni koji su podržavali cara Josipa II. u namjeri da plemstvo insurekciju mora otkupiti porezom držali su da je insurekcija uz obvezu osobnog ustajanja na oružje u obrani domovine, bez obzira na stvaranje stajaće vojske, koja se financirala kontribucijom, podrazumijevala i dalje mnoge druge obveze kojima je pojedini plemić u odnosu na veličinu vlastitog posjeda morao participirati u obrani domovine. Pod tim se u prvom redu podrazumijevala obveza svakog plemićkog posjednika da uz osobno sudjelovanje u ratu, kralju mora poslati i dodatnu vojsku ovisno o broju kmetskih selišta koje je posjedovao – portalna insurekcija (*insurrectio portalis*). Dakle, kada ugarski staleži u vrijeme nastanka Keresturijeve rasprave o insurekciji inzistiraju na svom pravu na insurekciju, oni pod tim podrazumijevaju samo obvezu osobne insurekcije s pravom slanja zamjenskog vojnika. S tim stavom je neodvojivo bilo povezano njihovo inzistiranje na očuvanju prerogativa koja su iz insurekcije proizlazila, a to je u prvom redu bilo oslobađanje od plaćanja poreza – posebno kontribucije. Suprotno tome Dvor je pokušavao dokazati da su insurekcijske obveze bile puno veće i da je njihovo izvršavanje u cijelosti predstavljalo „nepodnošljivi teret“ za plemstvo. Tom se tezom sugeriralo da je u interesu samog plemstva bilo tu obvezu zamijeniti plaćanjem stalnog poreza. Nakon što se osvrnuo na okolnosti i problematiku, koja ga je potaknula prema istraživanju i pisanju djela, Keresturi je iznio svoje mišljenje uz prikaz metodologije pristupa i razrade teme. Za njega su oba suprotstavljena stava bila „preuranjena i naprečac donijeta“ jer se, prema njegovom mišljenju, nije moglo o pitanju insurekcije zaključivati samo na osnovu „golih riječi zakona“, već je trebalo promotriti i procijeniti okolnosti, uzroke, načine pod kojima su ti zakoni doneseni. Uz to je, nastavlja, potrebno uzeti u obzir i „najudaljeniju povijest“ kako bi se moglo prodrijeti u duh zakona.⁷⁴¹ Pisac za sebe kaže da će zauzeti neutralni stav i da svoje istraživanje ne će usmjeriti niti prema interesu svojih plemićkih sugrađana niti interesu kralja. Na taj način je poslao poruku da ne namjerava proizvoljno tumačiti kompleksno pitanje plemićke

⁷⁴¹ „*Qui enim recte de ea re opinari desiderat, eum non nuda solum verba legum, sed circumstantias, causas, modumque, quo conditae fuerunt, pensitare, historiam temporum etiam remotissimorum consulere, ipsum denique ut ita dicam legum spiritum penetrare necesse est.*“ Isto, 4.

insurekcije i vojnog sustava koji su tijekom duge ugarske povijesti doživljavali mnoge pravne i praktičke transformacije. Na ovaj se način također odredio i prema metodologiji svoga istraživanja te je ukazao da se ne će baviti samo iščitavanjem i tumačenjem zakona kao što su po pitanju insurekcije radili autori prije njega. Oni su, navodi Keresturi, tumačili zakonske odredbe kako je kome odgovaralo.

Sljedeća piščeva misao je ključna za razumijevanje cijele njegove rasprave. Naime, on se kao činovnik blizak Dvoru, a ujedno i ugarski plemić nije želio, tobože, zamjeriti niti jednoj strani napominjući još jednom svoj nepristrani položaj istraživača:

„Postavljajući se u ovaj neutralni položaj uzeo sam na sebe protresti ovo pitanje tako da sam si u cijelom djelu postavio zadaću da ne oskvrnem ništa od sloboda mojih predragih sugrađana, čijim se članstvom, neka mi je dopušteno reći, hvalim, niti da za najmanje umanjim prava kraljevskog veličanstva, koja svakom poštenom građaninu moraju biti nedodirljiva, već da uistinu nastojim u svemu slijediti jedino čistu istinu.“⁷⁴²

Ovo je, dakle, drugo mjestu u „Predgovoru“ u kojem je autor imao za potrebu naglasiti svoj nepristrani položaj između dviju suprotstavljenih strana i stajališta.⁷⁴³

Ovdje treba imati na umu da je Keresturi raspravu o insurekciji pisao, kako se pokazalo zbog skore careve smrti, pri samom kraju vladavine Josipa II. za koju će on sam već sljedeće godine, tj. 1790., slikovito reći da je to bila vladavina koja je svakodnevnim novotarijama u Ugarskom Kraljevstvu proizvela toliko žalosti u svim županijama i među plemstvom da se plač mogao čuti u svakom kutu kraljevstva.⁷⁴⁴ Percepcija reformi Josipa II. u Ugarskoj u prvom je redu polazila sa stajališta da su sve te reforme i novi zakoni koje je car provodio bili neustavni jer su proglašeni bez odobravanja Ugarskog sabora. Ugarski *Status et Ordines* su zauzimali negativan stav prema politici bečkog Dvora za vladavine Josipa II. zbog toga što je, s njihove točke gledišta, kontinuirano negirala posebni položaj zemalja krune sv. Stjepana i kršila ugarski ustav. Imajući to u vidu Keresturi je znao da njegova rasprava o insurekciji može doživjeti istu sudbinu *a priori* odbijanja budući da je dolazila od čovjeka koji je blizak Dvoru i koji je ugarskoj političkoj i činovničkoj javnosti u prvom redu bio poznat po svojim pravničkim zbirkama u kojima je predstavljao, tumačio i zapravo promovirao spomenute careve zakonodavne reforme.⁷⁴⁵ Dakle, svjestan osjetljivosti povijesnog trenutka i preuzimajući rizik da će njegova

⁷⁴² *Isto*.

⁷⁴³ Potragu za istinom po pitanju instituta insurekcije pisac je apostrofirao kao svoju jedinu namjeru i na samom kraju rasprave kada se još jednom obratio čitatelju napominjući i ispričavajući se za moguće slabosti u svome tekstu. *Isto*, 529.

⁷⁴⁴ Keresturi, *Josephus II. in Campis Elysiis*, 3.

⁷⁴⁵ Radi se o djelima *Introductio in opus collectionis* i *Constitutata regia*.

rasprava u Ugarskoj naići na otpor, pisac je uvodno na više mjesta težio uvjeriti čitatelja da je njegov položaj i pristup temi vođen jedino znanstvenim interesom i da će uvažavati samo rezultate svojih istraživanja ne prejudicirajući zaključke bilo u interesu ili nauštrb kraljevih prava, bilo prava ugarskih staleža. To su bili razlozi zbog kojih je, kako smo pokazali, na više mjesta u „Predgovoru“ inzistirao na zauzimanju, da ga obuhvatnije interpretiramo, neutralnog stava pri obradi zadane teme čiji će rezultati biti vođeni jedino znanstvenim interesom potrage za što boljim razumijevanjem instituta insurekcije tijekom dugog povijesnog trajanja.

Tijekom cijelog predgovora pisac na različite načine priprema i uvodi čitatelja u tekst koji je pred njim. U tom smislu se osvrće na još jedan važan moment: upozorio je na mogućnost da će neki prigovoriti kako se u djelu na puno mjesta ne drži strogo zadane teme o insurekciji. Takve upozorava da su „*res militaris*“ i „*res politica*“, dakle ono što se odnosi na vojsku i politiku u smislu prikaza ugarskog društva i načina funkcioniranja države, toliko povezani da se jedno od drugoga ne može odvojiti niti razumjeti te da u tom smislu ništa od onoga što je napisao nije bez razloga. Keresturijev čitatelj je morao završiti barem gimnazijsko obrazovanje i poznavati osnove ugarske povijesti kako bi mogao razumjeti latinski tekst djela.⁷⁴⁶ Takav čitatelj nije trebao imati problema s razumijevanjem piščevih uputa u predgovoru. Suvremeni rat s Osmanskim Carstvom koji je car Josip II. pokrenuo kao ruski saveznik i ratovi tijekom vladavine carice Marije Terezije bili su ujedno i najvažniji pokretači političkih i poreznih reformi s ciljem jačanja pozicije vojne moći države.⁷⁴⁷ Pitanje insurekcije bilo je aktualno zbog očite neučinkovitosti tog vojnog instituta čijim je dokidanjem Dvor želio ostvariti svoj prvotni cilj, a to je nametnuti plemstvu plaćanje poreza. U tom smislu nije bilo bojazni da će onaj kome knjiga dođe u ruke Keresturijeve povijesne reminiscencije, koje je uvodno najavio, držati nepotrebna i nevezana uz najavljenу temu. Toga je zasigurno bio svjestan i sam pisac. On je, dakle ovakvom napomenom poslao ciljanu poruku plemstvu da je pitanje insurekcije, kao dio *res militaris*, neodvojivo od porezne politike, vanjske politike, gospodarstva, upravne politike i suvremenih okolnosti – što je sve izrazio sintagmom *res politica*. Pisac poručuje da se insurekcija ne može, kada se sve to ima na umu, promatrati samo kao povijesni institut koji plemstvu u suvremenom trenutku služi kao pravno utočište za zadržavanje staleških prerogativa.

Keresturi predgovor završava navodeći još jedan motiv koji ga je potaknuo na pisanje djela. Detaljno je precizirao da se poduhvatio pisanja o insurekciji jedino iz ljubavi prema

⁷⁴⁶ Kada se osvrće na svoj latinski tekst i stil pisanja, pisac kaže da je nastojao da mu „stil bude lagan i popularan“ upravo zbog toga što je djelo namijenio „svim građanima Domovine“. Keresturi, *De insurrectione (Praefatio)*, 7.

⁷⁴⁷ V. bilj. 659 i 660.

Domovini⁷⁴⁸ kako bi svojim dragim sugrađanima, koji nemaju dovoljno vremena za proučavanje „domovinskih zakona“ (*leges Patrias*) u okviru ugarske povijesti, na jednom mjestu pružio priliku upoznati stari način vojničkog ustroja i insurekcije. Na taj će način svi dobiti mogućnost, mišljenja je pisac, podrobnije upoznati zakone koji se tiču insurekcije i okolnosti u kojima su ustanovljeni. Ako se jednoga dana na Saboru Kraljevstva bude raspravljalo o preuređenju i novoj regulaciji insurekcije, ova će rasprava, tvrdi autor, posebno koristiti onima koji u tome budu sudjelovali: naime, na jednom se mjestu nalazi cjeloviti povijesni prikaz.⁷⁴⁹ Ovdje je važno primijetiti dvije piščeve poruke. Prva upozorava da je potrebno barem preurediti institut insurekcije: „ako se na Saboru Kraljevstva jednom bude raspravljalo da insurekciju treba pravno urediti“ (*si de insurrectione aliquando ordinanda regulandaque in Comitibus Regni actum fuerit*) – kako je pisac eufemistički formulirao svoju misao. Druga kaže da se o tom preuređenju može odlučivati samo na „Saboru Kraljevstva“ (*in Comitibus Regni*). Keresturi je bio svjestan da njegove teze, koje je iznio u knjizi, plemstvo može koliko toliko dobronamjerno prihvatiti samo ako u svom tekstu nedvosmisleno dadne do znanja da poštuje temeljne ustavne odredbe. To se svakako odnosilo na činjenicu, što je bilo sukladno aktualnom stajalištu staleža, da se zakoni smiju donositi jedino na zajedničkom Saboru zemalja krune sv. Stjepana.⁷⁵⁰ Dakle, na kraju predgovora u kojem je na različite načine pokušavao uvjeriti čitatelja koliko je važno i aktualno pitanje kojim se bavi, pisac je poručio da je njegov glavni motiv bio, uz sve navedeno, poučiti i obrazovati naciju – tj. pružiti im mogućnost čitanja djela u kojem na jednom mjestu mogu dobiti uvid u pravnu analizu i povijesni pregled najavljenih teme. Ovakav se pristup uklapao u Keresturijevu prosvjetiteljsku viziju prema kojoj je bilo važno obrazovati građane, a posebno je bilo važno omogućiti im upoznavanje s domovinskom poviješću.⁷⁵¹

Tekst predgovora u cjelini pruža svjedočanstvo piščeve svijesti o delikatnosti teme i trenutka izlaženja djela pred javnost. Uz prikazane pravno-povijesne metodološke upute autor je u prvom redu svoje literarne vještine, iskustvo osobe koja je sudjelovala u mnogim političkim aktivnostima i znanje upregnuo kako bi čitatelju predstavio zašto je važno pisati o zadanoj temi. Čitatelj kojemu se Keresturi obrtio i na čiju je kritiku bio pripravana prvenstveno je pripadnik

⁷⁴⁸ Istu misao je ponovio obraćajući se čitatelju u posljednjoj glavi knjige gdje također poručuje i moli čitatelje da njegovo djelo koje su pročitali smatraju prinosom njegova intimnog osjećaja ljubavi prema „zajedničkoj domovini“. Keresturi, *De insurrectione*, 529.

⁷⁴⁹ Keresturi, *De insurrectione (Praefatio)*, 8.

⁷⁵⁰ Posljedni zajednički sabor bio je 1764-65.

⁷⁵¹ Svoju viziju školskog sustava u Ugarskoj, koji bi trebao pridonijeti općem i korisnom obrazovanju ugarske nacije, Keresturi je opisao u knjizi *Leopoldus II. in campo Rákos*. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 128-146.

hrvatsko-ugarskog plemstva. Staleži i redovi su bili ona interesna skupina koja je bilo kakve promjene u institutu insurekcije smatrala napadom i pokušajem dokidanja njihovih prava koja im je jamčio ugarski staleški ustav. Tekst zato odiše napetošću jer je sam pisac bio pripadnik, kako se predstavio, „plemenitih svojih sugrađana“, tj. ugarskog plemstva. No, u isto vrijeme njegova namjera, kako ju je predstavio u predgovoru, da preispituje institut insurekcije i poruka da je insurekcija tijekom povijesti doživljavala mnoga zakonodavna preoblikovanja i podrazumijevala različite obveze u pojedinim razdobljima, postavila ga je u odnosu na njih u poziciju onoga koji se *apriori* protivio interesima tog istog plemstva.

Imajući na umu tu činjenicu pisac je koristio svaku priliku istaknuti presudnu ulogu plemstva u ugarskoj povijesti. Uputio je čitatelja da se iz pregleda, koji je pred njim, lako može uvidjeti da je tijekom povijesti, kako tvrdi, „država doživljavala čudne mijene uspinjući se do najvećeg stupnja sjaja i strmoglavljujući se u ponor“. Keresturi je dalje zaključio da „to što Ugarska danas uopće postoji nakon svih gubitaka i nesreća, koje je doživjela, u prvom redu treba pripisati ugarskom plemstvu, koje je svojom vojničkom vrlinom, koju je donijelo još iz Skitije, uvijek bilo najčvršći potporanj i zaštita Kraljevstva i svojih kraljeva.“⁷⁵² Ovakvim razmišljanjem autor otkriva još jedno opće mjesto svoga pisanja: nije propuštao priliku isticati presudnu ulogu ugarskog plemstva u najtežim prilikama ugarske povijesti ne libeći se koristiti tada uobičajene patetične izraze kada je trebalo hvaliti „plemički urođeni viteški duh i vojničku vrlinu“. Takvim je pristupom ciljao na zadobivanje povjerenja staleškog čitatelja otvarajući si prostor za izricanje kritičkih zaključaka o insurekciji koji i neće ići u prilog „plemičkoj strani“. Identična misao o plemstvu kao najodanijem čuvaru Ugarskog Kraljevstva i kraljevske kuće, koje je kroz vjekove očuvalo državu na životu, ponovio je u posljednjoj glavi prvog dijela knjige s kojom je završio povijesno-pravnu analizu. No, u tom tekstu, kojim se kratkim razmišljanjem osvrće na cijeli prvi dio knjige, Keresturi ističe da se lako može uvidjeti da je Ugarska kroz povijest bila u razdoblju napretka samo onda kada je vojni sustav funkcionirao, a on je, zaključuje pisac, ovisio isključivo o ugarskom plemstvu.⁷⁵³ Poveznicu između napretka, odnosno dobrog stanja u državi (sintagma koju Keresturi koristi kada želi označiti takvo razdoblje je *florens Hungaria* ili glagolom *florere*) i plemstva Keresturi naznačuje tezom da je do takvog razdoblja dolazilo isključivo onda kada su staleži izvršavali svoje insurekcijske obveze. Analogno tome, iako tako izrečena misao ne stoji u tekstu, slijedi zaključak da je, u razdobljima kad je Ugarska doživljavala poraze i rasap teritorija, plemstvo bilo odgovorno za takvo stanje jer se nije pridržavalo svojih vojničkih obveza koje su proizlazile iz insurekcije.

⁷⁵² Keresturi, *De insurrectione (Praefatio)*, 7.

⁷⁵³ Naslov glave CLXXXVII je *Animadversio* („Osvrt“). *Isto*, 397-398.

Za njega je neosporno da je insurekcija nastala zajedno s nastankom Ugarskog Kraljevstva i da je, bez obzira što je kroz povijest doživljavala različite forme, njen „izvorni značaj“ (*fundamentalis natura*) ostao isti.⁷⁵⁴ Taj „izvorni značaj“ insurekcije Keresturijev tekst u navedenoj glavi sublimira u tezu da je vojnička služba imanentna plemstvu, ali je isto tako toj službi imanentno skrbiti za sigurnost i prosperitet države. Ovakvim narativom plemstvu se pripisuje uloga neospornog protagoniste ugarske države u prošlosti, ali se ujedno ističe i njegova odgovornost. Na taj se način otvara pitanje odgovornosti plemstva u aktualnom trenutku s tim da je pisac težište rasprave prebacio s plemićkih prerogativa, koje su proizlazile iz insurekcije, na sam učinak koji je insurekcija kao institut trebala imati ili je imala.

Vojničku službu i pravo ratovatnja kao najizvorniju odrednicu plemstva navodi i Anonim kada na početku svoga djela citira Verbőczyja: „Pravo se plemstvo stječe vojnim iskustvom i disciplinom, te drugim darovima i vrlinama i duha i tijela.“⁷⁵⁵ Isti autor slično tvrdi i na drugom mjestu kada kaže da je plemstvo služilo kralju samo vojnom službom i ta ga je služba činila plemstvom; ta je služba na račun podložnika obvezivala plemstvo na generalnu insurekciju, ali ga je isto tako oslobađala svih drugih troškova kako unutar tako i izvan zemlje.⁷⁵⁶ Iz navedenog proizlazi da je u 18. stoljeću, kada se definiralo izvorno značenje pojma plemićke insurekcije, postojao konsenzus: plemstvo je ne samo imalo vojničku obvezu braniti Kraljevstvo, već je to bila njegova temeljna identitetska odrednica kao društvene skupine, odnosno staleža. Upravo je na toj činjenici inzistirao Keresturi: plemstvo je dužno braniti državu! Ono što je bila prerogativa plemstva na račun plemićke insurekcije bilo je oslobađanje od svih oblika davanja ili plaćanja poreza. Drugo što je posebno važno i što je bilo pitanje prijepora u spomenutim raspravama između autora, koji su pristupali problemu insurekcije iz perspektive reformske politike bečkog Dvora s jedne strane i ugarskih staleža s druge strane, bila su različita shvaćanja plemićkih obveza koje su nastale u okviru plemićke insurekcije.

Iako nigdje u tekstu predgovora nije otvoreno napisao kako aktualni stav ugarskog plemstva o insurekcijskim obvezama drži povijesnim anakronizmom, iz autorovih se opreznih poruka, koje je uvijao u ruho znanstvene nepristranosti, odanosti ugarskom staleškom ustavu ili pak divljenja plemićkom viteškom etosu, naslućuje da je čitatelja pripremao na drugačije stavove. U tom je smislu Keresturijev predgovor neposredno svjedočanstvo o tome na kako je on percipirao stavove ugarskog plemstva, ali i anticipirao njihove reakcije s obzirom da je bio vrlo blizak toj društvenoj skupini.

⁷⁵⁴ *Isto*.

⁷⁵⁵ *Apocryses*, 1.

⁷⁵⁶ *Isto*, 6.

5.7.2. Struktura djela

Kao što je pisac najavio u predgovoru rasprava o insurekciji koncipirana je na način da je u prvom dijelu knjige – *Pars I* – prikazan razvoj ugarskog vojnog sustava tijekom ugarske povijesti od doseljenja u Panoniju da suvremenog doba. U drugom dijelu – *Pars II* – pisac se bavio insurekcijom u užem smislu referirajući se na povijesno-pravni pregled iznesen u prvom dijelu knjige s posebnim osvrtom na njen položaj u suvremenom trenutku.⁷⁵⁷ *Pars I* je podijelilo u pet poglavlja (*Periodus I–V.*) prema razdobljima ugarske povijesti:

1) *Periodus I. Ab anno 886. usque ad annum 1235. – Hungaria felix*; 2) *Periodus II. Ab anno 1235. usque 1308. – Hungaria in ruinam acta*; 3) *Periodus III. Ab anno 1308. usque 1516. – Hungaria resurgens*; 4) *Periodus IV. Ab anno 1516. usque ad annum 1711. – Hungaria rursum collabens*; 5) *Periodus V. Ab anno 1711. usque ad praesentem aetatem – Hungaria denuo resurgens.*

Svako od pet poglavlja je podijeljeno na potpoglavlja, tj. „glave“ (*caput*) koje su numerirane neprekinutim nizom rimskim brojevima od I. do CLXXXVII. Svako potpoglavlje je zasebno naslovljeno s obzirom na temu koju obrađuje.

Pars II nije podijeljen na poglavlja, ali se nastavlja neprekinutim nizom numeriranih potpoglavlja, označenih rimskim brojevima (CLXXXVIII – CCXLVIII), te isto kao i u *Pars I* svako ima naslov s obzirom na tematiku koju obrađuje. Završni dio drugog dijela i cijele rasprave s obzirom da u njemu iznosi svoje prijedloge, pisac je naslovio *Propositio I (caput CCXX – CCXXVIII)* i *Propositio II (caput CCXXIX – CCXLVIII)*.

Tekst je popraćen kritičkim aparatom u kojem autor navodi literaturu i izvore bilo da se radi o nekom pravnom propisu koji je obrađivao ili o historiografskom narativu. Knjiga je opremljena abecednim indeksom (*Index materiarum*) koji nije numeriran. Indeks je jedinstven za imena i pojmove te navodeći broj glave upućuje na mjesta u tekstu gdje se određeno ime, služba ili pojam nalaze.

5.7.3. Metodologija, izvori i historigrafija

Keresturi je u predgovoru napomenuo da svoje pisanje temelji na pravnim i povijesnim izvorima. Njegovo rukopis to potvrđuje budući da je tekst popraćen kritičkim aparatom u kojem redovito citira izvore odnosno literaturu iz koje je određeni tekst, podatak ili nečije mišljenje

⁷⁵⁷ Prvi dio knjige (*Pars I*) obuhvaća 1-398. , a drugi dio (*Pars II*) 399-530. stranice.

preuzeo. Koliko je pisac bio dobro upućen u povijest ugarskog zakonodavstva najbolje pokazuje njegova opaska da su zakoni i pravo bili dio posla kojim se bavio po svojoj službi i dužnosti, da zakone često čita i da ih je za potrebe pisanja djela o insurekciji još jednom ponovno protresao; i kao posljednje da je dobro proučio Anonimove zaključke.⁷⁵⁸ Pod sintagmom *vi muneris mei* („silom moje dužnost“) pisac podrazumijeva svoju pravničku naobrazbu te službe bilježnika i dvorskog agenta čiji su rezultat bile navedene zbirke zakona za Ugarsku i Transilvaniju. Piscu su, dakle bile jako dobro poznate pravne odredbe i pravni instituti Ugarskog Kraljevstva, njihov povijesni razvoj te je stoga istaknuo da piše o pitanjima čija mu je problematika bila jako dobro poznata.

Dalje je istaknuo kako je uz zakone proučio i ugarsku povijest od samih početaka.⁷⁵⁹ Kada je čitatelju predstavio način na koji je pristupio temi i pošto je ustvrdio da je proučio sve zakone i povijesni okvir unutar kojega se institut insurekcije razvijao, autor zaključuje: „Tek tada sam shvatio što vladar s pravom na ime insurekcije može zahtijevati od plemstva i što mi prema istinskom i izvornom duhu zakona pod tim institutom moramo davati; i tek onda sam počeo pisati o ovom teškom pitanju (predmetu), o kojem do sada, koliko znam, nitko od povjesničara nije profesionalno pisao.“⁷⁶⁰

Ono što Keresturi tijekom cijelog predgovora ističe je njegov stav da se o pitanju insurekcije „profesionalno“ može pisati jedino ako se u obzir uzme proučavanje pravnih instituta i povijesnih okolnosti u kojima su ti instituti utemeljeni. To je eksplicitno istaknuo sljedećim odlomkom: „Primarni cilj ovoga djela je dakle insurekcija i ustav koji se na nju odnosi kada je u pitanju ugarski vojni sustav od samih početaka našeg naroda. No, budući se njegova istinska narav, razvitak i različitosti, koje su nastupile tijekom vjekova, ne može razumjeti bez pomoći historije, smatrao sam da moram napisati kratki sinopsis ugarske povijesti podijeljen u pet razdoblja.“⁷⁶¹ Svoj pristup pravnim odredbama, povijesnom kontekstu nekog pravnog instituta i pravu općenito („kada se radi o uredbama i pravima“ – *cum de institutis atque iuribus agitur*) Keresturi zaokružuje pozivajući se na autora Ittera (*Itterus*) prema djelu „*De feudis Imperii Romani*“.⁷⁶² Citira nekoliko njegovih rečenica u kojima zastupa tezu da

⁷⁵⁸ „*Itaque leges omnes, quamvis saepe alias vi muneris mei lectas semel atque iterum revolvi. Corollaria Anonymi diligenter examinavi.*“ Keresturi, *De Insurrectione*, (Praefatio), 5.

⁷⁵⁹ Na drugom mjestu Keresturi piše da je za ovo djelo napisao samo za tri mjeseca uz sve svoje ostale dužnosti („*opus hoc intra trium solum mensium spatium, et quidem solitas inter muneris mei curas conscriptum esse*“). Iz ove izjave se, također, može zaključiti da je pisac bio već od prije upućen u literaturu i zakone koje je obrađivao za potrebe rasprave o insurekciji. U relativno kratkom razdoblju ne bi stigao ni pročitati sva djela koja citira, a kamoli napisati povijesno-pravni pregled o ovom vrućem pitanju.

⁷⁶⁰ Keresturi, *De insurrectione*, (Praefatio), 5.

⁷⁶¹ *Isto*.

⁷⁶² Johann Wilhelm Itterus, *De Feudis Imperii* (Francofurti et Lipsiae: apud Joh. Fridericum Rudigerum, Bibliopolam Norimbergensem, 1764).

pojedini zakoni vrijede onakvima kako su proglašeni do onoga trenutka kada budu nadopunjeni ili ukinuti: da bi se proniknulo u bit zakona potrebno je istražiti što je zakonodavac i autor zakona u vremenu kada ga je proglašavao želio njime postići, a zatim je potrebno istražiti kakve je mijene taj zakon doživio tijekom vremena sve do suvremenog doba.⁷⁶³ Na ovaj se način Keresturi predstavio kao pomni istraživač ugarske povijesti, posebno vojne i zakona koji su određivali načine funkcioniranja vojnog sustava (*res militaris*) tijekom povijesnog razvoja ugarske države.

Kada su u pitanju zakonodavne odredbe, različiti kraljevski dekreti i sve drugo što se tiče državnih zakona Kraljevine Ugarske, Keresturi se referirao na temeljno djelo, zbirku *Corpus juris Hungarici*, na koji se poziva ili prema kojem citira različite odredbe, kraljevske dekrete i sve drugo što je ušlo u ovaj zbornik ugarskog prava. S obzirom na narav rasprave razumljivo je da se u svom djelu često referirao na prvu kodifikaciju ugarskog zakonodavstva autora Stjepana Verbőczyja: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae*.⁷⁶⁴

Što se tiče pisanih povijesnih izvora i historiografske pozadine, Keresturi se služio najrelevantnijom povijesnom literaturom te kronikama i izvorima koji su mu bili dostupni. Za ugarsku povijest to su bile objavljene zbirke izvora, srednjovjekovne i novovjekovne kronike i njemu suvremena historiografska djela na koja se poziva ili ih citira u raspravi *De insurrectione*. S obzirom na pojedino razdoblje, koje je obrađivao, pisac je koristio izvore i literaturu koja se referirala na dotičnu problematiku. U *Pars I*, u kojem je prikazao pregled ugarske povijesti od doseljenja do 18. stoljeća pisac se pozivao na sljedeće izvore i literaturu: Anonimni notar kralja Bele, *De gestis Hungarorum liber*;⁷⁶⁵ Thuróczyjeva *Chronica Hungarorum*;⁷⁶⁶ Bonfini, *Rerum ungaricarum decades*;⁷⁶⁷ Nikola Istvánffy *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*;⁷⁶⁸ Stjepan Katona, *Historia critica primorum Hungariae ducum*;⁷⁶⁹ Franjo Adam Kollar, *Historiae jurisque publici Regni Ungariae amoenitates – Volumen I. i II.*;⁷⁷⁰ Karlo Franjo

⁷⁶³ Keresturi, *De insurrectione*, (*Praefatio*), 5-6.

⁷⁶⁴ V. bilj. 559.

⁷⁶⁵ Djelo je nastalo u 2. polovici 13. stoljeća i pripisuje se anonimnom notaru kralja Bele III. U ovoj je kronici na legendaran način prikazana ugarska povijest od doseljenja do kralja Bele III. U Beču je 1727. objavljeno izdanje kojim je mogao rukovati Keresturi: *Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber*, ur. Stephan Ladislaus Endlicher (Viennae: typis et sumptibus Caroli Gerold, 1727.).

⁷⁶⁶ Djelo je tiskano u Brnu i Augsburgu 1488. g. U ovom radu koristio sam izdanje iz Augsburga. Ivan Thuróczy, *Chronica Hungarorum* (Augsburg: Theobald Feger i Erhard Ratdolt 1488).

⁷⁶⁷ Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades quatuor, cum dimidia* (Basel: Officina Oporiniana 1568).

⁷⁶⁸ Nikola Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* (Köln: Antonius Hierat 1622).

⁷⁶⁹ Stjepan Katona, *Historia critica primorum Hungariae ducum* (Pestini, 1778). Katona u ovom djelu obrađuje sve ugarske knezeve od Alma do uključujući sv. Stjepana.

⁷⁷⁰ To je najpoznatije Kollarovo djelo. Objavljeno je 1783. godine u Beču te ga Keresturi često citira. Franjo Adam Kollar, *Historiae jurisque publici Regni Ungariae amoenitates* (Vindobonae: typis a Baumeisterianis, 1783). Dalje: *Amoenitates*

Palma, *Notitia rerum Hungaricarum*;⁷⁷¹ Juraj Pray *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*;⁷⁷² Franjo Kazy *Historia regni Hungariae*;⁷⁷³ Pietro Ranzano, *Epitome rerum ungaricarum*.⁷⁷⁴

Uz navedene izvore i literaturu Keresturi je koristio i zbirku izvora *Annales Regum Hungariae: Ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV* koju je uredio i objavio Juraj Pray.⁷⁷⁵

Na više mjesta su citirana dva poznata hrvatska srednjovjekovna narativna izvora: 1) Ljetopis Popa Dukljanina, kojega citira pod naslovom *De Regno Slavorum Presbiteri Diocleas* i 2) *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona.⁷⁷⁶ Za razdoblja turskih provala koristio je „Komentare“ Ludovika Crijevića Tuberona⁷⁷⁷ Od hrvatskih povjesničara koristi i poziva se na Ivana Lučića: *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* i dva Krčelićeva djela koja citira pod naslovima: *Notitiae praeliminares* i *Historia Ecclesiae Zagrabiensis*.⁷⁷⁸

⁷⁷¹ Palmino djelo objavljeno je u tri toma 1770. g. u Trnavi. Karlo Franjo Palma, *Notitia rerum Hungaricarum (Pars prior, Pars secunda, Pars tertia)* (Tyrnaviae: typis Collegii academici Soc. Jesu, 1770). Povijest Ugarske Palma obrađuje kronološki prema kraljevima s tim da *Pars prior* u poglavlju *Hungaria vetus* („Stara Ugarska“) donosi kratki pregled ugarske povijesti do prvog kralja sv. Stjepana. Razdoblje kraljeva autor naslovljava *Hungaria nova* („Nova Ugarska“) i donosi pregled sve do Marije Terezije. *Pars prior (Prima seu domestica regum Hungariae periodus)* obuhvaća kraljeve završno s Andrijom III. *Pars secunda (Altera seu mixta regum Hungariae periodus)* prikazuje razdoblje nakon posljednjeg Arpadovića Andrije III. do Ivana Zapolje. *Pars tertia (Tertia sive Austriaca regum Hungariae periodus)*, kao što stoji u podnaslovu obrađuje „Austrijsko razdoblje“ ugarskih kraljeva od 1527. g. do suvremenosti. Ovo djelo je najcitiranije u Keresturijevoj knjizi *De insurrectione*. Keresturi navedeno Palmino djelo citira dodajući podnaslov koji se odnosi na „Hungaria nova“, npr.: „Vid. Palma, *notitiae rerum Hung.* Par. 3. *Introductionis in novae Hungariae Historiam*.“ Keresturi, *De insurrectione*, 10.

⁷⁷² Juraj Pray, *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* (Vindobonae: typis Leopoldi Joannis Kaliwoda, aulae imperialis typographi, 1774).

⁷⁷³ Kazyjevo djelo *Historia Regni Hungariae* objavljeno je u tri toma. Franjo Kazy, *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi primo, ad annum ejusdem seculi trigesimum septimum* (Tyrnaviae: typis Academicis S. J. per Leopoldum Berger, anno 1737); Franjo Kazy, *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi trigesimo septimo, ad annum ejusdem seculi sexagesimum tertium* (Tyrnaviae: typis Academicis Societatis Jesu, 1741); Franjo Kazy, *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi sexagesimo quarto ad annum ejusdem seculi octagesimum primum* (Tyrnaviae: typis Academicis Societatis Jesu, 1749).

⁷⁷⁴ Ovo djelo tiskao je János Zsámboky, Petrus Ransanus, *Epitome rerum ungaricarum* (Viennae Austriae: Hofhalter, 1558).

⁷⁷⁵ Prayevo djelo *Annales regum Hungariae* objavljeno je 1764. – 1770. g., a podijeljeno je u pet dijelova (Pars I. – Pars V.). Juraj Pray, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV Pars I. i Pars II.* (Vindobonae: sumptibus Augustini Bernardi, Bibliopolae Universitatis, 1764); *Pars III.* (Vindobonae: typis Joannis Thomae de Trattner, 1766); *Pars IV.* (Vindobonae: typis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1764); *Pars V.* (Vindobonae: sumptibus Augustini Bernardi, Bibliopolae Universitatis, 1770).

⁷⁷⁶ Djelo Tome Arhiđakona tiskano je u Beču 1786. g. prema izdanju koje je kao dodatak svom djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* tiskao 1666. G. Ioannes Lucius. Keresturi je prema tome najvjerojatnije koristio upravo to, njemu suvremeno izdanje Tomine *Historiae*. V. Radoslav Katičić, „Toma Arhiđakon i njegovo djelo“, u: *Toma Arhiđakon, Historia Salonitana*, ur. Nenad Cambi (Split: Književni krug Split, 2003), 382. Ljetopis Popa Dukljanina objavio je, također, kao prilog svome djelu Ivan Lučić 1666. g. pod naslovom *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*. Ivan Lučić, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (Amsterdam 1666).

⁷⁷⁷ Ludovik Crijević Tuberon, *Commentarium de Rebus quae temporibus eius in illa Europae parte quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, libri undecim* (Francofurti: Marne und Aubry, 1603).

⁷⁷⁸ Baltazar Adam Krčelić, *De regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminares* (Zagreb: Antun Jandera, 1770); *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis* (Zagreb: Antun Jandera, 1770). Ivan Lučić, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (Vindobonae: typis Joannis Thomae Trattner, 1758). Sva navedena djela autor navodi u samom tekstu ili u bilješkama koje prate tekst. Tako je „kritičkim aparatom“, pozivajući se na

5.8. Keresturijev pregled ugarske povijesti

5.8.1. *Hungaria felix* – prvo razdoblje ugarske povijesti

Razdoblje ugarske povijesti od prvih spomena mađarskih prodora u Panoniju do početka 13. stoljeća, koje obrađuje u prvom poglavlju, Keresturi rekonstruira na temelju djela Anonima Notara kralja Bele i Thurocijeve kronike. No, na početku poglavlja pisac je najavio da je o pitanjima organizacije ugarske vojske, načinu ratovanja i oružju pisao na temelju Kollarova djela *Amoenitates*.⁷⁷⁹ Najstarije razdoblje ugarske povijesti od doseljenja do provale Tatara u 13. stoljeću Kollar je u navedenom djelu prikazao u dva dijela: *Volumen I.* i *Volumen II.* Prvi dio (*Volumen I.*) podijeljen je na tri poglavlja (autor ih naziva *sectio*). U prvom poglavlju s podnaslovom *De moribus deque arte ac disciplina militari veterum Ungarorum* prikazana je najstarija ugarska povijest u 9. stoljeću s obzirom na običaje i vojni ustroj. Autor je donio najstarije tekstove bizantskog cara Leona Mudrog, koji je na samom kraju 9. i početkom 10. stoljeća kao suvremenik zabilježio prve vijesti o Mađarima, sa svojim usporednim latinskim prijevodom i raspravom. Drugo se poglavlje bavi poviješću Slavena u istom razdoblju, također na temelju tekstova istoga cara i istim principom rasprave: *De moribus deque arte ac disciplina militari veterum Slavorum*. U trećem poglavlju pod naslovom *Summa iuris publici, quo Ungari, seculo nono et decimo sub ducibus sunt usui* Kollar piše o pravnim normama i povijesti Mađara u 9. i 10. stoljeću koristeći se djelima Anonima Notara kralja Bele i bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta *De administrando imperio*.⁷⁸⁰ U *Volumen II.* Kollar po poglavljima obrađuje ugarske županije: položaj, podjelu, ustroj i službe unutar ugarskih županija (*De comitatibus Regni Hungariae et eorum statu civili veteri*); vojni ustroj po županijama (*De comitatibus Regni Hungariae et eorum statu militari veteri*); neplemičko stanovništvo grada (*De ignobiliore castris populo*); razloge zbog kojih je do provale Tatara u 13. stoljeću Ugarsko Kraljevstvo s obzirom na dobar ustroj županija uspješno funkcioniralo (*De veteris comitatum instituti praestantia et fortuna*).⁷⁸¹

Prvo poglavlje svog sinopsisa ugarske povijesti Keresturi naziva „Sretna Ugarska“. Naslov glave I je *Hungarorum e Scythia egressus a. 886.* („Izlazak Mađara iz Skitije 886. g.“)

izvore i najpoznatija djela ugarskih i hrvatskih povjesničara Keresturi nastojao znanstveno utemeljiti svoje izlaganje.

⁷⁷⁹ Keresturi, *De insurrectione*, 2.

⁷⁸⁰ Kollar, *Amoenitates*, vol. I, 101-128.

⁷⁸¹ Za naslove poglavlja vidi: Kollar, *Amoenitates*, vol. II., 16; 67; 97 i 155.

Svoj narativ, kojim čitatelju predstavlja dolazak Mađara u Panoniju, odnosno njihov odlazak iz pradomovine, pisac započinje parafrazirajući, a dijelom i citirajući jedne od prvih riječi kojima su Mađari (*Hungari*) predstavljeni europskoj civilizaciji. Bile su to riječi bizantskog cara Leona Mudrog koji Mađare pod turskim imenom karakterizira kao *gens ingenua et libera*.⁷⁸² Sukladno naslovu poglavlja Keresturi je pokušao svojom interpretacijom pokazati i dokazati zbog čega su Mađari (*gens ingenua et libera*) od doseljenja do kralja Bele IV. bili uspješni u sukobu s protivnicima, zauzimanju panonskog prostora i u organizaciji države. Zbog toga mu nije bio cilj prikazati slijed događaja i vladara, nego prikazati ustroj države i odnose u društvu na temelju kojih je Ugarska bila „sretna“ što se, prema Keresturiju, najbolje očitovalo uspješnim ratnim podvizima.

U posljednjoj glavi prvog poglavlja pod naslovom *Felix armorum progressus* nabraja ugarske vojne pobjede od prodora u Italiju 899. godine do pohoda Andrije II. na Jeruzalem početkom 13. stoljeća.⁷⁸³ Kronologiju bitaka i sukoba preuzeo je od G. Praya prema djelu *Disertationes*.⁷⁸⁴ Uvodno u kronološki slijed ugarskih vojnih uspjeha Keresturi tvrdi da su svi uspjesi na temelju kojih su Mađari u ovom prvom razdoblju stvorili, organizirali i proširili Kraljevstvo bili posljedica vojnog ustroja kako ga je na temelju izvora prikazao u prethodnom tekstu. Piscu, dakle nije bio cilj kronološki popis događaja ugarske ratne povijesti u navedenom razdoblju nego pokazati da je sve ono što je ugarska vojska u tom razdoblju učinila bilo posljedica dobro organiziranog vojnog sustava.⁷⁸⁵ To je ujedno temeljna teza koja se provlači Keresturijevim narativom u prvom poglavlju. Zato se njegov prikaz (sinopsis) ugarske povijesti za navedeno razdoblje nije iscrpljivao u kronološkom nizanju slijeda vladara i događaja već mu je cilj bio pokazati na koji je način bila uređena država, kakva je bila vlast kneževa i kraljeva te da je slijedom ukupnih društveno-političkih odnosa vojska bila tako dobro organizirana i uspješna. Zbog toga pisac poglavlje *Hungaria felix* završava rečenicom, koja može poslužiti kao školski primjer za irealni hipotetički period, poentirajući kako bi Ugarska bila sretna tijekom svoje povijesti da su se nasljednici držali uputa Arpadovih i kralja sv. Stjepana pod kojima je zemlja izgradila tako dobro uređen vojni sustav.⁷⁸⁶

⁷⁸² Navedeni citat Keresturi je preuzeo od Franje Adama Kollara: „*Haec igitur gens virorum copia ingenua est et libera.*“ Keresturi, *De insurrectione*, 1. Usp. Kollar, *Amoenitates*, vol. I., 25.

⁷⁸³ Keresturi, *De insurrectione*, 61-70.

⁷⁸⁴ Keresturi u bilješki naglašava („ponosim se“ – *glorior*) činjenicu da je Georgius Pray nakada bio njegov učitelj povijesti. *Isto*, 62.

⁷⁸⁵ *Isto*, 61.

⁷⁸⁶ „*Haec erat primis ducum regumque temporibus rei militaris Regnique facies. Quam felix fuisset Hungaria! si ipsi hi quos recensuimus Rages eorumque successores, sapientissimi Arpadi et S. Stephani institutis constanter inhaesissent.*“ *Isto*, 70.

Nekoliko je momenata kojima Keresturi po uzoru na Kollarove *Amoenitates*, opisujući ustroj države od samih početaka, gradi svoj prikaz s ciljem dokazivanja da je vojska bila temelj uspjeha i dobrog funkcioniranja države do početka 13. stoljeća. Među prvima je tvrdnja da je Ugarska već od kneza Arpada imala stajaću vojsku (*exercitus stabilis*). Proces nastanka stajaće vojske Keresturi veže uz same početke nastanka mađarske države u Panoniji jer je, kako pisac tvrdi, trebalo braniti granice od neprijatelja koji su ih ugrožavali.⁷⁸⁷ Postanak stajaće vojske i njenu potpunu podložnost ugarskom vladaru Keresturi povezuje s „kraljevskim gradovima“ (*castra regia*) koji su bili sjedišta županija i u kojima je ugarski knez, a kasnije kralj imao potpunu vlast nad stanovništvom pojedinog kastrova.⁷⁸⁸ U sedmoj glavi pod naslovom *Castra Regia* Keresturi tvrdi da je „čitavo kraljevstvo“ (*totum Regnum*) od početka bilo podijeljeno na „županije“ (*comitatus seu provincias*) i da je u svakoj pojedinoj županiji bio jedan ili više „gradova“.⁷⁸⁹ Navodi da su Mađari neke zatekli pri dolasku, dok je najveći broj tih „utvrđenih gradova“ osnovan za kneza Gejze i kralja sv. Stjepana pod kojim je već bilo 60 županija. Pod naslovom *Comites castrorum* (glava VIII) tvrdi da se vlast zapovjednika kastrova (*comes castri, supremus comes*) protezala na cijelu županiju i da je u cijelosti bila podložna i ovisila o kraljevoj volji. Vlast zapovjednika kastrova bila je sveobuhvatna i protezala se na vojno, civilno, sudsko i gospodarsko područje.⁷⁹⁰ Takvom kastru, koji je prema Keresturiju, kako je navedeno, u potpunosti bio podložan ugarskom vladaru, pripadala su mnoga imanja i pravo ubiranja prihoda iz cijele županije od kojih se financirao i opskrbljivao. Između ostalog istaknuto je da su kastru pripadali „konji za vojne pohode“ (*equi exercitiales*) i da su uz sve ostale prihode imali pravo ubiranja „desetine“ koja je u početku bila dio javnih prihoda da bi ju tek kralj sv. Stjepan pripustio Crkvi.⁷⁹¹ Cilj ovakvog narativa bio je istaknuti suvremenom čitatelju da je ugarski vladar imao vlast nad svim segmentima državnog ustroja.

⁷⁸⁷ To su glava IV (*Limites Regni firmant*); glava V (*Instituti huius utilitas*) u kojoj opisuje način čuvanja granica i glava VI (*Stabilis militia constituitur*). *Isto*, 7-13.

⁷⁸⁸ Od glave VII (*Castra Regia*) do glave XI (*Cives*) prikazan je ustroj gradova (*castra*) kao središta županija; njihovo stanovništvo i podložnost isključivo ugarskom vladaru. *Isto*, 13-25.

⁷⁸⁹ Ovdje se nipošto ne namjeravamo upuštati u problematiku Keresturijeve terminologije za ugarska ranosrednjovjekovna središta županija jer bi to iziskivalo potpuno novi pristup radu. No, važno je napomenuti da pojam *castrum* poistovjećuje s pojmom *munimentum* (utvrda koja ima ulogu zaštite) i *arx* (tvrđava). Zbog toga ćemo u tekstu upotrebljavati termin „kastrom“. Također, pojam *regnum*, koji koristi i za razdoblje vladara prije prvog kralja, upotrebljava kao sinonim pojmu *res publica* u smislu države, tj. teritorija koji je pod vlašću ugarskog vladara. Usp. *isto*, 11, 13, 16.

⁷⁹⁰ Keresturi naglašava da ga u prvom redu zanima vojna vlast koju je imao *comes castri*, no navodi da je u ovom slučaju bilo potrebno prikazati u cijelosti podrijetlo vlasti navedenog instituta kako bi čitatelj lakše mogao shvatiti „cjelokupni vojni ustav u Ugarkoj“ (*universam rei militaris Hungaricae constitutionem*). *Isto*, 15-16.

⁷⁹¹ Popis dobara koja su pripadala kastru naveden je u glavi IX pod naslovom *Bona castrensia*. V. *isto*, 16.

Tu činjenicu nedjeljive vlasti ugarskog vladara pisac naglašava kao drugi jako važan dio stabilnog vojnog sustava u razdoblju koje opisuje.⁷⁹²

U dvadesetoj glavi pod naslovom *Error Verbőczii* („Verbőczyjeva pogreška“) Keresturi tvrdi da Verbőczy jako teško griješi – zapravo koristi još težu riječ „pričinja mu se“ (*magis adhuc hallucinatur Verbőczius*) čime tekstu daje dozu ironije – kada tvrdi da je ugarsko plemstvo izabralo sv. Stjepana za kralja. Tu tvrdnju Keresturi pobija navodeći da prvi mađarski kralj nije biran slobodnim izborom plemstava (*libera electione*), nego da je vlast u Kraljevstvu držao i dobio po pravu nasljedstva (*jure hereditario*). Isto tako drži velikom pogreškom Verbőczyjevu tvrdnju da je sv. Stjepan, kada je postao kraljem, tj. kada je od pape Silvestra II. dobio krunu, zadobio i veću vlast. Suprotno tome Keresturi tvrdi da su svi prethodnici sv. Stjepana imali kraljevsku vlast i da su pod „naslovom kneževa“ (*ducum titulo*) vladali državom kao kraljevi i da je Ugarska zapravo bila kraljevstvo (*vere Reges, Hungariam vero Regnum fuisse*).⁷⁹³ Na ovom se mjestu, pobijajući Verbőczyja, pisac zapravo oštro obračunava sa suvremenim mu percepcijama staleškog ustava prema kojima su staleži oni koji preko Ugarskog sabora biraju i potvrđuju ugarskog kralja. Isticanjem nasljedstva kraljevske vlasti sv. Stjepana kao jedinog merituma prilikom prenošenja vlasti pisac indirektno brani poziciju Josipa II. kao ugarskog kralja po pravu nasljedstva. Jednako važno je i isticanje teze da je jaka i autonoma kraljevska vlast preduvjet jakom i stabilnom vojnom sustavu.

Nakon što je prikazao državni ustroj s naglaskom na važnost uloge kastro kao središta županije, koji je bio podložan samo kraljevskoj vlasti, autor je najviše pažnje posvetio prikazu stanovništva koje je u njemu boravilo u navedenom razdoblju formiranja i jačanja države. Posebno je stavljen naglasak na onaj dio koji je bio obuhvaćen vojnom službom. U glavi XI pod naslovom *Diversae subditorum classes* („Različite grupe podložnika“) navodi se da je u kastru stanovništvo bilo podijeljeno na: „*jobagyones castri, udvornici sive conditionarii, servientes castri sive liberi, cives*“.⁷⁹⁴ Jobagioni su bili ona društvena skupina kastro koja je među svim navedenim kraljevim podložnicima bila privilegirana jer ih je kralj sv. Stjepan obdario zemljom i oslobodio od svih oblika podložnosti, osim što su imali obvezu za njega ratovati. Oni su bili organizirana naoružana skupina (*militia*) koja je imala zadaću čuvati

⁷⁹² Neograničen vladarev utjecaj i vlast prilikom imenovanja zapovjednika kastro, koji je ujedno bio i župan dotične županije s naglaskom da je vlast župana bila velika, ali u isto vrijeme i potpuno podložna ugarskom vladaru, Keresturi u ovom poglavlju navodi na više mjesta u tekstu. Cilj mu je bio pokazati uređenost tog sustava kao antipod partikularizmima koji su nastali slabljenjem kraljevske moći što se negativno odrazilo na vojnu moć. Usp. *Isto*, 41-43.

⁷⁹³ U navedenom pobijanju Verbőczyja Keresturi se poziva na Krčelićevo djelo *Notitiae preliminares: Cl Kerchelius in Notit. praelimin. Period III., 3. Isto*, 33-34.

⁷⁹⁴ *Isto*, 77-78.

kastrum ili ići u vojni pohod pod zastavom zapovjednika kastro kada god je to kralj poželio.⁷⁹⁵ Jobagioni su, dakle po Keresturiju, bili privilegirana i organizirana društvena skupina koja je tvorila stajaću vojsku. Upravo je ta vojska jamčila sigurnost državi na svim razinama: u doba mira održavali su unutarnji red na svom području, dok su oni koji su se nalazili u pograničnim kastrima imali posebnu ulogu čuvanja granice od eventualnih neprijateljskih navala ili pak od pokušaja uvoza i izvoza trgovačke robe koji bi štetio kraljevskoj blagajni.⁷⁹⁶

Jobagyones castris nisu sami činili stajaću vojsku. Tom sustavu su pripadali i vojnici plaćenici (*militēs stipendiarii*) koje je jednim dijelom financirao kralj od prihoda krune, dok su drugi dio financirali nadbiskupi, biskupi, opatovine i plemići posjednici na račun svojih imanja.⁷⁹⁷

Cilj Keresturijeva prikaza slike mađarskog društva i politike u prvom poglavlju djela bio je pokazati da je sinergija kraljevske vlasti i stajaće vojske bila odlučujući faktor stabilnosti u procesu nastanka i jačanja države. U taj vojni koncept bilo je potrebno uklopiti i plemstvo kao posebnu društvenu skupinu koja je, kako je sam pisac pozivajući se na izvore uvedno ustvrdio, bila najizvršniji dio tog društva s pravom nošenja oružja i ratovanja s kraljem u obrani države. Kada se osvrće na porijeklo ugarskog plemstva, Keresturi u glavi XVI pod naslovom *Bona privatorum* („Posjedi privatnih osoba“) piše da je, nakon što je prikazao koje su sve skupine naroda činile stanovništvo kastro, potrebno istražiti istinsko porijeklo posjeda u županiji koji nisu pripadali kastru, odnosno nekoj od skupina ljudi koji su, kako je pokazao, potpadali pod vlast zapovjednika kastro (*comes castris*), nego plemstvu.⁷⁹⁸ Ovom glavom se završava prikaz stanovništva koje je *castrum* imao u podložnosti, a to je, po Keresturiju, isto što i izravna vlast kralj. Nakon toga započinje priču o plemstvu.⁷⁹⁹ Potrebno je primijetiti kako je tekst navedene glave izuzetno važan jer pisac je u njemu, mada je najavio raspravu o porijeklu plemstva, još jednom sumirao navedeno, ali i najavio bitne postavke za koje drži da su važne i da ih čitatelj mora jasno razumjeti. Redom ćemo izdvojiti te ključne poruke: 1) *Atque hi quidem erant populi ad Castrum Regium pertinentes* („Ovo su bili narodi koji su pripadali Kraljevskom

⁷⁹⁵ *Haec erat castrensis illa militia, quae et castrum per vices custodire et sub vexillo comitis castris ad bellum, quoties regi placuit, proficisci debebat. Isto, 18.*

⁷⁹⁶ Dužnosti i obveze jobagiona koji su se nalazili u pograničnim krajevima Keresturi navodi pozivajući se na dekret kralja Ladislava Svetog (CJH, *Sancti Ladislai regis: Decretorum liber II.:17; liber III.:1*). Proces njihova izdvajanja kao vojničke skupine stanovništva već od kneza Arpada prikazuje pozivajući se na Anonima Notara kralja Bele, dok povećanje njihova broja zbog različitih razloga prelaska iz drugih društvenih skupina izlaže prema Kollaru (*Amoenitates*, vol. II.,48-49.) koje taj proces pripisuju kralju sv. Stjepanu. Usp. Keresturi, *De insurrectione*, 18-20.

⁷⁹⁷ *Isto*, 44-45.

⁷⁹⁸ Keresturi, *De insurrectione*, 25.

⁷⁹⁹ Keresturi proces nastanka plemstva, njihovu ulogu u društvu i vojsci, njihove posjede i druge aspekte te društvene skupine obrađuje na gotovo dvadeset stranica ovog poglavlja. *Isto*, 25-44.

kastru“) – ovdje se sintagmom *Castrum Regium* i participom prezenta *pertinentes*, koji se odnosi na imenicu *populi* podcrtava protezanje kraljevske vlasti na navedene pojmove *castrum* i *populi*. 2) *Reliqua Comitatum ... pars inter privatos Barones, Procere Nobilesque*,⁸⁰⁰ *Ducum Regumque collatione distributa fuit* („Preostali dio županija bio je darivanjem kneževa i kraljeva podijeljen između baruna, poglavara i plemstva) – dakle, teritorij županije, koji nije izravno potpadao pod vlast kasta, kneževi i kraljevi su podijelili privatnim posjednicima, tj. plemićima. 3) *Quarum possessionum originem nos inquirere oportet, ita enim veram de Nobilitate Hungarica ideam nobis formare poterimus* („Potrebno je da istražimo porijeklo tih posjeda, te ćemo naime tako moći oblikovati istinsku ideju o ugarskom plemstvu“) – ovdje se povezivanjem porijekla posjeda za koje je već utvrđeno da su ih dobili od kneževa i kraljeva i „prvotne ideje“ nastanka plemstva najavljuje njihova podložnost kralju.

I u ovom slučaju pisac se odlučio definirati svoj stav, sada o porijeklu plemstva, izražavajući neslaganje s još jednom Verbőczyjevom tvrdnjom prema kojoj su svi Mađari prilikom dolaska u Panoniju bili plemići. U navedenoj glavi *Error Verbőczyi*, suprotno od njegova stava piše da su Mađari već prilikom doseljavanja bili podijeljeni u različite društvene skupine od kojih su plemići bili jedna od njih. Isto tako piše da jednako kao i Verbőczy griješe oni koji smatraju da cjelokupno ugarsko plemstvo vuče porijeklo od kralja Sv. Stjepana, tj. da im je on podijelio posjede i plemićki naslov.⁸⁰¹

Coetus nobilium praecellentia („Izvršnost plemićke skupine“) je naslov glave XXII u kojoj pisac sažima svoje viđenje uloge plemstva u prvom razdoblju ugarske povijesti.⁸⁰² Tu „izvršnost“ tumači pozivajući se na razne pojmove i sintagme kojima se plemstvo nazivalo u povijesnim izvorima, a koji, po Keresturiju, upućuju na njihovu vjernost, vojničku privrženost i podložnost kralju. Pisac ih navodi ovim redom: *Regis Servientes, Exercitantes* – ove pojmove tumači činjenicom da su kralju služili u vojsci pod njegovom kraljevskom zastavom; *Equites Aulici, Familiares Regis* – ove nazive za plemstvo (vitezove) tumači navodeći da su bili dio kraljevskog doma.⁸⁰³ Dalje navodi pojmove iz prvog dekreta kralja sv. Stjepana koji dodatno

⁸⁰⁰ U kasnijem tekstu pisac je dao svoje tumačenje porijekla različitih naziva i podjela unutar samog plemstva. To mu nije bio primarno, ali nije ispustio ni taj segment. Vidi glavu XVIII pod naslovom *Barones, procere, nobiles*. *Isto*, 26-27.

⁸⁰¹ Keresturi tvrdi da je pod knezom Geyzom i kraljem sv. Stjepanom jako povećan broj plemića te opisuje okolnosti koje su do toga dovele. Pozivajući se na *Amoenitates* navodi da je veliki broj jobagiona izuzet ispod vlasti kasta i postao dio plemićke skupine – za primjer navodi i turopoljsko plemstvo koje se oslobodilo od podložnosti Zagreba (*a servitio castris Zagrabienensis*). Za predijalce koji su bili podložni biskupu navodi da su „blagohotnšću kraljeva“ („*munificentia Regum*“) zadobili plemićku čast. *Isto*, 32-38.

⁸⁰² *Isto*, 38-40.

⁸⁰³ Sve navedene pojmove tumačenjem potkrjepljuje pozivajući se na *Amoenitates* u kojima Kollar kao sinonime navodi sintagme „*Regium Banderium*“ i „*Regia Domus Regis Hungariae*“. Poistovjećivanje ovih pojmova Kollar

označavaju vojničku ulogu plemstva: *Propugnatores, Defensores imbecillium, Expugnatores adversariorum, augmentatores Monarchiarum* – nakon čega podcrtava da je Sv. kruna i Kraljevstvo bilo sačuvano zaslugom tog vojničkog etosa plemstva koje je, kada je bilo potrebno pred nadmoćnijim neprijateljem, i život spremno polagalo za svoga kralja.⁸⁰⁴ U ovoj je glavi Keresturi ulogu plemstva, njihov odnos prema vladaru i Kruni postavio upravo u okvir koji je najavio u uvodu knjige: vojne zasluge plemstva u očuvanju kralja i kraljevstva su nemjerljive, ali su prirodne i potrebne. Naime, prema njegovom tumačenju, ta je neupitna odanost vladaru, koji je plemićku skupinu i stvorio dajući im posjede i držeći ih pod svojom zastavom u ratu, ono što plemića čini onim što jest.

Prema našem mišljenju mogu se izdvojiti tri segmenta koja su piscu bila važna da ih čitatelj na temelju teksta poglavlja *Hungaria felix* prepozna kao polazište na kojem je počivala vojna snaga ugarske države u tom vremenu. Kako smo već i izdvojili, to su bili: 1) stajaća vojska; 2) plemstvo koje je bilo odano kralju; 3) neupitna kraljevska vlast i autoritet koji su cijeli vojni sustav držali jedinstvenim i učinkovitim.

U glavi XXVII pod naslovom *Militia Hungarica* („Ugarska vojska“) sustavno je prikazano, na temelju prije napisanog, kako je izgledala ugarska vojska u navedenom razdoblju.⁸⁰⁵ Na početku je postavljeno pitanje koliko se vojske, u kojem vremenu i u kojem odnosu prema broju neprijatelja moglo tada okupiti u Ugarskoj. Ovakvim pitanjima pisac ciljano uvodi čitatelja u meritum stvari, koji se tiče rata i vojske i u suvremenom dobu, a to je brzina reakcije na napad neprijatelja i broj vojnika koji su kralju, odnosno vojnim zapovjednicima, mogli biti na raspolaganju. Nazivi koje Keresturi u ovoj glavi koristi prilikom iznošenja navedenih dijelova ugarske vojske su drugačiji i specifičniji u odnosu na njegov gornji prikaz, ali nema odstupanja od sheme. Navodi da je *miles stipendiarius* (vojnici plaćenik) bio prva skupina, koja je bila spremna na oružje, a financirao se iz prihoda Krune i prihodima posjednika u odnosu na veličinu imanja. Drugi dio, koji čini stajaću vojsku, bio je *miles castrensis* – to je onaj najveći dio stajaće vojske koju su činili jobagioni kao stanovnici kasta i koji su ujedno bili posjednici zemlje, a bili su pod vlašću župana odnosno kralja. Njih je, kako Keresturi navodi računajući da je svaka županija mogla dati dvije tisuće vojnika, moglo biti oko stotinu i dvadeset tisuća. Kao treću skupinu navodi plemiće koji su u rat išli pod kraljevim

u tekstu koji Keresturi citira objašnjava tvrdnjom da su plemići u ratu bili odmah uz kralja pod njegovom zastavom te ih se zbog te blizine smatralo dijelom kraljeva doma. *Isto*, 38-39.

⁸⁰⁴ Za primjere plemićke požrtvovnosti navodi primjere provale Tatara, bitke kod Varne i Mohačkog poraza. Etos plemićke vojne odanosti kralju potkrijepljuje citiranjem cijele četvrte glave uputa kralja sv. Stjepana sinu sv. Emeriku iz prve knjige dekreta na koji se tekst već osvrnuo u uvodu knjige. *Isto*, 40.

⁸⁰⁵ *Isto*, 44-48.

stijegom. Procjenjuje da ih je bilo najmanje trideset tisuća. Kao četvrtu skupinu specificira pod nazivom *miles castrensis* (vojnik iz pograničnih županija), dok kao petu i posljednju skupinu pribraja vojsku koju naziva *clientes* ugarske krune iz Rusije, Srbije, Bosne, Vlaške i Moldavije. Navođenjem specifičnih naziva za pojedine dijelove koji su tvorili ugarsku vojsku pisac je razradio svoju, u prethodnom tekstu najavljenju podjelu, na „stajaću vojsku“ (*exercitus stabilis*) i plemićku vojsku. Kao dodatni dio plemićke vojske naveo je da su biskupi i drugi crkveni posjednici pod svojom zastavom sa svojih „prostranih posjeda“ (*amplissimis possessionibus*) vodili u rat „svoje plemiće ili predijalce koji su bili podložni samo vojnoj obvezi“ (*suos nobiles seu praediales, tantum militari oneri subjectos*).⁸⁰⁶ U sljedećoj glavi pod naslovom *Alia ordinaria, alia extraordinaria* („Jedna redovita, druga neredovita“ vojska, op. a.) pisac dodatno potvrđuje i objašnjava svoju tezu o „stajaćoj vojsci“.⁸⁰⁷ Naznačuje da nitko ne smije pomisliti kako je u slučaju izbijanja rata cijela vojska koju je prikazao u prethodnoj glavi išla i rat. To objašnjava činjenicom da je postojala *ordinaria militia* i *extraordinaria*. Pod redovitu vojsku, što je Keresturiju slijedom njegova teksta isto što i stajaća vojska, ubraja „kraljevske plaćenike“ (*stipendiarii Regii*) i jobagione (*jobagyones castris*), kojima se po kraljevoj volji mogu priključiti „graničari“ (*confiniarii*) i pomoćne čete (*auxiliarii*). U neredovitu vojsku, koju tako naziva tumačeći da se okupljala samo u slučaju kada se redovita vojska nije uspijevala uspješno suprotstaviti neprijatelju, ubraja „plemstvo Kraljevstva“ (*nobilitas Regni*).

U bilješci u kojoj objašnjava pod kojim je okolnostima plemićka vojska trebala ići u rat (*insurgere*) i je li morala ići i izvana granica kraljevstva, pozivajući se na „prve ugarske inkunabule“ (*primis Hungaricis incunabulis*), pisac koristi priliku iskazati svoj stav o Zlatnoj buli kralja Andrije II. Na nju se plemstvo, kako smo ranije pokazali, pozivalo kao na temelj staleškog ustava prema kojemu su unutar granica kraljevstva ratovali na svoj trošak, a izvan granica na trošak kralja. Keresturi daje svoje objašnjenje zašto je takvo tumačenje sedmog članka Zlatne bule Andrije II. krivo.⁸⁰⁸ Prema njemu plemstvo je, posebno dok je gajilo „žestoku skitsku narav“ prije nego je pokrštavanjem „omekšalo“ (*emollivit*), u procesu nastanka i učvršćivanja države „moralo ratovati u najudaljenijim krajevima“ (*in remotissimis etiam provinciis militare debuerint*). Tek kada je Ugarsko Kraljevstvo ojačano, učinilo se prikladnim,

⁸⁰⁶ Za navedene „*nobiles seu praediales*“ crkvenih posjeda Keresturi dodaje da su se još nazivali: *benderiales, libertini, udvornici, beneficiarii, hospites i servi*. Isto, 47.

⁸⁰⁷ Detaljan popis onih koji su ulazili u sastav redovite i neredovite vojske Keresturi donosi u drugom dijelu knjige pri osvrtnu na cijelo poglavlje *Hungaria felix*. Isto, 432-433.

⁸⁰⁸ Ovdje pisac doslovno kaže: „Griješe zacijelo oni koji su pokušali dati takvo tumačenje ovoga zakona, bez da su ga dovoljno promotrili, kao da su se plemići unutar kraljevstva obvezivali ratovali o vlastitom trošku, dok su izvan kraljevstva ratovali na trošak kralja“ (*Errant profecto, qui sensum huius legis non satis perspicientes, id inferre conati sunt, quasi nobiles intra Regnum propriis stipendiis, extra Regnum autem regis militare tenerentur*). Isto, 49.

zaključuje, da plemstvo postane njegov čuvar i posebni zaštitnik kraljevske kuće te je zbog te iznimne uloge bilo prikladno da ih se ne izlaže pogibelji izvan granica. Keresturi u istoj bilješci nastavlja žestoki obračun s jednostranom, po njemu krivoj, interpretaciji navedenog članka Zlatne bule. Pozivajući se na Praja donosi tekst Drugog dekreta kralja Andrije II. iz 1231. godine koji nije uvršten u *Corpus juris Hungarici* – „ili zbog lijenosti ili zbog neznanja onih kojima je nekoć bilo povjerena briga za prikupljanje dekreta“ (*sive oscitantia sive ignorantia eorum, quibus colligendorum decretorum cura olim commissa est*). U navedenom Drugom dekretu Andrije II., prema citiranom tekstu koji Keresturi donosi, stoji da plemići nisu obvezni ići u rat ako prije toga nisu pošli plaćeni vojnici, jobagioni i podložnici crkvenih prelata. U slučaju pak prodora neprijatelja u Kraljevstvo, da su svi pojedinačno obvezni braniti domovinu i ako se pokaže potrebnim proganjanjem slijediti neprijatelja i izvan granica. Keresturi zaključuje da navedeni Drugi dekret „jako“! (*abunde*) pobija mišljenje onih koji su na temelju Zlatne bule očitim držali da plemstvo nije bilo obvezno ratovati izvan granica države, a ako bi ipak dragovoljno pošlo van granica, da troškove pohoda snosi kralj. Važno je ustvrditi kako je pisac vrlo vještim tekstom razlažući navedene dekrete osporio sam temelj staleškog ustava koji je regulirao okolnosti plemićkog pohoda u rat izvan granica, a ujedno još jednom pokazao da je u navedenom razdoblju plemstvo bilo odani čuvar kraljevske kuće i zaštitnik kraljevstva.

Keresturi je u prvom poglavlju knjige pokazao, što mu je bio i cilj, da je *Felix Hungaria* nastala kao rezultat uređenog vojnog sustava i da je njen razvitak počivao na njemu. Da bi slika tog sustava, kako smo ga na temelju piščeva teksta prikazali, bila cjelovita, odnosno kako bi pokazao da je sustav bio gospodarski samoodrživ, što je u suvremenoj raspravi o insurekciji bilo od velike važnosti, pisac nije propustio obraditi ni taj segment. Njegova temeljna poruka bila je da kraljeva riznica (*aerarium regium*)⁸⁰⁹, osim uzdržavanjem kraljevskih plaćenika, gotovo ničim nije bila opterećena glede opskrbe ostalog dijela vojske. Pisac je zapravo samo još jednom naglasio ono što je u ranijem tekstu napisao, a to je da se ostali dio stajaće vojske – ovdje taj dio imenuje sintagmom *miles castrensis* – financirao sa svoga posjeda koji je dobio kao podložnik kasta; dok su plemići i crkveni prelati također samofinancirali svoj pohod i pohod svojih podložnika sukladno veličini posjeda kojima su raspolagali. Ovaj prikaz pisac

⁸⁰⁹ U glavi XXXI (*Proventus aerarii regii* – „Prihodi kraljevske riznice“) prikazni su prihodi kraljevske kuće Arpadovića. Sastojali su se od prihoda s posjeda koji su pripadali izravno kući Arpadović, zatim sa županijskih posjeda, s regalnih posjeda diljem kraljevstva te od raznih oblika poreza, carina, prijevoza i drugih davanja koja su se slijevala u kraljevsku riznicu. Kao izvor za popis kraljevskih prihoda pisac u bilješci navodi Palmino djelo *Intorductio in nova Hungariae historia. Isto*, 53-57.

sažima u glavi XXIX pod sugerirajućim naslovom *Facilitas militem sustentandi* („Lakoća uzdržavanja vojnika“).⁸¹⁰

Završni dio prikaza vojnog sustava u prvom razdoblju ugarske povijesti pisac je posvetio risanju idealizirane slike veličanja vojničkog junaštva u tadašnjem društvu. Bilo mu je važno poručiti, ne samo da je *res militaris* funkcionirao besprijekorno, već da je logistička moralna i materijalna podrška u državi prema uspomeni na poginulog junaka i iskazivanje poštovanja njegovoj obitelji bilo vidljivo i poticajno. Pozivajući se na deseti članak Zlatne bule Andrije II. Keresturi zaključuje da je iskazivanje časti i davanje nagrade obitelji vojnika, koji je pred očima svojih suratnika poginuo u boju, bilo propisano zakonima.

Prema našem mišljenju može se zaključiti da je pisac sustavnom razradom teme u poglavlju *Hungaria felix* stvorio jedinstveni zaokruženi tekst, kojim je iz glave u glavu, iz naslova u naslov, obradio postavljene ciljeve. Kroz cijeli narativ prožimaju se i nadopunjuju dvije teze. Prva je da su *res militaris* i *res politica* neodvojive sastavnice jednog društva i države i da se jedno bez drugoga ne može razumjeti. To je sustavno dokazivao prikazujući način na koji je vojni sustav proizlazio iz društvenih, gospodarskih i upravnih odnosa u državi. Druga, koja je posljedica prve, je ta da samo dobro organiziran i stabilan vojni sustav može osigurati „sreću“ države. Kada se ima na umu literatura na koju se pisac pozivao jasno je koliko je njegov tekst pred čitalačkom javnošću bio osnažen i utemeljen. Uz sve to se kroz cijelo poglavlje provlače pitanja o protezanju kraljevske vlasti, o odnosu kraljevske vlasti prema plemstvu i obrnuto, o načinu financiranja stajaće i drugih vidova vojske, o percepciji staleškog ustava i druga koja su bila aktualna u suvremeno doba. Na taj je način projiciranjem suvremene problematike u razdoblje, koje je bilo povijesno polazište staleškog identiteta, u razdoblje koje je obilježeno nastankom temeljnog identitetskog odredišta kojem je *natio Hungarica* pripadala, a to je *Sacra corona*, pisac svojim tekstom ciljano upućivao na koji se način treba riješiti suvremena vojna problematika, odnosno koje je mjesto ugarskih staleža u vojnom sustavu.

U drugom dijelu knjige pisac se osvrnuo na ono što je napisao o prvom periodu ugarske povijesti (glava CCII, *Non prima* – „Ne prvi dio“)⁸¹¹ sažeto prikazujući kako je funkcionirao vojni sustav na temelju prikazanog u poglavlju *Hungaria felix*. Bez obzira na pozitivne okolnosti, koje je prikazao, Keresturi zaključuje da se u suvremenom trenutku zbog specifičnih okolnosti funkcioniranja vojnog sustava prvi period ne može uzeti kao polazište na koje se treba

⁸¹⁰ *Isto*, 51-52.

⁸¹¹ Naslov glave je zapravo odgovor na postavljeno pitanje u prethodnoj glavi: koje razdoblje ugarske povijesti treba uzeti kao normu za raspravu o insurekciji u suvremeno doba (CCI, *Quae periodus pro norma insurrectionis assumenda* – „Koje razdoblje treba uzeti za normu insurekcije“). *Isto*, 430-434.

vratiti u raspravi o insurekciji. Svoju je tezu obrazložio tvrdnjom da je temeljna snaga ugarske vojske u prvom razdoblju počivala na redovitoj stajaćoj vojsci čiji su najznačajniji dio činili *jobagiones castris*.

5.8.2. *Hungaria in ruinam acta* – drugo razdoblje ugarske povijesti

Naslovom drugog poglavlja, čiji prikaz obuhvaća razdoblje 1235. – 1308. godine, pisac upućuje da se radilo o propasti, odnosno urušavanju ugarske države u odnosu na stanje napretka i sreće koje je prikazao u prvom poglavlju.⁸¹² U glavi LIX pod naslovom *Conclusio* („Zaključak“) Keresturi piše da mu je cilj u ovom poglavlju bio prikazati „žalosnu sudbinu“ Ugarske i uzroke koji su do toga doveli kako bi čitatelj mogao sam prosuditi i usporediti pod kakvim je to okolnostima zemlja u prvom razdoblju „došla do vrhunca sjaja i sreće“ (*ad summum splendoris felicitatisque apicem pervenerit*), a pod kakvim je u drugom razdoblju „bila dovedena gotovo do propasti“ (*pene ad interitum deducta fuerit*).⁸¹³ Dvije su temeljne odrednice oko kojih je koncipirao svoj narativ u ovom poglavlju. To su: a) veliko razaranje Ugarske za tatarske provale;⁸¹⁴ b) nestanak kraljevske kuće Arpadovića.⁸¹⁵

S obzirom na sliku stabilne, organizirane, bogate i vojno jake države, s neupitnom kraljevskom vlašću kao poveznicom i preduvjetom takvoga stanja, kako ju je orisao tekstom prvog poglavlja, Keresturi je morao objasniti koji su bili uzroci naglog slabljenja Ugarskog Kraljevstva. Zbog toga je u drugom poglavlju redom iznosio činjenice zbog kojih, prema njegovom mišljenju, sve ono što je u prethodnom razdoblju izdvojio kao preduvjet jake države u novom razdoblju nije funkcioniralo.⁸¹⁶

Na početku poglavlja pisac daje do znanja da je slabljenje kraljevske vlasti bila polazna točka iz koje su proizišle sve druge nedaće koje su zadesile zemlju. Kao preduvjet i početak slabljenja navodi da kraljevi u tom razdoblju nisu slijedili primjere svojih prethodnika, koji su tako dobro uredili kraljevstvo, već su napravili jako puno „političkih pogrešaka“ koje su rezultirale velikim

⁸¹² Latinski naslov poglavlja označava da je Ugarska bačena u propast, u veliku nesreću, da je slomljena u odnosu na stanje prije. Najbliže bi latinskom smislu naslova bili prijevodom „Strmoglavljena Ugarska“.

⁸¹³ Keresturi, *De insurrectione*, 118.

⁸¹⁴ Tatarsku provalu Keresturi iscrpno prikazuje na sedamnaest stranica teksta velikim dijelom citirajući Tomu Arhidakona. Ono što je za koncept ovog poglavlja najvažnije je da na kraju u glavi LVI (*Mala haec ipsis Hungaris adscribenda* – „Ova zla treba pripisati samim Ugrima“) zaključuje da su Ugri sami krivi za sve zlo koje ih je snašlo tatarskom provalom. *Isto*, 96-112.; Za stanje u Ugarskoj u prvoj polovici 13. st. i samu provalu Tatara v. Z. J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century* (New York: Columbia University Press, 1996), 1-180.

⁸¹⁵ Što se tiče propasti dinastije Arpadovića kao izravnog krivca Keresturi apostrofira kralja Ladislava IV. Kumanca. Keresturi, *De insurrectione*, 113-117. O okolnostima vladavine Ladislava IV. usp. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, 255-301.

⁸¹⁶ U ovom poglavlju se najčešće kao izvor navodi drugi dio Kollarovih *Amoenitates* i *Palmine Notitiae*. Keresturi, *De insurrectione*, 71-119., passim.

štetama.⁸¹⁷ Drugi uzrok slabljenja kraljevske vlasti pisac pronalazi u prekomjernoj darežljivosti kraljeva prema crkvenim institucijama i pojedincima.⁸¹⁸ Rezultat tih darivanja bilo je rasipanje posjeda koji su izravno pripadali kraljevskoj kući Arpadovića, ali i onih koji su bili pod kraljevom vlašću kao dio dobara pojedinih županija. Osim sirimašenja kraljevske kuće kao izravne posljedice ovoga procesa što je ujedno rezultiralo nastanakom i bogaćenjem određenog broja oligarha i crkvenih institucija, koji su kao takvi postali kraljevi takmaci, Keresturi kao posebno lošu činjenicu izdvaja da je došlo do potpunog rasapa najvitalnijeg dijela ugarske stajaće vojske. Naime, kako navodi, radilo se o tome da su *jobagiones castri*⁸¹⁹ zajedno sa svojim posjedima dolazili pod vlast plemstva, odnosno postajali su njihovim podložnicima. Posljedica je bila da župani (*comites castri*) više nisu raspolagali vojskom (čija je okosnica u prethodnom razdoblju bila upravo ta skupina – *jobagiones castri*) koju bi na kraljev zahtjev paveli u rat.⁸²⁰

Sliku slabljenja kraljevstva Keresturi nadopunjuje nekim navodima koji se mogu promatrati kao opća mjesta negativnih pojava kada se ima u vidu da su kralj i plemstvo protagonisti staleškog društva. Što se tiče plemstva i prelata to su u prvom redu raskoli i podjele na mnoge stranke, koje su međusobnim sukobima iscrpljivale državu, zatim odanost raznim oblicima raskoši što je prema Keresturiju za posljedicu imalo slabljenje vojničkog duha kod plemstva.⁸²¹ Kada su u pitanju bile negativne pojave kod pojedinih kraljeva, nabraja cijeli niz anomalija i njihovih krivih odluka: podjela kraljevstva među članovima kraljevske obitelji, zatim prevelika strogoća, loš izbor ministara i savjetnika, prevelika dobrohotnost prema pridošlicama iz drugih zemalja.⁸²² Posebno negativna uloga i gotovo isključiva krivica za propast same dinastije Arpadovića pripisana je lošoj vladavini Ladislava IV. Kumanca.⁸²³

⁸¹⁷ Autor u tekstu suprotstavlja dva pristupa: u prvom su razdoblju kraljevi slijedili upute kneza Arpada i kralja sv. Stjepana, dok se u drugom razdoblju kraljevi nisu držali ovih uputa. *Isto*, 71-72.

⁸¹⁸ Ovu tezu obrađuje pod naslovima *Nimia regum liberalitas* („Prekomjerna darežljivost kraljeva“, glava XXXV) i *Bonorum castrensiū dispersio* („Rasipanje dobara koja su pripadala kastru“, glava XXXVII). Za primjere navodi, pozivajući se na Kolarove *Amoenitates*, Kazijevu *Historia Regni Hungariae* (za broj samostana i drugih crkvenih institucija koje su imale posjede) i na Krčelićevu *Historia Ecclesiae Zagrabienensis* (za posjede koje je dobila Zagrebačka biskupija), koliko su dobara kraljevi podijelili nekim biskupijama, kaptolima i samostanima. *Isto*, 72-78.

⁸¹⁹ U gornjem tekstu smo pokazali da su *jobagiones castri* (kako je njihov položaj u društvu za prvog razdoblja prikazao Keresturi) na račun vojne službe dobivali zemlju i da su osim vojne obveze bili oslobođeni svih drugih davanja. Ovdje ih pisac apostrofira kao temeljnu „snagu cvatućeg kraljevstva“ (*vires florentissimi Regni*). *Isto*, 80.; Za položaj *jobagiones castri* u 11./12. usp. Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary* (London: Palgrave Macmillan, 2000), 20-22.

⁸²⁰ O promjeni položaja *jobagiones castri* usp. Engel, *The realm of St Stephen: A history of medieval Hungary, 895 – 1526*, 69-72.

⁸²¹ U glavi XLVII pod naslovom *Luxus* citira Tomu Arhidakona koji ugarsko plemstvo uoči provale Tatara prikazuje kao ljude predane raznim oblicima osjetilnog uživanja s velikim odmakom od vojničkog napora. Keresturi, *De insurrectione*, 86; 93-94.

⁸²² *Isto*, 86-93.

⁸²³ Njegovu vladavinu je prikazao citirajući Palmu (*Notitiae*) i Thurocijevu kroniku. V. bilj. 815.

Slobodno je zaključiti kako je Keresturi u ovom poglavlju vješto prikazao da su sve nedaće, koje su zadesile državu, povezane u prvom redu s neučinkovitim vojnim sustavom kakav je tada egzistirao. Opisujući pojedinačne segmente, koji su do toga doveli, želio je poručiti da su isti problemi vidljivi i u suvremenom ugarskom društvu. Pri tome je posebno stavio naglasak na slabljenje kraljeve centralne moći i jačanje partikularističkih interesa ugarskih staleža.

Važan moment, koji obilježava narativ ovoga poglavlja, je anakrono spominjanje suvremenog ugarskog vladara, cara Josipa II. Keresturi je vladavinu aktualnog ugarskog kralja Josipa II. suprotstavio negativnoj slici ugarskih kraljeva u opisanom razdoblju. Zapravo je postavio pred čitatelja lik Josipa II. kao antipod manama koje je nalazio na prikazanim kraljevima. U glavi XLV pod naslovom *Nimius rigor* („Prevelika strogoća“) kao manu nekih ondašnjih kraljeva istaknuo je strogoću prema podanicima zbog čega su puk i plemstvo zamrzili dotične vladare. Suprotno od toga naveo je da je ugarski kralj Josip II. najbolji primjer velikodušnog vladara koji se zna suzdržati i prijeći preko podaničkih krivica koje traže kaznu.⁸²⁴ Na taj je način pisac otklonio svaku pomisao da bi se aktualni problemi u odnosu ugarskih staleža prema Josipu II., analogno anomalijama koje je istaknuo za 13. stoljeće, mogli dovesti u vezu s mogućim njegovim osobnim manama kao čovjeka i vladara. Bez obzira što ova opaska o Josipu II. zauzima svega nekoliko redaka navedene glave, ona upečatljivo obilježava tekst jer cara stavlja u suprotni položaj prema konkretnoj negativnosti, ali i prema općoj negativnoj slici u okviru koje su prikazani razlozi ugarskog propadanja u obrađenom razdoblju. I ono što je najvažnije, jest činjenica da je pisac poslao jasnu poruku da se složeno pitanje insurekcije ugarskih staleža i druga otvorena problematična pitanja i otvorena neslaganja između cara i staleža ne mogu promatrati u okviru pojednostavljene slike koja je tada bila prisutna u Ugarskoj. Prema tada aktualnoj percepciji ugarskih staleža upravo je car Josip II. bio personifikacija negativne politike bečkog Dvora prema Ugarskoj.⁸²⁵

Kada u *Pars II* analizira vojni sustav s obzirom na način kojim je svojim tekstom u drugom poglavlju prikazao stanje za dotično razdoblje, Keresturi zaključuje da se praksa toga razdoblja nikako ne može uzeti kao polazište za raspravu o insurekciji.⁸²⁶ Kao najvažniji argument za navedenu tvrdnju ističe da u povijesnim dokumentima za navedeno razdoblje nije pronašao nikakvih dekreta koji bi uređivali pitanje vojske i iz kojih bi se moglo vidjeti kako je

⁸²⁴ Apostrofirajući stoičku pravednost i strpljenje koje je, prema Keresturiju, Josip II. gajio kao vrlinu u odnosu prema podložnicima, Keresturi se poslužio stihom koji govori da je veći čovjek onaj „koji pobijedi sebe nego utvrđene zidine“ (... *qui se, quam qui fortissima vincit moenia* ...). Keresturi, *De insurrectione*, 92.

⁸²⁵ To izvrsno potvrđuje sam pisac tekstom predgovora svoga romana koji je napisao u mjesecima nakon careve smrti. Usp. Keresturi, *Josephus II. in Campis Elysiis*, 3-4.

⁸²⁶ Glava CCIII, *Non secunda* („Ne drugo razdoblje“). Keresturi, *De insurrectione*, 434-436.

funkcionirao vojni sustav. Isto tako je istaknuo da je tatarska provala uz unutarnje sukobe različitih frakcija potpuno oslabila kraljevstvo, a posljedica je bila da je s povijesne pozornice nestao najvitalniji vojni faktor, koji je činio glavnu snagu ugarske vojske u prvom razdoblju – *jobagyones castri*.

5.8.3. *Hungaria resurgens* – treće razdoblje ugarske povijesti

Treće poglavlje (*Periodus III.*) Keresturijevog prikaza ugarske povijesti je najopširnije. Obuhvaća dva stoljeća, tj. od početka 14. kada na vlast dolazi Karlo I. Anžvinac do početka 16. stoljeća kada umire kralj Vladislav II. Jagelović.⁸²⁷ Od oko 115 stranica teksta na koliko se ovo poglavlje proteže samo je manji broj (oko 15 stranica) pisac posvetio vladavini Anžvinaca, odnosno 14. stoljeću, dok je ostali dio pripao razdoblju kralja Sigismunda i drugim vladarima 15. i početka 16. stoljeća. Pisac je i u ovom razdoblju ostao vjeran svojoj kronološkoj shemi prikaza ugarske povijesti prema vladavini pojedinih kraljeva mada je poznato da su dolasku na vlast kralja Sigismunda i Matijaša Korvina prethodili građanski sukobi s relativno brzim ili nasilnom smjenom vladara. No, na te se epizode unutarnjih borbi za krunu sv. Stjepana nije osvrnuo. Kao posebno zaslužne kraljeve za ovo razdoblje Keresturi izdvaja Karla I. i Ludovika I. te Sigismunda i Matijaša Korvina, ali im po zaslugama za kraljevstvo pridružuje dvojicu vojskovođa, kako ih titulira, Janka Hunjadija i Mihajla Silagija.⁸²⁸

Što se tiče prikaza vladavine Anžvinaca bilo mu je važno istaknuti da su oba vladara mudrom politikom uspjela otkloniti sve negativnosti u državi koje je opisao u prikazu prethodnog razdoblja, odnosno dodatno ojačati i proširiti kraljevstvo. Karlu I. u zasluge ubraja obnovu kraljevskih prihoda, pacificiranje pobunjenog plemstva, punjenje kraljevske riznice iz koje je financirao vojsku koja je bila pripravna ne samo u vrijeme rata, nego je bila kralju na raspolaganju i u vrijeme mira. Nije se upuštao u detaljnije objašnjavanje, već je na osnovu iznesenog zaključio da se Karla I. s obzirom da je Ugarskoj pribavio unutrašnji mir i otklonio neke vanjske napade s pravom može nazvati „drugim osnivačem Ugarske“.⁸²⁹ Posebno je vidljivo da je prikazu vojnog sustava Karla I. posvetio svega nekoliko rečenica ne upuštajući se u raspravu kojom bi objasnio strukturu tog sustava i druge vladareve pravne ili političke

⁸²⁷ Pisac ne dvoji da s Karlom Robertom započinje razdoblje obnove i napretka Ugarskog Kraljevstva. No, kada je u pitanju vladavina Vladislava II. Jagelovića priznaje da ga je ostavio u trećem periodu jedino kako bi naglasio da Ugarska s njegovom vladavinom, mada je vodila prema propasti, ipak još nije dotaknula dno kao s njegovim nasljednikom. Pri tome je očito ciljao na mohački poraz 1526. godine. *Isto*, 244.

⁸²⁸ Za pojam „vojskovođa“ ili „ratni vođa“ koristi latinsku složenicu *bellidux*. *Isto*, 119. Ulogu Mihajla Silagija prikazao je u procesu dovođenja na vlast Matijaša Korvina. *Isto*, 169-170.

⁸²⁹ *Isto*, 126.

mjere koje su mu prethodile.⁸³⁰ Zadržao se samo na dvije tvrdnje pozivajući se na pisca Ranzana (*teste Ranzano*): da je „velikom brigom“ obnovio vojni sustav, koji je pod prijašnjim vladarima bio uništen, tj. da je stvorio uvježbanu i učinkovitu stajaću vojsku; i da je „zahvalno plemstvo“ kralju u ratu protiv neprijatelja bilo na raspolaganju koliko god je bilo potrebno.⁸³¹ Dakle, bez obzira na kratkoću prikaza, nameće se zaključak da je pisac izdvojio dvije bitne činjenice, koje podupiru njegovu tezu, a koju je iznio u prikazu prvog razdoblja: učinkoviti vojni sustav kao temelj održavanja mira i napretka počiva na dvije poluge – jedna je stajaća vojska (*exercitus stabilis*), a drugu čini plemstvo koje na kraljev poziv odano ide u ratni pohod (*insurrectio*).⁸³² Prikaz vladavine Ludovika I. Keresturi započinje tvrdnjom da se razdoblje dugotrajnog mira u državi pod tim kraljem može usporediti samo s vladavinom kraljice Marije Terezije.⁸³³ U glavi LXX *Triumph*i nabrojani su vojni i politički uspjesi kojima je ovaj vladar na temelju značajne vojne sile proširio, kako autor kaže, Ugarsko Kraljevstvo.⁸³⁴ U prethodnoj glavi (*Virtus militaris* – „Vojnička vrlina“) obrađen je vojni sustav tako da je u cijelosti citirao Palmu za kojega kaže da je podatke za Ludovikovu vladavinu crpio iz Thurocijeve kronike.⁸³⁵ Palmin prikaz podupire tezu, koju Keresturi, ako postoji mogućnost i uporište u literaturi, uvijek iznova prilikom prikazivanja funkcioniranja vojnog sustava za pojedinog vladara želi naglasiti. Tako citirani tekst također navodi da je vojni sustav dijelom počivao na stalnoj plaćeničkoj vojsci, koja se financirala iz državne blagajne, dok su drugi dio činili plemićki banderiji koji su se okupljali na kraljev poziv. Drugi razlog zbog kojega je Keresturi citirao cijeli odjeljak je to što Palma piše da se banderijalna plemićka vojska na pohodima izvan granica kraljevstva opskrbljivala neprijateljskim resursima, dok je unutar države ratovala na svoj trošak. Dakle, niti u jednom slučaju, prema onome što je napisano, vojska u 14. st. nije ratovala na teret kraljeve blagajne. Pitanje opskrbe (financiranja) vojske bilo je jednako aktualno kao i pitanje novačenja i insurekcije te je i to bio razlog zbog kojega je pisac preuzeo citirani tekst. Ovakav se narativ uklapao u niz poruka, kojima je pisac ciljao naglasiti potrebu da u procesu namicanja i opskrbe

⁸³⁰ Za proces uspostave centralne vlasti Karla I. u sukobu protiv velikaša na temelju čega je uspostavio banderijalni vojni sustav usp. Engel, *The realm of St Stephan: A history of medieval Hungary, 895 – 1526*, 130-134.

⁸³¹ Ovu odanost plemstva Keresturi tumači činjenicom da ga je Karlo I. „izbavio od pritiska tirana“! (*a tyrannorum oppressione eripuit*). Tekst kojim je opisao odanost tog plemstava kralju nabijen je značenjem: *grata enim nobilitas duplicatis studiis, quoties necesse fuit, contra hostes ivit*. Radilo se o čenjenici da je Karlo I. sustavno slomio moć oligarha i da je plemstvo išlo u rat („progonilo neprijatelja“) i izvan granica Kraljevstva što nije bilo propisano Zlatnom bulom. Keresturi, *De insurrectione*, 125.

⁸³² Radi se o nižem i srednjem plemstvu (*nobilitas*) koje je bilo Karlov saveznik u borbi protiv magnata. Usp. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, 144-149.

⁸³³ Pisac je želio kod čitatelja pojačati osjećaj oduševljenja za kralja Ludovika I. i tvrdnjom da bi njegov otac Karlo I. ostao štovan da nije ništa drugo za kraljevstvo napravio osim što je za nasljednika ostavio takvog sina. Keresturi, *De insurrectione*, 127.

⁸³⁴ „*Regnum Hungariae tot regnis et provinciis auxit*.“ *Isto*, 134.

⁸³⁵ *Isto*, 130-134.

vojske, što je u aktualnom suvremenom ratu s Osmanskim Carstvom bilo goruće pitanje, moraju sudjelovati i staleži, odnosno svi slojevi društva.⁸³⁶

Keresturi nije problematizirao, dapače vrlo je šturo prikazao unutarnje sukobe plemićkih frakcija koji su prethodili Sigismundovu dolasku na vlast. Isto tako niti u jednom dijelu teksta ne ostavlja prostora za moguće kritičko promatranje Sigismundove unutarnje i vanjske politike. Ono što pisca zanima i što je u njegovom fokusu su kraljevi dekreti koji su ušli u *Corpus juris Hungarici*, posebno zakoni koji su regulirali vojni sustav u državi. Kada u glavi LXXIII piše o Sigismundovim zakonima, koji se ne odnose na vojsku i o drugim njegovim zaslugama za kraljevstvo (pritom se poziva na Palmine *Notitia rerum Hungaricarum*)⁸³⁷, lakonski zaključuje kako je kralj „mudrim zakonima“ tako dobro uredio upravu i pravni sustav da je posljedica toga bila napunjena kraljevska blagajna. Među posebne zasluge izdvojio je osnivanje viteške akademije u Budimu i viteškog reda *Ordo Draconis*, gradnju ili obnovu pograničnih utvrda u kojima su bile smještene stalne plaćeničke postrojbe.

U glavi LXXIV (*Res militaris ordinata* – „Vojni sustav je uređen“) i LXXV (*Insurrectio regulata* – „Regulirana je insurekcija“) Keresturi je obradio Sigismundove zakone koji se odnose na vojni sustav.⁸³⁸ Kako bi istaknuo važnost Sigismundove vojne legislative, osvrnuo se na prikaz drugog razdoblja ugarske povijesti: tada je došlo do rasapa vojnog sustava jer su kraljevski gradovi (*castra*) došli pod vlast plemića, a osnovica vojske, koju su činili *militēs castrenses* (*jobagyones castri*), dijelom su postali plemići, a dijelom plemićki podložnici. Budući da je nestalo tog društvenog sloja koji je činio temelj stajaće vojske u prvom razdoblju, Keresturi zaključuje da je bilo potrebno (pre)urediti vojni sustav. Važno je primjetiti kako je pisac opetovano pred čitatelja iznio svoju tezu prema kojoj je stajaća vojska (u prvom razdoblju su to bili jobagioni) najbolji jamac stabilnog vojnog sustava. Zbog svih razloga koje je naveo u prikazu drugog razdoblja Keresturi tvrdi da je vojni sustav bio slab i da su kraljevi u trećem razdoblju (spoznavši koje su pogreške činili njihovi prethodnici) pokušali riješiti taj veliki problem nedostatka stajaće vojske. Nije apostrofirano na koje se kraljeve prije Sigismunda to odnosilo. Svakako, odnosilo se na Anžuvince. To je vidljivo iz navoda da su institutom

⁸³⁶ Pitanje opskrbe vojske živežnim namirnicama bilo je aktualno i u velikim ratovima koje je vodila Marija Terezija. Koliko je habsburška vlast cijenila doprinos pojedinaca koji su u svojim županijama izvršavali obveze slanja novaka i opskrbe svjedoči primjer podžupana Virovitičke županije Ivana Kapistrana Adamovića. On je zbog redovitog otpremanja novaka i opskrbe vojske za Sedmogodišnjeg rata nagrađen od bečkog Dvora mogućnošću preuzimanja velikog imanja Čepin. Usp. Ivan Erceg, *Ivan Kapistran Adamović, javni djelatnik, veleposjednik i ekonomist* (Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1996), 10.

⁸³⁷ U tekstu je pogrešno naveden naslov Palmine djela: „... omnia Cl. Palma more suo eleganter in *Notitiis regum Hungariae...*“. Isto, 137-138. Usporedbom Keresturijeva i Palmine teksta vidljivo je da je Keresturi podatke preuzeo iz djela kojem je naslov *Notitia rerum Hungaricarum* te da se prilikom citiranja dogodila pogreška. Usp. Palma, *Notitia – pars secunda*, 192-195.

⁸³⁸ Keresturi, *De insurrectione*, 138-147.

banderija prema kojemu su prelati, samostani i magnati pod čije su posjede potpali spomenuta *castra* s posjedima i jobagionima, morali pod svojom zastavom na kraljev poziv opskrbljivati i voditi u rat određeni broj konjanika sukladno broju podložnika ili prihoda. Budući da ni to nije bilo dovoljno, nastavlja Keresturi, teret odlaska u rat pao je najvećim dijelom na srednje plemstvo. Kako bi istaknuo njihov nepovoljan položaj i teret vojne obveze koji ih je iscrpljivao pisac ih naziva „jadnim plemstvom“ („*misera nobilitas*“).⁸³⁹ Sve je to što se ticalo vojnog uređenja, zaključuje Keresturi, bilo provođeno (ovisno o kojem se kralju i o kojem dijelu njegove vladavine radilo) bez sustavnih pravila ili zakona te je to bio još jedan razlog zbog kojega je trebalo zakonski regulirati vojni sustav. Iz navedenog se, dakle nameće zaključak da je cilj bio čitatelja pripremiti i upozoriti na važnost Sigismundove zakonodavne regulative vojnog sustava.

Za Keresturija je Sigismundov peti dakret (1435:5) zakonodavni temelj kojim je regulirano pitanje insurekcije i vojni sustav općenito. Zbog toga je, da bi ga suvremenom čitatelju pojasnio i učinio razumljivijim, cijeli dekret interpretirao razlažući ga u dvanaest točaka kojima je sažeo temeljne odredbe.⁸⁴⁰ U prvoj točki Keresturi uvodno piše da se kralj obvezuje iz vlastitih prihoda braniti i opskrbljivati pogranične utvrde kraljevstva i za obranu kraljevstva uzdržavati dostatnu „plaćeničku vojsku“ (*militia stipendiaria*). Naime, u uvodnom dijelu dekreta doista stoji da se kralj obvezuje iz kraljevskih prihoda uzdržavati čete u pograničnim utverdama za obranu od neprijateljskih provala, ali se u izvornom tekstu dekreta nigdje ne koristi sintagma „plaćenička vojska“ (*militia stipendiaria*). Keresturi, dakle, čitatelju pojašnjava, odnosno suvremenom terminologijom interpretira srednjovjekovne izraze za stalnu vojsku koja se financirala iz kraljevske blagajne.⁸⁴¹ Ujedno je naglasio da je i u navedeno doba postojao dio vojske koji se financirao iz izvora koji se mogu držati nekim oblikom državne blagajne. S obzirom da je stalno bila pod oružjem, sintagma *militia stipendiaria* može se poistovjetiti s *militia stabilis* (stajaća ili stalna vojska). U točki dva Keresturi navodi da, pod uvjetom da pogranične kraljevske čete (opet koristi sintagmu *militia stipendiaria*) ne mogu suzbiti neprijateljski napad, u rat moraju poći banderiji prelata, župana i drugog plemstva koje

⁸³⁹ *Nobiles* su u realnosti u srednjem vijeku često bili toliko siromašni da nisu mogli ispuniti obvezu sudjelovanja u kraljevoj vojsci jer nisu mogli opremiti konja i pribaviti potrebno naoružanje. Stoga je za njih odlazak u rat predstavljao značajan izdatak. Ako pak nisu mogli izvršiti svoju obvezu „odlaska u rat s kraljem“ (*nobiscum et non cum aliquo militare teneantur*), nisu ispunjavali ni *fidelitas* koja se podrazumijevala kada je u pitanju vojna služba. Usp. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, 144.

⁸⁴⁰ Svoj je postupak objasnio rečenicom da ovaj dekret treba sagledati kao temeljni te ga je stoga on sam sustavnije prikazao u susljednijoj (*diligentius*) redakciji članaka: *Leges hae, tanquam fundamentales considerandae sunt, atque ideo paulo diligentius a nobis, aliquot redactae in articulos pertractantur. Isto*, 140-148. Sam dekret ima 9 članaka. Usp. CJH 1435:5

⁸⁴¹ U dekretu se za navedeni dio vojske koriste sintagme *gentes Imperiales* ili *manus nostrae Regiae*. Usp. CJH 1435:5

boravi po županijama i to sa svojim podanicima i boriti se pod kraljevskim banderijem.⁸⁴² U sljedećim točkama redom i pregledno je navodeno, uz citiranje dekreta u bilješkama, pod kojim okolnostima, na koji način i koliki broj vojnika, s obzirom na službu i broj porti koje posjeduju, pojedini plemići moraju povesti u rat. U šestoj točki se dodatno osvrnuo na osobnu insurekciju i druge insurekcijske obveze nekih kraljevskih službenika ili plemstva koje je u kraljevskoj službi te na račun te službe ostvaruje određena primanja. Pozivajući se na članak tri i četiri dekreta Keresturi naglašava da su *Barones, Proceres et Nobiles* obvezni na osobnu insurekciju i, mada na račun časti ili plaće koju primaju od kralja moraju izvesti određeni broj vojnika, isto tako kao i ostali plemići moraju na pojedina trideset i tri podložnika naoružati i opskrbljivati jednog konjanika koji će u rat ići pod banderijem velikog župana dotične županije u kojoj se nalaze sesije podložnika.⁸⁴³ U ovoj i u drugim točkama Keresturi upotrebljava pojmove *insurgere* i *insurrectio* mada ih nema u samom dekretu. Usporedbom izvornog teksta dekreta i Keresturijevih dvanaest točaka u kojima ga je prikazao zaključujemo da je piscu cilj bio suvremenom čitatelju približiti i pojasniti izvorni tekst. Pri tome je naglasak stavio na postojanje i financiranje plaćeničke stajaće vojske kao temeljnog dijela vojnog sustava. Zatim je preglednim prikazom objasnio načine i uvjete podizanje insurekcijske vojske, njeno okupljanje na određenim mjestima, opskrbu, broj vojnika koji su pojedini plemići ili drugi posjednici morali naoružati i opskrbljivati za trajanja insurekcije. Na taj je način čitatelj mogao steći jasnu predodžbu da su na temelju prikazanog dekreta insurekcijske obveze staleža bile višestruke i da je insurekcijska vojska bila onaj dio vojske koji se obrazovao na trošak plemstva kada stajaća vojska nije mogla suzbiti napad protivnika. S obzirom na činjenicu da je i u drugom dijelu knjige Sigismundov peti dekret pisac izdvojio kao temelj insurekcijskog zakonodavstva na koji se po pitanju insurekcijskih prava, ali i obveza trebalo vratiti prilikom svake rasprave o tom pitanju, jasno je zašto mu je bilo važno i zbog čega je imao potrebu reinterpretirati dekret raščlambom koja je, sukladno piščevoj namjeri (na što smo ukazali), bila prilagođena suvremenom čitatelju.⁸⁴⁴

Razdoblje vladanja Sigismundova zeta i nasljednika Alberta Austrijskog prikazano je na temelju njegova dekreta iz 1439. godine, poglavito članaka koji se odnose na vojni sustav. Utvrđeno je kako je „vojne zakone kralja Sigismunda dalje obnovio, pojasnio i u nekom dijelu proširio“.⁸⁴⁵ Nakon toga su u cijelosti citirani članci tri, trinaest i devetnaest. Treći članak

⁸⁴² Za ovu tvrdnju citira 1. paragraf I. članka dekreta 1435:5.

⁸⁴³ V. bilj. 579.

⁸⁴⁴ Usp. glavu CCVII pod naslovom *Leges Sigismundi fundamenta insurrectionis*. Keresturi, *De insurrectione*, 441-445.

⁸⁴⁵ „*Leges porro militares Sigismundi regis renovavit, explicuit et aliqua in parte auxit.*“ Isto, 150.

Albertova dekreta ponavlja odredbe prvog članka Sigismundova petog dekreta te ne donosi ništa novoga: kralj uzdržava vojsku koja štiti granice; insurekcija se proglašava kada ta vojska ne uspijeva pobijediti protivnika. Trinaesti određuje da Ugri imaju pravo raspolagati zarobljenicima ili drugim plijenom, dok devetnaesti propisuje da crkvene osobe ne podliježu plaćanju poreza koji su uvedeni, ali su obvezni kao i drugi na vojnu službu.⁸⁴⁶ Novina u odnosu na 1435:5 je samo u odredbi o raspolaganju zarobljenicima.

Nakon kratkog prikaza poraza kod Varne 1444. godine i unutrašnjih sukoba za krunu sv. Stjepana za Ladislava Posthuma, uslijedio je prikaz uloge i značaja Janka Hunjadija koji je na Saboru 1446. godine proglašen upraviteljem kraljevstva (*Gubernator Regni*).⁸⁴⁷ Keresturi mu pripisuje u zasluge sazivanje Ugarskog sabora za 1454. godinu na kojem je proglašen cijeli niz novih odredbi o insurekciji zbog velike turske opasnosti koja je padom Carigrada postala još očitija. Radi se o odlukama sabora koje su u CJH ušle kao *Drugi dekret* kralja Ladislava Posthuma (1454:2), a Keresturi ih prema Palmi (*Notitia rerum Hungaricarum*) citira u glavi LXXXVI pod naslovom: *Extraordinariam insurrectionem promulgat* („Proglašio je izvanrednu insurekciju“) – pri čemu podrazumijeva da je tu insurekciju proglasio Janko Hunjadi.⁸⁴⁸ U svom osvrtu Keresturi kaže da se lako može ustvrditi kako su ove nove odredbe o insurekciji proglašene zbog ekstremne turske opasnosti te ih u tom svjetlu treba promatrati i uspoređivati sa Sigismundovim petim dekretom.⁸⁴⁹ Dvije su odredbe koje Keresturi uočava i izdvaja kao drugačije, odnosno kao novinu u odnosu na 1435:5. Radilo se o osnivanju posebne komisije koja je trebala skrbiti o redovitom punjenju kraljevske blagajne iz koje bi se onda mogla financirati stajaća vojska. Druga je odredba, iz koje je očito kako se radilo o povećanju broja vojnika s tri konjanika, koliko je na temelju portalne insurekcije bilo određeno 1435:5, na četiri konjanika i dva pješak na stotinu podložnika – ovo je izdvojio kao glavnu razliku. Citirajući članak četrnaest 1454:2 naglasio je da u samom dekretu staji kako se radi o proglašenju „neuobičajene vojne obveze“ („*inconsuetam exercitiationem*“), tj. insurekcije i da je to bilo samo privremeno zbog navedene turske opasnosti te da će ubuduće ostati na snazi odredbe 1435:5 („*antiquam consuetudinem exercitiationis*“).⁸⁵⁰ Zbog toga pisac zaključuje da se prikazana legislativa dekreta 1454:2 ne može uzeti kao norma već kao nadopuna i potvrda temeljnim zakonima o insurekciji kako su sadržani u 1435:5. Iz navedenog proizlazi da je pisac

⁸⁴⁶ Usp. CJH, 1439: *Alberti regis decretum unicum*.

⁸⁴⁷ Keresturi, *De insurrectione*, 154-155.; CJH, *Decretum 1446*.

⁸⁴⁸ Prema prvom članku dekreta 1454:2 Janko Hunjadi je dobio naslov i vlast generalnog kapetana kraljevstva te mu je povjerena briga oko okupljanja i upravljanja vojskom. Keresturi, *De insurrectione*, 158-162.

⁸⁴⁹ Glava XXXVII (*Animadversiones*). *Isto*, 162-164.

⁸⁵⁰ Dekret 1454:2 sadrži mnoge druge specifične odredbe o insurekciji koje se ne nalaze u 1435:5, a Keresturi ih također spominje.

bilo važno naglasiti kako je i ovim dekretom vođena posebna briga o financiranju stajaće plaćeničke vojske, te da se suvremenom trenutku povećala portalna insurekcijska obveza samo zbog ekstremne turske opasnosti.

U glavi LXXXVIII (*Decreto anteriori leges de insurrectione illustrantur* – „Prethodnim dekretom se objašnjavaju zakoni o insurekciji“) Keresturi ponavlja i dodatno pojašnjava svoj zaključak (tezu) iz prethodne glave da su dekretom 1454:2, osim navedenih novina, zapravo dodatno pojašnjeni Sigismundovi zakoni o insurekciji.⁸⁵¹ Na temelju članka četiri 1454:2 Keresturi je ustvrdio da je bio izrađen i da se pri kralju čuvao poimenični registar svih onih koji su bili obvezni na osobnu insurekciju i na izvođenje banderija. Važnost takvog popisa naglasio je tvrdnjom: „Kamo sreće da se takav popis protegao na naše doba“.⁸⁵² Nema sumnje da je Keresturi osvrtno na tobožnji popis insurgenata, koji je postojao već polovicom 15. stoljeća, ciljao povući paralelu prema suvremenom problemu konskripcije koju je sredinom svoje vladavine, uz iznimo snažno protivljenje staleža, u Ugarskoj započeo provoditi Josip II. Poruka čitatelju je očita: ako je postojao bilo kakav oblik popisa vojnih obveznika prije tri stoljeća, koliko je potrebnije da država ima uvid u točan broj ljudstva na koje može računati za potrebe novačenja. Druga stvar na koju je upozorio jest da članak četrnaest dekreta strogo zabranjuje, pod kaznom gubitka života, bilo kakvu mogućnost novčanog ili neku drugačiju vrstu otkupa insurekcijske obveze. Keresturi tekst o Janku Hunjadiju zaključuje osvrtno na njegovu veliku pobjedu nad Turcima koju je opisao u glavi LXXXIX pod naslovom *Celebris de Turcis victoria* („Slavna pobjeda nad Turcima“) spominjući ulogu Mihajla Silagija, Ivana Kapistrana i drugih aktera obrane Beograda.⁸⁵³ No, ključna je piščeva misao da su preduvjeti za takvu slavnu pobjedu bili u svemu onome što je prikazao kao način funkcioniranja vojnog sustava pod gubernatorom Hunjadijem.

Uz sve navedene pojedine momente, kojima je prikazano stanje vojske i uloga Janka Hunjadija, važno je primijetiti da Keresturijev tekst o njemu, kada ga se promatra u cjelini, sadrži i određene poruke, koje nisu eksplicitno iskazane, ali ih se iz teksta može iščitati. To su u tekstu izravno nevidljiva, ali su zapravo opća mjesta, koja pisac na različite načine provlači kroz sve dijelove rasprave, a pridonose njegovoj tezi (možemo je nazvati prikrivenoj) koju pokušava dokazati kroz raspravu i želi je podastrijeti suvremenoj staleškoj javnosti. Tekstom o Janku Hunjadiju to bi bila poruka da Ugarsko Kraljevstvo može ostvariti napredak samo sinergijom centralne vlasti vladara i staleža koji moraju biti svjesni svojih obveza. Bez obzira

⁸⁵¹ Keresturi, *De insurrectione*, 164-166.

⁸⁵² „*Utinam vero tale quodpiam regestum usque ad nostram aetatem pervenisset.*“ *Isto*, 165.

⁸⁵³ *Isto*, 166-168.

što se u prvom redu razlažu i uspoređuju dekreti o insurekciji, jasno se mogu uočiti momenti kao što su važnost stabilne porezne politike kojom se puni centralna blagajna, koja je opet, s druge strane, temelj opskrbe stajaće vojske koja je bila jamac vojnih uspjeha u drugoj polovici 15. stoljeća. Kada se ovome doda popis insurgenata za koji je utvrdio da je postojao u Hunjadijevo doba, može se zaključiti koliko je pisac svojim ciljanim diskursom nastojao utjecati na suvremene stavove ugarskih staleža koji su se, kako smo ranije pokazali, apriori protivili jozefiniskim reformama želeći sačuvati svoje tradicionalne staleške povlastice na način kako su ih oni shvaćali. Keresturi svojim tekstom na temelju povijesno-pravne analize sustavno razgrađuje takve okoštale, njemu suvremene, staleške percepcije ugarskog staleškog ustava.

Prikazu osebujne vladavine kralja Matijaša Korvina i turbulentnim prilikama njegova doba Keresturi posvećuje preko četrdeset stranica svoje rasprave.⁸⁵⁴ Svoju pozitivnu ocjenu njegova kraljevanja objavio je odmah na početku rasprave u glavi XCII pod naslovom *Expectationi publicae respondet* („Odgovorio je očekivanju javnosti“). Budući da se radi o važnom tekstu za našu raspravu, jer je pisac iznio tezu da „sreća ili nesreća“ Kraljevstva bitno ovisi o osobi vladara, donosimo ga u prijevodu:

„I zaista je kralj Matijaš, koji je uz veliku pompu doveden u Ugarsko kraljevstvo, vrlo plodno odgovorio zajedničkom očekivanju naroda. Pod nijednim kraljem (ako se izuzme Ludovik Veliki) Ugarska nije dosegla veći sjaj; stoga je očito da sreća ili nesreća kraljevstva ovisi gotovo jedino o prirodi vladara i odgovarajućim vrlinama za upravljanje narodima, ili, suprotno, o manama i nepoznavanju umijeća vladanja.“⁸⁵⁵

Ovako iskazan stav o kralju Matijašu Korvinu potkrijepljen je opširnim citiranjem Palmina djela.⁸⁵⁶ Palmin tekst se uklopio u piščevu sliku jer zapravo predstavlja jedan veliki panegirik liku i djelu Matijaša Korvina. Redom su bez kritičkog propitivanja istaknute kraljeve vrline, umjetničke aspiracije („*Regia Corvini Bibliotheca*“), sklonost znanosti ali i svetome, nezaobilazna pravednost („*Mortuo Mathia periit iustitia*“), besprijekorno umijeće vladanja koje se očitovalo ukupnim napretkom ugarskog društva na svim razinama i mnoge druge sklonosti i djela koja su ga, prema piscu, odlikovala.

Sukladno svojoj shemi pristupa i prikaza razdoblja vladavine pojedinog kralja Keresturi je u glavi XCVI (*Cura rei militaris* – „Briga za vojni sustav“) zasebnu pažnju posvetio obradi

⁸⁵⁴ *Isto*, 169-212.

⁸⁵⁵ „*Et vero Mathias rex in Regno Hungariae summa cum pompa reductus communi gentis expectationi uberrime respondit. Nullo certe sub rege (si Ludovicum M. excipias) Hungaria ad majorem pervenit splendorem; usque adeo verum est, felicitatem, aut infelicitatem Regnorum unice fere a Principum indole, et virtutibus ad regendos populos aptis, aut contra a vitiis, artisque regnandi ignorantia dependere.*“ *Isto*, 171.

⁸⁵⁶ Usp. *Isto*, 171-184.

vojnog sustava. I ovdje je bez dodatnog komentara preuzet Palmin tekst s bilješkom u kojoj je doneseno jedno cijelo kraljevo pismo u kojem sam Matijaš objašnjava i prikazuje svoj vojni sustav.⁸⁵⁷ Iz sadržaja glave XCVII pod naslovom *Leges militares* („Vojni zakoni“) vidljivo je da je Keresturi imao problema s tumačenjem, odnosno s uklapanjem Matijaševog vojnog zakonodavstva u svoj koncept rasprave o insurekciji.⁸⁵⁸ Naime, na početku je ustvrdio da je kralj kako bi se uspješno suprotstavio ratnoj opasnosti od Turaka s jedne strane i cara s druge strane, uz veliku plaćeničku vojsku koju je financirao iz državne riznice, na novoj osnovi organizirao i insurekcijsku vojsku.⁸⁵⁹ Zatim je na petnaest stranica citirao cijeli dekret iz 1459. godine iz kojeg je vidljivo da su insurekcijske obveze plemstva bile znatno povećane.⁸⁶⁰ Za komentar je napisao samo da je navedeni dekret u mnogome izmijenio temeljne postavke zakona o insurekciji te da je kralj dekretom iz 1471. godine, nakon prigovora staleža, povratio Sigismundove odredbe i da je na saboru 1478. dopustio plemićima otkupljivanje insurekciju za jednu forintu po porti.⁸⁶¹ Keresturi se nije, dakle upuštao u analizu insurekcijskih obveza prema dekretu koji je naveo, mada mu je posvetio toliko prostora, niti je komentirao novoustanovljeni institut otkupa insurekcije. U glavi XCIX pod naslovom *Status aerarii* („Stanje riznice“) navodi da su ratni izdatci uz sve ostale troškove iziskivali velike sume novca te je zbog toga kralj bio prisiljen raspisivati izvanredne i vrlo velike poreze što je izazivalo pobune plemstva.⁸⁶² U tekstu se samo na jednom mjestu spominje da se radilo o izvanrednom porezu od jedne zlatne forinte po porti. S druge strane pisac na više mjesta upečatljivim sintagmama ističe da se radilo o prekomjernim sumama („*enormes sumtus, extraordinaria et gravissima subsidia*“) zbog kojih su žalbe plemstva bile vrlo česte i žestoke („*frequentibus gravissimisque querimoniis*“). Keresturi je, kako bi sačuvao sliku iznimne neporočne vladavine kralja Matijaša, koju je ocrtao u prvim glavama teksta o njemu prije nego što je prešao na vojna pitanja, napisao da te tužaljke i pobune plemstva nisu bile opravdane jer je kralj redovito poreze proglašavao uz pristanak samog plemstva na saboru te je sve bilo iskazano zakonskim odlukama. No, očito je da je pisac u ovoj glavi želio progovoriti ili barem skrenuti pozornost na unutarnje probleme koji su pratili vladavinu Matijaša Korvina. Pitanje uzdržavanja stalne vojske i pitanje poreznih opterećenja su neodvojivi. Matijaš Korvin je uvidio da mu sporadično prikupljena insurekcijska vojska ne

⁸⁵⁷ Radi se o pismu iz 1481. godine koje je Korvin uputio jednom kardinalu na dvoru Ferdina Napuljskog. Kao izvor navodi Praya (*Annales*). U uvodnoj rečenici u bilješci Keresturi kaže da je iz pisma vidljivo kakav je bio način ratovanja (*usus militandi*) u doba Matijaša Korvina. *Isto*, 184-187.

⁸⁵⁸ *Isto*, 185-203.

⁸⁵⁹ V. bilj. 609 i 610.

⁸⁶⁰ Keresturi napomije da ovaj dekret nije ušao u CJH. Kao izvor navodi Prayeve *Annales*.

⁸⁶¹ Ova odredba je suprotna odredbi Janka Hunjadija koji je zabranio otkup osobne insurekcije. Usp. CJH, 1478:4, članak 2 i 3.

⁸⁶² Keresturi, *De insurrectione*, 206-210.

može ni blizu biti od koristi kao što su to bile njegove stalne izvježbane plaćeničke postrojbe te je zbog toga, kako smo ranije ustvrdili ustanovio novčano otkupljivanje insurekcijskih obveza plemstva. I sam Keresturi navodi da je na temelju takve vojske kralj ostvario velike vojne uspjehe. Zbog svega navedenog zaključujemo da su vojno zakonodavstvo i praksa kralja Matijaša Korvina Keresturiju predstavljali problem u tumačenju jer ih je teško uklapao u svoju raspravu o insurekciji.

Suprotno je bilo s osvrtom na razdoblje kraljevanja Vladislava II. Jagelovića. Pozivajući se na Tuberona, Palmu, citirajući Bonfinija, ali također navodeći i druge izvore njegova je vladavina prikazana kao izuzetno loša za državu što zbog osobnih karakteristika vladara, što zbog mnogih drugih negativnih pojava u Ugarskom Kraljevstvu.⁸⁶³ Negativnu sliku stanja u Ugarskoj i uzroke takvog položaja u doba Vladislava II. pisac je iskazao već samim naslovima pojedinih glava: *Eius indoles nimium mollis* („Njegova je ćud odveć krotka“); *Maiestas Regia vilescit* („Kraljevski ugled je propao“); *Aerarium diripitur* („Riznica je opustošena“); *Discordia procerum* („Nesloga državnih poglavara“); *Seditio rusticana* („Seljački ustanak“); *Regni diminutio* („Smanjivanje Kraljevstva“).

Bez obzira na prikazano opće loše stanje u državi, Keresturi tvrdi da je u Vladislavovo doba puno napravljeno po pitanju vojnog zakonodavstva kako bi se zadržala dostatna vojna snaga za obranu zemlje.⁸⁶⁴ Pisac tekst o vojnom zakonodavstvu kralja Vladislava II. započinje suprotnim veznikom *sed* (no) jer je želio poručiti da je na tom području, za razliku od prethodnog teksta u kojem su opisani negativni trendovi, stanje bilo drugačije: „*Sed praesertim in re militari, quae sub Vladislavo rege pariter defluxit, constabilenda coordinandaque multum laboratum fuit*“ („No, posebno je u vojnom sustavu, koji je pod kraljem Vladislavom isto tako oslabio, napravljeno puno da ga se osnaži i organizira“). Razloge takvog stanja rasapa vojnog sustava pisac objašnjava pojavama koje je prikazao u prethodnom tekstu – posebno je naglasio da se zbog ispražnjene kraljevske riznice više nije mogla uzdržavati plaćenička vojska u onom broju kao pod kraljem Matijašom Korvinom. Zbog toga je, prema Keresutriju, pod Vladislavom II. uloženo puno napora da se barem novim odredbama o insurekciji dobro uredi insurekcijska vojska (*nationalis militia* je sintagma koju na ovom mjestu upotrebljava za insurekcijsku vojsku). Pisac sam objašnjava zbog čega se odlučio sažeto prikazati vojno zakonodavstvo na temelju njegovih dekreta.⁸⁶⁵ Razlog pronalazi u tome što navedene Vladislavove odredbe

⁸⁶³ Keresturi, *De insurrectione*, 212-224. Za prilike u Ugarskoj pod Vladislavom II. usp. Engel, *The realm of St Stephan: A history of medieval Hungary, 895 – 1526*, 345-364.

⁸⁶⁴ Keresturi, *De insurrectione* (glava CXI *Leges militares*), 225-226.

⁸⁶⁵ Za dekrete kralja Vladislava II. Jagelovića usp. CJH 1492:1; 1495:2; 1498:3; 1500:4; 1504:5; 1507:6

pridonose boljem upoznavanju zakona ranijih vladara i mogu pomoći pri usporedbi i prikazu starog načina ratovanja. Na kraju je pak konstatirao, dajući ujedno svoj konačni sud, kako se potudio napraviti pregledan sažetak Vladislavovih zakona o vojsci, jer su tako razborito doneseni te bi „kraljevstvo bilo sretno“ da ih se pridržavalo.⁸⁶⁶ Ono što je izdvojio kao problem bilo je opće loše stanje u državi koje je povezo s nepridržavanjem provođenja zakona, odnosno u ovom slučaju tih istih odredbi o insurekciji.

Keresturi nije analizirao zakone, koji se odnose na vojni sustav kronolški slijedom pojedinih dekreta, nego je tematski obradio pojedine segmente. Pisac se pri tome držao svoje ustaljene sheme prema kojoj mu je bilo važno pokazati da je postojala plaćenička vojska koja se uzdržavala iz kraljevih prihoda i da se opća insurekcija proglašavala kada se plaćenička vojska nije mogla uspješno suprotstaviti neprijatelju.⁸⁶⁷ Ono u čemu Keresturi vidi vrijednost Vladislavovih dekreta je činjenica da se u njima nalazi sustavan prikaz redosljeda odaziva,⁸⁶⁸ i popis s brojem vojnika, odnosno banderija⁸⁶⁹ i svih drugih specifičnih obveza, koje su insurekcijski obveznici bilo da se radilo o nadbiskupima, kraljevim službenicima, velikašima ili pak plemićima bez podložnika morali ispuniti prilikom polaska u rat. Keresturi je popis banderija donio takvim slijedom da je po naslovima glava bilo jasno kojim su se redom s obzirom na prihode podizali banderiji: *Banderia regalia* („Kraljevski banderiji“); *Banderia Ecclesiasticorum ordinis* („Banderiji reda koji pripada Crkvi“); *Banderia baronum et nobilium* („Banderiji baruna i plemića“); *Gentes comitatus* („Županijska vojska“).⁸⁷⁰

Na postavljeno pitanje, koje od prikazanih razdoblja treba uzeti za normu insurekcije, u drugom dijelu rasprave u glavi CCVI (*Sed tertia periodus* – „Već treće razdoblje“) Keresturi jasno odgovara da je to upravo *Periodus III*.⁸⁷¹ Za njega je to *aureum Regni Hungariae aevum* („zlatni vijek Ugarskog Kraljevstva“). Svoju tvrdnju potkrjepljuje navodima da u tom razdoblju nije bilo nikakvih građanskih ratova, da su vladali kraljevi, koji su se po svemu isticali u cijelom svijetu, i konačno da je u kolektivnoj svijesti seljaka i u suvremeno doba zadržano sjećanje na dobre prilike toga razdoblja. Uočljivo je, dakle da Keresturi u svom osvrtu na prikazano razdoblje ne ostavlja niti malo prostora u kojem bi se mogla nazrijeti neka negativna pojava.

⁸⁶⁶ Keresturi, *De insurrectione*, 243.

⁸⁶⁷ Usp. glava CXII (*Stipendiarii regii* – „Kraljevi plaćenici“) i CXIII (*Insurrectio generalis* – „Opća insurekcija“), *Isto*, 226-228.

⁸⁶⁸ U glavi CXIV (*Ordo insurrectionis* – „Red insurekcije“) na temelju 1492:1, 1498:3 i 1504:5 donosi zakone koji su određivali kojim su redosljedom s obzirom na dostatan otpor neprijatelju podizani banderiji. *Isto*, 228-229.

⁸⁶⁹ V. bilj. 601, 602 i 603.

⁸⁷⁰ Keresturi, *De insurrectione*, 230-242.

⁸⁷¹ *Isto*, 440-441.

Ono što je u daljem osvrtu postavio u fokus bilo je formulirano pitanjem čiji se zakoni od navedenih vladara trebaju uzeti kao pravilo za vojni sustav, odnosno insurekciju. Odgovor je dao samim naslovom glave CCVII – *Leges Sigismundi fundamentum insurrectionis* („Sigismundovi zakoni su temelj insurekcije“).⁸⁷² Svoju tezu je objasnio navodeći da su Sigismundovi nasljednici u navedenom razdoblju samo potvrđivali njegov Peti dekret ili su ga nadopunjavali pozivajući se na njegove odredbe. Te temeljne odredbe o insurekciji prema dekretu 1435:5 uz nadopunu iz drugih dekreta Keresturi je donio u glavi CCVIII. Prikazao ih je u trinaest članaka prema vlastitoj redakciji s ciljem da čitatelju pojednostavljeno prikaže navedeni zakonodavni okvir koji je držao temeljnim zakonom o insurekciji.

5.8.2. *Hungaria rursum collabens* – četvrto razdoblje ugarske povijesti

Nakon što je na temelju izvora opisao okolnosti turskog zauzimanja Beograda i velikog ugarskog poraza na Mohačkom polju Keresturi je sažeto dao svoje viđenje prilika koje su prethodile takvoj katastrofi, koja je obilježila dva stoljeća, kako sam kaže, ugarske povijesti.⁸⁷³ Razloge propasti nekada „cvatuće Ugarske“ (*florens Hungaria*) on vidi u lijenosti kralja Vladislava, slabosti i plašljivosti Ludovika II., u neslozi velikaša, lošem upravljanju državom i u tome što se plemstvo općenito već duže vremena odmaklo od vojničke službe, odnosno od nošenja oružja (*nobilium longiore ab armis cessatione*).⁸⁷⁴ Ovdje valja uočiti da je Keresturi uz karakteristična opća mjesta, koja su se navodila kao uzrok propasti – nesloga plemstva, loša uprava i poslovična slabost vladara, kao važan uzrok poraza naveo i činjenicu da se plemstvo otklonilo od navike ratovanja, odnosno nošenja oružja. Pod tim je podrazumijevao njihovo neispunjavanje obveze osobne insurekcije. No, od same činjenice na kojoj je inzistirao piscu je bila važnija aktualna poruka: plemstvo je već u 16. stoljeću bilo toliko udaljeno od prakse osobne vojne službe da je to bio jedan od uzroka mohačke katastrofe. Iz ove konstatacije proizlazi logični slijed, što je bila i piščeva namjera, ustvrditi da je dva i pol stoljeća kasnije bespredmetno uzimati osobnu insurekciju kao relevantan realni vojni faktor. Snaga ove poruke unutar Keresturijeva teksta proizlazila je iz sveprisutne svijesti o mohačkom katastrofalnom

⁸⁷² Na navedeni naslov se nadovezuje i sljedeća glava CCVIII (*In compendium redactae* – „Sažeto prikazani“) u kojoj je, kao što sam naslov kaže, sažeto prikazao članke Sigismundova *Petog dekreta*, ali s napomenom da je u obzir uzeo i pojašnjena ili nadopune iz dekreta njegovih nasljednika, posebno kralja Vladislava II. *Isto*, 441-453.

⁸⁷³ Keresturijev opis navedenih bitaka i turskog osvajanja koje je uslijedilo nakon mohačkog poraza je dramatičan. Kao izvor navodi Tuberona i Ranzana. *Isto*, 256. i 265.

⁸⁷⁴ *Isto*, 265. Razmirice i sukobe između plemstva s jedne strane i magnata s druge strane Keresturi pripisuje i Stjepanu Verbőczyju kojeg je optužio da je bio protagonist odvojenog sabora na kojem se okupilo plemstvo bez sudjelovanja prelata, magnata i kralja. *Isto*, 262.

porazu kao presudnom za tursko osvajanje Ugarske uz čije je opis i stavljena navedena piščeva opaska.

Nasuprot navedenim uzrocima poraza nakon kojeg su slijedila intenzivna osmanlijska osvajanja zemalja krune sv. Stjepana, u analizi članaka, koji se odnose na vojne zakone iz dekreta sabora koji su održani pod Ludovikom II., pisac ne nalazi nikakvu zakonodavnu problematiku koja je mogla biti uzrokom poraza. Dapače, nakon prikaza Drugog dekreta iz 1518. godine zaključuje da su zakoni bili promišljeni i razboriti.⁸⁷⁵ Vojne odredbe navedenog dekreta, iako ih navodi kao jedinstveni citat, Keresturi ne donosi redom, tj. slijedom pojedinih članaka samog dekreta prema CJH, već ih je u tekstu iznio prema konceptu prioriteta činjenica koje je želio istaknuti.⁸⁷⁶ Prema njegovom izboru kao važni izdvojeni su sljedeći momenti: 1) potvrđuje se Sigismundov peti dekret kao temelj insurekcijskog zakonodavstva; 2) biraju se dva blagajnika iz plemićkog staleža čija je uloga bila popisati sva dobra kako magnata tako i plemstva s ciljem da se ustanovi točan broj vojnika koje pojedini plemić prema broju podložnika mora opskrbiti nakon proglašenja insurekcije, odnosno da se za plemstvo odredi koliko moraju plaćati za uzdržavanje plaćeničke vojske; 3) posjednici, čija su imanja bila uz granicu prema Turcima, obvezuju se sukladno broju podložnika imati u pripravnosti određeni broj vojnika u stalnoj vojsci; 4) za prelate je utvrđena obveza uzdržavanja vojske s obzirom na desetinu i broj podložnika.

Iz navedenog je vidljivo zašto se Keresturi o vojnom zakonodavstvu Ludovika II. izjasnio pozitivnom ocjenom bez obzira na navedene osobne kraljeve mane i druge pojave tijekom njegove vladavine koje je apostrofirao kao negativne i kao uzrok rasapa. Naime, za potrebe svoga narativa, što se uklapalu u shemu njegova pristupa temi insurekcije, on je navedenim odredbama uspostavio slijed razvoja vojnog sustava, odnosno zakonodavstva koje se temeljilo na Sigismundovom petom dekretu.⁸⁷⁷ Uz to je apostrofirao potrebu popisa podložnika i dobara sa čime je povezo uzdržavanje plaćeničke vojske. Upravo je aktualna problematika popisa stanovništva u zemljama krune sv. Stjepana, na kojoj je inzistirao Josip II., bila neodvojiva od pitanja insurekcije.⁸⁷⁸ I na ovom mjestu, koje je, kako je rečeno, obilježeno opisom sudbonosnih negativnih događaja za Ugarsku, pisac nije propustio poručiti koje su to pozitivne mjere kojih se trebalo pridržavati da bi se izbjegla moguća vojna katastrofa: 1) popis stanovništva i dobara; 2) uzdržavanje stalne plaćeničke vojske kao osnove jamstva sigurnosti

⁸⁷⁵ *Isto*, 251.

⁸⁷⁶ Usp. Keresturi, *De insurrectione*, 249-251. i CJH, 1518:2.

⁸⁷⁷ Keresturi je na više mjesta ustvrdio da je Sigismundov *Peti dekret* predstavljao zakonodavni temelj ugarskog vojnog ustava.

⁸⁷⁸ V. bilj. 707 i 708.

države. A upravo su to bile ključne reformske novine na kojima je bečki Dvor inzistirao kod plemstva krune sv. Stjepana kada je uoči ulaska u rat protiv Osmanlijskog carstva pod Josipom II. inzistirao na kantonalnom sustavu novačenja u okviru čega se zahuktala rasprava o insurekciji.

Dodatni prostor posvetio je Keresturi odredbama dekreta sabora koji su održani između turskog zauzimanja Beograda i Mohačke bitke. Uz niz pojedinačnih odredbi vidljive su dvije bitne novine koje se tiču insurekcije. Prva se odnosi na znatno povećanje broja konjanika koje je pojedini posjednik morao opremiti: jednog konjanika na deset sesija podložnika.⁸⁷⁹ U drugoj se prvi put uz insurekciju veže vojna obveza „seljaka“ (*rusticus*), tj. neplemića, koji su u slučaju velike potrebe na kraljev zahtjev uz prikladno naoružanje morali također osobno poći u rat (*Ut rustici universi parati sint ita ut ... per singula capita ... quinta eorum pars bene armata insurgere possit*).⁸⁸⁰ Mada u kasnijem tekstu na više mjesta u pregledu insurekcijskih obveza navodi vojne obveze podložnika (*colonus*) bilo da se radilo o vojnom porezu ili opskrbi određenog broja vojnika, nigdje se ne govori o izravnoj insurekciji neplemića kao u navedenom slučaju dekreta iz 1526. godine.⁸⁸¹

Kada se usporedi odredba Sigismundova petog dekreta, prema kojoj je trebalo slati jednog konjanika na trideset i tri sesije podložnika, s navedenim propisom iz 1526. g., očito je o kolikom se povećanju opterećenja plemstva na račun portalne insurekcije radilo. Keresturi je na više mjesta izravno ukazivao na činjenicu da su tijekom povijesti insurekcijske obveze predstavljale preveliko opterećenje za plemstvo. Stoga je u povijesno-pravnom prikazu u *Pars I* za četvrto razdoblje upravo i naveo zakonodavne momente kojima je argumentirao tu svoju tezu, kao što je pokazao na navedenom primjeru iz 1526. godine. Dodatnu argumentaciju iznio je u glavi CXLVIII (*Continuae insurrectiones* – „Neprestane insurekcije“)⁸⁸², CXLIX (*Maxima insurrectio sub Leopoldo* – „Najveća insurekcija pod Leopoldom“)⁸⁸³ i CL (*Particulares expeditiones* – „Djelomične insurekcije“).⁸⁸⁴ Pozivajući se na CJH ukazao je mnoštvom primjera na insurekcijska opterećenja tijekom 16. i 17. stoljeća čime je dodatno argumentirao

⁸⁷⁹ V. bilj. 582.

⁸⁸⁰ Od ukupnog broja podložnika na insurekcijski poziv se morala odazvati jedna petina. Usp. CJH, 1526:10; Keresturi, *De insurrectione*, 258.

⁸⁸¹ Pregledom insurekcijskih obveza Keresturi npr. za 1543. godinu navodi da je stotinu podložnika (*colonus*) moralo opremiti i uzdržavati dva konjanika; za 1556. stotinu podložničkih kuća deset pješaka; za 1597. navodi da su podložnici morali podmirivati polovicu troškova insurekcijskih obveza plemstva. Usp. Keresturi, *De insurrectione*, 335, 324 i 326. Usp. CJH, 1543:11; 1556:20

⁸⁸² Najveće povećanje insurekcijskih obveza zabilježeno je za godine 1595., 1596. i 1597. (tri konjanika i tri pješaka na deset porti s napomenom da su konjanici na trošak plemstva, a pješaci na trošak podložnika) tijekom Dugog rata. Keresturi, *De insurrectione*, 320-329.

⁸⁸³ *Isto*, 329-333.

⁸⁸⁴ *Isto*, 333-342.

svoju tezu da je insurekcija plemstva podrazumijevala brojne obveze. U glavi CXLVII (*Immensi sumtus* – „Nemjerljivi izdatci“) Keresturi se uvodno izravno obratio čitateljima navodeći da donosi popis novčanih davanja po određenim godištima od kralja Ferdinanda I. do Leopolda I. kako bi se čitatelji mogli uvjeriti kolikim su novčanim davanjima staleži i redovi, uz druge slojeve stanovništva, sudjelovali u financiranju vojske tijekom ta dva stoljeća.⁸⁸⁵ Istom tezom završio je i prikaz konkretnih insurekcijskih obveza za isto razdoblje: da suvremeni čitatelj dobije uvid kako je tisuće plemićkih obitelji zbog tako velikih izdataka u okviru instituta insurekcije nestalo ili dovedeno do krajnje oskudice.⁸⁸⁶

Što se tiče opisa stanja u Ugarskoj nakon Mohačke bitke do mira u Srijemskim Karlovcima, Keresturi se nije kao u prethodnim poglavljima držao sheme prikaza i tumačenja zbivanja kronološki prema razdoblju vladavine pojedinog kralja. Tekst u kojem je opisao stanje u Ugarskoj od vladavine Ferdinanda I. do Josipa I. pokazuje da se pisac našao pred vrlo zahtjevnim problemom.⁸⁸⁷ Radi se o tome da je to bilo razdoblje ugarske povijesti, koje je zbog navedenih razloga i turskih osvajanja označio kao rasap države, koji je trajao gotovo dva stoljeća,⁸⁸⁸ dok je s druge strane trebao dati ocjenu uloge ugarskih kraljeva iz habsburške kuće (*Reges e domo Austriaca* – naslov glave CXXX kojom započinje prikaz) u tom istom periodu. U navedenoj glavi, nakon što je poimenice naveo sve ugarske kraljeve od Ferdinanda I. do Josipa I., Keresturi nedvosmisleno poručuje da su sve to bili kraljevi puni vrlina te da je Ugarska pod njima „mogla dosegnuti sam vrhunac sreće“ da prije njih kraljevstvo nije bilo toliko upropašteno te su zbog toga svi njihovi pokušaji ostajali uzaludni.⁸⁸⁹ One negativne trendove u državi koje nije mogao izbjeći, a čiji je poticaj dolazio od strane habsburškog vladara, Keresturi je redovito pripisivao kraljevim ministrima. Tako u glavi CXLIII (*Ministerii nisus ad opprimendam nobilitatem* – „Nastojanje ministarstva da zatre plemstvo“) navodi stav ministara koji su smatrali da se uspostava stabilne kraljeve vlasti u Ugarskoj ne može postići bez

⁸⁸⁵ Keresturi navodi da je ovaj popis (*sinopsis*) načinio na temelju CJH (*ex Codice legum Patriarum*). Na dva mjesta u ovoj glavi stiji da su staleži i redovi svojevóljno pristali na navedena novčana davanja pod vidom subsidija: *sponte propria liberaque voluntate sub nomine subsidii; apparet hinc, immensas summas tam a nobilitate, quam et subdito populo pro publicis necessitatibus spontanea Statuum et Ordinum oblatas fuisse. Isto*, 313-320.

⁸⁸⁶ *Isto*, 342-343.

⁸⁸⁷ Na oko pedeset stranica knjige obrađena su, prema piscu, najvažnija zbivanja u Ugarskoj od 1527.-1699. god. *Isto*, 266-313.

⁸⁸⁸ Turska osvajanja zemalja Ugarskog kraljevstva nakon mohačkog poraza nabrojana su u glavi CXXXII (*Turcarum dominatus*). Keresturi ovim redom nabraja i opisuje tursko osvajanje Ugarske: Bosna, Srbija, Slavonija, Moldavija; Vlaška je povremeno bila pod turskom vlašću, a povremeno pod svojim narodnim vođama; Dalmacija je podijeljena između Venecije i Turaka; pod vlašću habsburških kraljeva ostali su samo manji dio Ugarske i Hrvatske. *Isto*, 277-279.

⁸⁸⁹ Istu je tezu ponovio u glavi CXXXVIII u kojoj je u naslovu postavio pitanje „Zašto kraljevi iz austrijske kuće nisu mogli pronaći lijek za ova zla“, dok je kao jedinu zamjerku apostrofirao to što nisu prebivali u Ugarskoj (*Eorum a Regno absentia*). *Isto*, 294-297.

dokidanja *iura et libertates* plemstva i promjene cijelog sistema uprave u kraljevstvu.⁸⁹⁰ S druge strane ono što je prikazao kao neosporno pozitivno što se dogodilo u tom periodu, kao što je oslobađanje ugarskih zemalja od turske vlasti, pisac izričito pripisuje zaslugama ugarskih vladara iz „austrijske carske kuće“.⁸⁹¹

Slijedom teze da se plemstvo nije pridržavalo svojih insurekcijskih obveza, kako su bile propisane dekretima koje je naveo i objasnio, Keresturi je sve negativne pojave stavio upravo u taj kontekst: kada se ne poštuju insurekcijske obveze i kada vojni sustav ne funkcionira u državi nastaje kaos i gubitak teritorija.⁸⁹² Najprije je u glavi CXXXI (*Bella civilia*) redom opisao unutarnje borbe različitih aktera: sukob Ferdinandovih i Zapoljinih pristaša za krunu; Bočkajevu pobunu početkom 17. stoljeća koja je zahvatila Transilvaniju, u kojoj su opustošene mnoge istočne ugarske županije; provalu Gabrijela Betlema, također transilvanskog vođe, u Ugarsku i prema austrijskim zemljama s tatarskom i turskom vojskom 1619. – 1627. godine; pobunu Juraja Rakocija polovicom 17. stoljeća, za kojega također navodi da je s velikom vojskom iz Transilvanije prodirao pustošeći Ugarsku; pobunu pod vodstvom palatina Veselenija (ne spominju se imena Zrinskog i Frankopana, ali se apostrofira okrutno prolijevanje krvi „trojice vođa“! pobune u Bečkom Novom Mestu); zatim Tekelijeva pobuna; i završno, pobunu Franje Rakocija.⁸⁹³ Sve navedene unutarnje sukobe Keresturi je stavio u kontekst stalnih turskih ratova. Na taj je način želio čitatelju prikazati „žalosno stanje“ ugarske države na svim razinama: od rasapa teritorija i stanovništva do toga da kao posebno negativnu sliku takvog stanja dočarava isticanjem činjenice da su Turci čak otuđili slavnu biblioteku Matijaša Korvina koja je bila simbol ugarskog kulturnog identiteta.

Kao jako negativnu i za ugarsko stanovništvo pogubnu pojavu naveo je samovolju plaćeničke carske vojske čiji su vojnici provodili bezakonja i nasilje nad običnim pukom, ali i nad plemstvom.⁸⁹⁴ Izuzetno težak položaja puka Keresturi je prikazao vrlo emotivno navodeći

⁸⁹⁰ Pod zatiranje plemićkih sloboda Keresturi je u ovoj glavi apostrofirao brutalnost nad ugarskim plemstvom pod Leopoldom I. i ukidanje palatinske časti. *Isto*, 301-304.

⁸⁹¹ Glava CXLIV (*Hungaria a Turcis liberata*) i glava CXLV (*Ea gratia domui Austriacae adscribenda* – „Tu milost treba pripisati austrijskoj kući“). *Isto*, 304-312.

⁸⁹² Keresturi glavu CXXX zaključuje tvrdnjom da nije bilo niti jedne vrste zla koje u 16. i 17. stoljeću nije zahvatilo Ugarsko kraljevstvo i da je samo zahvaljujući brizi vladara iz „carske austrijske kuće“ izbjegnuto iz sigurne propasti. *Isto*, 267.

⁸⁹³ Mirom u Szatmáru 1711. g. prestaje razdoblje dugotrajnih sukoba u Ugarskoj, čije je ishodište bilo u otporu habsburškim vladarima. Za okolnosti uspostave mira usp. Ágnes R. Várkony, „The Last Decades of the Independent Principality (1660–1711)“, u: *History of Transylvania, Volume II. From 1606 to 1830*, ur. László Makkai; Zoltán Szász (New York: Columbia University Press, 2002), 430-434.

⁸⁹⁴ Nasilja carske vojske opisana su u glavi CXXXV (*Militum licentia* – „Samovolja vojnika“), a u glavi CXLI (*Militum insolentia non coercitua* – „Raspuštenost, a ne stega vojnika“) je takvo stanje pripisao njihovim neposrednim zapovjednicima i ministrima. *Isto*, 284-292 i 297-298.

mnoštvo primjera, a poglavlje je završio konstatacijom da je puk dospio u tom razdoblju u takvo stanje da mu nije preostala nikakva imovina osim „golog tijela“ (*nudum corpus*).⁸⁹⁵

Sliku raskola i građanskih ratova na području Ugarskog Kraljevstva Keresturi upotpunjuje poglavljem o vjerskim sukobima u državi, odnosno o pojavi sve većeg broja nekatoličkih sljedbenika pod utjecajem reformacije iz Češke i njemačkih krajeva i sukobima koji su među njima nastajali.⁸⁹⁶ U kratkom osvrtu na držanje pojedinih ugarskih kraljeva prema nekatolicima Keresturi je dao do znanja da su se ti sukobi morali izbjeći.⁸⁹⁷ Prema njegovom mišljenju to bi se dogodilo da je neki od kraljeva proglasio „onaj presveti zakon o kršćanskoj toleranciji“ (*sanctissimum illud Tolerantiae Christianae Systema*) koji je proglasio njihov potomak Josip II. Prispodobljavanjem Josipova patenta o vjerskoj toleranciji s negativnim okolnostima vjerskih sukoba u Ugarskoj pisac je poslao snažnu poruku vrijednosti i važnosti reformi koje je provodio suvremeni vladar. Poruka je tim upečatljivija jer je intenzitet sukoba između katolika i protestanata u Ugarskoj desetljećima značajno pridonosio slabljenju kraljevstva.⁸⁹⁸

Narativ četvrtog poglavlja potrebno je sagledavati kao cjelinu, a ne samo na razini pojedinačnih informacija i poruka koje smo u gornjem prikazu izdvojili. Kada ga se tako promatra uviđa se da su povijesne okolnosti, koje je prikazao, poslužile piscu, kako je sam pojašnjavajući cilj i metodologiju najavio u uvodu rasprave, sustavnom analizom dokazivat da je sigurnost države bila neodvojivo povezana s vojnim sustavom.⁸⁹⁹ Insurekcija plemstva kao dio vojnog sustava u prikazanom razdoblju očito nije kraljevstvu osiguravala učinkovitu zaštitu od neprijatelja bez obzira na dobru zakonodavnu pozadinu. Država ne bi zapala u prikazane prilike kaosa – što je temeljna poruka cijelog poglavlja – da je sustav insurekcije bio učinkovit. K tome su prema proglašenim zakonima insurekcijske obveze plemstva (i navedena novčana davanja) bile značajno uvećane u odnosu na prethodna razdoblja da je čitatelju bilo jasno naznačeno kako je institut insurekcije tijekom pojedinih razdoblja podrazumijevao, kao što je pisac uvodno ustvrdio, „nepodnošljive obveze“. Dakle, Keresturi je iskoristio navedene povijesne okolnosti da ukaže na neučinkovitost instituta insurekcije u tom određenom

⁸⁹⁵ Glava CXXXVI, *Oppressio plebis* – „Nasilje nad pukom“. *Isto*, 292-294.

⁸⁹⁶ Glava CXXXIII, *Religionum diversitas* – „Različitost vjera“. *Isto*, 280-282.

⁸⁹⁷ Zabilježio je da Ferdinand I. zbog mira u državi nije progonio nekatolike, ali da su nakon njega pod jezuitskim utjecajem kraljevi odustali od miroljubive politike prema njima. Zbog toga je glavu u kojoj to donosi naslovio: *Aatholicis ansa conquerendi data* – „Nekatolicima je dat povod za žalbe“. *Isto*, 298-300.

⁸⁹⁸ Usp. Eva Kowalska, „Seelenheil und Staatsmacht: Merkmale der Gegenreformation in (Ober-)Ungarn.“, u: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, ur. Rudolf Leeb-Susanne Pils-Thomas Winkelbauer. (Wien-München, R. Oldenbourg Verlag, 2007), 347-357.

⁸⁹⁹ Istu je tezu još jasnije iznio u posljednjoj glavi *Pars I: Id quoque cognovimus, Hungariam tum solum floruisse, cum res militaris recte constituta fuit.* („Naime, spoznali smo da je Ugarska cvjetala samo onda kada je vojni sustav bio dobro uređen“). Keresturi, *De insurrectione*, 397.

razdoblju, ali isto tako da ukaže na anakronizam stavova svih onih koji su u suvremenom trenutku insurekciju promatrali isključivo s aspekta staleških prava. Zadani okvir koji počinje mohačkom katastrofom pisac je zaokružio oslobođanjem ugarskog teritorija pri čemu je ključnu vojnu ulogu pripisao ugarskim vladarima iz habsburške kuće. Na taj je način uputio čitatelja na suvremene analogne okolnosti turskog rat pred kraj vladavine Josipa II. u okviru kojega se vodila suvremena i aktualna intenzivna rasprava o insurekciji.

U završnom osvrtu na četvrto razdoblje ugarske povijesti u drugom dijelu knjige pisac je ponovio da se radilo o razdoblju krajnje opasnosti za cijelu državu u kojoj je vojni sustav stalno bio izložen ekstremnim zahtjevima.⁹⁰⁰

5.8.3. *Hungaria denuo resurgens* – peto razdoblje ugarske povijesti

Osnovne teme u petom poglavlju vezane su uz obnovu i opći napredak Ugarskog Kraljevstva pod Karlom VI.; sudjelovanje ugarskih staleža u ratovima pod Marijom Terezijom i osvrt na neke pozitivne segmente vladavine Josipa II.⁹⁰¹ Naslovi pojedinih glava kojima je prikazana vladavina Karla VI. slikovito poručuju koliko je pisac pozitivno vrednovao njegov doprinos obnovi ugarske države nakon prethodna dva stoljeća rasapa.⁹⁰² Istaknuto je njegovo poštivanje staleških prava i povlastica ugarskog plemstva što je pisac stavio u suprotnost spram prakse prethodnih kraljeva, posebno Leopolda I., koji su, kako navodi, kršili njihove staleške slobode.⁹⁰³

Ono što je zanimljivo jest činjenica da se Keresturi u tekstu, kojim se izravno osvrće na vojni sustav pod Karlom VI., nije upustio u analizu zakonskog članka 1715:8.⁹⁰⁴ U dotičnoj glavi u kojoj raspravlja o uređenju vojnog sustava nije ga niti spomenuo što je bilo potpuno neočekivano s obzirom na značenje tog članka i njegov utjecaj na raspravu o insurekciji. Samo je općenito, ne apostrofirajući niti jedan zakonski članak, ustvrdio da je kralj povećanjem broja

⁹⁰⁰ Naslov glave CCIV (*Nec quarta* – „Niti četvrto“) je ujedno piščev odgovor na pitanje koji se period ugarske povijesti treba uzeti za normu insurekcije. *Isto*, 436-439.

⁹⁰¹ U ovom poglavlju, za razliku od prethodnog, Keresturi ponovno prikazuje razvoj ugarske države kronološkim slijedom vladara.

⁹⁰² Neke glave s upečatljivim naslovima su: CLXII, *Carolus VI. Hungariae Reparator an. 1711.* („Karlo VI. Obnovitelj Ugarske godine 1711.“); CLXIV, *Internam tranquillitatem revocat* („Uspostavlja unutarnji mir“); CLXVIII, *Multa pro utilitate Regni instituit* („Napravio je mnogo toga na korist Kraljevstva“). Keresturi, *De insurrectione*, 365, 367 i 370.

⁹⁰³ Naslov glave CLXV jasno govori o sadržaju i načinu na koji je Keresturi opisao odnos Karla VI. prema ugarskom plemstvu: *Libertates nobilium conservat* („Očuvao je slobode plemstva“). *Isto*, 367-369.

⁹⁰⁴ Naslov glave CLXVII u kojoj govori o vojnom sustavu pod Karlom VI. je *Uti rem militarem* („Isto tako i vojni sustav“). Ova se glava naslovom nadovezuje na prethodnu u kojoj je prikazao da je kralj Karlo VI. uredio politički, porezni i pravosudni sustav iz čega proizlazi da je uredio i vojni sustav. *Isto*, 369-370.

stajace vojske i uvođenjem kontribucije skinuo s plemstva težak teret neprestanog uzdržavanja vlastitih vojnika.⁹⁰⁵

S druge strane vrlo je zanimljivo da Keresturi na istom mjestu u tekstu, kao uzgred, izriče tvrdnju da je kralj plemstvu nametnuo plaćanje kontribucije, iako u zakonskom članku 1715:8 ne stoji takava odredba niti se može pročitati u nekom drugom dekretu koji je sankcionirao car i kralj Karlo VI.⁹⁰⁶ Već smo utvrdili da je navedenim zakonskim člankom kontribucija postala redoviti (stalni) vojni porez za razliku od subsidija koji se raspisivao neredovito, što tvrdi i Keresturi. No, kontribuciju je plaćao samo puk (*misera plebs contribuens*), nikako staleži i redovi.

Ostaje otvoreno pitanje što je pisac ovakvom proizvoljnom tvrdnjom, odstupajući od dotadašnjeg načina tumačenja zakona pri čemu je uvijek za svoje teze navodio o kojem se zakonskom članku radilo ili je citirao dio teksta pojedine odredbe, želio poručiti – posebno kada se uzme u obzir da je na drugim mjestima izričito pazio i bio protiv toga da se sam pojam *contributio* veže uz plemstvo. No, uzme li se u obzir da je osnovna nakana bečkog Dvora bila nametnuti hrvatsko-ugarskim staležima plaćanje poreza, može se pretpostaviti da je pisac na trenutak, namjerno ili nenamjerno, zanemario uobičajeni oprez i izrekao misao kako stoji u tekstu. U prilog ovoj tezi svakako valja pridodati da se poveznica između *status et ordines* i *contributio* na ovom mjestu našla u okviru izlaganja o Karlu VI. o kojem su ugarski staleži imali jednako pozitivno mišljenje kao što je to prikazao i Keresturi.⁹⁰⁷ Tu pozitivnu sliku pisac upotpunjuje već sljedećom rečenicom tvrdeći da je pod kraljem Karlom VI. vojnička disciplina toliko ojačala i napredovala da je ugarsko društvo bilo oslobođeno dotadašnjeg nasilja stajace vojske kojem je bila izložena protekla dva stoljeća.⁹⁰⁸

Na kraju izlaganja o prilikama u Ugarskoj za vladavine Karla VI. Keresturi ponovno naglašava njegovu mirnodopsku ulogu naznačujući opetovano da u njegovo doba u Ugarskoj

⁹⁰⁵ „Deinde, aucta campestri militia, Statibus et Ordinibus loco subsidiorum et dicarum ad stabilem contributionem accedentibus, intolerabile illud conservandarum continuo Gentium onus, quod non modo equestrem modo Ordinem, sed colonos etiam inde a ducentis fere annis pressit, cessavit.“ („Zatim, budući da je uvećana stajaca vojska, kad su staleži i redovi na mjesto subsidija i dike počeli plaćati stalnu kontribuciju, nestalo je onog nepodnošljivog tereta neprestanog uzdržavanja vojnika, koji nije već gotovo dvije stotine godina pritiskao samo viteški red, nego i seljaštvo“). *Isto*, 369-370.

⁹⁰⁶ U prethodnoj bilješci citirana latinska rečenica ne ostavlja drugačiju mogućnost interpretacije: particip prezenta „accedentibus“ se odnosi na imenice „Statibus et Ordinibus“ i nedvosmisleno izražava tvrdnju da su staleži i redovi „pristupili“ plaćanju kontribucije.

⁹⁰⁷ U glavi CLXIX (*Odia familiarum et aemulationem extinguit* – „Dokinuo je mržnju i sukob među obiteljima“) Keresturi piše o mudroj politici Karla VI. kojom je uspio primiriti „drevne netrpeljivosti“ (*inveterata odia*) između ugarskih magnata i plemstva te isto tako između njemačkog i ugarskog plemstva. Keresturi, *De insurrectione*, 371-372. Kontler, *Povijest Mađarske*, 202-207.

⁹⁰⁸ Nasilje stajace vojske nad plemstvom i seljaštvom u Ugarskoj Keresturi je apostrofirao kao jedan od najvećih problema u prikazu prethodnog razdoblja. V bilj. 894.

nije bilo nikakvih nemira, nikakvih povećavanja poreza, nikakvih vojničkih nasilja niti razloga za podizanje insurekcije.⁹⁰⁹ U bilješci u kojoj se osvrnuo na insurekciju naveo je da je, bez obzira što nije bilo nikakve opće insurekcije, plemstvu u ime oslobađanja od svih oblika poreza ostala obveza insurekcije. Ovu je tvrdnju Keresturi potkrijepio citatom zakonskog članka 1715:8 kojeg je nazvao *lex Carolina*. Citirani tekst 1715:8 nedvosmisleno govori da je ugarsko plemstvo, ma kojeg statusa bilo, bilo dužno u slučaju potrebe osobno ratovati za kraljevstvo (*personaliter insurgere*); i izvesti svoje banderije – pod tim se podrazumijevala portalna insurekcije. Navedeno je dodatno argumentirao citiranjem zakonskog članka 1723:6 za kojeg Keresturi kaže da je usvojen na Saboru 1723. godine kako bi nadopunio i pojasnio 1715:8 („*In Comitibus etiam anni 1723 conditus est ea de re articulus 6*“).⁹¹⁰ Citirao je onaj dio članka koji, pozivajući se na *Primae nonus*, potvrđuje da je plemstvo izuzeto od svih oblika plaćanja poreza i kontribucije, ali je ta prerogativa vezana uz obvezu obrane domovine („*Militare nihilominus pro Regni defensione teneantur*“).

Ostaje nerazjašnjeno zašto je Keresturi u svega nekoliko stranica po pitanju odnosa insurekcije i kontribucije iznio suprotne stavove. Kao što smo ustvrdili, u glavi CLXVII (*Uti rem militarem*), u kojoj je izravno obradio vojni sustav u Ugarskoj za vladavine Karla VI., zanemario je zakonski članak 1715:8 uz tvrdnju da je plemstvu nametnuta kontribucija, dok se na sam tekst istog članka osvrće i komentira ga tek u bilješci u glavi CLXX (*Quietem Hungariae procurat*) iznoseći potpuno suprotan zaključak: plemstvo je oslobođeno svakog oblika plaćanja poreza, posebno kontribucije, ali je na račun te prerogative bilo obvezno na osobnu i portalnu insurekciju.

Okosnica izlaganja o stanju u Ugarskoj za vladavine Marije Terezije bazira se na sudjelovanju ugarsko-hrvatskog plemstva u ratovima Habsburške Monarhije protiv Kraljevine Pruske. To je sudjelovanje imalo pravno uporište na zakonskom članku 1741:63 čije je odredbe pisac po točkama prikazao.⁹¹¹ Ono što je želio učiniti vidljivim i što je očito u svakoj rečenici teksta o Mariji Tereziji je namjera prikazati neupitan skladni odnos između kraljice i staleža i redova. Za sliku tog odnosa Keresturi je patetičnim prikazom opisao događaj kada se Marija Terezija, koja se u dramatičnim okolnostima napadnuta od mnogih neprijatelja bez vojske i novca,

⁹⁰⁹ CLXX, *Quietem Hungariae procurat* („Ugarskoj je osigurao mir“). *Isto*, 372-374.

⁹¹⁰ Istu tezu o Karlovim zakonima o insurekciji na temelju dekreta iz 1715. i 1723. godine ponovio je u drugom dijelu knjige, u glavi CCV (*Nec quinta* – „Niti peti“). Keresturi najvažnije odredbe iz ta dva dekreta spaja u jedinstveni citata: *Nobiles et omnes illos, quos sub nomenclatione hac lex complectitur, pro Regni defensione militare, adeoque personaliter insurgere, suaque respective Banderia producere et praestare teneri, idque Regem quoties necessum iudicaverit, ad conformitatem hactenus sancitarum legum admodo imposterum quoque desiderare et exigere posse*. *Isto*, 439-440.

⁹¹¹ *Isto*, 377-381.

pojavljuje pred ugarskim staležima i redovima držeći u naručju sina Josipa: potreseni tim prizorom i uviđajući opasnost u kojoj se Kraljica dolaskom na vlast našla staleži i redovi pod vodstvom palatina Palfija uz isukane mačeve kliču: *vitam et sanguinem*.⁹¹² No, osim opisane scene, koju je preuzeo od drugih pisaca, za Keresturijev tekst je važnija rečenica kojom poentira ističući vojnički etos ugarskog plemstva: *Omnes repente milites fiunt, neque aliud iam in omnium ore, quam arma et bellum, versatur*.⁹¹³ U glavi CLXXV (*Insurrectionis felix progressus* – „Sretno provođenje insurekcije“) prikazao je i sudjelovanje vojske iz Hrvatske i Slavonije, posebno Trenkovich vojnika, koji su, kako navodi Keresturi, po svjedočenju raznih pisaca, sijali strah diljem Europe.⁹¹⁴ Osim sudjelovanja ugarsko-hrvatskih insurekcijskih vojski u ratovima Marije Terezije Keresturi je obradio još jedan vojni segment: prikazao je sustav funkcioniranja Vojne krajine u to doba.⁹¹⁵ Za njega je neupitno da je kraljica tako dobro uredila i učvrstila područje Vojne krajine Hrvatske, Slavonije, Temišvara i Transilvanije te je tako uređena granica prema Osmanskom Carstvu bila sigurna obrana od mogućeg napada. Uz to je naglasio kako je sve to napravljeno na trošak carske riznice te da je lokalno plemstvo i stanovništvo bilo oslobođeno teškog tereta kojeg je za izdržavanje obrane prema Turcima snosio. Prema Keresturiju, tako uređena Granica, mogla je prema potrebi podići više od šezdeset tisuća dobro naoružanih i izvježbanih vojnika.

U Keresturijevom tekstu o Mariji Tereziji ne nazire se niti jedna naznaka bilo kakvog otvorenog pitanja na relaciji bečki Dvor prema ugarsko-hrvatskim staležima. U glavi CLXXVI (*Beneficia M. Theresiae in gentem Hungaram* – „Dobročinstva M. Terezije prema ugarskom narodu“) nabrojani su mnogi aspekti kako s upravno-političkog područja tako i s gospodarskog i demografskog koji, prema piščevu mišljenju, zorno pokazuju koliko je Ugarsko Kraljevstvo u to doba napredovalo.⁹¹⁶

Sličan je pristup prikazu aktualne vlasti Josipa II. Uvodno je dao do znanja kako je sasvim očito da je „cijela Monarhija zadobila drugačiji oblik“ na svim upravno-političkim razinama i da on sam, bez obzira što se u prvom redu bavi pitanjima vojnog uređenja, ne želi pobjeći od izricanja svoga mišljenja o caru Josipu II.⁹¹⁷ No, nakon literarno dramatičnog uvoda

⁹¹² Za Keresturija je ovaj događaj neupitan što dokazuje u bilješci pozivajući se na da „ovu scenu lijepo opisuju mnogi povjesničari“. *Isto*, 376

⁹¹³ „Odjednom su svi postali vojnici i ništa im drugo nije bilo na usnama osim oružje i rat (podcrtao autor).“

⁹¹⁴ *Isto*, 381-384.

⁹¹⁵ U glavi CLXXVII (*Confinia ordinata* – „Uređena je Vojna granica“) kaže da je pitanje Vojne krajine iznimno važno i da se uklapa u ono što svojom knjigom želi postići, a to je prikaz rasprava o vojnom sustavu. *Isto*, 387-388.

⁹¹⁶ Nezaobilazna Keresturijeva tema koju nije propustio istaknuti je skladan odnos između kraljice i ugarskih staleža i redova jer je kraljica čuvala njihove slobude. *Isto*, 384-387.

⁹¹⁷ *Isto*, 391.

nije uslijedila najavljena rasprava ili kritika, već je pisac u pozitivnom tonu prikazao što osobne careve vrline, što njegove, prema Keresturiju, dobre političke poteze.⁹¹⁸

Na stanje vojske pod Josipom II. Keresturi se osvrnuo lakonski zaključujući da Ugarska pod njim ima najviše stajaće vojske ikada u povijesti i da ne treba strahovati da će netko biti poslan u rat na račun insurekcije jer je car taj institut ukinuo.⁹¹⁹

U osvrtu na peto razdoblje ugarske povijesti, s obzirom na prikazano, pisac je na kraju odbacio bilo kakvu mogućnost da se za normu insurekcije uzmu navedene odredbe Karla VI. ili način na koji je određena (ili proglašena) generalna insurekcija 1741. godine.⁹²⁰ Za Karlove zakone (*lex Carolina* je sintagma koju upotrebljava za njegove odredbe o insurekciji iz 1715. i 1723. godine) zaključio je da su načelni, a za insurekciju iz 1741. godine da je bila izvanredna te kao takva ne može biti razmatrana za normu koju bi trebalo uzeti kao osnovu za raspravu ili traženje mogućeg rješenja aktualnog položaja i značenja insurekcije.

5.9. Keresturijevi prijedlozi i sudbina njegove rasprave o insurekciji

5.9.1. Prijepori o položaju insurekcije na temelju prikazanog u prvom dijelu rasprave

Pisac je drugi dio knjige započeo tako da je pred čitatelja postavio najvažnija pitanja, odnosno dvojbe glede insurekcije, za koja je smatrao da ih treba obraditi i o kojima je kanio iznijeti svoje mišljenje.⁹²¹ Svako je pitanje ujedno i naslov pojedine glave u kojoj ga pisac elaborira.

Prvo glasi: „Može li se bez Sabora proglasiti insurekcija“ (*An sine Diaeta insurrectio promulgari possit*).⁹²² Keresturi deciderano tvrdi da pravo proglašenja insurekcije pripada kralju,⁹²³ a da se primjeri u CJH kada je to pravo bilo pridržano Saboru odnose na razdoblja

⁹¹⁸ Nabrojane su neke reforme: od ukidanja ispraznih protokolarnih običaja na carskom dvoru kao što je prigibanje koljena pred carem do ukidanja cenzure i drugih reformi na upravnom, gospodarskom, političkom i sudskom području. Posebno je istaknuta careva poslovična pravednost, koju je usporedio s pravednošću Matijaša Korvina, te „Patent o vjerskoj toleranciji“ (*Decretum tolerantiae christianae*) koji je za Keresturija dovoljan razlog (i da car ništa drugo nije učinio) da se njegova vladavina zapamti kao dobra. *Isto*, 391-396.

⁹¹⁹ Glava CLXXXV, *Res militaris*. *Isto*, 395.

⁹²⁰ V. bilj. 910 i 911.

⁹²¹ Ta svoja otvorena pitanja koja su se ticala insurekcije nazvao je *Dubia et difficultates* („Prijepori i poteškoće“) kako glasi i naslov glave CCIX. kojom je najavio da će pokušati objasniti brojne nedoumice koje se pojavljuju kod tumačenja zakona o insurekciji. Keresturi, *De insurrectione*, 453-454.

⁹²² *Isto*, 454-459.

⁹²³ Nadopunu je postavio pitanjem *Quis insurrectionem promulgandi ius habeat* („Tko ima pravo proglasiti insurekciju?“) gdje je također ustvrdio da to pravo pripada kralju, ali s napomenom da postoje primjeri kada je pravo proglašenja insurekcije, s obzirom na izvanredne okolnosti pripalo palatinu i kapetanu kraljevstva. *Isto*, 459-462.

kada je premoć staleža i redova dezavuirala kraljevsku vlast što je uvijek bilo pogubno za državu – za primjer je naveo razdoblje Jagelovića uoči mohačke katastrofe. To što su pojedine zakonodavne odredbe proglašavane na Saboru uoči ili za vrijeme trajanja insurekcije, prema Keresturiju, ne treba miješati s inicijalnim proglašenjem insurekcije kada je u pitanju bila ratna opasnost. Niz primjera, kojima je potkrijepio svoju tezu, završio je navodeći 1715:8 prema kojemu je kralju bilo pridržano proglašavati insurekciju. Zaključio je da se na Saboru određuje norma insurekcije ili kontribucije, ali da Sabor nije nadležan kod samog proglašenja insurekcije. Drugim se pitanjem obračunava sa staleškim shvaćanjem da je osobno sudjelovanje plemstva u ratu vezano isključivo uz kraljevu osobnu nazočnost: *An regis praesentia necessaria* („Je li nužno prisustvo kralja“).⁹²⁴ Naveo je nekoliko odredbi iz CJH prema kojima je osobna insurekcija plemstva bila uvjetovana kraljevom prisutnošću u konkretnoj bitci. No, primjerom pogibije Ludovika II. na Mohačkom polju postavio je protupitanje što dobiva kraljevstvo ako kralj u bitci pogine. I drugim protupitanjima dao je do znanja koliko je inzistiranje staleža, prema kojem je osobna insurekcija obvezna jedino u slučaju kraljeve nazočnosti, bez osnove i anakrono. Konstatirajući kako se događalo, ali se i u budućnosti može dogoditi da je kralj star, slab ili na bilo koji način nesposoban za bitku, ili da u isto vrijeme može doći do dvije bitke u kraljevstvu Keresturi je suočio čitatelja s bizarnošću teze ugarskih staleža glede uvjeta da je za osobnu insurekciju plemstva potrebna kraljeva nazočnost u dotičnoj bitci.

Trećim pitanjem Keresturi se osvrnuo na način i obvezu sudjelovanja crkvenih institucija u insurekciji.⁹²⁵ Zaključio je da su oni na račun desetine, koju su dobivali, bili upisani u popis onih koji su u slučaju insurekcije morali izvesti svoj banderij – *Banderiati*. No, na kraju je dodao da više nisu obvezni opskrbljivati svoj banderij na račun desetine jer su tim novcem već neko vrijeme uzdržavali pogranične utvrde i posade u njima te nisu mogli biti dva puta opterećeni na račun istog prihoda.⁹²⁶

Četvrtim se pitanjem nadovezao na prethodno problematizirajući je li kler bio obvezan na osobnu insurekciju: *An clerus personaliter insurgere teneatur*.⁹²⁷ Zapravo je dao pozitivan odgovor na preoblikovano pitanje, treba li svećenstvo u suvremenim okolnostima biti oslobođeno osobne insurekcije na koju je Sigismundovim i drugim zakonima bio obvezan. Petim pitanjem je tražio odgovor o tome je li potrebno da „Banderijati“ prema starom običaju uzdržavaju i u slučaju insurekcije izvode svoje banderije: *An banderia seculariorum*

⁹²⁴ *Isto*, 462-469.

⁹²⁵ *An clerus banderia servare debeat* („Treba li kler uzdržavati banderije“). *Isto*, 469-474.

⁹²⁶ Ovu tvrdnju nije potkrijepio navođenjem zakonodavne odredbe ili drugom literaturom.

⁹²⁷ *Isto*, 474-475.

subsistant.⁹²⁸ Uz pozitivana odgovor na ovom se mjestu više pozabavio pitanjem svođenja različitih grupa plemstva pod isti nazivnik: *nobilitas* – čime je istaknuo da nekadašnji *barones* (baruni) imaju iste obveze kao ostalo plemstvo.

Peto pitanje bilo je ključno jer se odnosilo na najvažniju problematiku suvremene rasprave o insurekciji, a o kojem su postojala dva suprotstavljena stava: *An portalis insurrectio cessaverit* („Je li prestala obveza portalne insurekcije“).⁹²⁹ Keresturi je na samom početku iznošenja svoga mišljenja decidirano ustvrdio da je portalna insurekcija najvažniji i najznačajniji dio insurekcijskih obveza, koje je ustanovio kralj Sigismund i koju su potvrdili svi vladari poslije njega, te da kao takva sve do suvremenog razdoblja ničim nije dokinuta. No, u isto je vrijeme istaknuo da je to „pitanje od velike važnosti jer iziskuje temeljitu analizu“ (*cum haec quaestio maioris indaginis summiq;ue momenti sit*) stavova jedne i druge strane. Upozorio je čitatelje da se najprije treba raspraviti o tome podrazumijeva li postavljeno pitanje obvezu uzdržavanja portalne insurekcijske vojske samo u slučaju proglašenja opće insurekcije ili i obvezu uzdržavanja iste te vojske i u doba mira radi pripravnosti u slučaju potrebe obrane zemlje. U svom odgovoru Keresturi se pozvao na prvi članak Sigismundova petog dekreta. Prema njegovoj interpretaciji u navedenom članku stoji da su svi obveznici portalne insurekcije bili dužni uzdržavati vojsku i u razdoblju mira za obranu domovine. Dodatne argumente je iznio navođenjem nekih članaka iz dekreta kralja Vladislava II. i Ludovika II. Što se tiče vladavine kraljeva iz „austrijske kuće“ Keresturi zaključuje da je zbog okolnosti permanentne turske opasnosti sama kraljevska kuća imala ogromne izdatke za stajaću vojsku te je zbog toga više inzistirala na porezu, nego na insurekciji.⁹³⁰ Kao primjer takvog dragovoljnog pristanka ugarskih staleža i redova da „iz vlastitog džepa“ (*e propria bursa*) izdvoje određenu sumu za uzdržavanje stajaće vojske naveo je zakonodavne odluke iz 1649., 1655. i 1659. godine prema CJH.

Sljedeći korak bilo je tumačenje Karlova zakona 1715:8 (*lex Carolina*) kojim je uvedena redovita kontribucija za uzdržavanje stajaće vojske. Keresturi zaključno tvrdi da je tim zakonom dokinut samo institut partikularne insurekcije – nikako i opće! U nastavku iznosi svoj generalni zaključak na kojem je gradio cijelu svoju raspravu i kojim se nedvosmisleno svrstao

⁹²⁸ *Isto*, 475-478

⁹²⁹ Keresturijev tekst je neposredni dokaz da je pitanje portalne insurekcije bilo ono oko kojeg su se suprotstavljala mišljenja: *Gravis iam dudum nostrates inter ea de re fervet disputatio, cum alii quidem, iique pauciores, eam hodie dum subsistere debere affirmarent, alii contra eam introducta sub Carolo VI. stabili contributione penitus desiisse contenderent*. („Među našijencima se o ovoj stvarima vodi živa rasprava, jer jedni, a njih je manje, tvrde da se ona još i danas mora obdržavati, dok drugi tvrde suprotno da je prestala, budući da je pod Karlom VI. uvedena redovita kontribucija“). *Isto*, 478-489.

⁹³⁰ Za primjer uzdržavanja vojske na račun portalne insurekcije citirao je 65. članak iz dekreta 1609. godine. *Isto*, 482-483

na stranu one „manjine“, a time ujedno i bečkog Dvora, koja je zastupala mišljenje da je ugarsko plemstvo i nakon 1715:8 bilo obvezno na portalnu insurekciju:

Mea igitur sententia stabili contributione introducta tantum particularis insurrectio portalis, neutiqum autem generalis sublata est. Atque ideo, quoties generalem insurrectionem indici contigerit, praeter insurrectionem personalem gentes etiam juxta proportionem a Divo Sigismundo Imp. praescriptam levandas statuendasque esse, intime me persuasum esse declaro. („Dakle, prema mojem mišljenju, nakon što je uvedena redovita kontribucija, samo je dokinuta djelomična portalna insurekcija, nipošto i opća. Stoga izjavljujem da sam ja duboko uvjeren da se, ukoliko se desi proglašenje opće insurekcije, osim osobne insurekcije mora podići i uzdržavati vojska sukladno propisu koji je proglasio blaženi car Sigismund“).⁹³¹

Keresturi dakle ne ostavlja niti malo prostora drugačijem tumačenju.⁹³² No, ono u čemu je njegova argumentacija najslabija je gotovo proizvoljno tumačenje prema kojem je zakonski članak 1715:8 podrazumijevao uvođenje stalne kontribucije te da je slijedom toga prestala samo obveza djelomične portalne insurekcije. Naime, tako izrečena misao ne stoji u samom članku, a Keresturi svoj zaključak temelji na slobodnijoj interpretaciji odredbe prema kojoj je plemstvo i dalje prema navedenom članku obvezno štititi zemlju podizanjem svojih banderija, što je on interpretirao kao njihovu obvezu na portalnu insurekciju u slučaju proglašenja opće insurekcije. Svjestan te slabosti u bilješci je dodatno protumačio zašto se pod podizanjem banderija mora podrazumijevati podizanje portalne insurekcijske vojske.⁹³³ Pozvao se na svoj tekst u glavi CXCIX na osnovu kojeg je ponovno ustvrdio da je pojam „banderij“ (*banderium*) „generički naziv“ (*genericum nomen*) pod kojim se podrazumijeva ne sam vojsaka koju podižu *Banderiati*, već i banderijalna vojska koju daju pojedine županije, a tu vojsku, kako dalje obrazlaže, čine vojnici (*gentes*) pojedinih plemića na račun portalne insurekcije. To je protumačio, bez pozivanja na konkretan zakonski članak, izrazom: *Comitatus banderia sua levent* („neka županije podižu svoje banderije“) – za koji je samo ustvrdio da se često može pročitati u zakonima.

S obzirom na zauzeti stav u odgovoru na peto pitanje Keresturi se šestim pitanjem osvrnuo na još jedan problem na koji je smatrao dvojbenim i koji je iziskivao obrazloženje: *An gentes*

⁹³¹ *Isto*, 485.

⁹³² Kao uvod citatu spomenutog osmog članka iz 1715. godine napisao je da svatko tko malo pozornije pročita članak te ga odmjeri ozbiljnom prosudbom ne može iz njega zaključiti ništa drugo osim onoga što je on sam zaključio. Nakon citiranog teksta članka ponovno decidirano tvrdi da navedenim zakonom nije dokinut niti jedan dio „iz stare obzeze insurekcije“ (*ex veteri insurrectionis obligatione*), već da je redovita kontribucija uvedena samo kako bi se osiguralo financiranje povećane redovite stajaće vojske, jer se pokazalo da sama insurekcija više ne može učinkovito braniti zemlju. *Isto*, 487-488.

⁹³³ *Isto*, 489.

tempore pacis intertenendae? („Je li potrebno držati vojsku i u doba mira?“).⁹³⁴ Ovo je pitanje komplementarno s prethodnim te piščev odgovor treba sagledati u tom kontekstu. Njegov odgovor je jednako pozitivan:

Mea igitur opinio est, quemvis possessionatum nobilem ad milites suos, quos tempore belli vi legis Sigismundee statuere obligatur, etiam pacis tempore servandos, alendosque obstringi, non quidem propter defensionem Regni, nam haec obligatio post auctam sub Carolo VI. contributionem jam in militiam regulatam transivit; verum unice causa exercitii in armis. (Podcrtao J.K.) („Dakle, moje je mišljenje da se svaki plemić posjednik obvezuje i mora i u vrijeme mira uzdržavati i opskrbljivati svoje vojnike, koje je u vrijeme rata obvezan podići snagom Sigismundova zakona, naime ne zbog obrane kraljevstva, jer je ova obveza, kada je pod Karlom VI. uvećana kontribucija, prešla na stajaću vojsku; već uistinu jedino iz razloga vježbanja u oružju“).⁹³⁵

No, kako bi se u cjelokupnosti obuhvatila piščeva misao i ono što je namjeravao postići ovakvim odgovorom, potrebno je sagledati način, odnosno metodološki postupak kojim je, obraćajući se čitatelju, došao do njega. Keresturi je razradu odgovora započeo tvrdnjom da je uvođenjem stalne kontribucije 1715:8 prestala obveza uzdržavanja portalne vojske u doba mira! No, u istoj rečenici traži od čitatelja da dobro promotri u kojem je duhu (*quo sensu*) to izrečeno. Uslijedilo je sustavno razlaganje kojim je pisac čitatelju predočio zahtjeve ratovanja u 18. stoljeću: u suvremenom trenutku vojska se u razdoblju mira ne drži u pripravnosti samo zbog obrane (*defensio*) domovine – za što je ranije zaključio da je preuzela stajaća vojska koja se financira kontribucijom – već u prvom redu zbog vježbanja (*exercitium*) u oružju i vojnoj taktici. Keresturi je još naglasio kako su prošla drevna vremena u kojima su ratovali plemići vični oružje te da aktualne ratne okolnosti u Europi zahtijevaju izvježbanu vojsku u kojoj nema mjesta seljaku koji se od pluga podiže na oružje samo u slučaju izravne ratne opasnosti proglašenjem insurekcije. Na kraju je zaključio kako nema sumnje da je uzdržavanje portalne insurekcijske vojske zbog vježbe i u vrijeme mira veliki teret na leđima plemstva. Zbog toga je, navodi Keresturi, obveza i svih drugih članova pojedine županije da se uključe u uzdržavanje portalne insurekcijske vojske.⁹³⁶

Što je Keresturi želio postići postavljanjem gore obrađenih šest otvorenih pitanja o insurekciji, ili kako ih je on sam nazvao *dificultates* („teškoće“), što zorno pokazuje na što je

⁹³⁴ *Isto*, 489-493.

⁹³⁵ Riječi *defensionem* i *exercitii* podcrtao autor. *Isto*, 491.

⁹³⁶ Glava CCXVIII *Ad expensas tamen alii etiam concurrere debent* („U troškove se moraju uključiti i ostali“). *Isto*, 493-494.

smjerao, objasnio je u glavi CCXIX, *Conclusio* („Zaključak“).⁹³⁷ U izravnom obraćanju čitatelju kaže da je jasno izložio svoje mišljenje o insurekciji nakon što je taj institut proučio posebno s osvrtom na Sigismundov peti dekret. Decidirano je napisao kako nije spreman niti malo mijenjati svoj stav jer ga je iznio samo na temelju zakona – bez namjere da se prikloni jednoj ili drugoj strani. Osvrnuo se na primjedbu koju će izreći mnogi, koji budu čitali njegovu knjigu, a glasi: teret insurekcije je pretežak! Ovom tvrdnjom, koju je stavio u usta onih koji se neće slažiti s njegovim razmišljanje, Keresturi zapravo poentira i sažima aktualnu poruku koju je želio izravno poslati čitatelju. On ne negira navedenu tvrdnju, već ju neizravno afirmira navodeći da uzroke treba tražiti u Sigismundovom zakonu o insurekciji. Svima onima koji pokušaju zaobići te zakone poručuje da će u kasnijim odredbama naići na samo još veća opterećenja koja su tražena na račun insurekcije. Iz perspektive ove teze postaje još jasniji narativ u prvom dijelu rasprave (*Pars I*).

Došavši do momenta, kada je zauzeo čvrsti stav, Keresturi je dao odgovor na pitanje koje se nametalo: zbog čega se prihvatio tako sustavno razlagati problem insurekcije i iznijeti svoje mišljenje za koje je znao da se ne će svidjeti ugarskom plemstvu. Uz oubičajnu frazu da se prihvatio pisati o insurekciji „jedino iz ljubavi prema svojim sugrađanima“ (*con civibus, quorum unice amore opus hoc suscepi*) pisac iznosi novi moment prema kojemu ugarsko plemstvo na osnovu njegove knjige pouzdano može, s obzirom da sada ima potpuni uvid u insurekcijske obveze, razmisliti o načinu kojim bi mogao zamijeniti navedene obveze. U tom razlaganju upotrijebio je pojmove *restitutio* i *substitutio* kojima je svome narativu dodao novu perspektivu. Ona je podrazumijevala konkretno uključivanje ugarskog plemstva u participiranje u vojnim troškovima na osnovu njihova prava na insurekciju, ali nikako upražnjavanjem tog istog instituta:

Facio id lubens vel ideo etiam, ut concives mei argumenta, quae ad amplectendam insurrectionis reuisionem aut substitutionem deservire possunt, tempestive pensitent, atque ita, an strictae legi inhaerere, aut ad ea quibus onera insurrectionis per aliud surrogatum evitari possunt, amplectenda animum adjicere praestet, se determinent.

„Dakle, ovo činim vrlo rado zato da moji sugrađani pravodobno odmjere argumente, koji mogu poslužiti za prihvaćanje otkupa ili zamjene insurekcije, tako da se odrede hoće li se pridržavati slova zakona ili će duh prikloniti na prihvaćanje onoga čime se preko druge zamjene može izbjeći teret insurekcije.“

⁹³⁷ *Isto*, 494-497.

Bila je to i Keresturijeva priprema terena za upoznavanje čitatelja s njegova dva prijedloga kojima je ponudio konkretna rješenja za zamjenu insurekcijskih obveza.

Time je ujedno završeno piščevo povijesno-pravno razlaganje o insurekcijskim obvezama ugarskog plemstva koje se tematski, prema navedenim pitanjima prelilo na drugi dio knjige.

5.9.2. Prvi prijedlog – *Propositio I* – otkup insurekcijskih obveza plaćanjem poreza

Prvi prijedlog,⁹³⁸ koji pisac nudi kao rješenje za zamjenu osobne i portalne insurekcije ugarskog plemstva, je oblik novčanog davanja koji bi bio proporcionalan posjedima pojedinog plemića. Keresturi takav oblik novčanog otkupa insurekcijskih obveza naziva *reluitio* – „otkup“.⁹³⁹ Prijedlog nije predstavljen bez pripremnih uvodnih komentara čija je nakana bila dokazati koji se sve nedostaci kriju u ustrajanju na insurekciji, odnosno koje bi se prednosti ostvarile prihvaćanjem njegova rješenja. Kada se tekst prvog prijedloga promatra na razini poruke čitatelju, a ne samo na razini informacije ponuđenog rješenja, uočava se da je pisac još jednim segmentom uspio zaokružiti svoju raspravu i zapravo razgoliti, prema njegovom mišljenju, besmislenost ustrajavanja plemićke javnosti u zamljema krune sv. Stjepana na institutu insurekcije.

Na temelju iznesenog u prethodnom dijelu rasprave Keresturi je zaključio da je „teret insurekcije težak i nepodnošljiv“ (*onera insurrectionis gravia ac pene intolerabilia*). Ovu svoju tvrdnju potkrijepio je nizom navoda, kojima je upućivao na visinu troškova, koje je zahtijevalo uzdržavanje vojnika u doba mira i rata pa sve do iznimne opasnosti kojoj je svaki pojedini plemić bio izložen ako osobno krene u rat.⁹⁴⁰ Kada su u pitanju bile osobne opasnosti, Keresturi je vrlo plastično opisao konkretne nedaće koje je donosila ratna kampanja: krajnji fizički napor; noćne straže; nedostatak hrane i pića; teške bolesti koje se redovito javljaju; ranjavanja; i na kraju smrtna pogibelj. Sve je to stavio u suprotnost sa suvremenim životnim navikama plemića za koje je konstatirao da provode relativno ugodan život u okviru njihovih obitelji.

U glavi CCXXIII, *Exigua insurrectionum utilitas* („Neznatna korist insurekcija“) osvrnuo se na još jedan aspekt kojim je apostrofirao praktičnu beskorisnost instituta insurekcije u slučaju da čitatelj zanemari terete i opasnosti koje je naveo. Dokaz za tu neučinkovitost u prvom redu vidi u činjenici da će „vojno izvježbani neprijatelj“ vrlo lako poraziti ugarskog

⁹³⁸ „Prvi prijedlog“ – od glave CCXX do CCXXVIII. *Isto*, 497-513.

⁹³⁹ Glava CCXXVIII, *Relutionis modus* („Način otkupa“). *Isto*, 510-513.

⁹⁴⁰ Naslovi glava u kojima to objašnjava su: CCXX, *Onera insurrectionis tempore pacis* („Teret insurekcije u doba mira“); CCXXI, *Tempore belli* („U doba rata“) i CCXXII, *Pericula* („Opsnosti“).

plemića koji je nevješt oružju i vojnoj taktici. U prilog navedenoj tezi naveo je neuspjehe insurekcijske vojske u ratovima koje je Habsburška Monarhija vodila za vladavine Marije Terezije, a kao krajnji dokaz ponovno se referirao na 1602:9 kojim je osobna insurekcija još prije dva stoljeća proglašena nekorisnom.⁹⁴¹

Nizom primjera iz prošlosti, kada je insurekcija bila otkupljivana novcem, pisac je potvrdio svoju tezu da je insurekcijska vojska bila neučinkovita pred izvježbanom vojskom ugarskih protivnika, što je istaknuo naslovom glave CCXXIV: *Et ideo saepius relutitio facta* („I zbog toga je češće rađen otkup“ – insurekcije, op. a.).⁹⁴²

No, Keresturi se nije zadržao samo na iznošenju i dokazivanju negativnih aspekata zbog kojih je u suvremenom trenutku bilo potrebno insurekciju plemstva zamijeniti novčanim davanjem. U dvije glave – CCXXVI, *Prajudicia refutantur* („Pobijaju se predrasude“) i *Utilitas proponitur* („Predstavlja se korist“) – razložio je suvremene trendove u drugim europskim zemljama prema čijem je uzoru, prema njegovom mišljenju, bilo poželjno da ugarsko plemstvo prihvati plaćanje vojnog poreza i poreza općenito.⁹⁴³ Kao prvu predrasudu naveo je pitanje plaćanja poreza u prošlosti. Keresturi je jednostavno zaključio kako se ne treba sramiti toga što je plemstvo na saboru pristajalo na plaćanje poreza i to ne samo od primanja podložničkih davanja nego i od vlastitih alodijalnih prihoda. Dakle, prema Keresturiju krivo tvrde oni koji zastupaju mišljenje da ugarsko plemstvo u pojedinim prilikama u prošlosti nije plaćalo porez. Prilikom izricanju ove tvrdnje uvodno je naglasio da nipošto ne želi koristiti pojam *contributio* jer je taj termin plemstvu neprihvatljiv, ali da su na Ugarskom saboru za porez na koji je plemstvo pristajalo za obranu domovine korišteni nazivi *dicatio*, *subsidium*, *taxa*, *relutitio*. Konstatirao je da je plemstvu pojam *contributio* bio jednostavno mrzak i neprihvatljiv. Raspravom o samom pojmu pod kojim bi u suvremenom trenutku plemstvo trebalo plaćati porez Keresturi ne ostavlja prostora mogućnosti njegova ne plaćanja. U isto vrijeme, pokazujući koliko je svjestan plemićke odioznosti prema pojmu *contributio*, stvorio je privid posebne brige za poštivanje terminologije koja se u prošlosti koristila. No, analogno iz toga proizlazi poruka da onda treba uvažavati i činjenicu da je plemstvo plaćalo porez za obranu, ali samo pod drugim nazivom! S druge strane navedenom tekstu, koji pokazuje minucioznu brigu o poštivanju tradicije u raspravi o pojmu pod kojim bi plemstvo trebalo plaćati porez, ne može se odreći

⁹⁴¹ Ista je teza ponovljena i u glavi CCXXV, *Hinc relutitio suadetur* („Savjetuje se otkup“) s naglaskom na tome da je plemstvo nekada u prošlosti u ratu vidjelo jedini izvor slave te je zato imalo iskonsku želju za insurekcijom, dok u suvremenom trenutku, zaključio je pisac, nije tako. *Isto*, 504-505.

⁹⁴² Kao dokaze citira zakonske članke: 1478: 2 i 6; 1569:59;1603:3; 1649:3; 1659:8; 1715:8; 1439:19 i 1454:12. *Isto*, 501-504.

⁹⁴³ *Isto*, 505-510.

primjetna doza ironije. U tom kontekstu treba shvatiti retoričko pitanje koje pisac upućuje plemstvu: *Nonne inter duo mala (si tamen pro Patriae salute aes praestare malum esse potest?) minus elligendum esse ipsa ratio suadet?* – „Zar između dva zla (ako pak može biti zlo davati novac za spas domovine?) sam razum ne nalaže da treba izabrati manje“.⁹⁴⁴

Keresturi je pred čitatelja stavio primjer britanskog plemstva koje redovito svake godine u svom parlamentu izglasava koliko će poreza to isto plemstvo plaćati.⁹⁴⁵ I ono što je najvažnije je poruka da na taj način financirajući svoju državu to isto plemstvo dobiva višestruke koristi od trgovine i drugih vrsta prihoda koje im omogućuje jaka i sigurna država. Isto bi se dogodilo, analogno zaključuje Keresturi, i u Ugarskoj jer bi ulažući novac u državu plemstvo imalo višestruke koristi.

Kako bi se konkretizirala moguća dobit od plaćanja poreza Keresturi je uputio čitatelja na činjenicu koliko je potrebno ugledati se na primjere naprednih europskih država u kojima je plemstvo najveći dio svoga bogatstva ostvarivalo trgovinom.⁹⁴⁶ No, ne radi se samo o isticanju važnosti navedenog primjera. Apostrofiranjem vrijednosti bavljenja trgovinom, ali i poljoprivredom na čijem su unaprijeđivanju prema tvrdnji pisca plemići osobno radili, pisac se suprotstavio autarkičnim ugarskim staleškim strukturama koje su se, što je vidljivo iz cijele rasprave, grčeviti držale svih feudalnih prerogativa, ne nazirući koliko ih to, prema Keresturiju, ograničava na putu stjecanja bogatstva. On doslovno piše da se plemić u Europi ne samo nije sramio upuštati u „svakodnevnne praktične poslove kako bi unaprijedio poljoprivrednu proizvodnju“ (*quotidianus experimentis institutis rem agrariam provehere*), već se u potrazi za unaprijeđenjem trgovine upuštao u opasna pomorska putovanja u potrazi za novim izvorima trgovačke robe. Slika poduzetnog europskog plemića, koji je plaćanjem poreza osiguravao podršku države kojoj je pripadao, suprotstavljena je slici ugarskog plemića koji je, prema Keresturiju, izvor bogatstva ili sigurnosti vidio jedino u očuvanju feudalnih insurekcijskih prerogativa koje su ga abolirale od plaćanja poreza državi. Nadalje, navodeći da je moderni europski plemić bio sretan što dio svojih prihoda može vratiti državi putem poreza na korist cijele te iste države, Keresturi je konstatirao da se u Ugarskoj nikada neće dogoditi procvat

⁹⁴⁴ *Isto*, 506.

⁹⁴⁵ Navodi da je plemstvo u Britaniji plaćalo porez prema broju prozora (*fenestris suis*).

⁹⁴⁶ Za primjere bogatih država ili pokrajina u kojima se plemstvo, ali i građanski stalež, obogatilo trgovinom naveo je Englesku, Veneciju, Nizozemsku, Đenovu, Milano, dijelove Njemačke i Francuske. Da bi dočarao koliki se izvor bogatstva nalazi u trgovini (iza koje mora stajati jaka država u kojoj će svi plaćati porez – ne zaboravlja apostrofirati Keresturi) usporedio je da neke bogate obitelji diljem Europe imaju više bogatstva u novcu nego cijele ugarske županije. Glavni razlog njihova bogaćenja Keresturi vidi upravo u tome da su se odrekli svojih feudalnih prerogativa, pa tako i insurekcije, počeli plaćati porez kojim su financirali profesionalnu vojsku što im je omogućilo posvetiti se poljoprivredi i trgovini. Glava CCXXVII, *Utilitas proponitur* („Prikazuje se korisnost“). *Isto*, 507-510.

poljoprivrede i trgovine, što bi imalo za posljedicu povećanje sreće svih stanovnika, sve dok plemstvo bude uvjereno „da slavu treba tražiti jedino u oružju“ (*tantum armis gloriam quaerere oportet*). Ovakvim je izlaganjem ukazao na anakronizam plemićkog vojničkog etosa ugarskog plemstva čije se povijesno-pravno utemeljenje ostvarivalo u institutu insurekcije. Može se zaključiti da je pisac vrlo plastično usporedio i sučelio nazadnost feudalnih predodžbi u Ugarskoj s jedne i modernost, ekonomski prosperitet, želju za dobrobiti cijele države koja je bila odlika europskog plemstva s druge strane.

Keresturi je, dakle svoju tezu da plemstvo treba početi plaćati porez i time zamijeniti institut insurekcije, nakon povijesno-pravnih argumenata, koje je iznio u prvom dijelu razrade prijedloga *Propositio I.*, završno argumentirao iznoseći usporedbe s načinom na koji je plemstvo u suvremenim i, prema njegovom mišljenju, naprednim i bogatim europskim državama sudjelovalo u financiranju vojske. Poruke prvog prijedloga bile su čitatelju više nego očite: plaćanjem poreza plemstvo će sudjelovati u financiranju države koja će s druge strane tim novcem sustavno skrbiti za njihov ekonomski prosperitet. Pojam uređene države u kojoj ne može postojati grupa ili stalež koji bi bili oslobođeni plaćanja poreza Keresturi u svom prijedlogu vidi kao jedini okvir unutar kojega se može ostvariti napredak. Tekstom prvoga prijedloga pisac je ujedno jasno izrazio svoj politički svjetonazor, koji je korelirao sa suvremenim mu prosvjetiteljskim poimanjem uloge države kao centralne moći, koja se brine za sveukupni društveni, politički, ekonomski život pojedinca. Zapravo se cijela rasprava do iznesenog prijedloga može razumjeti samo u tom kontekstu. To što je u svojoj raspravi najviše prostora posvetio povijesno-pravnoj analizi instituta insurekcije samo je dokaz da je Keresturi bio izvrsno upoznat s nepokolebljivim začahurenim poimanjem staleškog ustava ugarskog plemstva. Budući da su staleži i redovi inzistirali na povijesno-pravnoj argumentaciji u obrani staleškog ustava, Keresturi je njihove argumente pobijao na isti način. Dakle, cijeli tekst pisac je tkao kao pripremu za izricanje prvog prijedloga.

5.9.3. Drugi prijedlog – *Propositio II* – traženje kompromisa

Pisac se u knjizi na više mjesta, što smo već utvrdili, osvrnuo na nepokolebljivi stava većine ugarskog plemstva koje je odbijalo bilo kakvu mogućnost plaćanja poreza. Imajući to u vidu predložio je i drugi način kojim bi plemstvo zamalja krune sv. Stjepana, ako ne prihvati prvi prijedlog, trebalo zamijeniti institut insurekcije.

Prije same razrade drugog modela postavio je dvije pretpostavke koje je držao *condicio sine qua non* za njegovo provođenje. Prvo je bilo da se mora početi od zakonskog članka 1602:9, tj.

od činjenice da je osobna insurekcija plemstva već proglašena nekorisnom i da je kao takvu treba tretirati u svakoj raspravi. Druga je pretpostavka bila da plemstvo kao misao vodilju mora pred očima uvijek imati opće dobro cijele države i društva, a ne gledati samo na svoje partikularne interese.⁹⁴⁷

Keresturijev drugi prijedlog proizišao je iz cijelog niza povijesno-pravnih okolnosti, činjenica i teza koje je u raspravi postavio i elaborirao: ako plemstvo odbija pomoći državu novcem odnosno plaćanjem poreza, kako je predložio u *Propositio I.*, jedini način na koji se može zamijeniti insurekcija jest da pojedini plemić posjednik, susljedno Sigismundovom petom dekretu, za potrebu vojne službe od svih podaničkih obveza oslobodi određeni broj svojih seljaka. Tako bi, pojašnjava Keresturi, posjednik koji ima stotinu podložničkih sesija od svake druge obveze oslobodio četiri seljaka (tri plus jedan) koji bi postali vojnici.⁹⁴⁸ Prijedlog je podrazumijevao da bi se takav vojnik/seljak (*miles/colonus*) dijelom samofinancirao, a dijelom bi ga, za trajanja rata, financirao dotični plemić posjednik. Keresturi je iznio niz razloga kojima je pokušao dokazati da je ovaj njegov prijedlog u praksi provediv i koristan za državu: plemić bi bio oslobođen tereta insurekcije; državna blagajna ne bi bila opterećena izdatcima financiranja takvog vojnika; jedinice koje bi tvorili vojnici prema navedenom prijedlogu išle bi u rat pod zastavom županija; i ono što je najvažnije za pisca, mogle bi se kao takve uklopiti u postojeći vojni sustav. U glavi CCXLIV, *Duplex comitatum militia* („Dvostruka vojska županija“) posebno je istaknuta uloga županija u realizaciji predloženog vojnog sustava: svaka bi županija imala pravo na biranje svoga kapetana i vojvode koji bi zapovijedali postrojbama; pravo na posebnu odoru kojom bi se vojska, pored zastave, identificirala kao pripadnik dotične županije. Ovakvim apostrofiranjem uloge županije pisac je smjerao pridobiti za svoj prijedlog županijsko plemstvo, odnosno županijsku skupštinu koja je u suvremenom trenutku Turskog rata imala veliku ulogu i pružala još veći otpor u procesu novačenja koji je nalagao car Josip II. preko nadležnih vojnih i političkih predstavnika centralne vlasti.⁹⁴⁹

Iznoseći argumente u prilog svome prijedlogu Keresturi se osvrnuo na teze o jobagionima u prvom dijelu knjige za čije je status utvrdio da je bio u biti isti kao što je sada predlagao u zamjenu za insurekciju. No, on u položaju jobagiona nije tražio prauzor svoga

⁹⁴⁷ Za primjer odanosti državi naveo je građane antičkog Rima i Sparte kojima je, prema njegovoj tvrdnji, opći interes uvijek bio ispred privatnog. *Isto*, 513-514.

⁹⁴⁸ Jedan vojnik bi bio zamjena za osobnu insurekciju plemstva. Naime 1435:5 predviđa tri vojnika na stotinu sesija. Keresturi se u bilješci osvrnuo da je o iznesenom prijedlogu razmjenjivao i usuglasio ideje s poznatim slavonskim veleposjednikom Ivanom Kapistranom Adamovićem. *Isto*, 514.

⁹⁴⁹ Isticanje uloge županija u procesu novačenja i opreme vojnih jedinica podudaralo se s idejom koju je car Josip II. iznio početkom 1789. godine kada je u jednom svom vlastoručnim pismu grofu Hadiku, predsjedniku Dvorskog ratnog vijeća, predložio da županija preuzme ulogu novačenja. Keresturi, *De insurrectione*, 526-527. Haselsteiner, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*, 160-161.

prijedloga, već je samo istaknuo da je takva praksa, ne potpuno identična i usporediva u svim oblicima društvenog položaja navedenih grupa, bila dio ugarske vojne tradicije. Ovakvom usporedbom pisac je uputio plemstvu poruku da institut insurekcije nije bio jedini oblik vojnog sustava tijekom ugarske povijesti: dapače, u najslavnije doba, doba sv. Stjepana, najvitalniji dio vojnog sustava bio je nalik njegovom aktualnom prijedlogu.⁹⁵⁰ Još dalje, u analizi iznesene usporedbe između jobagiona iz prvog razdoblja ugarske povijesti i modela *miles/colonus*, ne može se ne primijetiti da je pisac na ovaj način pokušavao preduhitriti očekivane kritike plemstva, jer je, tobože, predložio nešto što nije bilo dio ugarske vojne tradicije. Pisac je, dakle poslao poruku: ne samo da je dio tradicije, već je sličan model pripadao razdoblju sv. Stjepana za koje je već u prvom dijelu svoje knjige istaknuo da je temelj plemićkog identiteta.⁹⁵¹

Keresturi je razradio i ulogu *miles/colonus* u vrijeme mira. Dva puta godišnje na razini županije bi se uključivao u vojne vježbe, dok bi ostalo mirnodopsko vrijeme vršio različite službe koje su povezane sa sigurnošću, nadzorom ili pak dostavom službenih pisanih akata. Kao najbliži model svome prijedlogu usporedio je položaj vojnika s područja cijele granice s Osmanskim Carstvom, od Hrvatske, preko Slavonije do Temišvara i Transilvanije.⁹⁵² Koliko je pisac sustavno pristupio razradi svoga prijedloga najbolje pokazuje to što na kraju nije propustio elaborirati kako bi se u njegov predloženi vojni model trebale uklopiti neke specifične društvene skupine, a obrađene su pojedinačno u naslovima pojedinih glava: *Nobiles pauperes militent* („Siromašni plemići će se boriti“); *Districti privilegiati* („Privilegirani distrikti“); *Liberæ regiaeque civitates* („Slobodni kraljevski gradovi“); *Ecclesiasticus ordo* („Crkveni stalež“); *Ignobiles* („Neplemići“).⁹⁵³

5.9.4. Neprihvatanje i odbijanje – u žrvnju 1790-te

Bez obzira što je Keresturi svoju raspravu o insurekcijskim obvezama ugarskog plemstva temeljio na povijesno-pravnoj argumentaciji, a potom obrazlaganju njene neučinkovitosti u kontekstu modernog ratovanja, ona nije polučila pozitivan odjek u ugarskoj javnosti. Dapače, njena recepcija u Ugarskoj bila je izrazito negativna čega je vrlo brzo postao

⁹⁵⁰ V. bilj. 795 i 796.

⁹⁵¹ Keresturi, *De insurrectione*, 12-31.

⁹⁵² Keresturi naglašava kako nije potrebno da za svoj prijedlog traži uporišta u vojnoj praksi u povijesti kada takav način vojnog sustava u suvremenosti funkcionira na području Vojne krajine: *At quid veteribus exemplis opus? Convertamus paulisper oculos ad universa Regni Croatiae, Slavoniae, et Districtus Temesiensis, magnique Principatus Transilvaniae confinia. Isto*, 516-520.

⁹⁵³ U glavi *Ignobiles* obrađen je način na koji bi vojničku službu vršili posjednici koji imaju kurije i posjede, a ne pripadaju plemićkom staležu. *Isto*, 521-525.

svjestan i sam autor. Kada je polovicom 1790. g. želio opisati kako je ugarska javnost prihvatila njegovu raspravu o insurekciji, Keresturi koristi jako negativan glagol religijske terminologije – *blasphemare* – kojim je želio približiti da su njegove stavove u Ugarskoj doživjeli kao oskvrnuće svetosti.⁹⁵⁴ Doduše, na istom mjestu se ogradio napomenom da je to bilo mišljenje samo onih koji nisu pročitali njegovu raspravu u cijelosti ili nisu razumjeli njegovu „dobru namjeru“, ističući potom da su neki i pohvalili njegovo djelo jer je „drevnu ugarsku ratničku vrlinu“ od Arpada do Josipa II. prikazao detaljno kao slikar koji je pazio na svaki detalj dok stvara svoju sliku.

Napomena da je njegova rasprava o insurekciji nailazila i na odobravanje ipak je bio samo pokušaj ublažavanja. Naime, svega koji mjesec nakon što je objavljena *De insurrectione* napisana je recenzija pod naslovom *Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus De insurrectione nobilium auctore Iosepho Keresztury agente aulico Vindobonae 1790 vulgatum*, koja je tiskana dvije godine kasnije.⁹⁵⁵ Autor Ioannes Bardosy predgovorom se obratio čitateljima te navodi da je Keresturijevu knjigu *De insurrectione* dobio netom što je izišla iz tiska.⁹⁵⁶ Već sa sljedećom rečenicom zaključuje da je Keresturi svoju raspravu temeljio na djelu Franje Adama Kollara, za kojega je u istoj rečenici rekao da je „štetan za Domovinu“, i anonimno objavljenog djela *Apocrisis*. Potom tvrdi da je *De insurrectione* nastala kao potpora spisu *Ignoti nulla cupido neque metus*, koji je početkom 1789. g. poslan županijskim upravama, a u kojem je traženo da ugarsko plemstvo otkupi svoje insurekcijske obveze.⁹⁵⁷ Stavljanjem Keresturijeve rasprave u kontekst navedenih djela i spisa očito je da je autor već u predgovoru zauzeo negativan stav prema *De insurrectione* što je potvrdio posljednjom rečenicom predgovora ustvrdivši da mu je namjera pobiti teze „izdajica Domovine“ misleći prvenstveno na Keresturija i njegovu raspravu o insurekciji. Bardosy, također, piše da je početkom lipnja

⁹⁵⁴ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 179-180.

⁹⁵⁵ Djelo je objavljeno 1792. g. pod naslovom: *Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus De insurrectione nobilium auctore Iosepho Keresztury agente aulico Vindobonae 1790 vulgatum cum recensione Apocrisium de banderiis Hungaricis, Viennae anonymo auctore 1785 editarum per Ioannem Bardosy conscriptae*. Budae, tipis et sumptibus Catharinae Landerer, viduae et haeredum. 1792. Dakle, kako stoji u naslovu autor Ioannes Bardosy je napisao osvrt, tj. „opažanja“ (dalje: *Animadversiones in opus De insurrectione*) na Keresturijevu raspravu *De insurrectione* i recenziju spisa *Apocrisis* koji je objavljen anonimno 1785. g. Na početku djela stoji obraćanje tiskare pod naslovom *Monitum Typographi* u kojem izdavač tvrdi da je djelo trebalo biti, tj. bilo spremno za objavljivanje u lipnju 1790. kada su se u Budimu okupili staleži i redovi, no zbog ispravaka tiskarskih pogrešaka nije tiskano, a kada je Sabor premješten u Požun i nakon što je kralj Leopold II. okrunjen naišle su „nove poteškoće“, koje izdavač ne navodi, stoga je djelo tiskano tek 1792. g.

⁹⁵⁶ Predgovor naslova *Auctor ad benevolum lectorem* nije numeriran, sadrži četiri stranice, a autor ga datira 25. lipnja 1790. g. Bardosy, *Animadversiones in opus De insurrectione*, bez pag.

⁹⁵⁷ Autor spisa *Ignoti nulla cupido neque metus* je Joseph Izdenczy, savjetnik pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji. Usp. Ferenc Strada, *Izdenczy József az államtanács első magyar tagja*, (Budapest: Klny. a Bécsi Magy. Tört. Int. Évkönyve X. évfolyamából, 1943), pristup ostvaren 7. 9. 2017., http://epa.oszk.hu/02600/02604/00008/pdf/EPA02604_klebelsberg_evkonyv_1940_054-149.pdf, 109-119.

saznao da će njegovo djelo biti tiskano s početkom rada Ugarskog sabora. I za svoju i za Keresturijevu raspravu tvrdi da su bile namjenjene poslanicima na predstojećem Saboru.⁹⁵⁸ Za Keresturijevu je svakako krivo zaključio jer je, kao što smo pokazali, napisana tijekom 1789. g. kada se još nije nazirala smrt Josipa II. i sazivanje Sabora ugarskih staleža i redova u lipnju 1790. g.

Bardosy je svoju recenziju koncipirao na način da je navodio određeno poglavlje Keresturijeve knjige čije je teze potom pobijao iznoseći svoja „opažanja“ (*animadversiones*). Svoje ključne teze iznio je u završnom dijelu osvrta tvrdnjom da je zakonskim člankom 1715:8, kojim je uvedena kontribucija, prestala obveza portalne insurekcije ugarskog plemstva,⁹⁵⁹ suprotno od Keresturija, koji je tumačio da uvođenjem kontribucije, kojom se financirala stajaća vojska, nije prestala obveza osobne i portalne insurekcije. Bardosy pobija njegove teze, koje je iznio u onom dijelu rasprave gdje je odgovarao na pitanje, koja norma insurekcije vrijedi u njihovo doba.⁹⁶⁰ Sukladno tome Bardosy je zaključio da su oba Keresturijeva prijedloga za otkup insurekcije neprihvatljiva.

Bardosyjeva „opažanja“ pokazuju da je plemstvo zemalja krune sv. Stjepana Keresturijevu raspravu *De insurrectione* doživljavalo kao djelo koje je podržavalo politiku bečkog Dvora s ciljem dokidanja njihovih prerogativa koje su prizlazile iz staleškog ustava. Takav stav potvrđuje činjenica da se na Saboru 1790. g. niti u jednom trenutku nisu dovodila u pitanje staleška prava i povlastice te su u kontekstu političkih zbivanja tijekom i nakon 1790-te autori, odnosno djela, koja su percipirana kao zagovornici dvorske politike, bila osuđena na *damnatio memoriae*.⁹⁶¹

⁹⁵⁸ *Imminentibus itaque Regni Comitibus ad quam nimirum dominus Josephus Kereszuty suum opus, quam ego meam opellam destinavimus*. Bardosy, *Animadversiones in opus De insurrectione*, bez pag.

⁹⁵⁹ *Isto*, 75-81.

⁹⁶⁰ U navedenom dijelu Bardosy komentira, tj. pobija glavu 216 (*An portalis insurrectio cessaverit*) Keresturijeva djela, a potom i sljedeće kojima je Keresturi iznosio stavove o portalnoj insurekciji i neučinkovitosti osobne. Usp. Keresturi, *De insurrectione*, 484-493.

⁹⁶¹ U zaključcima Ugarskog sabora iz 1790. g. pod naslovom *De contributione Hungariae in specie et in genuo de tributis eorumque natura* stoji da je 1715. g. uvedena „stalna kontribucija“ (*stabilis contributio*), ali da je „ugarsko plemstvo po zakonu obvezno ratovati“ (*nobilitas Hungariae ad militandum lege obligata*) te je zbog toga oslobođeno plaćanja bilo koje vrste kontribucije. HR Arhiv HAZU – fond 114 – Prijepisi gradiva za godinu 1790., kut. XX-4, fasc. 409, fol. 2.

6. IZMEĐU POLITIKE I KNJIŽEVNOSTI

6.1. U vrtlogu 1790-te: *agens aulicus* postaje *Eleutherius Pannonius*

Za obavljanja službe dvorskog agenta pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji Josip Keresturi je plodnim uredničkim, izdavačkim i naposljetku autorskim pisanim djelom ostavio svjedočanstvo razvoja svoje političke misli. Kao što smo prikazali, ona se oblikovala i ostvarivala unutar sveobuhvatnih jozefinskih reformi kojima je bečki Dvor intenzivno zahvaćao u tradicionalni društveno-politički prostor zemalja krune sv. Stjepana. Osobna naobrazba i iskustvo, koje je stjecao tijekom vršenja službi, dala mu je dostatan alat za tako plodan autorski rad. Njegova pisana ostavština iz toga razdoblja, bilo da se radilo o autorskim tekstovima ili uredničkom poslu, predstavlja djelo u kojem je do izražaja došlo poznavanje problematike tema i područja o kojima je pisao. Sve je to prepoznatljivo u novinskim tekstovima, komentarima carevih odredbi i povijesno-pravnoj raspravi o institutu insurekcije.

Prepoznatljivo obilježje Keresturijeva pisanja je pronicavost kojom pristupa problematici. Ona je plod njegovog institucionalnog obrazovanja i permanentnog praćenja suvremenih prosvjetiteljskih intelektualnih i društveno-političkih stremljenja. Na temelju takve naobrazbe i konstantnog uvida u suvremene političke, gospodarske i znanstvene rasprave Keresturi je iz perspektive službe i poslova, koje je ista obuhvaćala pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji, bio kadar prepoznati stremljenja aktualne ugarske politike bečkoga Dvora. S iste je pozicije znao prepoznati razloge zbog kojih su se hrvatsko-ugarski staleži i redovi odupirali jozefinskim reformama. Upravo je zbog toga njegov opus, koji je nastao za vladavine cara Josipa II., vrijedno svjedočanstvo tih odnosa jer je neposredno sudjelovao u procesima realizacije politike Dvora prema zemljama krune sv. Stjepana anticipirajući navedene zapreke i opstrukcije. *Ephemerides Vindobonenses*, zatim *Introductio in opus collectionis* i *Constitutata regia*, te na kraju *De insurrectione* imaju zajedničku poveznicu, odnosno isti cilj, koji je urednik, pravnik i polemičar Josip Keresturi imao pred sobom, a on je bio obrazovno djelovati, tj. poučiti plemstvo zemalja krune sv. Stjepana da su modernizacijske reforme koje je provodio bečki Dvor nužne i korisne upravo za njih same.

No, smrt cara Josipa II. 20. veljače 1790. g. značila je, kada je u pitanju Keresturijevo stvaralaštvo, značajan zaokret. Izrazito napete društveno-političke okolnosti, koje su nastale kao reakcija na careve reforme, te veliki društveni i gospodarski problemi, koji su bili posljedica iscrpljujućeg rata protiv Osmanskog Carstva, doveli su staleže i redove na prag pobune protiv bečkog Dvora. Koliki je revolt nastao među njima najbolje svjedoči Keresturijev opis

percepcije careve smrti u Ugarskoj. Radi se o tekstu iz predgovora djela *Josephus II. in Campis Elysiis*. Potrebno ga je pročitati jer je to prvi njegov tekst nakon careve smrti. Pisac tumači raspoloženje ugarskih staleža, a ujedno otkriva svoje potpuno drugačije poglede na carevu politiku u odnosu na sve ono što je o njoj do tada napisao.

*Quotidianis inovationibus, quas Josephus II. Rom. Imperator, et Rex Hungariae, quemadmodum in caeteris provinciis, ita in Regno etiam Hungariae suscepit, diu suppressus dolor, ruptis tandem repagulis, in apertum prorupit. Nullus toto in Regno angulus fuit, qui lamentis non resonuerit, nullus in comitatibus ordo qui laesa sua iura, violatas libertates, immutatam reipublicae constitutionem, palam, publiceque questus non fuerit.*⁹⁶²

Dakle, careva smrt je iz perspektive ugarskih staleža i redova, kako ju je vidio Josip Keresturi, a u kontekstu njegove ugarske politike, opisana kao trenutak „kada su spale spona“ (*ruptis repagulis*), koje su priječile da u javnost iziđe nezadovoljstvo jedne nacije, koje je ista ta vladavina prouzrokovala. “Dugo potiskivana bol”, koja se osjetila u svakom kutu Ugarskog Kraljevstva, bila je uzrokovana “svakodnevnim novotarijama” (sintagma se odnosi na reforme Josipa II.), tvrdi Keresturi, koje je car poduzimao. Pisac je u dvije citirane rečenice dočarao svu dramatiku i napetost tadašnjeg raspoloženja ugarskih staleža. Gotovo svaka pojedina riječ pregnantno pokazuje s kolikim je olakšanjem u županijama dočekan carev odlazak jer su smatrali da je svojom politikom neprestano vrijeđao i oskvrnjivao njihova „prava i povlastice“ (*iura et libertates*). Neosporno je, također, da se pisac ovim tekstom, na određeni način, složio sa stavom ugarskih staleža, koji su carevu vladavinu doživljavali tiranijom, a smrt slavili kao trenutak oslobođenja. Keresturi se 1791. godine u djelu *Mirabilia fata* osvrnuo na zbivanja u Ugarskoj iz prethodne godine i na Ugarski sabor koji se sastao u lipnju te 1790. g. Ustvrdio je da je okupljanje staleža i redova tada više ličilo i bilo ravno pobuni protiv bečkog Dvora, nego početku rada skupštine.⁹⁶³

Keresturijev opis raspoloženja ugarskog plemstva nakon smrti Josipa II. odgovarao je stvarnom stanju. Careva smrt podudarala se s njegovom neto donesenom odlukom da se kruna sv. Stjepana vrati iz Beča u Budim. Oba se događaja otvoreno slavilo javnim slavljima, plesom i muzikom, a ugarski primas slavio je 22. veljače misu zahvalnicu *Te Deum*.⁹⁶⁴ Stanje pobune dodatno je potaknula okružnica u kojoj je proklamirana teza da je s Josipom II., budući da se

⁹⁶² Radi se o prvim rečenicama prvog predgovora Keresturijeva romana *Josephus II. in Campis Elysiis* u kojem pisac pod naslovom *Causa et scopus scriptiois* objašnjava „razlog i cilj pisanja“ djela. Keresturi, *Josephus II. in Campis Elysiis*, 3.

⁹⁶³ Keresturi, *Mirabilia fata*, (*Praefatio*), VI-VII.; 35-36.

⁹⁶⁴ Za prikaz stanja u Ugarskoj nakon smrti Josipa II. i prve političke odluke Leopolda II. usp. Denis Silagi, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II* (München: Südost-Institut, 1960), 22-28.

nije krunio krunom sv. Stjepana, „prekinut nasljedni niz“ (*filum sccessionis interruptum*) ugarskih kraljeva iz kuće Habsburg te da Ugarski sabor nema zakonske obveze potvrditi njegova nasljednika. Kao i u proteklim godinama središte otpora politici bečkog Dvora bile su skupštine županijskog plemstva koje su tražile žurno okupljanje Sabora. On je pak trebao odbaciti sve odredbe, koje su Marija Terezija i Josip II. proglasili, jer iste nisu potvrđene na Saboru. Stanje pred otvorenim pobunom protiv bečkog Dvora posebno je bilo vidljivo nakon što se u Budimu okupila vojna jedinica županijskog plemstva te je prijetilo izbijanje sukoba sa carskom vojskom.⁹⁶⁵ U takvim okolnostima, budući da je otvorena pobuna prijetila odcijepljenjem, Leopold II. odmah po dolasku u Beč s ciljem udobrovoljavanja zahtijeva županijskih skupština sredinom ožujka izdaje odobrenje za okupljanje Ugarskog sabora koji je u Budimu počeo s radom 10. lipnja.

Smrt cara Josipa II. iz perspektive ugarskih staleža, poglavito ugarskog županijskog plemstva, značila je prestanak razdoblja političke tiranije. Što se tiče Josipa Keresturija, imajući u vidu njegova djela, koja su promicala carevu politiku, nije teško pretpostaviti da je taj događaj značajno utjecao na njegov položaj. U naslovu tih djela uvijek je istaknuta služba dvorskog agenta kojom se predstavljao ugarskoj javnosti. No, u djelima, koja je objavio nakon careve smrti, više niti jednom ne spominje svoju dotadašnju službu. U iznenada promijenjenim okolnostima, a potrebno je prisjetiti se da je *De insurrectione* objavljena početkom 1790. dok je sam predgovor datiran krajem prethodne godine, Keresturi radi značajan zaokret. Nema nikakvog spora da ga je ugarska javnost s obzirom na ono što je napisao i objavio držala projozefinski orijentiranim službenikom, što je on, kao što smo dokazali, svakako i bio. Izričitu pohvalu ukupne politike Josipa II. eksplicitno je izrekao u raspravi o insurekciji, koja je objavljena početkom 1790. g., dakle upravo u dramatičnom razdoblju obilježenoj carevom smrti.⁹⁶⁶ Keresturijeva pozicija u Beču, gdje je trebao raditi i lobirati za neku važnu osobu ili instituciju iz zemalja krune sv. Stjepana, postala je neodrživom. Budući da je postao *persona non grata* u okruženju hrvatsko-ugarskog plemstva, kojem se kao autor prvenstveno obraćao, Keresturi je na vrlo zanimljiv način pokušavao zauzeti novu poziciju s koje je kanio „opravdati“ ili „popraviti“ svoju povijest koja se zrcalila u njegovim do tada objavljenim djelima.

Kao što je u uvodu napisano Keresturijev opus u razdoblju nakon careve smrti sastoji se od četiri djela. Dva su objavljena 1790. godine: *Josephus II. in Campis Elysiis* i *Leopoldus II. in campo Rákos*; 1791. g. tiskana je *Mirabilia fata*; dok je djelo *Vindiciae cleri Zagrabiensis* objavljeno 1793. godine. Između navedenih naslova potrebno je izdvojiti posljednji jer se

⁹⁶⁵ Helga Peham, *Leopold II.: Herscher mit weiser Hand* (Graz, Wien: Verlag Styria, 1987), 210.

⁹⁶⁶ V. bilj. 918.

tematikom i vrstom izričaja potpuno izdvaja te ne pripada ciklusu prva tri naslova.⁹⁶⁷ Stoga se u ovom poglavlju njime nećemo baviti bez obzira što je nastao u ciklusu nakon careve smrti. Što se tiče prva tri djela već se uvidom u same naslove otkriva poveznica u imenu Eleutherius Pannonius. Radi se o pseudonimu pod kojim ih je Keresturi objavio: *Somnium Eleutherii Pannonii*; *Visio Eleutherii Pannonii*, *Eleutherii Pannonii mirabilia fata*. Njime pisac potpisuje i predgovore prve dvije knjige.⁹⁶⁸ Dok u *Josephus II in Campis Elysiis* Keresturi ne otkriva svoj identitet, u *Leopoldus II. in campo Rákos* otkrivajući svoj identitet objašnjava zbog čega je kao autor izabrao upravo taj pseudonim:

*Id enim ex ipsis his visionibus cuique clarum esse debet eum Pannonium id est Hungarum, quidem Stridone, quod oppidum in Comitatu Szaladiensis situm, natum fuisse. Sed maior longe difficultas est, cur is Eleutherius appellatur. Equidem, si coniecturae locus esse potest, existimo, nomen hoc a graeca voce "eleuteros" quod liberum significat, derivari, quasi nempe "Liber Hungarus" dicere velis. Post mortem enim Josephi Caesaris, omnis germanus id est sincerus Hungarus liberum se Hungarum esse nominavit, libertas in ore omnium fuit.*⁹⁶⁹ Citirani tekst potvrđuje kako se Keresturi kao pisac knjige *Leopoldus II. in campo Rákos* nije kanio skrivati iza pseudonima, već mu je namjera bila poslati poruku zašto „se nazvao“ (*appellatur*) tim imenom. Dakle, predstavio se kao Panonac, tj. Ugrin, rođen u Štrigovi, u Zaladskoj županiji. Objasnio je i značenje pseudonima. Ime dolazi od grčke riječi „*eleuteros*“ što znači „slobodan“ te označava osobu koja se želi nazvati „Slobodni Ugrin“ (*Liber Hungarus*), razlog tome je, piše Keresturi što se svaki „rođeni Ugrin“ nakon smrti cara Josipa nazivao slobodnim, a „sloboda je bila svima u ustima“. Još se eksplicitnije predstavio u istoj knjizi kada proroka Eleuterija lik kralja Leopolda repoznaje kao pisca, koji je napisao raspravu o ugarskoj vojsci od Arpada do Josipa II, tj. insurekciji, i pisca koji je Josipa II. u svom snu postavio na Elizejske poljane pred sudište ugarskih kraljeva.⁹⁷⁰

Pored pseudonima Eleutherius Pannonius, koji na latinski prevodi sintagmom *Liber Hungarus*, Keresturi se u sva tri djela kao pisac na više mjesta jednostavno naziva *Author Hungarus*. Važno je pri tome primijetiti poistovjećivanja i isticanje pojmova *Pannonius* i *Hungarus*.⁹⁷¹ Naime, pod dvije navedene istoznačnice on podrazumijeva svoj politički plemićki

⁹⁶⁷ V. bilj. 20.

⁹⁶⁸ Keresturi, *Josephus II in Campis Elysiis*, 8.; Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 3.

⁹⁶⁹ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 187-188.

⁹⁷⁰ *Isto*, 179-180.

⁹⁷¹ Humanistički i renesansni pisci 15. i 16. stoljeća poistovjećuju Ugarsku s antičkom provincijom Panonijom, odnosno pojmove *Pannonia* i *Hungaria*. U političkom, civilizacijskom i teritorijalnom smislu ti pojmovi postaju istoznačnice, a odnose se na prostor Ugarske u užem smislu, Slavonije i Transilvanije. Usp. Tibor Klaniczay, „Pojmovi *Hungaria* i *Pannonia* u doba renesanse“, prev. Stanko Andrić, *Književna revija* 38, (1998), 241-249.

identitet koji je, također, na puno mjesta apostrofirao i u raspravi *De insurrectione*. Dakle, odabirom pseudonima Keresturi je svojim čitateljima poslao poruku da je i on politiku bečkog Dvora prema Ugarskom Kraljevstvu pod Josipom II. percipirao kao razdoblje nasilnog zatiranja prava i povlastica ugarskih staleža i redova.

Što se sve nalazi u tri spomenuta djela, kako su koncipirana, na što se referiraju, jesu li i na koji način međusobno tematski povezana, kakve političke stavove pisac u njima zauzima i naposljetku kojoj književnoj vrsti pripadaju odgovor je moguće dati tek nakon uvida i analize teksta pojedinog naslova.

6.2. *Josephus II in Campis Elysiis. Somnium Eleutherii Panonii* – koncepcija, sadržaj i struktura djela

Prvo djelo koje Keresturi objavljuje pod pseudonimom Eleutherius Pannonius je *Josephus II. in Campis Elysiis. Somnium Eleutherii Panonii*. Nije otisnuto mjesto i godina tiskanja. No, na kraju prvog predgovora stoji: *Datum Cosmopoli anno conditi orbis 1790.* (“Objavljeno u Kozmopolu godine utemeljenja svijeta 1790.”).⁹⁷²

Djelo ima dva predgovora. Prvi je potpisan pseudonimom Eleutherius Panonius, naslova *Causa et scopus scriptiois* (“Razlog i cilj pisanja”). Naslov drugog predgovora je *Cives! Liberi Hungari!* (“Građani! Slobodni Ugri”).⁹⁷³ Knjiga je podijeljena na pet poglavlja, odnosno „razgovora“ – *colloquium*.⁹⁷⁴

Radnja se odvija na mitskim Elizejskim poljanama gdje je pisac smjestio imaginarno sudište (*tribunal*) koje čine sjene ugarskih kraljeva. To je ujedno istaknuto počasno mjesto u zagrobnom životu. Pred njih dolazi netom preminuli car Josip II. Sjene ugarskih kraljeva imaju ulogu i tužitelja i obrane, a na kraju i porote koja je trebala izglasati presudu o tome koje će mjesto pristigli Josip II. zauzeti u zagrobnom životu. Presuda je trebala biti izrečena s obzirom na to kako će oni ocijeniti carevu ugarsku politiku. Zbog toga je radnja koncipirana tako da se u prva četiri razgovora odvija dijalog između sjena Marije Terezije, koja je zauzimala mjesto među slavnim sjenama ugarskih kraljeva i sjene njenog pristiglog sina Josipa II. Pisac je liku Marije Terezije namijenio ulogu ispitivača. Ona je propitivala cara, tražila njegova objašnjenja i razloge za reforme koje je provodio u sklopu njegove ugarske politike. Car je na pitanja odgovarao pokušavajući argumentirati zbog čega je provodio određenu reformu u Ugarskoj.

⁹⁷² „Cosmopolis“ je imaginarno mjesto.

⁹⁷³ *Josephus II in Campis Elysiis*, 3-8.; 9-14.

⁹⁷⁴ *Isto, Colloquium I* (15-48.); *Colloquium II* (49-76.); *Colloquium III* (77-111.); *Colloquium IV* (112-146.); *Colloquium V* (147-203.)

Sve te razgovore pažljivo su slušale sjene ugarskih kraljeva: sv. Stjepan, sv. Ladislav, Ferdinand I., Matija Korvin, Ludovik I., Žigmund Luksemburški, Vladislav II., Karlo Robert, Bela II., Andrija II., Koloman, Bela IV., Emerik, Bela III., Albert, Andrija I., Gejza II. i Ludovik II.⁹⁷⁵ Oni su zajedno sa sjenom Marije Terezij zauzimali „uzvišeno mjesto“ (*locum eminentem*) u Elizejskim poljanama. Njima je pisac namijenio ulogu tužitelja i obrane, a na kraju i porote koja je trebala odgovoriti na pitanje sv. Stjepana, koje će od tri mjesta pristigli Josip II. zauzeti: 1) *locus eminens*; 2) *medius locus*; 3) *locus obsitus densis tenebris* („mjesto prekriveno tamnim sjenama“) u kojem se nalaze ugarski kraljevi čija je vladavina obilježena zločinima nad podanicima.⁹⁷⁶

Oni su u međusobnom razgovoru komentirali ono što su čuli te su ujedno dodatno raspravljali o Josipovoj kraljevskoj vlasti iz perspektive njenog učinka prema Ugarskom Kraljevstvu. Kada su završili s raspravom, spremali su se glasovanjem procijeniti Josipa II. kao ugarskog kralja.

Na posljednjoj stranici knjige pod naslovom *Authoris declaratio* Eleuterije u ulozi autora kaže da ga je iz sna koji je opisao u knjizi probudio neobično jak vjetar koji je udario u prozor te da je dugo nakon toga razmišljao o onome što je sanjao.⁹⁷⁷ Neočekivanim završetkom knjige čitatelj je prepušten neizvjesnosti jer je san prekinut upravo u trenutku kada se skup ugarskih kraljeva spremao izreći presudu na temelju koje je Josip II. trebao zauzeti jedno od tri spomenuta mjesta u zagrobnom životu sjena ugarskih kraljeva. Time je Keresturi odbio dati svoj konačni sud.

6.2.1. Predgovori kao ključ za razumijevanje djela

Kao što je rečeno, *Josephus II. in Campis Elysiis* počinje dvama autorovim uvodnim obraćanjima čitatelju, odnosno predgovorima. Napisani su kao ključ za razumijevanje djela. U prvom predgovoru naslova *Causa et scopus scriptionis* autor progovara o razlozima i ciljevima pisanja, ali i o samoj koncepciji svoga djela.

Već smo izdvojili prve dvije rečenice kojima je pisac opisao svoje viđenje zašto je ugarsko plemstvo smrt Josipa II. doživjelo kao trenutak oslobođenja čime se i sam priklonio izrečenom stavu. Na stranici prije početka predgovora, kao svojevrsni lajtmotiv knjige,

⁹⁷⁵ Kraljevi su nabrojani redom kojim se pojavljuju u djelu. S tim da je pisac nekima od njih dao više prostora za komentiranje i izricanje ocjena Josipove vladavine, dok se neki pojavljuju sporadično.

⁹⁷⁶ *Isto*, 46-47.

⁹⁷⁷ *Isto*, 204.

Keresturi je istaknuo Tacitov citat: *Rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet.* („Rijetka je sreća vremena, kada je slobodno osjećati ono što želiš i izreći ono što osjećaš.“) *Tacit. Hist. Lib. I.*⁹⁷⁸ Očito je ovom Tacitovom mišlju pisac aludirao na razdoblje vladavine Josipa II. U kontekstu početka pregovora piščeva poruka je više nego jasna: ugarski staleži i redovi pod Josipom II. nisu smjeli otvoreno iskazivati svoje političke stavove. U nastavku teksta Keresturi podcrtava kako su otpori ugarskih staleža i redova reformama Josipa II. za njega osobno bili više nego opravdani, ali i ističe da nisu svi susjedni narodi tako razmišljali: neki su sumnjali, drugi su negirali, dok su treći smatrali da je s ugarske strane bilo „više nepotrebne galame nego rana“ (*plus clamoris, quam vulneris*) te su Mađare izvirgavali podsmijehu i sarkazmu.⁹⁷⁹ Dakle, bez obzira što se na početku teksta svrstao na stranu ugarskog plemstva, pisac otkriva postojanje i drugih i drugačijih političkih stavova u odnosu na vladavinu cara Josipa II. prema Ugarskoj. No, odmah u nastavku patetično konstatira kako stranci ne poznaju cijenu „zlatne slobode“ bez koje ugarsko plemstvo ni „živjeti ne može“. Keresturi nakon vehementne optužbe na račun careve vladavine u nastavku ipak daje i drugačiju perspektivu: da je ugarsko plemstvo izbliza moglo promatrati cara kao osobu, našli bi puno toga što mu ne bi upisali u zla ili bi mu mogli oprostiti. I ne treba zanemariti, nastavlja, da ugarska javnost nije mogla vidjeti ono dobro što je sa careve strane napravljeno jer su bili orijentirani samo na negativne aspekte njegove vladavine.⁹⁸⁰ Ovdje se čitatelj na prvi pogled suočava s određenom kontradikcijom autorovih stavova jer je u isto vrijeme, na istoj stranici jasno iznio optužbe na račun odnosa Josipa II. prema ugarskom plemstvu, a odmah potom ukazao na njihovu moguću relativizaciju pozivom na trijeznije promatranje situacije kako bi se mogli uočiti i pozitivni aspekti careve vladavine. Uslijedilo je pojašnjenje kojim Keresturi svoju poziciju pisca-kritičara careve vladavine stavlja na neutralno područje. Postavlja pitanje „koji je lijek“ (*quid remedii*), tj. pita se na koji način treba pristupiti vrednovanju careva djela i nudi odgovor prema kojem cilj nije promatrati problematiku samo iz jednoga kuta, već je jedini njegov cilj potraga za istinom.⁹⁸¹ Kada se tako pristupi temi, nastavlja se, onda će susjedi uvidjeti koliko je razloga za lamentiranja imala Ugarska uslijed careve politike prema njoj, ali će i sama spoznati da mnoge careve reforme zaslužuju pohvale i razumijevanje, a ne osudu.⁹⁸²

⁹⁷⁸ *Isto*, 2.

⁹⁷⁹ *Isto*, 4.

⁹⁸⁰ *Isto*, 4-5.

⁹⁸¹ ... *unica veritas... scopus est auctoris Hungari* („... jedino je istina cilj ugarskog autora“). U nastavku metaforički, manirom poete, govori o istini koja jedina može otkriti skrivene tajne duša, maknuti duboku tamu s očiju i rasuti svjetlo po tminama: *Quid remedii? unica veritas est, quae abditas quantumvis animorum latebras reterege, densam oculorum caliginem dispellere, lucem tenebris affundere potest.*

⁹⁸² *Isto*, 6-7.

U nastavku predgovora pisac izlaže kako je došao na ideju da Josipa II. nakon smrti postavi u Elizejske poljane gdje će se nizom razgovora s Marijom Terezijom i drugim ugarskim kraljevima koji tamo već borave pretresati njegova vladavina. Osvrće se i na samu koncepciju te daje odgovor na pitanje zašto je svoje djelo ostvario kao niz razgovora umrlih vladara. Činilo mu se, naime, da će naizmjeničnim razgovorima kraljevih sjena lakše iznijeti na vidjelo problematiku Josipove vladavine. Smještanje radnje na Elizejske poljane, tj. u zagrobni život, preuzeo je iz antičke književnosti. No, osim same ideje, za koju kaže da je „prastara“ (*cogitatio pervetus*), pisac ni u čemu ne slijedi neki antički književni uzor, već naglašava da svome djelu daje potpuno novo ruho i da će svatko tko ga bude čitao lako shvatiti da je osim Elizejskih poljana sve novo.⁹⁸³

U zadnjem odlomku prvoga predgovora pisac se predstavlja kao *Hungarus Author*, čime ponovno potvrđuje svoju pripadnost ugarskoj političkoj naciji – ugarskom plemstvu. No, u sklopu tog identificiranja iznova naglašava kako mu je i kao „Ugarskom Autoru“ jedini cilj potraga za istinom te da će u tom smislu ostati vjeran i caru i ugarskoj domovini naglašavajući svoj nepristrani položaj. Keresturi, dakle neprestano pokušava izboriti neutralnu političku poziciju. Identičan je pristup naglašavao u neto objavljenoj povijesno-pravnoj raspravi *De insurrectione*.

Nakon što je prvim obraćanjem upoznao čitatelja s razlozima, ciljevima i samom koncepcijom djela, slijedi drugi predgovor pod naslovom *Cives! Liberi Hungari!*. Koristeći se mnogim metaforama Keresturi je čitatelju uputio poruku kako ne smije donositi preduhitrene zaključke o Josipu II.: knjiga, koja je pred njima, je jedna vrsta sudske rasprave nakon koje će moći donijeti ispravnu odluku o tome kakvo mjesto u ugarskoj povijesti treba zauzeti preminuli car. Pisac je svjestan uloge povijesnog pamćenja kada kaže da ime i spomen na nekog vladara ne čuvaju spomenici, piramide i obelisci već kolektivna memorija. Metaforom kazališne predstave u kojoj je ova knjiga, koja postavlja Josipa II. pred Mariju Tereziju i druge ugarske

⁹⁸³ Isto, 6. Tomo Matić pronalzi dva antička književna uzora od kojih je Keresturi mogao preuzeti ideju razgovora pokojnika. To su djela „Dijalozi“ grčkoga pisca Lukijana i *De morte Claudii Caesaris ludus* rimskog filozofa i književnika Seneke. Matić kaže da je Keresturijevo djelo puno bliže Senekinom djelu koji cara Klaudija stavlja pred sudište bogova. Književnom usporedbom sva tri djela Matić ipak zaključuje kako Somnium osim osnovne ideje, što je i sam Keresturi naglasio, razgovora u zagrobnom životu, s navedenim uzorima nema druge koncepcijske podudarnosti. Matić se nije ograničio samo na književno-teorijsku usporedbu Keresturijeva i Senekina djela. Dalje u svojoj raspravi naglašava kako je Senekino djelo zapravo pamflet koji izvrgava ruglu Klaudijeve fizičke i političke osobine, dok Keresturi niti jednim dijelom ne pokušava cara Josipa II. staviti u takav podrugljivi kontekst. Budući da je isusovačko obrazovanje inzistiralo na upoznavanju Seneke čija su se *opera omnia* nalazila u kolegijima gdje je Keresturi boravio, ipak zaključuje kako je Seneka bio književni uzor od kojeg je pisac uzeo osnovnu ideju. Matić, „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“, 157-159.

kraljeve na Elizejske poljane posljednji čin, pisac traži od čitatelja da suspregnu svoj sud dok je ne pročitaju. Josip II. je za pisca ipak ugarski kralj, sin Marije Terezije, unuk Karla VI. Keresturi se na kraju ne odriče ni moguće poučne uloge svoje knjige iz koje bi mnogi vladari i njihovi ministri mogli shvatiti kako će njihova vladavina uvijek doći pred sud javnosti. Ako je o njima do jučer ovisila sudbina građana, ne znači da se prilike ne mogu preokrenuti te da se i moćnici mogu naći pred licem pravde. Slika Josipa II. pred sudom kraljeva drugima mora biti poruka. No, ipak se ne prejudicira negativnu ulogu Josipa II., već ga se samo apostrofira kao vladara koji je sišao s prijestolja te je napokon stigao pred lice pravde.

6.2.2. 'Marija Terezija' preispituje ugarsku politiku Josipa II.⁹⁸⁴

Kao što je najavio u predgovorima pisac je u knjizi ponudio svoju analizu vladavine netom preminulog Josipa II. Na koji je način kroz četiri poglavlja u kojima se odvija razgovor između sjena Marije Terezije i Josipa II. pisac preispitivao carevu ugarsku politiku, koje je teme obradio može se proniknuti samo pažljivom analizom samoga teksta.

U prvom poglavlju (*Colloquium I.*) obrađene su dvije teme: 1) carevo odbijanje krunidbe ugarskom krunoma sv. Stjepana; 2) pravne reforme Josipa II. *Colloquium II.* problematizira nekoliko aspekata careve vladavine koji se mogu svesti pod dva naslova: 1) pitanje nametanja njemačkog kao službenog jezika Monarhije; 2) drugi dio odnosi se na reforme uprave tradicionalnih ugarskih političkih institucija kao što su Županijske skupštine, župani i drugi magistrati koje su te skupštine birale, ograničavanje moći Kraljevske kancelarije i Namjesničkog vijeća te uvođenje novih magistratura kraljevskog povjerenika i vicežupana. Gotovo cijeli *Colloquium III.* obrađuje 1) crkvene reforme, a nastavljajući se na raspravu o odgoju i obrazovanju u sjemeništima, manji dio poglavlja obrađuje 2) reforme u obrazovnom sustavu općenito. *Colloquium IV.* problematizira nekoliko područja politike Josipa II. u odnosu prema Ugarskoj: 1) popis stanovništva koji je pod Josipom II. provodila vojska; 2) reforme na području javne sigurnosti s naglaskom na mrežu doušnika koju su stvarali policijski komesari diljem Ugarske; 3) izmjeru zemljišta s ciljem obračunavanja poreza; 4) rat protiv Osmanskog Carstva, u koji je Monarhija ušla zbog saveza s ruskom caricom Katarinom, s naglaskom na probleme opskrbe vojske.

⁹⁸⁴ Ovdje ćemo detaljnije analizirati prvo poglavlje. Naime, Keresturijev tekst je nabijem sadržajem jer je pisac želio obuhvatiti gotovo sve aspekte careve vladavine. K tome djelo obiluje metaforama, aluzijama i prikrivenim narativom što potragu za piščevim izvornim stavom prilično otežava. Takva analiza zahtijeva i dodatna objašnjenja te bi analiza cijeloga djela značila znatno gomilanje teksta.

Posljednje, peto poglavlje (*Colloquium V.*) pisac je koncipirao kao raspravu ugarskih kraljeva na jednu temu: zalužuje li s obzirom na svoju vladavinu netom pristigli ugarski kralj Josip II. biti u njihovom društvu ili mu pripada ono mjesto u zagrobnom životu kraljeva koje je prekriveno tamnim sjenama, ili pak ono srednje.⁹⁸⁵ Kraljevi se naizmjenice trude iznijeti svoje pozitivno ili negativno mišljenje o gotovo svim aspektima careve vladavine o kojima je raspravljano u prva četiri poglavlja. Keresturi ne postavlja nasumce ugarske kraljeve da komentiraju carevu vladavinu, već narativom pojedinog kralja pokušava uspostaviti analogiju ili usporediti neki aspekt njegove vladavine s vladavinom Josipa II. Na taj način se forma razgovora sjena ugarskih kraljeva pretvara u povijesnu raspravu u kojoj se pisac pokazuje kao izvrstan poznavatelj ugarske povijesti. Posebno mjesto u kompoziciji ovog poglavlja pisac je namijenio sjeni kralja Ludovika I. koji je pred zborom ugarskih kraljeva čitao svojevrсно tumačenje Josipove vladavine – *Ellenchus*.⁹⁸⁶ Na taj način Ludovik I. čitajući petnaest točaka *Elenhus*-a, kojeg su napisali ugarski kraljevi iz „austrijske kuće“, pruzima ulogu careva odvjetnika. U petom razgovoru ne sudjeluje sjena Josip II., dok se sjena Marije Terezije pojavljuje samo dva puta, ali bez utjecaja na sadržaj.

Colloquium I.

Marija Terezija započinje prvi razgovor čuđenjem nad činjenicom da se njen sin tako brzo pojavio u zagrobnom životu nakon samo deset godina samostalne vladavine. Josip se razveselio susretu s majkom. No, pisac se ne zadržava na izljevu sinovske odanosti jer odmah upitom Marije Terezije prelazi na meritum stvari. Car se pred slavnim skupom ugarskih kraljeva pojavio bez krune na glavi. Ta je slika silno zgrozila caricu koja se zbog toga posramila pred skupom ugarskih kraljeva.

Dok se Marija Terezija hvalila prijateljskim odnosima s Ugarskom, car hladno poručuje da je neprestano slušao glas cijele, ugarske nacije koja je tražila krunidbu, no da je taj čin za njega bila samo jedna stara isprazna i skupa ceremonija koju si car filozof ne smije dozvoliti. Sjena Marije Terezije povijesno-pravnim argumentima objašnjava sinu zbog čega se trebao kruniti: Ugarska je pravo nasljedstva krune dala Habsburgovcima pod određenim uvjetima od kojih je prvi bio „da se novi kralj okruni krunom“.⁹⁸⁷ Postavlja se pitanje zašto nijedan habsburški vladar ranije nije odbacio krunidbu krunom sv. Stjepana, zašto se, napokon i on sam

⁹⁸⁵ Peti razgovor započinje kralj sv. Stjepan obraćajući se Sjenama nazočnih ugarskih kraljeva: *Illustres Umbrae* („Presvijetle Sjene“)! *Audivistis Josephum II. Romanorum Imperatorem, Regemque Hungariae et Bohemiae, qui nunc hic pro tribunali vestro stetit. Quid jam cogitatis? quem ei his in regionibus locum assignabimus? illumne (quod non puto) densis obsitum tenebris? an eminentem hunc, in quo nos aeternum felices umbrae sedemus, aut medium illum ...* . Keresturi, *Josephus in Campis Elysiis*, 147.

⁹⁸⁶ *Isto*, 169.

⁹⁸⁷ *Novus ut Rex corona insigniatur. Isto*, 16.

kao car 1765. godine krunio u Frankfurtu, a nije se htio kruniti za ugarskog kralja. Dalje objašnjava da su se u 15. stoljeću, kada je Elizabeta, majka Ladislava Posmrčeta, dala krunu Fridrihu III., vodili ratovi u kojima je Ivan Hunjadi opustošio Austriju. Kasnije su je pod Matijom Korvinom Ugri otkupili za 60 000 zlatnika.⁹⁸⁸

Problem careva odbijanja krunidbe pisac ne postavlja slučajno kao prvu temu svoje analize. On u tom činu pronalazi toliko nesmotren politički potez kakv Marija Terezija ne bi nikada učinila. Iz ugarske perspektive, što je Keresturijeva teza opisanog dijaloga, car je učinio nepopravljivu pogrešku prema velikom dijelu svoje države na onom mjestu gdje je trebao samo zadovoljiti formu te time dobiti velike simpatije cijele ugarske nacije. Uz povijesno-pravnu argumentaciju Keresturi narativom Marije Terezije uvodi i nove elemente kojima argumentira potrebu i nužnost krunidbe krunom sv. Stjepana.⁹⁸⁹ Čin krunidbe u Ugarskoj je svečanost koja ima religijska obilježja. Ako se religiji oduzmu ceremonije, što od nje ostaje, pita se caričina sjena. Rasprava o krunidbi završava vehementnim govorom carice koja sinu želi objasniti kako je odbijanjem krunidbe i pohranjivanjem krune sv. Stjepana u Beč povrijedio ne samo prava, zakone i povlastice, već i samu osobnost ugarske nacije. Josip II. na kraju priznaje pogrešku te se opravdava činjenicom da je dva dana prije smrti naredio povratak krune u Budim.⁹⁹⁰ Priča o Josipovom odnosu prema kruni dobila je epilog usaglašavanjem stavova sjena majke i sina da se radilo o nepromišljenoj carevoj odluci.

Pisac nakon rasprave o krunidbi uvodi čitatelja u problematiku careva zakonodavstva. Marija Terezija predbacuje Josipu da je iz temelja promijenio ugarski ustav, da je u nekoliko godina vladavine preokrenuo sve ono što je ona gradila tijekom četrdeset godina.⁹⁹¹ Sjena Josipa II. svoje zakonodavne reforme opravdava tvrdnjom da se vremena stalno mijenjaju i koliko god neki zakoni bili dobri i prikladni za jedno doba, nisu dobri za drugo. Sjena Marije Terezije se lako složila s carevom tvrdnjom. Suvremeni društveno-politički i ekonomski odnosi zahtijevaju isto tako suvremeni pravni okvir – to je jasno svakome tko je upravljao državom, kaže Marija Terezija i poručuje sinu da on nije jedini koji je toga bio svjestan. Potreba donošenja novih zakona i u Ugarskoj je bila neupitna, ali se postavlja pitanje je li car smio i trebao te

⁹⁸⁸ Josip se hvali pred majkom da je na sve mislio te je krunu sv. Stjepana iz Požuna prenio i pohranio u Beč kako bi spriječio da kruna ne dođe u nečije druge ruke, tj. da staleži i redovi krunu ne ponude nekom drugom pretendent. *Isto*.

⁹⁸⁹ Uoči samog stavljanja krune, kralj pred ugarskom nacijom (*in conspectu Nationis*), tj. staležima i redovima priseže da će čuvati prava kraljevstva i slobode svih staleža. *Isto*, 18.

⁹⁹⁰ Prenosjenje krune sv. Stjepana u Budim zbililo se u vrijeme careve smrti. Te su dvije činjenice kod najvećeg dijela ugarske nacije izazvale istovjetno oduševljenje. Keresturi je bio jako dobro obaviješten o raspoloženju u Ugarskoj, što se vidi iz njegovog komentara u bilješci kada opisuje put kojim je kruna iz kraljevske palače 18. veljače 1790. g. uz velike svečane povorke oduševljenog puka donesena u Budim 21. veljače. *Isto*, 19-20.

⁹⁹¹ Postavlja pitanje zar ništa od onoga što su reformirali Marija Terezija i njeni prethodnici u Ugarskoj nije bilo dobro. *Isto*, 20.

zakone proglašavati bez sudjelovanja Ugarskog sabora. Slijedi rasprava kojom Marija Terezija argumentima iz povijesno-pravne perspektive zastupa tezu da se zakoni u Ugarskoj mogu mijenjati samo „dogovorom kralja i naroda“, tj. staleža i redova.⁹⁹² S druge strane car Josip II. tvrdi suprotno, tj. da su prvi ugarski kraljevi autonomno donosili zakone: tek se u Verböczyjevu Tripartitu, prvi put spominju *status et ordines* kao sudionici pri proglašavanju zakona. Josip II. Verböczyja naziva nesretnim, a majci i prethodnicima ukazuje na zabludu u kojoj su živjeli.⁹⁹³ Da bi iznio drugačiju argumentaciju u odnosu na teze koje zastupa sjena Josipa II. glede ugarske legislative u srednjem vijeku, pisac u razgovor uvodi sjenu kralja sv. Stjepana. Citiranjem starih ugarskih kraljevskih dekreta lik sv. Stjepana dokazuje kako su svi kraljevi proglašavali zakone u dogovoru s nekim oblikom vijeća ili skupštine. Jedini razlog zašto prvi ugarski vladari u svojim dekretima ne navode pojmove *Dieta* i *Comitium* (skupština, sabor) je u tome što ti pojmovi tada u Ugarskoj nisu postojali.⁹⁹⁴ Ako se plemićke skupštine nisu tako nazivale, to ne znači da nisu postojale, zaključuje sjena sv. Stjepana. Verböczyje je, odgovara Josip II. na te teze, prenio u svom Tripartitu samo one dekrete u kojima stoji da je kraljeva zakonodavna vlast uvijek bila ograničena skupštinom. Carica opravdava sina krivnjom ministara i savjetnika koji ga nisu ispravno upoznali s Tripartitom. Sjena Marije Terezije, također, napominje da su se i austrijski vladari, kada su donosili zakone za Ugarsku, uvijek pridržavali ustava te nisu sebi prisvajali zakonodavnu vlast.

Josip II. odbija povijesno-pravnu argumentaciju te svoju zakonodavnu politiku objašnjava kao potrebu da pod istu legislativu svede politički, povijesno, jezično i nacionalno vrlo raznorodnu monarhiju.⁹⁹⁵ Pisac nema argumentirani odgovor kojim bi se lik Marije Terezije suprotstavio carevoj tezi te priču ponovno vraća na povijesno-pravnu posebnost Ugarskog Kraljevstva u okviru zajedničke države.⁹⁹⁶ Sjena Josipa II. inzistira na potrebi i na koristi novih zakona i za Ugarsku. No, suočava se s jednim važnim pitanjem: nije bitno kakvi su ti zakoni bili, koliko su težili za napretkom, pravdom, već je najbitnije kako su ugarski staleži

⁹⁹² ... *potestatem leges in Hungaria ferendi inter Regem et populum ex aequo divisam esse*. („... moć donošenja zakona u Ugarskoj je jednako podijeljena između kralja i naroda“). *Isto*, 21.

⁹⁹³ Za cara je *malesanus ille Verböczyus, Regno et Regni infidelis*. Verböczy je nevjeran i kralju i kraljevstvu jer je svojom zakonodavnom zbirkom, prema Keresturijevim riječima koje pripisuje sjeni Josipa II., ograničavao kraljevu moć. *Isto*, 22

⁹⁹⁴ *Dieta* i *Comitium* su nazivi za ugarsku stalešku skupštinu koji u upotrebu ulaze kasnije, posebno nakon Tripartita. Keresturi u bilješki navodi niz citata koji potvrđuju da je skupština za prvih kraljeva imala drugačije nazive, ali je svejedno kralj proglašavao zakone u dogovoru s njom. *Isto*, 22-23.

⁹⁹⁵ Car postavlja pitanje na koji bi se način drugačije nego centralistički, bez sudjelovanja raznih skupština mogli donositi isti zakoni za Češku, Ugarsku, Transilvaniju, Belgiju, Milan i druge pokrajine. *Isto*, 25.

⁹⁹⁶ Koriste se razni izrazi kojima se ističe ugarska državna i zakonodavna posebnost: da je od početka bila *Regnum Monarchicum legibus temperatum; Regnum liberum; Hungaria proprias habebat leges toto Caelo diversas ab Austriacis legibus; Corona Hungarica* i drugo. *Isto*, 26-27.

te zakone doživljavali: ako su oni u njima vidjeli tiraniju i nesreću i ako nisu imali pouzdanja u njih onda je i njihova uloga bila promašena, zaključuje sjena Marije Terezije.⁹⁹⁷

Pisac, dakle otvara za njega ključnu problematiku careve legislative prema Ugarskoj – ne dovodi se u pitanje sadržaj, nego način provođenja reformi.

Do kraja prvog razgovora vodi se živa rasprava o dvije pojedinačne zbirke zakona koje car smatra svojim velikim doprinosom boljitku države. To su *Codex legum civilium et criminalium* i *Ordo judicarius*.⁹⁹⁸ Pisac Josipa II. predstavlja kao zakonodavca koji je uvjeren u svoju pozitivnu ulogu reformatora. No, ono što je car smatrao nužnim, pozitivnim i korisnim reformama, koje vode prema općem dobru, javnost je, pogotovo iz ugarske perspektive, potpuno drugačije doživljavala. Koja su to pitanja i što se zamjera ovim carevim zbirkama Keresturi obrađuje manirom odlično upućenog pravnika, koji je upoznat s političkim i zakonodavnim prilikama u drugim zemljama. Iznesena su dva prigovora. Prvi se odnosi na sastavljača zbirki, a drugi iznova govori o tome da jednostrano proglašavanje zakona za Ugarsku negira ugarsku političko-pravnu posebnost. Sjena Marije Terezije ironično autora zakona apostrofira Solonu i Likurgu čudeći se da u suvremeno doba jedan čovjek piše zakone za tolike narode Monarhije.⁹⁹⁹ Ovako važan posao zahtijevao je uključivanje u raspravu ljudi koji su vični pravu i politici iz svih dijelova države. Vladar je trebao i mogao upoznati javnost sa svojim namjerama i tražiti suradnju kroz prijedloge, a nakon toga prikupiti predložena zakonska rješenja. Razborit vladar, nastavlja Marija Terezija, trebao je napraviti isto što je godinu dana ranije napravio „njegov susjed Luj XIV.“ u Francuskoj: sazvati veliku narodnu skupštinu koja će temeljito raditi na zakonodavnim reformama države.¹⁰⁰⁰ Napomenuto je da su se u Parizu okupili predstavnici svih pokrajina i gradova koji već imaju iskustva i znanja u pravno-političkim pitanjima državne uprave. Slično je napravila i carica Katarina koja je prije pisanja zakona sazvalaiskusne političare iz svih dijelova države.¹⁰⁰¹ Najprije im je predstavila svoje ideje pa su tek onda počeli raditi na zakonima. Car je odbacio usporedbu s Francuskom i Rusijom uz argumentaciju da je njegova država toliko nacionalno-politički heterogena da bi

⁹⁹⁷ Marija Terezija se čudi naivnosti svoga sina te ga poučava kako se sreća ne nalazi u samoj stvari, tj. sadržaju (*res*), već u tome kako se ta stvar doživljava u javnosti: *Non consistit, crede mihi, felicitas in re, sed in opinione*. Nije, dakle, bitno što su carevi zakoni doneseni u najboljoj namjeri kada im Ugri nisu vjerovali. *Isto*, 28.

⁹⁹⁸ *Isto*, 29. Za pravne reforme Josipa II. usp. Gernot Kocher, „Die Rechtsreformen Joseph II.“, u: *Josephinismus als Aufgklärter Apsolutismus*, ur. Helmut Reinalter (Wien, Köln, Weimara: Böhlau Verlag, 2008), 125-161.

⁹⁹⁹ Sastavljača جوزيفinskih zakona pisac u tekstu naziva *Legislator* podrazumijevajući da je u tom trenutku svima poznato o kome se radi. Bio je to Franz Georg Edlem von Keeß. Usp. Kocher, „Die Rechtsreformen Joseph II.“, 158-159.

¹⁰⁰⁰ Tako okupljanje Generalnih staleža u lipnju 1789. g., čiji se dio kasnije proglasio Narodnom skupštinom, vidi Keresturi. *Josephus II. in Campis Elysiis*, 30-31.

¹⁰⁰¹ Pisac naglašava da je Josip II. uvijek poštivao rusku caricu: *Ita magna Catharina, quam tu semper adorasti, in vasto suo Imperio fecit. Isto*, 30.

okupljanje stručnjaka iz Češke, Ugarske, Belgije, Italije i Poljske na jedno mjesto s ciljem sastavljanja novog zakona bilo kontraproduktivno. Argumentaciji prema kojoj je bilo nepotrebno i iluzorno tražiti usklađivanje pravnih tradicija pojedinih zemalja kod donošenja kaznenog zakona Josip II. pridodaje činjenicu da su i austrijski dijelovi Monarhije, pogotovo državna sudska tijela, negativno na njega reagirali. Potom postavlja retoričko pitanje što bi se tek dogodilo da je pokušao uskladiti različite nacionalne pravne tradicije, pogotovo kada se zna koliko je Ugarska privržena svojim zakonima, dok na sve novo gleda s mržnjom.¹⁰⁰² Upravo je negativna reakcija bečke javnosti, tvrdi sjena Marije Terezije, morala caru biti opomenom. Čak su se i bečki odvjetnici, kojima je novi zakon išao u korist jer su parnice stalno mogli vraćati na početak i tako financijski iscrpljivati svoje klijente, izjasnili protiv zakona.¹⁰⁰³

Rasprava se nastavlja prigovorima Marije Terezije kako nije mudro da vladar ostane „gluh kao mramor“ na tolike reakcije svojih podložnika. Car lakonski odgovara da svaka novina u javnosti izaziva protivljenje i mržnju: kada bi se vladari i zakonodavci obazirali na javno mišljenje, ne samo da ne bi postojali Solon i Likurg, nego ne bi bilo ni Zaratustre ni Konfucija. Marija Terezija upozorava da bi car ipak izbjegao mnoge kritike da je bio spreman u proces izrade novih zakona angažirati političke i društvene elite iz cijele Monarhije. Tako bi na svoju stranu dobio i staleže i narod koji bi imao osjećaj da se reforme ne donose bez prethodnih savjetovanja i rasprava.¹⁰⁰⁴ Nasuprot tome za cara je jednostavno neartikulirana mržnja prema svemu novom, pa tako i prema njegovim kratkim, jasnim, korisnim, promišljenim i svima prilagođenim zakonima poticala negodovanja puka. Zadaća vladara je, zaključuje, donositi takve zakone, a ne obazirati se na neartikulirane reakcije širokih društvenih slojeva.

Keresturi, dakle neprestano naglašava da je Josip II. vodio načelnu politiku motreći na krajnji cilj svojih reformi koje su trebale dovesti do sretnijeg i prosperitetnijeg društva u cjelini. Pri tome nije tražio kompromise s onim društvenim skupinama za koje je držao da ne razumiju njegovu političku ulogu. Zato se, kako tvrdi pisac, nije ni obazirao na suprotne argumente. I dijalog u kojem car svoju ulogu prisposodbuje Solonu, Likurgu, Konfuciju i Zaratustri, dok carica inzistira na nezadovoljstvu ugarskog plemstva, ali i drugih društvenih skupina, pokazuje zašto je pisac za raspravu o Josipovoj vladavini odabrao formu dijaloga likova Marije Terezije

¹⁰⁰² *Enimvero vix una pars legum mearum Vienna lucem prodivit, jam cuncta Austriae dicasteria et tribunalia ad eas impugnandas, quasi signo dato, consurrexerunt.* Ovom rečenicom Keresturi dramatično opisuje svoje viđenje recepcije jozefinskih zakonika u Beču i Austriji. *Isto*, 31.

¹⁰⁰³ Pisac ne propušta dovesti u pitanje odvjetničku etičnost ironično tvrdeći da se od njih jedva može očekivati da nešto rade za opće dobro. *Isto*, 32.

¹⁰⁰⁴ Pragmatičnu političku misao Marije Terezije Keresturi vješto slika sljedećom rečenicom: *Crede mihi, Nate, dum nobilioris, dum sanioris populi partis consilio, mutuaque cooperatione nova conduntur instituta, vulgus tacet.* Za šire slojeve društva upotrijebljena je riječ *vulgus* (svjetina), dok izrazom *nobilioris et sanioris partis populi* podrazumijeva plemstvo, ali i druge koje ubraja u društvenu elitu. *Isto*.

i Josipa II. Suprostavljanje načina provođenja reformi majke i sina pruža piscu mogućnost postavljanja ključnih pitanja, usporedbe i davanja konkretnih komentara, a da pri tom ne mora objašnjavati polazišta jedne ili druge strane. Keresturijeva analiza vladavine Josipa II. bila je namjenjena obrazovanom ugarskom čitatelju, koji je bio upućen u dosege politike bečkog Dvora prema Ugarskoj za vladavine oba vladara. Zbog toga pisac formom dijaloga čitatelja uvodi *in medias res* jer mu namjera nije bila pisati opsežan osvrt, već dati svoje *ad hoc* viđenje careve vladavine, odnosno njegove ugarske politike. Narativ sjene Josipa II. odlikuje se jezgrovitosti jer se radilo o tada vrlo aktualnoj problematici koja nije trebala dodatna pojašnjavanja. Drugi razlog je taj što je pisac svjesno liku Josipa II. namijenio podložnu ulogu što je čitatelj i vizualno trebao uočiti.

Kritika jozefinskog zakonika iz ugarske perspektive, dakle prema zapažanju sjene Marije Terezije, proizlazi iz činjenice da ti zakoni nisu bili usklađeni s njihovim ustavom i pravnom tradicijom: *Jam codex legum civilium, quem tu universalem appellas, ipsum fundamentum legum Hungaricarum subruit.*¹⁰⁰⁵ Dakle, ne može se nazvati općim zakonom nešto što ruši same temelje ugarske slobode i ugarskih zakona: ugarski zakoni smiju se mijenjati isključivo na Ugarskom saboru. Ako vladar napravi drugačije, tj. ako jednostrano Ugarskoj nametne nove zakone, ostaje zapamćen kao despot.¹⁰⁰⁶

Nasilno nametanje zakona rezultiralo je protestima i nezadovoljstvima, ali to zbog ulizica, koji stalno opsjedaju vladarevu pažnju, nije do njega dopiralo. Prisutnost povlađivača (*adulatores*), koji svojim laskanjima i krivim informacijama vladaru predstavljaju iskrivljenu sliku njegove vladavine u narodu, je opće mjesto kada se želi opravdati održeni negativni učinak carevih reformi u Ugarskoj.¹⁰⁰⁷ Naglašavanjem ugarskih nezadovoljstava nametnutim zakonima pisac apostrofira činjenicu da staleži i redovi nisu bili kadri razumjeti i prihvatiti zakone koji nisu bili u skladu sa staleškim ustavom.

Sljedeći prigovor odnosio se na kazneno izjednačavanje plemića i seljaka. Sjena cara Josipa II. tvrdi da plemić, koji napravi zločin i koji za taj zločin bude kažnjen, više i nije plemić. Nasuprot tome Marija Terezija brani tradicionalno pravo koje je razlikovalo kazneno djelo prema tome tko je to djelo počinio.¹⁰⁰⁸ Argumenti zašto plemići ne smiju biti kažnjeni na isti način za isto kazneno djelo kao i seljaci čine se vrlo bizarnim. Tako se tvrdi da je seljak naviknut na šibe pa mu udarci predstavljaju relativno malu kaznu, dok je za plemića, koji nije naviknut

¹⁰⁰⁵ *Isto*, 35.

¹⁰⁰⁶ *Isto*.

¹⁰⁰⁷ *Haec est miseranda Regum conditio*. Kao bliski svjedok dvorskog okruženja Keresturi opravdava vladarevu neupućenost, koji zbog prijatvornih savjetnika nije mogao dobiti realnu sliku stanja u Ugarskoj. *Isto*, 36.

¹⁰⁰⁸ *Isto*, 38.

na fizičku bol, to teška kazna, a još teža – ravna smrtnoj kazni – sramota (*infamia*) pred staleškim drugovima.¹⁰⁰⁹ U pitanju izjednačavanja kazni iznijet je još jedan prigovor, koji se nije odnosio na plemiće i neplemiće, nego na to da su istom kaznom vuče brodova bili kažnjavani osuđenici koji su po starom zakonu trebali biti osuđeni na smrt i ljudi koji su bili osuđeni ili samo možda krivo optuženi za zloporabu u vršenju javne službe.¹⁰¹⁰ Završna teza o neprimjerenom kažnjavanju plemića odnosi se na odredbu da je plemićima, kojima je dokazan teški zločin, oduzimana plemićka titula.¹⁰¹¹ To je bilo posve u suprotnosti s ugarskim pravom koje je već bilo reguliralo pod kojim uvjetima i zbog kojih razloga plemić gubi svoj status. Na taj je način car još jednom povrijedio ugarski staleški ustav uzimajući si za pravo mijenjati vjekovnu tradiciju. Nedopustivim zadiranjem u ugarsku pravnu tradiciju, nad čime se sjena Marije Terezije jako čudila i snébivala, istaknuta je činjenica da su preljub, bogohuljenje i „zločin protiv prirode“ svrstani u red nižih javnih prijestupa, a ne teških zlodjela kao do tada.¹⁰¹² Rasprava o novom „Općem sudskom postupku“ (*Ordo iudiciarius*),¹⁰¹³ započinje svojevrsnim zaključkom i tvrdnjom da carev *Codex civilis et criminalis*, koji je bio predmetom pišćevog razmatranja u prethodnom poglavlju, nije izdržao ugarsku cenzuru, tj. kritiku. Intencija novog zakona o sudskom postupku bila je ujednačavanje sudske prakse u cijeloj Monarhiji i skraćivanje trajanja parnica pred sudovima. Sjena Josipa II. novodi svima poznatu činjenicu da su parnice u Ugarskoj trajale jako dugo. Stranka koja je s punim pravom tražila pravdu na sudu morala se pomiriti s razvlačenjem postupka u beskonačnost i nedoglednim odvjatničkim prepucavanjima. Uvođenje jedinstvenog sudskog postupka za cijelu Monarhiju trebao je eliminirati sve zloporabe.¹⁰¹⁴ No, izložena argumentacija nije bila dovoljno jaka da obrani taj zakon pred kritikom ugarskih staleža. Sjena Marije Terezije lakonski je ustvrdila da je carev *Ordo iudiciarius* bio nepotreban. Naime, sudski postupak, stoji u njenom objašnjenju, u Ugarskoj ima svoje korijene u galskom zakonu još od Karla Roberta, da bi ga nadogradili Matija

¹⁰⁰⁹ *Rusticus verberibus forte jam asuetus, inflictos sibi ictus sustinebit, surget et – ridebit! At nobilis, praeter dolorem corporis, perpetuam insuper infamiam, quoad vixerit, in caetu Nobilium aliorum circumferet. Isto, 39.*

¹⁰¹⁰ *At alter, qui publico Viennaee munere gesto, ..., criminis falsi, aut peculatus reus, ideoque abs te damnatus, vix diebus aliquot naves traxit, ..., infelicem animam in aqua vel in ripa edidit. Isto, 38.*

¹⁰¹¹ *Isto, 39-40.*

¹⁰¹² Kada uspoređuje razine težih i manje teških prijestupa (kaznenog djela i prekršaja), pisac se koristi sintagmama *summa crimina* – za teška kaznena djela i *politica delicta* – za prekršaje. Iz teksta nije jasno što se podrazumijeva pod ...*scelus ilud, quod natura ipsa perhorescit*. Svakako se radi o izvjesnom zločinu koji za ondašnje etičko poimanje nikako nije bio u skladu s prirodnim poretom stvari. *Isto, 40*

¹⁰¹³ Njemački naziv zakona je *Allgemeine Gerichtsordnung*. Objavljen je kao prvi u nizu obuhvatne pravne reforme cara Josipa II. već 1781. g. Usp. Kocher, „Die Rechtsreformen Joseph II.“, 132.

¹⁰¹⁴ *At id notum est lites in Hungaria totam saepe aeternitatem durare. ...denique infinitas esse advocatorum cavillationes. Keresturi, Josephus II. in Campis Elysiis, 41-42.*

Korvin i Vladislav I., a potrebama suvremenog doba prilagodio Karlo VI.¹⁰¹⁵ Dalje se domišlja da ugarski tradicionalni sudski postupak i ima poneke nedostatke, ali je te nedostatke trebalo ispraviti. Nipošto nije bilo potrebe na prečac, bez konzultacija s ugarskim sudcima, uvoditi potpuno novu praksu, koja redovito proizvodi još veće probleme i zastoje, jer sudcima nije ostavljeno dovoljno vremena za prilagodbu.¹⁰¹⁶

U zaključnom osvrtu na prvi razgovor sjana Marije Terezija naglašava da niti u jednom trenutku nije posumnjala u vrline i plemenite namjere svoga sina. Čak je ustvrdila da vladar koji ispravno postupka ima pravo prezirati primjedbe svjetine, ali da im ne smije davati povoda za sumnje u njegove namjere. No, u sljedećoj rečenici dodaje da je Josip II. pogriješio upravo u tome što je za kritike dao povoda jer je donosio zakone samostalno (*proprio arbitrio*), a ne na mjestu koje je za to zakonom predviđeno.¹⁰¹⁷

Prvo čitanje analiziranog teksta ostavlja dojam da je pisac stavovima sjene Marije Terezije isključivo osuđivao politiku Josipa II. prema Ugarskoj. No, pažljivijim čitanjem, koje podrazumijeva podrobniju analizu teksta, zatim vremensku i društvenu kontekstualizaciju djela, a isto tako i piščevu društvenu i političku poziciju u trenutku pisanja i objavljivanja rasprave, otkriva se da Keresturijeva ocjena careve ugarske politike nipošto nije bio jednoznačan. Dapače, prikriveni narativ otkriva pisca kao izvrsnog poznavatelja, a ujedno i svjedoka problematike odnosa ugarske javnosti prema reformskim zadiranjima Josipa II. u njihov tradicionalni politički sustav.

Očito je da stavovima sjene Marije Terezije u ovom političkom romanu Keresturi pred svojim staleškim sunarodnjacima imao namjeru „popraviti“ svoju povijest. No, Keresturijeva Marija Terezija u ulozi *advocata statuum et ordinum* na Elizejskim poljanama u teškim i dramatičnim okolnostima iščekivanja povijesne presude ipak se na kraju nije odrekla svoga sina. Posljednje riječi, koje joj je pisac namijenio dok su se sjene ugarskih kraljeva spremale izreći presudu, bile su: *Infelix, sed adhuc tamen meo dignus amore Filius* („Nesretnik, no još je uvijek Sin dostojan moje ljubavi“).¹⁰¹⁸ To je, dakle piščeva poruka za kraj rasprave.

Dakle, Josip Keresturi u dramatičnim političkim okolnostima, kada je okupljanje staleža i redova u lipnju 1790. ličilo na pobunu i revoluciju, a ne na sabor, nije se želio odreći svojih ranijih stavova, odnosno svoje prosvjetiteljske misli.

¹⁰¹⁵ *Normam illam rei judicialis...Carolus Robertus e Galiis intulit, ...Avus tuus Carolus hodierni aevi circumstantiis adoptavit.*, 41

¹⁰¹⁶ *Isto.*

¹⁰¹⁷ U rečenici ne stoji da je to Ugarski sabor, ali se to podrazumijeva iz konteksta prvog poglavlja. *Isto*, 45.

¹⁰¹⁸ Keresturi, *Josephus II. in Campis Elysiis*, 193.

6.3. *Leopoldus II. in campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii.* – koncepcija i struktura djela

Dok u *Josephus II. in Campis Elysiis* pisac pripovijeda Eleuterijev „san“ propitujući prošlu realnu vladavinu Josipa II., u *Leopoldus II. in campo Rákos* Eleuterije kao glavni lik pripovijeda svoju „viziju“ Ugarske za vladavine kralja Leopolda II. Lokalitet iz naslova – *campus Rákos* – je poznato mjesto krunidbe ugarskih kraljeva, a pisac je za naslov knjige odabrao četvrto poglavlje u kojem je opisao imaginarnu krunidbu kralja Leopolda II. na Rakoškom polju.¹⁰¹⁹

„Predgovor“ (*Praefatio*) obuhvaća jednu stranicu, a potpisan je pseudonimom iz naslova. U njemu se pisac obraća onima, kako kaže, koji će možda izrugivati njegov način pisanja u knjizi koja je pred njima. Pri tome interpretira misao iz biblijske knjige o Makabejcima uz poruku: ako je nešto dobro, to sam htio napisati, ako nije, oprostite mi; kao što nije dobro piti samo vino ili samo vodu, već godi piti naizmjenice, isto tako je kod govora, tj. pisanja – nije uvijek ugodan „stvarni govor“ (*sermo exactus*).¹⁰²⁰ Tim je riječima Keresturi zapravo pojasnio pojam *visio* iz naslova – sadržaj knjige je piščeva vizija stanja Ugarskog Kraljevstva pod Leopoldom II. u dvadesetoj godini njegove vladavine. Potpisnik „Predgovora“ je protagonist, a ujedno i pripovjedač radnje u prvom licu, koji se nakon sna od dvadeset godina vraća u Ugarsku te svjedoči izuzetno pozitivnoj preobrazbi ugarskog društva i gospodarstva. Viziju Eleuterija Panonija Keresturi je prikazao u osamnaest poglavlja (*caput*). Svako poglavlje ima zaseban naslov, koji odgovara temi poglavlja.

Budući da je tekst Eleuterijevih vizija pisan proročkim biblijskim stilom te obiluje metaforama, aluzijama, alegorijama, pisac je kao pomoć čitatelju za razumijevanje i tumačenje napisao komentar pod naslovom *Ioannis Pantophelii aa. ll. ss. theol. baccalaurei Commentarius in mirabiles visiones Eleutherii Pannonii*.¹⁰²¹ Već je odabirom naslova, a posebno uvodeći novi lik, tj. „komentatora“, kojeg je nazvao Ioannes Pantophelius, Keresturi „Komentar“ (*Commentarius*) izdvojio kao zasebni dio knjige. Ioannes Pantophelius svoje osvrte na vizije Eleuterija Panonija govori u prvom licu. Ključ za razumijevanje komentara Keresturi je pojasnio u predgovoru. Pantophelius tvrdi da je Eleuterijevim vizijama, koje naziva

¹⁰¹⁹ „Polje Rakos“ nalazi se u blizini Budima. Na njemu se održavali sabori i krunidbe ugarskih kraljeva. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 28.

¹⁰²⁰ *Isto*, 3

¹⁰²¹ Zbog preglednosti za „Komentar“ ću u tekstu koristiti latinski pojam *Commentarius*. Budući da ga pisac posebnim naslovom i godinom izdanja odvaja od prvog dijela knjige, tj. vizija Eleuterija Panonija, u bilješkama će biti naznačeno da se radi o komentaru: Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 183-265.

apokalipsom (*apocalypsis*) suvremenog doba, potrebno dodatno objašnjenje i interpretacija jednako kao što je potrebno i što su napisani za pojedine biblijske proroke.¹⁰²² *Commentarius*, dakle s vizijama čini jedinstvenu sadržajnu cjelinu jer bez dodatnog komentara, kao što sam pisac kaže, ne bi bilo moguće shvatiti neke dijelove teksta. S druge pak strane, *Commentarius* ne čini jedinstvenu književnu cjelinu s tekstem vizija jer je pisan po principu bilješke kojom se pojašnjava određeno mjesto Eleuterijevih vizija. Tekst komentara prati strukturu vizija prema poglavljima s podnaslovom koji upućuje na koje se poglavlje komentar odnosi: *In caput I.* pa sve do posljednjeg, *In caput XVIII.*¹⁰²³ Protumačeni su pojedini pojmovi, lokaliteti, imena ili cijele metafore, koje je pisac zbog stila, koji je odabrao, svjesno učinio skrivenijim kako bi proročki narativ bio autentičniji. Neke pak dijelove vizija Keresturi u komentarima reinterpreтира otkrivajući skrivenu poruku.

Keresturijev komentator Pantophelius ističe svoju učenost – zna latinski, grčki, hebrejski, slavonski (sic!), mađarski, njemački;¹⁰²⁴ povijest i geografiju Ugarske; uz to je bacc. filozofije, teologije i prava – bez navedenih znanja, tvrdi, ne bi bio sposoban protumačiti neka nejasna mjesta Eleuterijeva „slavnog djela“. Bez obzira na književni diskurs i „proročki stil“ djela Keresturi je komentatoru Pantopheliusu namijenio i ulogu realnog tumača predstavljajući čitatelju njegove vještine i znanja.

Nakon predstavljanja Pantophelius se vraća svijetu fikcije te opetovano izražava čuđenje što neki odbacuju činjenicu da je Eleuterije spavao dvadeset godina. Naziva ga najvećim prorokom ugarskog naroda čime se otkriva da je pisac osim potrebnih pojašnjena i nadopuna komentar ujedno koncipirao tako da pojača proročki diskurs Eleuterijevih vizija. Dakle, odabrana koncepcija djela, u kojem se isprepliće i nadopunjuje fiktivno s realnim, omogućila je piscu slobodu kretanja u književnom svijetu mašte, ali i odašiljanja realnih poruka. U tom smislu Pantophelius tvrdi da je Eleuterije više od proroka:

*Deinde veritates nobis tam subtiliter in aures dicit, ut vix aliquis nostrum sit, quin se modice tactum esse manu ad pectus posita confiteri debeat. Et tales, o Hungari! sunt boni Patriae cives, qui veritatem loquuntur et scribunt, non autem qui, erga vitia et corruptos mores paulo indulgentiores, nobis palpum obtrudunt.*¹⁰²⁵

¹⁰²² Naslov predgovora je *Praefatio. Isto*, 185-192.

¹⁰²³ Pri tome se podrazumijeva: *Commentarius in caput I* (Komentar na poglavlje I.). Natuknica počinje citiranjem riječi, sintagme ili cijele rečenice koja se tumači, nakon čega slijedi komentar.

¹⁰²⁴ Kod njemačkog, uz osjetnu ironiju, u zagradu stavlja opasku kako trenutno nije baš sigurno hvaliti se u Ugarskoj znanjem tog jezika. *Isto*, 186.

¹⁰²⁵ „Napokon, tako nam suptilno u uha govori istinu, da teško da postoji netko od nas a da ne mora priznati da je blago dotaknut rukom položenom na prsa. I, o Ugri!, to su poštteni građani Domovine, oni koji govore i pišu istinu, a ne oni koji su blagonakloni prema manama i pokvarenim običajima te nam se ulizuju.“ *Isto*, 190-191.

Poruka ovoga teksta je nedvosmislena: Eleuterijev lik je piščev *alter ego* – on kroz njegov narativ iskazuje svoj svjetonazor i „suptilno“ čitatelju predstavlja istinu o ugarskoj društveno-političkoj stvarnosti. U tom smislu pisac riječima komentatora poručuje da je njegova književnost angažirana. Proročki diskur, vizije, snovi i utopijske projekcije su okvir unutar kojega se propituje aktualno stanje u zemlji i iznose razmišljanja o društvenim, političkim, gospodarskim ili nekim drugim pitanjima.

Commentarius završava „Zaključkom“ (*Conclusio*).¹⁰²⁶ Pantophelius se na početku učtivo ispričava čitateljima, tj. „Ugrima, svojoj braći“ moleći ih da mu oprostite ako nije u svemu ispunio njihova očekivanja. Zatim poručuje da će mnogi bez sumnje napisati svoje komentare Eleuterijevih vizija. No, uvjeren je Pantophelius, nitko od tih komentatora neće proniknuti u Eleuterijeve vizije kao što je on proniknuo. Njegova će čast i uspomena ostati neodvojena od Eleuterijeva imena.

6.3.1. Sadržaj i analiza teksta

Nakon dvadeset prespavanih godina protagonist i pripovijedač radnje, prorok Eleuterije se budi i vraća u Ugarsku. Prvih pet poglavlja ipak predstavlja svojevrsni dijakronijski odmak u odnosu na ostali dio radnje, odnosno na vrijeme poslije buđenja. U prva dva Eleuterije je dao svoje viđenje razloga zbog kojih je, kako tvrdi, Ugarska bila kažnjena vladavinom Josipa II. te je opisao koja su je „zla“ snašla ne ostavljajući prostora da je nešto od njegove vladavine bilo pozitivno. U trećem se, također, referira na događaj koji je realan, tj. povratak krune sv. Stjepana u Ugarsku. U sljedeća dva opisuje svoju viziju krunidbe Leopolda II. za ugarskog kralja i njegovu nazočnost na Saboru staleža i redova. Nakon toga proroka Eleuterija zadesi dvadesetogodišnji san.

*Caput I. Eleutherius ultimo anno regni M. Theresiae praedicit mala, quae ventura sunt super universam gentem Hungarorum.*¹⁰²⁷

U prvom poglavlju predskazana su zla koja će Ugarsku zadesiti za vladavine Josipa II. zbog grijeha koje su počinili. Stil je biblijski, proročki. Bog se obraća proroku Eleuteriju, opominje ga da opaše svoje bokove i pođe u svaki kraj Ugarske te im prenese njegova upozorenja: Bog je izveo ugarski narod iz Skitije i doveo ga u obećanu zemlju Panoniju, pokorio im mnoge narode, a oni su se odmetnuli od njega; napustili su savez s Bogom i zato će on njih

¹⁰²⁶ *Isto*, 265-266.

¹⁰²⁷ „Posljednje godine vladavine M. Terezije Eleuterije proriče zla koja će se spustiti nad cijelu ugarsku naciju.“ *Isto*, 5-10.

ostaviti.¹⁰²⁸ “Zla” koja su zadesila Ugarsko Kraljevstvo, s naglaskom na zatiranje “prava i povlastica” ugarskih staleža i redova, prikazana su metaforičkim aluzijama na pojedine reforme koje je Josip II. provodio u Ugarskoj.

*Caput II. Hungariae gemitus et conversio. Plagae, quibus per decennium visitata est, Deo miserante cessant. Josephus rex moritur.*¹⁰²⁹

Tema ovog poglavlja je Eleuterijevo viđenje i alegorijski opis ucviljene ugarske Majke koja jadikuje nad sudbinom koja ju je zadesila pod vladavinom Josipa II.: napuštena je od svih, sinovi su je ostavili, bez uresa i bez krune stoji kao “mali vrabac na kiši”. Izraz je gotovo identičan starozavjetnim Jeremijinim žalopojkama nad napuštenim Jeruzalemom. No, ujedno se mnogim metaforičkim izričajima aludira i na reforme i opće negativno stanje koje je kao zla kob zadesilo Ugarsku. Na kraju jadikovki ugarska Majka moli boga za milosrđe, priznaje grijehe svojih sinova – na tu molbu bog odgovara carevom smrću koja je predstavljena kao ugarsko oslobođenje od zla.

*Caput. III. Sacra Regni Corona in Hungariam reducitur. Leopoldus Rex promittitur; hinc gaudium in Regno universo.*¹⁰³⁰

Eleuterijeva vizija svečanog povratka Svete krune u “grad Atile”, tj. Budim. Preko Eleuterija Ugrima se obraća sam bog koji kaže da je vidio njihovo obraćenje te ih je zbog toga izbavio od zla, tj. vladavine Josipa II. Bog im ujedno predstavlja novog kralja Leopolda II. za kojega tvrdi da je pravedan i da će obnoviti cijelu zemlju. Glas o ovim događajima po cijeloj zemlji pronosi Eleuterije na način da trubi u trube čiji se zvuk razliježe prema sve četiri strane svijeta. Trube nose imena rijeka: *Tybiscus* (Tisa), *Ister* (Dunav), *Granus* (slovački Horn; njemački Gran), *Dravus* (Drava). Navode se krajevi, gradovi i zemlje krune sv. Stjepana koji se, gledano iz Budima, protežu u geografskom smjeru uz pojedine imenovane rijeke.¹⁰³¹

*Caput IV. Leopoldus fit rex Hungariae, coronatur in Campo Rákos. Ingens sollenitas huius diei et gaudium in toto Regno.*¹⁰³²

Keresturi opisuje viziju Leopoldove krunidbe: četiri mjesca nakon Josipove smrti Eleuterije je sa zidina Budima (*Civitas Attilae*) promatrao Leopoldovu krunidbu na polju *Rákos*.

¹⁰²⁸ Pantophelius komentira da je Eleuterije rodoslovlje prvih ugarskih kneževa i dolazak u Panoniju prikazao prema *Turocijojev kronici*. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 194-198.

¹⁰²⁹ “Jecanje i probrazba Ugarske. Kada se Bog smilovao, prestali su udarci kojima je desetljeće bila izložena. Umre kralj Josip.” Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 11-20.

¹⁰³⁰ „Sveta kruna Kraljevstva vraća se u Ugarsku. Leopold je obećan za kralja; zbog toga je radost u cijelom Kraljevstvu.“ *Isto*, 20-28.

¹⁰³¹ Uz pojedine rijeke navedene su i zemlje koje nisu pripadale Ugarskom Kraljevstvu: *Bosna, Servia, Liburnia, Hum*.

¹⁰³² “Leopold postaje kraljem Ugarske, kruni se na polju Rakos. Neizmijerna svečanost i radost u čitavom Kraljevstvu zbog ovoga dana.” *Isto*, 28-34.

Isti alegorijski lik ugarske Majke, koja je u drugom poglavlju napuštena naricala nad svojom sudbinom, sada je kao *Mater et Regina gentium Hungariae* zaručnica novog ugarskog kralja te slijedi njihovo vjenčanje. Odnos ugarske Majke i Leopolda opisan je kao odnos dvoje zaljubljenih zaručnika starozavjetne *Pjesme nad pjesmama*. Cijela svečanost je prikazana kao iznimno veličanstveno okupljanje ugarskih vojski i naroda koji su slavili “Leopolda, novog kralja Ugarske” (*Leopoldum, novum Hungariae Regem*).

*Caput V. Leopoldus rex comitiis Regni interest. Seditio populi oritur, proditores patriae ad mortem deposcentis, sed prudentia Leopoldi sopitur. Memorabile ad posteros exemplum.*¹⁰³³

Tema petog poglavlja je sabor staleža i redova kojim je predsjedao sam kralj Leopold. Od kralja se zahtijeva da ispravi sve ono što je njegov prethodnik učinio, a da nije bilo u skladu s ugarskim staleškim ustavom.¹⁰³⁴ Staleži i redovi redom traže kaznu za sve one Ugre, koji su caru Josipu II. pomagali u provođenju njegovih odredbi, objašnjavajući da se radilo o izdaji domovine. Kralj Leopold poziva na mir i opraštenje napominjući da ne želi svoju vladavinu započeti osvetama, sa čime su se prisutni na kraju i složili. Ipak, kao opomena i znak za buduća pokoljenja na polju *Rákos* napravljeno je umjetno brdo naziva *Mons prodicionis* („Brdo izdaje“).

*Caput VI. Eleutherius a spiritu extra Hungariam rapitur. Viginti annis dormit. Eius reditus in Hungariam. Mira eius fata in itinere.*¹⁰³⁵

Eleuterija iste večeri za trajanja sabora Anđeo Gospodnji u zračnoj lađi odvozi iz Budima. Nakon sna iz kojeg ga je probudio isti anđeo slijedi povratak.¹⁰³⁶ Zapevši na vrhu nepoznate planine Anđeo i zračna lađa iščezavaju, a Eleuterije nastavlja sam. U potrazi za putem prema Ugarskoj saznaje da je na granici sa Štajerskom. Već u prvom razgovoru s njemačkim seljakom na kojega se namjerio Eleuterije ostaje iznenađen onim što čuje: ne treba se bojati za svoju sigurnost da bi ga kradljivci mogli zaskočiti i opljačkati; granica između Ugarske i Austrije

¹⁰³³ “Leopold je nazočan na Saboru Kraljevstva. Nastaje pobuna prisutnih jer traže smrtnu kaznu za izdajice domovine, no smiruje se zahvaljujući Leopoldovoj razboritosti. Primjer vrijedan pamćenja za potomke”. *Isto*, 35-42.

¹⁰³⁴ Kada je u pitanju sadržaj onoga što se izražava historiografskim izrazom „staleški ustav“, Keresturi koristi uobičajnu sintagmu: *iura et libertates statuum et ordinum*. Na ovom mjestu, budući da je riječ o imaginarnom događaju, pisac se izražava slobodnije donoseći sliku kako se pred kraljem ustao „Glavni zapovjednik vojske ... držeći u ruci knjigu zakona“ (*Dux exercituum ... librum legum manu tenens*), pod kojom se podrazumijeva Tripartit.

¹⁰³⁵ „Ugrabljen od duha Eleuterije je odnesen iz Ugarske. Spava dvadeset godina. Njegov povratak u Ugarsku. Njegova divna sudbina na putu.“ *Isto*, 42-51.

¹⁰³⁶ Prijevozno sredstvo kojim je Anđeo Gospodnji (Angelus Domini) prenio Eleuterija u pećinu je zračni balon s košarom: ... *introivi in cymbalam, e funibus canabinis globo aereo affixis, pendentem ... - „... udoh (Eleuterije, op. a.) u lađicu koja je o užadi visjela o zračnom balonu...“*. Na isti je način vraćen: *Et surrexi, et comitatus sum eum ingressusque cum eo in eandem ipsam naviculam, qua vesperi ex Civitate Attilae discessimus*. – „Ustadoh, krenuh za njim i udoh s njim u istu lađicu kojom smo otišli iz Budima.“ *Isto*, 42-43.

prelazi se bez ikakvog nadzora jer sada Ugri i Austrijanci žive kao braća, ne više kao stranci u doba cara Josipa II. i njegovih prethodnika; isto se tako odvija slobodna trgovina među njima – sve to zahvaljujući vladavini Leopolda II. Eleuterije je zapanjen svime što čuje, posebno kada mu seljak kaže da se nalazi u 1810. godini što znači da je spavao dvadeset godina. Prelazi granicu, koja je bez nadzora, ulazi u Ugarsku u grad Pink te u razgovoru s gradskima sudcem saznaje mnoge promjene u upravi: nema više prefekta policije koji je u doba Josipa II. nadzirao tu službu i građane, nema nadzora granice. Potom poziva Eleuterija da bude gost njegovoj obitelji. Kod njih upoznaje harmoničan odnos između supruge i muža, djece i roditelja, a sudac tvrdi da su sve obitelji u Ugarskoj doživjele moralnu preobrazbu. Vijeće staraca grada na čelu sa sudcem svečano ispraća gosta Eleuterija.

*Caput VII. Eleutherius in Civitatem sanctam¹⁰³⁷ prope amnem gemmeum venit. Invisit notum sibi Propetham Liszium, et ab eo cum gaudio suscipitur.*¹⁰³⁸

Eleuterije u ovom poglavlju susreće vodiča koji će mu tijekom putovanja prema Budimu pomagati u razumijevanju preobrazbi koje su nastale pod Leopoldovom vladavinom. On je u predstavljen kao „prorok Lizija“, „Božji čovjek“ (*Propheta Liszy, Vir Dei*), stari Eleuterijev prijatelj još od doba Marije Terezije.¹⁰³⁹

U susretu s Lizijom i na osnovu njegovih pitanja (*ubi est noster somniator? ubi est Eleutherius?* – „gdje je naš sanjar? gdje je Eleuterije?“), kojima izražava čuđenje gdje je bio dvadeset godina, pisac se kroz Eleuterijev lik ponovno predstavlja kao autor djela *Josephus II. in Campis Elysiis*: „*Tu ille es, qui ad tertium caelum raptus, Josephum coram Tribunali Regum Hungariae stantem vidisti et mirabilia, quae in caelo facta sunt, populo annunciasti.*“ („Ti si onaj, koji je odnesen na treće nebo, koji je vidio Josipa pred sudištem ugarskih kraljeva i koji si narodu ispričovijedio čuda koja su se na nebu dogodila.“). U komentaru je pojam *somniator* protumačen da se aludira na „ono Eleuterijevo djelo naslova: *Josephus II in campis Elysiis. Somnium Eleutherii Pannonii*“.¹⁰⁴⁰

Lizija je pripremio veliku gozbu i slavlje u čast Eleuterijeva povratka. Nakon toga se glas o svemu proširio pa cijelom Kraljevstvu.

¹⁰³⁷ U komentaru stoji da se pod pojmom „Sveti grad“ podrazumijeva grad Sabaria. Zašto je „svet“ Pantophelius dvoji između činjenice da je rodno mjesto sv. Martina ili zato što je sjedište biskupije. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius in caput VII.*, 228.

¹⁰³⁸ „Eleuterije dolazi u Sveti grad pored biserne rijeke. Posjećuje poznatog mu proroka Liziju, a on ga s radošću prima.“ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos.*, 51-55.

¹⁰³⁹ Lizija je određen, također, kao onaj koji dolazi „iz sanjarskog roda“ (*ex genere szoporaeo*) po čemu je, dakle blizak Eleuteriju. U komentaru je postavljeno pitanje koga Lizija predstavlja, misli li pisac na neku osobu s kojom se susretao, no nije ponuđen odgovor. Isto, 52.; Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 228-229.

¹⁰⁴⁰ Komentator je, također, utvrdio da je to djelo jednake vrijednosti kao i ovo koje on komentira. Isto, 230.

*Caput VIII. Leopoldus Regno sub Josepho conturbato pacem restituit. Cum Roxolanis, Lechis, et Brandeburgis perpetuum foedus init. Inde nulla bella a viginti annis. Reliqua etiam Europae Regna pacis consilia sequuntur.*¹⁰⁴¹

S osmim poglavljem započinje prikaz stanja Ugarske prema Keresturijevoj utopističkoj viziji. Lizija informira Eleuterija da je odmah po Leopoldovom dolasku na vlast pobjedonosno okončan rat koji je Josip II. započeo s Turskom te je Ugarska proširila granice do Epira, planine Balkan, Crnog i Jadranskog mora. S Rusijom, Pruskom, Česima, Poljacima, Venecijom i Kraljevinom Sicilijom sklopljen je savez vječnog mira. Leopold je, dakle sklopio saveze sa susjednim zemljama, a njegov je primjer slijedila cijela Europa „od istoka do zapada, od sjevera do juga“. Saveze mira i prijateljstva sklopili su i drugi susjedni narodi koji su kroz povijest dugo ratovali: Englezi s Francuzima; Danci i Šveđani; Flandrija i Brabant su se vratile u krilo Habsburške Monarhije; nastala je sloga među svih sedam nizozemskih pokrajina; čak je i Turska otvorila svoje granice i sa svim susjedima uspostavila mir.

Učinci mira su višestruki, zaključuje Lizija – tisuće ratnika koji su trošili u ratu najveći dio državnih prihoda sada postaju oni koji oru zemlju i pridonose bogatstvu društva.¹⁰⁴² Eleuterije je postavio pitanje poreza: ako nema stajaće vojske i ratova, nema potrebe za porezima!? Lizija odgovara citirajući Leopoldov govor na saboru u trećoj godini njegove vladavine na kojem je proglasio ukidanje poreza. U govoru prevladava idealizirani paternalistički odnos između kralja i Kraljevine. Ugarska je kralju omogućila ubiranje prihoda iskorištavanjem rudnih i drugih prirodnih bogatstava, zatim velike posjede na kojima uzgaja stoku, poljoprivredne proizvode i vinograde, a kralj je zauzvrat ugarski narod oslobodio poreza. Poglavlje završava opisom kraljevih posjeda, njegovom trgovačkom aktivnosti kao rezultatom stečenog bogatstva s tih posjeda i na kraju opisom robe koju trgovinom uvozi i izvozi. Iz svega rečenog proizlazi da je vanjskopolitički mir, prestanak sukoba i ratova za teritorije osnovni preduvjet za napredak kako Ugarske, tako i ostalih europskih država.

*Caput IX. Commmercium sub Leopoldo floret. Navigatio provecta. Sumptus immensis.*¹⁰⁴³

Tema trgovinske razmjene najavljena je u prethodnom poglavlju. U ovom je obrađena na način da Lizija prima pismeni izvještaj o uspješnom pristanku njegova trgovačkog broda u španjolskoj luci gdje je isporučio robu koju je povezo iz Ugarske. Brod nastavlja put Havane

¹⁰⁴¹ „Leopold je ponovno uspostavio mir u Kraljevstvu koje je pod Josipom bilo u neredu. Sklopio je trajni savez s Roksolanima, Lehima i Branderbužanima. Od tada dvadeset godina nije bilo ratova. Druga europska kraljevstva slijedila su put mira.“ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 56.-68.

¹⁰⁴² Ne ostavlja neriješenim pitanje čuvanja Domovine. Postoje dvije vojske: jednu čine najhrabriji i najsposobniji seljaci koji od države dobiju oružje te se odazivaju na Kraljev poziv; druga vojska je plemićka – svaki plemić je i ratnik. *Isto*, 64-65.

¹⁰⁴³ „Pod Leopoldom cvjeta trgovina. Plovidba je napredovala. Neizmjerni prihodi.“ *Isto*, 69-75.

gdje će ukrcati potrebnu robu. Lizija objašnjava Eleuteriju da je Leopold potaknuo i zaslužan je za razvoj pomorske trgovinu: na razini pojedine županije nekoliko najodličnijih obitelji ulaže svoj imetak u jedan brod nad kojim se godišnje mijenja upravitelj. Svaka županija, nastavlja Lizija, ima nekoliko brodova kojima trguju diljem svijeta tako da Ugarskoj više nisu nepoznate ni najudaljenije luke.¹⁰⁴⁴ No, da bi upotpunio svoju utopističku viziju pisac uspješnoj pomorskoj trgovini ne pristupa samo s aspekta zarade koju ostvaruju plemićke obitelji kao vlasnici brodova: glavni Lizijin motiv je briga za domovinu, njen ekonomski napredak i jednaka briga za svoje podložnike s kojima dijeli dio prihoda jer prodaje i njihovu robu.

Eleuteriju nije jasno kako je došlo do tako naglog razvoja trgovine kada Ugarska još u doba Josipa II. nije imala potrebnu infrastrukturu za prijevoz roba. Na to pitanje Lizija odgovara da je Leopoldovom zaslugom napravljena mreža širokih i čvrstih cesta s potrebnim mostovima; obale rijeka su očišćene i podzidane, dok su rijeke međusobno povezane kanalima. S tako uređenom infrastrukturom u Ugarsku su počeli pristizati i stranci koji su ulagali svoj novac u različite industrijske grane pa je Ugarska postala najrazvijenija zemlja u Europi. Eleuterije je na kraju poglavlja ustvrdio kako se time ostvarilo ono što su mnogi misleći ljudi pod Josipom II. samo sanjali da se može desiti.

*Caput X. Eleutherius ad villam viri Dei exit. Miratur ingentes in re oeconomica progressus causasque cum voluptate audit.*¹⁰⁴⁵

Tema desetog poglavlja je poljoprivreda i stočarstvo. Lizija provodi Eleuterija svojim imanjem Koros.¹⁰⁴⁶ Slijedi opis idealno uređenog poljoprivrednog dobra koje ima svu potrebnu infrastrukturu: vinski podrum, žitnicu, odvojene staje za pojedine vrste domaćih životinja; raspored gospodarskih zgrada uspoređen je s najskladnijim gradskim trgom; polja su zasijana raznim žitaricama i travama za sijeno; šume su uređene – prihodi su neusporedivi u odnosu prema onima iz doba koje Eleuterije pamti. U Ugarskoj se ne sije više samo nekoliko vrsta usjeva kao prije, već se siju mnoge vrste koje prije ili nisu bile zastupljene ili jako slabo.¹⁰⁴⁷ Posljedica uzgoja novih kultura i promišljenog upravljanja pašnjacima je toliki napredak stočarstva da se ugarsko meso izvozi po cijelom svijetu od Venecije do Indije te se smatra najkvalitetnijim. Isto vrijedi i za konje kao radne životinje – puni su snage. Ovakav agrarni napredak, tvrdi Lizija, posljedica je pomnog promišljanja ljudi koji su sve to osmislili. Jedna

¹⁰⁴⁴ Lizija nabroja neke: Goa, Aleksandrija, Cipar, Makao, Sumatra, Philadelphia.

¹⁰⁴⁵ „Eleuterije odlazi na imanje čovjeka Božjeg. Divi se velikom napretku i s veseljem sluša uzroke.“ *Isto*, 76-85.

¹⁰⁴⁶ Keresturi u komentaru kaže da ime Koros nije mogao pronaći na geografskoj karti Ugarske, ali da svakako mora postojati. Nemoguće je da prorok ne govori istinu pa sumnja i na tiskarsku pogrešku. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 242.-243.

¹⁰⁴⁷ Keresturi nabroja nove kulture, u prvom redu prehrambene: riža, krumpir, kukuruz, razne vrste uljarica; zatim duhan, indigo, pamuk, uzgoj dudva svilca i dr. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 78.

od najvažnijih odluka bila je provođenje okrupnjivanja posjeda jer je prije poljoprivrednik imao razbacanu zemlju i na deset mjesta – sada svi imaju integrirani posjed. Uz to je svako poljoprivredno dobro uređeno potrebnim nasipima i kanalima za reguliranje natapanja i odvodnje.¹⁰⁴⁸

Na nekoliko mjesta u poglavlju pisac kroz Lizijine riječi zasluge za opisanu preobrazbu pripisuje kralju Leopoldu II. On je odredio nagrade za najinventivnije proizvođače; uredio je prodaju proizvoda; proglasio zakone o pojedinim kulturama; osnovao je posebno savjetodavno tijelo u svakoj županiji koje čine najiskusniji poljoprivrednici; uredio je razmjenu ideja i iskustava; potaknuo je osnivanje novih manjih naselja u blizini imanja kako se ljudi i stoka ne bi iscrpljivali višesatnim hodanjima do obradivog zemljišta ili pašnjaka kao ranije. Posebna pozornost usmjerena je na prenošenje poljoprivrednih znanja i školovanje učenika. Za svaku pojedinu granu (pčelarstvo, stočarstvo, vinogradarstvo, pojedine poljoprivredne kulture i drugo) postoje specijalizirani učeni savjetnici koje pisac naziva *Patres populi*. Njihova je dužnost razvijati znanja i pisati upute o uzgoju kulture za čiji je razvoj dotična županija zadužena.¹⁰⁴⁹ Isto tako svaka županija ima jedan manji posjed kojim upravlja *Magister oeconomiae* pod čijim se vodstvom učenici praktičnom nastavom obrazuju za poljoprivrednike.¹⁰⁵⁰ Tijekom zime učenici pohađaju klasične škole, a kod kuće zajedno s roditeljima proizvode tkanine od različitih materijala kojima ih opskrbljuje zemljoposjednik. Kada je Eleuterije spoznao da je postignut za njega nezamislivi poljoprivredni napredak u Ugarskoj, i on zaključuje da je Leopold protagonist takve preobrazbe te njegovu mudrost uspoređuje s mudročeu židovskog kralja Solomona.¹⁰⁵¹

*Caput XI. Eleutherius descendit e Civitate sancta et venit ad civitatem Ketuj. Civium aliqui vident rubrum et alii caeruleum, mutua tamen in charitate vivunt.*¹⁰⁵²

Komentator Pantophelius izričito kaže da je tema jedanaestog poglavlja vjerska tolerancija: u imaginarnom gradu žive katolici i nekatolici, koji su se godinama sukobljavali, a sada u „ovom prosvijetljenom vijeku“ (*his illuminatis saeculis*), u kojem su nadvladana

¹⁰⁴⁸ Kao uzore za gradnju infrastrukture poljoprivrednih dobara spominju se Belgija, Njemačka i Engleska.

¹⁰⁴⁹ Komentator Pantophelius između svih stvari koje je napravio kao izuzetno koristan izdvaja Leopoldov institut *Patres populi* jer se njime razvija i međusobno komunicira znanje o pojedinim poljoprivrednim ili stočarskim kulturama. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 246.-247.

¹⁰⁵⁰ Iz tih škola posjednici uzimaju obrazovane poljoprivrednika koji na njihovim imanjima nadziru proizvodnju pojedinih kultura.

¹⁰⁵¹ *Vere magna est sapientia Regis nostri Salomonis, dixi ego. Qui enim Salomonem non appellem Leopoldum, qui talia constituit in medio populi sui.* Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 81.

¹⁰⁵² „Eleuterije odlazi iz Svetoga grada i dolazi u grad Ketuj. Jedan dio građana vidi crveno, drugi modro, žive u uzajamnoj ljubavi.“ *Isto*, 86-89.

praznovjerja, konačno žive u skladu poštujući jedni druge ljubeći se uzajamnom kršćanskom ljubavlju.¹⁰⁵³

Keresturi je sukobljene kršćanske vjere prisposodio alegorijski pridajući jednima crveni pogled na stvarnost, drugima modri. Lizija i Eleuterije kreću na put prema Budimu. Dolaze u grad Ketuj gdje nailaze na dvije vrste ljudi: jedni vide stvari crveno, a drugi iste stvari modro. Lizija upoznaje Eleuterija da se radi o ljudima istog jezika, istog podrijetla, ali da su se tijekom povijesti stalno sukobljavali zbog različite percepcije istih stvari. U doba Marije Terezije dolazili su misionari koji su, „držeci u ruci apostolski štap“, one koji vide modro pokušavali uvjeriti da vide krivo i da je ono što oni vide zapravo crveno.¹⁰⁵⁴ No, to nije riješilo problem. Sukobi su trajali, objasnio je Lizija Eleuteriju, sve dok se nije pojavio „kralj Josip“, koji vidi crveno, ali je svojim istomišljenicima, koji vide kao on, naložio da moraju tolerirati one koji vide modro. Ne samo da ih moraju tolerirati, nego i ljubiti kršćanskom ljubavlju budući da pripadaju istoj krvi, istoj majci – Ugarskoj: *Frater fratrem non tolerat, sed amat, iuxta illud: dilige proximum tuum sicut te ipsum*. („Brat brata ne podnosi, nego voli, prema onoj: ljubi bližnjega svoga kao sebe sama.“).¹⁰⁵⁵

Građani su prihvatili kraljev mandat te se praksa i zakon tolerancije proširio po cijeloj Ugarskoj – od prve godine vladavine Leopolda II. nije bilo sukoba glede različitog vjerskog pogleda na svijet.

*Caput XII. Eleutherius venit ad civitatem Litigiorum. Audit cum admiratione, quomodo in Hungaria lites cessaverint. Cauponum moderatio in taxandis hospitibus.*¹⁰⁵⁶

U ovom poglavlju Keresturi tematizira pravni postupak u Ugarskoj navodeći da svi oni koji su se nekada, pod bilo kojim vidom, bavili odvjetničkim poslom sada nemaju više prilike za to. Naime, Leopold II. je uredio tako dobar pravni sustav koji ne dopušta bezgranična parničenja kao što je bilo ranije.

Eleuterije s Lizijom dolazi u grad koji se na mađarskom zove Peor što tumači latinskim značenjem *lis* (sudska parnica, sudski proces). Kako bi pokazao o kakvom pravnom i pravničkom skladu svjedoči, Eleuterije je u priču uveo sve one protagoniste (službenike) koje

¹⁰⁵³ Komentator kaže da grad Ketuj ne postoji na geografskoj karti, već pripada području Eleuterijeve vizije. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 248.

¹⁰⁵⁴ Komentator tumači da Eleuterije pod sintagmom *baculum Apostolicum* („apostolski štap“) podrazumijeva duhovnu vlast koju su misionari u doba Marije Terezije imali. Tome dodaje da „probesti nekoga apostolskim štapom znači: čvrstim argumentima pobiti nečiju pogrešku.“ *Isto*, 249.

¹⁰⁵⁵ Pantophelius tvrdi da je citiranom rečenicom Eleuterije jasno aludirao na *Edictum tolerantiae* koji je donesen pod Josipom II. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 88.; *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 249-250.

¹⁰⁵⁶ „Eleuterije dolazi u grad sudskih sporova. Sa čuđenjem sluša kako su se u Ugarskoj prestale voditi parnice. Umjerenost gostioničara u naplati gostima.“ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 90-101.

je susretao prije sna, a koji su u gradu Peor bez posla. Oni su vodili iscrpljujuće sudske parnice isključivo za svoju korist, a na štetu pravnog sustava i stranaka u postupku: „Grad je pun sudaca, i skabina, i sindika, i odvjetnika, i rabula, i sikopanta, i njihovih poslužnika i potposlužnika i pomoćnika tih potposlužnika i ljudi svake vrste koji su se hranili parnicama kao mašću i salom.“¹⁰⁵⁷ Pantophelius se u komentaru osvrće na tri vrste odvjetnika koje je Eleuterije nabrojio: advokati su jedini školovani pravници i pravi odvjetnici; *rabulae* znaju površno citirati zakone, ali ne razumiju duh zakona; *sycophantae* za cilj imaju samo „temeljito pokrasti klijente“.¹⁰⁵⁸ Lizija i Eleuterije odsjeli su u gostionici. U sobu im ulaze trojica sikopanta jedan za drugim nudeći im svoje usluge. Njihova pojava, izgled, način komuniciranja prikazani su kao karikatura čime je pisac istaknuo njihovo pravničko neznanje i nizak položaj u poslu kojiim su se bavili.

Suprotno od njihove pojave, kao izuzetno časne i uzvišene osobe opisani su dvojica sudaca Méltóságos i Tekentetes.¹⁰⁵⁹ Na veliko Eleuterijevo iznaneđenje dvojica sudaca mu pojašnjavaju da život provode u dokolici jer se u Ugarskoj nitko više ne parniči. Ponovno je za sve zaslužan kralj Leopold jer je u suradnji sa staležima i redovima „savjetima i neumornim nastojanjem“ uspio ispraviti običaje građana tako da su parnice, tužbe i sve vrste sudskih procesa kao posljedica te moralne preobrazbe sami po sebi iščeznuli. Drugi dio preobrazbe odnosi se na zakone, koji su na svim razinama tako jasno uređeni da onemogućavaju sukobe ili, kada do njih dođe, vrlo brzo dolazi do sudskog pravorijeka. Tekentetes predstavlja Eleuteriju kako su pravno i običajno uočena neka područja na kojima je do tada bilo najviše sporova: uspostavljene su čvrste granice između posjeda tako da više nema do tada nepreglednih graničnih sporova; oporuke se pišu na vrijeme i pred svjedocim te nema nasljednih sporova; obiteljski i bračni sporovi rješavaju se uz pomoć ostalih članova obiteljske ili bliže društvene zajednice; krađa i nasilja više nema jer je to osuđeno od cijele zajednice tako da je taj pojam i izbrisan iz zakona; posuđivanje novca uz kamate obavlja se pred prokušanim i poštenim svjedocima, a ako tko ne želi vratiti posuđeno, zajednica ga izolira.

¹⁰⁵⁷ *Plena enim civitas fuit iudicibus, et scabinis, et syndicis, et advocatis, et rabulis, et sycophantis, et horum ministris, et subministris, et subministrorum vicariis, omnisque generis hominibus, qui litigiis, ut adipe et pingvedine vescuntur. Isto, 90.*

¹⁰⁵⁸ Čitatelju koji želi pobliže upoznati *sycophantae* Pantophelius preporuča popularno djelo *Die Geschichte der Abderiten* čiji je autor Christoph Martin Wieland. Abderićani su stanovnici grčke jonske kolonije Abdere u Trakiji, a postali su sinonim za glupost, neukus i malograđanštinu, tumači komentator. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 250-251. Wieland je roman objavljivao u novinama 1774. – 1781. g., a iste je godine i tiskan. Usp. *History of the Abderites by Christoph Martin Wieland*, prev. i uvodnu raspravu napisao Max Dufner (Bethlehem: Lehigh University Press; London, Toronto: Associated University Press, 1993), 11-35.

¹⁰⁵⁹ Ime Meltosagos u komentaru je prevedeno na latinski *Illustrissimus*, a Tekentetes *Spectabilis*. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius in caput XII.*, 252.

Jedini koji su nakon opisane preobrazbe ostali bez posla bili su *sycophantae*. Oni su bili oni koji su se parnicama građana „tovili kao svinje žirenjem“, a sad su, zaključuje Eleuterije, bili prepušteni gladi i neimaštini, dok su svi drugi odvjetnici našli nove poslove. *Sycophantae* su poslužili Keresturiju kako bi što uvjerljivije prikazao čemu su sve bili izoženi obični građani u sudskom procesu kojem je Eleuterije prije sna svjedočio. Posljedično tome, naglasio je potrebu uređenja tog sustava kako su mu ga predstavila dvojica sudaca u gradu u kojem više nema parnica, ali je imenom i službenicima ostao simbolom obaju procesa koje se iz ovoga poglavlja mogu iščitati.

No, nisu samo zakoni i pravna uređenost utjecali na nestanak sudskih parnica. Tekentetes upoznaje Eleuterija s moralnom preobrazbom ukupnog ugarskog društva: iščezle su psovke, svađe, otimanja, ubojstva i svaka druga vrsta zla. Stoga je u zatvoru tekuće godine završilo devedeset osoba, a za pedeset i devet se dokazalo da su nedužni. Država im je kao nevinima isplatila odštetu za vrijeme provedeno u zatvoru.¹⁰⁶⁰

Keresturi poglavlje završava jednom bizarnom opaskom koja izlazi iz teme rasprave. No, kako bi naglasio potpunu preobrazbu ugarskog društva, pa i na razini uslužne djelatnosti, imao je za potrebu napisati da su svoj boravak i objed u gostionici znakovita imena *Ad corvum rapacem* („Grabežljivoj vrani“) platili puno jeftinije u odnosu na cijene koje je Eleuterije pamtio prije sna.

*Caput XIII. Adventus Eleutherii ad curiam Domini terrestris. Mira inter dominos et subditos harmonia. Matris familias sedulitas, prolium educatio, frugalitas.*¹⁰⁶¹

Eleuterije i Lizija dolaze u selo koje se zove *Egy-szivu-salu*.¹⁰⁶² Samo ime „Selo jednoga srca“ sugerira da je tema poglavlja harmoničan odnos koji vlada među stanovnicima, a posljedica je moralne preobrazbe i obnova stare ugarske vrline u plemićkoj obitelji.

Prva slika koju Keresturi daje je ulazak u dvor plemića, gospodara sela čija supruga (*Materfamilias*) zajedno s tri mlade lijepe kćerke tka i veze dok sin čita knjigu. Eleuterije je toliko iznenađen i potresen prizorom koji vidi da nije mogao skinuti pogled s ukućana.¹⁰⁶³ Opravdava se za nepristojnost jer ne može vjerovati da je došlo do tolike promjene od vremena kada je usnuo. Domaćin (*Pater familias*) mu objašnjava što se dogodilo u Ugarskoj s

¹⁰⁶⁰ Ova odluka o isplati odštete onim a koji su nedužni bili u zatvoru preuzeta je iz Leopoldova zakonodavstva iz Firence. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 100.

¹⁰⁶¹ „Eleuterijev dolazak u kurije zemaljskog Gospodara. Divan sklad između Gospodara i podložnika. Majčina gorljivost, odgoj djece, čestitost.“ *Isto*, 102-114.

¹⁰⁶² Pantophelius komentira da je selo imaginarno, a naziv tumači latinskim prijevodom *unius cordis* („jednoga srca“). Keresturi, *Leopoldus II., Commentarius*, 253.

¹⁰⁶³ Lizija se ispričava plemiću domaćinu za Eleuterijevo nepristojno buljenje napominjući da je spavao dvadeset godina i da mu je sve što vidi novo te je iznenađen „kao tele koje se nađe pred novim vratima“. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 103-104.

Leopoldovim dolaskom na vlast. Prvi korak je bio da su shvatili koje su sve loše navike i pokvareni običaji zahvatili Ugarsku nakon Mohačke bitke. Temeljni problem bio je u tome što su napustili svoj izvorni ugarski način života i prihvatili tuđe običaje. Na povratak običajima otaca i izvornoj ugarskoj vrlini potaknuli su ih mudri starci koji su spoznali u čemu je problem te su ujedno preporučili put koji vodi k obnovi ugarskog društva:

„Ugri, o izopačeni Ugri! Dokle smo stigli? Gdje je sjaj našega naroda. Gdje je vrlina? Evo sada, sad je došao pravi čas. Sada Domovina može ozdraviti. Popravimo sve što je izopačeno; no, preobrazba mora započeti od naših kuća, naših žena, naših sinova i kćeri.“¹⁰⁶⁴

Nakon tih opomena matrone i kćerke su odbacile pomodni način odijevanja koji se iz Galije preko Njemačke proširio na Ugarsku: odbacile su strane frizure i odjeću; prestale su ukrašavati nokte i tijelo nepotrebnim uresima; vratile su se formi odijevanja i ukrašavanja kakve su se nekoć njegovale u Ugarskoj. Sinovi su prionuli školovanju. Stoga je, zaključuje *Pater familias*, napušten u Ugarskoj običaj da plemkinje i plemići besposleni tumaraju zemljom – sada usrdno prijanjaju korisnim poslovima i čitanju isprobane literature kojom Ugarska obiluje od vremena obnove starih običaja i vrline.

Moralna obnova plemićkih obitelji za koju je Eleuterije saznao naišla je na odobravanje u cijeloj Europi osim u Beču jer su Ugri upravo od bečkih trgovaca i obrtnika kupovali pomodne stvari za koje su izdvajali značajan novac.

Skladni odnos nije uspostavljen samo unutar plemićke obitelji. Proširio se na sve stanovnike koji su kao seljaci podložnici obitavali na plemićkom posjedu. Eleuterije svjedoči prijateljskom razgovoru podložnika (seljaka) koji je predstojnik imanja (*villicus*) i gospodara. Dogovarali su oranje zemlje gospodarevom zapregom udovicama i siromašnima. Eleuteriju posebno upada u oči činjenica da se podložnička zemlja obrađuje „gospodarevom zapregom“ (*dominalibus iumentis*). Domaćin ga potom upoznaje s novim odnosima između podložnika i gospodara koji počiva na poštovanju i suradnji. Seljaci s radošću obavljaju radnu tlaku, a posjednik zauzvrat pomaže svojom logistikom obradu njihove zemlje. Ukinut je urbar, sve se dogovara s povjerenjem i kako iziskuje potreba: ugovori su dogovoreni kao između oca i sina, a ne gospodara i podložnika. Rad na alodiju ili na svom matičnom zemljištu seljak obavlja s jednakom radošću. Radost obavljanja poljoprivrednih radova uvijek završava gozbom pečenja i vina koju pripravlja gospodar.

¹⁰⁶⁴ *Hungari, o degeneres Hungari! Quo tandem devenimus? Ubi est splendor gentis nostrae? Ubi fortitudo? Ubi virtus? Ecce nunc nunc tempus est adhuc acceptabile. Nunc adhuc Patria salvari potest. Corrigamus quidquid depravatatum est; sed correctio a domibus nostris, ab uxoribus nostris, a filiabus et filiis nostris incipere debet. Isto, 105-106.*

Zadnja slika poglavlja je opis gozbe koja je pripremljena prema ugarskom drevnom običaju s naglaskom da je hrana začinjena samo domaćim mirodijama, nikako onim egzotičnim koji ne pripadaju podneblju.

*Caput XIV. Dominus terrestris diem nominis celebrat. Subditorum laetitia. Pagi mundities, publicum granarium. Agri fossis cincti, pascua ordinata.*¹⁰⁶⁵

Poglavlje se tematski dijelom naslanja na prethodno, dijelom na deseto u kojem je prikazan veliki napredak u poljoprivredi i stočarstvu. Eleuterije već s prvim zrakama sunca vidi matronu i kćerke kod svoga tkanaja i veziva te se ponovno čudi uspoređujući da su se plemkinje u njegovo vrijeme izležavale do deset sati. Domaćin poziva Eleuterija i Liziju da još jedan dan budu njegovi gosti jer slavi imendan. Mnoštvo seljana je nagrnulo čestitati imendan svome Gospodaru. Predstavnici sela, „sudac i dvanaest starješina“ (*iudex pagi cum duodecim senioribus*), istupaju te mu se obraćaju u ime cijele zajednice: *Ave Pater noster, amicus et benefactor noster! En adsumus fideles subditi tui, vota que offerimus Deo omnipotenti, ut te tuamque domum, uxorem, filium et filias tuas caelesti et terrestri benedictione benedicat, quemadmodum benedixit Abraham, Isaac et Jacob. Esto nobis Pater uti fuisti et nos erimus filii tui, subditi tui.*¹⁰⁶⁶ Nakon toga podložnici pojedinačno pristupaju Gospodaru ljubeći mu ruke ili skute haljine uz poklike: *vivat Dominus! Vivat Pater noster!* Eleuterije kliče: *o felix Hungaria!* – oduševljen je i ganut do suza ustvrdivši da ljepši prizor nije vidio cijeloga života. Prizor se nastavlja Gospodarevom zahvalom, blagoslovom, pozivom na gozbu i porukom: *Ego ero Pater vester et vos filioli mei. Quaecumque vobis necessitas occurrerit, venite ad me et ego vos sublevare satagam.*¹⁰⁶⁷ Gospodar vodi Eleuterija i Liziju u obilazak posjeda. Eleuterije je opčaran skladnim (ušorenim) rasporedom kuća. Stabla lipa i duda nalaze se uz svaku kuću te pružaju prolaznicima hlad, sve je čisto i uredno. Lizija napominje da je još u doba Josipa II. jedan pisac, naziva ga *Pastor populi*, napisao djelo u kojem je predložio kako preurediti izgled sela i uspostaviti održavanje higijene.¹⁰⁶⁸ Tada ga nisu uvažavali, ali je s Leopoldovim dolaskom na vlast upravo prema njegovim idejama započeto preuređenje ugarskih sela.

¹⁰⁶⁵ „Zemaljski gospodar slavi imendan. Radost podložnika. Urešenost sela, javna žitnica. Polja opasana jarcima.“ Za zemljoposjednika, koji je vlasnik imanja i sela, pisac uporebljava nekoliko različitih sintagmi: *vir nobilis, Dominus pagi* i u naslovu navedenu *Dominus terrestris. Isto*, 114-128.

¹⁰⁶⁶ „Zdravo Oče naš, prijatelju i dobročinitelju naš. Došli smo mi tvoji vjerni podložnici, upravljamo molbe svemogućem Bogu, da tebe i tvoj dom, ženu, tvoga sina i kćerke blagoslovi zemaljskim i nebeskim blagoslovom, kao što je blagoslovio Abrahama, Izaka i Jakova. Budi nam otac kao što si bio do sada, a mi ćemo biti tvoji sinovi, podložnici tvoji.“ *Isto*, 116.

¹⁰⁶⁷ „Ja ću biti vaš Otac, a vi moji sinčići. Što god vam zatreba, dođite k meni i ja ću se skrbiti pomoći vam.“ *Isto*, 117.

¹⁰⁶⁸ Komentator Pantophelius kaže da je to bio Samuel Teschedik sa svojim djelom *Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte; nebst einem Plane von einem regulirten Dorfe. 1784.* On je bio protestantski pastor koji je na njemačkom jeziku napisao vrijedno djelo o uređenju sela i seoskom gospodarstvu u kojem je

Što se tiče obrade tla, uzgoja poljoprivrednih kultura, vinove loze, održavanja šuma i uzgoja stoke Lizija je upozorio Eleuterija da još uvijek u Pešti sjedi na katedri profesor *Medius-rivus* „koji sjedi za katedrom u crnoj togi“.¹⁰⁶⁹ On je napisao djelo o poljoprivredi koje su preveli i Talijani, ali ga Ugri nisu cijenili sve do dolaska Leopoldova. Sada svako gospodarstvo ima njegovu knjigu prevedenu s latinskog na mađarski.

Na kraju sela Eleuterije s pratnjom nailazi na građevinu na kojoj je natpis *Domus panis* („Kuća kruha“). Lizija i Gospodar objašnjavaju da je to žitnica u koju se skladišti višak za rodni godina. Svako selo, imanje, grad imaju jedan takav objekt kako bi se izbjegla nestašica hrane kakva je bila posljednjih godina vladavine Josipa II. U slučaju nestašice pojedina kuća dobije koliko treba, a ono što je primila vrati za rodni godina. Također, da bi se što više suzbila mogućnost pojave gladi, Leopold je naložio da se uz žitarice sadi krumpir i kukuruz, a za stoku tikve, repa, blitva, djetalina i druge vrste kaloričnih trava.

Vrhunac Eleuterijeva doživljaja preobrazbe poljoprivrednog dobra događa se u trenutku dolaska na polje koji pripada Gospodaru. Na jednoj strani u savršenom redu vidi obrađene njive koje su međusobno odijeljene jarkom i nasipom. Na rubovima se nalaze razne vrste drveća. S druge strane prostiru se sjenokoše očišćene od svih vrsta korova na kojima uz običnu travu prevladava djetalina. Pored polja protječe potok iz kojeg se u slučaju potrebe polje navodnjava. Potom domaćin upoznaje Eleuterija, koji je pun pitanja, sa stanjem pašnjaka. Ističe raniji problem udaljenosti od posjeda gdje su bile staje zbog čega se blago iscrpljivalo višesatnim dolaskom i odlaskom s ispaše. Bili su zarasli u korove, a sada su očišćeni i zasijani raznim stočnim travama. Nema više na njima zaostalih lokvi iz kojih se širila zaraza te su dobra ispaša i iskorjenjivanje bolesti utjecali na veliki porast broja stoke. Gospodarev pašnjak proteže se na šest stotina jutara, a podijeljen je jarcima i nasipima na dvanaest jednakih dijelova s redovima stabala za potrebnu hladovinu. Najvažnija novost koju domaćin naglašava je planska ispaša: prvo na trodnevnu ispašu pojedinog dijela idu krave, potom se premještaju na sljedeći dio, dok na prvi dolaze konji, a kada se krave presele na treći, konji na drugi, na prvi dolaze ovce.

istaknuo lošu praksu, ali je dao i upute na koji način sve treba ispraviti. Djelo je prevedeno na mađarski, ali nije čitano u Ugarskoj jer, tvrdi komentator, oni radije čitaju nekorisnu literaturu za zabavu, a vrijedna i korisna djela omalovažavaju. Upozorio je da je to zajednička sudbina ugarskih autora koji pišu o ozbiljnim temama te se boji da će i Pantophelius i Eleuterije doživjeti sličnu sudbinu. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 253-254. Usp. Samuel Teschedik, *Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte; nebst einem Plane von einem regulirten Dorfe*. (Gedruckt auf Kosten der Verfasser, 1784).

¹⁰⁶⁹ Pontophelius komentira da je svakom Ugrinu jasno da Eleuterije misli na Ludwiga Mitterpachera. On je napisao djelo o poljoprivredi koje je bilo jednako zapostavljeno kao i Teschedikovo. Nije naveden naslov djela, no nema sumnje da se radi dvotomnom izdanju naslova *Elementa rei rusticae. Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 254-255. Usp. *Elementa rei rusticae in usum academiaram Regni Hungariae conscripta a Ludovico Mitterpacher. Pars prima (Pars secunda)*. (Buda: typis Regiae Universitatis, anno MDCCLXXIX).

Dan se završava velikim slavljem u Gaspodarevoj kući na kojem uz gozbu i pjesmu sudjeluju svi podložnici. Eleuterije se divi prizoru sklada između Gospodara i podložnika. Lizija mu objašnjava i mnoge druge pozitivne preobrazbe u Ugarskoj koje su ranije bile nezamislive.

Eleuterije s oduševljenjem i zahvalom Bogu kao tvorca promjena ističe kralja Leopolda upućujući na božansko podrijetlo njegova poslanja.¹⁰⁷⁰

*Caput XV. Adventus Eleutherii ad Civitatem Scientiarum. Nova forma studiorum. Modus sanctificandi pueros. Virorum doctorum abundantia, fervor et praemia. Comediae.*¹⁰⁷¹

Sljedeću postaju na kojoj se zaustavljaju Eleuterije i njegov pratitelj *Vir Dei* Keresturi je nazvao *Civitas Scientiarum* (sintagmu na mađarski prevodi: *Tudomány szeke*, tj. „Sjedište znanosti“). Tema poglavlja ipak nije znanost u užem smislu već školstvo, odnosno odgoj i obrazovanje mladih ljudi – *nova forma studiorum* („novi oblik obrazovanja“), kako stoji u naslovu.

Domaćin i voditelj dvojici gostiju je Lizijin prijatelj Beolcs, kojega on Eleuteriju predstavlja kao „slavnog Pisca Ugarskih anala“ (*celebris Annalium Hungariae Scriptor*), a u tekstu ga naziva *Vir litterarum*.¹⁰⁷² Eleuteriju je čudno što je ovaj grad u koji su stigli postao sjedište znanosti i školstva kada je Josip II. tu ulogu namjenio Pešti. *Vir litterarum* mu razlaže da je Budim glavni grad Ugarske u kojem su politička tijela, Pešta je prijestolnica trgovine i vrhovnih sudskih tijela, dok su niže instance smještene u centre pojedinih okruga. Znanstvene i školske ustanove nalaze se pak u mjestima koja su daleko od političke, trgovačke i sudske vreve – ondje „gdje čisti zrak oštri duhove“.¹⁰⁷³

Prije nego što je Beolcs počeo tumačiti Eleuteriju novi sustav obrazovanja nije propustio napomenuti da je ono djelo kralja Leopolda.¹⁰⁷⁴

Početak školovanja vezan je uz obred inicijacije kojeg pisac naziva *Sanctificatio puerorum* („Posvećivanje dječaka“). Obavlja se u sedmoj godini života, a predstavlja prekretnicu i prelazak, kako tvrdi Eleuterije, iz djetinjeg doba prema mladosti.¹⁰⁷⁵ Dječak skida svoju dotadašnju odjeću i svečano se odijeva u „ugarsku nošnju“ (*vestis Hungarica*) koja je detaljno

¹⁰⁷⁰ Posljednja rečenica u ovom poglavlju po uzoru na biblijske proroke upozorava da je Leopold II. kao ugarski kralj bio Božji izabranik: *Vere, vere digitus Dei est cum eo.* („Zaista, zaista prst je Božji na njemu“.)

¹⁰⁷¹ „Eleuterijev dolazak u *Grad znanosti*. Novi oblik obrazovanja. Način posvećivanja dječaka. Obilje učenih muževa, žudnja i nagrada. Komedije.“ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 128-146.

¹⁰⁷² Pantophelius u komentaru kaže da Eleuterije misli na jednog od dvojice slavni povjesničara za Marije Terezije i Josipa II. No, ne može se odlučiti je li to Georgius Pray ili Stephanus Kattona jer su obojica pisali o povijesti Ugarske jednako dobro. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 256.

¹⁰⁷³ *Ubi aer purus ingenia acuit.* Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 131.

¹⁰⁷⁴ Za imenovanje pokretača novoga školskog sustava Keresturi upotrebljava metaforu Leopoldove „desnice“ – *Leopoldi Regis nostri dextera operata est. Isto*, 133.

¹⁰⁷⁵ Ovome institutu pisac pridaje posebno religijsko i nacionalno obilježje. Sam čin te inicijacije opisan je nakon što je Eleuteriju predstavljen školski sustav. *Isto*, 139-141.

opisana. Nastavak obreda događa se usred noći kada otac i majka odvođe dječaka nasred polja kako bi mu ukazali da su i mjesec i zvijezde i sve što postoji djelo „Boga Stvoritelja“ (*Deus Creator*). Svi se klanjaju, otac i majka podižu dječaka u vis blagoslivljajući i zahvaljujući Bogu što im je podario dječaka kojega mu sada posvećuju. Ovaj čin inicijacije nabijen je mistikom, a trebao se urezati dječaku za cijeli život kako bi uvijek imao na umu da treba poštivati „Boga Abrahamova, Izakova i Jakovljeva“.

Zasluge za opisani čin Eleuterije pripisuje vrlini pobožnosti kralja Leopolda, ali i utjecaja svetih i starijih ljudi koje kralj poštuje. Pisac, također, u cijelom ovom procesu u kojem je opisao obred posvećenja kao sastavni dio školovanja ističe veoma važnu ulogu učitelja za koje koristi sintagmu *doctores scholarum*:

*Doctores etiam scholarum, ambulantes in via virtutis, sparserunt in Regno odorem sanctitatis in verbis et operibus suis.*¹⁰⁷⁶ Citirana rečenica svjedoči kolika je važnost dana učiteljima – oni „hodaju putem vrline, a svojim riječima i djelima u Kraljevstvu šire miris svetosti“. Među učitelje spadaju isusovci čiji je red obnovljen, ali i pripadnici drugih redova koje je kralj Leopold sakupio nakon što ih je Josip II. dokinuo. Uz pripadnike crkvenih redova među učiteljskim kadrom nalaze se i laici. Svi zajedno imaju izniman status u društvu, ne drži ih se više za „jeftine najamnike, nego za očeve domovine“, materijalno su osigurani te se stoga brinu samo za „slavu naroda“. Država, također, vodi brigu o učiteljima kada dođu u doba starosti i nemoći.¹⁰⁷⁷

Sam proces školovanja pisac je podijelio prema podrijetlu djece, mjestu prebivanja i vrsti posla kojim se bave njihovi roditelji. Najbrojnija skupina djece su oni koji rade u poljoprivredi. Svjetovni učitelj ima zadaću naučiti ih čitati i pisati, dok isključivo svećeniku pripada uloga poučavati ih i odgajati u vjeri. Druga obrazovna skupina su djeca u gradovima i trgovištima čiji se roditelji bave obrtničkom proizvodnjom. Oni uče pisati, čitati, računati, napraviti nacrt, osnove svoga obrta kojim se bave te napraviti obračun. Treća skupina su oni dječaci koje je Stvoritelj izabrao da svome narodu budu ministri, sudci, vojni zapovjednici, načelnici, liječnici, svećenici. Tim zanimanjima podređeno je njihovo školovanje. U gimnazijama prvih šest godina školovanja uče čitati, pisati, računati, govoriti latinskim jezikom, povijest, zemljopis (posebno poznavati svoju domovinu), zatim izložiti svoja razmišljanja usmeno i pismeno. Nakon tih šest godina prelazi se na dvogodišnju višu školu u kojoj mladići spoznaju „sebe, ono što je oko njih,

¹⁰⁷⁶ *Isto*, 142.

¹⁰⁷⁷ Obnova Isusovačkog reda je, također, Leopoldova zasluga jer je, tvrdi Eleuterije, zajedno sa španjolskim i portugalskim kraljem od pape tražio da ih restituira. *Isto*, 142-144.

iznad i ispod njih“.¹⁰⁷⁸ Time ujedno završava njihovo temeljno školovanje na kraju kojega im se obraća glavni učitelj (*Praefectus litterarum, Magister*) dajući im upute za nastavak usavršavanja: više nisu dječaci, postali su mladići; sada im više nije potrebna briga roditelja i škole, već se sami moraju brinuti za nastavak svoga obrazovanja. No, temeljno im je poslanje biti „dobar građanin“ koji će kao takav koristiti društvu i državi. To će ostvariti tako da svatko izabere svoj put, tj. svoje područje daljeg školovanja od kojih navodi neke: pravne znanosti ili druge civilne znanosti; bogoslovne znanosti; vojna nauka; liječništvo; poljoprivredne znanosti. Cilj ovoga završnog dijela školovanja je dobiti u svakom pojedinačnom području „stručnjake za narode“ (*doctores gentium*).

Vir litterarum završava izlaganje o školskom sustavu mišlju da se rijetko više može naći školovani čovjek koji zna „puno govoriti, a pri tome malo znati“ (*multa loquentes, parum scientes*), nego da je svatko usmjeren isključivo na primjenjivo znanje na svome području.¹⁰⁷⁹ Na kraju poglavlja Eleuterije je iznenađen kada mu gostioničar u sobu donese, čita i komentira „učene novine“. U odnosu na vrijeme koje pamti, kada su gostioničari brinuli kako prodati što više hrane i pića, ovo je velika promjena. Slika učenog gostioničara je potvrda dobrog školskog sustava koji je zahvatio sve društvene slojeve. Druga slika je osvrt, odnosno usporedba zabavnih predstava koje su se davale u kazalištu. U Eleuterijevo doba to su bile jeftine tričarije pune najnižih starsti, dok se sada za zabavu nude kazališni komadi u kojima se obrađuju životi istaknutih pojedinaca čime se gledatelje obrazuje za vrlinu i ono što je dobro.¹⁰⁸⁰

*Caput XVI. Eleutherius Bibliothecam invisit. Commentarium in acta Comitiorum anno 1790 legit. Exercitiis natationis et cursus, tandem dramati interest.*¹⁰⁸¹

Eleuterije i njegov pratitelj i drugi dan ostaju u „Gradu znanosti“. Razlog je posjet i upoznavanje s glavnom knjižnicom koja je ujedno i središnja znanstvena institucija u cijeloj zemlji. Lizija upućuje Eleuterija da će u njoj vidjeti znanstvenike koji se ustrajno i predano bave astronomijom, politikom, filozofijom i drugim granama znanosti. Nalazi se na idiličnom šumovitom brežuljku izvan gradskih zidina.¹⁰⁸² Pored nje teče potok, a okružuju je lipe i platane. Sama građevina je impozantna, ima stotinu stupova jonskog stila, a unutrašnjost je

¹⁰⁷⁸ Prema isusovačkom obrazovnom kurikulumu *Ratio studiorum* nakon šest godina gimnazije slijedi dvogodišnji studij filozofije. Dvogodišnje školovanje tijekom kojega učenik spoznaje sebe i svijet oko sebe, kako se pisac izrazio, odgovaralo bi, dakle studiju filozofije. *Isto*, 137.

¹⁰⁷⁹ Pisac je nabrojao samo neka područja, no svjestan je i drugih znanosti koje ne imenuje pojedinačno. *Isto*, 139.

¹⁰⁸⁰ *Isto*, 144-146.

¹⁰⁸¹ „Eleuterije posjećuje Biblioteku. Čita *Komentar* na zaključke Sabora 1790. godine. Gleda vježbe plivanja i trčanja, na kraju gleda dramu.“ *Isto*, 146-167.

¹⁰⁸² Pisac povišeno mjesto na kojem se nalazi knjižnica naziva *Areopagus*. *Isto*, 147.

podijeljena na mnoštvo dvorana. Najveća dvorana, nazviva *Musaeum grande*, pripada znanstvenicima koji se bave proučavanjem različitih područja znanosti.¹⁰⁸³

Značaj knjižnice kao središta znanja potvrđuje navod da se u njoj nalazi niz od desetke milja posloženih knjiga koje su razvrstane prema znanstvenim područjima. Nisu zastupljena samo djela koja se bave vjerskom problematikom kako ne bi došlo do sukoba između mladića koji pripadaju različitim crkvama i nacijama. Knjižnica dobiva novine iz svih krajeva svijeta što studentima omogućuje upoznavanje s drugim zemljama.

Čitanjem stranih novina mladići šire svoje vidike, upoznaju Europu i svijet te im se ne može dogoditi kao nekima, kako ironično kaže Lizija, da za jezero Balaton misle da je more; ili da poput gliste, koja je jučer rođena u zemlji, ne bi ustvrdili: *nulla in orbe melior patria est quam mea* („nema na svijetu bolje domovine od moje“). Ovdje se jasno izražava potreba otvaranja prema drugim nacijama odnosno državama. Metaforom gliste, koja ne poznaje drugu zemlju i mjesto osim onoga gdje je rođena, pisac aludira na autarkičnost ugarskog društva te političkog i upravnog sustava. Pantophelius detaljno tumači da se citiranom metaforom o glisti u prvom redu misli na područje pravnih i političkih znanosti jer je njihovo poznavanje bilo potrebno za dobro obavljanje političkih dužnosti u procesu upravljanja državom. Naime, on tvrdi da su „stari Ugri“ držali kako je za obnašanje upravljačkih dužnosti bilo dovoljno pod nekim „neukim učiteljem“ savladati „praksu ugarskog prava“ (*praxim iurs Hungarici*) apsolvirajući *Corpus juris Hungarici, Tripartitum* i *dubietates Kitonicsii* (Kitonićeve kontroverze).¹⁰⁸⁴ No, dodaje da su kasnije ipak spoznali da je za mudro upravljanje državom potrebnije puno više znanja. Pri tome izdvaja koja je znanja i iz kojih područja potrebno usvojiti: prirodno, nacionalno, opće i civilno pravo; zatim povijest, geografiju, statistiku; ustave i zakone drugih država; i naposljetku imati znanje o trgovini i poljoprivredi. Panthopelius na kraju ovoga komentara zaključuje da svi oni, koji sudjeluju u javnom, političkom i upravnom životu bez svih navedenih znanja, ne mogu državi priskrbiti put k sreći.¹⁰⁸⁵

Eleuterije je iznenađen brojem novina, ali posebno brojem knjiga koje su napisane i tiskane za vrijeme njegova sna. Ističe niz od devetnaest svezaka naslova *Felicitas Hungariae provecta*

¹⁰⁸³ Pojam *Musaeum* upućuje na grčko ime antičke Aleksandrijske knjižnice koja je ujedno bila središte okupljanja znanstvenika. *Isto*, 151-152.

¹⁰⁸⁴ Ivan Kitonić Kostajnički objavio je 1619. g. dva djela: 1) *Directio methodica processus iudicariii iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae*; 2) *Centuria certarum contrarietatum et dubietatum ex Decreto Tripartito desumptarum et resolutarum* u kojem je protumačio nejasna mjesta Verbóczyjeva *Tripartita*. Usp. Marino Jureković, „Ivan Kitonić Kostajnički: bilješka o životu i djelu“ u: *Directio methodica processus iudicariii iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae – Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva / per m. Joannem Kitonich de Kostanicza*, prev. Neven Jovanović (Zagreb: Pravni fakultet, 2004), 661-707.

¹⁰⁸⁵ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 258.

*anno 1791. usque ad annum 1809.*¹⁰⁸⁶ Pojedina knjiga sadrži prikaz svega onoga što je diljem Ugarske učinjeno na korist države i društva u cjelini. Svaki pojedini svezak ima i ime autora, tj. povjesničara koji je bio zadužen pisati kroniku za tekuću godinu. Zasluge za sve pozitivne promjene, koje su zabilježene, pisac opetovano pripisuje kralju Leopoldu, ali ovoga puta i njegovoj supruzi koju naziva *Regina Hungariae*. Eleuterije redom nabraja područja i djela koja su popisana, od infrastrukturnih građevinskih projekata preko ustanovljenja raznih instituta, koji su doprinijeli boljitku društva (redovite plaće učiteljima, pomoć seljacima kod elementarne nepogode, izumi na području agrara i industrije), do pojedinačnih djela građana koji su se nesebično predavali radu za opće dobro.

Još je jedno djelo zadivilo i iznenadilo Eleuterija: *Acta Comitiorum anni 1790.*¹⁰⁸⁷ Na početku razgovora zamjerio je autoru, kojega naziva *Vir eruditus*, zašto istražuje i piše komentare na Sabor koji je svima još u svježem sjećanju, umjesto da istražuje one davne o kojima se malo zna.¹⁰⁸⁸ No, *Vir eruditus* ga uvjerava da su upravo odredbe Sabora iz 1790. godine toliko važne i korisne za Ugarsku, jer sadrže mnoštvo novih instituta zbog kojih je zemlja krenula putem napretka, da se ne daju usporediti s dekretima ranijih Sabora. Eleuterije je zatražio da mu autor komentara objasni što je izdvojio kao glavne teze tog Sabora. Umjesto odgovora pružio mu je na čitanje *ellenchus* (sadržaj) svoga djela.¹⁰⁸⁹ Pošto je pročitao sadržaj pojedinog poglavlja, postalo mu je jasno zašto je Ugarska tijekom dvadeset godina njegovog sna doživjela preobrazbu kojoj svjedoči – idejni temelji postavljeni su upravo na Saboru iz 1790. godine. Zbog toga je Eleuterije protagoniste Sabora, okupljene pripadnike staleža i redova i kralja Leopolda, istaknuo kao tvorce nove ugarske sreće. Komentatoru je pak namijenio časno mjesto u ugarskoj povijesti jer obnavlja sjećanje i ističe važnost spomenutog Sabora. Čestim uzvikom *felix Diaeta!* kojega ponavlja iz poglavlja u poglavlje iskazano je divljenje mudrosti poslanika i značaju preobrazbi koje su se na njemu dogodile.

Svojevrsni tematski naslov svih sedamnaest točaka sadržaja komentara je prva rečenica prvog poglavlja sadržaja: *C. I. „Preobrazba ugarske nacije“ (Nationis Hungarcae transfiguratio)*. Ta je preobrazba u *C. I.* opisana kao izvanjska – Ugri su odbacili strani način

¹⁰⁸⁶ Niz mu je zapeo za oko i samim izgledom – crvenim kožnim koricama okovanima srebrom. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 149-150.

¹⁰⁸⁷ Za pojam „sabor“ Keresturi upotrebljava sinonime *diaeta, comitia* i *concilium*. *Isto*, 152.-168.

¹⁰⁸⁸ Za usporedbu je naveo primjer povjesničara kojega opisuje sintagmom *Filius matris Senquiciensis*, a u komentaru ga identificira kao „slavnoga pisaca“ *Martinus Georgius Kovachich* koji je istraživao i pisao o najstarijim ugarskim sabrima čiji se dekreti ne nalaze u CJH. *Isto*, 152-153.; Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 259-260.

¹⁰⁸⁹ Tekst sadržaja donosi tematske naslove sedamnaest poglavlja. Pojedino poglavlje označeno je slovom *C.* (lat. *Caput*) i latinskom brojkom I. – XVII. Prva rečenica sadržaja pojedinog poglavlja predstavlja tematski naslov stoga ćemo je u radu citirati u hrvatskom prijevodu. Naravno, zaključci su, također, dio Eleuterijeve vizije. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 153-165.

odijevanja i frizura; i unutarnja – postignuta je finoća i plemenitost duha koja se očitovala odbacivanjem egoizma i istinskom ljubavi prema domovini.

C. II. „Uspostavljen je red na saborima.“ Vode se primjereni razgovori za dobrobit države; nema stvaranja buke nogama i galamom dok netko iznosi suprotno mišljenje; dopušta se govoriti i čuje se onoga koji je i tišeg glasa; kada postoje suprotni stavovi odluka se donosi glasovanjem „kamenčićima“ koji se stavljaju u posudu, a ne više dovikivanjem.¹⁰⁹⁰

C. III. „Pravni odnosi između kralja i ugarske nacije definirani su striktnim granicama.“¹⁰⁹¹ Kralj redovito sjedi na saboru i raspravlja „o zajedničkoj sreći čitave Domovine i svih građana bez izuzetka, o trgovini, o poljoprivredi“. Staleži i redovi slušaju i poštuju kraljeve riječi kao očeve, a on sluša njihove potrebe kao da su mu sinovi.

C. IV. „Upotreba mađarskog jezika u svim javnim poslovima.“ Nakon početnog slaganja komentator (*Vir eruditus*) ipak iznosi problematiku ove odredbe ističući da Mađari nisu sami u Ugarskoj, nego da postoje i narodi „od Drave do mora“ i „od Une do Timoka“ (s napomenom kada budu oslobođeni od turske vlasti) koji govore svojim vlastitim jezicima. Ti su narodi bogatstvo Ugarske i oni se pri ulasku u Ugarsku nisu odrekli svoga jezika te ostanak „Hrvata, Slavonca, Dalmatinaca, Rašana i Bošnjaka“ u Ugarskoj može biti samo pod uvjetom da se služe zajedničkim latinskim jezikom. Uvođenje mađarskog kao službenog jezika još je jače kritizirano u osvrtu komentatora Pantopheliusa.¹⁰⁹² Njegova teza je da bi ta odluka bila održiva kada bi svi narodi koji obitavaju u „Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji, Slavoniji i Transilvaniji“ govorili istim jezikom kao primjerice u Španjolskoj, Engleskoj, Francuskoj, Njemačkoj. Pantophelius smatra da treba zadržati latinski jezik sve dok „svi narodi ili barem njihov plemenitiji dio“ svojevrijedno ne prihvati mađarski jezik te da je izraz minimuma slobode ne prisiljavati nikoga na tuđi jezik. Sljedeći argument, kojim se suprotstavlja uvođenju mađarskog kao službenog u javnu upravu, je obim prostora i naroda koji govore slavenskim jezikom u Europi i Aziji. Kao zaključni argument naveo je imena devetnaest slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji koje je nazvao prema pokrajinama u kojima obitavaju ili povijesnim imenima na latinskom ili njemačkom jeziku.

¹⁰⁹⁰ Pisac glasovanje opisuje izrazom koji je preuzeo iz antičkog Rima: *Vota per calculos eduntur* („Glasovi se daju kamenčićima“). U komentaru objašnjava da se u Engleskoj, Francuskoj, Nizozemskoj, a iz povijesti je poznato, i u Grčkoj i Rimu niti jedno važnije pitanje nije rješavalo bez glasovanja. Stoga se, tvrdi, ne može desiti da se važne odluke donose nadvikivanjem. Komentar završava postavljanjem teze: ako je neki narod slobodan i glasovanje mora bit slobodno, ili se u suprotnom ne može govoriti o slobodi naroda. *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 260-261.

¹⁰⁹¹ Pod sintagmama *Hungarica natio* i *populus* pisac na ovom mjestu, kao i drugdje kada govori o političkom narodu i onima koji sudjeluju u političkom životu, podrazumijeva pripadnike staleža i redova.

¹⁰⁹² *Linguae Hungaricae usus*. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos, Commentarius*, 261-265.

Za pisca vidljivo delikatno pitanje odnosa Mađara prema drugim narodima nastavljeno je i u sadržaju petog poglavlja.

C. V. „Jedinstvo naroda“. Ponovno se tvrdi da Ugarsku ne nastanjuju samo Mađari, nego i drugi narodi koji su redom nabrojani: *Sclavi, Valachi, Rascii, Croatae, Sclavones, Dalmatae, Rutheni, Bisseni, Germani, Vandali, Saxones, Siculi, Galli, Itali, Bulgari et Albanenses*.¹⁰⁹³

Neki od tih naroda bili su u Panoniji prije dolaska Mađara, neki su došli s njima, a neki su kasnije naseljeni. Odredba Sabora 1790. g. stoga je, zaključuje komentator, pravedna jer je zaključeno da među svim tim narodima nema više nadmetanja i različitog vrednovanja – „neka svi budu Ugri, tj. braća“.¹⁰⁹⁴

C. VI. „Prava susjedstva.“ Nabrojani su Ugrima susjedni narodi: *Silesii, Moravi, Austriaci, Styri, Carnioli, Istri, Liburni*. Prema odredbi sabora Ugri moraju voljeti svoje susjede jer žive u istoj državi – Habsburškoj Monarhiji. Za vrijeme turske opasnosti ti su narodi prolijevali krv ili davali velika sredstva za obranu Ugarske. Oni od Ugra kupuju poljoprivredne proizvode, vino, stoku, lan, dok se od njih uvoze obrtnički proizvodi. Autor blagoslivlja Sabor 1790. jer su na njemu doneseni tako važni zakoni koji su Ugri oslobodili predrasuda prema susjednim narodima – od tada sa susjedima žive u slozi, a ne u razmiricama kao ranije.

C. VII. „Jedinstvo vjera.“ Zakonima i ugovorima su uređeni odnosi među različitim vjerama. Nestale su svađe i nesloge koje su bile posljedica proizvoljnog tumačenja zakona.

C. VIII. „Gradovi.“ Dok se ranije u Ugarskoj ograničavala mogućnost povećanja broja gradova, Sabor 1790. odredio je suprotno. Objelodanjeno je da se u gradovima troši i prodaje ono što nastaje u županijama, a u njima se proizvode obrtnički proizvodi koji su županijama potrebni. Postavljeno je pitanje i dat je odgovor zbog čega su se županije prije protivile da neka mjesta dobiju status grada. Naime, zaključuje autor komentara, bojali su se da će glasovima gradova biti preglasani na saboru. No, na Saboru 1790. donesen je zakon prema kojem pojedini grad ima jedan glas dok pojedina županija ima tri glasa: prelata, velikaša i srednjeg plemstva.

C. IX. „Vojne granice.“ Turska opasnost je razlog zašto su neki dijelovi Ugarske potpali pod vojnu upravu. No, to ne znači da su odvojeni i da se u njima ne primjenjuje isti zakon kao i u ostatku države.¹⁰⁹⁵ Stoga je odlučeno da se na teritoriju pod vojnom upravom primjenjuju

¹⁰⁹³ Za *Bissene* se u komentaru prethodne glave sadržaja navodi da se na njemačkom zovu *Wasser-Croaten* te obitavaju na samoj granici Austrije i Ugarske kamo su nekoć doselili za obranu od Turaka.

¹⁰⁹⁴ ... *sed omnes sint Hungari, id est Fratres*. Keresturi, *Leopoldus II. in campo Râkos*, 157.

¹⁰⁹⁵ Pisac se slikovito izrazio želeći naglasiti da je područje *Confinia militaria* integralni dio Ugarske: *An si manus arma ferat, abscindenda a reliquo corpore est?* („Zar je ruka, ako nosi oružje, odvojena od ostatka tijela?“). *Isto*, 159.

zakoni kao i u ostatku države i da šalju svoje predstavnike na Sabor, a oni moraju dolaziti iz redova „posjedničkog plemstva“ (*nobiles possessionati*).

C. X. „Privilegirani okruzi.“ Sabor je zaključio da Ugarska osim redovite stajaće vojske i vojske koja se nalazi u vojnim krajinama mora organizirati i „nacionalnu vojsku“. Dok se prve dvije vojske nalaze na vanjskom ratnom poprištu, „nacionalna vojska“ ima zadaću čuvati unutarnji teritorij države i osobu Kralja. Upravo je privilegiranim distriktima Jaziga, Kumana, Hajdonaca, Kikinđana, Tibiskana i Lanceata namijenjena uloga stvaranja te vojske.

C. XI. „Biskupi grčkog obreda.“ Na Saboru 1790. jednostavno su sudjelovali biskupi svih obreda. Stoga je taj događaj zabilježen u kronikama na grčkom, latinskom i ćirilichnom pismu.

C. XII. „Podložnici.“ Mnogi su se poslanici na Saboru 1790. pokazali kao „branitelji“ i „očevi“ podložnika. Položaj podložnika poboljšan je više nego što su se nadali. Posljedica je bila obnova povjerenja između podložnika i njihovih gospodara, nestanak straha te uspostava mira i sloge za mnoge vjekove.

C. XIII. „Izdavanje zakona.“ Država je vjekovima čeznula, zaključuje komentator, za novim zakonima, ali uzaludno. Zahvaljujući pravničkom znanju mnogih poslanika Sabor 1790. je izdao, a onaj iz 1793. potvrdio zbirke zakona za različita područja javnog života države.

C. XIV. „Javna riznica Kraljevstva.“ Leopoldovom pomoći i spremnošću poslanika Sabor je na veliku korist države uredio izvore prihoda i način upravljanja državnim blagajnom.

C. XV. Proglašen je novi način organiziranja i djelovanja upravnih tijela sudova, županija, kralja i kraljevine. Isti je usavršen na saboru za tri godine.¹⁰⁹⁶

C. XVI. „Trgovački sud.“ Trgovina ne može funkcionirati bez kredita i jamstava. Svi oni koji se ne pridržavaju uvjeta plaćanja robe moraju putem suda brzo biti sankcionirani. Zbog toga je u Pešti ustanovljen Trgovački sud po uzoru na Francusku, Englesku, Nizozemsku i njemačke zemlje. Plemići pred tim sudom nemaju pravo priziva na povredu svojih plemićkih povlastica. Svima je slobodno pozivati se samo na zakon.

C. XVII. „Trgovina potrebuje ljude koji su vični trgovini i pomorstvu.“ Stoga je na Leopoldov poticaj odlučeno da se najsposobniji mladići pošalju u Englesku i Nizozemsku i na „Liburnsko more“ kako bi se poučili trgovačkim i nautičkim vještinama. Obogaćeni novim znanjima i iskustvom po povratku u domovinu pruzimaju vođenje trgovačkih poslova.

Kada je *Vir eruditus* saznao da je stranac koji se tako oduševio njegovim komentarima upravo prorok Eleuterije, nastalo je opće oduševljenje svih znanstavenika.

¹⁰⁹⁶ Za ta politička upravna tijela (vijeća) pisac koristi pojam *senatus*. *Isto*, 162.

Trećega dana u „Gradu znanosti“ Eleuterije svjedoči kako mladići pod nadzorom učitelja na vježbalištu trčanjem i drugim vježbama jačaju svoje tijelo. Eleuterije je oduševljen viđenim jer smatra da već od mladosti treba pripremiti tijelo za kasnije napore.

Navečer je Eleuterije prisustvovao kazališnoj predstavi naslova „Gara“. To je ime ministra kraljice Marije, kćeri kralja Ludovika I., koji je svojim lošim savjetima prouzročio neizmjerne štete Ugarskoj. Poruka ove predstave je da kraljevi moraju birati ministre, koji nisu zaslijepljeni vlastitim probitkom, već one koji su vođeni ljubalju prema narodu. Isto tako predstava poučava mladiće da jednom kad dođu na vodeća mjesta u državi, ne misle da se sreća nalazi u bogatstvu i častima, već u vrlini, mudrosti i čistoj ljubavi prema domovini.

*Caput XVII. Eleutherius venit ad Civitatem Attilae, magnificentiam et splendorem illius demiratur. Regis Leopoldi affabilitas, et amor populi erga eum.*¹⁰⁹⁷

Eleuterije se osvrće na svoje putovanje koje traje već šesti dan i činjenicu koliku mu radost pričinja upoznavati „novo lice Panonije“. Zasluge za promjene opetovano pripisuje kralju Leopoldu. Kako se približava Pešti i Budimu, kojeg naziva *Urbs Regia* i *Urbs Attilae*, prisjeća se trenutka kada ga je odveo anđeo Gospodnji. Iznenaden je već pri dolasku u predgrađe jer na mjestu gdje su nekada stajale trošne kućice, sada vidi palače na mramornim stupovima. U grad ulazi na zapadna vrata. Ne vidi nekadašnje oronule zidine i neugledne kuće. Pred njim su ulice popločane crvenim mramorom, a duž ulica palača do palače. Ulicama dostojanstveno, ali skromno odjeveni prolaze muškarci i rijetko žena ili djevojka.

Eleuterije i domaćin, koji ga prima zajedno s Lizijom, prepoznaju se kao nekadašnji prijatelji koji su radili zajedno u „carskom gradu“. Domaćin je sada svjetnik pri velikom senatu. Okupljaju se i susjedi koji se raduju prorokovu dolasku nastojeći mu objasniti što se sve dogodilo tijekom dvadeset godina njegova sna. Ugarskoj sada pripadaju cijela Hrvatska, Bosna, Srbija, Hum, Moldavija, Galicija i Ludomerija. Domaćin ga obavještava da kralj Leopold već petnaest godina stoluje u Budimu jer ga je izabrao kao središte svojih kraljevstava. S kraljem su pristigla i predstavnička tijela s poslanicima i vođe svih naroda države te su se Budim i Pešta toliko razvili da je potreban cijeli dan za obilazak kočijom.

Kralj Leopold je u šetnji gradom. Građani mu prilaze s oduševljenjem, poštuju ga kao oca. Kada je od obučara pred čijom je radionicom otpočinio čuo da su prorok Eleuterije i *Vir Dei* u gradu, pozve ih u kraljevsku polaču.

¹⁰⁹⁷ „Eleuterije dolazi u *Atilin grad*, čudi se njegovoj veličanstvenosti i sjaju. Pristupačnost kralja Leopolda, i ljubav naroda prema njemu.“ *Isto*, 168-174.

*Caput XVIII. Devotio in Ecclesia. Eleutherius a Rege benigne suscipitur, et e conspectu Regis rapitur.*¹⁰⁹⁸

Ujutro Eleuterije i *Vir Dei* odlaze u „hram Gospodnji“ jer je nedjelja. Muškarci i žene su odijeljeni, nema dobacivanja pogledima i gestama, svi usrdno sudjeluju u molitvi i liturgiji. Eleuterije je zadivljen pobožnošću spominjući se kako je u crkvi u doba Josipa II. vladalo nedolično ponašanje, bez prave želje da se štuje Boga.

Dolaze pred kraljevu kuću. Penju se stepeništem od crvenog mramora. Eleuterije se čudi kako pred vratima nema straže. *Vir Dei* mu objašnjava zašto nije potrebna straža: „Leopold je naš Otac, a mi smo njegovi sinovi; naš Pastir, a mi smo ovce njegove paše. Srca svih nas bdiju nad njim i duša svih nas za njegovu dušu.“¹⁰⁹⁹ U kući se svečano odjeveni nalaze plemićki sinovi, ali ne zbog čuvanja nego da svojim prisustvom iskazuju počast kralju. Zatiču kralja i kraljicu okružene nećacima i nećakinjama. Kraljica podučava nećakinje vezivu. Svi pozdravljaju goste. Eleuterij priča o tome kako je odnesen prije dvadeset godina. Djeca ga pozorno slušaju kao što su slušali priče o lutajućim dušama i vampirima koji piju krv u doba Marije Terezije. Kad je završio s pripovijedanjem, Leopold mu se obrati:

„Ti si onaj koji si oslikao drevnu ratničku vrlinu Ugra od Arpada pa sve do vremena moga brata, kao što slikar slika sliku koju si je zadao; no, tvoju knjigu jedni su pohvalili, a drugi, koji je nisu čitavu pročitali, te nisu dovoljno upoznali tvoj dobar duh, su je prokleli. Ti si onaj, koji si uzet na treće nebo i vidio moga brata Josipa kako stoji pred sudištem ugarskih kraljeva, i javno si napisao kakva mu je presuda izrečena na Elizejskim poljanama.“¹¹⁰⁰

Kralj se obraća izravno Eleuteriju – zna da je on prorok koji je najavio Ugrima „sva zla“ koja će ih snaći nakon smrti Marije Terezije. No, također, zna da u doba Marije Terezije i Josipa II. njegov rad nije bio poznat i priznat. Kako bi ispravio tu nepravdu namjenjuje mu ulogu nadzornika koji mora promatrati djela samoga kralja i svih drugih koji upravljaju državom. Ako primjeti nepoštivanje zakona i odmicanje od istinskih ugarskih vrlina i običaja, Eleuterije je dužan svojim pisanjem „opominjati i hrabriti“. Uz to mu kralj obećava da njegovo pisanje neće podlijegati nikakvoj cenzuri i da mu se nitko neće usuditi suprotstaviti. Vrhunac satisfakcije

¹⁰⁹⁸ „Pobožnost u crkvi. Kralj dobrostivo prima Eleuterija, a on je ugrabljen od kraljeva pogleda.“ *Isto*, 174-182.

¹⁰⁹⁹ *Leopoldus enim Pater noster et nos filii illius; Pastor noster et nos oves pascuae eius sumus. Omnium nostrum corda pro illo vigilant et omnium anima pro anima illius est. Isto*, 176-177.

¹¹⁰⁰ *Tu ille es, qui veterem Hungarorum virtutem bellicam ab Arpad usque ad tempora Fratris mei depinxisti, sicut depingit pictor iconem, quam sibi proposuit; sed librum tuum alii quidem laudaverunt, alii, qui totum non legerunt, nec bonum tuum animum satis noverant, blasphemaverunt eum. Tu ille, qui raptus ad tertium caelum vidisti Josephum fratrem meum coram Tribunali Regum Hungariae stantem, et qualem super eo in campis Elyseis factum sit iudicium, fecisti palam. Isto*, 179-180.

Eleuterije je dobio kada mu kralj dodijeli godišnje „dava talenta“ kako bi u miru provodio ostatak života.

Eleuterijeva vizija završava posve neočekivano – povratkom u Beč. Nakon što je dobio javno priznanje i važnu ulogu korektora, u trenutku kada je poželio poljubiti kralju i kraljici ruke, palača je zadrhtala, a „Duh Gospodnji“ ga ugrabi:

„ ... i baci me u sred Carskoga grada, u onaj isti kutak u kojem sam nekoć sjedio, i ostadoh ondje bez časti i novca, kakav sam bio u danima Marije Terezije i Josipa.“¹¹⁰¹

Završna slika Eleuterijeve vizije prikazuje građane Beča koji ga omalovažavaju i izruguju kao ugarskog proroka: *Ecce propetha Hungarorum*. Eleuterije izrugivanje komentira činjenicom da je njihovo srce otvrdlo još od doba Josipa II. i da je zbog toga Leopold II. preselio u Budim, „gdje će njegovo potomstvo vladati u vijekove vjekova. Amen“.¹¹⁰²

6.4. *Eleutherii Pannonii mirabilia fata dum in matropoli Austriae famosi duo libelli Babel et Ninive in lucem venissent. – Cum notis Ioannis Pantophelii aa. II. et ss. theol. baccalaurei ad calcem libri adnexis.*¹¹⁰³

Naslov treće Keresturijeve knjige, koju putpisuje istim pseudonimom kao i prethodne dvije, u prijevodu glasi „Divan usud Eleuterija Panonija kada su u austrijskoj metropoli svjetlo dana ugledale dvije sramotne knjižice *Babel* i *Ninive*. – S bilješkama koje se pridodane na kraju knjige Ivana Pantofelija aa. II. i ss. teologije bakalaureata“. Na dnu naslovne stranice rimskim brojevima kao godina tiskanja stoji *MDCCXCI* (1791. godina).

„Knjižice“ iz naslova, koje su ujedno bile povod nastanka ovog Keresturijeva djela i čije su teze bile tema rasprave, su 1) *Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Gedruckt im Römischen Reich. 1790.*; i 2) *Ninive. Fortgesetzte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Nebst einer wichtigen Beilage. Auch im Römischen Reich gedruckt. 1790.* Oba su naslova objavljena anonimno. No, ondašnjoj bečkoj javnosti bilo je poznato da je autor oba djela Leopold Alois Hoffmann (1760. – 1806.).¹¹⁰⁴ U obje se rasprave oštro kritizira aktualno društveno-političko stanje u Ugarskoj i s puno ironije

¹¹⁰¹ ... proieciturque me in medium urbis Caesareae, ad eum ipsum angulum in quo olim sedi, mansique ibi, qualis in diebus Theresiae et Josephi fui, sine honore et sine talentis. Isto, 181.

¹¹⁰² Za XVII. i XVIII. poglavlje Pantophelius piše da ne trebaju nikakav komentar.

¹¹⁰³ V. bilj. 18 i 19.

¹¹⁰⁴ Usp. „Hoffman, Leopold Aloys“ u: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Band IX, Constant von Wurzbach (Wien: Verlag der Universitäts Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1863), 161-164; Robert Gragger, *Preußen, Weimar und die ungarische Königskrone* (Berlin, Leipzig: 1923), 76-80.

izvrgava ruglu anakroni staleški ustav, tj. *iura et libertates* ugarskog plemstva, posebno u kontekstu odluka i atmosfere na Ugarskom saboru 1790. g.

Keresturijeva *Mirabilia fata* strukturom slijedi svoju prethodnicu, Eleuterijeve vizije *Leopoldus II. in campo Rákos*. Prvi dio djela je tekst u kojem pripovijedač i protagonist radnje Eleuterije pripovijeda o svom „divnom usudu“ – *Mirabilia fata Eleutherii Pannonii*.¹¹⁰⁵ Podijeljen je na dvadeset i jedno poglavlje (lat. *caput*). Svako pojedino poglavlje ima zaseban naslov. Drugi dio djela je komentar koji potpisuje Ioannes Pantophelius.¹¹⁰⁶ Komentar slijedi poglavlja prvog dijela, a sam tekst na koji se komentar odnosi označen je malim slovom abecede po principu bilješke. Prema istom obrascu kao i u *Leopoldus II. in campo Rákos* Keresturi u komentaru dodatno tumači dio teksta, tvrdnju ili određeni pojam iz prvog dijela. Tekst „Komentara“ pisan je po principu natuknice, koja sadrži kraći ili opširniji osvrt, a s tekстом *Mirabilia fata* ne čini jedinstvenu literalnu cjelinu. S druge pak strane pisac komentarom objašnjava, nadopunjuje ili dodatno interpretira pojmove ili teze koje protagonist Eleuterije svojim „proročkim stilom“ ostavlja nerazjašnjenima. Na taj način tekst komentara s prvim dijelom knjige čini jedinstvenu sadržajnu cjelinu.

6.4.1. Kontekst nastanka i cilj Keresturijeva djela

Imajući u vidu kompleksnost problematike o kojoj piše Keresturi je na početku knjige donio najvažnije informacije o svom djelu. Predgovor naslova *Praefatio Ioannis Pantophelii baccalaurei* pisan je iz perspektive lika komentatora. Keresturi mu je namijenio ulogu tumača i pomoćnika čitateljima u rasvjetljivanju Eleuterijeve teksta: *loca obscuriora eruditibus notis illustravi* („skrivenija mjesta rasvijetlio sam učenim bilješkama“).¹¹⁰⁷ Već prvom rečenicom pisac uspostavlja vezu sa svojom prethodnom knjigom. Naime, komentator Pantophelius ističe svoju zaslugu jer je pronašao, javnosti predstavio i komentarima popratio *mirabiles Eleutherii Pannonii visiones*, odnosno djelo *Leopoldus II. in campo Rákos*. Keresturi, dakle slijedi isti obrazac kao i u prethodnom djelu – protagonist radnje Eleuterije Panonije je pripovijedač u prvom licu, a komentator je pronašao Eleuterijevo djelo 1840. godine te ga zajedno sa svojim bilješkama predstavlja javnosti.

¹¹⁰⁵ Keresturi, *Mirabilia fata*, 1-224.

¹¹⁰⁶ *Commentarius Ioannis Pantophelii aa. ll. et ss. theologiae baccalaurei in Mirabilia fata Eleutherii Pannonii*, 225-290.; (dalje: *Mirabilia fata, Commentarius*.)

¹¹⁰⁷ Ime Pantophelius nalazi se i u potpisu kod datacije na kraju predgovora. Predgovor je numeriran rimskim brojevima. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, III-XIV.

No, ono što je najvažnije pisac predgovorom upoznaje čitatelja s realnim kontekstom nastanka svoga djela, odnosno, prema sadržaju knjige, Pantophelius obrazlaže okolnosti koje su potaknule ugarskog proroka Eleuterija na djelovanja. Okupljanje ugarskih staleža i redova na Saboru u Budimu u lipnju 1790. godine nakon smrti Josipa II. bilo je u znaku velikog protesta protiv careve politike i izraz općeg nezadovoljstva. Bečka javnost početak rada Sabora doživjela je kao početak pobune protiv Austrije. Takvu sliku društvenog i političkog stanja u Ugarskoj, koja je kulminirala upravo na spomenutom staleškom okupljanju, bečkoj javnosti, nastavlja komentator, između ostalih posredovao je anonimni autor svojim djelima *Babel* i *Ninive*. Pantophelius pretpostavlja da je autor tih dviju knjižica, „koji se pretvarao da je prorok Jona“ te ga zato naziva *Pseudopropheta Iona*, svakako Austrijanac.¹¹⁰⁸ On oba naslova drži bezvrijednima, a autora karakterizira kao „besramnika i smutljivca“ jer mu je glavni cilj bio izvrnuti ruglu plemićki stalež; k tome je poticao seljake na pobunu protiv njihovih gospodara, a građane protiv plemića; Ugre je Austrijancima i drugim Nijemcima prikazao kao mrzak narod kojem se ne smije vjerovati. Izdvojio je i druge uvrede koje je anonim napisao: prelate je izjednačio s Judom Išariotskim, Ugarski sabor usporedio s kozačkom krčmom. Krajnja anonimova namjera bila je, podvlači Pantophelius, unijeti razdor između novog kralja Leopolda i Ugarske te u „dragoj našoj domovini“, misleći na Monarhiju, izazvati građanski rat. Upravo zbog činjenice što su oba naslova imala izniman utjecaj na bečku javnost, komentator smatra da ne bi bilo dobro prešutjeti ih, nego im se treba suprotstaviti.

Pisac, dakle svoje djelo stavlja u realni povijesni okvir. Mada je u predgovoru najavio polemiku samo s djelima *Babel* i *Ninive*, Keresturi je znao da se protuugarsko raspoloženje u Beču formiralo i pod utjecajem drugih djela, a posebno tekstova objavljivanih u novinama *Wiener Zeitschrift*, koje je, također, uređivao Alois Hoffmann.¹¹⁰⁹ Političke napetosti između Budima i Beča nakon smrti Josipa II. nisu bile uzrokovane isključivo odmjeravanjem političkih snaga unutar Monarhije. Jedna skupina ugarskih magnata i plemstva već od 1788. g. stupila je u konspirativne pregovore s predstavnicima Pruskog Kraljevstva s ciljem zadobivanja podrške protiv bečkog Dvora. Ti su se pregovori intenzivirali nakon careve smrti. Tzv. „Slobodarska stranka“ (*Freiheitspartei*) zastupala je na Saboru ideju zbacivanje dinastije Habsburg. Od Pruske se tražila garancija da će, ako uz njenu potporu krunu sv. Stjepana preuzme druga

¹¹⁰⁸ Na naslovnoj stranici djela *Ninive* stoji citat iz starozavjetne „Knjige o Joni“, *Adhuc quadraginta dies - - !!*“. Dakle, Keresturi na temelju citata, kojim je anonimni autor poručio ugarskim staležima i redovima da je preostalo „još četrdeset dana“ da se pokaju, kao što je Ninivljanima poručio Jona, za potrebe svoga djela autora naziva imenom proroka Jone dodajući mu prefiks pseudo.

¹¹⁰⁹ Usp. Silagi, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II*, 16-17.

dinastija, poštivati ugarski staleški ustav.¹¹¹⁰ No, vještom diplomatskom aktivnošću Leopold II. postigao je krajem srpnja 1790. g. u šleskom gradu Reichenbachu dogovor s pruskim kraljem kojim se Pruska odrekla protuhabsburške vanjskopolitičke agitacije i podrške ugarskim protuaustrijskim diplomatskim aktivnostima.¹¹¹¹ Što se tiče propagandne borbe protiv protuaustrijskih nastojanja u Ugarskoj, najvažniji Leopoldov pouzdanik bio je Alois Hoffmann, koji je u kolovozu 1790. g. tiskao *Babel*, tj. djelo koje je značilo početak žestoke javne kampanje protiv ugarskog plemstva.¹¹¹² Početkom rujna objavljen je drugi Hoffmannov spis, *Ninive*.¹¹¹³ To nipošto nisu bile jedine publikacije, kojima je bečki Dvor organizirano destabilizirao položaj ugarskog plemstva unutar same Ugarske, a onda i na cijelom području Monarhije, već se ideološka publicistička kampanja protiv njih nastavila tijekom dvogodišnje Leopoldove vladavine.¹¹¹⁴

U okolnostima izrazitog antiugarskog raspoloženja u Beču, koje je nastalo kao posljedica navedene protuugarske medijske kampanje, Keresturi se usuđuje započeti raspravu o ugarsko – austrijskim odnosima. Pozicioniranjem proroka Eleuterija u „Carskom gradu“ pisac je dao do znanja da je upoznat s navedenim protuugarskim raspoloženje:

*Sed fortuna, imo (quid enim dubitem) singulari quadam Numinis providentia accidit, ut eo ipso tempore quo haec fiebat, Eleutherius, Propheta gentis nostrae in metropolitana urbe praesens adesset, qui tot mala genti suae parari videns, zelo quidem prophetico (et scitis utique, o populares! quid sit, quando propheta zelo corripitur) accensus est, et murum pro Patria se ponendo, indignis Ionae Pseudoprophetae conatibus, binisque eis libellis, quos ordinario nomine cucurbitas appellat, viriliter se opposuit. Multa quidem passus est propter veritatem, sed ultimatim ita felix fuit, ut Ionam in conspectu Urbis Caesareae devicerit, Austriacis meliorem de Hungaris opinionem instillaverit, imo perennem inter utrumque populum pacem et concordiam fundaverit.*¹¹¹⁵

Prema citiranom tekstu djelo tematizira Eleuterijevu borbu protiv neistina koje je lažni prorok Jona iznio u svoje dvije knjige, koje ironično naziva *cucurbitae* (tikve) aludirajući na

¹¹¹⁰ Za razvoj ugarsko-pruskih pregovora te političku i diplomatsku aktivnost bečkog Dvora usp. Gragger, *Preußen, Weimar und die ungarische Königskrone, passim*.

¹¹¹¹ Napeti vanjskopolitički odnosi na terenu su se manifestirali pokretanjem pruskih vojnih trupa te je prijetilo izbijanje otvorenog rata između Monarhije i Pruske. Usp. Gragger, *Preußen, Weimar und die ungarische Königskrone*, 64-68.; Peham, *Leopold II.: Herscher mit weiser Hand*, 280-281.; Silagi, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II*, 29-32.

¹¹¹² Silagi, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II*, 68.

¹¹¹³ *Isto*, 75.

¹¹¹⁴ *Isto*, 37-105., *passim*.

¹¹¹⁵ Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, VIII-IX.

njihovu glupost.¹¹¹⁶ S njim se suočava pred građanima Beča u instituciji koja se naziva *Synagoga*.¹¹¹⁷ Na kraju je Jonu naočigled bečke javnosti pobijedio, postigao je da Austrijanci imaju bolje mišljenje o Ugrima te su uspostavljeni mir i sloga između ugarskog i austrijskog naroda. Upravo je pomirenje na kojem je inzistirao Eleuterije bio temeljni cilj Keresturijeva djela.

Pantophelius upozorava da je djelo, koje predstavlja javnosti, pisano *stilo propheticum*, ali da je dijalozima likova u priči pisac iznio „mnoge istine koje do sada nisu bile poznate, a potrebno je da ih spoznaju i Ugrin i Austrijanac“. Što je to novoga Pantophelius pronašao predanim čitanjem i proučavanjem Eleuterijeva djela, možemo dokučiti samo ako slijedimo njegov primjer pažljivog čitanja. Svakako pisac ovom rečenicom najavljuje da Eleuterijeva rasprava s Joninim tezama nije bila usmjerena prema jednosmjernom negiranju.

Keresturijeva *Mirabilia fata* je roman u kojem glavni lik Eleuterije pripovijeda svoju priču u prvom licu. No, radnja se većim dijelom odvija dramskim scenarijem u kojem se pojavljuju pojedini likovi bez da ih pisac predstavi.¹¹¹⁸ Stoga ih je pisac nakon predgovora, a prije prvog poglavlja sve nabrojio (*personae quae in hoc libro loquentes inducuntur*) s kratkim pojašnjenjem uloge pojedinog lika.

*Eleutherius, Propetha Hungarorum. Tekentetes, advocatus Eleutherii, sub figura eius Genius Hungariae.*¹¹¹⁹ *Jonas, pseudopropheta, author famosorum libellorum Babel et Ninive. Kukurikulo, advocatus Ionae, author libelli: Irrthümer der meisten Ungarn.*¹¹²⁰ *Ieribai, praeses Synagogae. Gemaliel, unus e principibus Synagogae et primarius iudex. Iemin, actuarius Synagogae. Holdai Senior, celebris negotiator, natione Hungarus. Margaretha, eius uxor. Holdai Iunior, frater Senioris, mercator in urbe Esztergom. Sarassar, typographus Viennensis. Zabdi, gemmarius aequae Viennae. Pechkrantz, magister sutorum. Le Maire, magister sutorum. Vigyayo, iudex pagi Szabadsalu. Peleskey, notarius eiusdem pagi. Geczy, armiger domini Tekentetes. Filov, angularis scriba, impostor. Synagoga. Populus.*

¹¹¹⁶ U komentaru je objasnio podrijetlo naziva „tikve“ pozivajući se na latinski prijevod koji je hebrejski naziv biljke koja je rasla iznad Jonine glave preveo *cucurbita*. Isto, 227.

¹¹¹⁷ Pantophelius u komentaru pojašnjava da pojam *synagoga* nema realno značenje nego da ga Eleuterije upotrebljava apstraktno podrazumijevajući pod njim neku vrstu sudišta i magistrature koja je imala svoje predstavnike, ali je bila otvorena i građanima. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 231.

¹¹¹⁸ Isto, XV-XVI.

¹¹¹⁹ U *Leopoldus II. in campo Rákos* Keresturi mađarsku riječ „teketetes“ na latinski prevodi „spectabilis“.

¹¹²⁰ U pojmu „kukurikulo“ prepoznaje se hrvatska riječ „kukurikati“. Tako Keresturi naziva autora spomenute knjžice.

U priloženom popisu likova nisu navedene „tikve“ *Babel i Ninive* čijim razgovorom završava posljednje poglavlje, gdje se pojavljuju kao dvije personalizirane kćerke pseudoproroka Jone.¹¹²¹

6.4.2. *Babel i Ninive* – sadržaj i nakane autora

Preduvjet čitanja Keresturija djela *Mirabilia fata* je upoznavanje s polemičkim spisima *Babel i Ninive*. Njihov autor Leopold Alois Hoffmann (1760. – 1806.)¹¹²² bio je u razdoblju 1785. – 1790. godine profesor njemačkog jezika u Pešti. Kao austrijski činovnik morao je nakon smrti Josipa II. napustiti Ugarsku te je vrativši se u Beč na sveučilištu nastavio s profesurom njemačkog jezika. Hoffmann je bio članom slobodnozidarske lože u Beč i zagovornik josefinskih reformi. Autor je mnogih književnih i polemičkih spisa koje je izdavao pod raznim pseudonimima ili anonimno. Kao neposredni promatrač i sudionik javnoga života u Pešti i Budimu upoznao se s percepcijom josefinskih reformi u Ugarskoj, sa staleškim ustavom i idejnim polazištima ugarskog plemstva. Upravo tome svjedoče njegovi spisi *Babel i Ninive*. Kao što stoji u podnaslovu Hoffmann se u spisu *Babel* osvrnuo na aktualne političke prilike u Ugarskoj (*Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn* – „Ulomci o sadašnjim političkim prilikama u Ugarskoj“). Spis je podijeljen na nekoliko odlomaka s istaknutim podnaslovima u kojima se obrađuje zasebna tema.

1) *Ein vorläufiges Gemälde*.¹¹²³ Prvi odlomak je svojevrsni uvod u kojem autor objašnjava svoju poziciju naglašavajući da nije važno je li on Ugrin ili stranac te da ja njegova namjera propitivati ugarsku političku stvarnost u potrazi za poboljšanjem ustava. Aktualnu političku situaciju ocjenjuje kao izrazito zbrkanu. Po njemu je Ugarska podijeljena na mnoštvo manjih i većih interesnih skupina – stranaka. Svima je zajedničko pozivanje na slobodu i zaklinjanje u domovinu te izražavanje otpora reformama. Sve to uspoređuje s gradnjom Babilonske kule. Ugarskim staležima i redovima poručuje da njihovo shvaćanje nacije odudara od poimanja nacije u Europi te da moraju shvatiti da su dio Europe. Jedno je sigurno, tvrdi autor, da je Josip II. svojim reformama ugarskim staležima i redovima, tj. ugarskoj staleškoj naciji, dao „takav šamar da ih je probudio iz sna“. Po njemu je ugarska plemićka nacija ohola, neotesana i gleda

¹¹²¹ *Caput XXI. Cucurbitae Ioniae proiciuntur in Danubium iussu Synagogae, et merguntur Possonii. Earum epitaphium.* („Jonine tikve su po nalogu Sinagoge bačene u Dunav i potopljene kod Požuna. Njihov epitaf.“). Keresturi, *Mirabilia fata*, 217-224.

¹¹²² Usp. Denis Silagi, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II* (München: Südost-Institut, 1960), 55-66.

¹¹²³ Hoffmann, *Babel*, 3-16.

samo svoju korist te se ne treba čuditi njihovoj „patriotskoj dernjavi“, pozivanju na slobodu i domovinu.¹¹²⁴ Autor poručuje da on kao „*Weltbürger*“ i „*redlicher Mann*“ namjerava s „ugarskom plemićkom nacijom“ raspravljati o istinskim interesima njihove zemlje.

2) *Was ist Freiheit.*¹¹²⁵ Autor u drugom odlomku raspravlja o želji za slobodom, ali i za dominacijom koje su urođene svim ljudima i društvenim skupinama. Primjere za svoju tezu vidi u povijesti te spominje Katilinu, Crommwella i Mirabeau. Što se tiče ugarskog plemstava oni, tvrdi Hoffmann, slobodu prisvajaju samo za sebe – slobodni su vladati nad seljacima, ali si uzimaju i pravo biti oslobođeni svih obveza prema državi.

3) *Die Absichten der Demagogen.*¹¹²⁶ Demagozima autor naziva one koji plemstvu „pune glavu“ da pravo na slobodu pripada isključivo njima. Sukladno tome drže da ugarskim kraljem smije biti imenovan samo onaj tko prisegna na očuvanje *iura et libertates* ugarskih staleža i redova. Hoffmann postavlja pitanje koja je prava namjera ugarskog plemstva. Odgovor vidi u njihovoj želji biti tiranima ugarskom seljaku, ali i najnižem plemstvu. Njihovi predstavnici, ti ideolozi, obilazle zemljom koristeći neprilike ratnog stanja za širenje mržnje prema kralju i austrijskom dvoru.

4) *Oesterreichische Erbfolge.*¹¹²⁷ U ovom odlomku Hoffmann raspravlja o tezi ugarskog plemstva da je austrijska kuća s Josipom II. izgubila pravo nasljedstva na krunu sv. Stjepana jer on nije bio pravovaljani ugarski kralj. Potvrdu za svoju tezu vide u činjenici da se nije krunio i da je „radio neke promjene starog ustava“, a da pri tome nije tražio pristanak i potvrdu ugarskih staleža. Autor odmah dodaje da se takvom stavu smije cijela Europa. Postavio je retoričko pitanje zašto ugarska staleška nacija nije rekla Josipu II. da nije njihov zakoniti vladar dok je bio živ. Također, naziva demagoškom neistinom tvrdnju da je on svoje reforme provodio naslino i despotski. Do kraja odlomka Hoffmann redom dokazuje da su sve glavne reforme, koje je Josip II. u Ugarskoj provodio, bile potrebne te da je otpor staleža bio motiviran isključivo očuvanjem njihovih uskih interesa. Što se tiče „mađarskog ustava“ postavio je pitanje je li on uopće dobar, kako je nastao i zašto staleži smatraju da mu nisu potrebna poboljšanja. Budući da su staleži čuvali stari ustav isključivo zbog svoje koristi razumljivo je bilo, tvrdi Hoffmann, da ih je car izuzeo iz procesa donošenja zakona. Autor je poručio ugarskim staležima da Josip

¹¹²⁴ Pojmom *Patriotengeschrei* („Patriotska dernjava“) autor iskazuje svoj stav o neartikuliranosti političkih stavova ugarskih staleža i redova kojima je jedini politički domet pozivanje na staleški ustav, odnosno njihova *iura et libertates*.

¹¹²⁵ Hoffmann, *Babel*, 17-29.

¹¹²⁶ *Isto*, 30-42.

¹¹²⁷ *Isto*, 43-74.

II. nije bio samo njihov kralj nego i kralj cijele nacije – podrazumijevajući pod pojmom nacija ukupno ugarsko društvo.

5) *Krönungsdiplom*.¹¹²⁸ Tema ovoga odlomka je „Krunidbena diploma“. Autor tvrdi da je pažljivo proučio nacrt tog dokumenta koji je za predstojeću Leopoldovu krunidbu iznjedrio aktualni Sabor. Ironično poručuje da nipošto o diplomi ne raspravlja zbog onih koji su je pisali „jer su takvi ljudi ostavljeni od Boga te su izgubili poštenje pa nemaju više nikakav osjećaj za stvarnost i istinu“. S druge strane naglašava da je raspravu namijenio onom dijelu ugarske nacije „koji čita i razmišlja“. Hoffmann diplomu tretira kao otvorenu pobunu protiv države jer iz nje proizlazi da sva vlast pripada ugarskom plemstvu što mu omogućuje biti tiraninom nad ostatkom društva. Kralj prema njoj nije nasljedni vladar nego „ropski izborni kralj“, a sva uporišta nasljednog prava austrijske kuće su negirana. U diplomi nema nikakve naznake za olakšavanje položaja seljaštva, nasuprot tome ukidaju se i odredbe Josipa II. koje su donesene u tom smislu; s prezirom se govori o strancima koji obavljaju činovničku službu. Hoffmann zaključuje da su prema ovom nacrtu budućem kralju smanjena sva prava dok je sve usmjereno na povećanje i zadržavanje političke moći ugarskih staleža.

6) *Frankreich – Französische Nationalversammlung*.¹¹²⁹ U ovom odlomku Hoffmann uspoređuje aktualno političko stanje u Francuskoj i Ugarskoj. Čudi se ugarskim staležima koji svoj otpor suverenu uspoređuju s događajima u Francuskoj. U Francuskoj, tvrdi autor, seljaci i građani ustaju protiv kralja i aristokracije, dok je u Ugarskoj plemstvo to koje se protiv kralja, seljaštva i građana bori za očuvanje svojih prava i povlastica. Ne može se, zaključuje, usporediti narav francuskog suprotstavljanja kralju, pod kojim se podrazumijeva borba za uklanjanje staleškog sustava, s otporom prema kralju, koji vode ugarski staleži, jer je on usmjeren upravo na očuvanje tog istog sustava. U Francuskoj se kao blagdan cijelog naroda slavi 14. srpnja, a u Ugarskoj se slavi okupljanje staleža na Saboru; u Ugarskoj se nacrtom Krunidbene diplome gradi jedna nova Bastille; dok se u Francuskoj ukidaju sve plemićke titule, u Ugarskoj se inzistira da činovnici moraju biti plemićkog podrijetla. Na kraju zaključuje da se javnost ne može prevariti jer se i u Ugarskoj čitaju novine te svi znaju da u Francuskoj ne postoje kmetovi.

7) *Stefan der Heilige auf dem Landtage zu Ofen*.¹¹³⁰ Autor krajnje ironično završava raspravu. Tobože se gubi u fantaziji o ugarskoj povijesti. Odjednom pred sobom vidi kralja sv. Stjepana kako se pojavljuje na Saboru 1790. Kralj se čudi zašto na Saboru nema kralja te pita staleže zašto je tako. Jednako se čudi dernjavi i neredu te pita zašto nitko ne uspostavi red. Haffmann

¹¹²⁸ *Isto*, 75-83.

¹¹²⁹ *Isto*, 84-96.

¹¹³⁰ *Isto*, 97-104.

do kraja poglavlja kroz lik sv. Stjepana uvjerava da Leopoldu II. kruna pripada po pravu nasljedstva.

Ninive

Hoffmann u *Ninive* nastavlja raspravu koju je započeo u *Babel*. Konceptija spisa je identična prethodnoj. Polazište je Krunidbena diploma koju na kraju donosi u latinskom originalu i njemačkom prijevodu.¹¹³¹ No, osim političke rasprave autor se upušta u propitivanje nekih društvenih fenomena čiji je zajednički nazivnik odnos ugarskog plemstva prema svemu što ima njemački predznak: jezik, moda, činovnici i drugo.

1) *Ein Fragmet mehr als Vorrede*.¹¹³² Autor se čudi pozornosti koju je privukla njegova rasprava *Babel* s obzirom da se radi samo o „fragmentima“. Potaknut tom činjenicom i svjestan nedostatka rasprava na njemačkom jeziku, koje se bave Ugarskom, odlučio je pozabaviti se na sličan način još nekim aktualnim pitanjima ugarske politike i društva. Hoffmann tvrdi da će nacrt Krunidbene diplome o kojoj je raspravljao u *Babel* ostati važnim svjedočanstvom kako su u Ugarskoj shvaćali povijest u 18. stoljeću. Zbog toga samtra da je potrebno propitati u kakvim je okolnostima i s kojih polazišta kao takva izglasana te ju je potrebno prevesti na njemački jezik zbog čitatelja koji ne znaju latinski.

2) *Ein politisch-statistisches Fragment*.¹¹³³ Hoffmann ponovno polazi od nacrtu Krunidbene diplome. Tvrdi da njen autor i općenito poslanici, koji su došli na sabor, nemaju znanja o političkim, državnim i pravnim znanostima jer se o tome u Ugarskoj jako malo uči. Hoffmann ironično objašnjava da je plemstvo u županijama uvjerenjeno da se sva znanja o državi i politici nalaze u Tripartitu i da nema bolje pravne zbirke od njihova *Corpus juris*. Staleži i redovi, ironično poručuje Hoffmann, drže da su njihove pravne zbirke najbolje na svijetu kao što misle za svoju govedinu i slaninu – uvoz stranih znanja za njih je jednako nepotreban kao i uvoz stranih svinja. Upravo je ovakva Krunidbena diploma, zaključuje Hoffmann, rezultat takvog svjetonazora koji se manifestira u neprihvatanju bilo kakvih starnih znanja o državnoj upravi. Također, ne može se načuditi „dubokom neznanju“ ugarskih staleža kada tvrde da im je uzor Engleska, a pogotovo Francuska, koja je najprosvijećenija nacija na svijetu. Zajedljivo kaže da ugarski plemić ima znanja isto koliko i „dostavljač u Parizu“, dok je ugarska županijska slupština daleko od engleskog parlamenta kao što su daleko primitivne seoske kozačke skupštine od rimskog senata. Hoffmann ipak tvrdi da se ne može poreći znatan broj obrazovanih

¹¹³¹ Hoffmann, *Ninive*, 94-149.

¹¹³² *Isto*, 1-7.

¹¹³³ *Isto*, 8-23.

Ugra, no oni su izvan Ugarske, a seoske plemićke općine u županijama ne dopuštaju im da se približe mjestu odlučivanja.

3) *Ein türkisches Fragment*.¹¹³⁴ Svakome strancu je jasno, tvrdi autor, da bi sretan završetak „Turskoga rata“ donio puno dobra Ugarskoj. No, ugarski staleži su radije izabrali biti na turskoj strani nego na kraljevoj: županijske skupštine su odugovlačile sa slanjem namirnica, a novačenje vojnika uvjetovali su zahtjevom vraćanja na ustavno stanje iz 1780. godine. Autor optužuje ugarske staleže i redove da su svaku austrijsku pobjedu, pa i osvajanje Beograda, smatrali svojim porazom. Oni su u tom ratu, zaključuje, vidjeli hrid o koju se austrijska kraljevska kuća trebala razbiti.

4) *Ein deutsches Fragment*.¹¹³⁵ U ovom odlomku autor propituje aktualni antagonizam prema Nijemcima u Ugarskoj. Nizom primjera i usporedbi dokazuje nerazumnost takvog odnosa, a za sve optužuje ideologe županijskih plemićkih skupština. Njemačka javnost je posebno ljuta na Ugarsku jer njemački vojnici ginu u ratu protiv Turaka, a ugarski staleži i redovi su, njemački je dojam prema autoru, na strani neprijatelja. U prilog raširene mržnje prema Nijemcima u Ugarskoj autor citira nekoliko članaka koji su doneseni na Saboru 1790. U njima stoji da Nijemci, koji su časnici, moraju napustiti ugarske vojne jedinice, a činovnici službe u ugarskim institucijama. Tako su staleški ideolozi, zaključuje Hoffmann, probudili „furijsku nacionalnu mržnju“ prema Nijemcima. No, u prošlosti je upravo njemačka nacija oslobodila Ugarsku iz turskog ropstva, a car Leopold I. vladao je Ugarskom kao monarh i pobjednik. Nekada u Ugarskoj nije vladala mržnja prema strancima – Ugarski sabor je 1687. godine u Požunu diplomom očitovao zahvalnost strancima za oslobođenje, a sv. Stjepan je u uputama tražio da Emerik poziva strance za savjetnike i da ih poštuje – poentirao je Hoffmann. No, „ugarsko seosko plemstvo“ je onaj dio ugarske nacije koji prednjači u mržnji prema Nijemcima. Oni bi trebali znati, poručuje im autor, da njihove svinje i goveda, za koje smatraju da su najbolje na svijetu, vrijede samo kada za njih dobiju njemački novac.

Samim izdvajanjem odnosa prema domaćoj govedini i svinjetini (posebno slanini) autor ironizira političku zatvorenost, strah od stranaca i autarkičnost ugarskog „seoskog plemstva“. Poručuje im da je takvo ponašanje u suvremenim okolnostima neodrživo te da je Europa upoznata s njihovom iracionalnom mržnjom prema svemu njemačkom. Do kraja odlomka Hoffmann piše o modnim navikama većine ugarskih plemića i plemkinja koje su usmjerene prema izbjegavanju svega za što smatraju da potječe iz Njemačke. Njima suprotstavlja prosvijećene plemkinje i plemiće koji svoj patriotizam ne iskazuju odbacivanjem odjeće,

¹¹³⁴ *Isto*, 24-34.

¹¹³⁵ *Isto*, 35-57.

pripravljanja hrane, načina uređivanja interijera i ostalog što dolazi iz drugih nacija. Vrhunac ironije prema načinu iskazivanja patriotizma kod seoskog plemstva je tvrdnja da ne žele uljiti kosu ničim drugim nego ugarskom slaninom.

5) *Ein bürgerliches Fragment*.¹¹³⁶ U ovom odlomku autor iznosi svoje viđeje položaja građana i gradova u Ugarskoj. Oni su u svakom pogledu podređeni plemstvu koje u svojim rukama drži sve činovničke službe. Građani su prisiljeni za svoje predstavnike imenovati plemiće, koji ne štite njihove interese niti u gradskim magistraturama niti na saboru. Županije su samo plemićke organizacije koje štite svoje povlastice. One nikako nisu uređene kao pokrajine u Njemačkoj koje se skrbe za razvoj ukupnog teritorija pa tako i gradova koji se u njima nalaze. Županije imaju vlast života i smrti i ne trebaju nikoga ništa pitati osim sebe i „sveznajućeg Tripartita“ – ironičan je Hoffmann. Kratko rečeno, ugarske županije su nepremostive zidane granice koje unutar sebe imaju potpuno pravo, slobode i imunitete plemstva koje joj pripada. Građani su potpuno neravnopravni u pravnom položaju u odnosu na plemstvo i kada je u pitanju osobna sigurnost, tj. fizičko nasilje, jer plemić prolazi bez kazne, a građanin riskira i za manji prijestup ostati bez ruke. Temeljno pitanje za građane je zašto oni plaćaju porez, a plemići ne plaćaju. O teškom položaju građana u nacrtu Krunidbene diplome nema ni riječi, samo se potvrđuje da građani imaju svoje uobičajne zastupnike na saboru. Plemstvo ne vidi što se događa u Europi. Oni slijepim očima gledaju u francusko ogledalo: žele revoluciju, a ne vide da u Francuskoj revoluciju predvode građani.

6) *Ein Bauern-Fragment*.¹¹³⁷ Krunidbena diploma, tvrdi autor, ne sadrži ni najmanju naznaku koja bi dala naslutiti da će u Ugarskoj seljaku biti skinuti teški okovi kmetstva. Plemstvo ne razumije da je takvo stanje neodrživo i da šteti Ugarskoj. Autor im poručuje da će izgubiti sve svoje povlastice kada građani i seljaci postanu svjesni svoje snage.

7) *Ein Fragment als Schlussrede*.¹¹³⁸ Autor se zaključno osvrće na Krunidbenu diplomu čiji je nacrt objavljen sredinom srpnja 1790. Koliko je diploma zaostala autor ističe samom činjenicom da se poziva na „bijedne zaključke“ Andrije II. Ironično navodi kako su tu diplomu plemići na saboru s ponosom potpisali. Ipak napominje, a to je na nekoliko mjesta napisao u *Babel*, da veliki dio plemstva nije sudjelovao u njenom donošenju i nije ju potpisao – to su plemići koji su službovali u Beču.

¹¹³⁶ *Isto*, 58-80.

¹¹³⁷ *Isto*, 81-86.

¹¹³⁸ *Isto*, 87-93.

6.4.3. Sadržaj i analiza teksta djela *Mirabilia fata*

*Caput I. Pseudopropetha Ionas comparet in urbe Caesarea; et praedicat contra Hungaros; at Eleutherius monet populum ne credat verbis illius.*¹¹³⁹

U prvom poglavlju Eleuterije objašnjava poziciju u kojoj se kao ugarski prorok našao. Prije Leopoldove krunidbe u Beču se pojavio lažni prorok Jona tvrdeći da dolazi iz gradova *Babel* i *Ninive*. On je bečkim građanima iznosio neistine protiv ugarskog naroda. Građani su mu povjerovali držeći da je on uskršli biblijski prorok Jona. Eleuterije ironično poručuje da zaista ima sličnosti s biblijskim Jonom koji je tri dana bio u kitovoj utrobi. Naime, tako je i ovaj lažni Jona tri godine boravio u Ugarskoj da bi u četvrtoj bio izbačen kao što je kit izbacio biblijskog Jonu.¹¹⁴⁰ Drugu sličnost Eleuterije vidi u biljci koja je rasla iznad glave biblijskom Joni kako bi mu radila hlad. Jedan od latinskih prijevoda hebrejskog naziva te biljke je *cucurbita* (tikva).¹¹⁴¹ Tako su i ovog „novog Jonu“, poručuje Eleuterije, okruživale tikve *Babel* i *Ninive*. Usporedbom s tikvama ironično poručuje koliko su obje rasprave prazne i promašene: *Cucurbita intus, cucurbita foris. Cucurbita Babel, cucurbita Ninive, cucurbita fragmenta.*¹¹⁴²

Kada je Eleuterije shvatio da su građani Beča povjerovali lažnom Joni, obuze ga proročka gorljivost te iziđe na trg. Vikao je da su lažne njegove objede koje je u svojim raspravama iznio protiv ugarskog naroda: laž je da Ugri mrze Nijemce; da ne žele okruniti Leopolda; laž je da se sv. Stjepan pojavio na Saboru grdeći ugarske staleže i redove; laž je da će Ugarska propasti za četrdeset dana.¹¹⁴³ Nasuprot tim lažima Eleuterije građanima objašnjava da je on pravi prorok koji im poručuje da će se Leopold kruniti za četrdeset dana, a ne da će Ugarska propasti.¹¹⁴⁴ Kudi ih što su povodljivi kao pijesak na vjetru, što su dopustili da ih se lako zavede protiv njihovih susjeda Ugra. Dio građana je povjerovao Eleuterijevim riječima dok je većina ostala vjerna „tikvama“ *Babel* i *Ninive* koje je lažni Jona razasuo po cijelom gradu.

¹¹³⁹ „Lažni prorok se pojavljuje u Carskom gradu i propovijeda protiv Ugra; no, Eleuterije opominje narod da ne vjeruje njegovim riječima.“ *Isto*, 1-5.

¹¹⁴⁰ Iz ove Eleuterijeve tvrdnje je vidljivo da je Keresturiju i bečkoj javnosti bio poznat identitet autora spisa *Babel* i *Ninive*. Naime, Hoffmann je u Pešti boravio 1785. – 1790. g. V. bilj. 1104 i 1122.

¹¹⁴¹ Pantophelius komentira da je Eleuterije svjesno uzeo tumačenje *cucurbita* mada zna da postoji i drugačiji prijevod biljke koja je prema biblijskom tekstu Joni činila hlad. V. bilj. 1116.

¹¹⁴² „Tikva iznutra, tikva vani. Tikva Babel, tikva Ninive, tikva odlomak.“

¹¹⁴³ Što se tiče predskazane propasti Ugarske za četrdeset dana, komentator napominje da je to biblijsko Jonino proročanstvo lažni Jona stavio kao misao vodilju u djelu *Ninive*. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 228.

¹¹⁴⁴ Pantophelius piše da se sve što je Eleuterije prorokovao ispunilo. *Isto*, 228.

*Caput II. Eleutherius dormit, Angelus pacis comparet in somnio et virtutem ei ad proeliandum instillat. Salubria eius monita.*¹¹⁴⁵

Eleuterije pripovijeda kako je tu večer, nakon što je promislio o svemu što se događalo toga dana, usnuo s teškom boli u grudima. Kao proroka razdiralo ga je spoznanje da su bečki građani toliko zamrzili Ugarsku, a sam Bog je okrenuo leđa ugarskom narodu dopuštajući da budu na porugu njemačkom narodu. Eleuterije se obraća Bogu pitanjem u čemu je ugarski grijeh da ih je napustio. Aludirajući na aktualno političko stanje i pravedni otpor Ugarske protiv austrijske dominacije postavlja metaforičko pitanje zar je grijeh kada mali crv pomoli glavu iz zemlje a netko ga zgazi, ili kada zarobljena ptičica pobjegne iz krletke, ili kada seljak pokuša opkopom zaštititi svoje njive a naiđe bujica puna kamenja i prljavštine te mu sve uništi. S tim je mislima Eleuterije zaspao, a u san mu došao *Angelus pacis* („Anđeo mira“). Prvo mu je objasnio da nisu svi Nijemci mrzitelji Ugarske niti su Ugri postali „ruglo cijele Njemačke“ (*opprobrium totius Germaniae*). Također mu je pojasnio da ne mrze Ugarsku niti svi narodi koji pripadaju Austriji nego da se može govoriti samo o Austriji u užem smislu i to o onim građanima Beča koji su prihvatili laži iz *Babel* i *Ninive*.¹¹⁴⁶ Samo „jadni i glupi narod“ mrzi ugarsko ime, zaključuje anđeo. Prije odlaska anđeo ohrabri Eleuterija da se ne boji, nego da hrabro brani svoj narod.

Keresturi je u prva dva poglavlja „proročkim stilom“ pojasnio kakvo je raspoloženje u Beču vladalo prema ugarskim staležima i redovima koji su se u lipnju 1790. g. okupili na Saboru u Budimu. Za takvo stanje on u *Mirabilia fata* kroz lik proroka Eleuterija ne pronalazi niti jedan razlog osim učinka spisa pseudoproroka Jone. K tome Eleuterije ne ističe da su *Babel* i *Ninive* upereni isključivo protiv ugarskog plemstva već sugerira da bečki građani preziru sve što dolazi iz Ugarske pa i samo ugarsko ime. Na ovaj način Keresturi iskrivljuje anonimovu tezu, jer on nigdje u tekstu u oba spisa ne poistovjećuje ugarske staleže i redove s građanima ili seljacima. Dapače, kao što smo pokazali, Hoffmannova kritika uperena je izročito protiv njih.

*Caput III. Eleutherius in custodiam abducitur et coram Synagoga benevolum examen subit.*¹¹⁴⁷

U trećem poglavlju službenici Sinagoge pred okupljenim građanima identificiraju Eleuterija kao pisca proročke „knjige vizija“ *Leopoldus II. in campo Rákos*. Sam Eleuterije se

¹¹⁴⁵ „Eleuterije spava, u snu mu dolazi Anđeo mira i ohrabruje ga za borbu. Njegovi spasonosni savjeti.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 5-12.

¹¹⁴⁶ Pantophelius opširno komentira pokušaje Austrije da svoje negativno mišljenje o Ugarskoj prenese cijelom „Njemačkom Carstvu“ kako je to predstavljeno u *Ninive*, u odlomku *Ein deutsches Fragment*. Postavlja pitanje zar je problem u Ugarskoj ako sa svim drugim njemačkim susjedima ima dobre odnose osim s Austrijom. Također, napominje da ipak samo jedan dio Austrije, i to Beč, generira mržnju prema Ugarskoj. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 229-230.

¹¹⁴⁷ „Eleuterija odvede u pritvor te dragovoljno pristupa ispitivanju pred Sinagom.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 12-18.

predstavlja kao ugarski prorok koji govori samo istinu mada je kao malen „naučio lagati“ što poistovjećuje sa činjenicom da je bio pjesnik: *Donec parvus fui, mentiri didici, quia poeta fui: postquam autem senior factus sum, veritas in ore meo est. Sum enim propetha gentis Hungarae.*¹¹⁴⁸ No, aktuarij Sinagoge ističe da njegove vizije pokazuju suprotno. Predbacuje mu da je već naslov njegovih vizija lažan jer se Leopold nije krunio na polju Rákos, već će se kruniti u Požunu. Eleuterije se opravdava svojim „proročkim stilom“: ugarski pojam „Rákos“ na njemačkom znači „Krebs“ čime je želio sugerirati da su se poslanici sa sabora u Budimu poput rakova povukli u Požun. Iz toga proizlazi da se pod izrazom *in campo Rákos* podrazumijevao Požun. Ovakvo bizarno Eleuterijevo opravdavanje i tumačenje aktuarij Jemini prokomentirao je usklikom čuđenja: *mira interpretatio.*

Prema drugoj, puno ozbiljnijoj optužbi, Eleuterije je prozvan kao neprijatelj i mrzitelj Nijemaca. Naime, aktuarij citira rečenicu iz prvog poglavlja *Leopoldus II. in campo Rákos* kada je Eleuterije prorokovao zla koja će ugarsku zadesiti pod Josipom II.: *Delebo nomen Hungarorum, induam eos braccis et saraballis capitique eorum imponam capillitium.*¹¹⁴⁹ Eleuterije je suočen s činjenicom da je „uništavanje ugarskog imena“ poistovjetio s činjenicom da su mnogi Ugri počeli odijevati njemački tip hlača (lat. *braccae* i *saraballae*) i rezati kose po uzoru na Nijemce. Jemini napominje da ugarski magnati odijevaju „njemačke hlače“ te da je čisti primjer „nacionalne mržnje“ (*odium nationis*) prema Nijemcima javni čin spaljivanja takvih hlača u Ugarskoj.¹¹⁵⁰ Eleuterije ustraje u obrani svojih stavova tvrdnjom da su magnati bili zaslijepljeni: *Sed iam nunc Dominus oculos iis aperuit, insilieruntque ad patria femoralia omnes ad unum.* („No, sada im je Gospodin otvorio oči i sve do jednoga uskočiše u domovinske hlače“).¹¹⁵¹ Što se tiče frizure Eleuterije kaže da poštuje njemački tip frizure (*capillitium* – kratka kosa), ali da ugarski plemić ima dugu kosu, a glavu briju samo razbojnicima i lopovima. Keresturi u trećem poglavlju nije izbjegao spomenuti moguće prigovore na neke navode koje je iznio u *Leopoldus II. in campo Rákos*. Promašeno predskazanje da će se kralj kruniti na polju Rákos pripisao je proročkom stilu. U kometaru je pak kao opravdanje naveo realnu činjenicu da je Sabor nakon prvih mjeseci rada u Budimu na Leopoldov zahtjev premješten u Požun.¹¹⁵²

¹¹⁴⁸ Keresturi Pantopheliusovim komentarom pojam *poeta* tumači sinonimom *vates* iz kojega dalje izvodi značenjsku podudarnost s pojmom *propetha*. Iz toga prizvodi zaključak da je Eleuterije koji je u mladosti bio pjesnikom (*poeta, vates*) imao i poziv proroka (*propetha*). Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 231-232.

¹¹⁴⁹ Keresturi, *Leopoldus II. in campo Rákos*, 10.

¹¹⁵⁰ U kometaru piše da su po bečkim ulicama svi vikali kako se u Ugarskoj progoni one koji odijevaju „njemačke hlače“. Pantophelius se ironično referira i na tiskano djelo od „sedam listova a prodaje se za pola krajcera“ pod naslovom *Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose. Thorn und Danzig. 1790.* u kojem se obrađuje problematika odnosa „između ugarskih i njemačkih hlača“. Keresturi autora naziva „neslanim“ u smislu neukusnim dajući time negativno mišljenje o tom spisu. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 232.-233.

¹¹⁵¹ *Femoralia* je latinski naziv za „ugarske“ hlače.

¹¹⁵² Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 232.

Nije odustao niti od svoga stava glede stila oblačenja i slaganja frizura iako je taj fenomen rezultirao nepovjerenjem, predrasudama i etiketiranjem onih koji se u Ugarskoj odijevaju u „njemačke hlače“.

*Caput IV. Eleutherius denuo in ergastulum coniectus, solito magis tristatur, Tekentetes comparet eique se advocatum offert et disparet.*¹¹⁵³

U četvrtom poglavlju shrvani Eleuterije nakon prvog pojavljivanja pred Sinagomom spoznaje težinu svog položaja. Svjestan je da je bečka javnost protiv njega zbog stavova o Nijemcima koje je objavio u „knjizi vizija“ *Leopoldus II. in campo Rákos*. Jedinu pomoć vidi u dobrom odvjetniku. U tom času u njegovu zatvorsku sobu ulazi Tekentetes kojega je upravo prizivao kao izvanredno učena govornika i najboljeg poznavatelja Verbóczyja.¹¹⁵⁴ Opisuje njegovu uzvišenu pojavu s opasanim mačem koja mu ulijeva sugurnost i otklanja strah pred neprijateljem. Kada mu se obratio Eleuterije spoznaje da se u lik Tekentetesa zaodijenuo *Spiritus Domini*.

*Caput V. Tekentetes coram Synagoga Eleutherium defendit. Ambobus honestum cubile assignatur.*¹¹⁵⁵

Tri dana nakon prvog pojavljivanja pred Sinagomom slijedi nova rasprava na kojoj se predstavio Eleuterijev odvjetnik. Sinagoga je prepuna jer se glas o Eleuterijevim optužbama Joninih „tikava“ proširio po cijelom gradu – o tome se pričalo u svakoj gostionici i kafeteriji, na svakom uglu. Sama pojava i predstavljanje Tekentetesa izazva divljenje okupljenih. On kao odvjetnik postavlja pitanje tko je tužitelj, a tko je sudac u ovom slučaju. Gemaliel, jedan od predsjedavajućih, odgovara da Sinagoga u ovom slučaju predstavlja narod te da je ona i tužitelj i sudac jer je Eleuterije optužen zbog „javnog prijestupa“. Tekentetes odgovara da sudac ne smije biti i tužitelj jer to znači da se slaže s tužbom. K tome napominje da Eleuterije kao *vir nobilis Hungarus* ne podliježe sudu u Beču nego samo u Ugarskoj.

Način, odnosno tvrdnja kojom Tekentetes brani svoju tezu da se ugarskom plemiću smije suditi samo u Ugarskoj i to prema Tripartitu je paradigmatička kada je u pitanju poimanje staleškog identiteta:

*Hungarus creatura est, quae in orbe terrarum nullum praeter propriae gentis iudicem agnoscit, nec usquam alibi praeter in Patria sua iudicari potest.*¹¹⁵⁶

¹¹⁵³ „Eleuterije je bačen u tamnicu, jako očajava, no, pojavljuje se Tekentetes koji mu se nudi za odvjetnika i potom nestaje.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 19-21.

¹¹⁵⁴ Eleuterije je sreo Tekentetesa kao sudca u „Gradu parnica“. V. bilj. 1059.

¹¹⁵⁵ „Tekentetes pred Sinagomom brani Eleuterija. Obojici je dodijeljeno časno prebivalište.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 22-29.

¹¹⁵⁶ *Isto*, 27.

Citirana misao ne ostavlja mogućnost propitivanja – ugarski plemić je jednostavno takvo „stvorenje“ kojemu po rođenju pripada rečeni privilegij.

No, Tekentetes i Eleuterije, bez obzira što odriču Sinagogi pravo suđenja, ipak ne pristaju na ponudu suda da u roku od dvadeset i četiri sata napuste Beč. Naprotiv, žele se suočiti s Jonom i „njegovim tikvama“.

U četvrtom i petom poglavlju Keresturi u liku Tekentetesa alegorijski personificira ugarski staleški ustav. On nastupa kao njegov poznavalac i zaštitnik. Njegovo prvo i sva sljedeća pojavljivanja pred Sinagogom, koja predstavlja bečku javnost, odvija se u znaku pozivanja na Tripartit i obrane istoga.

*Caput VI. Tekentetes et Eleutherius privatim, nemine audiente inter se colloquuntur de Iona, et quatenus ille hic et illic veritatem locutus fuerit.*¹¹⁵⁷

U šestom poglavlju dolazi do potpunog zaokreta kada je u pitanju Eleuterijevo vrijednovanje Joninih stavova. Sam naslov izravno govori o temi razgovora. Pantophelius pak komentira da su šesto i sedmo poglavlje u tajnosti pisani samo za Ugre.¹¹⁵⁸

Ništa od onoga što je pisac kroz Eleuterijeve stavove do ovog poglavlja izrekao, nije dalo naslutiti da će se u nečemu složiti s Jonom. U tom je smjeru bila samo misao iz predgovora kada je Pantophelius ustvrdio da je pisac izrekao u ovom djelu mnoge istine koje nisu bile poznate ni Austrijancima niti Ugrima.¹¹⁵⁹

No, prije nego što su se Eleuterije i Tekentetes upustili u iskreni razgovor daleko od očiju bečke javnosti, opisan je ambijent u kojem se odvijao. Smješteni su u raskošnom boravku koji im je dodijelila Sinagoga. Naručili su mađrske kobasice i druge suhomesnate specijalitete iz gostionice *Ad Coronam Hungaricam*, a sve su „veselo zalijevali mađarskim vinima“.¹¹⁶⁰

Razgovor u opisanom „ugarskom“ ambijentu usred Beča konspirativno započinje Tekentetes upitom za istinsko mišljenje o „Joni i njegovim tikvama“. Eleuterije spremno odgovara da o njemu misli sve najgore kao što misli i svaki časní „Arpadov potomak“. Tekentetes opominje da nema potrebe zauzimati tako rezolutan stav. Poziva sugovornika da definira kakva je osoba za njega *Hungarus*. Eleuterije odgovara patetičnom apologijom kojom se pisac želio zaštititi kako bi u tekstu koji slijedi imao dovoljno kredita složiti se s tezama iznesenim u *Babel* i *Ninive*: *Hungarus est creatura Dei perfecta, quae omnia habet in Patria sua, quae desiderat, et nulla alia gente sub caelo opus habet. – Est animal rationale, quod in parvo suo tugurio sorte sua*

¹¹⁵⁷ „Tekentes i Eleuterije razgovaraju o Joni privatno da ih nitko ne sluša, i o tome koliko je on ovdje i ondje znao reći istinu.“ *Isto*, 30-43.

¹¹⁵⁸ Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 238.

¹¹⁵⁹ Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius, Praefatio Ioannis Pantophelii*, XI-XII.

¹¹⁶⁰ Spominju se vina *Tokay* i *Somlay*.

*contentum vivit et nulli in orbe invidet. – Est ens, quod sapide dormit etiam tunc, quando concutitur, sed si concussio certos limites excedat, evigilat, et pro prima salutatione hosti dentem effringit.*¹¹⁶¹

Tekentetes nadopunjuje Eleuterija da je *Hungarus* čovjek koji hvali vrlinu i kod neprijatelja, a kudi mane kod prijatelja; „koji za bijelo kaže bijelo, a za crno crno“ te iz te perspektive poziva na promatranje Joninih teza. Slaže se s Jonom, koji je okupljanje staleža i redova u lipnju na Saboru u Budimu nazvao pobunom, podvlačeći da su svi bili tako frenetični kao da se neprijatelj nalazio na drugoj obali Dunava. Tekentetesa plaši takva slika te strahuje da se Ugri ne bi povelili za francuskim primjerom kao što je Jona primjetio. Eleuterije se složio da je Jona krenuo dobrim smjerom prepoznajući opasnost revolucije u Ugarskoj, ali je nastavio nanošenjem nepravdi plemstvu, sijanjem razdora između kralja i staleža te na kraju između Ugra i Nijemaca. Tekentetes inzistira na potrazi za onim mjestima kada je govorio istinu kako bi mogli pri povratku u Ugarsku javno i u privatnim razgovorima upozoravati što je potrebno ispraviti. Oprezno nadodaje da ih zbog činjenice što će kod Jone pronaći i kritike, koje su ispravne, nitko u Ugarskoj neće kamenovati. Slaže se s Jonom da je na Saboru vladao potpuni nered. Tekentetes kritizira ponašanje dviju skupina sudionika. Magnati su se držali nedodirljivima kao da su oni „bogovi naroda“. S druge pak strane mnoštvo plemića je došlo na Sabor iz „šume i s polja“, a da prije toga nikada u životu nisu vidjeli „učitelja za katedrom“ – njihov politički govor bio je nerazgovijetan i nesuvisao.¹¹⁶² Kritika plemstva nije ostala samo na tome nego postaje i oštija od izrečene u spisima *Babael* i *Ninive*. Tekentetes ističe njihovu zatvorenost primjerom kako i najmanju promjenu u odijevanju odbacuju s gnušanjem. No, ono u čemu vidi njihovu najveću slabost je činjenica da su neobrazovani. Pita se tko je od tih ugarskih plemića ikada pročitao neku knjigu koju je napisao Nijemac, Talijan ili Francuz u kojoj se raspravlja o poljoprivredi, trgovini, Newtonovim postavkama, pravu naroda (*ius gentium*) i slično. Svo njihovo znanje i mudrost, ironično zaključuje, leži u poznavanju Verbőczyja – on je njihov „Mojsijev zakonik“.

Eleuterije značaj i slaganje s ovako izrečenom nesmiljenom kritikom prema županijskom ugarskom plemstvu izriče tvrdnjom da je Tekentetes otvorio pred njim najdublje tajne svoga srca te da mora provjeriti je li sve zatvoreno kako ih netko izvana ne bi čuo.

¹¹⁶¹ Pantophelius ironično komentira ovu Eleuterijevu definiciju osobe *Hungarus*. Nije, tobože, siguran je li u skladu s logikom, ali zna da mora Eleuteriju vjerovati jer je završio svih dvanaest razreda škole. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 238.

¹¹⁶² Nerazumljivo izražavanje političkih stavova županijskog plemstva Keresturi uspoređuje sa štropotom vode koja slapom udara u stijenu. Hodali su naokolo i vikali: *Senatus leges non custodit, libertates in periculo sunt, Patria perit, sic et sic Regnum ordinari debet.* („Sabor ne čuva zakone, slobode su u opasnosti, Domovina propada, Kraljevstvo bi trebalo urediti tako i tako.“). Keresturi, *Mirabilia fata*, 36.

Tekentetes kaže da nema više prostora za skrivanje jer umjesto inteligentnih učitelja i znalaca Ugarskom upravljaju vojnici, pravnici, teolozi ili neki drugi nevješti ljudi.¹¹⁶³ Eleuterije priznaje da i on sam već dugo s gorčinom u srcu uviđa istu stvar. On se jada da u zapisnicima skupština nailazi samo na popise desetine i drugog poreza; na insurekcijske popise; načine vođenja parnica. Eleuterije kao najveći problem Ugarske vidi nedostatak legislative. Pita se gdje su zakoni koji potiču industriju, poljoprivredu, trgovinu ili pak oni koji se odnose na sigurnost svakog građanina. Nedostaju zakoni koji određuju red rada skupština, Sabora ili neke magistrature; nedostaju zakoni o uređenju školstva, obiteljskog prava, crkvenih objekata, javnih izdataka. Tekentetes se slaže da ugarska država od samih početaka vapi za zakonodavnim uređenjem, no ništa se sustavno nije napravilo. Nedostatak legislative u Ugarskoj usporedio je s kaosom kako ga opisuje Knjiga postanka uoči početka stvaranja svijeta. Aludirajući na proces stvaranja svijeta iz kaosa Eleuterije izražava nadu da je u Ugarskoj došlo vrijeme kada će na temelju starog ustava novi „stvoritelji“ izgraditi „sretno Kraljevstvo“ (*felix Regnum*).

Tekentetes je sumnjičav prema Eleuterijevim nadama.¹¹⁶⁴ Elaborira zakonodavnu praksu nekih ugarskih kraljeva od Karla Roberta, preko Matije Korvina, Vladislava Jagelovića, Ferdinanda I., Leopolda I., Karla VI., Marije Terezije do Josipa II.¹¹⁶⁵ Različiti pokušaji zakonodavnih reformi, koje je naveo, ne ulijevaju mu nadu da će se u Ugarskoj u budućnosti po tom pitanju dogoditi pozitivna promjena. Josipa II. je izdvojio kao vladara koji je pokušavao sustavno urediti sva područja javnoga života, ne samo pravni sustav. Naziva ga *magnus, sed infelix Princeps*.¹¹⁶⁶ Složio se s Jonom kada je rekao da se u Ugarskoj nigdje u školama ne poučavaju moderne znanosti koje su korisne za upravljanje državom – *politica* i *statistica*. Eleuterije to potvrđuje jer je i sam, kako kaže, prošao kroz cijeli obrazovni sustav u Ugarskoj –

¹¹⁶³ Komentator ističe da službena očitovanja županijskih skupština (*Inhibitiones, Prohibitiae, Oppositiones, Repulsiones, Revocationes* i druge) pridonose samo kočenju razvoja pravnog sustava. Zbog oskudne i nerazvijene legislative iskusni odvjetnici koji poznaju ugarsko pravo i najjednostavnije parnice razvlače iz godine u godinu ometajući provođenje pravde u interesu vlastite zarade. U tom smislu – jednako kao „vojnici“ (*miles*) i *theologus* – ugarski „pravnik“ (*iurista*) je onaj koji loše upravlja državom. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 239.

¹¹⁶⁴ U sedmom poglavlju slijedi nastavak razgovora: *Caput VII. Continuatur colloquium, et Tekentetes pulchras res proponit Eleutherio. Mirabilia fata* („Nastavlja se razgovor, a Tekentetes Eleuteriju predstavlja lijepe stvari“), 44-53.

¹¹⁶⁵ U kementaru je potvrđeno da je povijesno-pravna recenzija ugarskog ustava kako su je predstavili Eleuterije i Tekentetes istinita. Kao glavni problem istaknut je Tripartit (*Tripartitum*) koji se „nije svidao ni kralju ni staležima o čemu svjedoči treći članak Prvog dekreta Ferdinanda I.“. Komentator je detaljnije razradio što su pojedini habsburški kraljevi napravili po pitanju preuređenja ugarskog pravnog sustava. Sve njihove pokušaje do Josipa II. ocjenjuje nedostatnima. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 242-243.

¹¹⁶⁶ Sintagmu da je Josip II. bio „veliki, ali nesretni vladar“ komentator objašnjava činjenicom da je on sustavno pristupio uređenju „svih dijelova države“, no njegove pravne reforme u Ugarskoj nisu bile prihvaćene: *Unicus Josephus fuit ex omnibus regibus, qui omnes Reipublicae partes legibus coordinare voluit, innumera normalia constituta edendo, in comitiis suo populo proponenda et ad formam legum reducenda; sed - - - quis reliqua nescit?* Citirani tekst je izrazito pozitivna recenzija Josipove zakonodavne politike u Ugarskoj, koja jedinog krivca za neuspjeh njegovih reformi vidi u županijskim skupštinama. *Isto*.

svih dvanaest razreda – a nikada u njima nije čuo za „politiku i statistiku“.¹¹⁶⁷ Upravo u tom nedostatku u obrazovnom sustavu obojica vide uzrok lošeg stanja uprave Ugarskog Kraljevstva. Tekentetes preuzima ulogu učitelja te izlaže Eleuteriju svoje viđenje puta kojim država može doći do „blagostanja i sreće“: potrebno je otvoriti se prema svim zakonodavnim sustavima u prošlosti od Solona i Likurga pa sve do Miraboua; promatrati kako su Petar i Katarina uredili Rusiju, Fridrik Veliki Prusku, Eleizabeta Englesku, Franklin Ameriku, i „naš kralj“ Leopold II. Firencu. I to ne promatrati samo pravni sustav nego i procvat manufakture u Nizozemskoj, industrije u Italiji, trgovine u Engleskoj i poljoprivrede u Švicarskoj i Švedskoj.

Eleuterije primjećuje da bi preuzimanjem stranih instituta nastao kaos jednak onome za što je Jona već optužio ugarske staleže ističući da svojim ponašanjem grade Babilonsku kulu. Također ga opominje upitom zar ne zna koliko ugarski zakoni zabranjuju da se Kraljevstvom upravlja prema nekom austrijskom zakonu. Tekentetes odgovara da će ugarski ustav ostati na snazi, ali da u njega treba implementirati ono što je dobro kod drugih zemalja. Ugarski ustav ne priječi preuzeti dobre zakonske odredbe, koje je Josip II. proglasio u Austriji, a kojima se uredilo funkcioniranje gradova, trgovišta i sela, omogućio napredak industrije, trgovine i poljoprivrede; znatno skratilo vrijeme trajanja parnica pred sudovima; poboljšala industrija, poljoprivreda i trgovina. Eleuterije i dalje sumnja jer ne vidi u Ugarskoj ljude koji su svjesni potrebe za promjenama u upravi. Tekentetes ga hrabri da će se sve to promijeniti kada kralj Leopold II. preuzme vladavinu. Nizom primjera iz Leopoldove vladavine Firencem dokazuje da je on iskusan i pravedan vladar, koji zna upravljati državom te će, zaključuje, i u Ugarskoj vladati jednako dobro. Novom kralju se preporuča da za suradnike izabere mali broj učenih ugarskih muževa koji se odlikuju vrlinom i znanjem ugarskog pravnog sustava, ali i određeni broj suradnika iz drugih država koji su dobri poznavatelji zakona, ali i trgovine.

Tekentetes od Leopolda očekuje stvaranje novoga sustava, a da u isto vrijeme ne budu povrijeđena *iura et libertates* staleža i redova:

*In te spes nostrae sunt et fiducia omnis. Tu nobis legem proponere et sequemur eam. Tantum constitutio Regni salva maneat, tantum iura cuiusque status illaesa, libertates cuiusque ordinis inconvulsas nobis relinque. Omnia reliqua dispone, ordina, prout utile nobis fore videbitur in oculis tuis.*¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁷ Pod pojmom *politica* pisac podrazumijeva sve ono što se odnosi na upravljanje državom i društvom u cjelini. Napominje kako je prvi u Austriji sustavna znanja o toj znanosti prenosio Sonnenfels, no njegova djela su vrlo malo čitana u Ugarskoj. Pojam *statistica* tumači kao znanost koja proučava forme vlasti, ustave, zakone, trgovinu, poljoprivredu i manufakturnu proizvodnju. *Isto*, 243-244.

¹¹⁶⁸ „U tebi je sva naša nada i povjerenje. Ti nam daj zakon, a mi ćemo ga poštivati. Samo neka ustav Kraljevstva ostane na snazi, samo nam ostavi nepovrijeđenima prava svakog staleža i postojanima slobode svakoga reda. Sve drugo posloži, uredi kako se u tvojim očima čini da će za nas biti korisno.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 52.

Polagati nadu u preuređenje Kraljevstva, a u isto vrijeme zagovarati očuvanje staleškog ustava samo po sebi je nespojivo. Također, izjava o potrebi očuvanja starog sustava ne uklapa se u sve drugo što je Tekentetes u razgovoru izložio pogotovo kada je zagovarao potrebu usvajanja jozefinskih zakona koji su imali dobar učinak u Austriji. No, ovakva očita diskrepancija uklapa se u piščev diskurs. Pri tome je potrebno imati na umu da je njegov tekst, osim onom dijelu bečke javnosti koji čita latinski, u prvom redu namijenjen ugarskom plemstvu u domovini. Pisac je svjestan da je tanka crta koju se ne smije prijeći, barem deklarativno, a to je iskazivanje potrebe za očuvanjem staleškog sustava i ustava. Zbog toga tih nekoliko rečenica, kojima Tekentetes tobože inzistira na očuvanju staleškog ustava, u kontekstu cijelog sedmog poglavlja u kojem se zagovara potreba potpune zakonodavne preobrazbe ugarske države, treba shvatiti u kontekstu odobrovljavanja staleške čitalačke publike. Bez takvih iskaza pisac ne bi imao prostora iznijeti svoje ideje jer bi apriori bio prozvan izdajnikom ugarskih staleških interesa. Da je tome tako potvrđuje Keresturijev deklarativni odnos prema autoru spisa *Babel i Ninive* kako ga je iznio u predgovoru i prvih pet poglavlja kada ničim nije pokazivao da će se složiti s mnogim njegovim tezama.

*Caput VIII. Synagoga congregatur. Tekentetes disputat cum Iona. Tumultus populi.*¹¹⁶⁹

U osmom poglavlju započinje prva rasprava između Tekentetesa i Jone pred Sinagomom. Mnoštvo bečkih građana željnih čuti raspravu o austrijsko-ugarskim odnosima okupilo se pred „časnim sudištem“ Sinagoge. Predstavnik Sinagoge predstavio je dvije suprotstavljene strane – Eleuterije je stao iza svog odvjetnika, a *Babel i Ninive* su prikazane kao dvije tikve na Joninim ramenima.

Rasprava tematizira tezu iz *Ninive* o lošem položaju Nijemaca u Ugarskoj nakon smrti Josipa II.¹¹⁷⁰ Jona se obraća prisutnima predstavljajući Eleuterija i Tekentetesa kao dvojicu Ugra kojima je cilj izazvati nered u Beču. Tekentetes odbacuje Jonine riječi tvrdnjom da u Beč dolaze kao u svoj grad jer u njemu prebiva njihov kralj Leopld. Jona mu predbacuje da oni u Beč dolaze slobodno, bez straha, ali da je u Ugarskoj situacija takva da bi „Nijemca utopili u kapi vode da mogu“. Tekentetes odbacuje Joninu primjedbu. Postavlja pitanje zar su Ugri bili neprijatelji Austrijancima kada su spašavali Mariju Tereziju u ratu protiv pruskog kralja Fridrika II. Jona potvrđuje spasonosnu ulogu ugarske vojske. Nadodaje da je mir između oba naroda trajao sve do smrti Josipa II. kada je, iz njemu neobjašnjivih razloga, došlo do progona Nijemaca u Ugarskoj. Tekentetes odgovara da su se Ugri tada „probudili uzdižući glavu nakon mnogih udaraca“ koje im je Josip zadao, a to je buđenje predstavljalo povratak na ugarske

¹¹⁶⁹ „Sinagoga se okuplja. Tekentetes raspravlja s Jonom. Narod je uznemiren.“ *Isto*, 54-72.

¹¹⁷⁰ V. bilj. 1135.

zakone koje je car dokinuo uvodeći nove. Za Jonu su zakoni, koje je proglasio Josip II., nešto što je samo po sebi razumljivo, nešto dobro, oni su civilizacijski doseg – *leges gentium; sancta sanctorum*. Tekentetes ne dovodi u pitanje Joninu tvrdnju glede kvalitete zakona proglašanih pod Josipom II. On samo problematizira nametanje njemačkog jezika u Ugarskoj i ponavlja mantru da Ugarsko Kraljevstvo nije jedna od austrijskih pokrajina nego zasebna država kojoj se ne smiju nametati austrijski zakoni. Postavio je retoričko pitanje, zar je znak mržnje prema Austrijancima ako su se Ugri vratili na svoje stare zakone.

Jona zaoštrava raspravu ističući Josipa II. kao ugarskog tutora, koji je naprosto morao uvoditi nove zakone jer „su vaši zakoni, čak i sam ustav barbarski“. Dalje inzistira na činjenici da je „ugarsko buđenje“, kako Tekentetes naziva povratak na stare zakone nakon Josipove smrti, praćeno progonom Nijemaca. Tekentetes pokušava napraviti razliku između njemačkog etnosa, koji u miru živi na području Ugarskog Kraljevstva s drugim narodima, i činovnika koji su došli u Ugarsku s ciljem provođenja jozefinskih reformi. Od svih njemačkih službenika, koji su se zatekli u Ugarskoj, Tekentetes priznaje samo mržnju prema geometrima (*mensuratores terrarum*) koji su provodili izmjeru posjeda. Predbacuje im bahato ponašanje, „žderanje i lokanje“ na račun ugarskog plemića, seljaka i građanina.

U završnom govoru obraća se bečkim obrtnicima prisutnima u Sinagogi ističući milijune forinti koje ugarski građani ostavljaju u Beču za njihove proizvode. Opominje ih da će, ako ne prestanu podržavati Jonine podvale, osobno poći u Ugarsku i reći im da ne troše svoj novac u Beču već u Grazu ili Ljubljani. Nakon ovih riječi predstavnici cehova podižu galamu hvaleći ugarske građane, a kudeći Jonu i njegove tikve jer su željeli unijeti razdor između dvije nacije. Od daljih nereda Sinagogu je izbavio upravo Tekentetes pozivom na mirni nastavak rasprave nakon čega su se svi razišli.

Površnim čitanjem ovoga poglavlja Tekentetes se otkriva kao neumoljivi osporavatelj Joninih teza. Pisac je raspravu s problema progona njemačkih činovnika u Ugarskoj usmjerio prema reformama cara Josipa II. Povratak „na naše zakone“, koji su bili na snazi prije Josipovih zakonodavnih i pravnih reformi, Tekentetes dočarava sintagmom „rakova koraka“ (*cancrio gressu*) unazad. Na taj način pisac kroz lik Eleuterijeva odvjetnika u okviru deklarativnog izražavanja ugarske državne posebnosti šalje jasnu poruku da odbacivanje Josipove legislative drži lošim korakom – korakom unazad.

*Caput IX. Mirum colloquium Eleutherii et Tekentetes cum deputatis pagi Szabad-falu. Comparatio Urbarii Hungarici cum Austriaco.*¹¹⁷¹

¹¹⁷¹ „Eleuterijev i Tekentetesov čudan razgovor s poslanicima sela Szabad-falu. Usporedba ugarskog s austrijskim urbarom.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 73-87.

U sljedeća dva poglavlja propituje se položaj podložnika u Ugarskoj s obzirom na Jonine teze.¹¹⁷² Za odmora, nakon što su se sretni vratili s rasprave, Eleuterija i Tekentetesa posjećuju dvojica mađarskih seljaka koji su u Beč donijeli „popis molbi“ (*Libellus supplex*) s ciljem da ga predaju kralju. Čuli su da je Eleuterije u gradu te su ga poželjeli pozdraviti i pitati za savjet. Predstavljaju se kao bilježnik (*notarius*) i viši sudac (*iudex senior*) sela Szabatfalu iz pokrajine Transtybiscana. *Libellus supplex* napisan je na njemačkom. Budući da su došli u Beč bez teksta, a nisu znali njemački, popis je prema njihovom diktatu napisao čovjek koji im se predstavio kao kraljev vratar.

Glavna molba, koju su kanili uputiti kralju, odnosila se na uređenje njihova sela i urbara po uzoru na austrijski model. Žele imati slobodu i postati vlasnici zemlje poput austrijskih seljaka. Bilježnik i sudac sela priopćuju Eleuteriju i Tekentetesu da ih je na obraćanje kralju potaknuo Jona jer je u rasparavi *Ninive* usporedbom s položajem seljaka u Austriji razotkrio razloge lošeg položaja seljaka u Ugarskoj. Sam pojam „jobagionata“ (*jobagionatus*), kojim se imenuje njihov podložnički status, im je toliko mrazak da ne žele, kažu, više za njega niti čuti. Predstavnici ugarskih sela su toliko oduševljeni Joninim pisanjem o njihovim problemima da su odlučili u svakom selu postaviti njegovu veliku statuu.

Tekentetes se odlučno usprotivio negativnoj konotaciji pojma *jobagionatus* kako su mu ga predstavili bilježnik i sudac. Poučio ih je da taj pojam dolazi od riječi *jobbogyo* koja se u doba kralja sv. Stjepana pridavala „barunima Kraljevstva“ (*baronibus Regni*). Oni su bili najbliži kraljevi suradnici. Tek kasnije se taj pojam počeo upotrebljavati za podložnike. Bez obzira na to što se pojam *jobagionatus* odnosi na podložnički položaj seljaka, nikako se ne smije, zaključuje, poistovjetiti s njemačkim pojmom podložništva – *Leibeigenschaft*.¹¹⁷³ Tekentetes na primjeru prava na školovanje i preseljavanje dokazuje da je položaj seljaka u Ugarskoj neusporedivo bolji od stanja u Češkoj gdje seljaci ta prava nemaju. Lošim savjetnicima pripisuje pogrešku kralja Josipa II., koji je s pravom oslobodio seljake u Češkoj od „ropstva“ (*servitus, Leibeigenschaft*), ali je krivo učinio s jobagionatom u Ugarskoj. Pantophelius u komentaru pojašnjava da Josipu II. pripada neumrla slava jer je u Češkoj ukinuo kmetstvo. Isto je htio napraviti i u Ugarskoj, no pogriješio je u samoj postavci jer se kmetstva podložnost seljaka u Češkoj (*Bohemicus mancipatus*) nikako ne smije i ne može poistovjetiti s „ugarskim jobagionatom“ (*Hungaricus jobagionatus*).¹¹⁷⁴ Sudac se usprotivio takvom

¹¹⁷² Bijedan položaj ugarskih seljaka prikazan je u *Ninive*. V. bilj. 1137.

¹¹⁷³ Za *Leibeigenschaft* Keresturi na latinskom upotrebljava dvije istoiznačnice: *servitus* (ropstvo) i *mancipatus* (prodaja u ropstvo).

¹¹⁷⁴ Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 252.

objašnjenju tvrdeći da ni on kao seljak nema pravo na selidbu i prodaju svoga imanja, čime se ne razlikuje od položaja seljaka u Češkoj. Tekentetes inzistira na činjenici da je seljak, ili njegov predak, zemlju i kuću dobio od svoga gospodara te da ih zato nema pravo prodati.

Bilježnik i sudac skreću pozornost na radnu tlaku koja iznosi stotinu i četiri dana u godini, zatim na druga davanja i na desetinu Crkvi. Tekentetes ne komentira podavanja, koja su mu naveli, već iznosi podatke o davanjima austrijskog seljaka. Ona su prema njemu veća od davanja ugarskog seljaka, a k tome seljak u Austriji posjeduje znatno manje zemlje, dok im je pravo na selidbu ograničeno zemaljskim popisom za vojnu obvezu. Na kraju uspoređuje prehranu – dok ugarski seljak uživa u bijelom kruhu, vinu, pečenom mesu i slanini, austrijski jede krumpir, meso rijetko, a vino piju samo na svadbama.

Razgovor završava spoznajom bilježnika i sudca da ih je Jona obmanio – seljaci u Ugarskoj ne znaju u koliko su boljem položaju od onih u Austriji.

*Caput X. Eleuterius et Tekentetes consilia intra se conferunt, quomodo sors colonorum alleviari posset in Hungaria.*¹¹⁷⁵

Već prvom rečenicom Eleuterije pokazuje s kolikim su olakšanjem i nestrpljenjem on i Tekentetes dočekali odlazak bilježnika i sudca sela kako bi jedan drugome otvoreno mogli iznijeti svoje ideje o poboljšanju položaja seljaka:

Recedentibus a nobis contribualibus nostris, nos (eramus enim soli) multa adhuc loquuti sumus ad invicem de colonis Hungariae et quomodo posset meliorari sors eorum?

Tekentetes kaže da će na sljedećem Saboru staleža predložiti tri zakonska članka kojima će se „postići sreća svih naših seljaka; nakon toga će čitava naša domovina procvasti kao što procvate livada u proljeće.“ Eleuterije s nestrpljenjem očekuje čuti prijedloge: „Bratskom ljubavlju volim ovu klasu ljudi i meni se ne može dogoditi veća radost od one kada njih budem vidio sretnima i zadovoljnima svojim položajem.“

Citiranim uvodnim mislima pisac najavljuje da će u ovom poglavlju iznijeti svoja istinska razmišljanja o položaju seljaka u Ugarskoj. Analogno tome poručuje da je rasprava iz prethodnog poglavlja namijenjena ugarskoj staleškoj javnosti te da je iznosio stavove koji se od njega kao ugarskog plemića očekuju.

Tri zakonska prijedloga kojima Tekentetes jamči postizanje napretka u cijeloj domovini i sreću svih su sljedeći: 1) neka se seljaku dadne u vlasništvo zemlja koju posjeduje; 2) neka mu se dadne pravo slobode seljenja; 3) neka se ukine urbar tako da se svaki pojedini seljak posebno dogovori sa svojim gospodarom glede podavanja.

¹¹⁷⁵ „Eleuterije i Tekentetes razmijenjuju mišljenja na koji bi se način mogao olakšati položaj seljaka u Ugarskoj.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 88-96.

Eleuterije izražava sumnju glede mogućnosti ukidanja urbara jer ne vidi način kako se može postići pojedinačni sporazum između seljaka i gospodara. Tekentetes objašnjava da najprije državnim zakonom treba urediti kolika su ukupna davanja seljaka koji posjeduje čitavu sesiju – predlaže plus minus dvadeset i pet forinti (u to ne ulazi desetina). S obzirom na propisanu svotu seljak i gospodar bi dogovarali koliko će platiti u novcu, koliko u naturi, a koliko radnom tlakom. Ako se pak ne budu mogli dogovoriti, posredovala bi županija.

No, iz teksta je vidljivo da je pisac pitanje ukidanja urbara spomenuo samo uzgred jer brzo prelazi na razlaganje o prva dva prijedloga.

Tekentetes ih Eleuteriju objašnjava činjenicom da je tako u cijeloj Europi te da seljak neusporedivo više brine za proizvodnju na posjedu koji je njegovo vlasništvo. S povećanjem proizvodnje povezano je pravo kretanja, koje će omogućiti seljaku da svoje proizvode prodaje, čime će se poboljšati trgovina i povećati ukupni protok novca u cijeloj državi. Ujedno će seljak zarađeni novac ulagati u nove kulture, gradnju nasipa i kanala, kupovinu stoke što će rezultirati novim dobitcima i poboljšanjem uvjeta života. Posljedično iznesenom seljak neće imati potrebu za napuštanjem svoje zemlje jer će ona sada vrijediti neusporedivo više i pružati mu sigurnost življenja.

Tekentetes se ne može načuditi zašto se u Ugarskoj robuje starim predrasudama glede položaja seljaka. Nije mu jasno da plemstvo ne može shvatiti kolika bi višestruka korist bila i za državu i za njih same kada bi seljak dobio slobodu i postao vlasnik zemlje koju obrađuje. Nestala bi međusobna mržnja između gospodara i seljaka koja izjeda cijelo društvo a sudove iscrpljuje neprekidnim parnicama glede urbarijalnih podavanja.

Razgovor se završava Eleuterijevim prihvaćanjem Tekentetesovih prijedloga, teza i argumentacije. On u budućnosti vidi Ugarsku kao najprosperitetniju zemlju u Europi. Jamstvo pak za preobrazbu na temelju iznesenih prijedloga vidi u kralju Leopoldu. Njemu će u budućnosti, mišljenja je Eleuterije, svaki ugarski plemić iskazivati zahvalnost jer ih je prosvijetlio da se „najveća sreća“ plemića može postići samo ako su i njihovi podložnici sretni. Povjerljivim dijalogom Eleuterija i Tekentetesa Keresturi je u desetom poglavlju izložio svoje istinsko razmišljanje o načinu kako poboljšati položaj podanika u Ugarskoj, analogno tome i o njihovom aktualnom položaju. Da se radi o promišljanjima koja su usmjerena prema realnom rješavanju položaja seljaka u Ugarskoj Keresturi potvrđuje Pantopheliusovom komentarom. On, naime, komentira da je cijelo poglavlje Eleuterije napisao toliko jasno da nije potreban nikakav komentar. U tom smisli Pantophelius za ugarsko plemstvo ima izravnu poruku – želi

im Božju milost, koja im je potrebna, kako bi im otvorila oči da spoznaju istinu koju je Eleuterije o položaju seljaka izgovorio.¹¹⁷⁶

*Caput XI. Secunda disputatio cum Iona. Synagoga iustitiam penes Hungaros esse agnoscit.*¹¹⁷⁷

Drugo sučeljavanje s Jonom odvija se pred prepunom Sinagogom jer se vijest o Eleuteriju i njegovom odvjetniku proširila po cijelom Beču.

Jona otvara raspravu pozivom da se promotri svih dvadeset i sedam članaka Krunidbene diplome koju je donio Ugarski sabor.¹¹⁷⁸ Prema njegovom mišljenju skupština, koja je kadra izglasati takve članke, nema niti malo političke razboritosti. Potom je ponovio svoje mišljenje o ugarskom plemstvu i Saboru koje je iznio u *Ninive*: ugarski plemić koji živi na selu nije obrazovaniji od dostavljača u Parizu; županijska skupština u Ugarskoj toliko je udaljena od engleskog parlamenta koliko je skup ljudi u krčmi nekog kozačkog sela od rimskog senata; da staleži i redovi trate vrijeme na Sboru na račun građana i seljaka uz obilje jela i tokajca; da prvi stalež čezne samo za svojom koristi kao Juda Iškariotski.

Tekentetes odbacuje, ali pritom i ponavlja i reinterpreтира sve navode koje je Jona iznio pred Sinagogom. Obrana koju Tekentetes iznosi je načelna. On tvrdi da je spomenutih dvadeset i sedam članaka napisao manji broj ljudi koji su bili pod utjecajem zanosa na otvaranju Sabora. Oni prema Tekentetesu nikako ne predstavljaju cijeli ugarski narod. Tome u prilog ide i činjenica da je za Leopoldovu krunidbu sastavljena nova diploma na temelju koje je okrunjen krunom sv. Stjepana u Požunu, u studenom 1790. g. Drugi argument kojim se Tekentetes suprotstavlja Joninoj interpretaciji Krunidbene diplome je opaska da ne poznaje ugarski ustav i zakone te sukladno tome ne može valjano argumentirati što je dobro, a što loše u diplomu.

Sljedeća tema predstavlja nastavak rasprave iz osmog poglavlja o odnosu Mađara prema Nijemcima u Ugarskoj nakon smrti Josipa II. s obzirom na izneseno u *Ninive* da Nijemci moraju napustiti sve činovničke službe. Tekentetes ponovno ističe Joninu neupućenost jer prema ugarskom zakonu javne službe u Ugarskoj smiju vršiti samo plemići i to oni koji su rođeni u Ugarskoj. Jona se obraća Sinagogi tvrdnjom da je cijela javnost upravo iz Tekentetesovih usta čula ono što je i on sam napisao o protjerivanju Nijemaca iz javnih službi: ... *nunc captos teneo Hungarellas hos.*¹¹⁷⁹ Jona poseže za argomentima iz povijesti kada je Ugarski sabor 1687. godine priznao pred cijelim svijetom da su ih Nijemci oslobodili od Turaka, a sada su predmet progona. Tekentetes ističe da je Ugarska prihvatila mnoge skupine njemačkih kolonizatora, koji

¹¹⁷⁶ Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 254.

¹¹⁷⁷ „Druga rasprava s Jonom. Sinagoga spoznaje da je pravda na ugarskoj strani.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 97-115.

¹¹⁷⁸ V. bilj. 1138.

¹¹⁷⁹ „Sada sam uhvatio ove Hungarčiče.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 106.

su iz raznih pokrajina doselili nakon oslobođenja od Turaka, a da se problem pojavio tek sa činovnicima koji su doseljavali za Josipa II. Oni su protivno ugarskom pravu uzurpirali položaje u državnim tijelima, dok s druge strane, navodi Tekentetes, u Austriji nema niti jedan Ugrin koji obnaša neku dužnost u javnim državnim tijelima. Što se tiče vojske, također, navodi da su Nijemci okupirali veliki dio časničkih položaja. Problematizira i stanje u Vojnoj krajini gdje časničke položaje obnašaju isključivo Nijemci nauštrb domaćih „Mađara, Hrvata, Slavonaca, Vlaha i Srba“. Uz sve navedeno kao poseban problem, koji generiraju njemački činovnici i vojni zapovijednici, istaknuto je nametanje njemačkog jezika. U zaključnom obraćanju Sinagogi o položaju Nijemaca u Ugarskoj Tekentetes ističe da netolerancija postoji samo prema njemačkim činovnicima, koji su u Ugarskoj mimo ugarskih zakona zauzeli sve najvažnije javne političke i vojne položaje, te na njima ostvaruju velike financijske dobitke.

Kada su u pitanju Krunidbena diploma i oštre kritike koje je Hoffmann iznio glede ponašanja i načina rada ugarskih staleža i redova na skupštinama, Keresturi je iskazao očekivano načelno neslaganje. No, pažljivim čitanjem teksta, otkriva se upravo suprotno, jer je vidljivo da se prikrivenim diskursom pridružio njegovoj kritici. To je vidljivo u tekstu kada Tekentetes ponavlja sve optužbe na račun plemstva koje je Jona netom iznio.¹¹⁸⁰ Tim postupkom pisac zapravo ističe izrečene sudove, a iz toga se može iščitati da ih prihvaća.

S druge strane to se ne može ustvrditi za temu progona njemačkih činovnika u Ugarskoj na kojoj Keresturi također inzistira. Njihovu ulogu za vladavine Josipa II. ocjenjuje negativnom i jasno odvaja odnos prema Nijemcima općenito i tim činovnicima. Njih je jasno prikazao kao stranu povlaštenu elitu koja je zbog financijske koristi, njemačkog jezika i provođenja agresivne jozefinske politike navukla na sebe nepovjerenje ugarskih staleža i redova. Iz te je perspektive njihov progon iz službi, koji je Hoffmann podastro kao glavni argument za svoju tezu da u Ugarskoj vlada netolerancija prema Nijemcima, prema Keresturiju razumljiv i očekivan.

*Caput XII. Ablegati ex pago Szabadfalu, in carcares coniecti, comperta innocentia, liberi dimittuntur perorante Eleutherio et Tekentetes.*¹¹⁸¹

Komentator objašnjava da je Eleuterije u ovom poglavlju opisao jednu epizodu s namjerom da pouči one koji iz Ugarske dolaze u Beč, posebno seljake, koje se opasnosti u tom gradu kriju.¹¹⁸² Naime, predstavnici sela Szabadfalu su završili u zatvoru i pred sudom jer su u neznanju potpisali da će isplatiti stotinu zlatnika čovjeku koji im se predstavio kao kraljev vratar

¹¹⁸⁰ Keresturi, *Mirabilia fata*, 101-103.

¹¹⁸¹ „Na Eleuterijev i Tekentetesov zagovor kada im je dokazana nevinost, oslobođeni su poslanici sela Szabadfalu koji su bili bačeni u zatvor.“ *Isto*, 116-123.

¹¹⁸² Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 260.

i napisao na njemačkom „Knjigu molbi“ prema njihovom diktatu. Budući da nisu znali njemački jezik, bili su prevareni. Smatrali su da su potpisali isplatiti pisaru stotinu forinti i to pod uvjetom da *Libellus supplex*, koju je za njih napisao, preda kralju.

*Caput XIII. Eleutherius et Tekentetes coenant apud Holdai negotiatorum Viennensem. Exemplare colloquium de regiis civitatibus Hungariae.*¹¹⁸³

Scena koju je pisac odabrao za raspravu o položaju slobodnih kraljevskih gradova u Ugarskoj nije Sinagoga. Razgovor se odvija za večerom u kući bogatog bečkog trgovca Holdai koji je kao mladić pristigao iz Mađarske. Prisutni su njegov mlađi brat, koji je trgovac u Ostrogonu, te dvojica prijatelja iz Beča, jedan vlasnik tiskare, drugi draguljar, također ugledni i bogati građani.

Na Tekentetesov upit ima li Holdai namjeru vratiti se u domovinu, on odgovara da je položaj građana i gradova u Ugarskoj takav da nikoga ne privlači povratak već samo odlazak iz njih, a nakon što je pročitao *Ninive* njegovo uvjerenje još se više učvrstilo. Holdai Tekentetesu interpretira teze iz *Ninive*: građanin ugarskih slobodnih kraljevskih gradova je u potpuno podređenom položaju u odnosu na plemića; dok je u Ugarskoj plemić oslobođen svih davanja i poreza na račun prava ratovanja, građanina pritišću razni porezi i druga davanja poput „brodarine i maltarine“.¹¹⁸⁴ K tome, plemići zauzimaju sve činovničke službe u kraljevstvu, od najnižih da najviših, dok u Austriji pak građani i plemići imaju iste uvjete, zaključuje Holdai svoje izlaganje na temelju onoga što je pročitao u *Ninive* u osvrtu na položaj gradova i građana u Ugarskoj.

Tekentetes tvrdi da je nešto od onoga što je čuo istinito, ali da je Jonina teza glede podređenosti gradova županijama netočna. Njegovo izlaganje nastavljeno je u smjeru odnosa gradova prema županijama, odnosno dokazivanju da su građani podložni samo svojim gradskim magistratima, a ne županijskim skupštinama. Što se tiče činjenice da plemići ne plaćaju porez samo je lakonski ustvrdio da je u Ugarskoj oduvijek tako jer „od početaka kraljevstva“ plemići imaju dužnost braniti domovinu.¹¹⁸⁵ Koliko je njihova uloga u tome važna potkrijepio je neizostavnim spominjanjem uloge ugarske insurekcijske plemićke vojske u obrani kraljice Marije Terezije. Dalje je razlaganje usmjerio prema činjenici da mnogi građani kraljevskom diplomom dobivaju, kao što je praksa i u Austriji, plemstvo te im je onda otvorena mogućnost zaposjedanja javnih službi. Građanima su pak stalno dostupne niži činovnički

¹¹⁸³ „Eleuterije i Tekentetes večeraju kod bečkog trgovca Heldaia. Razgovaraju kraljevskim gradovima u Ugarskoj.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 123-141.

¹¹⁸⁴ *Naulum i telonia*. Keresturi, *Mirabilia fata*, 128.

¹¹⁸⁵ U kementaru se činjenica da ugarski plemić ne plaća porez (kontribuciju) i da je oslobođen svih vrsta maltarine opisuje kao neznatan privilegij. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 262.

položaji i svi oni u gradskim magistratima. Holdai službe u gradskim tijelima naziva „skromnima“. Tekentetes inzistira na dobroj uređenosti ugarskih slobodnih kraljevskih gradova uspoređujući njihovo funkcioniranje s antičkim Rimom na što je Holdai odgovorio podrugljivim smijehom. On je inzistirao na činjenici, pozivajući se na *Ninive*, da neovisnost funkcioniranja magistrata slobodnih kraljevskih gradova u Ugarskoj narušava stalna penetracija plemstva u gradske magistrature s namjerom postizanja kontrole nad upravom pojedinog grada. S druge strane Tekentetes nazočnost plemića u gradskim magistratima opravdava potrebom za pravnicima bez čijeg znanja gradovi ne mogu funkcionirati, a njih je među građanima jako malo. Isto tako opravdava činjenicu da se kao predstavnici slobodnih kraljevskih gradova na sabor šalju upravo plemići jer i oni jednakim zalaganjem zastupaju interese pojedinog grada i rade prema uputama koje su dobili od svog magistrata.

Keresturi se na Hoffmannove teze o položaju gradova osvrnuo i u Pantopheliusovom komentaru.¹¹⁸⁶ Tu naglašava da je njegov cilj više bio iznijeti objede na račun ugarskog plemstva izmišljajući optužbe, koje u stvarnosti ne postoje, nego raspravljati o gradovima. Keresturi problematiku funkcioniranja gradova vidi u pet momenata: 1) postojanje stalne napetosti između gradskog magistrata i građana; 2) u gradovima bi trebali napredovati obrti i trgovina, no trgovce i obrtnike se zakonima destimulira umjesto da ih se potiče; 3) gradovima su nametnuta ograničenja glede proizvoda kojima smiju trgovati i cijena tih proizvoda; 4) službe u gradskim magistratima su potplaćene i bez ugleda; 5) nepostojanje cjelovitog i stabilnog statuta prema kojem bi se gradovima upravljalo jer intervencije raznih državnih poslanika destabiliziraju funkcioniranje grada.

Keresturi se, što je vidljivo iz analize teksta ovoga poglavlja nije želio upuštati u raspravu s glavnom Hoffmannovom tezom prema kojoj temeljni problem (ne)razvoja gradova leži u činjenici da teret plaćanja poreza pada isključivo na građane (i seljake). Također, osim načelnim pojašnjenjima kako bi stekao privid da brani staleški ustav, Keresturi nije pokazao želju za pobijanjem druge Hoffmannove teze koja problem razvoja gradova vidi u dominantnoj prisutnosti plemića u gradskim magistratima, a da pri tome ne zastupaju interese grada već županije.

*Caput XIV. Extraordinaria sessio. Ionas advocatum sibi assumit e gente Ungara, disputatio oritur inter hunc et Tekentetes.*¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁶ *Isto*, 266.

¹¹⁸⁷ „Izvanredna sjednica. Jona je uzeo ugarskog odvjetnika, nastade rasprava između njega i Tekentetes.“ *Isto*, 142-156.

Okupljanje pred Sinagogom pisac u ovom poglavlju naziva „izvanredna sjednica“. U komentaru je pojašnjeno da se iza lika Kukurikulo, koji se pojavljuje kao Jonin odvjetnik, krije autor djela *Irrthümer der meisten Ungarn* („Zabluda većine Ugra“) koje je tiskano u Beču 1790. godine.¹¹⁸⁸ Sukladno naslovu poglavlja tema rasprave nisu teze iznesene u *Babel* i *Ninive* nego one iz naslovljenog djela.

Autor Joseph Izdenczy u svojoj povijesno-pravnoj analizi pronalazi i razotkriva pet zabluda (*Irrthum*) koje su u Ugarskoj prihvaćene kao istina. Uz uvod, u kojem dokazuje da i ugarsko plemstvo treba plaćati porez, svako pojedino poglavlje naslovljeno je jednom od zabluda: 1) *I. Irrthum. Das Königreich Ungarn sey bis zu Zeiten Ferdinands des Ersten ein freyes Wahlreich gewesen.* 2) *II. Irrthum. Der König von Ungarn könne ohne die Landstände keine Gesetz machen.* 3) *III. Irrthum. Die Könige von Ungarn müssen nothwendig gekrönt werden.* 4) *IV. Irrthum. Die Könige von Ungarn müssen beim Antritt der Regierung entweder vor oder nach der Krönung ein Diplom ausfertigen und solches beschwören.* 5) *V. Irrthum. Vom Palatin und Primas.*¹¹⁸⁹

Jona predstavlja svog odvjetnika Kukurikula kao „zloglasnog pravnika“ kojeg se Ugri boje te izražava uvjerenje da će uz njegovu pomoć pobijediti Tekentetesa u raspravi. Kukurikulo pak tvrdi da Jonu ne poznaje osobno, ali cijeni njegova djela *Babel* i *Ninive* koja su po njemu vrijednija od „ugarskog Tripartita“.¹¹⁹⁰ Tekentetes srdačno pozdravlja Kukurikula kao starog znanca dajući do znanja da poznaje i njegov spis o „ugarskim zabludama“. Kukurikulo se predstavlja kao Ugrin koji je bio slijep, ali je napokon pronašao istinu i objavio je u svojoj raspravi.

Prema *I. Irrthum* („Zabluda prva“) Ugri su u zabludi jer smatraju da je njihovo kraljevstvo do doba Ferdinanda I. bilo izborno. Za tu zabludu, prema mišljenju Izdenczyja, kriv je Verbóczy jer ju je implementirao u Tripartit. Pozivajući se na dekrete koji se nalaze u *Corpus juris* on tvrdi da niti u jednom nema spomena o izboru kralja od strane Ugarskog sabora prije izbora „slabog kralja Vladislava II.“ pod kojim je Tripartit i nastao.¹¹⁹¹

Keresturi gotovo cijelo poglavlje posvećuje raspravi o ovoj temi, koja je prema Izdenczyju „prva zabluda“. No, već na početku dolazi do izvrtanja teza. Izdenczy, naime, u poglavlju *I. Irrthum* na temelju analize ugarskih povijesnih kronika, zbirki isprava i ugarskog *Corpus juris*

¹¹⁸⁸ Rasprava je objavljena anonimno pod naslovom *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes und von den Rechten ihrer Könige. Gedruckt in Römischem Reich 1790.* Joseph Izdenczy. Usp. Gragger, *Preußen, Weimar und die ungarische Königskrone*, 81.

¹¹⁸⁹ Izdenczy, *Irrthümer der meisten Ungarn*, 41., 79., 109., 113. i 119.

¹¹⁹⁰ Pantophelius nadodaje da autor u knjizi *Irrthümer der meisten Ungarn* na više mjesta spominje i hvali *Babel* i *Ninive*. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 269.

¹¹⁹¹ Izdenczy, *Irrthümer der meisten Ungarn*, 75-76.

postavlja tezu da su i prije Ferdinanda I., ugarski kraljevi ostvarivali pravo nasljedstva po krvi: i za dinastije Arpadovića i nakon nje. Dakle, nakon što je Ugarski sabor izabrao npr. Karla I. Anžuvinca, njegovu sinu Ludoviku I., a potom i njegovoj kćerki Mariji kruna sv. Stjepana pripala je po pravu krvnog nasljedstva. Isto tako kraljici Elizabeti, kćerki kralja Žigmunda. Dakle, nije ih birao Ugarski sabor.¹¹⁹² Analogno tome habsburškim vladarima nakon Ferdinanda I. pravo nasljedstva pripada po krvi te ih ne treba birati i potvrđivati Ugarski sabor. Stoga nepotrebnim smatra zakonske članke iz 1687. g. kojim Ugarski sabor potvrđuje pravo nasljedstva habsburškoj muškoj lozi i Pragmatičku sankciju iz 1723. kojom je potvrđeno isto pravo i ženskoj lozi.¹¹⁹³

Keresturi izokreće tezu tako što kroz lik Kukurikula, koji predstavlja Izdenczyja, tvrdi da je Ferdinandu I. pravo nasljedstva pripalo po krvi od loze Arpadovića. Tako postavljenu tezu Eleuterije izruguje te pred Sinagom poentira nad Kukurikulovim neznanjem. Tekentetes objašnjava da je Ugarski sabor slobodno izabrao Ferdinanda I., a tek 1687. godine zauvijek potvrdio pravo nasljedstva Leopoldovim potomcima po muškoj lozi, da bi Pragmatičkom sankcijom 1723. godine to pravo prenijeli i na žensku lozu.

Ostale „zablude“ koje je Kukurikulo istaknuo – da kralj može donositi zakone bez sabora, da nije potrebna krunidba ni krunidbena diploma – Tekentetes lakonski odbacuje. Pri tome mu pomaže predstavnik Sinagoge, koji kaže da Marija Terezija nikada nije negirala pravo sudjelovanja Ugarskog sabora kod donošenja zakona, te da je čak i Josip II. javno prije smrti priznao svoju pogrešku po tom pitanju. Nakon toga Tekentetes poentira zaključkom da bi kralj Ugarske „iz austrijske kuće“, ako se ne okruni i pri tome prisegne na krunidbenu diplomu da će poštivati ugarske zakone, mogao postati despotom i tiraninom. Na kraju rasprave i sam Kukurikulo priznaje svoju pogrešku, a cijela se Sinagoga složila s Tekentetesovim argumentima.

U ovom poglavlju Keresturi bez zadržke, štoviše i namjernom krivom interpretacijom Izdenczyjeve teze o pravu nasljedstva Ferdinanda I., staje u obrnu prava ugarskih staleža i redova da Ugarski sabor bira i na temelju krunidbe i krunidbene diplome potvrđuje kalja. To, naravno, implicira kraljevo jamstvo poštivanja staleškog ustava. No, valja primijetiti da se Keresturi u isto vrijeme zalaže za pravo nasljedstva austrijske kuće na ugarskom prijestolju. Naime, on tvrdi da je to pravo još više učvršćeno spomenutim zakonskim odredbama Ugarskog sabora iz 1687. i 1723. godine.¹¹⁹⁴

¹¹⁹² *Isto*, 55-58.

¹¹⁹³ *Isto*, 67-68.

¹¹⁹⁴ Keresturi, *Mirabilia fata*, 148-149.

*Caput XV. Tertia disputatio cum Jona. Tekentetes avolat per fenestram. Stupor et admiratio populi, miraculum clamantis.*¹¹⁹⁵

Keresturi posljednju raspravu Tekentetesa i Jone datira 14. studenog 1790. g. i najavljuje njegov odlazak na Leopoldovu krunidbu u Požunu koja je zakazana za sljedeći dan.

Tema rasprave je teza iznesena u *Babel* i *Ninive* da su ugarski staleži i redovi za rata protiv Osmanskog Carstva svojom opstrukcijom i vanjskopolitičkim akcijama radili na propasti „austrijske kuće“.¹¹⁹⁶ Tekentetes naziva laži i svetogrđem da je kralj Leopold II. zbog takve ugarske politike bio prisiljen na sklapanje nepovoljnog „mira s neprijateljima“.¹¹⁹⁷ No, Jona inzistira na činjenici da je jedan strani ministar dobivao pisma iz Ugarske što je po njemu bio dokaz da su stupili u kontakt neprijateljem. Pantophelius u komentaru navodi da se radi o pruskom ministru Herzbergu. Kada se osvrće na spomenuta pisma, iza riječi „ako je to istinito“ stavlja dvije crtice (- -), koje tumači napomenom da je on samo *bacalaureus* i da ne mora sve komentirati.¹¹⁹⁸ Iz uvodnog dijela teksta ovoga poglavlja i samog komentara vidljivo je da je Keresturi svjestan težine optužbi koje je Hoffmann iznio, a koje u biti govore o ugarskoj izdaji kraljeva Josipa II. i Leopolda II.

Poglavlje započinje opisom Tekentetesa oprostaja s njegovim slugom Geczy. Isplaćuje mu zasluženu novčanu naknadu, a kao znak poštovanja poklanja mu svoj mač uz poruku:

*Utere hoc dono pro Rege et Patria cum opus erit, uti verum Hungarum decet, et eris felix tu et domus tua.*¹¹⁹⁹

Pisac ovim patetičnim činom, u kojem odvjetnik ugarskog staleškog ustava Mađaru ne plemiću poklanja svoj mač s porukom da ga koristi „za Kralja i Domovinu“, iskazuje svoj stav prema ugarskim kraljevima „austrijske kuće“. Tom je scenom uoči otvaranja rasprave o teškim optužbama za izdaju poslao jasnu poruku kakav je njegov stav što se tiče vjernosti ugarskim kraljevima iz austrijske kuće.

Tekentetes izlaganjem pred Sinagogom bečku javnost pokušava uvjeriti da su ugarski staleži i redovi, ali i cijeli narod naklonjeni kralju Leopoldu II. Ako i postoje pisma stranom ministru, za koja ne vjeruje osim ako budu javno obznanjena, tvrdi da su ih pisali pojedinci te da se taj grijeh ne može pripisati cijelom ugarskom plemstvu. Obranu pred Joninim optužbama

¹¹⁹⁵ „Treća rasprava s Jonom. Tekentetes odleti kroz prozor. Čuđenje i divljenje puka koji više da je to čudo.“ *Isto*, 157-173.

¹¹⁹⁶ Hoffmann je optužio ugarske staleže i redove da su za vrijeme rata protiv Osmanskog Carstva stupili u kontakt sa stranim dvorom (ne navodi o kojem se radi) s ciljem izdaje kralja. Usp. Hoffmann, *Babel*, 35-37.

¹¹⁹⁷ U komentaru je pojašnjeno da se radi o mirovnom ugovoru koji je u srpnju 1790. g. Leopold II. sklopio s pruskim kraljem na konferenciji u šleskom gradu Reichenbachu. Keresturi, *Mirabilia fata*, *Commentarius*, 271.

¹¹⁹⁸ Nezahvalnu poziciju koja je zahtijevala očitovanje prema iznesenim optužbama pisac je najbolje iskazao upravo navedenom Pantopheliusovom izjavom. *Isto*.

¹¹⁹⁹ Keresturi, *Mirabilia fata*, 157-158.

usmjerava prema nepovoljnim političkim okolnostima u Njemačkom Carstvu (i cijeloj Europi) čiji suvereni nisu bili skloni ponuditi Leopoldu II. carsku krunu. Kada se tome doda nestabilnost koja je vladala ne samo u Ugarskoj, naglašava Tekentetes, nego u svim zemljama Habsburške Monarhije, jasno je zašto je Leopold potpisao spomenute uvjete mira s pruskim kraljem.

U drugom dijelu obraćanja Sinagogi referira se na Jonine optužbe za ugarsko odbijanje i odugovlačenje sa slanjem opskrbe i novačenjem vojnika za potrebe Turskog rata pod Josipom II. Ovdje lakonski odbacuje takve teze uz napomenu da su ugarski staleži i redovi, iako nisu znali za objavu rata Osmanskom Carstvu, u početku slali „kraljevskom vojniku“ (*Regio militi*) svaku vrstu pomoći. Tekentetes napominje da, za razliku od Marije Terezije, koja je u okolnostima rata uvijek znala zahvaliti ugarskim staležima i redovima, Josip II ni to nije učinio, a kamo li da je isplaćivao novčanu nadoknadu za troškove opskrbe. Dapače, zahtjevi za opskrbom su postajali sve veći što je izazvalo nezadovoljstvo i odbijanje, na što je Josip II. odgovorio prijetnjama i konfiskacijom. Dalje napominje da su staleži i redovi kao uvjet za redovitu opskrbu inzistirali na obnovi ustavnog stanja, tj. sazivanja Ugarskog sabora, na što kralj nije pristao. Čak i u tako napetoj situaciji između kralja i staleža i redova, u isto vrijeme dok su slali poruku „*nihil dabimus*“, hrvatsko plemstvo je, zbog gladi koja je u Hrvatskoj prijetila, neumorno dovozilo potrebnu opskrbu u vojne logore. Tekentetesova rasprava završava nabravanjem i pohvalom mnogim njemačkim, a nakon njih i ugarskim slavnim vojskovođama što izaziva oduševljenje Sinagoge.

Posljednjim obraćanjem Tekentetes otkriva da je njegova misija završena jer je bio poslan odagnati objede protiv Ugra koje je Jona izrekao. Poziv na ljubav, jedinstvo i mir između ugarskog i njemačkog naroda završava rečenicom:

*Omnes enim sumus membra unius capitis et filii unius Patris Leopoldi.*¹²⁰⁰

Nakon tih riječi mistično odleti kroz prozor. Zapanjenu Sinagogu obuzima pobožnost – svi prisutni osjećaju se kao povlašteni izabrani Austrijanci jer su svjedočili Božjoj milosti nad Ugrima. Vidjevši što se zbiva postideći Jona spoznaje svoje laži. Bez riječi skuplja svoje tikve *Babel* i *Ninive* te se povlači u strahu da ne bi bio kamenovan.

Pisac u posljednjoj sceni ovoga poglavlja prikazuje neutješnog slugu Geczija. Eleuterije ga tješi i upućuje da se nakon odlaska iz Beča prijavi u vojnu jedinicu i da uvijek, kada bude sijekao neprijatelje, ima na umu što mu je Tekentetes rekao kad mu je poklanjao mač: „... i bit ćeš stretan ti i tvoja kuća“.

¹²⁰⁰ *Isto*, 170.

Simbolika čina kojim Tekentetes kao predstavnik ugarskih staleža i redova svome mađarskom sluzi poklanja mač s porukom vijernosti kralju i domovini, a na isto ga upućuje i Eleuterije, je očita. Naime, pisac je najzahtjevniju raspravu u kojoj je pokušao otupiti optužbe da je ugarsko plemstvo na sve moguće načine opstruiralo svoje vojne obveze prema kralju postavio upravo u okvir *pro Rege et Patria*.

*Caput XVI. Leopold solemniter ingreditur in urbem Posony. Excipitur ab Hungaris magna cum laetitia. Filius eius Leopoldus proclamatur palatinus Regni.*¹²⁰¹

Kao što sam naslov kaže, Eleuterije u ovom poglavlju opisuje svečani prijem kralja Leopolda i uzvanika koji su došli na čin krunidbe u Požun. Da bi krunidba bila moguća, staleži i redovi najprije biraju palatina koji po ustavu kruni kralja. Izbor je pao na Leopolda, sina kralja Leopolda II. što izaziva oduševljenje samog kralja i svih prisutnih.

Eleuterije ovaj izbor tumači intervencijom istog „Anđela Ugarske“ koji je njemu u liku Tekentetesa bio odvjetnikom, a sada je staležima i redovima došapnuo da za palatina Kraljevstva izaberu upravo Leopoldova sina Leopolda. Ganut do suza kralj se staležima i redovima obraća kao prijateljima i sinovima, a ne podložnicima. Obećava im da neće nikada dopustiti da ikakav razdor naruši povjerenje i ljubav između njih. Nakon obraćanja staležima i redovima kralj se obraća sinu. Upućuje ga da kao palatin kraljevstva bude „zaštitnik prava i povlastica“ ugarskog plemstava i „osvetnički branitelj zakona“.¹²⁰² Dok se kralj obraćao sinu palatinu vladala je potpuna tišina jer su svi, kako pripovijeda Eleuterije, bili do suza osupnuti tom scenom.

Kada se skup razišao, ubrzo se cijelim kraljevstvom proširilo urnebesno glasno veselje. Samo se u Beču pronio glas da se ne radi o veselju nego o sukobu jer su čuli da je kralj napadnut i zajedno s pratnjom bačen u okove. Eleuterije izlazi na trgove i pokušava uvjeriti građane Beča da su te glasine lažne, no ne uspijeva. Čudi se njihovoj sposobnosti da danas povjeruju glasinama kao u Evanđelje, a sutra se na njih ne obaziru. Eleutrije nadodaje da se lakovijernosti bečkih građana smijala i sama kraljica Ludovika koja je ostala u Beču zbog bolesti. Njoj je radosnu vijest o sinovom izboru za palatina osobno dojavio izaslanik knez Ludovicus Batthyan de Nemeth Ujvar, kojega su staleži zadužili.¹²⁰³

*Caput XVII. Leopoldus coronatur in urbe Posony. Ingens festivitas. Viennenses qui antea increduli fuerunt, oculis omnia videntes, mirantur valde.*¹²⁰⁴

¹²⁰¹ Isto, 173-181.

¹²⁰² Isto, 177.

¹²⁰³ Pantophelius ističe da rado spominje ime ovoga čovjeka jer je osobito zaslužan za domovinu. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 276.

¹²⁰⁴ Keresturi, *Mirabilia fata*, 182-186.

Eleuterije opisuje pompoznu povorku konjanika koja je prolazila ulicama Požuna. Na čelu su vojnici, iza njih aristokrati (*Proceres Regni*), potom kralj Leopold s krunom na glavi zaogrnut plaštem sv. Stjepana, iza njega primas Ugarske i palatin Leopold obučen u mađarsku odjeću. U povorci sudjeluju i gosti, strani vladari. Eleuterije napominje da je detaljan opis krunidbe već opisao u četvrtom poglavlju svojih vizija.¹²⁰⁵

Sam čin krunidbe kada je „blagom ocu sin najblažega srca, Leopold Leopoldu stavio krunu na glavu“ Eleuterije vidi kao dan koji u Ugarskoj nikada neće biti zaboravljen jer je nakon mnogih nemira ponovno uspostavljen novi i vječni savez između kralja i staleža i redova. Eleuterije odnos kralja i staleža vidi kao odnos oca prema sinovima te iz rečenice u rečenicu inzistira na neizmjernom skladu i radosti koje su došle s krunidbom:

*Et laetebatur Rex in medio Populi, tanquam bonus pater in medio filiorum suorum et Hungari accedebant ad Regem tanquam filii ad patrem.*¹²⁰⁶

Na samom kraju poglavlja Eleuterije napominje da su svečanosti krunidbe svjedočili mnogi stranci, a posebno izdvaja nazočnost Austrijanaca. Vidjevši opisane prizore spoznali su svoju zabludu glede odnosa ugarskih staleža i redova prema Leopoldu II., a za sve su optužili „Jonine tikve“.

*Caput XVIII. Viennenses convertuntur ad poenitentiam dolentque, quod Hungaros hactenus odio habuerint. Eleutherius novum fidei symbolum proponit, quod acceptatur ab omnibus.*¹²⁰⁷

Kada su se gradski prvaci, magnati, plemići i građani koji su nazočili krunidbi vratili u Beč, gradom se pronilo njihovo svjedočanstvo. Eleuterije ponovno izlazi na trgove. No, više nije u podređenom položaju – ne mora se opravdavati. Sada poentira upitom „što šutite“. U proročkom stilu traži od građana Beča da konačno progledaju, da odbace Jonine laži, pokaju se i iskažu ljubav i poštovanje prema Ugrima. Preobraćeni narod se kaje iz svega srca i moli Eleuterija da ih pouči pravoj istini kada je u pitanju odnos Austrijanaca prema Ugrima. Eleuterije kao pravi prorok nudi „velikom Beču“ novi *credo* – „novi Simbol vjere“ (*novum Symbolum fidei*). Upozorava ih da ga moraju poštivati jer u suprotnom nikada neće biti mira između Ugarske i Austrije, nikada Austrija neće dostići moć i ugled velikih država Europe. Eleuterijev novi *Symbolum* sastoji se od šest točaka *credo* („vjerujem“) i pet točaka *anathema* („neka je izopćen“). Točke „kreda“ potvrđuju staleški ustav i zasebnost Ugarskog Kraljevstva

¹²⁰⁵ Komentator također ističe da je Eleuterije u četvrtom poglavlju *Leopoldus II. in campo Rákos*, već opisao svečanost krunidbe. Neki su mu zamjerali njegov proročki stil i ubrojili u pogrešku što je krunidbu smjestio na polje *Rákos*. Te je optužbe, tvrdi komentator, Eleuterije pred Sinagogom u ovoj knjizi odbacio. V. bilj. 131.; *Mirabilia fata, Commentarius*, 277.

¹²⁰⁶ „I veselio se kralj sred staleža i redova kao dobar otac među svojim sinovima, a Ugri mu pristupahu kao sinovi ocu.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 185.

¹²⁰⁷ *Isto*, 186-193.

u odnosu na Austriju, a dvije države veže samo osoba vladara koji je ugarski kralj. U isto vrijeme dok se inzistira na ugarskoj državnoj i zakonodavnoj zasebnosti, a anatemom se prijete onima koji Ugarskoj budu nametali austrijske zakone ili njemački jezik i postavljali Nijemce na činovničke položaje u Ugarskoj, jedna točka zagovara potrebu za neraskidivom vezom Ugarske i Austrije:

Credo quod felicitas Austriae non potest stare sine Hungaria, nec Hungariae sine Austria, sunt enim duae quasi manus, quae se defendere, fovere et adiuuvare debent.

Upravo je ovo misao prema kojoj je stremio pisac kroz Eleuterijeve rasprave s tezama iz *Babel* i *Ninive*. Imajući u vidu znatno narušene odnose na relaciji Beč – Budim, vanjskopolitički kontekst, ali i unutarnju političku i gospodarsku krizu Ugarskog Kraljevstva, pisac je slikom dviju ruku koje jedna drugu „mora braniti, njegovati i pomagati“ nedvojbeno izrazio stav da bi bilo kakav sukob ili razlaz između Ugarske i Austrije doveo u pitanje integritet obje strane. Svečanost krundbe u Požunu bio je ključni Keresturijev argument protiv Hoffmannovih teza da ugarski staleži i redovi pripremaju pobunu protiv Leopolda II.

*Caput XIX. Articuli pacificationis inter Hungaros et Germanos ut mutua deinceps pax et concordia utramque intra gentem regnet.*¹²⁰⁸

Kada su sve austrijske pokrajine prihvatile *Symbolum*, Eleuterije je inzistirao da se u Sinagogi okupe njihovi predstavnici kako bi zajedno s njim usuglasili i proglasili zakonske članke koji će jamčiti njegovo provođenje. On ih naziva „članci pomirenja“ čime se sugerira da je uspješno završio raspravu pred Sinagogom, a preostalo mu je još samo zakonski sankcionirati postignuti mir „između Ugra i Nijemaca“. Proglašeno je dvadeset i šest zakonskih članaka (*Articulus I. – Articulus XXVI.*), kojima se nastavno na *Symbolum* inzistira na posebnosti, jednakopravnosti i međusobnom uvažavanju kako na političko-pravnoj tako i na društvenoj pa sve do pojedinačne razine odnosa između austrijske i ugarske strane. Eleuterije na kraju poglavlja ističe da je sve članke, koji su pojedinačno navodeni, po kraljevoj zapovijedi jednodušno prihvatio narod u Ugarskoj i Austriji.

Prvi članak govori o „miru, jedinstvu i slozi“ između Austrijanaca i Ugra, ali se ističe da se to odnosi na sve narode koje se podrazumijeva pod austrijskim ili ugarskim imenom. Ovom je nadopunom pisac pojasnio moguću nedoumicu koju je mogao izazvati naslov ovoga poglavlja. Iako je na više mjesta u knjizi imenovao povijesne političke tvorevine i narode koji žive u Ugarskoj ili pak u „austrijskim pokrajinama“, ovdje je jasno pokazao da razlikuje Mađare kao

¹²⁰⁸ „Članci pomirenja između Ugra i Nijemaca da bi mogao zavladati mir i međusobna sloga između oba naroda.“, *Isto*, 193-205.

Ugre u užem smislu, ali i da pod istim latinskim terminom *Hungari* podrazumijeva sve narode koji pripadaju ugarskoj državi.

Posljednji članak određuje da se prvi rujna u Ugarskoj i u austrijskim zemljama slavi „blagdan tikava“. Pojašnjava se da su Jonine tikve *Babel* i *Ninive* otvorile oči i Austrijancima i Ugrima što je nakon rasprava u Sinagogi dovelo do međusobnog pomirenja nakon „mnogih stoljeća razdora“. Kao vidljivi znak sijećanja propisuje se slavlje uz obilatu gozbu pri kojoj se mora piti iz čaše na kojoj će pisati *poculum reconciliationis* („pehar pomirenja“) s tim da Ugri piju austrijsko vino i obrnuto.

Keresturi, dakle, posljednjim člankom, bez imalo zadržke, odaje počast djelima koja su inicirala raspravu, a ona je rezultirala pomirenjem u Sinagogi čiji je tijekom u ovom djelu ispriповjedio Eleuterije. No, pri tome kao pisac nije ostao dosljedan jer je upotrijebio sintagmu „stoljeća razdora“ mada se tijekom rasprave „krivnja“ za sukobe između Ugarske i Austrije pripisivala vladavini Josipa II. i Joninim tikvama.

Valja primijetiti još jedan detalj kojim je Keresturi kanio otupiti oštricu napetosti dajući cijeloj priči notu šaljivosti. Naime, Pantophelius komentira da će biti teško nagovoriti Ugre da piju austrijsko vino. Ipak predlaže da na dan sjećanja na pomirenje mogu izdržati bez svojih vina koja sutradan smiju konzumirati duplo ili troduplo od uobičajnog.¹²⁰⁹ Aludira se na činjenicu da su vina iz Ugarske njima neusporedivo bolja od austrijskih vina što u kontekstu proslave tako važnog datuma, kako ga je predstavio Eleuterije, cijelom narativu daje dozu ležernosti.

Drugi, treći, četvrti i peti članak zahtijeva da kralj ravnopravno tretira oba naroda, da dio godine stoluje u Ugarskoj, da ravnomjerno bira ministre, posebno zastupnike u Ratnom vijeću koje upravlja vojskom. Šesti, sedmi i osmi članak potvrđuju da su Ugarska i Austrija zasebne države, ali sadrži i odredbu prema kojoj njihove institucije moraju međusobno surađivati, posebno ako dođe do nekog otkrića ili unaprijeđenja. Članak deveti odnosi se na zalihe žita, koje svaka država mora osiguravati za sebe. Deseti i jedanaesti članak uređuje pitanje vojske. Za razliku od civilnih zakona, zakonsko uređenje vojske mora biti jedinstveno, pravila vojne discipline istovjetna. U austrijskim jedinicama terba biti jedna trećina vojnika iz Ugarske i obrnuto. Činovi zapovijednika moraju biti usklađeni, a njihovo namještenje bilo u austrijskom ili u ugarskom dijelu vojske bez ograničenja. Iznimno, vojska na području vojnih granica mora biti zasebno regulirana i to prema ugarskim zakonima, nikako prema austrijskim, jer je to ugarski teritorij, kako stoji u članku.

¹²⁰⁹ Keresturi, *Mirabilia fata*, *Commentarius*, 282.

Dvanaesti članak određuje da Austrija nema nikakav udjel u poštanskim pravima u Ugarskoj – dio njih je pod upravom Sabora, a dio pripada kraljevskim pravima.

Trinaesti članak uređuje pitanje diplomatskih predstavnika u stranim državama. Ono također treba biti ravnomjerno, a ugarski predstavnici posebno moraju biti zastupljeni u pregovorima sa stranim državama kada se uređuju pitanja koja se odnose na Ugarsku.

Četnaesti članak propisuje da se njemački jezik uči u ugarskim školama, ali i mađarski u austrijskim. Kao obrazloženje navodi se potreba međusobnog razumijevanja, poglavito u trgovini. No, zaključuje se da njemački ne smije biti nametnut kao službeni jezik u ugarskim institucijama.

Članci petnaest, šesnaest i sedamnaest uređuju pitanja odnosa prema načinu odijevanja, prehrane ili nekog drugog područja koje je svojstveno za neki narod. Dopušta se da Austrijanci nose mađarsku odjeću i obrnuto, osim na službenim dužnostima kada svaka nacija mora biti odjevena po svome stilu. Sukladno tome zabranju se da bilo Austrijanci bilo Mađari i Hrvati upotrebljavaju pogrдне nazive za vrste hlača koje se nose u pojedinoj zemlji. Jjednako tako zabranjeno je da Austrijanci nazivaju Mađare „Kroboth“, Mađari njih „Švabe“, a Hrvati „Kranjec“ što se smatralo pogrđnim. Što se tiče prehrane, Austrijanci se ne smiju izrugivati mađarskoj navici jedenja slanine niti Mađari austrijskoj navici spravljanja žaba i kornjača.

Članak osamnaesti omogućuje pravo nasljedstva svim građanima u obje zemlje.

Devetnaesti, dvadeseti i dvadeset prvi članak uređuju pitanja protoka ljudi i roba, plaćanja poreza (carine) i raspolaganja kraljevskim prihodima. Na granici između Austrije i Ugarske protok ljudi i roba je slobodan i neograničen. Porezi roba na granicama sa stranim državama moraju biti isti na ugarskoj i austrijskoj strani, a o njemu odlučuju zajednička tijela. Isto tako kraljevski prihodi od tih poreza ostvaruju se u obje države pod istim uvjetima. Vladar je obvezan polovicu svojih prihoda trošiti (investirati) u Ugarskoj, a drugu polovicu u Austriji.

Prema članku dvadeset dva i dvadeset tri Austrijanac u Ugarskoj, i obrnuto, u slučaju sudske parnice mora dobiti odvjetnika koji će mu pomoći u razumijevanju i vođenju spora, a postupak i moguća nadoknada štete morju biti izvršeni brzo i pravedno.

Dvadeset četvrti članak stogo zabranjuje privatno vrijeđanje pripadnika druge nacije. Ako to napravi Austrijanac bit će kažnjen nošenjem ugarskih hlača i obrnuto.¹²¹⁰ Pantophelius ovaj članak komentira kao iznimno inventivnu odredbu koja „slijedi principe slavnoga

¹²¹⁰ Kao uvreda navodi se riječ „racca“. U komentaru se objašnjava da Eleuterije, tj. pisac, pod tim pojmom podrazumijeva sve psovke i uvrede jer nazivom „Rakker“ u značenju „šupljoglavi“ Prusi pogrđno nazivaju Austrijance. Komentator pojam „racca“ etimološki tumači iz hebrejske riječi koja također ima blasfemično značenje. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 281.

Montesquieu“, a on zagovara da kazna mora biti analogna krimenu. Zato je pravedno, zaključuje komentator, da onaj, koji na takav način vrijeđa drugu naciju zbog hlača, bude obučen upravo u hlače koje izruguje te da sam postane predmet izrugivanja. Komentator toliko naglašava suvislost ove odredbe da po uzoru na Mojsijev zakonik takve mizantropie uspoređuje s gubavcima koji su morali boraviti u lazaretu sve dok se potpuno ne očiste. Predlaže da svaka zajednica napravi po uzoru na lazaret neki ograđeni javni prostor gdje će ti mizantropi boraviti do „potpunog izlječenja“. ¹²¹¹

Članak dvadeset peti određuje kaznu za autora bilo Austrijanca bilo Mađara, koji poput Jone svojim spisima izvrgne ruglu drugu naciju, institucije, ustav, zakone ili uglednike. Sankcionira se boravkom od šest tjedana u bolnici zemlje koju je uvrijedio. Ako se tom razdoblju javno ne ispriča za svoje pisanje, prebacuje se u umobolnicu. S druge strane predviđa se nagrada za one autore koji pridonese poboljšanju funkcioniranja državne uprave bilo koje zemlje.

Symbolum i *Articuli pacificationis* predstavljaju završetak procesa kojeg je komentator predgovorom postavio kao cilj rasprave, a to je uspostava prijateljstva između austrijskog i ugarskog naroda. Preduvjet je bio ne samo pobiti Jonine teze, nego da u prvom redu građani Beča, a potom i cijela Austrija spoznaju zablude na koje su ih naveli spisi *Babel* i *Ninive*. Što se tiče sadržaja i jednog i drugog dokumenta on se uklapa u diskurs rasprava pred Sinagogom. To znači da se, kada Eleuterije sa svojim odvjetnikom nastupa javno, inzistira na obrani ugarskog staleškog ustava što je vidljivo u tekstu *Symbolum*-a. No, s druge strane Eleuterije kao glavnu tezu podcrtava potrebu očuvanja jedinstva Ugarske i Austrije u jednoj političkoj tvorevini. Temelje tog jedinstva vidi u političkoj ravnopravnosti na svim razinama uprave, potom u uklanjanju predrasuda prema drugoj naciji i u stvaranju jedinstvene vojske.

Caput XX. Iona iudicatur in Synagoga et condemnatur, sed preces Eleutherii publice reprehensus dimittitur, cucurbitae vero condemnantur ad aquas frigidas. ¹²¹²

Posljednje okupljanje u Sinagogi pretvorilo se u veliki skup na koji su došli najodličniji predstavnici plemstva, svećenstva, vodeći intelektualci i ljudi na najvažnijim položajima u državnoj upravi. Razlog tako velikog odaziva ne samo iz Beča nego iz svih dijelova države Eleuterije vidi u činjenici da je njegov *Symbolum* zajedno sa zakonima jednodušno prihvaćen te su iz svih krajeva nahrlili upoznati, vidjeti i čuti upravo njega – Eleuterija.

Pred tako značajnim skupom predstavnici Sinagoge izvode Jonu i njegove dvije „tikvice“ (*cucurbitulas*) *Babel* i *Ninive*, a jedan elaborira njihove grijehe kako bi im se izrekla presuda.

¹²¹¹ *Isto*, 281-282.

¹²¹² „Joni se sudi u Sinagogi te je proglašen krivim, no na Eleuterijeve molbe je javno opomenut i oslobođen, tikve su osuđene na utapanje u ledenoj vodi.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 206-217.

Ističe se da su kroz mnoge dane zavodili bečke građane nudeći im lažnu sliku o Ugarskoj, sve dok se u gradu nije pojavio Eleuterije, kojemu je odvjetnikom bio sam *Angelus Hungariae* u liku Tekentetesa. Jona je konačno razotkriven kao lažni prorok kada je u Ugarskoj okrunjen Leopold II. čime je potvrđeno sve ono što su Eleuterije i njegov odvjetnik pred Sinagom zastupali.

Zbog toga se traži pravda i zadovoljština za sve Jonine grijehе koje je počinio protiv ugarskog naroda, plemstva, ustava, zakona, protiv skupština koje je usporedio s kozačkom krčmom, protiv prvog staleža kojeg je usporedio s Judom Iškariotskim. Kao Jonini grijesi nabrojane su nadalje sve teze koje su po poglavljima obrađene u *Babel* i *Ninive*: sagriješio je protiv seljaka jer ih je poticao na pobunu protiv gospodara; sagriješio je protiv gradova jer je krivo prikazao njihov položaj podređenim; sagriješio je protiv Leopolda II. i cijele kraljevske obitelji jer ih je uvjeravao da Ugarska kuje zavjeru protiv njih. A kao najveći grijeh sudac Sinagoge izdvaja grijeh protiv Boga budući da je svojim djelima najprostije ljude naveo na krivo mišljenje o Ugrima i tako ih sablaznio.

Pantophelius pojašnjava da je sudac pogodio bit problema svodeći Jonin grijeh „na zločin javne sablazni“ (*ad crimen scandali publici*).¹²¹³ On pod sablazni podrazumijeva to što su *Babel* i *Ninive* kod neukog puka, koji ih je s nasladom posvuda čitao (gostionice, kavane, domovi, javna mjesta), ražarile veliku mržnju prema ugarskom plemstvu, svećenstvu i cijelom narodu. Tom netrpeljivošću bečkih građana, zaključuje komentator, najviše su bili pogođeni upravo Ugri koji su živjeli u samom Beču.

Nasuprot predstavnicima Sinagoge Eleuterije ne želi Joninu propast, nego zagovara oprostjenje i priželjkuje njegovo preobraćenje. On mu u ime Ugarske oprašta te traži da isto učine i drugi. Od Jone traži da ne piše više „gluposti“, nego da se posveti pisanju o tome kako Austrija i Ugarska pod Leopoldom II. mogu postati „blaženima“. Eleuterije zalag Jonine probrazbe prema dobronu vidi u njegovoj mudrosti i učenosti. Uspoređuje ga sa Salvom, koji je progonio Crkvu, da bi na kraju preobraćenjem postao Pavao.

Pantophelius se nadovezuje na Eleuterijevo završno izlaganje o Joni.¹²¹⁴ On s odmakom komentatora piše kako je od onih koji su poznavli Jonu saznao da je bio mudar, radin, učen, rado viđen sugovornik na mnogim javnim događanjima. Mnogi stoga sumnjaju da je on uopće autor tako uvredljivih spisa. Pantophelius zaključuje da je odlika izvrsnih ljudi pisati o istini, ali da to pisanje mora biti s mjerom, bez uvreda, pogotovo kada se u pitanje dovodi čast druge nacije. Na kraju se u svoje i u Eleuterijevo ime ispričava ako su izrekli poneku oštriju riječ protiv

¹²¹³ Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 284.

¹²¹⁴ *Isto*, 285-286.

Jone s opravdanjem da je to bilo u žaru čuvanja ugarske časti, a s druge strane da on sam spozna svoje zablude.

Pomirljivim završnim tekstom o Joni Keresturi daje do znanja čitatelju da je itekako svjestan Hoffmannova ugleda kojeg uživa u Beču. Iz te perspektive njegov „istinski“ prorok Eleuterije ne zahtijeva očekivanu kaznu za „pseudoprophetu“ Jonu. Drugi razlog zbog kojega Keresturi inzistira na pomirljivosti je njegova i pozicija drugih pripadnika ugarskog naroda koji žive u Beču, koja je, kako je istaknuo na početku dvadesetog poglavlja, bila nezahvalna zbog netrpeljivosti koju su proizveli *Babel* i *Ninive*.

Nakon što je Sinagoga prema Eleuterijevoj molbi pomilovala Jonu suđeno je njegovim tikvama. Jednodušno je zaključeno da ih se kazni potapanjem u Dunavu.

*Caput XXI. Cucurbitae Ioniae proiiciuntur in Danubium iussu Synagogae et merguntur Posonii. Earum Epitaphium.*¹²¹⁵

Završno poglavlje počinje prikazom vrevu u Beču jer su svi željeli vidjeti izvršavanje kazne bacanja u Dunav *Babel* i *Ninive*. Eleuterije ne zna kako definirati sve što je vidio u povorci i samom činu bacanja tikvi – kao komediju ili tragediju. U isto je vrijeme vladala mučna tišina, ali i dobacivanja i naslađivanja nad sudbinom optuženih.

Kada su bačene u rijeku, one kao dvije sestre zapodijenu rezgovor tugujući nad svojom sudbinom.¹²¹⁶ Ne mogu pojmiti da su ih do prije nekoliko dana hvalilili ministri i savjetnici, s užitkom čitali po cijelom gradu, a danas ih čeka sigurna smrt – ili će potonuti ili će ih, kada doplivaju do Ugarske, spaliti na lomači. Proklinju svoga oca Jonu što je okaljao ugarsko ime. Pitaju se zašto je promijenio stranu kada znaju da je on sam nekoć cijenio Ugre i da su oni njega voljeli.

Tikve su potonule kod Požuna. Izvadili su ih iznenađeni ribari svojim mrežama. Ugarski sabor je odlučio da ih se pokopa na obali Dunava blizu Pešte s pripadajućim epitafom.

*Hic iacent duae cucurbitae / Babel et Ninive./ Filiae Ioniae Pseudopropethae. / Ambae monstrosae./ Pectus earum sine corde, / caput sine cerebro, / vultus sine fronte. / Foris melle aspersae / intus felle et veneno turgidae. / Duae sorores / Viennae / ad aquas condemnatae / et Posonii demersae. / Sepulcrum invenerunt / in Hungaria / quam turpiter macularunt. / Disce hoc exemplo, posteritas, / iuste agere / et neminem laedere.*¹²¹⁷

¹²¹⁵ „Jonine tikve su na zapovijed Sinagoge bačene u Dunav te se utapaju kod Požuna. Njihov epitaf.“ Keresturi, *Mirabilia fata*, 217-224.

¹²¹⁶ Pantophelius objašnjava da je Eleuterije razgovor tikava uveo po uzoru na Ezopa i Fedru, koji su u svoje priče uvodili razgovore životinja. Keresturi, *Mirabilia fata, Commentarius*, 288.

¹²¹⁷ Epitaf je tiskan velikim slovima u stihu (u tekstu odvojeno kosom crtom /). Keresturi, *Mirabilia fata*, 223-224.

Epitafom završava Keresturijeva pripovijest o Eleutrijevu obračunu s Joninim tikvama. Izvršenje kazne u Beču, plutanje Dunavom, utapanje kod Požuna i sahrana u srcu Mađarske simbolizira katarzu i zadovoljštinu za grijeh. Iako je posljednjim člankom u *Articuli pacificationis* pokazao da *Babel* i *Ninive* imaju i pozitivnu ulogu jer su potaknule Ugarsku i Austriju prema pomirenju, nadgrobnim natpisom ih karakterizira kao izuzetno nakaradne pojave čiji grob treba da bude primjer i opomena za buduće naraštaje.

Ovakav polivalentni stav o Hoffmannovim djelima nije pitanje Keresturijeve nedosljednosti, već je izraz kompleksnosti problematike s kojom se uhvatio u koštac u kontekstu društvenih i političkih napetosti između Austrije i Ugarske, a koje su najočitiye bile u Beču. Iz te je perspektive cilj *Mirabilia fata* bio pridonijeti uspostavi povjerenja prema Ugarskoj, jer je i sam pisac zajedno s drugim Ugrima bio izravno ugrožen. Kao stanovnik Beča koji je participirao u društvenom životu grada, Keresturi je bio svjedokom pozitivne percepcije Hoffmannovih djela. Kao što je istaknuto u *Symbolum* i *Articuli pacificationis*, Keresturijeva glavna teza je da političko i vojno jedinstvo Ugarske i Austrije pod habsburškom krunom nema alternativu. Kada Hoffmanovim raspravama pristupa iz perspektive ugarskih staleža i redova, Keresturi ukazuje na njihovu percepciju istih. Budući da je uloga plemstva u ugarskom političkom i društvenom životu bila nedodirljiva, Keresturi je svjestan da sve rasprave poput *Babel* i *Ninive* u trenutnom kontekstu ne mogu pridonijeti postizanju pomirenja i jedinstva kakvo je opisao u posljednjim poglavljima knjige. Dapače, ne mogu pridonijeti nikakvoj raspravi. U tom je kontekstu sadržaj epitafa, koji u piščevoj koncepciji ima ulogu posljednjeg izraza stava staleža i redova, izrazito negativan. Kao takav epitaf je poruka Hoffmannu da svojim pisanjem samo dodatno raspiruje netrpeljivosti koje se mogu negativno odraziti u pravcu raspirivanja revolucionarnog raspoloženja protiv kralja, o kojem je i sam pisao.

Kada se sagledaju oba iznesena aspekta utjecaja Hoffmannovih djela – 1) poticanje antiugarskog raspoloženja u Beču, 2) predubljanje jaza s ugarskim staležima i redovima – i posebno kada se ima u vidu pomirljiv stav iz prethodnog poglavlja, može se zaključiti da je Keresturi svoju raspravu, između ostalih, uputio i samom autoru spisa *Babel* i *Ninive*.

7. ZAKLJUČAK

Budući da je uvodno postavljeno pitanje je li vrijedno istraživati Josipa Keresturija kao povijesnu osobu i pisca, koji je iza sebe ostavio brojna djela, podrazumijeva se zaključno dati odgovor. On je naravno pozitivan o čemu, nadam se, svjedoči napisani tekst. Pri tome nije pretenciozno na samom početku zaključnog razmatranja ustvrditi da smo ovim radom uspjeli iz relativne povijesne anonimnosti na povijesnu pozornicu postaviti iznimno zanimljivu povijesnu osobu, čiji će životni put i djela koja smo analizirali, postati nezaobilazni u budućim istraživanjima i radovima u kojima će se obrađivati teme o kojima je Keresturi pisao i svjedočio. Navedene tvrdnje, također, s obzirom na skromnu historiografiju o Josipu Keresturiju podrazumijevaju da spoznaje, koje su u ovom radu prikazane, predstavljaju gotovo u cijelosti novinu i izvorni historiografski doprinos.

Već sama činjenica, koja je u ovom radu vidljiva i površnim čitanjem, da je pričati priču o Josipu Keresturiju značilo u isto vrijeme prepoznavati i uzimati u obzir cjelokupna društvena, ekonomska i politička stremljenja vremena u kojem je djelovao i stvarao govori u prilog postavljenoj tezi. Razlog tome prvenstveno su njegovi tekstovi i djela koja je objavio, a u kojima se bavio, raspravljao, tumačio ili izvješćivao gotovo o svim područjima društvenog, političkog i gospodarskog života Habsburške Monarhije u drugoj polovici 18. stoljeća. Upravo su njegova tiskana djela, koja smo u radu prikazali i obradili, ono što ga čini prepoznatljivim i što ga izdvaja od niza drugih javnih službenika koji su obavljali puno značajnije službe od Keresturijevih.

Analizirati Keresturijevu pisanu ostavštinu bez uvida u njegovo porijeklo i obrazovanje značilo bi ostati uskraćen za temeljna polazišta iz kojih je proizlazio njegov tekst. Obitelj, mjesto i kraj iz kojega je potekao predstavljali su primarni društveni okvir za koji se brinuo tijekom svoje karijere i kojem se vraćao svojim zrelim razmišljanjima. Intelektualne i spisateljske vještine Keresturi je stjecao školovanjem, ali i učiteljskom službom u okviru isusovačkog obrazovnog sustava. Želja za znanjem i novim spoznajama na svim razinama znanstvenog i društvenog djelovanja bila je konstantna tijekom cijelog njegova radnog vijeka. Boravak u Beču omogućio mu je uvid i praćenje najmodernije znanstvene i druge literature i suvremenih idejnih kretanja, što je obilato koristio u svojim tekstovima.

Jednako tako, ništa od onoga što je napisao ne može se odvojiti od njegovih službi i društveno-političkih i ostalih okolnosti u okviru kojih se ostvarivao njegov životni put. Analizom arhivske građe iz razdoblja obnašanja službe glavnog notara u Varaždinu dobili smo uvid čime se kao bilježnik bavio i kako je pristupao rješavanju zahtjeva viših instanci. Pri tome

su posebno vrijedni dokumenti, koji su Keresturijev autograf, a koje je gradski magistrat usvajao i slao kao prijedloge ili odgovore na određene intimete.

Najveći broj Keresturijevih pisama, koja smo obradili, nastala su kao plod njegove agentske službe pri Ugarskoj dvorskoj kancelariji dok je svega nekoliko privatnih iz razdoblja pripadnosti slobodnim zidarima. No, kroz jedna i druga može se pratiti njegova iznimna društvena umreženost, odnosno poznanstva i suradnja s vrlo utjecajnim osobama koje su obnašale važne političke i druge funkcije u ugarsko-hrvatskom dijelu monarhije.

Ogledalo Keresturijeve političke misli, tj. Keresturija kao angažiranog mislioca i polemičara pronalazimo u njegovim tiskanim djelima. Ona svjedoče o piscu koji je najaktualnije društvene i političke fenomene komentirao izvrsnim latinskim jezikom i stilom. Činjenica da je bio urednikom latinskih novina u Beču (*Ephemerides Vindobonenses*), predstavljачem i komentatorom carevih odredbi za zemlje krune sv. Stjepana (*Introductio in opus collectionis* i *Constituta regia*) i autorom opširne rasprave o insurekciji (*De insurrectione*) govori sama za sebe dovoljno o tome da se Josip Keresturi nalazio u centru političkih zbivanja kada je riječ o reformskim procesima koje je bečki Dvor želio provesti u zemljama krune sv. Stjepana. Niti jedno od navedenih djela, koja je uredio ili napisao za života cara Josipa II., zbog aktualnosti tema kojima se bavio, ne može se razumjeti bez kontekstualizacije, odnosno bez sagledavanja ukupnih političkih, ekonomskih i društvenih kretanja unutar Habsburške Monarhije. U tom smislu je analiza Keresturijevih djela predstavljala veliki izazov jer je podrazumijevala uvid u cjelokupnost aktualne politike bečkog Dvora, posebno onoga što je sam Keresturi prepoznavao, a i kasnija historiografija, kao ugarsku politiku cara Josipa II. i bečkog Dvora. Upravo smo na temelju tih tema, koje je Keresturi obrađivao u svojim djelima napisanima do 1790. g., pokazali da je kao pisac bio iznimno dobar poznavatelj politike Josipa II. i namjera te politike prema zemljama krune sv. Stjepana, ali je isto tako bio jako dobro upućen kako je ta reformska politika percipirana u javno-političkom prostoru tih zemalja. U tom smislu njegova djela bilo da se radi o novinskim člancima, u kojima je pratio zbivanja u Ugarskoj, bilo komentarima, kojima je predstavljao careve odredbe, i iscrpnoj povijesno-pravnoj raspravi o insurekciji, predstavljaju prvorazredan povijesni izvor. Ta Keresturijeva djela pružaju jedinstveni uvid u navedenu problematiku očima vrlo upućenog svjedoka i pronicavog pisaca. Pokušaj razumijevanja tema i povijesnih procesa u kojima je Keresturi živio, a o kojima je pisao, bez uvida u njegova djela znači izostaviti puno komadića mozaika koji bi sliku činili puno jasnijom.

Upravo smo analizom navedenih naslova pokušali prikazati Keresturijev društveni i politički svjetonazor. Kao pokretač i urednik bečkih novina *Ephemerides Vindobonenses*

Keresturi se predstavljao ambicioznim sudionikom bečkog društva, koji je revno pratio politička, ekonomska, društvena i druga zbivanja u zemljama krune sv. Stjepana, ali i u cijeloj Monarhiji i Europi, a interes je pokazivao i za svjetska gibanja u koja je imao uvid. No, cilj njegova novinarstva nikako nije ostajao na razini informacija, nego se izvještajima o gospodarskim prilikama, gradnji prometne infrastrukture i s njima povezanim napretkom trgovine pokazivao kao čovjek širokih interesa, koji je u ekonomskom prosperitete diljem Europe prepoznao mogućnost za implementaciju tih dostignuća na hrvatske i šire ugarske prostore. Zbog toga se pomna uređivačka politika novina prepoznaje kao svojevrsni obrazovni kurikulum kojim je urednik putem izvještavanja o navedenim područjima i putem predstavljenih knjiga kanio suvremene prosvjetiteljske ideje predstaviti i promovirati ciljanoj publici, a ona je prvenstveno bila plemićka populacija zemalja krune sv. Stjepana koja je umjela razumjeti latinski tekst. Sukus Keresturijeve prosvjetiteljske misli ogleda se u spisu *Cogitationes quomodo populus Insulam inhabitans ad summum felicitatis gradum perducere possit* koji je napisan u posljednjoj godini izlaženja novina *Ephemerides Vindobonenses*. U njemu se ogledao kao promotor suvremenih kameralističkih učenja, koji je prepoznao jaz između lošeg stanja gospodarstva i položaja puka u njegovom rodnom Međimurju u odnosu na one krajeve Monarhije, u kojima je prihvaćanjem modernih agrarnih, ekonomskih, zdravstvenih i socijalnih standarda znatno poboljšana kvaliteta života ukupnog stanovništva.

Preduvjet implementaciji suvremenih prosvjetiteljskih i kameralističkih ideja, koje su se ogledale u ugarskoj politici Josipa II., bila je provedba upravnih reformi u zemljama krune sv. Stjepana. U tom pravcu Keresturijev značajan poduhvat predstavljanja i tumačenja carevih odredbi za taj dio države u djelima *Introductio in opus collectionis* i *Constitutata regia* označava nastavak njegova prosvjetiteljskog djelovanja, mada su obje zbirke nastale kao rezultat njegova pravničkog znanja. U navedenim zbirkama Keresturi se svojim komentarima i pojašnjenjima pokazuje kao bezrezervni zagovornik jozefinske politike reformi. U isto vrijeme vidljivo je njegovo poznavanje tradicionalnog ugarskog staleškog sustava, koji se pokazao kao najžilaviji oponent carevoj politici, jer je careve reforme, odnosno promjene, koje su s njima nastajale, tumačio uspoređujući ih s prijašnjima stanjem. Pri tome je Josip Keresturi svim svojim literarnim i pravničkim vještinama pokušavao pokazati da je postojeći ugarski staleški ustav u kontekstu modernih europskih političkih i gospodarskih kretanja neodrživ te da su upravne i zakonodavne odredbe, koje je proglašavao Josip II., nužne i korisne za zemlje krune sv. Stjepana kako bi se stvorio preduvjet za poboljšanje kvalitete života ukupnog stanovništva.

Svojom iscrpnom povijesno-pravnom raspravom o insurekciji Keresturi je išao još jedan korak dalje u pokušaju dokazivanja da je staleški ustav i sam institut insurekcije kao jedan od

njegovih temeljnih odrednica u suvremenom europskom političkom i vojno-tehnološkom okruženju neodrživ. No, djelo *De insurrectione* ne otkriva samo autora kao izvrsnog poznavatelja problematike vojnog, političkog, pravnog i povijesnog nasljeđa zemalja krune sv. Stjepana, već se u njemu ogledao poduzetan, lukav i hrabar analitičar aktualnih prilika, koji je pod vidom odavanja priznanja ugarskim staležima i redovima za njihove vojne i povijesne zasluge u očuvanju zemlje, pokušavao na sve moguće načine dokazati da je u suvremenom trenutku nužan njihov porezni doprinos za obranu domovine, a koji su nekada tijekom ranije povijesti ostvarivali putem insurekcije. Bez obzira na pomno razrađen diskurs i iznošenje argumenata, kojima je dokazivao da bi novčanim otkupom insurekcijskih obveza u prvom redu korist imalo samo plemstvo, Keresturijeva rasprava o insurekciji doživjela je odbijanje i odbacivanje, a on je sam iz ugarske staleške perspektive svrstan među izdajice domovine.

U okolnostima velike političke napetosti početkom 1790. g., kada je Keresturijeva rasprava o insurekciji ugledala svjetlo dana, umro je Josip II. čija je smrt označila prekid jozefinskih reformi u zemljama krune sv. Stjepana i obnovu staleškog političkog suvereniteta što se oživotvorilo sazivanjem Ugarsko-hrvatskog sabora u lipnju iste godine. Izrazito antinjemačko i antijozefinsko raspoloženje zahvatilo je ugarski javni politički prostor. Budući da je Josip Keresturi percipiran kao promicatelj i zagovornik jozefinizma, iako je bio ugarski plemić, prijetila mu je sudbina javne osude i odbacivanja kakva je zadesila sve službenike koji su u Ugarskoj provodili jozefinsku politiku, u prvom redu Nijemce. Izgubivši politički oslonac i prostor za nastavak povijesnih i pravnih rasprava Keresturi se prihvatio na potpuno drugačiji način pisati o aktualnim društveno-političkim temama. Tijekom 1790. i 1791. g. napisao je tri prozna književna djela: *Josephus II. in Campis Elysiis*, *Leopoldus II. in campo Rákos* i *Mirabilia fata*. Sva tri djela su novovjekovni latinski romani koje Keresturi potpisuje pseudonimom Eleutherius Pannonius. Sadržaj svakog pojedinog djela bio je plod trenutnih društveno-političkih okolnosti u kojima se našao sam pisac i o kojima se raspravljalo u javnosti. U *Josephus II. in Campis Elysiis* Keresturi propituje ugarsku politiku preminulog cara Josipa II. na način da su protagonisti radnje, koja se odvija u zagrobnom životu, sjene Marije Terezije i Josipa II. Keresturi problematizira carevu politiku na način da je lik Marije Terezije zagovornik ugarskog staleškog sustava i kritičar carevih reformi koje je provodio u zemljama krune sv. Stjepana. Na prvo čitanje stječe se dojam da je Keresturi pred sudom javnosti u svom djelu kanio optužiti i osuditi carevu ugarsku politiku i na taj se način pokušao predstaviti ugarskoj staleškoj javnosti kao kritičar careva lika i djela. No, on izbjegava donijeti zaključni sud dopuštajući da su mnoge careve reforme bile potrebne i korisne. Keresturi se u *Josephus II. in Campis Elysiis* predstavlja kao izvrstan pisac čiji tekst sadrži prikriveni diskurs kojim je

nastojao objasniti i opravdati svoje prethodno djelovanje i pisanje, kojim se predstavljao kao promicatelj carevih reformi. U djelu *Leopoldus II. in campo* Rákos Keresturi se u svojim vizijama, u kojima opisuje utopističku sliku Ugarske kao zemlje koja je u dvadesetoj godini vladavine kralja Leopolda II. njegovom zaslugom postala mjesto sreće i blagostanja, naoko odmiče od aktualnih političkih preokupacija. No, i tim svojim djelom samim time što Leopolda II., brata i nasljednika cara Josipa II., vidi kao jamstvo ugarske preobrazbe u zemlju blagostanja i uređenih društvenih i političkih odnosa, Keresturi šalje jasnu poruku da se nije odrekao politike bečkog Dvora prema zemljama krune sv. Stjepana. Bez obzira što pisac pripovijeda svoju utopističku viziju, koja je na kraju priče završila buđenjem i realnošću piščeva položaja u Beču, djelo predstavlja iskaz Keresturijeve prosvjetiteljske misli. Utopistička slika Ugarske, koju opisuje prorok Eleuterije, počiva na reformiranom obrazovnom sustavu, napretku znanja i znanosti te uređenom zakonodavnom sustavu; potom na uređenju agrarne proizvodnje, unaprjeđenju manufakturne proizvodnje i pored svega velikom povećanju prvenstveno izvozne trgovine. Sve te segmente Keresturi vidi kao povezani proces koji je rezultirao i moralnom preobrazbom ugarskog društva. Iako je okvir Keresturijeve preobražene Ugarske ostao staleški, on je ujedno na puno mjesta samim opisom novonastalih odnosa i vrijednosti, kritizirao postojeći ugarski autarkični staleški ustav, poglavito zakonodavstvo koje je u njegovoj utopističkoj viziji doživjelo potpunu preobrazbu. Kao što je preduvjete za unutarnje blagostanje vidio u uspostavi vanjskopolitičkih mirovnih ugovora, tako je u unutarnjim odnosima tražio da Mađari ne inzistiraju na uvođenju mađarskog jezika u čemu se prepoznaje kritika nametanja mađarskog kao službenog jezika u svim zemljama krune sv. Stjepana.

Posljednje djelo u nizu koje potpisuje pseudonomom Eleutherius Pannonius je *Mirabilia fata*. U njemu se Keresturi ponovno vraća aktualnim društveno-političkim događanjima, odnosno problemu austrijsko-ugarskih odnosa tijekom 1790. i 1791. godine. Keresturi tematizira antiugarsko raspoloženje bečke javnosti, koja je bila pod utjecajem suvremenih spisa objavljenih polovicom 1790. g. u Beču, u kojima su se autori izrugivali ugarskom staleškom ustavu i protunjemačkom raspoloženju u Ugarskoj, a koje je eskaliralo nakon smrti Josipa II. Keresturijev *Eleutherius* na prvi pogled zauzima izrazito prougarski stav odlučan pred bečkom javnošću braniti vrijednosti ugarskog staleškog ustava, odnosno pobiti spise na temelju kojih se bečka javnost izrugivala s političkim stavovima, ali i osobnim navikama ugarskog plemstva. No, pored deklarativne obrane ugarskog staleškog ustava Keresturi je u nekoliko navrata iznio oštru kritiku aktualnog stanja u Ugarskoj izdvajajući da je okupljanje Sabora u lipnju 1790. g. ličilo na početak pobune protiv bečkog Dvora, a ne radu skupštine. Potom je kritizirao autarkično ugarsko zakonodavstvo, koje se temeljilo na staleškom ustavu, i školstvo, koje je

također bilo zastarjelo, bez uvođenja modernih znanosti. Bez obzira što je djelo *Mirabilia fata* napisano, kao što sam pisac kaže, „proročkim stilom“ misleći pri tome na samu radnju djela, pisac je, također, ustvrdio da je u njemu izrekao „mnoge istine“. Referirajući se na napisano u djelima *Babel* i *Ninive* Keresturijev roman *Mirabilia fata* na osebujan način svjedoči o njegovoj percepciji protuugarskog raspoloženja u Beču, ali i o mnogim drugim aspektima društvenih i političkih zbivanja u Monarhiji, poglavito u njenom istočnom dijelu – to su njegove „istine“. U tom smislu je vrijedan povijesni izvor jer sadrži razmišljanja čovjeka, koji na temelju svoje dugogodišnje službe dvorskog agenta u Beču i prethodnih djela, koje je objavio, bio itekako dobro upućen u problematiku o kojoj je pisao.

8. POPIS IZVORA I LITERATURE

8.1. Izvori

8.1.1. Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb

fond 883 – Zbirka matičnih knjiga (HR-HDA-883)

fond 861 – Vlastelinstvo Čakovec (HR-HDA-861)

fond 12 – Hrvatsko kraljevsko vijeće (HR-HDA-12)

Hrvatska – Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin

fond – Poglavarstvo grada Varaždina (HR-DAV-PGV)

Protocollum Civitatis – Zapisnik gradjana slob. i kr. grada Varaždina (HR-DAV-Protocollum Civitatis)

Protocollum Magistratuale liberae et regiae civitatis Varasdini a die 1. Augusti 1768. usque 19. augusti 1769. (HR-DAV-Protocollum Magistratuale)

Prothocollum sessionum Magistratuali anni 1770. II (HR-DAV-Prothocollum sessionum Magistratuali)

Generalis Elenchus Archivi liberae ac regiae civitatis Varasdinensis (HR-DAV-Generalis Elenchus)

Hrvatska – Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Zagreb

fond DS Osobni spisi (HR-NAZ-DS)

Repertorium actorum Capit. Zagr. 1775 – 1780. (HR-NAZ-Repertorium actorum Capit. Zagr.)

Hrvatska – Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU

fond Mahanović, Andrijašević, Pihlerović, Sabljar – *Narodne pjesme*

Hrvatska – Arhiv HAZU

fond 114 – Prijepisi gradiva za godinu 1790., kut. XX-4

Austrija – Österreichisches Staatsarchiv/ Haus-Hof- und Staatsarchiv, Beč

Kabinettsarchiv, Vertrauliche Akten (AT – OeStA/HHStA KA Vertrauliche Akten karton 48-1-1, br. 11 Briefe von Joseph Keresztury, 1785)

Mađarska – Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, Budimpešta

Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii (MNL OL A 57 - Libri regii)

– Acta Generalia (MNL OL A 39 - Acta generalia)

P 507 Ostavština obitelji Nádasdy (MNL OL – P 507-kut. 34, no. 424.)

P 1765 Balassa Ferenc (MNL OL – P 1765 – 22 t- br. 4535-4539)

8.1.2. Rukopisi

Baričević, Adam Alojz. *Catalogus librorum Zagrabiae impresorum ordine chronologico.*

(Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zbirka rijetkosti, R 3660)

Observationes in librum Adami Kollar De potestate legislativa regum Hungariae per deputationem in Cimitiis a. 1764. ordinatam Statibus et Ordinibus regni exhibitae (adjuncta Appendice Reflexionum Anonymi). (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zbirka rijetkosti, R VI-8⁰-23)

Historia ac annuae Collegii Zagrabienensis ab anno 1727. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zbirka rijetkosti, R 7821)

8.1.3. Objavljeni izvori

Apocryses seu historico-juridico-diaetales recapilutiones de Banderiis Hungaricis. Viennae: venditur apud Josephum Stahel, 1785.

Bardosy Ioannes, *Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus De insurrectione nobilium auctore Iosepho Keresztury agente aulico Vindobonae 1790 vulgatum*. Budae: typis et sumptibus Catharinae Landerer, viduae et haeredum. 1792.

Bedeković, Josip, *Natale solum magni Ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in rudibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historicorum et geographicorum opinionibus ac brevis Illyricanae chronologiae adiumento erutum, atque cum vita eiusdem Purpurati Dalmatae*. Neostadii Austriae: ex typographeo Mülleriano, 1752.

Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber, ur. Stephan Ladislaus Endlicher. Viennae: typis et sumptibus Caroli Gerold, 1727.

Bonfini, Antonio, *Rerum Ungaricarum decades quatuor, cum dimidia*. Basel: Officina Oporiniana 1568.

Catalogus personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu pro anno MDCCLI. – MDCCLXV

Collectio ordinationum imperatoris Josephi II-di et repraesentationum diversorum Regni Hungariae comitatum. Pars prima. Dioszegini: Typis Pauli Medgyesi, 1790.

Corpus juris Hungarici seu decretum generale inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum in duo tomos distinctum (Tomus I., Tomus II.) continens Opus Tripartitum juris consuetudinarii eiusdem Regni authore Stephano de Werbőczy. Budae: typis Regiae universitatis, 1779.

De Luca, Ignaz, *Das gelehrte Österreich ein Versuch. Des ersten Bandes ersten Stuck*. Wien, 1776.

De Luca, Ignaz, *Wiens gegenwärtiger Zustand unter Josephs Regierung*. Wien: in Verlag Georg Philip Wucherer, 1787.

Hoffmann, Alois Leopold, *Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn*. Gedruckt im Römischen Reich. 1790

Hoffmann, Alois Leopold, *Ninive. Fortgesetzte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Nebst einer wichtigen Beilage.* Auch im Römischen Reich gedruckt. 1790.

Hof- und Staats- Schematismus der röm. Kaiserl. Auch kaserl-königl. Haupt- und Residenzstadt Wien – 1784. Wien: gedruckt bei Joseph Gerold 1784.

Instructio pro pro agentibus regiis Transylvanico aulicis. Viennae, 1799.

Istvánffy, Nikola, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.* Köln: Antonius Hierat 1622.

Itter, Johann Wilhelm, *De Feudis Imperii.* Francofurti et Lipsiae: apud Joh. Fridericum Rudigerum, Bibliopolam Norimbergensem, 1764.

Izdenczy, Joseph, *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes und von den Rechten ihrer Könige.* Gedruckt in Römischen Reich 1790.

Hof- und Staats- Schematismus der röm. Kaiserl. Auch kaserl-königl. Haupt- und Residenzstadt Wien – 1784. Wien: gedruckt bei Joseph Gerold 1784.

Katona, Stjepan, *Historia critica primorum Hungariae ducum.* Pestini, 1778.

Kazy, Franjo, *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi primo, ad annum ejusdem seculi trigesimum septimum.* Tyrnaviae: typis Academicis S. J. per Leopoldum Berger, anno 1737.; *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi trigesimo septimo, ad annum ejusdem seculi sexagesimum tertium.* Tyrnaviae: typis Academicis Societatis Jesu, 1741.; *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi sexagesimo quarto ad annum ejusdem seculi octagesimum primum.* Tyrnaviae: typis Academicis Societatis Jesu, 1749.

Keresturi, Josip, *Elegia de Consilio Regio pro Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Regnis Varasдини erecto, Auctore Josepho Kerezturni, advocato.* Zagrabiae: Typis Francisci Xav. Zerausheg Bibliopolae per Antonium Jadera p.t. Factor. 1767

Keresturi, Josip, *In obitum Ioannis Baptistae Paxy, episcopi Zagradiensis, sac. caes. reg. maiest. a consiliis status intimis. Auctore Iosepho Köröszury, ag. aul.* Viennae: typis Iosephi Kurzbock, caes. aulae Illyrico – Orientalis, nec non incl. inf. austr. ord. typog. MDCCLXXII

Keresturi, Josip, *Elogium Magnae Mariae Theresiae die 29. nov. anni MDCCLXXX cum sumo populorum suorum luctu e vivis sublatae. Per Iosephum Köröszury, agentem aulicum conncinatum*

Keresturi, Josip, *Ephemerides Vindobonenses 1776 – 1785. Caesarei Regii typographi Kurzbeck*

Keresturi, Josip, *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, quae regnante Augustissimo Imperatore et Rege Apostolico Iosepho II. pro Regno Hungariae et ei adnexis provinciis, Magno item Principatu Transilvaniae condita sunt. Pars I.* Viennae: typis Iosephi nobilis de Kurzbeck, caesareo regio aulico typographi et bibliopolae. MDCCLXXXVIII.

Keresturi, Josip, *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, quae regnante Augustissimo Imperatore et Rege Apostolico Iosepho II. pro Regno Hungariae et ei adnexis provinciis, Magno item Principatu Transilvaniae condita sunt. Pars II.* Viennae: typis Iosephi nobilis de Kurzbeck, caesareo regio aulico typographi et bibliopolae. MDCCLXXXVIII.

Keresturi, Josip, *Constituta regia, quae regnante Augustissimo Imperatore et Rege Apostolico Iosepho II. pro Regno Hungariae et ei adnexis provinciis, nec non Magno Principatu Transilvaniae condita sunt. Politicorum. Pars I. De publicorum negotiorum administratione. Tomus I.* Viennae: typis Iosephi nobilis de Kurzbeck, caesareo regio aulico typographi et bibliopolae. MDCCLXXXVIII.

Keresturi, Josip, *Constituta regia, quae regnante Augustissimo Imperatore et Rege Apostolico Iosepho II. pro Regno Hungariae et ei adnexis provinciis, nec non Magno Principatu Transilvaniae condita sunt. Politicorum. Pars II. De politia. Tomus I.* Viennae: typis

Josephi nobilis de Kurzbek, caesareo regio aulico typographi et bibliopolae.
MDCCLXXXIX.

Keresturi, Josip, *De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac speciatim de insurrectione nobilium*. Vindobonae: typis Josephi nobilis de Kurzbek, aulae tipographi et bibliopolae.
MDCCXC.

Keresturi, Josip, *Josephus II in Campis Elysiis. Somnium Eleutherii Pannonii*.

Keresturi, Josip, *Leopoldus II. in campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii. 1790*.

Keresturi, Josip, *Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy magyar profétának látása szerént. Fordította mulattságból pozsonyi üres órájiban Sz. Sz. A. Pozsonban: Wéber Simon Péter, 1790*.

Keresturi, Josip, *Eleutherii Pannonii mirabila fata dum metropoli Austriae famosi duo libelli Babel et Ninive in lucem venissent. Cum notis Ioannis Panthopelii aa. ll. et ss. theologiae baccalaurei ad calcem libri adnexis. MDCCXCI*.

Keresturi, Josip, *Vindiciae cleri Zagrabiensis contra reflexiones Hieronymi Szabadhegy et Ladislai Fogassi eiusdem cleri reformatorem. Philadelphiae, 1793*.

Kollar, Franjo Adam, *De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolicorum regum Hungariae*. Vindobonae: typis Joannis Thomae Trattner, 1764.

Kollar, *Historiae jurisque publici Regni Hungariae amoenitates*. Vindobonae: typis a Baumeisterianis, 1783.

Kollar, Franjo Adam, *Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres*. Vindobonae: typis Joanes Thomae Trattner, 1762.

Krčelić, Baltazar Adam, *De regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminares*. Zagreb: Antun Jandera, 1770.

Krčelić, Baltazar Adam, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis*. Zagreb: Antun Jandera, 1770.

Kubany, Alexander. *Enchiridion lexici juris incliti Regni Hungariae*. Posonii: sumtibus et typis S. Ludovici Weber, 1832.

Lučić, Ivan *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Vindobonae: typis Ioannis Thomae Trattner, 1758.

Mitterpacher, Ludwig, *Elementa rei rusticae in usum academiarum Regni Hungariae conscripta a Ludovico Mitterpacher. Pars prima (Pars secunda)*. Budae: typis Regiae Universitatis, 1779.

Mitterpacher, Ludwig, Piller, Mathias, *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus iunio et iulio anno MDCCLXXXII susceptum a Mathias Piller historiae naturalis et Ludovico Mitterpacher oeconomiae rusticae in Regia universitate professoribus presbyteris*. Budae: typis Regiae universitatis, 1783.

Palma, Karlo Franjo, *Notitia rerum Hungaricarum (Pars prior, Pars secunda, Pars tertia)*. Tyrnaviae: typis Collegii academici Soc. Jesu, 1770.

Pray, Juraj, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV Pars I., Pars II.* Vindobonae: sumptibus Augustini Bernardi, Bibliopolae Universitatis, 1764.; *Pars III.* Vindobonae: typis Joannis Thomae de Trattner, 1766.; *Pars IV.* Vindobonae: typis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1764.; *Pars V.* Vindobonae: sumptibus Augustini Bernardi, Bibliopolae Universitatis, 1770.

Pray, Juraj, *Dissertationes historico-criticae in Analles veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae: typis Leopoldi Joannis Kaliwoda, aulae imperialis typographi, 1774.

Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu. Romae in Collegio Romano eiusdem Societatis. Anno Domini MDCVI.

Rautenstrauch, Joseph, *Joseph II. Ein Traum*. Wien: gedruckt bei Johann Thomas Edlen von Trattnern, keiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1781.

Richwaldszky, György, *Vexatio dat intellectum, manuscriptum sub Diaeta Regni Hungariae anno MDCCLXIV vulgatum et mox XII. Kal. Mart. anno MDCCLXV. Posonii in foro publico per manus carnificis combustum. Apologia super scripto, cui titulus: Vexatio dat intellectum*. 1785.

Schmid, Joseph, *Ein Traum über Rautenstrauchs Traum, der nur einige Minute gedauert hat*. Wien, 1783.

Thuróczy, Ivan, *Chronica Hungarorum*. Augsburg: Theobald Feger i Erhard Ratdolt 1488.

Teschedik, Samuel, *Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte; nebst einem Plane von einem regulirten Dorfe*. Gedruckt auf Kosten der Verfasser, 1784.

Tuberon, Ludovik Crijević *Commentariorum de Rebus quae temporibus eius in illa Europae parte quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, libri undecim* (Francofurti: Marne und Aubry, 1603

Voltiggi, Giuseppe, *Lettere Viennensi*. Wien: Societa tipografica, 1789.

Zsámboky, János, *Petrus Ransanus, Epitome rerum ungaricarum*. Viennae Austriae: Hofhalter, 1558.

Wienerisches Diarium, Nro. 104. 29. XII. 1779. pristup ostvren 1. 5. 2018.
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17791229&seite=1&zoom=33>

Wiener Zeitung, Nro. 1. I. I. 1780. pristup ostvaren 1. 5. 2018.
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17800101&seite=1&zoom=33>

8.2. Literatura

Adamček, Josip, „Sukobi grada Varaždina i varaždinske vlastele u XVI. i XVII. stoljeću“. U: *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada*, ur. Andre Mohorovičić, 233-244. Varaždin: JAZU i Skupština općine Varaždin, 1983.

Andritsch, Johann, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenburgen an der Universitaet Graz (1586-1782)*. Graz: Verlag der Historischen Landeskommission, 1965.

Androić, Mirko, „Neke značajke razvoja Varaždina u 18. stoljeću“. U: *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada*, ur. Andre Mohorovičić, 209-216. Varaždin: JAZU i Skupština općine Varaždin, 1983.

Androić, Mirko „Opći inventar arhiva grada Varaždina“, *Arhivist* 5 (1, dodatak III) (1955): 53-63.

Androić, Mirko, „Prilozi poznavanja društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18. stoljeću“. U: *Varaždin u XVIII. stoljeću i Političko-kameralni studij 1769-1969.*, uredili Mirko Androić, Vladimir Bayer, Eugen Pusić, 13-88. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1972.

Balázs, Éva, *Hungary and Habsburgs 1765-1800*. Budapest: Central European University Press, 1967.

Baumgart, Peter, „Friedrich Wilhelm Graf Haugwitz, Schlesien und die österreichische Staatsreform von 1749“, *Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte* 5 (1995): 59-74.

Barbarić, Josip, „Povijesno značenje Gradske knjige ili Protokola (1606 – 1621)“. U: *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, sv. IV, 1606 – 1621*, ur. Josip Barbarić, (priredili: Josip Barbarić i Josip Kolanović), 23-31. Varaždin: Povijesni arhiv u Varaždinu, 1993.

Barbarić, Josip, „Opis protokola ili Gradske knjige“. U: *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, sv. I*, ur. Josip Barbarić; priredili Josip Barbarić, Ivo Kolander, Adolf Wissert, 11-14. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1990.

Barbarić, Josip, ur. (priredili: Josip Barbarić i Josip Kolanović), *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, sv. IV, 1606 – 1621*. Varaždin: Povijesni arhiv u Varaždinu, 1993.

Bayer, Vladimir, „Opći historijski pregled razvoja advokature u krajevima koji danas tvore SRH“, *Odvjetnik* 9 (1968): 47-58.

Bayer, Vladimir, „Političko-kameralni studij u Hrvatskoj u 18. stoljeću (1769 - 1776)“. U: *Varaždin u XVIII stoljeću i Političko-kameralni studij 1769-1969.*, uredili Mirko Androić, Vladimir Bayer, Eugen Pusić, 89-120. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1972.

Beales, Derek, *Joseph II. Volume II: Against the World, 1780 – 1790*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2009.

Brek, Mijo, *Leksikograf Joakim Stulli (1730 - 1817)*. Zagreb: JAZU, 1987.

Buczynsky, Alexander, *Gradovi Vojne krajine, svezak 1. i 2*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997.

Budak, Neven, „Varaždin – od postanka do zlatnog doba“. U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. 2009. godine u Varaždinu*, ur. Miroslav Šicel, Slobodan Kaštela, 9-18. Zagreb, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009.

Cicero, Marcus Tullius, *De oratore*

Csáky, Moritz, *Von der Aufklärung zum Liberalismus, Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981.

Csáky, Moritz, „Die Hungarus-Konzeption. Eine "realpolitische" Alternative zur magyarischen Nationalstaatsidee?“. U: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.: Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder*, ur. Adam Wandruszka, Richard G. Plaschka, Anna Drabek, 71-89. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1982.

Csizmadia, Andor, *Adam Franz Kollár und die ungarische rechtshistorische Forschung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982.

Dajmić, Antun, „Josip Krmpotić, pjesnik i član pravopisne komisije“. U: *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, ur. Dragutin Tadijanović, Đuro Berber, 99-112. Osijek: Zavod za znanstveni rad, 1985.

Demel, Walter, „'Revolution von oben'? Verfassungs- und Verwaltungs-reformen in der Zeit Aufgeklärten Absolutismus“. U: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, ur. Michael Hochedlinger, Thomas Winkelbauer, 213-228. Wien: Böhlau; München: Oldenbourg, 2010.

Deželić, Vladimir, „Nikola Škrlec Lomnički (1729.-1799.)“ U: *Nikola Škrlec Lomnički (1729 – 1799) i njegovo doba*, sv. IV., ur. Neven Jovanović, Stijenko Vranjican, 1075-1090. Zagreb: HAZU, HDA, PF, FF, 2007.

Dobrica, Ladislav, „'Opašite se i budite junaci!' Priprema i organizacija hrvatsko-slavonske insurekcije 1809.“ U: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. – 1813.). Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti prigodom dvjestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina (Zagreb – Zadar, 1. – 3. listopada 2009.)*, ur. Franjo Šanjek, 139-156. Zagreb: HAZU, 2010.

Ember, Győző, „Die österreichische Staatsrat und die Ungar in den 1760er Jahren“. U: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.: Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder*, ur. Adam Wandruszka, Richard G. Plaschka, Anna Drabek, 43-54. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1982.

Engel, Pál, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895 – 1526*. London, New York: I. B. Tauris & Co, 2001.

Erceg, Ivan, *Ivan Kapistran Adamović, javni djelatnik, veleposjednik i ekonomist*. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1996.

Fancev, Franjo, „Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606 - 1772)“, *Starine* knjiga XXXVIII, ur. Ferdo Šišić (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1937), 181-304.

Fancev, Franjo, „Ko je Keresturi agens, autor pjesme "Nikaj na svetu lepšga ni..."?“, *Nastavni vjesnik*, knj. 39, sv. 1-4 (1930)38-40.

Fazekas, István , „Die Verwaltungsgeschichte des Königreichs Ungarn und seiner Nebenländer (1526–1848)“. U: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Buerokratisierung*, ur. Michael Hochedlinger i Thomas Winkelbauer. Wien: Böhlau; München: Oldenbourg, 2010.

Fejer, Georgius (*György Fejér*), *Historia Academiae scientiarum Pasmaeiae archi-episcopalis ac M. Theresianae regiae literaria*. Budae: Typis Regiae scientiarum universitatis Hungaricae, 1835.

„Festetics György (tolnai gróf)“, József Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái*, pristup ostvaren 30. 5. 2018. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

Findeisen, Jörg-Peter, „Kameralismus“. U: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, ur. Helmut Reinalter, 337-343. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2005.

Gant, Barbara, „Kaunitz-Rietberg, Wenzel Anton, Fürst von“. U: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, 371-373. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2005.

Gant, Barbara, „Bildung, Bildungsreformen“. U: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, 371-373. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2005.

Gellius, Aulus, *Noctes Atticae*

Gönczi, Katlin, *Die europäische Fundamente der ungarischen Rechtskultur*. Frankfurt am Main: Max-Planck Institut, 2008.

Gragger, Robert, *Preußen, Weimar und die ungarische Königskrone*. Berlin, Leipzig: 1923.

Grgin, Borislav, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, 2002.

Grimm, Gerald, *Die Schulreform Maria Theresias 1747 – 1775* (Aspekte pädagogischer Innovation 10). Frankfurt/M: 1987.

Haerter, Karl, „Die Verwaltung der „guten Policey“: Verrechlitung, soziale Kontrolle und Disziplinierung“. U: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Buerokratisierung*, ur. Michael Hochedlinger und Thomas Winkelbauer, 243-270. München: Oldenbourg, 2010.

Haselsteiner, Horst, *Joseph II. und die Komitate Ungarns: Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*. Wien, Köln, Graz: Böhlau, 1983.

Herkov, Zlatko, „"Horvacki novac" – hrvatska novčana jedinica XVIII. stoljeća“. *Starine* 44 (1952): 95-199.

Herkov, Zlatko, *Iz povijesti javnih financija, financijskog prava i razvitka financijske znanosti Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 1985.

Herkov, Zlatko, „Jozefinski sudbeni red“, *Odvjetnik*, god. XVIII (XXXIII) (1968) br. 4/5: 96-101.

Herkov, Zlatko, "Kraljevsko vijeće za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju", *Odvjetnik*, god. XVIII. (1968), br. 8: 216-230.

Herkov, Zlatko. „Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15. do 18. stoljeća“. U: *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800.*

godišnjice grada, ur. Andre Mohorovičić, 219-232. Varaždin: JAZU i Skupština općine Varaždin, 1983.

Herkov, Zlatko. „O rukopisu "Notitiae de praecipuis officiis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae"“, *Rad JAZU* 405. (1984): 33-193.

Herkov, Zlatko, „Odvjetnički red iz godine 1694“, *Odvjetnik*, 9 (1968): 24-37.

Herkov, Zlatko. „Rukopis 'De contributione Croatiae seu superioris Slavoniae', njegov povod, sadržaj i autor“. *Starine* 54 (1969.): 17-51.

Herkov, Zlatko, *Statut grada Zagreba od god. 1732. i Zbornik statuta grada Zagreba od godine 1773.* Zagreb: Arhiv grada Zagreba, 1952.

Herkov, Zlatko, „Sudovi naših slobodnih gradova u XVIII. stoljeću“, *Odvjetnik*, 6 -7, god. XVIII (XXXIII) (1968) br. 6/7: 145-150

Herkov, Zlatko, *Tajna bratovština odvjetnika u starom Zagrebu i njezin osnivač Franjo Kušević.* (Posebni otisak iz zbornika „Iz starog i novog Zagreba IV“, 121-128.) Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1968.

Hochedlinger, Michael, „Der König und die Habsburgermonarchie“. U: *Friedrich der Große - eine perspektivische Bestandsaufnahme - Beiträge des ersten Colloquiums in der Reihe „Friedrich300“, 28./29. September 2007.*, ur. Michael Kaiser und Jürgen Luh, 23-31. Generaldirektion der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg, pristup ostvaren 12. 4. 2016., http://www.perspectivia.net/publikationen/friedrich300-colloquien/friedrich-bestandsaufnahme/hochedlinger_habsburgermonarchie, 23-31

„Hoffmann, Leopold Aloys“. U: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 9*, Constant von Wurzbach, 76-80. Wien: Verlag der Universitäts Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1863.

Horbec, Ivana, „*Homo principis et homo statuum* – banska služba za vladavine Marije Terezije“. *Povijesni prilozi* 37 (2009): 283-316.

Horbec, Ivana, „Prosvijećeni apsolutizam i banska služba. Uvod u politiku hrvatsko-slavonskih staleža (1756. – 1790.)“. U: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara : ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura = A horvat-magyar együtteles fordulopontjai: intezmenyek, tarsadalom, gazdasag, kultura*. Ur. Pal Fodor, 224-229. Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti; Hrvatski institut za povijest, 2015.

Horbec, Ivana, „Razvoj uprave i javnih službi Banske Hrvatske za vrijeme vladavine Marije Terezije“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2009.

Horbec, Ivana, „Stvaranje jedne institucije prosvijećenog apsolutizma: Kraljevsko vijeće za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju“. U: *Nikola Škrlec Lomnički (1729 – 1799) i njegovo doba*, sv. IV., ur. Neven Jovanović, Stijenko Vranjican, 47-264. Zagreb: HAZU, HDA, PF, FF, 2007.

Horbec, Ivana, „Učiti administraciju: školovanje javnih službenika u 18. stoljeću“, *Hrvatska javna uprava – časopis za teoriju i praksu javne uprave*, 4 (2009): 1011-1055.

Horbec, Ivana, „The ‘Quiet Force’: The Role of Legal Education in the Disciplining of the Hungarian and Croatian Nobility in the 1760s“, *Povijesni prilozi* 53 (2017): 81-108.

Horvat, Rudolf, *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i grad Varaždin, 1993.

Hoško, Emanuel, „Pisma Josipa Paviševića Marijanu Lanosoviću“. *Croatica Christiana periodica* 7 (1983) br. 12: 48-65.

Irmen, Hans-Josef, ur. *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge "Zur wahren Eintracht" (1781 - 1785)*. Frankfurt am Main, Wien: Lang, 1994.

Jureković, Marino, „Ivan Kitonić Kostajnički: bilješka o životu i djelu“. U: *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii incltyti regni Hungariae – Metodična uputa u sudbeni*

postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva / per m. Joannem Kitionich de Kostanicza, prev. Neven Jovanović, 661-707. Zagreb: Pravni fakultet, 2004.

Kapun, Vladimir, „Tri stara opisa Međimurja“, *Međimurje, časopis za društvena pitanja i kulturu* 3 (1982): 121-137.

Karaman, Igor, *Privredni život banske Hrvatske od 1700. do 1850.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989.

Karaman, Igor, „Djelatnost Trgovinsko – gospodarske komisije Hrv. kralj. vijeća (1769-79)“, *Historijski zbornik*, god. XVII, (1964) br.1-4: 183-212.

„Keresztury Joseph“. U *Biographisches Lexikon der Keiserthums Oesterreich, Band 11*, Constant von Wurzbach, 179-180. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1864.

„Kereszturi József (Szinerszeghi)“, *Magyar írók élete és munkái*, József Szinnyei. Pristup ostvaren 4. 4. 2018. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata 4.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1973.

Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata 5.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1975.

Klaniczay, Tibor, „Pojmovi Hungaria i Pannonia u doba renesanse“. Prev. Stanko Andrić, *Književna revija* 38, (1998): 241-249.

Klueting, Harm, „Justi, Johann Heinrich Gottlob von“. U: *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*, ur. Helmut Reinalter, 333-336. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2005.

Kocher, Gernot, „Die Rechtsreformen Joseph II.“. U: *Josephinismus als Aufgklärter Apsolutismus*, ur. Helmut Reinalter, 125-161. Wien, Köln, Weimara: Böhlau Verlag, 2008.

Kolanović, Josip, „Delivuk Marko.“ *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 4. 10. 2017., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4506>.

Kolanović, Josip, „Uprava grada Varaždina od 13. – 20. stoljeća“. U: *Statut grada Varaždina*, preveli i priredili Josip Kolanović i Mate Križman. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2001.

Kolanović, Josip; Križman, Mate, priredili i preveli, *Statut grada Varaždina*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2001.

Kontler, László, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.

Kókay, György, *Az Ephemerides Vindobonenses (1776 – 1785)*. Budapest: Országos Széchényi könyvtár, 1958., pristup ostvaren 1. 12. 2017., http://epa.oszk.hu/00000/00021/00230/pdf/MKSZ_EPA00021_1957_73_04_347-359.pdf

„Körösztyur József“, *Magyar írók élete és munkái*, József Szinnyi. Pristup ostvaren 4. 4. 2018. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>.

Kosztolnyik, Z. J., *Hungary in the Thirteenth Century*. New York: Columbia University Press, 1996.

Kowalska, Ewa, „Seelenheil und Staatsmacht: Merkmale der Gegenreformation in (Ober-) Ungarn“. U: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, ur. Rudolf Leeb-Susanne Pils-Thomas Winkelbauer, 347-357. Wien-München: R. Oldenbourg Verlag, 2007.

Krčelić, Baltazar Adam, *Annuae ili Historia 1748 – 1767*. Prev. Veljko Gortan. Zagreb: JAZU, 1952.

Kremers, Hildegard, „Das kameralistische Werk von Joseph von Sonnenfels. Einige neue Aspekte der Quellenforschung“. U: *Joseph von Sonnenfels*, ur. Helmut Reinalter, 171-190. Wien: Verlag VÖAW, 1988.

Križman, Mate, ur. *Zaključci Hrvatskog sabora, sv VIII, 1759 – 1773*. Zagreb: Arhiv Hrvatske u Zagrebu, 1971.

Krones, Franz, *Ungarn unter Maria Theresia und Joseph II 1740 – 1790*. Graz: Leuschner und Lubensky's k. k. Universitäts-Buchhandlung, 1871.

Kruhek, Milan „Bečko savjetovanje 1577. i sabor u Brucku na Muri 1578. godine“, u: *Povijest Hrvata, Druga knjig. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, 26-51. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Kubinyi, Andras, *Matthias Korvinus. Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa 1458 –1490*. Frankfurt: Tibor Schäfer Verlag, 1999.

Kubany, Alexander, *Enchiridion lexici juris incliti Regni Hungariae*. Posonii: sumtibus et typis S. Ludovici Weber, 1832.

Kakucs, Lajos, „Contribuții la istoria francmasoneriei din Banat“, *Analele Banatului, serie nouă, Arheologie – istorie, XXIV*, (2016). Pristup ostvaren 30. 5. 2018., <http://muzeulnationalalbanatului.ro/analele-banatului/despre-analele-banatului/>

Lacko, Michael, *Synodus episcoporum ritus Byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*. Roma: Pontificium institutum orientalium studiorum, 1975.

László, Péter, *Hungary's long nineteenth century : constitutional and democratic traditions in a European perspective*. Ur. Miklós Lojkó. Leiden, Boston: Brill, 2012.

Leander Fillafer, Franz i Walling, Thomas, ur. *Josephinismus zwischen den Regimen – Eduard Winter, Fritz Valjavec und zentraleuropäischen Historiographien in 20. Jahrhundert*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2016.

Lentić-Kugli, Ivy, „Požar i njegove posljedice s naročitim osvrtom na graditeljstvo Varaždina u 18. stoljeću“. U: *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, ur. Andre Mohorovčić, 199-207. Varaždin: JAZU i Skupština općine Varaždin, 1983.

Levanić, Karmen, „Položaj grada Varaždina u feudalnom svijetu“. 27-38. U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. 2009. godine u Varaždinu*, ur. Miroslav Šicel, Slobodan Kaštela, 27-38. Zagreb, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009.

Matić, Tomo, „Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II“. *Rad JAZU*, (1941), br. 270: 149-188.

Matić, Tomo, „Urkundliches über einige kroatische Schriftsteller: 1. Josip Krmpotić“, *Archiv für slavische Philologie*, XXXV (1914): 443-447.

Marczali, Heinrich, *Ungarische Verfassungsgeschichte*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr, 1910.

Matijević Sokol, Mirjana „Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. Godine, povijesno-diplomatička analiza“. U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. 2009. godine u Varaždinu*, ur. Miroslav Šicel, Slobodan Kaštela, 19-26. Zagreb, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009.

Mitrofanov, Paul von, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit, 1. Teil*. Prev. s ruskog V. von Delemič. Wien und Leipzig: C. W. Stern, 1910.

Mühlberger, Kurt, ur., *Die Matrikel der Universität Wien. VIII. Band 1746/47 – 1777/78*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag im Auftrag der Universität Wien, 2011.

Nenezić, Zoran, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980). Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji*. Beograd: Narodna knjiga, 1984.

Neugebauer, Neugebauer, *Standschaft als Verfassungsproblem. Die historischen Grundlagen ständischer Partizipation in ostmitteleuropische Regionen*. Berlin: Keip Verlag, 1995.

Obadić, Ivan „Reforma gradske uprave prema komisionalnom Statutu grada Varaždina iz 1750. Godine“. U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. 2009. godine u Varaždinu*, ur. Miroslav Šicel, Slobodan Kaštela , 169-190. Zagreb, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009.

Ogris, Werner, „Joseph von Sonnenfels als Rechtsreformer“ u: *Joseph von Sonnenfels*, ur. Helmut Reinalter, 11-97. Wien: Verlag VÖAW, 1988.

Otruba, Gustav, „Verwaltung, Finanzen, Manufakturen, Gewerbe, Handel und Verkehr, technisch-gewerbliche Bildung und Bevölkerungsentwicklung“. U: *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, ur. Erich Zöllner , 103-150. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1983.

Pálffy, Géza, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. New York: Columbia University Press, 2009.

Pandžić, Miljenko, *Arhivi i pismohrane u doba Hrvatskog kraljevskog vijeća (1767 – 1779)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.

„Pankl Ferencz“, József Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái*. Pristup ostvaren 4. 4. 2018. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html>

Pavliček, Vida "Povijest arhiva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina", *Arhivski vjesnik*, 37 (1994): 7-17.

Petri, Anton Peter , *Die Freimaurerloge "Zu den drei weissen Lilien" in Temeschburg*. Mühlendorf: Selbstverlag, 1991.

Petrić, Hrvoje, „Prilozi poznavanju Varaždina kao središta Varaždinskog generalata“. U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. 2009. godine u Varaždinu*, ur. Mioroslav Šicel, Slobodan Kaštela, 245-262. Zagreb, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009.

Peham, Helga, *Leopold II.: Herscher mit weiser Hand*. Graz, Wien: Verlag Styria, 1987.

Petrik, Géza, *Magyarország bibliographiája, Vol. II*. Budapest, 1890.

Pintar, L., „Ein Nachtrag zur Krmpotić Literatur“. *Archiv für slavische Philologie*, XXVI (1904): 316-318.

Plattner, Irmgard, „Josephinismus und Bürokratie“. U: *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*, ur. Helmut Reinalter, 53-98. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2008.

Pusić, Eugen, „Političko-kameralne nauke u 18. stoljeću i Joseph von Sonnenfels“. U: *Varaždin u XVIII stoljeću i Političko-kameralni studij*, ur. Mirko Androić et al., 121-151. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1972.

Rady, Martyn, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London: Palgrave Macmillan, 2000.

Rauscher, Peter, „Verwaltungsgeschichte und Finanzgeschichte – Eine Skizze am Beispiel der kaiserlichen Herrschaft (1526 – 1740)“. U: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, ur. Michael Hochedlinger und Thomas Winkelbauer, 185-211. Wien: Böhlau; München: Oldenbourg, 2010.

Reinalter, Helmut „Joseph von Sonnenfels als Gesellschaftstheoretiker“, u: *Joseph von Sonnenfels*, ur. Helmut Reinalter, 139-156. Wien: Verlag VÖAW, 1988.

Reinalter, Helmut *Joseph II. und die Freimaurerei im Lichte zeitgenössischer Broschüren*. Wien: Böhlau, 1987.

Reinalter, Helmut, „Der Josephinismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe“. U: *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*, ur. Helmut Reinalter, 9-16. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2008.

Rezar, Vladimir „Latinitet Ludovika Crijevića Tuberona“. Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 1997.

Shek Brnardić, Teodora, „Janković Daruvarski, Antun.“, *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, pristup ostvaren 4. 10. 2017., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9140>.

Schuler, Heinz, „Die St. Johannis-Freimaurerloge Zur wahren Eintracht. Die Mitglieder der Wiener Elite-Loge 1781 bis 1785.“, *Genealogisches Jahrbuch* 31 (1991): 5-41.

Silagi, Denis, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II.* München: Südost-Institut, 1960.

Strada, Ferenc, *Izdecny József az államtanács első magyar tagja.* Budapest: Klny. a Bécsi Magy. Tört. Int. Évkönyve X. évfolyamából, 1943. Pristup ostvaren 7. 9. 2017., http://epa.oszk.hu/02600/02604/00008/pdf/EPA02604_klebersberg evkonyv 1940 054-149.pdf

Strasser, Karl, *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit.* Wien: Verlag Notring der wissenschaftlichen Verbände Österreichs, 1962.

Szabo, Franz A. J., *Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780.* Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Szántay, Antal, *Regionalpolitik im alten Europa. Die Verwaltungsreformen Josephs II. in Ungarn, in der Lombardei und in den österreichischen Niederlanden 1785 – 1790.* Budapest: Akademiai Kiado, 2005.

Šimčik, Ante „Popijevka "Nikaj na svetu lepšega ni" od godine 1813. i njen navodni autor“, *Hrvatska revija*, 3, (1930): 456-459.

Škrlec Lomnički, Nikola, „*Discursus in secundum membrum propositionum regiarum seu Opinio de insurrectione in Regno Hungariae* („Izlaganje o drugom članku kraljevskih prijedlga ili mišljenje o insurekciji u Ugarskom Kraljevstvu“)“. U: *Nikola Škrlec Lomnički 1729 – 1799. Sv. IV.*, prev. Neven Jovanović, 307-379. Zagreb: FF-HAZU-HDA-PF, 2007.

Tacitus, Cornelius, *Annales*

Tantner, Anton, „Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie“. Doktorska disertacija, Universität Wien; 2004.

Timon, Ákos, *Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung in den westlichen Staaten*. Berlin: Puttkammer und Mühlbrecht, 1904.

Tuberon, Ludovik Crijević *Komentari o mojem vremenu*. Uvodna studija i prijevod Vladimir Rezar. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.

Uemura, Toshiro „Die Öffentlichkeit anhand der Wiener Broschüren zur Zeit Joseph II. Die Informationsverbreitung unter dem aufgeklärten Absolutismus.“ Doktorska disertacija, Universität Wien, 2011.

Várkonyi, Ágnes R., „The Last Decades of the Independent Principality (1660–1711)“. *U: History of Transylvania, Volume II. From 1606 to 1830*, uredili László Makkai; Zoltán Szász, 231-512. New York: Columbia University Press, 2002.

Vanino, Miroslav, *Isusovci i hrvatski narod*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 1969.

Vanino, Miroslav, „Podaci o Hrvatima kandidatima Isusovačkog reda“, *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest Isusovačkog reda u hrvatskim krajevima* 4, (1934): 65-83.

Vocelka, Karl, *Österreichische Geschichte 1699 – 1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt: Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Wien: Ueberreuter, 2001.

Volčić, Josip, *Bečka pisma. Ričoslovník*. Pula: Čakavski sabor, 1981.

Wagner, Hans, *Freimaurerei um Joseph II. Die Loge zur wahren Eintracht*. Wien: Österreichisches Freimaurermuseum Schloß Rosenau bei Zwettl, 1980.

Walter, Friedrich, *Die Österreichische Zentralverwaltung. II. Abt.: Von der Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749-1848)*. Bd. 1/1.: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740-1780). Wien, 1938.

Wangermann, Ernst, *Die Waffen der Publizität. Zum Funktionswandel der politischen Literatur unter Joseph II.* Wien: Verlag für Geschichte und Politik; München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004.

Winkelbauer, Thomas, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte in der Neuzeit*, (Vom Vortragenden verfaßtes Skriptum der im Wintersemester 2011/12 an der Universität Wien gehaltenen Vorlesung). pristup ostvaren 16. 4. 2018., <http://docplayer.org/24522058-Oesterreichische-verfassungs-und-verwaltungsgeschichte-in-der-neuzeit.html>

Wandruszka, Adam, „Die Katolische Aufklärung Italiens und ihr Einfluss auf Österreich“. U: *Katolische Aufklärung und Josephinismus*, ur. Elisabeth Kovács, 62-70. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1979.

Wieland, Christoph Martin, *History of the Abderites by Christoph Martin Wieland*. Preveo i uvodnu raspravu napisao Max Dufner. Bethlehem: Lehigh University Press; London, Toronto: Associated University Press, 1993.

Wright, Jonathan, *Isusovci. Misije, mitovi i povijest*. Preveo Marko Gregorić. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.

Zimmermann, Jürg, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806*. Frankfurt am M.: Bernhard & Graefe 1965.

